Brest Memorial Book

Brisḳ-de-Liṭa

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Brisḳ-de-Liṭa / ha-ʾorekh, Eliʿezer Shṭainman.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Ḥevrat Entsiḳlopedyah shel galuyot, [1954]
DESCRIPT	647 p. : ill., ports. ; 30 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Brest -- History.
	Brest (Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Brest.
ADD'L NAME	Steinman, Eliezer, 1892-1970.
ADD'L TITLE	Entsiḳlopedyah shel galuyot, vol. 2

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

תיקוני טעויות

עמ' 21, שם המחבר — במקום א. אדלברג צ"ל ש. אדלברג

עמ' 22, שורה 7 מלמטה — במקום המלך הפולני צ"ל הנסיך הפולני

עמ' 24, שורה 5 מלמעלה — במקום 1942 צ"ל 1492

עמ' 33, שורה 21 מלמעלה — במקום סטניסלב צ"ל סטניסלב לשצ׳ינסקי

עמ' 37, בביבליוגרפיה — במקום Sn. Petersburg צ"ל St. Petersburg

עמ' 41, שורה 13 מלמעלה — במקום במאה ה־15 צ"ל במאה ה־16

עמ' 62, שורה 6 מלמעלה — במקום מוכסן זה צ"ל בנו של מוכסן זה
שורה 9־10 מלמעלה — במקום נתקלנו בו צ"ל נתקלנו באביו

עמ' 176, מתחת לתמונה יש להוסיף: מימין — פניה סידלניק־אייזן; משמאל — ז׳ניה אולומוצקאיה

עמ' 293, שורה 9 מלמעלה — במקום מ־1930 בניו־יורק צ"ל מ־1903 בניו־יורק

עמ' 343, לראשי „חברי קדישא" יש להוסיף את זיסקה פולק

עמ' 344, בועד „טאז" יש להוסיף את מגיסטר א. פיין
בועד העזרה לנפגעי הפרעות 1937, במקום צבי פוז׳יזינסקי צ"ל צבי לומז׳בסקי

עמ' 446, בין חברי המועצה של „בנק הסוחרים" יש להוסיף את יהודה בריינהנדלר

עמ' 597, שורה 6 מלמעלה — במקום ד"ר פרילוב צ"ל ד"ר פרילוק
שורה 9 מלמעלה — במקום ג. יונגרמן צ"ל מ. יונגרמן
במפת „ועד ארבע הארצות" צ"ל: 1623—1764

אנציקלופדיה של גלויות

אנציקלופדיה של גלויות

ספרי־זכרון לארצות הגולה ועדותיה

סידרת פולין

הוצאת חברת אנציקלופדיה של גלויות בע״מ
ירושלים–תל־אביב

אנציקלופדיה של גלויות

כרך שני

בריסק־דליטא

העורך: אליעזר שטיינמן

הוצאת חברת אנציקלופדיה של גלויות בע״מ
ירושלים - תל־אביב

Encyclopaedia of the Jewish Diaspora

A Memorial Library of Countries and Communities

POLAND SERIES

Brest-Lit. Volume

Edited by

ELIEZER STEINMAN

Published by

ENCYCLOPAEDIA OF THE JEWISH DIASPORA CO., LTD.

Jerusalem — Tel-Aviv

המנהל הכללי של אנציקלופדיה של גלויות

ח. ברלס, ירושלים

סודר ונדפס בדפוס „ספר" בע"מ, תל־אביב
גלופות: צינקוגרפיה י. רינדזונסקי, תל־אביב
כסלו תשט"ו ● דצמבר 1954

חברי ועדת הספר של ברך בריסק־דליטא

בישראל

ד״ר ש. אורוחוב, ש. דלוגין, נ. חיניץ, מ. יפה,
א. לוינסון, מ. ניימרק, א. צמח, ב. קוסטרינסקי,
א. שטריקמן

בארצות־הברית:

י. גאנשאר, ב. ואלסקי, ז. חרי, נ. טננבוים,
א. פומרנץ, י. פינקלשטיין, ס. רייבין

מזכיר המערכת: **נ. חיניץ**

תוכן הענינים

בריסק־דליטא לדורותיה

תולדות יהודי בריסק־דליטא / ש. אדלברג — — 21

בריסק־דליטא ב„ועדי הארצות״ / ח. ברלס — — 41

יהודי בריסק במאות הט״ז והי״ז / ק. ליכטנשטיין — 59

עיר ההרס / א. ל. פינשטיין — — — — 71

יהודי בריסק במאה הי״ט / מ. קפלן — — — — 75

השלטון העצמי והקהילה / א. לוצקי — — — 85

פולמוס ונגינה / מ. ש. גשורי — — — — 97

השרפה הגדולה בשנת תרס״א / נ. סוקולוב — — 113

בימי פורענות / פרופ׳ נ. סלושץ — — — — 123

בריסק־דליטא בראי העתונות / נ. חיניץ — — 127

רבני בריסק האחרונים

ר׳ יהושע־לייב דיסקין (שיר) / מ. באריישה 135 ; ר׳יהושע־לייב דיסקין 137 ; הרבנית מבריסק 138 ; ר׳ יוסף דוב־בר סולובייצ׳יק 139 ; ר׳ חיים סולובייצ׳יק 145.

רשימת ספרים של גדולי בריסק־דליטא — — 153

זכרון בספר

בריסק (שיר) / מ. באריישא — — — — 161

נצנוצי זכרון / הרב א״י אונטרמן — — — 163

פרקי עבר

בית אבותי בבריסק / מיכאל פוחצ׳בסקי 167 ; בריסק בימים ההם / דובה יפה 179 ; זכרון לבית־אבות / מ. יפה 183 ; ציונים ורשומות / א. צמח 187 ; ביקורי בבריסק דליטא / הרב צ״ה מסליאנסקי 193 ; עלילת דם / ב״צ ניימרק 197 ; פגישה עם עיר מולדתי / י. פינקלשטיין 199 ; בין שתי מלחמות־עולם / ד״ר ש. אורחוב 201.

טיפוסים ודמויות

מאנשי בריסק / מ. וייסמן 205 ; שני טפוסים / י. גובקין 209 ; דמויות / מ. צ. אילן 213 ; ימים עברו / ד״ר א. אייסן 215 ; מורי / בתיה בדר 271 ; ארבעה אישים / ד״ר א. וולפסון 219.

חסידי סטולין־קרלין / ב. קוסטרינסקי — — — 223

בריסק עירי (שיר) / אנה מרגולין — — — 227

עיר ואם — ובנות סביב לה... / משה סתוי — — 229

מן הפרבר / י. הפטמן — 245

שלושה דברים / מנחם בגין — 249

אישים

סופרים ואנשי־מדע

ד"ר יעקב גרומר / פרופ' אלברט איינשטיין 257; דמות מופלאה / זלמן שזר 257; כשרון גאוני / ד"ר י. קלצקין 261; פרופ' י. נ. הלוי־אפשטיין / פרופ' שמחה אסף 263; דמויות שזכרתי / יצחק גרינבוים 269; מיכל ונחמה פוחצ'בסקי / משה סמילנסקי 275; יצחק (צבי) ליפאבסקי / אשר ברש 281; תולדותי / ר' א. ל. פיינשטיין 283; ד"ר בנימין שרשבסקי 285; ד"ר יעקב גרינברג 287; אנה מרגולין / איציק מאנגר 289; צבי הר־זהב (גודלברג) 291.

סופרים יוצאי־בריסק — 293

עסקני־ציבור

ר' חיים כהן / ד"ר מ. א. אייזנשטדט 299; ר' י. א. שרשבסקי וחבריו / ב. קולודיצקי 301; בן־ציון ניימרק / מ. ליזרוביץ 303; ר' מרדכי שיינרמן 305; ד"ר שמריהו (קסאורי) שטיינברג 305; ר' לוי־יצחק ויניקוב 305; זרח זרצקי 307; זאב־דב בגין 307; יעקב פיינשטיין 309; ר' שמואל פומרנץ 309; משה לובטקין 311; מ. א. בן־ענת (ברייזנדלר) 113.

אישים מראשי הציבור בבריסק — 313

דיינים וחכמי־תורה

ר' שלום מנשה / ש. פיטליק 331; ר' איצ'לי דיין / צ. גרינברג 331; ר' אליקום גציל / צ. גינת 335; ר' צבי הירש ברלס 337; ר' בנימין קורמן / לאה דגנית 337; ר' שמחה־זליג הדיין / הרב ד"ר מ. א. ריגר 339; ר' אברהם־יצחק הלוי בלייוייס 341; ר' אליעזר־ליפא קלפפיש 341.

ועדי־מוסדות והנהלות בבריסק־דליטא — 343

מוסדות, תנועות, ארגונים

מוסדות

חינוך לעברית / צ. הר־זהב 349; מרכז לתרבות ולהשכלה / א. ט"ש 353; מוסדות חינוך ותרבות / נ. חיניץ 359; הגימנסיה העברית „תרבות" / מ. ארזי 361; „טופולובה 12" / ט. גובקין 365; האספורט היהודי / ש. רובין 367; העתונות היהודית / מ. גינזבורג 369.

תנועות

ההסתדרות הציונית / ב. קסט 377; הפעולה הציונית במחתרת / ל. הורודישץ 385; „המזרחי" / נ. רבינוביץ 387; „צעירי המזרחי" ו„החלוץ המזרחי" / ש. שמר 389; „צעירי־ציון"־צ.ס. / א. לוצקי 391; „פועלי־ציון" שמאל / מ. מנחובסקי 399; „השומר הצעיר" / בריסקאי 403; התנועה הציונית הרביזיוניסטית / ד. מאירי 405; ה„בונד" / ב. קוטלינסקי ול. קלינג 409; קבוצת החלוצים א' מבריסק / ד. אופיר 415.

ארגונים כלכליים

האוכלוסיה היהודית במאה הי"ט 425; מיפקד התעשיה והמלאכה היהודית בשנת 1921 / אינג' ק. ליכטנשטיין 427; ארגון בעלי־המלאכה / א. חאני 433; החינוך המקצועי / א. שטריקמן 441; בנקאות ותעשיה 445.

חורבן ושואה

עלי חורבות אתהלך (שיר) / דורה טייטלבוים — 453

מזכרונות אחד השרידים / ל. גלוזמן — 455

לאבי (שיר) / ז. כחל — 517

הפרטיזאנית חנה גינזבורג / ש. אוליצקי — 517

על פעולות הפרטיזאנים בבריסק וסביבתה — 519

בימי חורבן / ש. וינוגרד — 521

כניסת הצבא הגרמני לבריסק־דליטא — 527

ראשית השואה / ב. חרלש־ברונשטיין — 529

דפים מיומן השואה / א. זיסמן — 533

ילדי בריסק האחרונים / י. פרלוב — 541

בתי־כנסת ובתי־מדרש שחרבו בבריסק־דליטא — 547

נפוצות יהודי בריסק־דליטא

„ועד הסיוע המאוחד" לבריסק־דליטא / י. פינקלשטיין 553

מפעולות ה„ג'וינט" בבריסק־דליטא / א. ורטהיים — 577

ארגון יוצאי בריסק באוסטרליה / א. חאני — 581

ארגון יוצאי בריסק בצרפת / ב. ואלסקי — 585

ארגון יוצאי בריסק בארגנטינה — 589

שרידי בריסק־דליטא בפולין העממית / מ. ניימרק — 591

ארגון יוצאי בריסק בישראל / א. שטריקמן — 595

חללי מלחמת העצמאות יוצאי בריסק־דליטא — 599

עוללות

הווי ופולקלור בבריסק־דליטא

מס לקהק"ל / בנימין גרושבסקי 613; עריצותו של הצאר / מ. קפלן 615; רחוב ע"ש י. ל. פרץ / מ. מנחובסקי 617; מפי העם / מפי מאיר אשכנזי 619; טפסי מכתבים, קבלות וחותמות של מוסדות שונים בבריסק 621; חיילים יהודים יוצאי בריסק־דליטא בצבאות שונים 623.

בריסק־דליטא בקורות העולם — 625

בריסק־דליטא 1954 (מכתב) — 627

לתולדות הספר / נ. חיניץ — 629

שלוש תקופות בבריסק־דליטא / אברהם לוינסון — 631

מפתח השמות — 635

על הסף

תמיד נוגע עד הלב מחזה היגונים הרונים של סיעות יונים, המתייגעות בבנין קנן, והן באות מפעם לפעם ביעף בציוץ שוקק ובהמיה רבה, ובפיותיהן חליפות עלה־טרף, גבעול־קש, קצה־נוצה, גרגיר־עפר, קורטוב־טיט או כל שהוא פירור, תרומת חמרי־בנין להקמת משכנן לעתיד לבוא. רבות התחקיתי למראה עינים על המעשה הזה בחזיון הטבע, אף רבות קראתי על זאת בתיאורי הסופרים, היודעים בינה בארחות הצפרים, אך לא אדע אל נכון ולא מצאתי כתוב, אם עדת היונים נושאת את משך הזרע לבנין רק ברינה או גם בקינה, רק בחמדה או גם בדמעה. מסתבר גם בדמעה, מאחר שקן היונה עשוי בדבק טוב — ומה טוב לדבק מן הדמעה? ומסתבר גם בקינה, שאם לאו מניין אותו נועם מתוק־מרירי, הבוקע ויוצא מציוץ היונה, מכל שיחה ושיגה, בעת עשותה במלאכה, ללטף את האוזן השומעת, לחמם את הנפש הקשובה ולמצוץ את הנשמה הנוהה אחרי כל קול בכות, קול בהדר, קול בזמר וקול בבכי?! אם כך ואם כך ומלאכת היונים בבנין הקן נוסכת בנו קסמים, מרוממת את נפשנו, ואף עיני־רוחנו כמו נפקחות לראות בהתקדש חג ביקום, חג חנוכת הבית לעדת־נבראים, חג שיש בו אחד מששים ממעשי־בראשית. טיסה זו ברצוא ושוב, זו התקרובת הנמהרה, הליקוט, החיבור, השיתוף הנדבני, ההתמכרות לעשיה, כובד־הראש ומסירות־הנפש, ועל הכל זה התום החופף על המעשה — כל זה אומר רוממות.

חן מרומם ואף נוגה, הה, מה נוגה, מעין זה, נשקף לי גם ממלאכתם של אנשי בריסק־דליטא, שרידי בני בריסק, שרידי השרידים, בהסיעם בהמית־רגשות חמרי־בנין — זיקוקין של זכרון; עלי־טרף מעץ החיים הגדול, קהילת בריסק, שעלתה לפנים כפורחת; גרגירי־רשמים; קורטוב של סיפור או תיאור; צלם ונוף וקלסתר־פנים וזמר וגניחה ורישום, כל קול ובת־קול מן העבר המזהיר ומימרה חריפה של אחד רב וגדול — לבנות לא קן לעתיד לבוא, כי אם צלם־דמות של קן בעבר, קן־של־מעלה לבריסק של מטה השרופה באש, קן שבחזון, קן להשארת־הנפש של הגוף ההרוס, מצבה של רגשות אהבה וכיסופים, תוכם רצוף אש דמעה לעיר־תהילה, מקור מחצבתם, להם ולאבותיהם ולאבות־אבותיהם עד מרחקי הדורות בעבר. לא הייתי אחד מהם למשא הזכרונות ולנטל החמרים לבנין, כי לא בן־מכורתם הנני, אך מסבב המסיבות הביאני להיות מנצח על המלאכה. ומה מאד נפלאתי לראות את חרדת־אהבתם לעירם כי רבה, את גודל צמאונם של כל איש ואיש מהם לאמר לבאר הזכרונות „עלי", את מרבית דאגתו של כל אחד מהם להוסיף קו, להגדיל תג, להרבות נופך, להעלות עוד דמות ועוד חזיון, בבואה אחרי בבואה, לבל יחסר המזג, לבל ישכח קורט, לבל ירד לטמיון חס ושלום זכרונה של נפש אחת, של בן־עיר זה או פלוני, בין אחד מ„פני" העדה, בין מדלת העם, בין נגיד בקהילתו, בין מלמד דרדקי, בין ארי שבחבורה כגון הגאון ר' חיים, בין אחד מרדן אשר נצב במערכה לעומת הצר הצורר ונקנסה עליו גלות ממרחקי עירו בריסק. זה הכלל: בן בריסק איש בריסק הוא לעולם. להיכן שהוא הולך בריסק מהלכת אחריו כבארה של מרים אחרי מרים אחות משה; להיכן שהוא גולה, אף לקצוי הארצות, גולה עמו בריסק־דליטא המעטירה, בריסק על רבניה, דייניה, פרנסיה, מרדניה, עסקניה, מנהיגיה, תלמידי־חכמיה, בתי־מדרשיה, פקחיה,

רחובותיה ונופיה. לא יפלא, איפוא, כי מכיוון שיצא הקול שספר בריסק הוא בתכונה מיד נתעוררו כל בניה־יוצאיה, כל שרידיה בארץ ובחוץ לארץ, והריצו אליה את תרומותיהם בכתב ובעל־פה, פרשיות־זכרון ביריעה גדולה וביריעה קטנה, לא נבדלה הקטנה מן הגדולה, כי אפילו התרומה המצערה תוכה רצוף אהבה גדולה, וכמוה גדול הכאב, כאב בנים שאפילו לא גלו בשעתם מעל שולחן האבות, כי אם הלכו בשמחה למרחקים לכונן להם מעמד בעולם. הלא הניחו את שולחן האבות על מכונו ואת בריסק עירם על תלה וקשר הרגשות בינם לבין עירם משתלשל והולך אחריהם למרחקים, עד אשר באה השואה הנוראה וכל יקר המכורה ופאר האבות, כל אשר הלב התרפק עליו ממרחקים, נעקר מן היש, אהה, נכחד והושמד, ושוב אין לו תקנה לעולמים, כי אם לקחת את המכורה המתה ולנטעה זכרון חי ופורה בלבבות לנצח נצחים.

איש ומכורתו. אין אדם מישראל אשר אין לו בבית־נפשו חדר־מתים, אשר צמח מן האפר של השריפה הגדולה במשכנות עמנו בתפוצות הרבות והנרחבות. אך יש מכורה ויש מכורה. „העיר העתיקה", „דוממה כעת כאתונא וכטרויא" אומרת אנה מרגולין, פייטנה של בריסק. גזירה שווה שבין בריסק לאתונא אינה רק שרירות־דמיון של פייטן. דבר בגו. יש ערים פרטיות ויש ערים כלליות. רצה לומר, יש ערים המשמשות ערש המולדת לבניה בלבד. ויש ערים עליהן ייאמר כביכול כמו לציון — ובהבדלה הנכונה בין גדלים רוחניים — כל איש ואיש יולד בה. נאמר על פריז במאה הקודמת שהיא מולדתו השניה של כל אדם שבעולם. לנו יש ערים כלליות, מולדות־משניות, והן ירושלים, נהרדעא, מגנצה, וורמס, וילנה, ואף בריסק עמהן. נולד בבריסק גם מי שלא נולד בה. נולד בבריסק כל מי שספג לתוכו ריח־תורה וישב אל „השולחן ערוך" במושב עם הב"ח, הרמ"א, עם פוסקים ומפרשים. בריסק עיר הגאוניות היהודית בתורה, עיר הפוסקים והמפרשים, עיר „השאלות ותשובות", עיר האגדה על מלך יהודי ללילה ובלילה, כי לילה תרתי משמע, והוא ליל הגלות; בריסק היושבת ראשונה ב„ועד ארבע הארצות"; בריסק עיר החריפות והלומדות, שאף בעלי־בתים שבה אוהבי־תורה הם, בריסק זו היא מבחינת־מה מולדתו השניה של כל מי שנתחנך על ברכי המסורה היהודית, וכל המסופר על דפי הספר הזה על בריסק בגאונה והדרה מלפנים נוגע ללב הכל.

טבע הענין מחייב, שמצבה כזו, שידים רבות עושות בה והיא מחוברת מתרומות של לבבות רבים הומים ומתרפקים ושל פיות רבים הגועים בזעקה גדולה „חבל על דאבדין", שאין היא עשויה מקשה אחת, אף אינה מגיעה למרומי היכל שזויותיו חטובות. טרם בא המועד לבנות חזון בריסק המעטירה היכל כמו רמים. עוד מתינו לעינינו ועוד ערי־מולדתנו מלפנים עולות בלהבות ומתאבכות תמרות העשן ונחלי הדמים של נבוזראדן מרתחים ומשאגים בקול גדול וחזק. לא עת היא בדורנו אשר ראה את השואה בשבט עברתה למסכת גדולה. אך בקרב פרקי הציון לעוצם שברנו ולעוצם רשעות מרצחינו הזידונים, יעלה ויבוא גם זה הזכרון בספר, גל־עד זה לבריסק המעטירה, שרתי במדינות התורה, שרתי ברבנות, בלמדנות, בפסקי שאלות־ותשובות, בגאוניות יהודית, בעמקות המוחין של רבנים ומורי־הוראה, בכשרון המעשה. והיה אם ישאל השואל לבריסק השרופה אם יש לה עוד שם וזכר בלב בניה, יגיד לו המגיד: אדרבה, פתח את הספר הזה וקרא בו. הלא כעבור בין בתרי־לב כן עובר אתה בין דפי הספר הזה, אשר בו לבבות מפעמים ומתרפקים על דורות האבות ועל חזיון הנופים. קרא וראה, כי חן בריסק על בניה וכי כחותם היא קבועה בלבבותיהם. ויען כי חיה היא בלב בניה אות הוא, כי נכונו לה חיי־עולמים בתולדות עמנו.

א. שטיינמן

בריסק-דליטא
לדורותיה

תולדות יהודי בריסק־דליטא

מאת א. אדלברג

א

בריסק־דליטא היתה עיר מפורסמת מזמן ממלכת פולין ונסיכות ליטא. חשיבות מרובה נודעה לה מפאת שנוסדה על שטח מרכזי ושימשה צוהר מערבי למזרח. צומת־הדרכים, שעליה נבנתה בריסק, מקשרת את וארשה למוסקבה, את ליטא — לפולין ולווהלין.

הטבע חנן את המקום בשני נהרות — הבוג והמוכוויץ, המהווים כעין הגנה טבעית על העיר. הנהר מוכוויץ משמש קו־תחבורה לסביבה המיוערת רבת־הביצות, והבוג מהווה קשר מסחרי חשוב עם המערב — לדנציג דרך הויסלה, ומן המערב — לקיוב דרך הדנייפר.

בפולין הקדומה נקבעה בריסק לעיר פלך (וואייאוודס־טווא), ובזמן נסיכות ליטא — לעיר־מחוז חשובה. בריסק נמנתה עם הערים הראשונות שבליטא שקיבלו את הזכות המאגדבורגית, אבטונומיה עירונית. בימי הביניים היתה קצה המזרחי של מלכות פולין, מסביבה השתרעו יערות־עד וביצות לרוב, התושבים היו נחשלים ובורים, השלטון המרכזי והכנסייה יכלו להגיע לשם בקושי רב. מתיישבים לא נזדרזו לבוא לשם, כי המסחר לא היה מפותח. הממשלה החשיבה הרבה מקום זה כנקודה צבאית לחלק המזרחי של ארצה. הכנסיות, הן הקאטולית והן הפרבוסלאבית, חיפשו דרכים להתחזק בעיר כדי לבצר את השפעתן על התושבים הבורים שבסביבה הדלה.

אין יודעים בדיוק אימתי נוסדה בריסק־דליטא. סברה אומרת, שהיתה קיימת כבר במאה העשירית.

ליטא היתה נחשלת לעומת פולין מכל הבחינות מפאת ריחוקה מן המרכז המערבי, לפיכך היה הנסיך ויטולד (ויטובס) מעוניין להקנות ליהודי הנסיכות זכויות יתרות, ובמיוחד ליהודי בריסק, שירבו המתיישבים ויפתחו את העיר וסביבתה. ליהודים היו נסיון ומסורת הן במסחר והן בפיתוח.

אימתי הגיעו היהודים לבריסק־דליטא? — מתוך התעודות הרשמיות ידוע לנו, כי בשנת 1388 העניק הנסיך הגדול ויטולד (ויטובס) מליטא כתב־קיום ליהודי בריסק־דליטא. לפי תוכן כתב־הקיום, יש יסוד לסברה, שהנסיך הכיר את יהודי העיר עוד לפני מתן כתב־הקיום. נראה שיהודי בריסק הצטיינו בחריצותם והנסיך ראה בהם כוח־עזר לפתח את העיר מבחינה מסחרית וגם מבחינה צבאית. לפיכך, יש מקום להשערה, שהיהודים היו מצויים בבריסק או בסביבתה כבר במחצית הראשונה של המאה הי״ד. הפנקסים ותעודות הקדומים של קהילת בריסק אבדו במלחמות ובשריפות שהתרגשו על הקהילה, וכך ירדו לטמיון המקורות לקדמות הקהילה הזאת.

קשה לקבוע מאין הגיעו היהודים לבריסק־דליטא. רובם עברו, לפי ההשערה, מפולין־קטן, שיהודיה היו יוצאי גרמניה אשר הגיעו לפולין בגלל הגירושים והרדיפות. אסמכתה לכך הם המנהגים השונים וכן מבטאם האידי, שהיה דומה למבטא היהודים בפולין־קטן. וייתכן שרבים מן האוכלוסיה היהודית של בריסק באו מרוסיה, שכן נמצאו ביניהם יהודים שעסקו בחקלאות, דבר זה מעיד על מוצא מזרחי יותר. המסחר והעיסוק בכספים היה מקובל יותר אצל יהודי המערב.

את הידיעות הרשמיות הראשונות על קהילת בריסק אנו מוצאים בכתב־הקיום שניתן להם (ואח״כ לכל יהודי ליטא) בראשון ליולי 1388 ע״י הנסיך הנאור ויטולד (ויטובס) מליטא. הנסיך ויטולד ידע, כנראה, על כתב־הקיום שהעניק המלך הפולני בולסלב החסיד ליהודי פולין בשנת 1264, כי תוכן כתב־הקיום של ויטולד דומה מאד לשל בולסלב, ואף עולה עליו בריבוי הזכויות. ייתכן מאד כי יהודי בריסק, שידעו בדבר כתב־הקיום שניתן לאחיהם על ידי המלך הפולני, העמידוהו לדוגמא בשעת המשא־ומתן על כתב־הקיום. במתן כתב־הקיום העמיד ויטולד את יהודי בריסק (ואח״כ את כל יהודי ליטא) בדרגה משפטית ומוסרית שווה

לדרגה של האצולה העליונה. בין שאר הסעיפים שבכתב הקיום נאמר:

משפטים רגילים בין יהודי ליהודי מביאים לפני שופט יהודי; אך משפט חשוב מאוד, הקשור בדיני־נפשות, צריכים להביא לפני שופט השלום הממשלתי; נוצרי ההורס קבר יהודי נענש קשה ורכושו יוחרם; אסור להאשים את היהודים בעלילת־דם. על משפט כזה יחליט המלך בעצמו; היהודים פטורים מלהעמיד חיילות לממלכה; נוצרי ההורג יהודי דינו מיתה ורכושו יוחרם; נוצרי המכה יהודי נענש כמכה אצילים; אסור לפגוע ביהודי העובר ממקום למקום ובעד סחורות־יבוא ישלם מכס לא יותר משאר תושבי המקום; נוצרי המתנפל על יהודי בלילה מחוייבים השכנים הנוצרים לצאת לעזרת היהודי, ואם לא יעשו כן — ייענשו.

זכויות ויטולד העניקו כוח רב ל„קהל" ועל ידיהן קיבל שלטון ראשי־הקהילות תוקף וחוזק. נתמנו נציגי הדוכס ושרי המחוזות לכוף את היהודים לקיים פסקי־דין שהוצאו על ידי דייני היהודים. הדוכס התיר ליהודים גם לקנות שדות, לחרשם ולזרעם. מכאן ראיה, שיהודי בריסק־דליטא עסקו אז גם בחקלאות. ל"ו סעיפים חשובים מכיל כתב־קיום זה, שנתן ליהודים זכויות־אזרח, שלא זכו להן יתר יהודי ליטא ופולין בזמן ההוא. זכויות אלה ניתנו תחילה ליהודי בריסק־דליטא ואחר כך לכל יהודי ליטא, אושרו שנית ושלישית על־ידי המלכים: זיגמונד הראשון ב־4 לינואר 1507 וזיגמונד השלישי ב־26 ליוני 1570.

קהילת בריסק שאפה בקבלת כתב־קיום זה לחיי חוק ומשמעת, לחיים מסודרים ובטוחים מבפנים ומבחוץ, לחופש הרכוש ולחופש האמונה. למטרה זו חתרו יהודי הגלות בכל אתר ואתר.

על החיים הרוחניים של יהודי בריסק־דליטא מהמאה הט"ו לא שרדו לנו מסמכים, ולא ידוע מי היו אז נכבדיה ופרנסיה. יש ידיעות קלושות על רבה הראשון של בריסק־דליטא — הגאון ר' יחיאל לוריא, סבו של המהרש"ל, שבא לפולין מארץ אלזס ושימש מרא דאתרא בבריסק בקירוב לשנת 1470. לפי תעודות שונות היו אז בבריסק יהודים בעלי־אחוזה, בעלי כפרים השולטים על תושביהם האכרים, סוחרים חרוצים ששלחו סחורות הרחק מעבר לגבול ארצם ליטא. בימי קזימיר היגיילוני, הנודע גם בשם קזימיר הרביעי (1347—1492), היו זכויות היהודים נשמרות, והמלך הזה, כקודמו, נעזר על ידם בפיתוח העיר בריסק ומדינת ליטא בכלל.

למעלה ממאה שנה, מימי ויטולד עד מותו של קאזימיר היגיילוני, היו יהודי בריסק שרויים בשלוה, עסקו במסחר, במלאכה ובחקלאות, היוו את היסוד העירוני החשוב שעסק בסחר־כספים בקנה־מידה גדול.

ב

אחרי מות המלך קזימיר היגיילוני (1492) נתערער מעמדם של יהודי ליטא. למלך היו שני בנים, האחד — יאן אולברכט — הוכתר למלך פולין, והשני — אלכסנדר — נתמנה לנסיך עליון של ליטא. בזמן ההוא נתרבו גירושי היהודים מגרמניה, גירוש ספרד בשנת 1942, וגירושים מפורטוגל ומפרובנס. ידיעות על הגירושים והחרמת הרכוש היהודי הגיעו גם לליטא. האצילים וה„בויארים" הליטאים ונסיכם אלכסנדר בראש ביקשו להיפטר מבעלי החובות היהודים, ובמיוחד שמו עין על רכושם הרב של יהודי בריסק־דליטא. הנסיך נתן לגירוש אופי דתי והכריז, שכל מי שלא יתנצר עד אפריל 1495 חייב לעזוב את ארץ ליטא. מתוך חלוקת הרכוש היהודי בין ידידי הנסיך וראשי הכנסייה אפשר לעמוד על מצבם הכלכלי האיתן של יהודי בריסק־דליטא בימים ההם. המושל של בריסק קיבל מהרכוש היהודי שדות תבואה וחציר ו„חצרות" עם צמיתים. היה מי שקיבל טחנת־מים ואחוזה, לידיד אחר נתן הנסיך כפר גדול של יהודי מבריסק. את בית־הכנסת והבתים מסביבו תרם הנסיך למנזר לכונן שם בית־חולים. יהודי בריסק, כדרך רוב יהודי ליטא, היגרו, כנראה, בזמן הגירוש למדינת פולין.

נמצא אז גם יהודי אחד בבריסק, חוכר עשיר ובעל אחוזות, שעזב את אחיו והתנצר. זה היה אברהם יוזפוביטש (אחיו של מיכאל יוזפוביטש הידוע). הוא עלה אחר כך למעלת אציל, ועל אף משטימת השרים אליו נתעלה לשר האוצר בליטא. משפחתו התבוללה בין האצולה הפולנית.

בשנת 1501 מת המלך יאן אולברכט ואחיו, הנסיך אלכסנדר, עלה על כסא מלכות פולין וליטא. לא עברו ימים מרובים ונתחוור לאלכסנדר, שגירוש יהודי ליטא פגע בהכנסותיו, שירדו מטה־מטה. המסחר בליטא היה בשפל המדרגה. מדינתו סבלה גם מהתנפלות הטאטארים, שהחריבו אז אף את העיר בריסק־דליטא. בשנת 1503 התיר אלכסנדר ליהודים לחזור לארץ ליטא וציווה על שריו להחזיר להם את רכושם. הוא אישר וקיים באגרת משנת 1505 ליהודי בריסק־דליטא את הזכויות שהיו להם וגם ציווה לשר העיר להחזיר ליהודי בריסק את רכושם ולבנות להם בית־חולים ובית־מרחץ. כמה מיהודי בריסק הגישו למלך תלונה על נוצרים, שלא אבו להחזיר להם את רכושם שתפסו בזמן הגירוש, והמלך הוציא פקודה להשיב את רכוש היהודים שבידם. ליהודים ניתנה פקודה לשלם את ההוצאות, שהמחזיקים השקיעו ברכוש בזמן היעדרם מן העיר.

במצבם של יהודי בריסק לא חל שינוי מכריע אלא לאחר מותו של אלכסנדר בשנת 1507. על כסאו עלה אחיו זיגמונד הראשון, שהיה מלך נאור ובעל מידות טובות. הוא כיבד את היהודים והוקיר את סגולותיהם. ברביעי לינואר 1507

אישר המלך זיגמונד הראשון למשלחת של יהודי ליטא, ובשנת 1511 אישר באופן מיוחד לב״כ קהילת בריסק, את כתב הקיום, שקיבלו מאת הנסיך ויטולד בשנת 1388. אף נתן רשות לבנות בית־כנסת חדש בבריסק, שהיה בשעתו המפואר בבתי־הכנסת של קהילות ליטא. בימי המלך זיגמונד הראשון ישבו היהודים בבריסק־דליטא בשלוה, עסקו במסחר, במלאכה, בחקלאות, חוכרות ומוזגות. בין יהודי בריסק היו אז חוכרים, ספקים וקבלנים ידועים, שסיפקו חמרי־מלחמה ואפסניה לצבא, כי זיגמונד בילה את מחצית זמן מלכותו במלחמות עם שונאיו ממזרח וממערב. בשנת 1514 ביטל המלך זיגמונד את המס הכבד, שהטיל אחיו אלכסנדר על יהודי ליטא, להעמיד 1000 פרשים מזויינים לצורך מלחמה.

חיי יהודי בריסק־דליטא בימי זיגמונד היו נוחים, מסחרם שגשג ופרנסתם ניתנה להם בשפע, תלמידי־חכמים ישבו ועסקו בתורה ולישיבת בריסק, שיצאו לה מוניטין בעולם, נהרו תלמידים רבים. המלך זיגמונד הראשון סבור היה, כי לטובתו ולטובת הקהילה היהודית עליו להתערב הרבה בחייהם הפנימיים של היהודים הנתונים תחת שלטונו.

כצעד הראשון להתערבותו בעניני בריסק היה איסור שהוציא על נשואין בין בת הרב ר׳ משה ראסקוביטש, שהיה, עד כמה שידוע לנו, רבה השני של בריסק־דליטא, ובין בנו של הרב מקראקא, מכיון שהרב מקראקא גורש מפולין על חטא מדיני. הצעד השני היה מינוי ראש ומנהיג ליהודים להשגיח על גביית המסים ועל סדרי הקהילה. לתפקיד זה נבחר מטעם המלך בשנת 1514 מיכאל יוזפוביטש לראש היהודים בבריסק ובליטא בכלל. בין השאר כתב המלך בכתב המינוי: „בראותנו שמיכאל יוזפוביטש עובד אותנו באמת ובאמונה בחרנו בו להיות לכם המוציא והמביא בכל המעשים שבינינו וביניכם״. כל המסים המוטלים על יהודי ליטא, היו צריכים להביא למיכאל יוזפוביטש כדי למסרם לאוצר המל־כה. יוזפוביטש היה שתדלן מקובל מאד על המלך, על שום מרצו וכשרונותיו הארגוניים והמסחריים. ואף שיוזפוביטש לא היה תלמיד־חכם גדול, היה יהודי אדוק.

מיכאל יוזפוביטש ניצל את זכויותיו, שקיבל מאת המלך, ונעשה דן־יחיד עז ותקיף. הוא החרים בפומבי בתקיעת שופר שני יהודים מבריסק, אותם ואת רכושם, הואיל ובזמן המרד של נסיך ליטא גאלינסקי נגד המלך זיגמונד, בשנת 1508, עמדו לצידו של הנסיך המורד. אף על פי שיהודי בריסק הפיקו הרבה תועלת משתדלנותו של מיכאל יוזפו־ביטש, סרבו לקבל מרותו של מנהיג ממונה מטעם המלך. יהודים, שהיה להם סכסוך עם יוזפוביטש, הגישו קובלנה על איש־חסדו, והמלך, ששמע טענות שני הצדדים, שהיו מבוססים על דברי תורה, לא הודה בצדקתו הגמורה של יוזפוביטש.

כדי לחזק את שלטונו, ולהקנות לו גם אופי דתי, המליץ יוזפוביטש לפני המלך למנות לרב בבריסק ולרב הכולל של מדינת ליטא, את ר׳ מנדל פראנק, תלמיד חכם ידוע, שהיה לשעבר אב״ד בפוזנא ונזכר כגאון וכלמדן בשו״ת של הגאון ר׳ שכנא מלובלין, וכן בספר „חלקת מחוקק״ להגאון ר׳ משה לימא מבריסק. נראה שהר׳ מנדל היה קרוב ליוזפוביטש או ידידו, אבל יהודי בריסק, שנלחמו לזכות האבטונומיה, לא רצו לציית לרב ממונה מטעם המלך, שלא נבחר ע״י הקהל. הרב מנדל פראנק התלונן לפני המלך, שיהודי בריסק אינם נשמעים לו ומביאים את דיניהם לפני הסטארוסטה העירוני. המלך איים על יהודי בריסק בענשים, אך גם איומי המלך לא הועילו. לבסוף בא המלך לידי דעה, שמוטב לו להניח ליהודי בריסק לבחור רב כרצונם. הרב ר׳ מנדל פראנק עזב את העיר בריסק. זמן רב אחריו נשאו רבני בריסק את התואר רב־הכולל.

מיכאל יוזפוביטש ואחיו יצחק שימשו ללא הפסק חוכריו וספקיו הראשיים של המלך. סיפקו למלך חמרי־מלחמה, ניהלו אתו עסקי־כספים. ראוי להזכיר פרט אחד, הקשור לפעולתם של האחים יוזפוביטש: יהודי אחד בשם אהרן העיוור נחשד, שניקר את עיני נוצרי בן עירו וגם זרה מלח על פצעיו. בית הדין תבע ממיכאל יוזפוביטש ערבות לנאשם כדי לשחררו על אחריותו. אהרן זה היה, כנראה, מאנשי העולם התחתון, לא רצה יוזפוביטש לתת ערבותו והודיע לשלטונות, שאין לקהילה היהודית שום עסק עם הנחשד. בית הדין העירוני דן את אהרן העיוור לפי המשפט המגד־בורגי וציווה לקצץ את ידיו. לאחר כך הבין יוזפוביטש, שטעות היתה בידו למסור דין יהודי בידי גויים, והוא פנה בבקשה לבטל את הדין שהוצא על סמך חשד בלבד, אך בית הדין העירוני לא קיבל את טענתו.

יוזפוביטש היה עסוק בעסקי־מסחר שהלכו למרחוק, ובכל זאת לא פסק להשתדל לטובת היהודים, ובמיוחד לטובת יהודי בריסק. הוא תבע ממושל העיר בריסק לקיים את פקודת המלך זיגמונד הראשון מה־19 למרץ 1527. אחרי שתושבי בריסק היהודים והנוצרים התרוששו בגלל דליקה גדולה שפרצה אז בבריסק, הוציא המלך פקודת־מס על כל העגלות העוברות את בריסק וציווה שהיהודים והנוצרים יחלקו את המס הנגבה ביניהם. הנוצרים, שגבו את המס, לא רצו לתת ליהודים את חלקם. בהשתדלותו של יוזפוביטש פקד המלך על מושל העיר בריסק להבטיח ליהודים את חלקם. הוא כתב אז: „היהודים נושאים בעול כל המסים כשאר התושבים ולכן הם גם ראויים לחלק את ההכנסות״.

המלך זיגמונד שילם למיכאל יוזפוביטש גמול רב בגלל מסירותו. הוא הקנה למיכאל יוזפוביטש מעמד של אציל. הטקס נערך בשוק של קראקא בשנת 1525 במעמד האצולה

ושרי המלך, וכך זכה יהודי מבריסק, יחיד בפולין, לתואר אציל ללא המרת הדת.

אחרי מותו של מיכאל יוזפוביטש נהנו יורשיו מן הזכויות שניתנו לו. יוזפוביטש עצמו לא הניח אחריו כל מעשים הראויים לזכרון בתולדות יהודי ליטא.

ג

במחצית המאה הט״ז, לאחר מותו של המלך זיגמונד הראשון, היו יהודי בריסק במצב טוב במובן הרוחני והחמרי כאחד, והיו מוגנים בחסות המלך מפני הכנסייה והאצילים, שזממו לפגוע בזכויותיהם הכלכליות. היהודים קיבלו חלק מהכנסות העיר והשתתפו באחריות עם כל התושבים בהחזקת העיר, תרמו חלקם בהחזקת הגשרים על הנהרות והיו פעילים בביצור העיר להגנתה.

בשנת 1548 עלה המלך זיגמונד אוגוסט על כסא המלוכה בפולין. הוא שאף לקרב את המערב והמזרח ובזמנו נכנסו יהודים מארצות אחרות לפולין. מימי מלכותו נותרו תעודות המלמדות על יחסו הטוב ליהודי העיר: אישר להם זכויותיהם והוסיף למסור לידיהם את חכירת המסים. פעם אחת הוגש לפניו סכסוך בין תושבים נוצרים מפינסק עם חוכרים יהודים מבריסק. החוכרים היהודים החרימו מלח, שהיה שייך לנוצרים, משום שהנוצרים הבריחו סחורות מן היהודים חוכרי המכס, והמלך פסק לטובת היהודים. כנגד זה הטיל זיגמונד אוגוסט מסים כבדים על יהודי פולין וליטא. מרשימת המסים של שנת 1567 מסתבר, שיהודי בריסק שלמו אז למלכות 50 אחוז מכל המסים של יהודי ליטא יחד, וכן החזיקו ב־16 אחוז של קרקעות בריסק. בשנת 1566 נמצאו בבריסק 106 בעלי־בתים יהודים, 746 בעלי־בתים נוצרים. הבתים היו מעץ, ואף כי מצבם הכלכלי של יהודי בריסק היה טוב, גרו באופן ממוצע כ־14 נפשות בכל בית.

אותה תקופה שגשג לימוד התורה בפולין. פולין תפסה מקומה של גרמניה כאכסניה של תורה לכל אירופה. האיחוד של פולין וליטא, „האוניה הלובלינית" (1569), קירב מאד גם את קהילות פולין וליטא. בריסק היתה אז הקהילה המרכזית בליטא ול„ישיבה" שלה יצאו מוניטין בכל אירופה. אף בית־דפוס עברי נוסד אז בבריסק. במחצית המאה הט״ז בערך כיהן ברבנות בבריסק ר׳ קלונימוס, חותנו של הגאון ר׳ שלמה לוריא (רש״ל). ר׳ קלונימוס היה רב וראש־ישיבה בעיר אוסטרהא, וכשנתקבל לדיין וראש־ישיבה בבריסק נתמנה חתנו הרש״ל לרב במקומו בעיר אוסטרהא. וכך כותב הרש״ל בספר השו״ת סימן ל״ו: „לכן מצאתי בפסק אב״ד הזקן מורנו ורבנו ר׳ קלונימוס, אשר כבוד מנוחתו לע״ע בק״ק בריסק, בשבת תחכמוני וכל בעלי תריסין אבני פז הנמצאים שם עמו הסכימו וכו׳". ר׳ קלונימוס נזכר גם בתשובות מהר״ב מפאדוא. נראה שגם הרש״ל, שהיה שבע נדודים, ישב זמן מסויים בבריסק, כי תלמידו ר׳ יעקב קיצינגן כתב בספרו „חג הפסח" דף כ״א: „וכן בימים כשיצקתי מים על ידי מורי הגדול כמהר״ר שלמה לוריא ז״ל בק״ק בריסק דליטא, אירע מעשה כזה בבית השר הנדיב כמו״ה דוד דרוקר שאכלו העכברים את האפיקומן".

כסא הרבנות של בריסק היה החשוב והמכובד שבמדינת ליטא, וקהילת בריסק נזכרת בין הקהילות הראשיות של פולין בתקופה ההיא — לובלין, פוזנא וקראקא. וזאת אנו למדים גם מדברי הגאון ר׳ מאיר מלובלין (המהר״ם) שכתב בשו״ת שלו (שאלה פ״ח): „כל זקני גדולי המורים הגאונים הגדולים שבכל מדינת פולין וליטא ורוסיה, הלא המה הגאון הגדול מהר״ר מרדכי יפה יצ״ו אב״ד דק״ק פוזנא והגאון המופלא מהר״ר משה אב״ד דק״ק קרקא והגאון המופלא בתורה וחסידות מהר״ר ליב אב״ד דק״ק בריסק וכו׳". כן כתב על חכמי בריסק הגאון ר׳ משה איסרלש (רמ״א) בשו״ת שלו סימן א׳: „לקדם רבותינו שבבריסק כל אחד יתברך ויתרומם לפי מעלת מדרגתו שלום". ונראה, שלעתים היו הרבנים מתחלפים במשרותיהם בין הקהילות.

בתחילת המאה הי״ז, בשנת שע״ח (1618) היה רבה של בריסק הגאון ר׳ יואל סירקיס הידוע בשם הב״ח ע״ש ספרו „בית חדש", פירוש על ארבעה חלקי ה„טורים".

בשנת שע״ח (1618) עבר הב״ח לקראקא. לפי האגדה עזב ר׳ יואל סירקיס את הרבנות של בריסק־דליטא, כי בעלי־הבתים הציקו לו על שום שפעם אחת לא היה נר דולק בביתו אחר חצות הלילה, סימן שלא היה מתמיד בלימוד התורה. (אשמה דומה יחסו, הרבה שנים לאחר כך, פרנסי וילנא לרב הגאון ר׳ שמואל, שאינו מתמיד בלימודו ולעתים אין נראה נר דולק בחדרו אחר חצות.) בבריסק חתם הב״ח על החרם שהוציאו גדולי מדינת פולין וליטא על רופא אחד מאמסטרדאם, שהיה גם פרנס העדה שם, על שום שהעיז להלעיג על דברי חז״ל וכל אמונתו היתה בחכמת הפילוסופיה. ואלה הם דברי הב״ח: „דאין ספק שזה האיש חייב מיתה נידוי ושמתא דאפילו צורבא דרבנן דסנו שומעניה מנדין ליה כדאיתא בפ׳ ואלו מגלחין, כל שכן המלעיג על דברי חכמים ומדבר דופי על חכמת הקבלה, שהיא מקור התורה ועיקרה וכולה יראת שמים, ופשיטא דחייב נידוי, ועוד דהלה נמשך אחרי הפילוסופיה שהיא המינות עצמה".

ד

בשנת 1568 פרצה בבריסק שריפה גדולה וכל השכונה היהודית, העשויה בניני עץ, נשרפה כליל. המלך זיגמונד־אוגוסט פיטר את היהודים הנשרפים מתשלום שליש המסים לתקופה של תֵּשַׁע שָׁנִים, בִּתְנַאי שֶׁיִּבְנוּ בָּתֵּיהֶם אבן ולבנים,

היהודים הקימו שכונה חדשה, ובשנת 1569 בנו בית־כנסת חדש לפי תכניתו של הבנאי פאטרונקא בפוזנא. בקרבת בית־הכנסת עמד בנין הישיבה הגדולה. בית כנסת זה היה קיים עד שנת 1842. בימי המלך זיגמונד אוגוסט התחילו העירונים להציק ליהודים ולהעליל עליהם, כדי לדחוק את רגליהם בשטח המסחר העירוני. בשנת 1564 טפלו עלילת־דם על יהודי מעיירה סמוכה, שהלך בשליחות סוחר יהודי מבריסק, והל־שינו עליו, שהוא שחט ילדה נוצרית להשתמש בדמה לצרכי מצות. המלך עשה חקירה ודרישה, ובעשירי למאי 1566 זיכה את היהודי מכל אשמה, וכן נתן כתב־קיום „שרק על פי ג׳ עדים נוצרים וג׳ עדים יהודים אפשר להאשים יהודי ברצח כזה. ורק המלך יכול להוציא פסק־דין במקרה של משפט אשמת רציחה לצרכי דת".

כתב־קיום זה אושר גם על־ידי המלך סטיפאן באטורי בתשיעי לאוגוסט 1576.

לפי ידיעות שבידינו עסקו יהודי בריסק בתקופה ההיא מלבד חכירה גם ביבוא סחורות וחמרי־גלם מגרמניה ושאר ארצות, עיבדו את הסחורה ושלחוה לרוסיה ועד מוסקבה הגיעו, עד שאיבן האיום, הידוע כשונא ישראל, אסר עליהם לבוא לארצו. לישיבת בריסק הגדולה נהרו תלמידי חכמים צעירים מכל חלקי אירופה להסתופף בה וללמוד תורה. בספרות שו"ת המבי"ט ח׳ בס׳ ע"ח, ישנה ידיעה על יהודי מקאפה (קרים) שאחיו הלך, בערך בשנת שכ"ז (1567) ללמוד תורה בישיבת בריסק־דליטא.

ה

בתקופת הביניים, משנת 1572, עד שנבחר סטיפאן באטורי ב־1576, רצה איבן האיום לעלות על כסא המלוכה בפולין, אלא שניגף לפני הפולנים ובאטורי נבחר למלך. היהודים שמחו מאד על מפלתו של אותו שונא־ישראל וצעירים יהודים בעיר בריסק ערכו בפורים של"ז (1577) הצגת פורים, שבה היה המן מצוייר בצורת איבן מלך מוסקבה.

במחצית השניה של המאה הט"ז הגיע בין הצעירים, שבאו ללמוד בישיבת בריסק, צעיר אחד, שאול ואהל, מעיר מולדתו פאדוא באיטליה, שם כיהן ברבנות אביו הגאון ר׳ שמואל יהודה קצנלבויגן־מינץ, בנו של הפוסק הידוע המהר"ם מפאדוא. בבריסק נשא שאול ואהל לאשה את דבורה בת הסוחר העשיר ר׳ יהודה קרוקר, פרנס הקהילה. משום ידיעותיו המרובות בתורה ובחכמה נעשה שאול ואהל חשוב בין תושבי בריסק ומצא חן גם בעיני המלך סטיפאן באטורי, שעשהו לאחד החוכרים הגדולים במדינת ליטא ופולין. לפי האגדה, התאספו שרי פולין בוארשה לאחר מותו של המלך סטיפ באטורי (1586) לבחירת מלך ולא יכלו להגיע לידי הסכמה, ולפי הצעת הדוכס רדזיוויל נבחר שאול מלך ללילה אחד, עד שיבואו לידי הסכם, ולמחרת בחרו בזיגמונד השלישי. אכן זו היא אגדה. אך מסורת היא במשפחת ר׳ שאול ואהל * שבלילה ההוא אישר שאול את כל כתבי־הקיום ליהודים. בשנת 1578 ניהל שאול את מפעלי המלח וחכר את כל הכנסות המלך מבריסק־דליטא וסביבותיה, ואף שהיה עסוק במסחרו, שהתרחב והשתרע על פני כל פולין, אנו מוצאים את שמו בתעודות המעידות על שתדלנותו ועל עסקנותו בצרכי ציבור. כקרוב למלכות נלחם לזכויות היהודים: בשנת 1582 תבע בשביל יהודי בריסק־דליטא את החלק הרביעי מהכנסות העיר, שנתאשר להם על־ידי המלך זיגמונד. בשנת 1593 הביא לפני המלך זיגמונד השלישי תלונה על הסטארוסטה של בריסק־דליטא, המתערב בענייני היהודים ומטיל עליהם מסים כבדים. זיגמונד השלישי שלח מכתב לסטארוסטה ואסר עליו להתערב באוטונומיה של היהודים. גם בעיני התושבים הנוצרים היה שאול חשוב כמקורב למלך ופועל־ישועות, ובשנת 1595 פנו אליו כל תושבי העיר, הנוצרים כיהודים, ומילאו את ידו לבקש מאת המלך הקלה במסים. אין ידיעות נוספות עליו מאותה שנה ואילך, וכן לא ידוע תאריך מותו. לפני מותו ציווה חלק מנכסיו לעניים ולישיבות. משפחתו מסועפת: בנו הגאון ר׳ אברשקי ואהל, ראש ישיבת בריסק, היה מחותנו של בעל ה„תוספות יום טוב". בזמנו היה בישיבת בריסק ת"ח גדול ר׳ יוסף איסרליש, אחיו של הרמ"א. ר׳ אברשקי היה בסוף ימיו רב בעיר לבוב. ועד הרב ר׳ יעקב פאדובא, שהיה נין ונכד לר׳ שאול ואהל ונפטר בבריסק בשנת 1855, היו רוב רבני בריסק קרובים למשפחת ר׳ שאול ואהל.

בסוף המאה הט"ז עלה ערך העיר בריסק־דליטא בעיני השלטון המרכזי והסיים התאסף שם בשנים 1594 ו־1596, וכן היה בריסק אז מקום־כינוס של הבישופים.

בריסק־דליטא כקהילה הנכבדה ביותר של מדינת ליטא, השתתפה בשקידה בוועד ארבע הארצות של פולין ולפני שיסדו קהילות ליטא מרכז לעצמם, השתתפו רבני בריסק־דליטא בועידות של „ועד ארבע הארצות". בועידת שנת שס"ז (1607) השתתף רבה של בריסק, הגאון ר׳ יהודה איילנבורג. בשנת שפ"ג (1623) פרשו יהודי ליטא מוועד הארצות של פולין בגלל שיטות השלטון השונות, שהמלכות הבדילה בין ליטא ופולין, בעיקר בענין מסים. היו גם סיבות פנימיות בתוך הקהילות, שגרמו לידי ייסודו של וועד מיוחד למדינת ליטא.

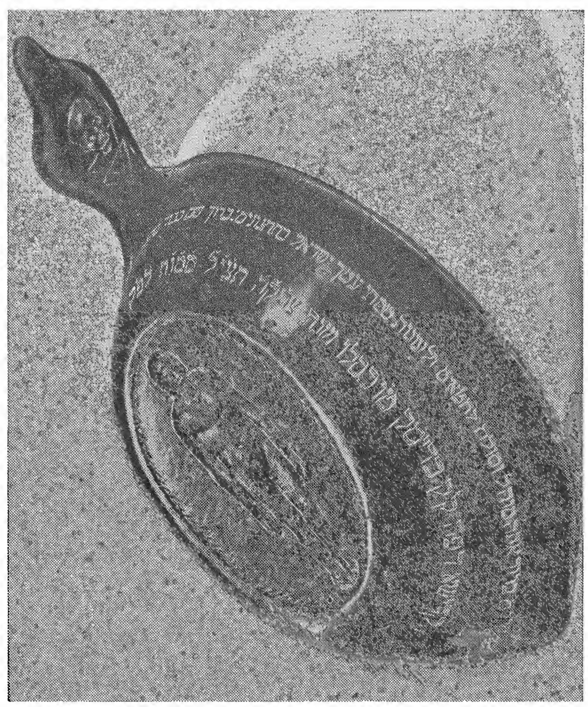
בשנת 1644 התלוננו יהודי בריסק לפני השלטונות על

* כמה נוסחאות של מסורת זו נאספו על ידי יוסף צבי עדלמאן בחיבורו „גדלת שאול" שיצא לאור בלונדון, בשנת 1854.

תלמידי הסמינר התיאולוגי בעיר, הפוגעים ביהודים ברחוב. גם מצד הנוצרים היתה בשנה ההיא תלונה, שהיהודים הכו — כנראה מתוך הגנה עצמית — את תלמידי הסמינר. הסתת הכנסייה היתה כבר מורגשת מאד ויהודי בריסק טיכסו עצה להיפטר מצרה זו.

ו

באו גזירות ת"ח ות"ט. הקוזקים, ובראשם בוגדן חמלניצקי, מרדו במלך פולין ולדיסלב הרביעי. דם יהודי רב נשפך אז, בעיקר בחלקי־הספר המזרחיים של פולין, וגם יהודי בריסק סבלו קשות. לפי המקורות נהרגו הרבה יהודים, שלא הספיקו לברוח מבריסק, בתיהם נהרסו ורכושם נשמד. ואלה הם דברי ר' נתן הנובר בספרו „יוון מצולה" על גזירות ת"ח ות"ט: „ובשאר קהילות גדולות בליטא נהרגו לאלפים ולרבבות יהודים, ואנשי ק"ק סלוצק וק"ק פינסק וק"ק בריסק דליטא ברחו קצתם לפולין גדול וקצתם לדנציג על המים על הנהר ווייסל, ודלת העם הנשארים בק"ק בריסק ובק"ק פינסק נהרגו על קידוש השם כמה מאות נפשות". ובספר הזכרות־נפשות של קהילת וורמיישא כתוב: „הקדושים והטהורים כמה נפשות עניים מישראל יתר הפליטה דק"ק בריסק שנהרגו ומסרו עצמם על קידוש שמו המיוחד בשנת ת"ט תנצב"ה". כומר אחד בשם גריגורי קונאקאוו הניח רשימות על עיר בריסק מזמן גזירות ת"ח ות"ט. הוא

כף טהרה מהמאה הי"ז
(ברשותו האדיבה של מר סט. ס. קייזר, מנהל המוזיאון היהודי בניו־יורק)

מספר שהעיר נחרבה ורכוש היהודים נשמד, רוב היהודים נטבחו ומעטים ברחו, וכשבאו החיילים הפולנים שרדפו אחרי הקוזקים, השמידו את השאר בחפשם את האוצרות שהטמינו היהודים. בין הספרים המביאים שו"ת בענין עגונות מהזמן ההוא, ישנה תשובה בספר „חלקת מחוקק" להרב ר' משה בר' יהודה לימא, שעזב את הרבנות של ליטא ובשנת תט"ו היה רבה של בריסק. בספרו מובאה גביית־עדות אשה, שמתוכה משתקפת האכזריות של רצח יהודי בריסק בידי הקוזקים: „ויאמרו הריקים בלשון רוסיה הרגוהו (זאביא יעהא) ויכה אותו על הצוואר ואת הקרדום שפשף לנקותו על בגדו." הגאון ר' משה היה תלמידו של בעל „פני יהושע", והרבה רבנים באו אתו בכתובים. הוא נפטר בבריסק.

גזרות ת"ח ות"ט משתקפות בהחלטות הוועד של מדינת ליטא, שהתאסף בשנת ת"ט „עד אשר עינינו רואות בעו"ה כמה נפשות מישראל נשבו ונטמעו בכל הגויים וכו'", „ע"כ כתבנו רשות לכל הקהילות והמקומות אשר ישנו שם מניין יהודים הרשות בידם לפדות כל נפש עד י"ז בלי שום שאלה ורשות וכו'", „ובדבר עניים המגורשים נעים ונדים בארץ ומתהלכים בה וכו'". בניגוד לתקנת שפ"ג המקפידה על תנועת העניים, הרי כעת אחרי הגזירה „יהיו זריזים בדבר מצוה להחיות עם רב ונפשות רבות בישראל"...

ז

מחצית המאה הי"ז שימשה נקודת מפנה בתולדות יהודי ליטא ופולין. מלחמות פולין בקוזקים המורדים, עם מוסקבה, עם שוודיה, והתקפת התורכים, גרמו לתקופת הירידה והשפלות. תור הזהב של קהילת בריסק שנמשך למעלה מ־200 שנה — הועם. יהודי בריסק, כשאר יהודי ליטא, נתדלדלו. היהדות העשירה ירדה מגדולתה ורכושה נעשה הפקר בידי אצילים. היהודים נעשו לווים במקום מלווים ובטחונם נתרופף.

בשנת 1661 שיחרר המלך יאן קאזימיר את יהודי בריסק־דליטא מאיכסון חיילים וכן פיטר אותם באופן זמני מתשלומי מסים שונים, מפני שהתרוששו ולא היה ביכלתם לשלם את המסים. המלך יאן־קאזימיר רצה לבסס את מעמדם של יהודי בריסק־דליטא, להשפיע עליהם להתאושש ולחזור לחיים תקינים, לכן הוציא מנשר מיוחד ב־23 ליוני 1655 בו ציווה את שריו להגן על היהודים בעיר ובדרכים. אבל ההתנפלויות ומעשי־השוד על היהודים נתרבו, בעיקר מצד האצולה הנמוכה (ה„שלאכטה"). המלך הראה אומץ לב גם נגדם והגן על יהודי בריסק־דליטא. ב־13 למאי 1665 דנו למוות אציל אחד, שנכנס רכוב על סוס לבית־הכנסת ובחרב שלופה הרג את השמש של בית־הכנסת הבריסקאי. משפחת האציל נתחייבה גם כן לשלם פיצויים ליורשי ההרוג. אבל

מעמד היהודים לא נשתפר. המסחר הנרחב נעשה פעוט וזעום, האוכלוסיה הנוצרית בבריסק היתה ספוגה שנאת־ישראל. אנשי הכמורה הסיתו. ה„שלאכטה" בסביבת הכפרים, שהיתה בטלה מעבודה, התפרנסה מן הביזה והגזל וראתה ביהודים מקור של סחיטה ושוד.

בשנת 1679 היה בבריסק משפט בסכסוך־אדמה ממושך. האפיסקופוס של בריסק טען על שטח־אדמה, שנבנו עליו בתי היהודים, שהוא שייך לכנסייה. וכנגד זה היו ליהודים תעודות רשמיות, שהקרקע היתה שלהם עד שנבנו הבתים. הריב נמשך שנים והגיע לתגרת־ידים. לבסוף זכו היהודים.

בשנת 1669 אושרו זכויות יהודי בריסק־דליטא על־ידי מיכאל וישניוביצקי, שהיה מלך נאור. הוא נתן ליהודים רשות לבנות שערים ליד בתיהם ולסגור אותם בשבתות ובחגים, כדי שלא יופרעו ע"י שכניהם הנוצרים. תקנה זו לא השפיעה על ה„שלאכטה" האנטישמית, ובאותה שנה (1669) בזמן ישיבת ה„סיימיק" הבריסקאי, דרשה ה„שלאכ־טה" להטיל עונשי כסף כבדים על יהודים המעבידים פועלים ומשרתים נוצרים.

זכויות יהודי בריסק אושרו שוב בשנת 1676 על־ידי המלך יאן סוביסקי, שהיה ידיד ליהודים, ועוד הוסיף עליהן. ובכל זאת העלילו על יהודי בריסק, שהם רצחו מומרת שנעלמה מן העיר. כמה מבני משפחתה נידונו למוות.

על מצבה הירוד של קהילת בריסק מעידה עובדה זו: בשנת 1682 התייצבו באי־כוח הקהילה לפני שר־הפלך והביאו לפניו בקשה זו: מכיוון שהרבה יהודים לווים מתוך קלות־דעת הלוואות גדולות מאת אצילים והקהילה אחראית לתשלומן, מן הצורך הוא שהמלווים ישאלו לפני מתן ההלוואה ליהודי את פרנסי הקהילה, אם הם מסכימים למתן ההלוואה. מתקנת הוועד משנת ת"ל (1670) נרמז מצבם הקשה של הלווים היהודים שלוו כסף מאת אצילים: „ומי שמשעבד אשתו ובניו לערלים, הרי הוא מנודה בשתי עול־מות". בין החותמים על תקנות הוועד משנת ת"ל היה הגאון ר' בנימין גינצבורג רבה של בריסק. בשנת 1676 נתן המלך יאן סוביסקי רשות לקהל בריסק לענוש קשה את המפקיעים עצמם מחובות הקהל, וכן נתן לקהל זכות לדון דיני נפשות מבלי להביא את הדין לפני שופטי העיר. בשנת 1684 נסגר על־ידי המלכות בית־הכנסת של בריסק־דליטא בגלל חוב שיהודי אחד לא שילם למלכות, ורק לאחר שסולק החוב נפתח בית הכנסת. באותה תקופה נמכר רכוש קהילת בריסק בגלל חובות, שלא שולמו, לראשי המנזר.

אחרי מותו של המלך יאן סוביסקי, בשנת 1696, פרצו מלחמות במלכות פולין. מלחמת אזרחים השתוללה בין מצדדי סטניסלב ובין הנוטים אחרי אוגוסט השני, שנבחר אח"כ למלך, ומלך בשנים 1733—1697, יותר מכל התושבים הרגישו היהודים בפורענויות. יהודי בריסק־דליטא, כשאר יהודי ליטא, נרדפו מכל צד, ולא הועילה הצהרת המלך אוגוסט השני, שאישר את זכויות היהודים. מעלת העיר בריסק ירדה גם בעיני השלטון המרכזי. נוסדו ערים חדשות בסביבה, שעלו בערכן ובחשיבותן. בין קהילות ליטא כבר התחילה להתבלט קהילת וילנא, שנעשתה כעבור שנים היורשת של אם קהילות ליטא — קהילת בריסק־דליטא, שהיתה מלפנים „על כל שליטא קרתא קדישא מתנשא לכל רישא". ראשותה של בריסק התחילה להתערער. אחד הסי־מנים הבולטים לכך היה, כי בשנת תנ"א הגישו ראשי קהילת סלוצק בזמן ועידת המדינה את עצומותיהם, שאינם רוצים יותר להיות כפופים לבריסק ולקבל סמכותה. קהילת סלוצק רצתה להיות עצמאית וגם חברה בוועד המדינה, „להיות להם חלוקת כבוד והתנשאות ראש לכבוד קהילתם (סלוצק) המהוללה והמפוארה יצ"ו". מתוכן הדברים נראה שבריסק לא נזדרזה להסכים לבקשת קהל סלוצק, אלא שלבסוף הוחלט למלא את דרישת סלוצק.

בריסק, ששימשה דוגמא טובה לשאר הקהילות בסידור מסיה בדיוק, התנגדה בגלל חוסר אמצעים בשנת 1708 לגובי המסים שבאו לגבות מסי הממשלה בלווית חיילים, ושר הצבא העמיד אז לדין צבאי יהודים שנאשמו בהכאת החיילים. בעלות המלך אוגוסט השלישי על כסא השלטון (1733) הבטיח לשמור על זכויות היהודים ולהגן עליהם, אבל האצולה הגבירה רדיפותיה, והעירונים זממו לדחוק את רגלי היהודים מהמסחר. בשנת 1759, כשנתכנס הסיים בבריסק, התפרצו כמה מחברי הסיים לבית־הכנסת הגדול והתנפלו על היהודים ודרשו מהם כסף. נגד העבריינים הוגש משפט, אבל רק ראש הכנופיה בא על עונש קל, כל האחרים יצאו זכאים.

ח

על אף הירידה הכלכלית היתה עוד בריסק עיר תהילה. היתה בה ישיבה גדולה מלאה תלמידי־חכמים, סוחרים

בית־העלמין הישן

תלמידי־חכמים קבעו עתים לתורה, ושמות רבניה התנוססו ברשימת גאוני ליטא ופולין. בין הרבנים הגאונים, שהיו בבריסק אחרי ת״ח ות״ט ושידוע לנו בוודאות שישבו על כס הרבנות, הם: הגאון ר׳ יעקב ב״ר הגאון ר׳ אפרים זלמן שור חתנו של ר׳ ישעיהו, בנו של הנגיד ר׳ משה ליזורס, שהשאיר בצוואתו כסף רב שניתן לפיקוח וועד מדינת ליטא. הכסף נועד לעזרת הקהילות ובעיקר לבנין בתי־כנסת. אחריו היה רבה של בריסק, בשנת תט״ו בערך, הגאון ר׳ משה לימא בעל „חלקת מחוקק״; הגאון ר׳ אהרן שמואל קוידנובער בעל „ברכת הזבח״ ו„ברכת שמואל״; הגאון ר׳ צבי הירש בערך בשנת תכ״ד; הגאון ר׳ מרדכי גינצבורג.

הצרות גברו לאחר שנבחר למלך פולין סטניסלב פוניטובסקי (1764). מלך זה עשה את רצון יקטרינה מלכת רוסיה. בימים ההם היה קיים ברוסיה חוק, שכל קהילה אחר־אית בפני עצמה על גביית המסים וההתחיבויות של הקהילה. גם בעניין הקהילות הלך מלך פולין בעקבות מלכת רוסיה, ולפי פקודתו הפסיק „וועד מדינת ליטא״ את קיומו.

בשנת 1768 אסר הסיים הפולני על היהודים, שאין להם כתב־קיום מיוחד, להתעסק במזיגה. לא כל המוזגים יכלו להשיג כתב־קיום, וממילא נעשו הרבה יהודים מחוסרי־פרנסה, כי המוזגות היתה אחת הפרנסות השכיחות בליטא ווהלין.

רשימת רבני בריסק־דליטא משנת ר״ל (1470) עד שנת תרצ״ט (1939)

ועד שנתמנה ר׳ מרדכי גינצבורג לרב היה קיים בבריסק דליטא המנהג שלא לקיים רבנות בידי שום רב למעלה מג׳ שנים.

אחריו היה הגאון ר׳ מרדכי זיסקינד רוטנברג, מחבר ספר שו״ת ר׳ מרדכי זיסקינד. בשנת תנ״א (1691) היה רבה של בריסק הגאון ר׳ שאול בן הגאון ר׳ העשיל שעבר מבריסק, כאביו, לכהן ברבנות בקהילת קראקא. בשנת תע״ג (1713) היה רבה של בריסק הגאון ר׳ אריה יהודה לייב נכד הב״ח, שחיבר את הספר „שאגת אריה״. בשנת תע״ח (1718) היה הרב הגאון ר׳ נחמן סירקין, הנזכר לשבח על־ידי ר׳ יעקב עמדן בספריו „תורת הקנאות״ ו„עדות יעקב״.

בשנת תקכ״א (1761) קיים וועד מדינת ליטא את ישיבתו האחרונה בעיר סלוצק. ראשון לחותמים היה אז רבה של בריסק, הגאון ר׳ אברהם מבית קצינלבויגן, מלפנים רב בסלוצק ומשנת תק״כ בבריסק ר׳ אברהם קצינלבויגן היה גאון מפורסם ואיש־ריבם של החסידים.

בזמנו של הרב ר׳ יעקב מאיר פאדוא פרצה עוד שריפה גדולה בעיר, בשנת תר״ז (1847). ברחוב הראשי, בו היה המרכז המסחרי של היהודים, עלו כל החנויות באש ושתים־עשרה נפשות נשרפו חיים. בקושי התיר הרב ר׳ יעקב מאיר את נשי הנשרפים מכבלי העיגון (הדבר נזכר בספרו תשו־בות הר״מ סימן כ״ה). בשריפה נהרס בית־הכנסת הישן,

שהוקם בשנת 1569 ושופץ ע״י ר׳ שמואל ואהל. בנין בית־הכנסת החדש נמשך בגלל עיכובים וחוסר כסף כעשר שנים, מ־1851 עד 1861. תכנית בית־הכנסת וצורתו שורטטו לפי הצעתו של הרב ר׳ מאיר פאדוא, שכיהן בתור רבה של בריסק בשנים 1840—1855.

אחרי מותו של ר׳ יעקב מאיר עלה בשנת תרכ״ה (1865) על כסא הרבנות של בריסק־דליטא הגאון ר׳ צבי הירש אורנשטיין. ר׳ צבי הירש היה גאון בתורה ועסק בצרכי ציבור ; בעזרתו נבנה בית־חולים יהודי ומושב־זקנים. בזמנו יצא החוק, שהקהילות מחוייבות להעמיד חיילים לצבא רוסיה לפי מכסה לכל קהילה, או לשלם כופר־נפש. רב העיר השתדל תמיד להשיג את הסכום ל„פדיון שבויים״ ולשלם את הכסף במועדו. ר׳ צבי הירש התקין תקנות הרבה בקהילתו. בשנת 1874 גרשה אותו ממשלת רוסיה מגבולות ארצה, כי הוא היה תושב גליציה, ובעיני שלטונות רוסיה נחשב כבן חוץ־לארץ. בסוף ימיו שימש רב בלבוב ונפטר שם בשנת תרמ״ח (1888). אחרי מותו יצא לאור ספרו בשם „ברכות ר׳ צבי הירש״.

אחריו עלה על כסא הרבנות של בריסק־דליטא הגאון ר׳ יהושע ליב דיסקין, קודם רב בלאמזה, קובנה ושקלוב, גאון בדורו. הוא היה קנאי ולא נשא פנים לאיש. גם בבריסק־דליטא הסתכסך עם השלטונות הרוסיים : בשנת 1877 הוציא פסק־דין בעניין ירושה בניגוד למשפט הממשלתי. בגלל זאת נאלץ לעזוב את העיר, שכיהן בה ג׳ שנים, ועלה לירושלים ונעשה שם מנהיג הקנאים במלחמות עם המשכי־לים והציונים. הוא התנגד להיתר השמיטה שהוציאו בשנת 1889 גאונים ורבנים, ביניהם ר׳ יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה. בירושלים בנה הרב י״ל דיסקין בית־יתומים גדול וישיבה בשם „אוהל משה״. נפטר בשנת 1898. (יצא לאור ספרו „שו״ת מהר״ל דיסקין״).

בסוף המאה הי״ט נתרבו האוכלוסים היהודים בעיר, המבצר, אחד מן הגדולים והחשובים שבקיסרות רוסיה, גרם להחיאת המסחר והמלאכה ויהודי העיירות באו לבריסק להשתקע בה. בשנות השמונים של המאה הי״ט היוו היהודים למעלה ממחצית מספר התושבים. הם עסקו במסחר, במלאכה ובתעשיה זעירה, מהם גם ספקים וסוחרי־עצים.

בשנת תרל״ה (1878)) נתקבל לרב בעיר, הגאון הצדיק ר׳ יוסף דוב־בר סולובייצ׳יק. מאז ועד חורבן פולין בשנת 1939 ישבו על כסא הרבנות בבריסק דליטא בנו ר׳ חיים ונכדו ר׳ זאב, עד שנחרבה העיר. ר׳ יוסף־בר נולד בעיר ניעשוויז׳ בשנת תרנ״ב, למד בוולוז׳ין ונדד למקומות תורה במשך שנים. בבריסק כיהן ברבנות עד שנת פטירתו 1892, היה אהוב ומקובל על הבריות. נטה לרעיון ישוב ארץ־ישראל והיה חבר באגודה לקניית אדמה בא״י שנוסדה בבריסק בשנת תר״ן. חיבר ספר „בית הלוי״ בן ד׳ חלקים שו״ת ודרשות.

בשנת 1891 היה מספר היהודים בבריסק־דליטא 30.000 (בתוך אוכלוסיה בת 46.000 תושבים). באותם הימים עבר גל הגירה על יהודי רוסיה, וגם מבריסק־דליטא הגרו רבים לארה״ב, ארגנטינה וכו׳. אף בין חובבי־ציון, שעלו ארצה בשנת 1884 היו בריסקאים. השלטון הרוסי נהג עין רעה ביהודי בריסק פן תקרה מלחמה, ולעיר נודעה חשיבות איסטרטגית מרובה.

אחרי פטירת ר׳ יוסף בר, עברה הרבנות לבנו ר׳ חיים (1892), שמילא תפקיד חשוב לא רק כרב קהילתו, אלא היה מקובל כעין ראש הרבנים ליהודי רוסיה. עליו גאות בני בריסק־דליטא עד היום, והשם ר׳ חיים מבריסק חרות בלב כל תלמיד חכם ומשכיל.

מר׳ חיים נתפרסמו ספרים אלה : „חידושי רבנו חיים הלוי״, חידושים ובאורים על הרמב״ם וחידושים על סוגיות שונות בש״ס. משנפטר ר׳ חיים נתיתמה קהילת בריסק־דליטא.

אחד מפלאי ההשגחה של שר־האומה הוא, שהעיר הזאת גדלה והתפתחה להיות במשך דורות הקהילה הראשית בלב גלות פולין וליטא, שגאוניה וחכמיה פרשו כנפי־רוח על כל העולם היהודי באירופה, והתנוססה לתפארת, עד שעלה הכורת עליה בתקופת השואה, שלא היתה כמוה.

ביבליוגרפיה

עיר תהלה, א״ל פיינשטיין, וארשה, 1886.
קריה נאמנה, ש״י פין, וילנא, תרע״ד.
Berschadski, Litowsktje jebrei, Sn. Petersburg 1883,
פנקס ועד הקהילות במדינת ליטא, ערוך ע״י שמעון דובנוב, ברלין, תרפ״ה.
פנקס ועד ארבע ארצות, מסודר ע״י י. היילפרין, ירושלים.

מפת ועד ארבע ארצות
(1764-1667)
מקרא
קהילה ראשית
גבולות המדינה
גבול הגלילות
קנה־המידה
0 10 20 30 40 50 100 150 200
קילומטר
פרוסיה
אוסטריה
ליטא

בריסק־דליטא ב„ועדי הארצות"

מאת ח. ברלס

א

במשך כל תקופת הגלות של עם ישראל לא פסקה שאיפתו לכונן לו שלטון אוטונומי בתוך ארצות פזוריו, לשמור על ייחודו כ„עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב". במדינות של ישובים יהודים מרוכזים, הגיעו לעתים לידי הקמת מוסדות והסדרת תנאי קיומם בתוקף תקנות וחוקים שקיבלו וקיימו עליהם היהודים מרצון. חטיבות של אוטונומיה יהודית כבר נתקיימו בתקופה הראשונה של גלות בבל (ראשי הגולה והגאונים) וכשעבר המרכז הרוחני לקיבוצי היהודים באירופה, נתגבשו שיטות שלטון אוטונומי באסיפות הרבנים והפרנסים בספרד, ואחר־כך בצרפת ובאשכנז, הודות לתקנות שנקבעו על־ידי ראשי הקהילות בחינת חוק ולא יעבור. למידה יתירה של עצמאות הגיעה כנסת ישראל בגולה שבמרכז אירופה, כשנוסד במאה ה־15 „וועד הארצות" בפולין ואחר־כך „וועד המדינה" של קהילות ליטא.[1]

הזעזועים המדיניים והמרידות שפגעו במלכות פולין המריצו את המלכים להטיל מסים וארנוניות כבדים על נתיניהם ולחפש דרכים לגבייתם במרוכז וביד חזקה. הזכויות שניתנו על־ידי מלכי פולין ליהודים, הודות לשתדלנותם של ראשי הציבור, שימשו יסוד לרכז את נציגי הקהילות לתועלתם ולהטיל עליהם תפקידים הנהלתיים בישובים המפוזרים בערים ובעיירות. וכיוון שהיהודים נשתנו באורח החיים ובמנהגיהם מעם הארץ, נסתגרו בקהילותיהם, וניתן להם חופש מטעם. המלך והשליטים לסדר את כל עניניהם בינם לבין עצמם, ובלבד שתהא למדינה טובת הנאה כלכלית מכשרון המעשה והחריצות המסחרית שנתברכו בהם. וכך קמו ליהודים סדרי־קהילה וחיי־ציבור למופת.

ב„וועד הארצות" שיסודו היה במגמת השלטונות להסדיר את גביית המסים על־ידי פרנסים וגבאים מבני העדה היהודית, מצאו הפרנסים וראשי העם מקום להרחיב את גבולות שלטונם עד כדי הקמת תאים אירגוניים של אוטונומיה פנימית, שהקיפו את כל שטחי החיים היהודיים בגבולות הארץ. ה„ירידים" שימשו הזדמנות נאותה לכינוס ראשי הקהילות, בערים המרכזיות, שיהודים באו לשם בהמון בענייני מסחר וחליפין, מתוך הכרח לקיים בית־וועד לדיונים והכרעות בסכסוכים המשקיים, לגביית המסים שהוטלו מטעם המלך והשלטונות על הערים והכפרים, נוצר המוסד האוטונומי, שריכז בידיו את הנהגת הקהילות: „וועד הארצות", בהשתתפות באי־כוח הקהילות הראשיות ורבניהן, שהשפעתם היתה עצומה בציבור. „וועד המדינה" הקיף בפעולותיו את כל שטחי החיים ובאסיפותיו נדונו ונקבעו תקנות ומנהגים שנעשו „לחוק ולא יעבור" בישובי היהודים:

א) היחסים עם השלטונות המרכזיים (המלך, הסיים) והמקומיים.

ב) סדרי החיים הפנימיים של הקהילות: בחירות ראשי הקהל, דיינים, בוררים, גבאים ושמשים — לפי שיטת בחירות קבועה וחשאית.

ג) גביית המסים, של הממשלה והקהל, וחלוקתם לפי התאים האירגוניים ומעמדות העם.[2]

ד) הסדר ענייני הדת והחינוך (ישיבות ותלמוד־תורה).

ה) עניינים כלכליים ומשא־ומתן: חכירת נכסים ומסים, בתי־משקאות בכפרים („קריצ'מא"), זכות־חזקה ו„השגת גבול".

מכאן הסתעפו תקנות ומנהגים, ערכי רוח ומוסר שקבעו את דמות היהודי במזרח אירופה לדורות.

יסודו של „וועד ד' ארצות" — שקדמו לו נסיונות

---

1. נראה לי שמקור המונח „ארצות" הוא בתלמוד: „ג' ארצות לביעור (שביעית) יהודה ועבר־הירדן והגליל" (מסכת „שביעית", פרק ו'). דרשו סמוכין בחלוקת השלטון בגלויות לחלוקה שהיתה נהוגה בארץ־ישראל, לפני חורבן העם והמדינה.
2. במושב הסיים הפולני של 1581 הוטל על היהודים סכום כללי של מס־גולגולת; אולם בתקופה מאוחרת נקבעו שתי מכסות („סכומות") ליהודי פולין לחוד, וליהודי ליטא לחוד. המסים העיקריים היו: מס־גולגולת („פוגלובנה"); מס־משקאות („צופובה"); מס זכות־ישיבה בתחום המושב („פוברוטני"); מס הקהילה („קורובקא"), וכו'.

באסיפות וכינוסים של רבנים וראשי־קהל בזמנים שונים — היה בשנת שמ״א (1580/81), מאז שרדה התעודה הראשונה על קיומו.[3] המיבנה האירגוני של „וועד הארצות״ היה שונה לתקופותיו[4]: בתחילה נוסד „וועד ג׳ ארצות״ (פולין קטן, פולין גדול, רוס); אחרי ה„אוניה של לובלין״ נספחו גם קהילות ווהלין ונעשו ל„וועד ד׳ ארצות״. ובתקנות שמ״ח נזכרו „חמש ארצות״ — (פולין גדול, פולין קטן, רוס, ליטא ווהלין). האסיפות התקיימו ביריד גרומניץ של לובלין או בירוסלב פעמיים בשנה. הקהילות הראשיות שהשתתפו ב„וועד ד׳ הארצות״, הן: פוזנא, קראקא, לבוב, בריסק.

התא הארגוני בחיי היהודים בפולין ובליטא היה „הקהל״; כמה קהילות היו מצטרפות לגליל, והגלילות — למרכזים שייצגו „ארצות״. בקונפדרציה של „וועד ארבע הארצות״ נתייחדה גם ליטא, על־ידי נציגות בריסק, הקהילה הראשית בליטה. בישיבות ה„וועד״ השתתפו באי־כוח כל „ארץ״, רבנים, סופרים ושמשים[5]; האסיפות היו מתקיימות פעם בשנתיים, בדרך כלל. ובתקופות שבין אסיפה לאסיפה היו ה„שתדלנים״ („...אשר להם הכוח לעמוד בהיכל מלך ושרים״) מייצגים את הקהילות בפני השלטונות המרכזיים בוארשה, מגינים על ענייניהן בפני „הטריבונל והשררה״ ומעבירים את רוע הגזירות על ידי „דורון ותפילה״.

ב

קהילות ליטא השתתפו ב„וועד ד׳ ארצות״ במשך יובל שנים עד שהלכו ויסדו לעצמן את „וועד מדינת ליטא״ באסי־פת ראשי הקהילות, שנתקיימה בט׳ אלול שפ״ג (1623) בבריסק־דליטא, העיר הראשית בליטא, ובמושב זה הותקן תקנון מופלא שהקיף בסעיפיו (כ־100 סעיפים) את כל סדרי החיים הציבוריים, הכלכליים, הדתיים והמוסריים של הקהי־לות וחבריהן[6]. האסיפה המייסדת של „וועד מדינת ליטא״ שימשה מפנה היסטורי ביהדות ליטא, שלא יכלה, כנראה, לדור עוד בכפיפה אחת עם „וועד ד׳ הארצות״, לאחר שקהי־לותיה התפתחו ונעשו מרכזים במובן הכלכלי והרוחני, ונתגבשו בהן שיטות ומנהגים וצביון־חיים מיוחדים לעצמם. ב„וועד מדינת ליטא״ השתתפו בתחילה באי־כוח בריסק, הורודנא ופינסק, ואחר־כך נספחו אליו וילנא וסלוצק. על סיפוח קהילת וילנא הוסכם במושב „וועד המדינה״ בשנת תי״ב (1652) „שיהיה באסיפות וועד־המדינה ר״מ (ראש־מדינה) אחד מיושבי ק״ק וילנא״, ורק כעבור 53 שנה, בשנת תמ״ז (1687) זכתה וילנא למעמד שווה ל„ג׳ הקהילות הראשיות״ על־ידי נציגות של 3 מנהיגים, סופר ושמש. קהילת סלוצק היתה נתונה למרותה של בריסק עד שנת תנ״א (1691), ומאז נתייחד לה מקום שווה ב„וועד המדינה״, שהקיף בפעולתו חמישה גלילות על קהילותיהם.

בהנהלת „וועד המדינה״ השתתפו 2—3 „ראשי מדינה״ של כל קהילה ראשית, הצטרפו להם הרבנים הראשיים, ומספר המשתתפים הגיע עד 15. „הוועד״ התכנס לסירוגין באחת מן הקהילות פעם בשנתיים או שלוש ונמשך 3 עד 6 שבועות. פרנס הוועד של הקהילה ה„מאכסנת״ היה יושב־ראש בישיבות, ותקציבו ניתן על־ידי הקהילות המשתתפות בו[7]. לפי התכנית דנו בישיבות הראשונות של הוועד על „סיכומים וחשבונות המדינה״ („תקציב״ בלשוננו) ובגמר הדיון — על משפטים, חינוך וצדקה.

סמכותן של הקהילות הראשיות נקבע במדויק בתקנות היסוד של וועד שפ״ג (1623) שהקיף את בריסק, הורודנא ופינסק. לשטח בריסק השתייכו 30 קהילות עם „ישובים והסביבות״; בגליל הורודנא היו 7 קהילות, ובגליל פינסק — 8 קהילות.

ואלה הם הגבולין והסביבות ק״ק בריסק[8]:

מעזריטש, ווארין (וואיין), יאנאווי, ראשם (ראשי), לאמז (לאמאז), בילא, בעשטץ, וולאדאווי, שלאוויטץ (סלאוואטיץ), קאדנא, וויסאקי, אמסטיבואה (אמסטיבאווי), קאברין, הוארדעץ, פרושנה (פרוזשאני), מלטשא (מאלטש), סעלץ, טשערניציץ (טשערנאוויציץ), קאמניץ, שערשאווי, ראזאניק (ראזאנאי), סלאנים, דווארץ, נווהורדק (נאוורדאק), נעש־וויז, סלוצק, מינצסק, מאהלאבוני (מאהלובני), אורשה, יושבי רוס.

ואלה הם (גבול) יושבי סביבות ק״ק הורודנא:

---

3. בפקודת זיגמונד ה־1, מלך פולין, מ־23 ביולי 1533, נזכר סכסוך בין יהודים שנידון בפני „הרבנים שלהם בהיותם בלובלין״, דבר המוכיח על קיום מושב בי״ד בלובלין (המשפט היה נגד יוסקה בן־שלום מבילסק, שנזכר אחר־כך בבריסק־דליטא.
4. גרץ, דברי ימי ישראל, חלק ז׳, מסקנות, חלק ח׳.
5. ביריד גרומניץ בש׳ שנ״ו (1596) נבחרו „דייני המדינות״ בהרכב זה: קראקא — 2; פוזנא — 2; לבוב — 2; חלם — 1; לובלין — 2; ווהלין — 1; ליטא (בריסק) — 2; ביחד 12.
6. ראוי לציון שבאותה שנת שפ״ג שנוסד „וועד מדינת ליטא״ התקיים גם מושב „וועד ד׳ ארצות״ בלובלין — שכבר פקעה סמכותו מעל קהילות בריסק ו„הישובים והקהילות״ הנספחים לה.
7. „לצורך הוצאות מזונות הגאון אב״ד והאלופים ראשי המדינה דק״ק בריסק וכל הנלווים אליהם״ נקבע תקציב של ארבעים זהוב פולין לכל שבוע (ההוצאות לאלופי הורודנא ופינסק נקבעו בסכום 35 זהוב פולין). אחר־כך תקנו „לכל רב וראש־מדינה לצורך מזונות לכל שבוע 10 זהובים, — מלבד הוצאות פורין (עגלות) ושכר־דירה. ההוצאות לסופרים ושמשים נקבעו בסכום פחות מזה. ויש שקבעו „שכר־טרחה״ של 200 עד 400 זהובים לראש־מדינה לכל תקופת מושב הוועד שהוא משתתף בו. („עיר תהילה״, אצל פיינשטיין; „פינקס מדינת ליטא״, דובנוב, סי׳ תתי״ט, תתק״ז).
8. תקנות וועד שפ״ג, „פינקס מדינת ליטא״.

אמדור, מוסטעצקי, קוניצא, נאווידבור, אוסטרין, ראשין, ליצא.

ואלה הם הגבול סביבות ק״ק פינצק:

קלעצק, לעדוויטש, חאמסק, ברעהין, דובראוויטש, וונס־וצק, טוראווה, יושבי ני״ז.

קהילת בריסק־דליטא עלתה, כנראה, בחשיבותה בימים ההם עד שמרותה חלה גם על ערים מרוחקות ברוסיה: מינסק, מוהילוב ועד אורשא הגיעה. בריסק דליטא היתה ראשונה במעלה הן בהיקף הגיאוגרפי של הישובים הנספחים לה, והן בחינת מקום תורה ומרכז כלכלי. בוועד שפ״ג, הרא־שון של „מדינת ליטא״, נמנו וגמרו:

„...בחיי האלוף מוהר״ר מאיר בהיות שהוא זקן בא בימין ולא יוכל עוד לצאת ולבוא מן העיר וחוצה, בכל עת וזמן שיתוועדו ראשי־עם דמדינתנו ליטא יחד, יבוא הוועד פה ק״ק בריסק״ [9].

לכבודו של ר׳ מאיר (בנו של ר׳ שאול ואהל, הקצין המהולל, השמועה אומרת שהיה „מלך פולין לשעה״) קבעו את בריסק כמרכז הוועד, „מפני שעיני כל המדינה צופים לר׳. ר׳ מאיר היה, כנראה, ישיש מאד, והיה חותם בתעודות הוועד „במסירת קולמוס לספרא דמתא״ (ע״פ יפוי־כוח לסופר העיר) „בצווי האלוף הראש מוהר״ר מאיר ואל החולה״. לאחר פטירתו נקבע מושב־הוועד בפרוזאנא, חזרו וקבעוהו בבריסק, ולפעמים התקיים בסילץ (שצ״ב — 1632, ת״ז — 1647). הוועד היה גולה ממקום למקום, ולא דקדקו במחזורי האסיפות לפי הערים, וכנראה, היה מקום האסיפה תלוי במסיבות הזמן.

ג

מושבי הוועד של „מדינת ליטא״, שהתקיימו בבריסק־דליטא, היו לפי השנים:

וועד אלול שפ״ג (1623).

וועד אייר שפ״ו (1626).

וועד אלול שפ״ז (1627).

וועד אדר שצ״א (1631).

באסיפות ת״פ — תצ״א לא השתתפו באי־כוח בריסק, מפני „מעשה שהיה״ (מלשינות, כנראה). היו אלו „אסיפות קטנות״, שעסקו במסים ובחשבונות חובות המדינה („עשיית תעריפים על גולגולת״), ולא באו בחשבון ה„וועדים הכוללים״.

אכן, התקנות שתיקנו במושב האסיפה של שפ״ג (1623), הונחו ביסוד הפעולות של „וועד מדינת ליטא״ כל זמן קיומו. התקנות דנות בשטחי החיים הפנימיים וקובעות את מידת ההשתתפות של כל קהילה בנטל החובות לממשלה, והקשרים כלפי חוץ. הענינים העיקריים לפי התקנות הם:

1. קביעת הסמכות והגבולין של הקהילות הראשיות, ודרכי המינהל והבחירות במוסדות הציבוריים והדתיים.

2. חלוקת המסים, אופן גבייתם וחלוקתם בצדק וביושר לפי המעמדות והקהילות (מס־גולגולת, מס־רכוש, מכס ומשקאות) ומינוי שמאים רשמיים להעריך את היטל המסים „לעשיר, בינוני ופחותים״.

3. היחסים בין הקהילות עצמן: הגבלות לאנשים נכרים לסחור בעיר, שלא לקפח פרנסת אנשי המקום; שתדלנות בעניני גזירות ועלילות.

4. דין יחיד נגד רבים, יחיד עם חבירו, סמכות למנוע „השגת גבול״ ותחרות שאינה הוגנת, ומסירת תביעות לערכאות, להכריע בין יהודי ליהודי.

5. עונשין, עד הטלת חרם על אדם שאינו מציית לפסק־דין או על מלשין ופורץ גדר המוסר — „שיהא יושב פנימה ואל יתערב בין הבריות״ כל זמן שהחרם חל עליו.

6. חכירת נכסים (אֲרנדות), דיני חזקה ושותפות והגנה על אלמנה ויורשים של המחזיקים בזכיונות.

7. עניני החינוך של בני העיר והסביבה. החזקת ישיבות ומלמדים [10] והשתתפות הקהילות בהוצאותיהם.

8. מינוי רב, חזן או שמש וכן בורר רשמי, לפי בחירות חשאיות („פתקי קלף״) ועל־פי רוב־דעות.

9. „הנהגת המוכס בכל מדינה לפי הנהוג בק״ק בריסק יש״ו״ שלא יקבלו דמי מכס יותר מן המותר.

10. עבירות נגד המוסר: איסור „שחוק הקארטין״ (משחק בקלפים) שדינו עונש־גוף ועונש־ממון; מנהגי־צנע ופשטות במל־בושים, מניעת בזבוז.

11. „מגבית״ של ראש־חודש וימים נוראים „למען אחינו... הנפוצים על אדמת קודש אשר בחר ה׳ למושב לו״ [11].

12. להזהר שלא להתל באומות ושלא להכות שום גוי „שלא להביא לידי עלילה ח״ו״.

13. לשם מניעת קבצנות בישראל, יותן לקבצן זר רק כדי שיספיק לו לנסוע במשך היום מן העיר עד שיגיע למקומו.

בוועד שפ״ז נקבעו תקנות חדשות „להוסיף ולשנות לפי השעה והזמן, כי לא כל העתים שוות״ ועיקר הדיונים סובב על בעיות אלו:

1. פדיון והצלה של אדם שנאשם בעלילה וחלֻקת ההוצאות על קהלתו והסביבה.

2. „בענין רציחה עלה ונגמר, אם הנרצח עשיר ואמיד על היורשים להוציא כל הוצאות שיעלו על השתדלות הנקמה״ ובאסיפת ראשי המדינות ידונו אח״כ אם ראוי ליתן עזר וסיוע ליורשים על חשבון המדינה.

3. בדין יחיד עם יחיד ורבים עלה ונגמר — תקנה של ז׳ טובי העיר בהסכמת אב״ד איננה ניתנת לערעור. פסק־דין היוצא ע״פ הקהל בצירוף אב״ד על יחיד או על סביבות אינו ניתן לערעור „ואף אם דומה בעיניו עיוות וכוח״.

4. דין אפיטרופסים — „שלא ילוו ממון יתומים שבידיהם

---

9. „פינקס מדינת ליטא״, סי׳ ס״ה, ס״ח, פרוטוקול ותיקון תמ״ז (1637)

10. „מלמדים הבאים מליטא ורוסיה, אין להחזיקם במדינה יותר משנתיים בלי כתב־הרשאה מאשתו״.

11. ראשי בי״ד חייבים להעלות את כסף הנדבות ללובלין, ושם יועבר לארץ־ישראל... (שיטת העברות של כספי־עזרה היתה כנראה קבועה בדרך בטוחה במצב המסוכן בימים ההם).

„לצורך עצמם" והעבריין ייענש. חזקה של זכיון (יוראנדא) אינה עוברת בירושה אלא לזמן תקפה בלבד, ואח"כ — יד כל אדם שווה לשכור אותה [12].

5. מכס שביד יהודים אסור להוציאו או לגרום למסירתו לידי גוי והעובר על כך ייענש בחרם הגדול... והמוכס שיסתלק מזכותו צריך להודיע לשליחי־המדינה ולא למסור את הזכיון לוועד־המלוכה.

6. אם יצא ערעור על מוכס שלקח מכס מדבר שאין בו חיוב ע"פ דינא דמלכותא יבוא בדין לפני פרנס־החודש ושנים מחברי הקהילה.

7. „אחרי ראינו גביות המדינה שבסביבות שאין עולות כהוגן, כי נעלמים ונסתרים... ואין יודע עד כמה משגת יד כל אחד ואחד"... נבחרו שליחים אנשי אמת ושונאי בצע, האלופים מוהר"ר יואל ב"ר אליעזר סג"ל מק"ק בריסק, והר"ר אליעזר ב"ר חיים מק"ק הורודנא והר"ר אהרן ב"ר משה מק"ק פינסק... לשוט בארץ ולהתהלך בה... בליטא, רו"ס וני"ז... לגבות המסים לפי היכולת, אם דל ואם עשיר...

ועד שפ"ח דן במיוחד בענייני צדקה ומוסר והתקין, שבכל שנה ישיאו 30 בתולות עניות, שקיבלו נדוניה מקופת הקהילות בריסק, הורודנא ופינסק; שמירה על צניעות ואיסור מלאכה בשבת בעיירות ובכפרים; בחורים ונערים לומדי־תורה — מחוייב הרב לדאוג „למספר השבתות שאפשר לחלק"; מינוי ממונים מיוחדים להשגיח על המידות והמשקלות; לא להחזיק משרתות גויות בבית יהודי, אלא בידיעת ראשי הקהל, כדי למנוע עלילות; מינוי בוררים ודיינים ע"פ פתקות־קלף שיימסרו לידי נאמן והנוהל של הבחירות; הגנה על זכויות יתומים שיהיו פטורים מהוצאות רב וחזן ועבודת צבא (זילניר געלד); תיקוני בגדים — לאסור מלבושים יקרים (בגד סאמיט וכו') אפילו לחתן, אם דל ואם עשיר, ואשה לא תתקשט בצעיף אלא בחג, ובשום אופן לא „ילכו" בצעיף או בגד „המרוצפים במרגליות" או דמשק ואטלס ו„שלא יפזרו הנשים ממון הרבה" לעשיית שפיצן (מלמלה) [13]; להקל במסים על „תופשי תורה הלומדים בהתמדה".

באסיפה זו נבחרו גם 3 שלוחים „לשמור משמרת וועד המלוכה ושריה" והם: האלופים ר' ישעיה מק"ק ווילנא, והר' בירך מק"ק בריסק והקצין ר' מרדכי מלומזא — שיהיו שתדלני המדינה, ויצטרפו להם 3 ראשי בי"ד.

במושב שצ"א (1631) הורחבו התקנות בעיקר בפרטים שבאו עם התפתחות המצב הכלכלי והמדיני, לאחר קווי־היסוד שנקבעו במושב שפ"ג בבריסק. בתקנות ועד ת"ד (1644) נקבע גם סדר החתימות על התקנות ב„פינקס המדינה" וזכות בכורה ניתנה לנציגי בריסק לבוא על החתום בראשונה:

„...על סדר החתימות של האלופים ר"מ (ראשי מדינות) יצ"ו עלה ונגמר: שיחתמו כסדר... בראש יחתמו ר"מ דק"ק בריסק ואחריהם ר"מ דק"ק הורודנא ואחריהם ר"מ דק"ק פינסק. אך זקן שראוי לכבדו ויהיה מבן ששים ומעלה חייבים לכבדו ולהקדימו" [14].

בתקנות ובפיסקי הדין של „וועד המדינה" בהתפתחותו משתקפים פרקי־הווי של חיי היהודי בליטא מיום הוולדו, דרכי חינוכו ולבטי פרנסתו ויחסיו עם הסביבה, עד פטירתו מן העולם. „בהתאסף ראש־עם, האלופים, הקצינים והרבנים" היו מדיינים בהליכות החיים בקהילות ובבית לכל גילוייהם.

ד

במשך כל תקופת קיומו של „וועד מדינת ליטא" היתה קהילת בריסק־דליטא ראשונה במעלה, גם מצד מספר הישובים הנספחים לה וגם מפאת היותה מקום־תורה ומרכז כלכלי. הרבנים הגאונים, הפרנסים, „ראשי־המדינה" הנאמנים והסופרים, ששימשו באי־כוח לבריסק־דליטא מילאו את התפקידים הראשיים במוסדות השלטון העצמי של יהודי ליטא, שהקיפו 10 גלילות: בריסק, הורודנא, פינסק, וילנא, סלוצק, סמורגון, סלונים, מינסק, זמוט ופולוצק. אכן, ברשימת האוכלוסיה היהודית בליטא היתה העיר בריסק־דליטא מצערה למדי. כחמישים שנה אחרי שבוטלה גזירת הגירוש של יהודי־ליטא היו בבריסק־דליטא כ־500 יהודים בלבד [15], וגם בסוף תקופת „וועדי הארצות" בשנת 1765 לא היו בעיר בריסק־דליטא אלא 3353 נפש בלבד (בכל ערי מחוז בריסק 14979 נפש).

אולם בהנהגת המדינה ובחיי הציבור היתה העיר בריסק־

---

12. גם בבעיית ה„מיסיון" התלבטו כבר ב„וועד המדינה" ובמושב שצ"ט (1639) מדובר „על גונבי נפשות ילדי ישראל וחשבו להמיר את דתם" שעלה במוסכם להצילם על חשבון כלל המדינה, והוא הדין אם ח"ו ההורים יוצאים מכלל דת ישראל, יש להציל את ילדיהם!

13. האיסור ללבוש בגדי־פאר ביחוד לנשים — „שלא יהא ניכר שוע לפני דל" חוזר גם בתקנות שאר האסיפות עד תקכ"א: „שלא ללבוש מנטליך (מעילים) מקושטים בכסף וזהב, וענקים של מרגליות וכו' — אלא ברחוב היהודים בלבד".

14. ראשון לחותמים על תקנות שצ"א היה הר' יעקב במוהר"ר אפרים נפתלי, רבה של בריסק־דליטא.

15. על גידול האוכלוסיה היהודים בפולין וליטא אפשר להתחקות לפי מספרים אלו:

בתקופת 1552—1566 נעשתה ספירה של היהודים בפולין וליטא לצרכי גביית מסים. בבריסק־דליטא היה אז מספר הבתים של יהודים — 90 (מתוך 476 בתי העיר, 12%), בהורודנא — 60 בתים (11%), פינסק — 43 בתים (6,5%), קוברין — 27 בתים (12%); בשנת 1578 הגיע מספר האוכלוסיה היהודית בפולין עד 65100 נפש, בליטא — 27000; ב־1676 היה מספר יהודי פולין 150400, ובליטא — 32000; כעבור 90 שנה, ב־1766, הגיעה אוכלוסית יהודי פולין למספר 621102 נפש, מהן 166477 בליטא (26,8%).

על־פי „תולדות היהודים ברוסיה", הוצאת „מיר", 1914.

דליטא, אם כל הקהילות. מתוך 42 האסיפות של „וועד המדינה" נתקיימו בבריסק וסביבותיה — 19. ב„פינקס מדינת ליטא" נזכרו 79 רבנים וגדולי בריסק־דליטא שבאו על החתום בתקנות (ב„וועד ד' ארצות" נזכרו 16 „רבנים אלופים וקצינים" מבריסק־דליטא בתקנות, עד שנפרדה „מדינת ליטא" וייסדה וועד לעצמה). גם חלקה של בריסק־דליטא בנטל המסים שהטילה הממשלה על היהודים, גדול מאד. רשימת מס־הגלגולת, שנקבעה לכל היהודים בליטא מסתכמת ב־61.868 זהוב פולין, מזה 3820 זהוב לבריסק בלבד.

„וועד הארצות", שהיה דומה במבנהו ובסמכותו בפולין ובליטא, התקיים במשך תקופה ארוכה: „וועד ד' ארצות" בפולין 175 שנה (משנת 1580 עד 1764), בליטא — 141 שנה (משנת 1683 עד 1764) [16] ולא היתה מסכת שלטון עצמי מושלמת באירגונה, למשמעת ולכבוד, כזו מאז גלה ישראל מארצו. כמה עצומים ונפלאים היו כוחות־הנפש והיצירה הגנוזים בקהילת בריסק־דליטא, שזכתה לעמוד בראש „וועד המדינה" והטביעה את חותמה על כל פעולתו ב„תור הזהב" ליהדות הגולה בתקופה הנסערת ההיא.

נספחות

א. בריסק־דליטא ב„ועד ד' ארצות"

1. בישיבת „וועד הארצות" ביריד גראמניץ של שנת שס"ז נזכר לראשונה עניין הנוגע לעיר בריסק־דליטא, והוא הסכמה לחיבורו של „האלוף נהר"ר משה ב"ר זבולון אליעזר מבריסק־דליטא" שחיבר ביאור על רש"י. בו „אסף בחכמתו דברים שפירים נעימים ישתעשע כל הקורא בו, מתוקים מדבש נופת צופים" וניתנה הסכמה „כדי להביאו ולהעלותו לבית הדפוס, יראו ישרים וישמחו וירננו יחדיו המעיינים בו".

בין הרבנים שחתמו על ההסכמה צויין: יהודה בן לא"א ר' עובדיה ז"ל איילנבורג, ר"מ ואב"ד בק"ק בריסק־דליטא.

2. ביריד ירוסלב של שנת שע"א נזכר שמו של הב"ח, ר' יואל סירקש, שהיה רב ואב"ד בבריסק־דליטא (נפטר בשנת ת' בקראקא) בקשר לגט שניתן על־ידי שכיב־מרע. בשו"ת הב"ח, דפוס קורץ תקמ"ה, נזכר הענין.

3. ביריד ירוסלב שע"ח נידון ענין „סידור התפילות מכל השנה" שהדפיס והגיה האלוף מהר"ר שבתי י"ץ סופר מפרעמשלא לפי הוראות הוועד. „...בראותנו שהסידור שהדפיס „הר"ר שבתי הנ"ל הוא מוגה מאד, בפרט בנקודות ובדגש וברפי, ע"כ גוזרים אנחנו שבכל קהל וקהל מחוייבים לקנות עכ"פ (על כל פנים) סידור אחד... שיתפלל הש"ץ מתוכו וגם שאר הקהל יגיהו מתוכו את סידוריהם ולא יהיו עוד נכשלים בעניינים שענשם גדול מאד"...

...נאום הצעיר לבית לוי, שלמה בן לא"א מוהר"ר נפתלי זלה"ה הנקרא זלמן שור (אב"ד בבריסק־דליטא, בעל „תשר־בות־שור").

4. בירידים של שפ"א (לובלין) ושפ"ב (לובלין) „נתעצמו לדין יושבי ק"ק הוראדנא והאלוף כהר"ר שמואל במהר"ר משה מבריסק עם מבוררי יושבי ק"ק טיקטין" בענין שייכותם של הישובים זבולדאווא, חווארשטש והארדק, שיצא פסק־דין שהם „שייכים ומצורפים ל"ק טיק־טין", לענין מסים וצרכי־רבנות וכו'.

הענין נדון במשך שנים והוחלט „שהפסק הראשון שפסקי הגאונים הוא בתקפו וגבורתו, ובפרט שהגאון האלוף המרומם מהר"ר דוד אב"ד בריסק הוא אחד מהגאונים שפסקו כך".

5. הר' ר' מאיר קצנלבוגין, בנו של שאול ואהל, אבדק"ק בריסק וראש הקצינים של מדינת ליטא, נזכר לראשונה בפסק־דין של יריד גראמניץ שפ"ג בענין „מנת המלך (מס החצר והפקידות) הוצאות על רשעות בוארשה (שתדלנות להסיר רוע הגזירות)" וחלוקת נטל ההוצאות בין ארבע הארצות, וחלק ליטא בתוכן.

6. יריד יערוסלף תי"ו מאשר תקנת יריד גרומניץ שמ"ז „שלא ישתדלו לקבל רבנות ע"י הלואה או מתנה, הן ע"י עצמו והן ע"י אחרים ושלא יחזיקו ברבנות ע"י כסף וזהב"...

בין החותמים: ר' ליב מבריסק־דליטא (נקרא בשו"ת מהר"מ מלובלין „הגאון המופלא בתורה ובחסידות מהר"ר ליב אב"ד דק"ק בריסק דליטא"), וכן ר' ביינוש (ליפשיץ) אב"ד בבריסק.

7. בפסק־דין שבין „האלופים הקצינים מנהיגי ד' ארצות יצ"ו ומנהיגי מדינת ליטא יצ"ו" ע"ד חילוקים וטענות בנוגע להוצאות שנעשו בענין גרים (נרמז בפינקס בכינוי „ספחת") וכן הוצאות לטרובינאל (טריבונאל) של יומא דשוקא בלוב־לין, וע"ד הוצאות וארשה „מחמת הרשעות שנתחדשה" (ענין זכות־ישיבה ליהודים בעיר וארשה) והוצאות שליח לרומא (בענין פקודה של האפיפיור להגנת היהודים).

בכל העניינים המדיניים שנדונו במושב יריד גרומניץ

16. בפקודת ממשלת רוסיה פוזרו שני הוועדים יחד, בש' 1764 (תקכ"ד), והוסלה כל פעולתם, ה„קהל" נתקיים עוד בחינת מוסד־מקומי לענייני היהודים.

תט״ו הוטל על מדינת ליטא להשתתף בחלק השביעי מן ההוצאות, מתוך נימוקים מפורטים.

בין החותמים: ר׳ יו״ט ליפמן העליר ונאום שלמה זלמן בה״ר „רמות יעקב״ אב״ד בריסק־דליטא.

8. שנת תט״ו, יריד גרומניץ:

„ע״ד החובות אשר חייבים האלופים, הרוזנים והקצינים מנהיגי מדינות ליטא יצ״ו, או מנהיגי ק״ק בריסק יצ״ו כמשמעות שטר־חוב שביד המלווים זאת אשר מצאנו, ששום בי״ד בכל מדינות מלכותינו הן בירידים והן בשאר מקומות... אינם רשאים לעקל שום יחיד ממדינת ליטא או מק״ק בריסק יצ״ו מחמת עיכוב פרעון הנ״ל״ —

נראה, שהיו מלווים לקהל כדי לשלם את מסי המדינה, ונתנו שטרי־חוב שניסו אח״כ לגבות ע״י עיקולים של נכסי המנהיגים, והפסק בא לקבוע שאין זה חוב פרטי, אלא כל הציבור חייב בו. בפסה״ד נאמר גם כן שנעשה „פשר״ (פשרה). פסה״ד נמצא גם בהעתק פינקס מדינת ליטא של בריסק „הועתק אות באות מגוף הפסק של הרוזנים וקצינים מנהיגי ארצות פולין יצ״ו, יום ד׳ י״ד ניסן תט״ו לפ״ק״.

...נאום אברהם בה״ק מוהר״ר מרדכי אהרן זצ״ל הי״ד, שמש דק״ק בריסק־דליטא.

9. בשנת תכ״א, מדובר בתעודה על ענין פדיון־שבויים, „אשר שללו מלך מוסקווא נפשות מישראל למאות ולאלפים ומכר אותם לפרסיים לאומה אכזרית״. האיגרת נשלחה מקושטא „לק״ק ברסטא למחוז לוונבא בעד שבויים הנמכרים ממוסקווא לפרסייא״. נראה שהמדובר בשבויים יהודים שנשלחו מליטא ורוסיה הלבנה בשנות 1654־56 ע״י חילות מוסקווא לקצוי רוסיה: קלוגאף, קזן וכו׳, ונמכרו גם לתור־כים (פרסיים) ובא שליח עם האיגרת לבריסק־דליטא ומשם נשלחו העתקות לשאר הערים, לעורר את הקהילות לאסוף כסף לפדות את השבויים. במושב הוועד ה״הלט „לברר שלושה גבאים״, ביניהם האלוף כמהר״ר שמעון שתדלן מבריסק *, שיחד עם המשולח „האלוף המרומם הרבני תחכמוני כבוד מהר״ר שלמה זלמן בכה״ר יעקב אפרים מנחם״ יצאו לקהי־לות „והושיבו בכל קהילה וקהילה גבאי נאמן״ לאסוף את כספי פדיון־השבויים לפי מיכסה שקבעו על יסוד הערכה.

ענין השבויים נגע בהרבה קהילות, ומסופר על הצרה הזאת בקשר לגזירות ת״ח ות״ט ב„יון מצולה״ לר׳ נתן נטע הנובר: „אחינו בית ישראל הנתונים בצרה ובשבייה בין הקדרים הוליכו אותם לקוסטנידא הגדולה... ופדו אותם בדמים יקרים״, ונראה, שענין השליח המיוחד שבא לבריסק־דליטא יש לו סמוכין לכאן.

10. ענין החובות של הקהילות בפולין וליטא נזכר גם בשנת תכ״ח בוועד שהתקיים ביריד לנטשנע, בו הוחלט „שהרשות לתושב פולין לעקל אפילו יחיד... להוציא חוב

שיש לו אצל הקהילה״ בניגוד לתקנת יריד גרומניץ תט״ו בנוגע לחובות קהילות ליטא. פסה״ד הובא גם בפינקס ליטא ו„הועתק אות באות „...מנחם מנדל הלוי דיינא וספרא מבריסק־דליטא״. באותו פס״ד השתתף גם „ר׳ יודא... במוהר״ר ברוך הלוי זצ״ל שמש דק״ק בריסק דליטא״, ופסקו „שתורה אחת תהיה לתושבי מדינת ליטא עם תושבי ד׳ ארצות יצ״ו״ בנוגע לגביית חובות הקהילות.

11. עלילות וגירושים, כמו מסים וארנוניות, היו ענין משותף לקהילות בכל הארצות, וכל הקהילות נשאו בהוצאות הקשורות בגזירות אלו, גם אם הצטמצמו לרדיפות מקומיות בלבד.

בשנת ת״ל, ביריד לובלין, דנו בענין הוצאות ק״ק קראקא „להפר עצת מחשבות אדם זדון... לגזור גירוש על הכלל ע״י מתן כסף „להמעליל עצמו ולשאר שרים נכבדים ורבים וביחוד לאדוננו המלך יר״ה בעבור החשש להפר עצתם״. „התקציב״ להוצאות על הענין נערך בסכום 6000 עד 15000 זהובים, ונקבעו חלוקתו וגבייתו, לפי הסכם „בחתימת־יד ר׳ שלמה הסופר של ד׳ ארצות ובח״י הנעלה הר״ר ר׳ יודע (יהודה) שמש דק״ק בריסק״.

12. ענין מו״ס מבריסק דליטא נזכר בדיונים ביריד לובלין תל״א, בו „התרו באלוף התורני מהר״ר טעביל מבריסק ** שאם לא יעמיד ביריד גרומניץ 150 ספרי „מאירת עינים״ שלמים אשר חייב לנו... וגבו את המעות מקופת הארצות״. והוא „נאנח במרירות ובשברון מתנים״ ובאו לידי פשרה בדבר החוב.

13 בוועד שנת תל״ח שהתקיים בלובלין היה, כנראה, דיון חריף על חובות שהוציא „וועד ד׳ ארצות מחמת גירוש מאזוביא... הוצאות הוועדים בוארשה וזולתן... והתרו בקציני מנהיגי ליטא יצ״ו שיעשו קנצי מילין בעניני סכסוכים שביניהם״ ויודיעו קציני מנהיגי ליטא לבריסק, שאם לא יבואו לעמוד לדין „יעשו ד׳ ארצות דין לעצמם״.

ב״כ בריסק לא באו, כנראה, לישיבת הועד הנ״ל, והענין גרם לקפידה חריפה זו.

14. ואמנם הופיעו „הצדדים האלופים הקצינים רוזני מנהיגי ד׳ ארצות... ומדינת ליטא יצ״ו ע״פ הגבלת זמן משפטם״ במושב הוועד בשנת תמ״א ביריד לנציצי, בו דנו על הסכסוכים והטענות בכל הענינים שהיו במחלוקת. „רוזני ליטא השיבו שמעולם לא נתחייבו לד׳ ארצות מאומה... ואינם רוצים עוד בשום שיתוף וחיבור עם ד׳ ארצות... ואדרבה בפרישה הם רוצים... וטענו נגד ד׳ ארצות שיתנו

---

* י. היילפרין סובר, שנתחלף למעתיק בר׳ שמעון שתדלן מלבוב, מכיוון שלא נזכר שם הנ״ל בבריסק. אך אין ראיה לדבר.

** ר׳ טעבלי בריסקר, בן הר׳ זכריה מנדיל אב״ד קראקא. (עיין „עיר תהילה״, „פינקס ליטא״).

להם להוצאות עלילות־שוא שהיו בליטא הנוגעים לכל גירוש וספחת (גרים) וכישוף" (עלילה על יהודים שעסקו בכשפים). בין השאר נידון ענין המעבר מפולין לקהילות ליטא, שכל הבא מפולין לבריסק ולשאר ראשי קהילות היושבות על הספר, רשות לפשר עמו... שלא יסע לליטא ויהיה נכתב בפינקס של ראש המדינה".

החלטות הוועד קובעות הסדר של החובות באופן מפורט ומפרידות להבא את מדינת ליטא מוועד ד' ארצות גם לענין הוצאות והשתדלות וריצוי כסף „אלא שמנהיגי פולין מחו־ייבים לעזור כאחים לצרה" לקהילות ליטא בעניינים לפני המלך והשרים.

בין „קציני מדינת ליטא" שחתמו על שטר־חוב לקיום פסק־הדין, היה מוה"ר שלום בהרב מוה"ר חיים מבריסק. גם ענין ה„גרמניצין" (הגבולות) הוסדר בהסכם הדדי, „וכמו שיש כוח מנהיגי פולין לאסור הגרמניצין מוועד ד' ארצות ואילך, כן יש בכוח מנהיגי ליטא לאסור הגרמניצין... אם ירצו... ויקום בכל העונשין שבעולם".

15. על משפט בין „מנהיגי מדינת ליטא (הורודנא, פינסק, ווילנא) ...שנתעצמו בדין עם אלופי מנהיגי ק"ק בריסק יצ"ו" נמסר בתעודה משנת תמ"ג; הבוררים פסקו „שאין לשום קהילה... שום טענה ותביעה נגד ק"ק בריסק יצ"ו ע"ד אותם הישובים שהחזיקו כבר... שישיבתם קרובה משנת תט"ו לפ"ק ע"פ הייצוג של רוב האנשים הדרים שם". וכן סודר ענין המסים „שהטילו על ק"ק בריסק שלא כדין... ומעריכים אותם מה שאין ידם משגת... והרשות בידי המאור הגדול ר"מ אב"ד מק"ק בריסק דליטא להחרים על השמאים בכל החומרות".

הסכסוכים יצאו מגבול הקהילות והגיעו גם לשלטונות, ומלך פולין יאן סובייסקי הוציא פקודה מפורשת לחסל את הסכסוך ולהביאו לפני בית־דין של רבנים של הקהילות: בריסק, הורודנא, פינסק ווילנא. מצד בריסק־דליטא היה נוכח במשפט הר' מרדכי בר' בנימין וולף.

16. „בתהוועדות ק"ק לובלין" ביריד תמ"ג ניתנה המל־צה (הסכמה) לאלוף התורני מוה"ר אברהם בהר"ר בנימין מבריסק „להעניק לו הענקה גלויה".

17. תקנה של וועד ירוסלב בשנת ת"ס, מודיעה על יסוד בית־עלמין בקהילתם, „שהשיגו מהשררה יר"ה נ"י הוצאות מרובות לאלפי אלפים" וקבעו שכר מעות קבורה למת בזמן היריד „למופלג שבעשירים לא יותר משישים זהובים... ואם ימות איזה עני, הגליל או הקהילה מחוייבת ליתן את ההוצאות".

על התעודה חתום גם ר' בנימין בינוש מבריסק, נאמן דחברא קדישא שם, לבית קאצאנאלבויגן —

18. תעודה משנת תע"ד (1712) מוסרת פרשה מופלאה בדבר עלילת־דם של המומר יאן סיראפינוביץ: שהובא לפני הדוכסית אליזבטה שיניאבסקא בוארשה ע"י משלחת של וועד ד' ארצות. המומר סיראפינוביץ נולד, לפי מקורות הכמורה, בבריסק־דליטא, ונסמך לרבנות ובשנת 1710 התנצר והופיע במשפט עלילת־דם בצוזמיר. הדוכסית א. שיניאבסקה הזמינה לדין כמרים והגמונים ושר־הגליל, אך סיראפינוביץ נמלט והוברר שדבריו היו דיבת־שוא, וניתנה פקודה להסיר כל חשד ושהיהודים לא יסבלו עוד.

19. „בהתוועדות ד' ארצות יצ"ו בק"ק ירוסלב, שנת תקי"ד, נוכח „הצעיר נחמן החונה בק"ק בריסק־דליטא" (הוא בנו של ר' ש"צ סירקין, נכד הב"ח).

באסיפות „וועד ד' ארצות" השתתפו אפוא ובאו על החתום „הרבנים האלופים והקצינים" מבריסק־דליטא לפי סדר זה:

1) ר' יהודה ב"ר עובדיה איילנברג, ר"מ ואב"ד בריסק־דליטא (גרומניץ שס"ז); 2) ר' יואל סירק"ש, הב"ח (ירוסלב, שע"א); 3) ר' שלמה ב"ר נפתלי, הנקרא זלמן שור, בעל „תבואות שור" (ירוסלב שע"ח); 4) הגאון ר' דוד אב"ד בריסק (לובלין שפ"א, שפ"ב); 5) הג' ר' מאיר קצנלבויגן, בנו של שאול ואהל (גרומניץ שפ"ג); 6, 7) הגאון מהר"ר ליב אב"ד ק"ק בריסק דליטא; ר' בינוש ליפשיץ אב"ד בריסק־דליטא (ירוסלב שמ"ז); 8, 9) ר' יו"ט ליפמן — הלוי הליר; ר' שלמה זלמן ב"ר ירמיה יעקב — אב"ד (גרומניץ ת"כ); ר' אברהם ב"ר מרדכי אהרן הי"ד, שמש בריסק־דליטא (גרומניץ תט"ו); האלוף ר' שמעון תשדלן (לובלין תכ"א) 12) ר' יודע (יהודה) שמש דק"ק בריסק (לובלין ת"ל); 13) האלוף ר' טעבל מבריסק (לובלין תל"א); 14) האלוף ר' אברהם ב"ר בנימין מבריסק (לובלין תמ"ג); 15) הר' בנימין בינוש מבריסק קצנלבויגן, נאמן חברה־קדישא (יערוסלב ת"ס); 16 ר' נחמן ב"ר שמואל צבי סירקין (יערוסלב, תקי"ד).

ב. בריסק־דליטא על־פי „פינקס מדינת ליטא"

ו ו ע ד ש פ " ג — ע"פ חשבון הסכומות וה„פוברוטני" נשארה המדינה חייבת לק"ק בריסק, אחרי ניכוי המסים שחלו עליה, 2140 שאק.

ו ו ע ד ש פ " ח — הותקן להשיא בכל שנה 30 בתולות עניות: ע"ח בריסק — 12, הורודנא — 10, פינסק — 8, וליתן לכל אחת 30 זהוב פולין.

מס הגולגולת שהוטל על בריסק 140 שאק הוקטן „מחמת השריפה" עד המחצית.

האלוף מו"ה יואל סג"ל מבריסק נשלח „לסובב בעיירות ובכפרים" לגבות את המסים „ולא ישא פני איש".

נקבע מושב הוועד בק"ק פרוזאני, לפי הזמנת שתי קהילות ראשיות, ו„אם הגאון אב"ד דק"ק בריסק יתן דעתו שהשעה צריכה לכך", מחוייבות הקהילות עם האב"ד לציית לו.

נבחרו שליחים ליצג את הוועד במועצת המלוכה (סיימיק): ר' ישעיהו מק"ק וילנא, ר' ברוך מק"ק בריסק והקצין מרדכי מלומזא.

הקצין ר׳ משה ליזרס מבריסק ובניו קיבלו ח.קה על מכסי המדינה ל־3 שנים, בתשלום שנתי 2100 זהובים לקהילות בריסק, הורודנא ופינסק.

וועד שצ״ד — נקבע לאלוף מו״ה יוסף ב״ר אליעזר סג״ל מבריסק 80 טאלר להוצאות נסיעה לארץ־הקודש ולשלם לו כל ימי חייו 40 טאלר בכל שנה [1].

אם יתהווה סכסוך בדבר הוצאות הקשורות בעלילת־שקר, יודיעו לק״ק בריסק, ואם יסכים הקהל דבריסק להיות ההוצאות על שותפות — כן יקום.

וועד שצ״ז — ע״ד סדר החתימות בפינקס המדינה, עלה ונגמר שיחתמו בסדר זה: בראש — הר״מ דק״ק בריסק, אחריהם — ר״מ דק״ק הורודנא ואחריהם — ר״מ דק״ק בריסק.

וועד ת״ז — „עלה במוסכם הנבחרים מג׳ קהילות שנועד להיות ביריד גרומניץ שנת ת״ח בלובלין״, שישלחו את האתרוגים, גם בשביל הורודנא ופינסק לק״ק בריסק, באופן „שד׳ הקהלות ימצאו האתרוגים מוכנים כשיבואו לק״ק בריסק״ [2].

הדיינים שנבחרו ליריד יהיו: 2 דיינים מבריסק בקביעות, ודַיָּן שלישי מהורודנא ופינסק לסירוגין.

הוסכם שכל גביות המדינה ישולחו לק״ק בריסק לרשות שלושה נאמנים: האלופים ר׳ ישראל סג״ל, ר׳ אברהם ור׳ שמואל סג״ל [3].

וועד תט״ו — ענין החובות של המדינה לק״ק בריסק וכו׳ העסיק את האסיפה שהחליטה על עדיפות בפרעון (40000 זהוב לבריסק) ושלא „לעקל שום יחיד שאינו חתום על השטר־חוב מחמת עיכוב הפרעון״.

וועד תכ״ד — התמנה הר׳ יוסף בן־דוד מבריסק על כל גביות המדינה וניתן לו כתב־נאמנות, „ותוקף ועוז לכל הכפיות שיצטרך לענין הגביות״.

וועד תכ״ז — האלופים מו״ה יוסף בן־דוד ודוד ב״ר שמואל, בשם „חבורא קדישא מקלויז דק״ק בריסק״ מסרו למדינה קרן 9000 זה׳ שהיו חייבים להם, לצורך החזקת לומדי תורה בקלויז״, ונקרע השט״ח מתוך התחייבות לתת 1000 זה׳ לשנה ע״ח הוצאות בית־המדרש הנ״ל.

באסיפה נידון מעשה נורא בר׳ שמואל בן־דוד שהכהו הפריץ והוא מת „והוטל על הקהל להוציא הוצאות על נקמתו״ שיבואו בחשבון הוועד.

וועד ת״ל — מנהיגי ק״ק בריסק תבעו שינויים בענין הגבולות וסמכות על הישובים (בקשר עם צירוף וילנא ל„וועד המדינה״) והוחלט שהגבולין והישובים שהחזיקה בהם ק״ק בריסק יעמדו ויקומו ברשותה וכן יישאר „המצב הקיים״ בנוגע לגבולות הורודנא ופינסק (מלבד השינויים שהוחלט עליהם בוועד ת״ד).

הוחלט, שיצאו 2 מנהיגים לכל מושב של „וועד המלוכה״ בוארשה, ואחד מהם — מבריסק.

וועד תל״ג — אלופי בריסק ישלחו כתבים לקהילות בסדר זה: ראשית להורודנא, והם יעבירו דעתם לפינסק, ויחזירו את הכתב לבריסק, בצירוף חוות־דעת. ובענייני ממון ישלחו את הכתב גם לוילנא, והם ישלחו כל הדעות לבריסק [4].

וועד תמ״ז [5] — „עמדו למשפט מנהיגי ג׳ הקהילות עם מנהיגי ק״ק בריסק... ויצא פסק־הדין: א) ישובים וערים שהיה בהם מנין עשרה קודם שנת תט״ו והשתייכו לבריסק יישארו לסור במשמעתה לעולמי עולמים״; ישובים שנוסדו אחרי שנת תט״ו יוכלו לבחור להן בי״ד הגדול של אחת הקהילות, כרצונן. ב) דייני הירי־דים — לאלופי בריסק יהיו שני דיינים בכל יריד, וג׳ הקהילות האחרות — שני דיינים. ג) בדבר הסכסוך בין הקהילות נגד בריסק שרצו להפריד ביניהן, הרשות בידי המאור הגדול מוה״ר מרדכי אב״ד דק״ק בריסק לגזור על המנהיגים, שישתתפו בהתוועדות. ד) טענת אלופי בריסק שמנהיגי ג׳ הקהילות מטילים עליהם מסים כבדים מנשוא, הרשות לגאון אב״ד בריסק „להטיל חרם על השמאים, שיעריכו לשם־שמים ולבטל כל הקנוניות״, וינהגו כמנהג ד׳ ארצות בפולין להציע ערעור „והם ישמעו לצעקתם לפחות מהסכומות, כנהוג״. ה) מקום אסיפות הוועד יהיה שווה לסירוגין בכל עיר, ואב״ד דק״ק וילנא יהיה שווה לרבנים של שאר הקהילות.

וועד תנ״א — אלופי רוזני ק״ק סלוצק הגישו משפט נגד מנהיגי בריסק ויצא פס״ד להיות סלוצק קהילה בפני עצמה, יוצאת מתחת שלטון בריסק ויהיה לה זכות קהילה ראשית במדינה.

וועד תנ״ה — החובות שהמדינה חייבת „לרוזני קציני ק״ק בריסק״ מסתכמים בסך — $5255\frac{1}{4}$ זקוקין כסף ונתרצו לקבל תמורתו סך —.5233 זהוב פולין [6], לאחר נכיון 150 סכומות מדינה לטובת עניים.

---

1. האלוף מו״ה וסף סג״ל הוא, איפוא העולה הראשון מבריסק־דליטא, וגם הפקיד הציבורי הראשון שקיבל פנסייה לכל חייו, עם עלותו לארץ ישראל.
2. נראה, שהענין לא יצא לפועל בגלל הפרעות שפרצו בשנת ת״ח בכל הארץ.
3. חובות המדינה עלו אז, לפי חשבון הוועד, כ־114000 זהוב, מזה לבריסק ומוסדותיה (אב״ד, אבי־יתומים וכו׳) 35040 זהוב.
4. בוועד תל״ג תוקנה החלטה זו בנוגע ל„דבר שיצטרכו לק״ק וילנא יצ״ו״.
5. פס״ד זה אינו ב„פינקס ליטא״ ולא ב„פינקס ד׳ ארצות״, ונזכר ב„עיר תהילה״, פיינשטיין, בלבד.
6. שער החליפין, כנראה, היה: 1 זקוק כסף = 10 זהוב פולין.

ו ו ע ד ת ק י" ב — קובע את העובדה „שזה יותר משלושים שנה (מוועד ת"פ) לא היתה „התוועדות המדינה" וחוזר על תקנות שלא שמרו עליהן, לאשר ולקיים דבר, וביחוד חלוקת מס־הגולגולת, לפי הקהילות.

ו ו ע ד ת ק כ" א — האחרון, קובע סיכום תקנות בענייני יום־יום: הנהגות בית־הכנסת, שבת, חתונה, צנע ומותרות, סכסוכים ושתדלנות.

ת ט" ו ל ו ב ל י ן — פ ס ק ־ ד י ן

ע"ד חובות האלופים הרוזנים והקצינים מנהיגי מדינת ליטא וק"ק בריסק יצ"ו — שיתפשרו על הפרעון, „וכל זמן שלא נתפשרו אין לעשות שום עיקול על יחידים... אנשי ק"ק בריסק".

בפס"ד מדובר על פשרה בין אלופי וקציני ד' ארצות בפולין ואלופי רוזני מנהיגי ליטא, שנתפשרו בטוב — כשהיה איזה משפט בין ד' ארצות ובין מדינת ליטא, ידונו מכל צד שני רבנים.

פיסקי־דין בין שני הוועדים ניתנו גם בשנת ת"ל, תל"ח בלובלין ובשנת תמ"א בלנצני.

היו גם דין־ודברים בין הקהילות של „וועד מדינת ליטא" עצמן, בין בריסק ווילנא (ת"ל) בענין הנהגת הוועדים, בין בריסק ופינסק בענין הגבולין „שהאלופים הרוזנים משלוש הקהילות אינם נשמעים לק"ק בריסק".

„האלופים והרוזנים ר"מ דק"ק בריסק־דליטא" שבאו על החתום בתקנות הוועד של מדינת ליטא:

ו ו ע ד י ש פ" ג — ש צ" ט:

1) הגאון מוה"ר מאיר ואהל (קצינאלבוגן) חותם בראש גאוני ליטא (וועד שפ"ג, שפ"ז, שפ"ח); 2) מו"ה ר' עוזר מבריסק; 3) מו"ה זלמן שמש; 4) מו"ה שאול (שפ"ג ,שפ"ח); 5) מו"ה בירוק, נבחרת כשליח ל„וועד המלוכה" בווארשה (שפ"ח); 6) מו"ה יואל ב"ר אליעזר (שפ"ו, שצ"ו); 7) הר' מו"ה ישכר בר ספרא דמתא, חותם בפקודת הר"מ ואל (שפ"ז); 8) הר' מו"ה שלמה ב"ר נתן כ"ץ (שפ"ז); 9) מו"ה יוסף שימלס (שצ"ב, תי"ב); 10) הגאון ר' יעקב ב"ר אפרים נפתלי (שצ"א, שצ"ב); 11) ר' ישעיה ב"ר משה ליזרס (שצ"ט); 12) הגאון מו"ה אברהם ב"ר מאיר עפשטיין (שפ"ח, שצ"א, שצ"ב, שצ"ד); 13) הר' ר' משה ב"ר הלל (שפ"ג—שצ"ט, בראש); 14) הגאון מו"ה אברהם ב"ר בנימין סולניק (שצ"ט); 15) הר' ר' שלמה זלמן ספרא דמתא (שצ"ט); 16) האלוף מו"ה אליעזר ב"ר משה ליזרס (שפ"ז—ת"ל); 17) הגאון מו"ה יהושע ב"ר יוסף (שצ"ד, שצ"ט); 18) הר' ר' בינוש ב"ר מאיר ואהל (שצ"ט, תט"ו); 19) הר' יצחק אוארבאך שמש הקהל (שצ"ט); 20) הר' צבי הירש לוי ב"ר אליעזר סג"ל (שצ"ט); 21) ה"ר נחמן ב"ר שלמה כ"ץ (שצ"ט).

ו ו ע ד י ת" ד — ת נ" א:

22) הגאון מו"ה שלמה זלמן ב"ר ירמיה יעקב (ת"ד, ת"ז); 23) הגאון מו"ה יעקב ב"ר אפרים זלמן שור (תי"ב, תט"ו); 24) מו"ה אברהם רשמ"א (ת"ז); 25) הר' ר' משה אב"ד לאמאז (תמ"ה); 26) הר' ר' וואלף (ת"ז, תט"ז); 27)) האלוף ר ישראל סג"ל ממונה על מסי המדינה (ת"ז); 28) האלוף ר' שמואל רמו סג"ל (ת"ז); 29) הגאון ר' משה ב"ר יצחק יהודה לימא (תי"ב); 30) הר' יוסף או יוסף דוב (תט"ו, תכ"ב); 31) האלוף מו"ה אליעזר סג"ל (תט"ו); 32) הר' מאיר ב"ר ביניש (תט"ו); 33) הר' יצחק איזיק ב"ר שמעון איש שטיין (תכ"ב, תל"ג); 34) הגאון מו"ה צבי הירש (תכ"ד, תכ"ז); 35) הגאון ר' יודא איש טראפא (תכ"ד); 36) הר' אב־רהם ב"ר מרדכי אהרן שמש (תט"ו); 37) הר' הירש פרומש (תכ"ד); 38) האלוף הג' ר' יוסף, נאמן המדינה (תכ"ד—תמ"ד); 39) האלוף מו"ה יעסל (ר' יוסף ?) (תט"ו); 40) האלוף ר' דוד ב"ר שמואל; 41) הר' וואלף (ת"ל); 42) הגאון ר' מרדכי ב"ר בנימין וואלף גינצבורג (ת"ל—תמ"ד); 43) הר' צבי הירש ב"ר יעקב שור (תל"ו—תל"ט); 44) הר' יהודה ליב ב"ר יצחק שתדלן (תל"ו); 45) הר' יצחק ב"ר יוסף (תל"ו, תל"ט, תנ"ה); 46) הר' ליזר ב"ר הירש דרשן (תל"ו, תל"ט); 47) הר' משה כהן (תל"ו); 48) הר' שמואל ב"ר יו"ט ליפמן הלר, בנו של התוי"ט (תל"ט); 49) הר' שמואל סג"ל (תל"ט); 50) האלוף מו"ה שלום סג"ל ב"ר חיים הלוי (תל"ט, תנ"ה); 51) הר' יעקב מלאמאז (תל"ט, תנ"ה); 52) הר' גרשון (תל"ט); 53) הר' משה שמש (תמ"ג); 54) האלוף המנהיג מו"ה יואל (תמ"ד, תמ"ז); 55) האלוף מו"ה מגדל סופר תמ"ד); 56) הר' מנחם מגדל ב"ר בנימין (תמ"ב, תמ"ז); 57) מו"ה פיבוש (תמ"ד); 58) הגאון מו"ה ר' שאול ב"ר העשל (ספרא דדייני? תמ"ז); 59) האלוף מו"ה אליה ר"א (תמ"ו, תנ"א); 60) האלוף מו"ה מרדכי שתדלן (תמ"ו); 61) האלוף מו"ה מאיר מוכסן (תמ"ז); 62) האלוף מו"ה הירש פרעגר (תמ"ד, תנ"א); 63) הגאון מו"ה מרדכי זיסקינד רוטנברג אב"ד (תמ"ד, תנ"א); 64) האלוף מו"ה זלמן ב"ר יואל (תנ"א); 65) האלוף מו"ה יוסף ב"ר מאיר גינצבורג תנ"א); 66) הר' אליעזר ש"ץ (תנ"א); 67) הר' אהרן ב"ר עברלס (תנ"א); 68) הר' יואל נאמן המדינה (תנ"א); 69) הר' שמעון ב"ר יצחק איזיק איש שטיין (תנ"א); 70) הר' זאבל סופר (תנ"ה); 71) ר' יודא ר' וולוולס (תנ"ה); 72) הר' צבי רמ"ה (תנ"ח); 73) האלוף מו"ה שלום ב"ר חיים סג"ל (תל"ט, תנ"ה); 74) הר' צבי ר"פ (תנ"ה); 75) הר' משה ב"ר הניך (תנ"ה).

ו ו ע ד י ת" ק — ת ק כ" א:

76) הר' יעקב ב"ר מאיר סג"ל (תקי"ב, תקכ"א); 77) הר' מו"ה ישראל ב"ר יונה (תקי"ב); 78) הר' דוד ב"ר משה יצחק (תקי"ב); 79) הגאון מו"ה אברהם קצינלבויגן (תקכ"א) [7].

בשנת תקכ"א נפסקו הוועדים, בין בפולין ובין בליטא, בפקודת יקטרינה המלכה, שלא ראתה בעין טובה את אירגון האוטונומיה היהודית בגבולות ארצה.

...ובני עירנו גילו ושמחו לראות, כי גם גדולי קהילתנו באו בסוד ישרים, בכל ענייני המדינה ותקנותיה ובאסיפות הוועדים, ובצדק יאמר עליה: „בריסק־דליטא, היתה על כל שליטא, קרתא קדישא, מתנשאת לכל לרישא" (הגאון ר' נטע מאוסטרא).

---

7. ב„עיר תהילה" מונה י"ל פיינשטיין פ"ב חתומים מאנשי בריסק־דליטא בפינקס המדינה, אך טעה במספר, והכפיל ב.

יהודי בריסק במאות הט״ז והי״ז

(לפי רשומות בית־המשפט העירוני)

מאת ק. ליכטנשטיין

א

בספרות הארכיונית של נסיכות ליטא תופסת בריסק דליטא מקום בראש. פרסומי „הוועדה הוילנאית הארכיאוגרפית״, שיצאו(לאור על ידי הממשלה הרוסית בשנות 1865—1915, מכילים 5 כרכים המוקדשים לתעודות על בריסק (3 כרכים המכילים רשומות בית־המשפט העירוני, כרך אחד של ביהמ״ש המחוזי וכרך אחד — רשומות השלטון העירוני וכו׳).

אותו עניין גם ביתר הפרסומים וקבצי־תעודות ממקורות ארכיוניים של ממלכת ליטא הקדומה, מ„המטריקה הליטאית״ וכו׳: מספר התעודות שהובאו מבתי המשפט והשלט:ן בבריסק עולה על מספר התעודות הבאות מכל עיר אחרת, לרבות וילנה, גרודנה ופינסק.

אין כאן יד המקרה בלבד, או יד הסברה של המסדרים והמביאים לדפוס, שהעדיפו משום־מה את קדמוניות בריסק על יתר ערי ליטא. הסיבה נעוצה בחשיבותה היתירה של בריסק, אף לגבי וילנה, בתולדות מלכות ליטא במאות ה־15—16, המרכז המדיני הראשי של ארץ זו. אף בזמנים מאוחרים יותר, בסוף המאה ה־16 וה־17, כשוילנה, עיר הבירה של המדינה, התנוססה במלוא־הדרה והשפעתה, לא נגרע חלקה של בריסק כאחת הערים הוותיקות ביותר, אחד הגלילות החשובים ביותר בליטא.

הכרכים של „הוועדה הוילנאית״; „תעודות רוסיה המערבית״, שפורסמו ע״י וועדה ארכיונית בפטרבורג בשנים 1846—1853; 14 „הקבצים הארכיוניים״ המתייחסים לתולדות „רוסיה הצפון־מערבית״, שפורסמו משנת 1867 ואילך ע״י השלטון של גליל־וילנה להשכלת־העם; התעדות של ברשדסקי (3 הכרכים של „הארכיון היהודי־רוסי״); הכרכים „רגיסטי אי נאדפיסי״, שיצאו ע״י „חברת מפיצי־השכלה בין יהודי רוסיה״ ועוד — מְכִילִים, בתוך החוֹמֶר הַהִיסטורי המובהק הנוגע ליהודים, גם אוצר בלום של תעודות למאות ממקורות ראשוניים הנוגעים לתולדות יהודי בריסק והסביבה.

יש חשיבות לריכוזו ועיבודו המדעי של החומר הרבגוני, החשוב לתולדות יהודי ליטא ורוסיה הלבנה בכלל וקהילת בריסק־דליטא בפרט.

בתוך החומר התעודתי שפורסם עד כה על היהודים בנסיכות ליטא הגדולה, חשיבות יתירה נודעת לכרכים 28, 29 שבסידרת הספרים של „הוועדה הוילנאית הארכיאוגרפית״, המוקדשים כל עיקרם לתעודות שנושאיהן חיי היהודים.

אמנם, העורכים שנתמנו ע״י הממשלה הרוסית, נקטו — בהתאם לקו המדיניות הצאַרית בנוגע ליהודים — בשיטה מיוחדת לגבי בחירת התעודות לפרסום, שהרי הם העדיפו תעודות המספרות בגנות היהודים — בכל זאת אין למעט חשיבותם של כל תעודה, מסמך או רשומה, השופכים אור על החיים הפנימיים והחיצוניים של יהודי ליטא במאות ה־16 עד ה־18.

הראשון בשני הכרכים האלה — כרך מס׳ 28, שיצא לאור בשנת 1901, מכיל 332 מסמכים, המתייחסים לשנים 1560—1667: למעלה ממאה שנה של חיים יהודיים סוערים, על פורענויותיהם, תלאותיהם, טרדותיהם היומיומיות, הנותנים אותותיהם בדו״ח וברשומות של בתי המשפט העירוניים של בריסק, וילנה, הוראדנא, קובנה, פינסק, מינסק, סלונים וטרוקי (בתוספת החלטות של ביהמ״ש הליטאי העליון).

במאת השנים האלה, הוסיפה קהילת בריסק להיות הקהילה הראשית והעיקרית ביהדות ליטא, ונקבעו מסמרות בתקופה זו להתגבשותה של האוטונומיה היהודית, מתוך שמוריה ומאַשריה עמדו בראש המסייעים להפרדה המנהלתית של הגוש היהודי הליטאי מיהדות פולין ולהקמת „וועד הקהילות הראשיות של מדינת ליטא״ בְּשְׁנַת שַׁפְּ״ג (1623) בְּתוֹך קהילת בריסק־דליטא.

ראשי קהילת בריסק ראו את עצמם בתקופה זו, כדבריה של יהדות ליטא, אחראים לגורלה ונושאים בעול הציבור היהודי הליטאי כולו.

ב

לשם השלמת ידיעותינו על קהילת בריסק, על חיי הכלל וחיי הפרט של יהודיה בתקופת מאת השנים הזאת, בה נפל בגורלה תפקיד היסטורי רב־אחריות, יש לעיין בכל תעודה ותעודה מצרור המסמכים הנוגעים לה והגנוזים בכרך מס׳ 28. אכן, נסתפק לעת־עתה בהעלאת הנושא העיקרי של כל תעודה.

42 תעודות בכרך משתייכות לבריסק ומהוות רשומות או פרוטוקולים מספרי בית המשפט העירוני בבריסק. הן מתחלקות לחמש קבוצות, לפי ספרי־האקטים של בית המשפט העירוני, שמהם הן מובאות:

1) תעודה אחת לקוחה מהספר 7012 המתייחס לשנים 1577—1586.

2) 14 תעודות לקוחות מהספר 7075 המתייחס לשנים 1589—1596.

3) 7 תעודות לקוחות מהספר 7078 המתייחס לשנת 1629.

4) 14 תעודות לקוחות מהספר 7079 המתייחס לשנת 1644.

5) 6 תעודות לקוחות מהספר 7083 המתייחס לשנת 1663.

מהרשומה מס׳ 30 (5 למרץ 1580) אנו למדים על היקף הרובע היהודי בבריסק בסוף המאה ה־16. מתברר שסוללה הוקמה בתקופה קדומה (כפי הנראה, עוד במאה ה־14) לשם הגנה על העיר, ששימשה מעין מבצר. היא סבבה את כל היישוב מנהר מוכוויץ עד הבוג. הכניסה לעיר היתה דרך שני שערים שחצו את הסוללה: אחד מ„הדרך הווילנאית" לרחוב זאוגרינקי, והשני — לרחוב פיסוק. הבתים היהודיים, תחילתם בקרבת הסוללה ליד השער הפונה לרחוב זאוגרינקי והמשכם עד הבוג.

מהתעודה מסתבר שהיישוב היהודי פרץ את הסוללה והתפשט מעבר לה, כי באותם חלקי הסוללה שאליהם לא הגיעו בתי היהודים, היתה הסוללה שלימה, ואילו ביתר חלקיה היתה פרוצה והרוסה, עקב התרחבות הרובע היהודי.

הדבר מעיד על הגידול הכמותי של הקהילה הראשית בסוף המאה, ומסתבר שהיהודים העדיפו להתיישב מעבר לסוללה, בשדה הפתוח, מאשר להצטופף בתוך השטח העירוני הגדור, בשכנות־יתר ל„עירונים" (המשצ׳אַנים). שלא הצטיינו באהבת ישראל יתירה.

קבוצת התעודות השנייה היא רבת־משמעות בנוגע לעמדות היהודיות הכלכליות ולקשייהם בחברה פולנית־ליטאית זו, שבין האינטרסים המנוגדים של פיאודלים המושלים בכיפה, הגמונים רבי־השפעה ו„עירוניים" שחצנים, התלבטו ונאבקו בגמישות מופלאה המוכסים והחוכרים המושבעים ומחזיקי בתי־השכר והאכסניות, למודי־הסבל והבדידות.

התעודה מס׳ 34 (1 למאַי 1589) מספרת על מוכסי היי"ש, שהם גם ראשי הקהל בבריסק, שאול בן יהודה, יוסף ואחרים, המתאוננים על גרימת נזק מצד ההגמון הלוצקאי, הפוטר כאילו את „נתיניו" מחובת המס על יין־השרף. (אגב, מוכסן זה, שאול בן יהודה — „סַאול יודיטש" — הריהו פרנס הקהל שעמד בראש „וועד הקהילות הראשיות" והנזכר בפנקס מדינת ליטא, תקנות וועד שפ"ג. בתעודה זו הרינו נתקלים בו 34 שנה לפני הקמת וועד מדינת ליטא, שהיא גולת־הכותרת של פעולתו הציבורית).

ברשומה מס׳ 33 (30 במרץ 1589) אנו עוקבים אחרי עסקיו של סוחר בריסקאי, יעקב בן אלעזר, המוביל סחורות מסלוצק לבריסק והמסתכסך עם העגלון.

ג

עדות ל„יהודי־חסות" המסתופפים בצל הפריץ והמשמשים מטרה בהתגרות אציל אחד במשנהו, אנו מוצאים בפרשת יהודי ביאַלה, מחוז בריסק, שבה שלטו בשכנות מיקוליי לבית רדזיוויל והאצילה קישצין לבית חודקייביץ. (תעודות 35, 36, 41, 42 — 17 במאי, 14 באוגוסט 1589). מסתבר שייחסים מתוחים למדי היו קיימים בביאַלה בין ענפי שני הגזעים האצילים המפורסמים הללו, עד ששוטרי הפאַני קישצין־חודקייביץ ראו היתר לעצמם להתנפל על החוכר של אחוזת רדזיוויל, ישראל בן אליעזר, לחבול בו מכות נאמנות, לאסרו בנחושתיים ולאיים עליו לשרפו חיים. גורל זה היה צפוי גם לחבריו מרק יצקוביץ (מרדכי בן יצחק?), אלעזר בן ישעיהו ופריידה אשת יוסף, כולם נתיני רדזיוויל. שחקה להם השעה והשוטר מטעם רדזיוויל הציל את כולם ברגע האחרון בתוקף משרתו. כפי הנראה. יד רדזיוויל היתה על העליונה, כי הצד שכנגד נכנע לדרישותיו ואף נתן ערובה של אלף קאָפּ גרוש, שלא ייגע לרע ביהודי רדזיוויל ולא ייכנס לתחום סמכותו („יוריסדיקה") של כבוד־אצילותו...

כאשר האצילה לבית חודקייביץ דרשה מיהודי החסות של רדזיוויל להישבע בבית־הכנסת בבריסק, במעמד אנשיה שפגעו בהם, שאכן הם הם שהיכו אותם — באו, כמובן, המוכים בשעה המיועדה כדי להשבע, אך חיכו לשוא, כי הבריונים הנאשמים לא הופיעו ובכך הוכיחו את אשמתם.

חוכר המכס („מיטניק") בעיירה דיווין, ע"י בריסק, מרדכי בן נחמן, מתאונן שהוכה קשות ע"י שומר המכס ללא סיבה להתנפלות זו. (רשומה 38, 30 במאי 1589).

חוכרי המכס והמסים המרובים בבריסק ובסביבה היו צפויים מחמת התעסקותם בגביית המכס והמסים (טשאַפּאָווי־

— מס משקאות, שאָסאָווי — מס דרכים וכו׳), לפורענויות והתנפלויות יותר מכל בני מעמד אחר. גובה המכס הבריס־קאי מטעם השר מיקולי סאפייחה, משה בן טוביה, קובל על בעל הקרקעות זדיטובצקי, שהתפרץ לבית המכס ברחוב פיסוצקי בבריסק, בשעה שהמתאונן היה עסוק בגביית כספים מידי סוחרים יהודים מפינסק וממקומות אחרים, והרביץ בו מכות „על לא דבר" (תעודה 44, 17 בספטמבר 1589).

חוכר־האחוזה טיוכיניץ, יליד בריסק, אהרן בן פסח (שהיה גם חוכר המכס), משרתו משה פצולציץ והאורח שנזדמן לאכסניה צלאל בן משה ידעו, לכל הפחות, לספר, שהוכו ע"י כומר־הכפר הפרבוסלבי על שום שתבעו ממנו את תשלום המכס (רשומה 45, 4 באוקטובר 1589).

ואילו משה בן יוסקה, תושב בריסק, אינו מפרש מפני־מה התנפל עליו פקיד המחוז, בן־עירו, סקיביץ׳ והיכה אותו, אף שדד ממנו כמה חפצים, וביניהם כובע תפור פרות־שועל (מס׳ 43, 24 באוגוסט 1589).

אכן, לא כל יהודי בריסק עסקו בחכירת מכס ומסים, עסק שהכניס יפה, אך היה כרוך, כפי הנראה, בצרות־צרורות. יחידי־סגולה למדו את האומנות — או המדע — של... רפוי חולים. אין התעודה מס׳ 24 (24 במרץ 1589) מציינת אם היה היהודי הבריסקאי יוסקה רופא מלומד, או רק „רופא" חולים בעזרת סגולות מיוחדות, לפי מיטב המסורת של הזמנים ההם. אך גם פרנסה זו לא תמיד הביאה שאננות ובטחון, כי הנה הרופא יוסקה, היה נאלץ לברוח מבריסק לכיוון בלתי־ידוע על שום הבטחה שנתן לרפא את אחותו של האיכר מרטין קוליציץ׳. איתנה יותר היתה עמדת „כלי־הקודש". השוחט פסח בן שלמה התחיל לבנות בית על מגרש, שחכר מגוי ברחוב היהודים, וסיים בקניית המגרש בכסף מלא. (תעודות 39, 40, מ־20 ביולי 1589). אגב, מתעודה זו אנו למדים, שגוי לא היה יכול להחזיק מעמד ברחוב היהודים: מגרש שהגוי קנה אותו בשנת 1571 מידי היהודי פרץ בן הלל ואשתו חנה, שהיה משני צדדיו מוקף בתים יהודיים, החזיק בו 18 שנה ובסופו של דבר מכרו ליהודי.

שנת 1629 היתה שנת עלילות קשות על יהודי בריסק. שש שנים אחרי הקמת „ועד מדינת ליטא", שמושבו היה בקהילה ראשית זו, הרי כל השמצה וכל בלבול שנעשו על יהודי בריסק עלולים היו ליהפך בנקל לצרה „כלל־יהודית". וראשי הקהילה בעצמם הזהירו מפני התפשטות העלילה המקומית בהיקף כל־ארצי.

בתעודות 101—104, 106 (4 במרץ, 17—18 באפריל, 19 ביוני 1629) נגולה לפנינו פרשת עלילה נמבזה על ראשי הקהל אלעזר בן אלעזר, זלמן בן שמואל ועל כל קהל ה„בלתי־מאמינים" שבבריסק ובשאר הערים. מצויים בפרשה זו כל הסממנים של העלילות הידועות: רקמת שקרים ועדויות־שוא, שהיהודים הרעילו נוצרי, חרפו וגדפו את החוק ואת הנוצרים, איימו בהשמדת הגויים ובהשלטת חוק התורה וכו׳ וכו׳, עלילה ראויה לימי הבינים על כל תגיה ופרטיה. וככל העלילות, גם זו בסופה מתבדית וסוף האמת לנצח. אך בכמה פחדים ועינויי־נפש מצליחים ראשי הקהל להוכיח את ישרם וצדקתם?! בכתב־הגנתם הם מוחים על העלילה „בכאב ובצער עמוק, בשם קהל בריסק, ובשם כל היהודים החיים במדינת הוד מלכותו רב־החסד"... אין העלילה עשויה להתבדות לחלוטין עד שהנאשימם נשבעים בבית־הכנסת בבריסק במעמד בא־כוח השלטונות, שידיהם חפות מפשע.

בתעודה מס׳ 105, 18 באפריל 1629, אנו מוצאים עקבות לסידורים שנעשו ע"י „ועד מדינת ליטא": גביות מסים מהקהילות במרוכז ע"י ראשיהן. ראשי הקהילות שבגליל בריסק: זלמן בשם קהילת בריסק, ישראל בן יוסף בשם קהילת קוברין, יצחק בשם ק׳ שרשוב, ניסן בן יעקב בשם ק׳ פרוז׳ני, שעיה בשם ק׳ ינוב, יצחק בן מנדיל בשם ק׳ ביאַלה, אלעזר בשם ק׳ צ׳רנבציץ הכניסו כל אחד את סכומי מס־הדרכים (שאָסאָווי) שהוטלו על הקהילות לפי מספר בתי האבות.

דמותו של היהודי בעל החנות לאריגים, המוכר בהקפה לפריצים ומניח כספו על קרן־הצבי, דמות המוכרה לנו מעיירות פולין וליטא במשך יובלות עד 1939, דמות זו קמה נגד עינינו בתעודה מס׳ 107 (12 באוגוסט 1629). יוסף בן יעקב, בעל חנות בבריסק, נתכבד בביקורה של אורחת רמת־המעלה, האצילה ברברה שליסקה לבית האציל ליפניצקי, בעלת האחוזה מוטיקאַל ע"י בריסק. מרשימת האריגים שקנתה אצלו אנו למדים, באיזה מינים שונים של בדי צמר ומשי סחרו בתחילת המאה ה־17 בבריסק. ואחרי שהאצילה בחרה בבדים לפי טעמה ושלחה אותם בידי משרתה לאחוזתה, הודיעה שהפעם היא קונה בהקפה לא על חשבון בעלה, אלא על חשבון אביה. אך כשהיהודי מגיש את חשבונו לאביה, הוא מנער את חצנו מן החוב. בסופו של דבר, הסוחר יוסף בן יעקב מכתת את רגליו — ולשוא — בין האחוזות לבית ליפניצקי ולבית שליסקי — עד שהעניין עובר לערכאות. אך התעודה אינה מוסרת, אם בעל החוב גבה לבסוף את חובו — וממי.

ד

אם שנת 1629 היתה ליהודי בריסק שנת־עלילה בלבד, הרי בשנים 1643—1644 הגיעו הדברים לידי פרעות ביהודים ממש, אף על פי שמאורעות קשים אלה חלו ארבע שנים לפני ת"ח, אין בשום אופן לראותם כפתיחה לפרענות זו. הפרעות בבריסק בשנת ת"ד נערכו על טהרת הגזע הפולני,

ולא היה להן כל קשר עם המתיחות באוקראינה בין האיכרים והקוזקים לאצולה הפולנית.

העניין התחיל בהשתוללותן של כנופיות סטודנטים ישועיים ברחוב הבריסקאי. אין לנו ידיעות מדוייקות על זמן היווסדו של הקולגיום הישועי בעיר, אך ב־1643 היו כבר מהומות בריונים בבריסק, שבהן היו מעורבים בעיקר הסטודנטים, בנים יקרים ומפונקים לשלאַכטה, שנמסרו לחינוך בידי האבות הישועיים. ההדרכה במידות ובדרך־ארץ התחילה לתת את אותותיה בעיקר בתחילת 1644, כאשר הסטודנטים עשו יד אחת עם העירונים („המשצ׳אַנים") למרר את חיי היהודים, להקניטם ולהתגרות בהם. היהודים, כפי הנראה, לא נבהלו ביותר והשיבו לפרחי־הכהונה הישועיים מנה אחת אפיים. „החוצפה" היהודית הוציאה את האבות הישועיים מכליהם. למענה־יד כזה מצד „הקהל" לא ציפו כלל. הם קמו מיד לשפוך את חמתם לא רק על היהודים שאזרו עוז להתגונן מפני הפרחחים, אלא שלחו ידם בכל יהודי בריסק. והרי קטע מהתלונה לביהמ"ש העירוני (תעודה מס׳ 143, 10 במרץ 1644), שהוגשה ע"י הכמרים יאַן רקובסקי וקרישטוף יאנקובסקי: „...אנו מוקיעים את ראשי קהל ‚הבלתי־מאמינים׳ וכן את כל קהל היהודים בעיר הוד־מלכותו בריסק, שהם, מתוך שנאתם העזה לדם הנוצרי, התנפלו לא פעם, בתאריכים שונים, על הסטודנטים הנמצאים בהשגחתנו, פגעו בהם, היכום והעליבום... התנפלו במקלות על ילדי־האצילים וגרמו סכנה לחייהם. אחד המקלות האלה נמצא עד היום בקולגיום כעדות לחוצפה היהודית הבלתי־מרוסנת"...

מובן מאליו, שלמשמע הסתה פרועה זו, הרגישו היהודים כי „האבות" מכינים, בשיתוף־פעולה עם הפורעים העירוניים, איזו מהומה („טומולט", בסגנון הפולני־המשפטי של הימים ההם) רצינית ביותר. אגב, „שירות־הידיעות" של היהודים, הכציא לקהל ידיעות נכונות ומדוייקות על כוונותיו של הצד השני ועל כל פרטי ההכנות לפרעות (תעודה 146, 22 במאי 1644), העלולות לפרוץ ביום 17 במאי 1644 ושבהן הוזמנו לקחת חבל כל אנשי ההפקר שבעיר ובסביבה מתוך הסתה לשלול שלל ולבוז בז. ושוב לא סמכו היהודים על כוחות עצמם בלבד כנגד המון פרוע ומוסת, והם פנו בעוד מועד בקריאת עזרה לשלטון העיר, ל„בורגמיסטר" וליועציו.

מאחורי הקלעים הכשיר המגיסטראט הבריסקאי את ההמונים משכבר לפרוע ביהודים. עוד בסוף אפריל 1644 (תעודה 145) הסית ראש־העיר את ב"כ הצבא ביהודים, המסרבים לספק להם עגלות, חובה שהיתה מוטלת מעיקרה על העירייה. (יצויין, כי מתוך תעודה זו מתברר סידור פנימי של שלטון הקהל על ידי קביעת פרנסי חודש וראשים מתחלפים מדי חודש בחדשו).

העירייה לא יכלה להתעלם באופן רשמי מן הקריאה לעזרה של היהודים ונאלצה לבוא לידי הסכם עם הקהל, חתמה על ההסכם בעל־כרחה, לפיו כל צד מהחותמים („המגיסטראט" והיהודים) מחוייב לבוא לעזרת הצד השני במקרה של מהומות והתנפלויות בעיר (תעודה 146).

ואכן, ביום המיועד לפורענות, 17 למאי 1644, פנה הקהל ל„מגיסטראט" בדרישה לקיים את ההסכם מיד מאחר שהגיעו ידיעות ברורות שהבריונים (ה„סמאַוואָלניקים") נגשים לפעולה באותו ערב.

בסופו של דבר: הפרעות התקיימו לפי כל פרטי התכנית של מסיתי הקולגיום הישועי והעיריה, ועזרת ה„מגיסטראט"... כמובן, לא הגיעה!

מתוך התלונה, שהגישו ראשי הקהל לביהמ"ש בשם כל יהודי בריסק ובשם קרבנות הפרעות (תעודות 146, 147, 22—24 במאי 1644) מתברר המשחק הכפול והבוגדני של ראש־העיר יאַן קוריאַנאָוויטש: אחרי שקיבל מהקהל את הקריאה לעזרה, פקד, אמנם, על שוטרי העיר וחברי ארגוני־האומנים („צכים") להתאסף למראית־עין ולהיות נכונים, אך מאידך גיסא כיגס בביתו סוד־שיח עם ראשי העירוניים, השותפים למארגני הפרעות — וכעבור שעה קלה, בזמן שהמון הפורעים: עירוניים, סטודנטים וסתם אנשי־הפקר עמדו כבר מוכנים ודרוכים „לפעולה", נתן ראש־העירייה את הפקודה לשוטרי העיר להתפזר לבתיהם — והרשות ניתנה למשחית לפעול!

כדי להרתיע את ההגנה היהודית העצמית ולא להפריע לפורעים לעשות את מלאכתם שלמה בפריצת החנויות היהודיות, ירו העירוניים, ומסתבר, גם שוטרי העיר בעצמם, ברחובות העיר ובשוק, להפחיד את המתגוננים ולהגדיל מהומה ומבוכה.

בכדי מצטדק ראש־העיר (תעודה 149, 4 ביוני 1644) ומנסה להוכיח, שידו לא היתה במעל. הוא מעמיד פני תם ומתמם. אך טענותיו בפני ביהמ"ש נראות קלושות ומלאות סתירות, עד שהוא מתלבט ומסתבך בשקריו, ולבסוף הוא נאלץ להודות שבאמת ציוה על השוטרים להתפזר, ומוסיף, שהיהודים בעצמם אחראים ואשמים לפרעות שנעשו בהם.

יחס הכמורה הישועית ליהודים נראה בכל חומרתו מתעודות אלו, אך לעתים גם הכמורה הפרבוסלבית הולכת בדרך זו. במסמכים 151—152, 153 (29—30 ביולי, 1 באוגוסט 1644) הועלתה פרשת סכסוך ומכות בין הכובעני היהודי שמעון ובין הכומר הרוסי איבן טרוצביץ, העוברת על מידותיו של סכסוך פרטי ונהפכת למגילת־גידופים־וחרפות על „כל העם היהודי" מפי הכומר, המטיף לאחדות „כל הנוצרים, הקתולים והפרובוסלבים גם יחד" נגד היהודים.

ברשומה 154 (14 בספטמבר 1644) מופיע שוב כומר

רוסי הטוען, כי יצחק בן ישראל, איש בריסק המסובב בכפרי הסביבה וקונה בהמות, גורם להתפשטות מגפה בעדרי הכפרים, הואיל והוא הביא בהמות חולות ואכסן אותן בכפרים.

שלוש תעודות נוספות משנת 1644 מטפלות גם כן בהת־נפלויות, במכות ובהתעללויות ביהודים. הירש בן פאניל (פייטל ?) מבריסק, חוכר האחוזה ז׳ציץ, ספג מכות מהפריץ זדיטובצקי (תעודה 144, 10 במרץ 1644).

בקהילת וויסוקי, עיירה בגליל בריסק, נשבתה שמחת חג־הסוכות של שנת ת״ה: בעצם תפילת החג פרצו פורעים לבית־הכנסת, היכו באכזריות את המתפללים, פצעו קשה 5 מהם, שדדו עטרת־כסף מספר־תורה ותכשיטי־נשים, והבטיחו לחזור ולהרוג את כל יהודי וויסוקי. (תעודות 155—156, 22—25 באוקטובר 1644). יש עניין מיוחד בתעו־דות אלה בפרטים לתיאור המתפללים ובית־הכנסת, חג־הסוכות ותכשיטי הנשים וכו׳.

בתעודה 148 (30 במאי 1645), בה נדון עניין שבועה הנדרשת ממשה בן מאיר, מעניינים הדברים הנוגעים לבית־הכנסת, סמכות השמש, שמירת המפתחות וכו׳ — פרטים מלבבים על הסידורים בבית־הכנסת.

צרור רשומות משנת 1663 מסיים את התעודות על בריסק שבכרך זה. שוב מגפה, עלילות, פרעות ואף — עלילת־דם!

ה

ב־1662 פרצה מגפה בבריסק ובסביבה וגרמה להידלדלות האוכלוסיה. אך חוכרי המסים — אחת דתם לעמוד בהתחיי־בויותיהם כלפי אוצר המדינה. ההכרח לא יגונה, אבל יעקב בן שמואל, חוכר המסים „טשאפאווי" ו„שאסאווי" (מס־יי"ש ומס־דרכים) באחוזות ראסנה, וויסוקי, זובאַטש ועוד, השיי־כות להטמן הגדול פבל סאפיהה, נאלץ להודיע, שאף „שילינג" אחד לא יכול היה לגבות מהאוכלוסים במשך השנה על חשבון המסים, לא הוא ולא אנשיו. (תעודה 315, 9 בינואר 1663).

חזרה על פרעות בריסק של 1644 נערכה 19 שנה אחר־כך, הפעם ע"י שר־צבא ואנשיו. התואנה נזדמנה לו, כשראשי הקהל, שסמכו לשם כך על פריבילגיות שהוענקו ליהודי בריסק ע"י מלכי פולין, סרבו לספק את דרישת קצין־הצבא הירונים דובינה להמציא לו משקאות ומזונות. פן דובינה, בחמתו, לא שהה הרבה והתנפל עם אנשיו על החנויות שבחצר בית־הכנסת. קמה מהומה גדולה וכל הכרוך בה: מכות, צעקות, פצועים, ביזה. מראה הכיכר לפני בית־הכנסת נהפך לתל־זוועה. חנויות ובתים פרוצים; מיני סדקית, מכולת, גושי מלח מתגוללים באנדרלמוסיה ברחוב; פצועים נאנקים קשה. תוצאות היום היו: למעלה מעשרים פצועים, עשרות חנויות ובתים שדודים. (תעודה 316, 27 במאי 1663).

העיירה וויסוקי, גליל־בריסק, מקום מיועד לפרעונויות עוד משנים קודמות, שוב נפקדה בספר הזכרונות: קפץ עליה רוגזו של הכומר הקתולי אַנדזשיי טכוזשניצקי, שנטפל לאלעזר, חוכר האחוזה זובאַטש, ליצחק בן אהרן חורטיוק חוכר וויסוקי, לפסח רוהאצקי ועוד, והאשים אותם בשנאה ובהתנפלות על אנשי הכנסייה הקתולית במקום. הסכסוך פרץ, כביכול, עם הצלת גנב ע"י היהודים מידי אנשי הכנסייה. (רשומות 317, 321, 30 ביוני, 20 בספטמבר 1663). המעניין בתעודה זו הוא, שכאילו „העירוניים" בוויסוקי לא היו הפעם שותפי הכמורה, ראש העיירה (הווייט) עם יועציו, ב"כ העירוניים היו, בדיוק בשעת־המהומה, אורחי החוכר יצחק בביתו. אגב, לפי התעודה, בראש הצד היהודי שבהתנגשות עמדה אשת־החיל, רעית החוכר יצחק, בכבודה ובעצמה...

תרופה בדוקה לרופאים בבריסק במקרה של אי־הצלחה בריפוי־חולים היתה... בריחה מהעיר! כבר ראינו ב־1589 (רשומה 24) את גורל הרופא יוסקה שברח מהעיר מפני חמת האיכר קולידיץ. אך גם ב־1663 עדיין לא למדו רופאי בריסק לעמוד על כבודם וחייהם: אהרן בן יעקב, מראשי הקהל בבריסק קובל על הרופא שמואל שרייאר, שבנו דוד בן אהרן, צורף־זהב, מת „מטיפול בלתי־מתאים, לא לפי תורת־הרפואה", ע"י הרופא שקיבל „תגמול הגון" בעד עבודתו וברח בשעת גסיסת החולה, מבריסק בכיוון בלתי־ידוע... (רשומה 320, 20 באוגוסט 1663).

פרשת עלילת־דם מסיימת את סידרת התעודות. בעצם, נתבדתה לאלתר העלילה, אך בפרשה זו כל הסממנים הידועים של העלילה המתועבת הזאת הקיימת לשמצה זה מאות שנים: החל ממציאת הילד ההרוג, דקירות ופצעים על גופו להוכחת דמו השפוך בידי היהודים, ההסתה הפרועה, וגמור בגרימת עינויים בחקירה לשם קבלת „הודאה" בפשע. (תעודה 318, 1 ביולי 1663). ומעשה שהיה כך היה: בעיירה וואיניה, גליל בריסק, טבע ילד נוצרי. כשמשוהו מן המים, לא ניכרו בו שום סימני־אלימות או פציעה, מחוץ לסימני־ההיכר של הטביעה. אך „העירוניים" רצו להפטר מיהודי העיירה וקפצו על „המציאה" הזאת, ניצלו את שעת הכושר, שאם הילד יצאה מן הבית להודיע לשלטונות על האסון, וחיבלו בגופת הילד, דקרוה ופצעוה, כדי לשוות לעניין אופי של רצח והתעללות. כשחזרה האם — שהיתה, אגב, גלמודה בלי בעל ומשפחה ובלי הגנה — ומצאה את ילדה המת על פצעיו הטריים, הקיפוה שכניה בטענה, שהיא עצמה רצחה את הילד. הכוונה היתה להפחיד את האם המסכנה כדי להכשירה לעלילה. שלטונות העיירה, שהיו שותפים למזימה, „רככו"

גם הם את האשה במלקות והושיבוה במאסר. בלילה נכנסו אליה שליחי הכנופיה ודברו על לבה: „אל תפחדי, אשה. לא נפגע בך לרעה, ובלבד שתלשיני על היהודים שרצחו את בנך. אין לנו, לנוצרים, חיים בוואִינה כל עוד יהודים בה. העיר שלהם היא ולא שלנו. תעשי, אשה, מה שמבקשים ממך וחיתה נפשך".

למגינת־לבם של בני־הבליעל ולתמהונם הגדול, הוצת באיכרה הפשוטה, בת העם התמימה, המוּמת אסונה, ניצוץ היושר והאמת. היא השיבה בהחלטיות את פניהם ריקם. לשוא היו הפיתויים, האיומים, העינויים, היא הודיעה: לא אלשין על אנשים חפים מפשע.

כשנודעה העלילה ליהודי העיירה, דרשו מביהמ"ש לחקור את האשה בבית הסוהר במעמד באי־כוחם. האשה הודיעה מפורשות בפני כל העדים, שאין ליהודים שום חלק במיתת ילדה, ושמצאה את גופת בנה הטבוע, כשמשתהו מהמים, שלימה ללא פצע.

אך חורשי־המזימה לא אמרו נואש וקיבלו את הסכמת השלטונות לנסות את האשה בעינויים („טאָרטורים" בלע"ז). העירוניים פקדו על הממונה על העינויים „לענות אותה בלי רחמנות" עד שתודה באשמת היהודים. אין התעודה מפרטת את כלי־המשחית ודרך העינויים, אך היא מוסיפה, שהאשה לא רק עונתה אלא גם „הודלקה" (לפי הספרות הארכיונית של התקופה ידוע, ש„הדלקה" משמעותה: הקרבת אש בוערת לבהונות הרגלים. עינויים אלה וההדלקה נמשכו בהפסקות, שבהן נשאלה האשה, אם היא כבר מודה בפשע היהודים. היא הוסיפה לעמוד במרדה ובעוז־רוחה. „אין זאת אלא שהיהודים שלחו אליה לבית־הסוהר איזה משקה פלאי" — פסקו גיבורי העלילה ופקדו לשנות ולשלש את הצגת התופת של עינויי האשה במשנה־מרץ.

המעוּנה, דרוכת גבורה עילאית, בוערת באש קודש האמת והצדק, הטיחה בכוחותיה האחרונים בפני המענים: „אני הולכת למות... טוב מותי מעינויים כאלה. לא הלשנתי עד עכשיו, ולא אלשין עד רגעי האחרון על אנשים חפים מפשע"...

היא מתה בית־הסוהר ביום 1 ליולי 1663.

המעלילים נאלצו לבטל את העלילה נגד היהודים, מחמת חוסר הוכחות, לפני שהספיקו להבעיר את אש־מזימתם.

תוך יוון־השיפלות, העלילות והמזימות וים־השנאה שקם נגד עינינו, כשאנו מעלים בזכרוננו את דמויות היגונים בנות־זמנן ומקומן של יהודי בריסק בולטת הדמות האנושית החמה, שמסרה את נפשה למען האמת והצדק והצילה בקרבנה את כבוד האדם. וייזכר לטוב שם האשה המעונה הטהורה הזאת: מאַרינה יאַנאָוואַ ליטווינאַנקה.

עיר ההרס

מאת א. ל. פינשטיין

בשנת תקצ"א (פחד חרדה בעיר לפ"ק) באה ונהייתה תמורה גדולה במצב עירנו בריסק, ומני אז החלה תקופה חדשה בתולדות העיר וקורותיה. בשנה ההיא באה כשואה מרידה ומלחמה במדינת פולין כי התפרצו הפולאנים מאדוניהם קיסר רוסיא, אשר פרש כנפיו עליהם מאז נפלו בחבלו בקאנגרעס ווין בשנת תקע"ה (1815 למספרם) והעיר הלזו היושבת על מבואות פולין באה במצור, כי בנו בה דיק וחיל, וסביב שתו עליה סוללות ותעלות להגן עליה מסערת הפולאנים, אשר חגרו שארית כחם להשתער עליה ולבא שעריה. ואחריו בשנה, כאשר קמה הסערה לדממה, יצאה פקודה מאת הקיסר ניקאלוס נ"ע לכונן בעיר הזאת היושבת על מקום נהרים יאורים רחבי ידים, מבצר גדול וחזק, ולבנות בו בתי מסכנות, בתי נשק ומעונות לאנשי הצבא. ולמען פנות מקום לבנין המבצר וכל אגפיו, נתן צו להרוס ולנתוץ בתי התושבים, לבצר על מקומם חומה גבוהה דלתים ובריח בקרב העיר ולשפוך סוללות מקדם לעיר סביב, ויהי כאשר החלו הבונים לעשות במלאכה, עזבו מעט מעט התושבים הגרים בעיר את בתיהם, לרגל המלאכה אשר להפועלים, והעתיקו משכנותם, לבתים חדשים אשר בנו במגרשי העיר, אשר קנתה ימין הממשלה למושבם ואחוזתם הנקראים בשם פרורים, האחד הוא פרור גדול לפאת קדמה מזרחה ונקרא בשם „פרור קאברין" או „עיר חדשה" והשני קטון ממנו, לפאת נגב תימנה ונקרא „פרור וואלין" ושם העיר כולה כמבראשונה בריסק דליטא ובלשון העמים בריסק ליטעווסקי*.

א. ל. פינשטיין

ובשנת תקצ"ה (שנת שריפה לפ"ק) סערת ד' חמה יצאה על העיר הישנה, והיתה לשרפה מאכולת אש. כי בשנה ההיא בחדש תמוז הוא החדש, אשר אכל את חלק יעקב, בימי קדם, ביום שבת קדש יצאה הבערה ללהב, ותאכל כמה רחובות בטבור העיר. כחמש מאות בתים נהפכו לערמות אפר ויושביהם חתו ובושו ויחישו מפלט להם לבנות בתים במגרשי העיר החדשה, להיות להם מחסה ומסתור, בכל כחם החישו מעשיהם, וכן חתמו במשך שתי שנים, עד כי בשנת תקצ"ז (עיר חדשה לפ"ק) קמה וגם נצבה, העיר הגדולה בכל הדרה המונה ושאונה, רבבות אנשים מלאו רחובותיה וחנויות גדולות וטובות עטרו שוקיה, המסחר הוכן על מכונו, ותהי לעיר הומיה קריה עליזה. אך עוד נשארו בעיר הישנה עשיריות בתים אשר לא חלו בם ידים ושבו והיו לבער בשרפות קטנות. אשר באו בסערה לבצור עוללות ולתתם לברות למלתעות אש לוהט, והנשארים אשר נשארו בה, כאוד מוצל מאש, נהרסו ונתצו לאחד אחד, ולא נשאר כל זכר למו. ולעומתם רבו ועצמו הבנינים החדשים בעיר החדשה, ומספרם היה הולך וגדול, עד כי עתה רב מספר הבתים בעירנו ממספרם לפנים חמש ידות, וזה מקרוב נבנו בה על ידי הממשלה, אסמים גדולים לחפצי הצבא ומלבושיהם, לשום מעונות להצבא. גם בתי דירה להפקידים אשר עליהם, גם בית נתיבות למסלות הברזל, גדול ורחב ידים, יפה להלל

---

* הגאון ר' יעקב מאיר פדוא בתשובת מהרי"ם סי' כ"ח הורה והוגה על דבר כתיבת שם העיר החדשה, בגיטי נשים, והעלה להלכה לכתוב שם העיר „בריסק דמתקריא ברעסט מתא דיתבא על נהר מוכאוויץ ועל מי בארות".

מאד, גם בתי תושבים הרבה מאד נבנו במגרשי העיר, הולכיב ומשתרעים עד כפר טרישין, ונהיו לפרור חדש נקרא בשם עיר קטנה או בלשונם האריד אק.

כגורל כל בתי התושבים שבעיר הישנה, היה גם גורל בתי התפלה אשר היו בעיר, מהם נשרפו ומהם נתצו ונהרסו, ונבנו מחדש בעיר החדשה, ויקראו להם שמות, כשמות בתי התפלה הישנים, ולבד אלה הוסיפו עוד בתי תפלה חדשים ומספרם שירבה ויפרוץ עוד לפי רבות מספר התושבים, אשר יפרו וירבו בעירנו עיר גדולה לאלהים אשר אליה ינהרו המונים המונים מירכתי ארץ להאחז בתוכה, רק בית הכנסת הגדול עתיק יומין, נשאר על עמדו שם עד שנת תר״ב (תר״ב גדולתו לפ״ק) כי אז עליו עבר כוס, ונהרס עד היסוד ולא נשאר מבית ד׳ שריד, לבד סך שמונת אלפים רובל כסף, אשר העניקה הממשלה לעדתנו לתשלומי נזקה.

בעת הריסת ביהכ״נ נמצאה בקיר החומה, אבן גזית ועליה חרותים פתוחי חותם הטורים האלה.

הקצין מו״ה **שאול** בן הגאון מו״ה שמואל יהודה
מפאדובה בנה ביהכ״נ של נשים לתורה ולתעודה
לזכר אשתו מרת **דבורה** ז״ל הצדקנית והחסידה
בת . . . . . וקר זללה״ה גנוזה . . . כה לעולמה.
. . . . . . טבת משנת . . . . בביתה **.

והאבן הזאת שמנו מצבה בבית אלהים. בפרוזדור ביהכ״נ החדש. מחוקה על הקיר לזכר עולם.

(מתוך הספר „עיר תהילה", הוצ׳ ר׳ שמואל דזענצאל, ווארשא, 1886)

** המלות החסרות בכתובת האבן, נמחו ובלו מרוב ימים, וכל היודיע תולדות השר, יבין להשלים החסרון, כי אשת השר מו״ה שאול היתה בת הקצין ר׳ דוד דרוקער מאלופי בריסק, אשר בא זכרו בחלק ראשון, במבוא וברשימת האלופים.

יהודי בריסק במאה הי"ט

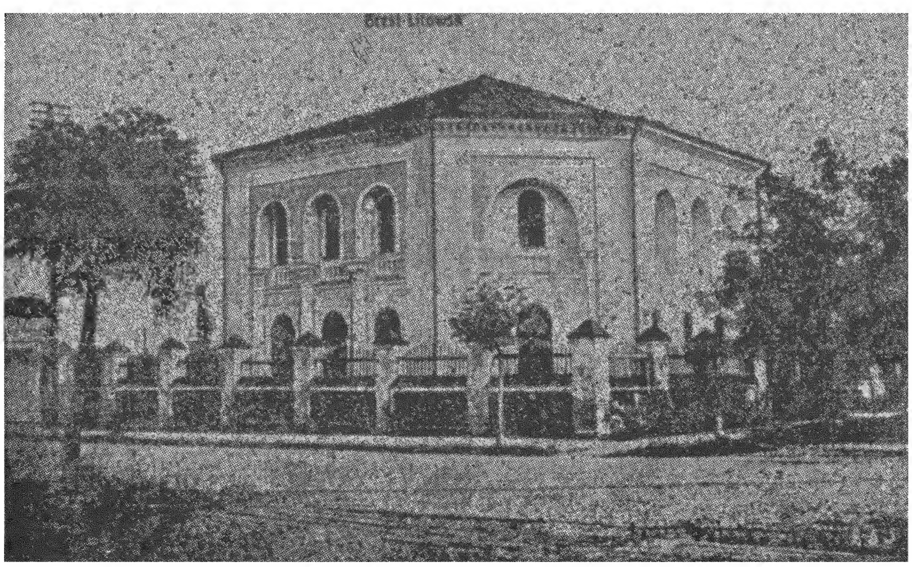
מאת מ. קפלן

בית־הכנסת הגדול

בשנת 1793, לאחר חלוקת פולין, כשהעיר נפלה לידי הרוסים, נכנסה בריסק־דליטא לתקופה קשה; השלטונות החליטו להקים מבצר בעיר.

חצו בדבר בנית המבצר והעתקת העיר ל„פרוור קוֹבּרין" פורסם בשנת 1837. ניתנה פקודה שישולם תשלום מלא בעד בנינים השייכים לבעלים פרטיים שיש הכרח להעבירם, ונוסדה ועדה לשומת הבתים. נקבעו מועדים לפינוי הבתים, לפי הרחובות ובהתאם לתכנית הקמת בניני המבצר. כן הוטל איסור על קבורת־מתים בבית־העלמין הישן בעיר העתיקה, והקהילה היהודית הקצתה למטרה זו שטח בעיר החדשה, במקום הרחוב שפיטאלנה לעתיד, מתוך השערה שמרכז העיר יהיה מרוחק ביותר מרחוב זה. כשהושלמה תכנית העיר החדשה ואושרה על־ידי הרשות המוסמכת, נתברר כי השטח שהוקצה לבית־עלמין, ושכבר היו מקברים שם את המתים, נכלל בתוך תחום העיר המיועד לבניני חרושת זעירה. לפיכך נאלצה הקהילה היהודית להרוס את המצבות ולהעביר את בית־העלמין.

הקהילה קיבלה מן הממשלה סכום כסף מסוים בתור פיצויים בעד בית־הכנסת הישן, והחליטה לבנות את בית־הכנסת החדש. התכנית הוגשה לרשות המתאימה במבצר ומשם הובאה לאישור אל הרשות העליונה. לאחר שעיין הצאר בתכנית ולא היתה טובה בעיניו, רשם בכבודו ובעצמו בעפרון את ההערה הבאה: „לא נאה. יש לבנות בית־כנסת בתבנית הוינאית". פקודת הצאר נמסרה לראש־הקהל, והקהילה שלחה בא־כוח לוינה להשיג תכנית כמתכונת בית־הכנסת הגדול בוינה. האדריכל הוינאי התקין תכנית שהיתה גם מצוירת ציורים אמנותיים של אנשים ונשים בחצר בית־הכנסת, הגברים ב„שטריימליך" והנשים שביסים לראשיהן,

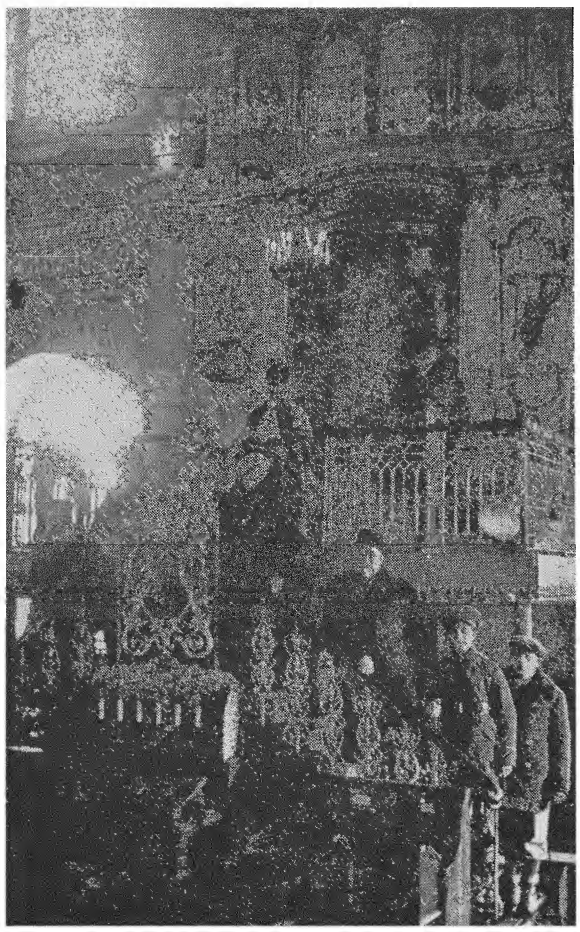
בית־הכנסת הגדול

בנוסח מלבושי יהודי וינה החרדים. התכנית הוגשה לרשות במבצר ואושרה בפקודת הצאר *.

אלה תולדות בית־הכנסת בבריסק־דליטא „כמתכונת בית־הכנסת הגדול בוינה".

בית־הכנסת ההיסטורי בעיר העתיקה נבנה בזמנו של ר' שאול וואהל. באכסדרת בית־הכנסת היתה קבועה בקיר מעל לכניסה טבלת־שיש לבנה, מטר אחד ארכה, ובה חקוקות המלים: „לזכר הגאון ר' שאול וואהל, שבסיועו ובתמיכתו נבנה בית־הכנסת בשנת..." עם העברת כלי־הקודש מבית־הכנסת הישן בעיר העתיקה עקרו את טבלת השיש מן הקיר ושיקעוה בבית־הכנסת החדש בעיר החדשה, אף זו מעל הכניסה באכסדרת בית־הכנסת, אך בכתובת שעל הטבלה חסרו מלים כגון „בשנת", ובמקומן הוסיפו נקודות... ממול לטבלת השיש הלבנה על הקיר השני נקבעה אבן־שיש שחורה ובה כתובת: „בית־הכנסת הוקם לפי תכניתו ופקודתו של הצאר ניקולאי הראשון".

בנין בית־הכנסת בבריסק החדשה נמשך שנים אחדות, עד שהתנוסס כבית־מידות על פני שטח פתוח מרווח ונאה במרכז העיר. ביחוד יפים ונהדרים היו הקישוטים בבית־הכנסת, שנעשו בשנת 1882 על־ידי גבאי־העיר, המשכיל ר' אריה ליב פינשטיין, מחבר ספר „עיר תהלה".

בית־הכנסת הגדול — פנים

אולם השריפה הנוראה שפרצה בעיר ב־4 במאי 1895 והחריבה יותר ממחצית העיר (45 נפש נשרפו ונחנקו אז), לא פסחה גם על בית־הכנסת המפואר הגדול, שלא נשארו ממנו אלא ארבעת הקירות בלבד. וכן נהרסה האבן ההיסטורית של ר' שאול וואהל. בית־הכנסת תוקן ושופץ מחדש בשנת 1896, אך לא היה מפואר כראשון. בתקופת הכיבוש הגרמני, בשנות 1915—1918, שוב ניזוק בית־הכנסת קשות. אך בעבודתם המסורה של הגבאים החזר לתיקונו ועלה בתפארתו על הבית לפני שנהרס.

שיקום „העיר החדשה" ומוסדותיה

יהודי בריסק עסקו במסחר בשקידה גדולה ועשו בו חיל. אחרי כל השריפות, המלחמות, הפרעות והמגיפות שפקדו את העיר, הצליחו היהודים לשקם את העיר במהירות. במרץ רב נבנתה העיר מחדש במשך שנים מספר והיתה גדולה פי־חמשה ועלתה ביופיה על העיר העתיקה. גורם רב־ערך להתפתחותה של בריסק היה חפירת התעלה דנייפר—בוג בשנת 1841, שחיברה את הנהרות פינא עם מוכוביץ ובזאת התפתחה תנועת ספנות בין הדנייפר והוויכסל. בשנת 1899 שטו בין הפינא והוויכסל 11 אניות־קיטור, 279 סירות־מטען ומספר רב של סירות ודוגיות. יצוא העצים והתבואות חזר לקדמותו בעיר החדשה. המלאכה היתה כמעט כולה בידי היהודים *. התעשיה, שהוחל בפעולתה, לא יכלה להתפתח, כי בגלל המבצר נאסרה בנית בתי־חרושת גבוהים. ובכל־זאת התקיימו בבריסק בתי־חרושת לשמן, סבון, עורות, תרמי־לים, מקרונים ועוד. בריסק היתה עיר יהודית בתכלית. המסחר והמלאכה היו כמעט כולם בידי היהודים.

ולא רק בשטח המסחר והתעשיה גילו יהודי בריסק פעלתנות. הם הקימו גם מוסדות וחברות לתפארת, שנועדו להקל את מר גורלם של העניים והחולים.

בשנת 1838, עוד לפני גמר בנינה של העיר החדשה, נוסד כבר המוסד הראשון לחולים עניים שהיה מכונה „הקדש". מוסד זה היו לו בית־מרקחת, 40 מיטות לאישפוז וכו', והתקיים על תרומות בלבד. מוסד חשוב אחר, שנוסד בזמן מגיפת החולירע בבריסק בשנת 1865, שהפילה אז

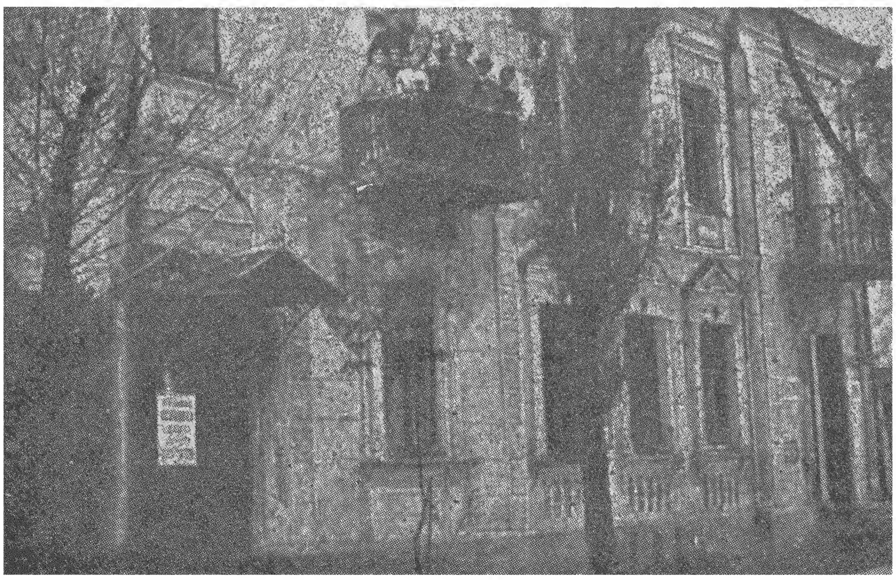
* התכניות נמצאו עוד בשנת 1885 בידי פרנס העיר ר' אריה ליב פיינשטיין.

* לפי הסטאטיסטיקה משנת 1886, שנעשתה על־פי הוראות הנסיך פוליאקוב, היו בין 25.000 יהודי בריסק 5.000 בעלי־מלאכה.

חללים רבים, היה „ביקור־חולים" ומייסדו ר' הירש אורנ־שטיין. תכניתו היתה: א) תמיכה באלמנות, יתומים ועניים; ב) לינה אצל חולים עניים; ג) חלוקת תרופות לחולים עניים, חינם או בתשלום קטן.

בשנת 1876 נוסד „מושב־זקנים" — בית־מחסה לזקנים שהיה בו בית־חולים, בית־כנסת וכו'. בתקופה מאוחרת, בשנת 1906, הוקם „הכנסת־אורחים" — אכסניה לעניים עוברי־אורח. העניים הנודדים נמשכו ברצון לבית, ולימים — בזמן המלחמה העולמית הראשונה — מילא תפקיד חשוב כבית־תמחוי לדלת־העם.

„אגודת הנשים" (פרויען פאריין) שמה לה למטרה לתמוך ביולדות עניות בחלב ובמזון מבריא. אירגון זה הקים גם

בית היתומים

„בית־יתומים" בו נתחנכו יתומים — נערים ונערות — עד שהגיעו לפרק לימוד־מלאכה. ליד „אגודת הנשים" היתה קיימת קופת „גמילות־חסדים", שתגרניות עניות יכלו להשיג בה הלוואות ללא רבית.

בשנת 1956 נוסד „תלמוד־תורה", שהכיל תלמידים במספר רב, ולימים גדל המספר עד 1.200. התלמידים — מגיל 6 עד 18 — למדו תורה אצל חבר של 24 מורים והתחלקו ל־26 כתות. מלבד הלימודים העבריים־הדתיים, הוכנסה לאחר זמן, על־פי פקודת השלטונות הרוסיים, הוראת הלשון הרוסית ונתמנו לשם כך מורים מיוחדים. ההוצאות להחזקת ה„תלמוד־תורה" באו בחלקן ממס־הבשר, והשאר מתרומות חפשיות.

מלבד 4 בתי־הספר הציבוריים היהודיים שלמדו בהם 800 ילדים ו־900 ילדות, היו עוד בבריסק: 7 בתי־ספר עממיים עירוניים, שלמדו בהם תלמידים יהודים (10% מהתלמידים); בית־ספר למסחר; בית־ספר ריאלי; גמנסיון לנערים וגם לנערות וכן פרוגימנסיון. התלמידים היהודים היוו כ־50% בבתי־אולפנא ממשלתיים אלו.

שריפות ופרעות

השריפות הנוראות שפרצו בשנים 1895 ו־1901 הביאו חורבן כמעט על העיר כולה. ניספו בהן נפשות־אדם לרוב ונגרמו נזקים בשיעור עשרות מליוני רובלים. מפליא הדבר, שכמעט שתי השריפות פרצו בזמן אחד, באותו רחוב, ברווח זמן של שש שנים. אכן, שריפת 1895 — או „השריפה הגדולה" — החריבה מחציתה האחת של העיר, ואילו שריפת 1901 — או „השריפה השניה" — הביאה כליה על מחציתה השניה. בשריפה הראשונה, שהפכה כמעט את חצי העיר לעיי־חרבות, קיפחו חייהן עשר נפשות. השריפה השניה התפשטה על־פני חלק העיר הגדול והמפואר והנזקים היו עצומים. יהודי ארצות־חוץ נכמרו רחמיהם על העיר בריסק והחישו עזרה לנשרפים בכסף, בלבוש ובמזון, ואף הקיסר ניקולאי השני תרם לטובת הנשרפים 300.000 רובל. הרכבת הובילה חינם את נפגעי השריפה לערי הסביבה. השריפה השניה שימשה גורם חזק להגירה. המונים עזבו את העיר. רבים מהם חזרו למקומותיהם, ואילו רבים נשתקעו בנכר.

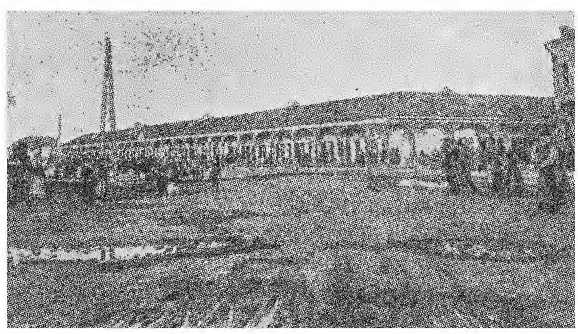
עד לשריפת 1901 היתה העיר בנויה כמעט כולה בתי־עץ, אולם מחמת השריפות התכופות אסרו על בנית בתי־עץ ובמשך שנים מספר הוקמה בריסק חדשה על תלה, והיא היתה בנויה בניני־אבן בני קומה או קומותיים.

נחשול הפרעות הכללי בשנת 1905 לא פסח גם על בריסק. ההסתה נגד היהודים, שהתנהלה על־ידי „ארגון המלאך מיכאל" („סויוז מיכאילא ארכאנגלא") עוררה פרעות, שפרצו ב־29 במאי 1905. הדבר אירע אחרי מלחמת יפאן, כשהחיילים חזרו לבתיהם, ובריסק שימשה תחנה למעבר המוני עתודאים (רזרוויסטים). אירעה אז התנגשות בין ההגנה העצמית היהודית והפורעים, שנלוו אליהם משמרות המשטרה. מבין אנשי ההגנה היו פצועים והרוגים. במסירות נפש שוטט בעיר הרופא היהודי, ד"ר קסאוורי שטיינברג, לבוש מדי שר־גדוד, והשתדל לפזר את הפורעים ולהגיש עזרה רפואית במקום.

במהפכה

רב היה חלקה של בריסק אף בתנועת המהפכה הכללית, בשנת 1905. כבשאר הערים היו בבריסק קבוצות מחתרת מהפכנית שנתגבשו אחרי־כן למפלגות שהקיפו מספר חברים גדול. ב„בונד" היה מספר החברים הגדול ביותר, בראשו עמדו משה הלבן, המורים שמאלץ, וינשטיין ועוד. אחרי־כן נאסרו ונשלחו לסיביר. מלבד ה„בונד" מילאה תפקיד גדול מפלגת הסוציאל־ריבולוציונרים הרוסית, שהיתה ידועה בשם „איסקרא". פעילות היו ברחוב היהודי גם מפלגות קטנות יותר, כמו „ס.ס." ו„פועלי־ציון", וגם מפלגת הסוציאליסטים הפולנית (פפ"ס) התקיימה בעיר.

אחרי כשלונה של מהפכת 1905 שבה בריסק אל חייה

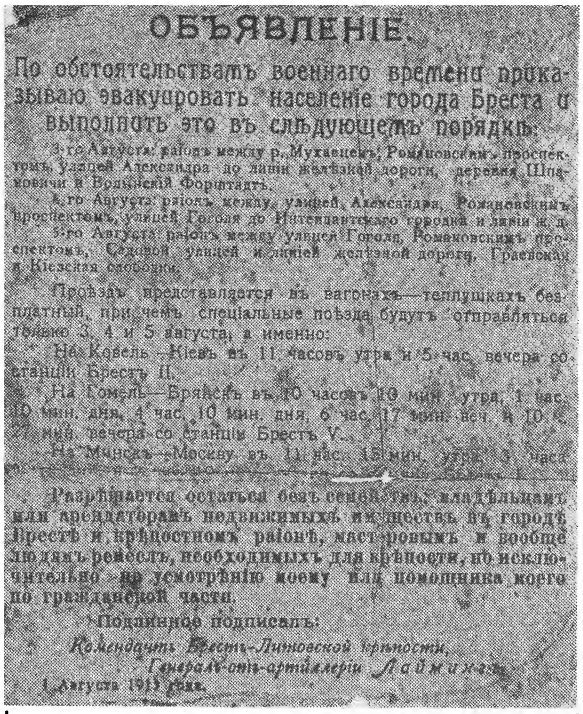

המרכז המסחרי לפני מלחמת־העולם הראשונה

השקטים והתקינים. המסחר והמלאכה היו רובם ככולם בידי היהודים, שהיוו 70% מן האוכלוסיה הכללית *. ובכל זאת לא היו במועצת העיריה אלא שלושה נציגים יהודים בלבד, בעוד האוכלוסיה הנוצרית בת 17.000 התושבים היתה מיוצגת על־ידי 29 נציגים.

פקודת הגירוש מבריסק־דליטא

נתפרסמה בעתון „נאַש קראי" מס' 709, יום א', 2 באוגוסט 1915

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

По обстоятельствамъ военнаго времени приказываю эвакуировать населеніе города Бреста и выполнить это въ слѣдующемъ порядкѣ:

3-го Августа: районъ между р. Мухавцемъ, Романовскимъ проспектомъ, улицей Александра до линіи желѣзной дороги, деревня Шпановичи и Волынскій Форштадтъ.

4-го Августа: районъ между улицей Александра, Романовскимъ проспектомъ, улицей Гоголя до Интендантскаго городка и линіи ж. д.

5-го Августа: районъ между улицей Гоголя, Романовскимъ проспектомъ, Садовой улицей и линіей желѣзной дороги, Граевская и Кіевская слободки.

Проѣздъ предоставляется въ вагонахъ—теплушкахъ безплатный, причемъ специальные поѣзда будутъ отправляться только 3, 4 и 5 августа, а именно:

На Ковель—Кіевъ въ 11 часовъ утра и 5 час. вечера со станціи Брестъ II.

На Гомель—Брянскъ въ 10 часовъ 10 мин. утра, 1 час. 10 мин. дня, 4 час. 10 мин. дня, 6 час. 17 мин. веч. и 10 ч. 27 мин. вечера со станціи Брестъ V.

На Минскъ—Москву въ 11 час. 15 мин. утра, 3 час. [illegible]

Разрѣшается остаться безъ семействъ владѣльцамъ или арендаторамъ недвижимыхъ имуществъ въ городѣ Брестѣ и крѣпостномъ районѣ, мастеровымъ и вообще людямъ ремеслъ, необходимыхъ для крѣпости, но исключительно по усмотрѣнію моему или помощника моего по гражданской части.

Подлинное подписалъ:

Комендантъ Брестъ-Литовской крѣпости,

Генералъ-отъ-артиллеріи Лаймингъ.

1 Августа 1915 года.

הודעה

בתוקף המסיבות של זמן המלחמה אני מצוה על גירוש האוכלוסיה של בריסק, שיצא לפועל לפי סדר זה:

ב־3 באוגוסט: האיזור בין נהר מוחביץ, שדרות רומנוב, מרחוב אלכסנדר עד קו מסילת־הברזל, כפר שפנוביץ ופרבר וולין.

ב־4 באוגוסט: האיזור בין רחוב אלכסנדר, שדרות רומנוב, רחוב גוגול עד פרבר האינטנדנטורה וקו מסילת־הברזל.

ב־5 באוגוסט: האיזור בין רחוב גוגול, שדרות רומנוב, רחוב הגן וקו מסילת־הברזל, פרברי גראיוב וקיוב.

המשלוח יהיה בקרונות־משא חינם, ונקבע שרכבות מיוחדות יהיו רק בימים 3, 4 ו־5 באוגוסט באופן זה:

בדרך הומל־בריאנסק בשעה 10.10 בבוקר, בשעה 1.10 מתחנת בריסק II.

בדרך המול־בריאנסק בשעה 10.10 בבוקר, בשעה 1.10 אחה"צ, בשעה 4.10 אחה"צ, בשעה 6.17 בערב, ובשעה 10.27 בערב — מתחנת בריסק V.

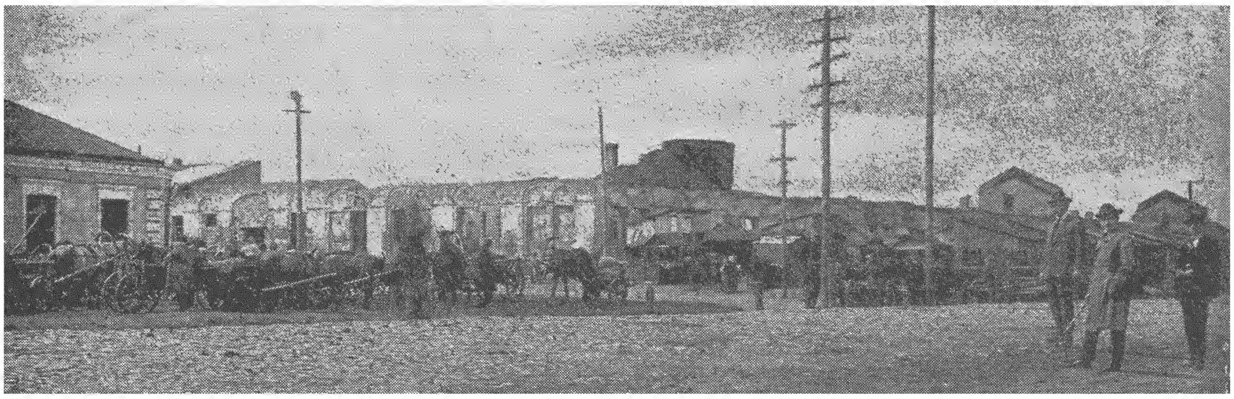
בדרך מינסק־מוסקבה בשעה 11.15 בבוקר, בשעה 3.30 אחה"צ, ובשעה 7.10 בערב — מתחנת בריסק I.

רשות נתונה להשאר בלי משפחה: לבעלי־בתים או לחוכריהם בעיר בריסק ובאיזור המבצר, בעלי־מלאכה ובכלל לבעלי־מקצועות הנחוצים למבצר, רק לפי הכרעת דעתי או דעתו של סגני לעניינים אזרחיים.

על החתום:
מפקד מבצר בריסק־דליטא
גנרל־ארטילריה לײמינג

1 באוגוסט 1915.

* בשנת 1913 ישבו בבריסק 57.068 תושב, בהם: יהודים 39.152; רוסים — 10.042, ופולנים — 7.536.

המרכז המסחרי בחורבנו, לאחר מלחמת־העולם הראשונה

מלחמת 1914 פגעה כרעם ביהודי בריסק וזיעזעה את הקהילה עד היסוד. בהיות העיר על גבול פולין ורוסיה, תחנת־ביניים בין גרמניה ורוסיה ועיר־מבצר, שמו שלטונות הצבא מראשית המלחמה את עינם על העיר ועשו הרבה לביצורה. לשם כך נלקחו התושבים, וביחוד היהודים, להתקין חפירות וגדרי־תיל מאחורי העיר. ענין ה„גיוס לעבודה" היה ככדור־משחק בידי הרשות; אנשים נתגייסו לצורך ושלא לצורך. בחודש מאי 1915 נלקחו לעבודה אלפי אנשים, שהוחזקו לילה שלם תחת משמר משטרה וקוזאקים בגן העירוני, ובבוקר הובלו „לעבודה" ברגל לוולודאַבה. מזורזים במקלות ובאלות השתרכו „הנלקחים", רעבים וצמאים יום תמים בשדות וביערות, והגיעו לפנות־ערב שבורים ורצוצים לכפר קוסטומולץ הסמוך לקודניה ללינת לילה. משם גירשום מחמת האיסור „לגור" בכפר. קופאים מקור היו נאלצים ללון ביער הסמוך והתחממו ליד מדורות אש. למחרת בערב הגיעו לוולודאַבה, שם נתקבלו על־ידי פקידים צבאיים, שנאמו לפניהם נאום פטריוטי על ערך הגנת המולדת. מוולודאַבה עמדו ה„פועלים" להישלח לכפרי הסביבה, להתקנת חפירות, אך במפתיע נתקבלה ידיעה בדבר החזרתם לבתיהם; הגרמנים התקרבו, והעובדים היהודים כבר היו מיותרים.

ב־1 באוגוסט 1915 הוציא המפקד העירוני פקודה לעזוב את העיר במשך שלושה ימים — 3, 4 ו־5 בחודש. למגורשים ניתנו חינם קרונות הרכבות, שלא היה בהם כדי להכיל את כולם. רבים היו נאלצים לנסוע בעגלות או ללכת ברגל. בעיר היה אז מלאי עצום של מזונות, אך אסור היה להוציא מן העיר כל דבר־אוכל. רבים מבני העיר הניחו את כל רכושם ויצאו לנדודים. הגולים יכלו לראות כיצד קוזאקים וחיילים פורצים לתוך הבתים הנטושים, שודדים והורסים את אשר לא יכלו לקחת בידם. ב־24—25 באוגוסט 1915 נסוג הצבא הרוסי והצית את העיר, ואלמלא הצבא הגרמני־אוסטרי, שנכנס למחרת וכיבה את האש, לא היה נשאר מהעיר שריד.

בריסק החדשה

השלטון הצבאי הרוסי שם את בטחונו במבצר. לאחר פינוי התושבים מן העיר ביקש לפתוח בהתקפה כללית על הגרמנים, או, לפחות, לעכב אותם זמן ממושך ליד בריסק. אולם ההתקפה נכשלה. ב־25 באוגוסט 1915 נסוגו הרוסים מפני הצבא הגרמני־אוסטרי. בנסיגתו הצית הצבא הרוסי את העיר בחמרי־דלק וברימוני־יד.

עם כניסת הצבא האוסטרי־גרמני לבריסק, ב־26 באוגוסט 1915, נגלה מראה איום: העיר כולה היתה אחוזה להבות־אש. הרגמנים התחילו מיד לעסוק בכיבוי האש והצילו מן הדליקה רבע מבתי העיר. לא היתה אז בעיר נפש חיה מן התושבים. כשדעכה האש ועדיין נתאבך העשן מהחרבות, נראה ברחוב התושב הראשון — בלתי שפוי בדעתו. הוא דיבר גרמנית רהוטה והיה רגיל להתהלך ברחוב בריסק העתיקה עטוף בטלית וספר תחת בית־שחיו. התנהגותו עוררה חשד אצל הגרמנים שחשבוהו למרגל, והם אסרוהו והמיתוהו. כשוך האש נראו ברחוב עוד אנשים מספר, תושבי בריסק שהתחבאו במרתפים מפני הצבא הרוסי הנסוג. ולא עברו ימים מועטים ולעיר החלו להגיע התושבים המשולחים והנמלטים, שמצאו מקלט בעיירות הסביבה, בכפרים וביערות. החוזרים יסדו ועד עירוני, שתפקידו היה ליתן זכות־כניסה לעיר לתושבי בריסק ולספק להם מזונות.

אך בכך לא תמו הנדודים. את הגירוש השני של תושבי בריסק ביצעו הגרמנים בשיטה גרמנית מיוחדת במינה. יום אחד הגיע לאזני התושבים קול תרועת חצוצרות ברחובות. בצאתם החוצה כותרו על־ידי הגרמנים שחסמו את הדרך לבתיהם והוליכום לבית־הנתיבות. משם שולחו ברכבות מיוחדות לעיירות ולכפרים בפולין הקונגרסאית. לאחר הגירוש הפכו הגרמנים את העיר ל„עיר צבאית" גמורה ולמחנה־מלחמה לשבויים רוסיים.

השלטון העצמי והקהילה

מאת א. לוצקי

היהודים במוסדות השלטון העירוני

א

בימי השלטון הצארי בבריסק־דליטא היתה קיימת „דו־מה" (מועצה) עירונית, שחבריה היו נבחרים על־ידי מספר מוגבל ומצומצם של בוחרים בעלי „צֶנז" מסוים, או היו מתמנים על־ידי שר־הפלך של גרודנא. (בריסק־דליטא היתה מסונפת לפלך זה.) האוכלוסיה היהודית שהיוותה אז את רוב מנינה ובנינה של העיר, היתה מיוצגת ב„דומה" רק על־ידי שנים־שלושה נציגים מבין בעלי־הבתים העשירים ואנשי העסקים הגדולים, שהיו מיודדים עם הרשות. לנציגים אלה לא היה כל מגע קרוב עם הציבור; לכל היותר ראו בתפקידם — שתדלנות, המיוחדת למקרים מסוימים ולטובת אנשים בודדים, או שכבות מסוימות הקרובות לרוחם. בשתדלנות זו ראו את ה„מסד" לפעילות הציבורית הפוליטית ברחוב היהודי, כשרוב האוכלוסיה היהודית בעיר, כמו בכל מדינת הצאר היתה משוללת זכויות־יסוד אזרחיות; וזכויות לאומיות, כקיבוץ יהודי מלוכד, לא העזו לדרוש כלל.

הרשות הצארית ראתה ביהודים קיבוץ דתי בלבד, ולשם סיפוק צרכיהם הדתיים היה משמש מוסד הגבאים העירוניים שנתמנו על־ידי השלטונות, והם שפיקחו על מכס־הבשר, בתי־הכנסת ובתי־התפילה, ההקדשות ושאר המוסדות הדתיים. הם שלטו בציבור ביד רמה וברגל גאווה, מבלי להתחשב ברגשות הציבור היהודי ובצרכיה האמיתיים של הקהילה, ועשו בכל כטוב בעיניהם.

ועידת נציגי הקהילות היהודיות בשטח הכיבוש הגרמני, 1917

בגלל קירבתה של בריסק ומבצרה לחזית במלחמת העולם הראשונה, פונתה העיר מאוכלוסיה, וביחוד היהודים, באו־גוסט 1915, ערב כיבושה על־ידי צבאות הגרמנים. היהודים התפזרו בערים ובעיירות הסמוכים, שאף הם נכבשו אחר־כך על־ידי הגרמנים. ברם, רובה של האוכלוסיה היהו־דית שולחה לרחבי רוסיה הגדולה. בסוף שנת 1918 התחילו לחזור ולהתאסף בעיר החרבה וההרוסה כל יהודי בריסק

שרוכזו על־ידי הגרמנים בפולין ובעיירות הסמוכות, וכן החלו לחזור מרוסיה הפליטים שפונו בשנת 1915, ועד מהרה קיבלה בריסק שוב דמות עיר יהודית טיפוסית. עמדה לה עזרתה הגדולה של יהדות אמריקה, אך תהליך שיקומה ואיכלוסה מחדש נמשך כשש־שבע שנים.

עם הכיבוש הפולני בשנת 1919 התישבו בעיר לראשונה הרבה פולנים שתפסו את כל המשרות הממשלתיות ואת עמדות־המפתח. השלטון הפולני לא שינה כלום באופי נציגותה של בריסק היהודית, ואף כי היהודים היוו עדיין את רוב מנינה ובנינה של העיר, לא היו מיוצגים כלל בשלטון העירוני, ובעלי־הדעה העיקריים בו היו התושבים הפולנים הותיקים, וכן העירונים הרוסיים (הלבנים) שגרו בה מקודם או שבאו לשבת בה מכפרי הסביבה, מתוך מגמה לכבוש את העמדות הכלכליות מידי היהודים (חנויות, דוכנים בשוק, סדנאות וכו׳). שכבות אלו התבצרו בשלטון העירוני שהתנהל ברוח פולנית־לאומית, בלי כל קשר עם הציבור הרחב ועל טהרת הביורוקרטיה. ליד ה„צירים" הממונים על־ידי השלטון הפולני הסתובבו כמה „בעלי־בתים" יהודיים בעלי־„חזקה" עוד מזמן המשטר הצארי, והם „ייצגו" כביכול את התושבים היהודים, אם כי שום מוסד או גוף מוסמך לא ייפה את כוחם לכך. באותן השנים, 1922—1925, פעל גם בבריסק סניף המועצה היהודית הלאומית הזמנית בפולין (מיסודו של מר י. גרינבוים). כמנהל ובא־כוח המועצה הנ״ל כיהן בבריסק מר וילנר, והוא היה השתדלן הרשמי של יהדות בריסק כלפי השלטונות הפולניים שבגליל פולאֶסיה בתהליך שיקומה.

אף־על־פי־כן היתה בתקופה הנ״ל פעילות ציבורית תוססת בקרב הציבור היהודי; מפלגות, מוסדות־תרבות, מוסדות סוציאליים, חינוכיים וכלכליים צצו לרוב גם בציבור האזרחי וגם בין הפועלים היהודים ושכבות העמלים. אמנם, כל זה היה קשור בפעולות השיקום והפיתוח של הוועד היהודי האמריקאי (ג׳.ד.ק.) ושלוחות העזרה המסועפות בכל שטחי החיים היהודיים בפולין בכלל ובבריסק, כעיר המקבלת פליטים ומשקמת אותם, בפרט. תודות לעזרה הגדולה, החמרית והכלכלית, התאוששה הקהילה היהודית מחדש ועמדה על בסיס איתן, ויכלה להוסיף ולקלוט את הפליטים שנהרו אליה חזרה מרוסיה ולהושיט להם עזרה. (מטבחים עממיים, ריפוי, שיכון, בתי־ספר וגני־ילדים, בתי־מדרשות ומועדונים.)

ב

בהשפעת התסיסה הכללית בעולם שלאחר מלחמת העולם הראשונה, היה הרחוב היהודי נתון ברובו להשפעת מפלגות השמאל הקיצוניות, ובחוגים היהודים האזרחים בלטו בעיקר אנשי המקצוע והכלכלה (סוחרים, חנונים זעירים, בעלי־מלאכה), שראו בהגנת עניניהם הכלכליים והמקצועיים חזות הכל. חוגים אלה היו מושפעים מה„פאָלקס־פאַרטיי" ומתכסיסיהם עם השלטונות, הם השתדלו עד כמה שאפשר להנמיך את קולם, ולא להבליט את דרישת הזכויות הלאומיות דוקא. החוגים הלאומיים היו מיוצגים על־ידי המפלגות הציוניות, בראש וראשונה ההסתדרות הציונית הכללית שבראשה עמדו מר ל. ויניקוב וחבריו — מבית מדרשה של סיעת „על המשמר", וכן הסתדרות „המזרחי". ובדרך כלל היה היהודי הפשוט נוטה לצד „מפלגת הרב", שהיתה מקורבת ל„אגודת־ישראל" בפולין.

חוגי האינטליגנציה באוכלוסיה היהודית לא היו להוטים כלל לפעילות ציבורית; ברובם היו נטולי מגמה ציבורית כלשהי ופרט ליחידים, היו ברובם תלושים מהציבור הרחב, התיחדו במועדון האזרחים היהודי והיו שטופים בתענוגות חיי יום־יום.

ברחוב הפועלים והעמלים היהודיים שלטו אמנם חוגי השמאל הקיצוני, בראש וראשונה הקומוניסטים היהודים, פועלי־ציון (שמאל), צעירי־ציון, שהיו אחר־כך למפלגת פוע"צ—צ.ס., ו„בונד". מפלגות אלו ניהלו פעולה תרבותית תעמולתית רחבה בקרב הציבור היהודי ותפסו עמדות מכובדות בכל המוסדות הציבוריים שבעיר.

בפרוס „מהפכת פילסודסקי", בשנת 1926, עברה השמועה שיוכרז בקרוב על בחירות דמוקרטיות בעיר. דובר על מינוי סגן ראש־העיר מבין היהודים, ולתפקיד זה נתמנה מר וילנר. עם המהפכה הצבאית שנסתימה בנצחונו המלא של גוש „הסאַנאַציה" הוכרזו הבחירות המוניציפליות לעירית בריסק, בהצבעה דמוקרטית, וכך ניתנה ליהודי בריסק־דליטא בפעם הראשונה האפשרות להשתתף באופן פעיל בבחירות על טהרת הדמוקרטיה. הבחירות הסעירו את הציבור היהודי והוציאוהו מאדישותו. היהודים קיבלו בבחירות הנ"ל נציגות הולמת ומתאימה למספרם בתוך האוכלוסיה המקומית. (בשנת 1922 התקיימו בפעם הראשונה בבריסק הבחירות ל„סיים" הפולני השני, וממחוז פולאֶסיה נבחר אז נציג יהודי מטעם הרשימה המאוחדת של גוש המיעוטים הלאומיים — מר מינצברג מאגודת ישראל.) נבחרו נציגים מבין האזרחים (המפלגות הציוניות, חוגים כלכליים) וכן נציגי כל מפלגות הפועלים היהודיות שפעלו בבריסק. אולם הואיל והפולנים לא קיבלו את מספר המנדטים שציפו לו, וכן בגלל ההרכב האישי של הרשימות הפולניות ביטל שר הגליל את הבחירות, והכריז על עריכת בחירות חדשות תוך חדשיים. אולם גם הבחירות השניות לא שינו כמעט כלום ביחס שבין היהודים לבין הפולנים. לעומת זה חל שינוי

בנציגות הפולנית, ונבחריה החדשים נתקבלו על דעת השלטון. וכך אושרו הבחירות והוכרז על כינוס המועצה העירונית.

לפני הבחירות החלו חוגי ה„סנאציה" (מצדדי פילסודסקי) לחזר אחרי הצירים היהודים, בראותם בהם בני ברית בפועל בשאיפתם למגר את שלטון הלאומנים בעיריה. באחת הפגישות בביתו של אחד מנבחרי המועצה היהודיים (ה' זבלוד, נציג בעלי המלאכה) השתתפו מראשי השלטון הגלילי וכמעט כל הצירים היהודים, ובה הוסכם למנוע אפשרות של בחירת ראש המועצה הקודם (שופט מקומי) על־ידי עזיבת ישיבות המועצה, כדי שיוכל שלטון המפקח למנות ראש עיריה. וכך היה; שלוש פעמים עזבו היהודים והפולנים „המתקדמים" (כביכול) את הישיבה, וגרמו לכך, ששר־הגליל השתמש בסמכותו ומינה לראש העיריה את הא' צלון טומש, שהיה בזמנו פועל־מתכת בזגלמביה, חבר הפפ"ס, שגלה לסיביר בעוון פעילות פוליטית מהפכנית, ובתקופת פולין המחודשת כיהן כראש־עיריה. הוא היה אדם נאור, בעל השקפות סוציאליסטיות ואחר־כך פקעה חברותו הסוציאליסטית, והוא נתמנה לכהונה זו.

ג

עם כניסתו של ה' צלון לעירית בריסק כראש־העיר התחילה תקופה חדשה בחיי העיר בכלל ובאוכלוסיה היהודית בפרט. ה' צלון ביקש את קרבתם של הצירים היהודים וחברי הגוש הסוציאליסטי — פפ"ס, פועלי־ציון שמאל, פועלי־ציון— צ.ס., „בונד", אוקראינים סוציאליסטיים ו„פועלים בלתי מפלגתיים" (קומוניסטים) — ברצותו להשען על כוח ציבורי מתקדם בעיריה, ולכל־הפחות ליהנות מסבילותם ולא להיות נתון רק לחסדי השלטון הגלילי, ולפיכך שם לו לקו לספק לפחות את דרישותיהם ותביעותיהם של היהודים בשטחי הפעולה המוניציפאלית וכן לא להרגיז את חוגי הפועלים המיוצגים בגוש הסוציאליסטי.

בענין הסגנות לראשות העיריה לא היו עוררים על ההסכם שתהא נתונה ליהודים, ואכן מר וילנר שימש זמן קצר כסגן ראש־העיריה, אולם ימי כהונתו לא ארכו הרבה, כי חלה ומת. מותו הפתאומי הדהים את הציבור היהודי. כממלא־מקומו הוצע על־ידי היהודים מר אברהם לוינסון (שהיה אז ציר ל„סיים" הפולני) והוא מונה על־ידי הרשות באופן זמני, עד שנבחר אחר־כך על־ידי רוב חברי המועצה העירונית. עם כניסתו של מר לוינסון התחילה תקופה רבת פעלים ומעש בעבודה הרב־גונית בשטח העיריה ובעבודה הציונית־לאומית בעיר.

הופעת צירי היהודים בעירית בריסק הבליטו כבוד לאומי. זו היתה הזדמנות נאותה להפגין את התביעות לזכויות לאומיות לאוכלוסיה היהודית, שהיוותה רוב מנין ובנין בערים ובעיירות של גליל פולאֶסיה. הדרישות התיחסו לתביעת חלקם של היהודים בכל ענפי הפעולה של השלטון העירוני העצמי, ומהם: העסקת פועלים יהודים במספר יחסי בעבודות הציבוריות בעיר וכן במפעלי העיריה גופה; קבלת פקידים יהודים לכל מחלקות העיריה ומפעליה; סיוע כספי הוגן לבתי־הספר היהודים באידית ועברית, שהשלטון המרכזי ראה בהם קודם בתי־ספר „פרטיים"; החזקת המוסדות הרפואיים והסוציאליים היהודיים (בית־החולים, בית־היתומים, מושב־זקנים, מעון־נוער, וכו'); תמיכה לחברות „טאָז" (החברה לבריאות העם, שפעלה בשטח הריפוי והבריאות בפולניה ובבריסק בפרט), לבית־הספר המקצועי של „אורט", לשעורי־הערב (לעברית ואידית) וכן לספריות היהודיות הציבוריות. הצירים היהודים לא החמיצו שום הזדמנות כדי להבליט את הדרישות ולתבוע את קיומן. תלותו של ראש־העיריה ה' צלון בצירים היהודים איפשרה את הצגת הדרישות הללו, אם כי ההכרעה היתה בידי שלטונות הגליל.

חברי המועצה העירונית מבין נציגי הפועלים היהודים (פוע"צ) היו מקריאים את הצהרותיהם באידיש בכל פתיחת המושב של כל מועצה חדשה, והיה לזה הד הפגנתי רב. כל אחד מהצירים היה קורא את הצהרתו בשם סיעתו בעיריה ומציג את הדרישות, מברר אותן, מסבירן ומנמקן, ולפעמים בעידוד המלא של „היציע", שהיה תפוס ברובו על־ידי המונים יהודיים. ההיענות לתביעות היהודים היתה אטית ובהדרגה. ראש־העיריה, ה' צלון, היה משתדל לספק בגבול סמכותיו המצומצמות את הדרישות היסודיות, כגון: העסקת פועלים יהודיים, הכנסת פקיד יהודי אחד בכל מחלקה ומדור של העיריה כדי שהמעונינים היהודים יוכלו להתקשר אתו בשפת אידיש המובנת להם, וכך היה משתדל בפני השלטון המפקח (משרד גליל פולאֶסיה) שלא יקצץ בהחלטות המועצה העירונית בנוגע לכספי תמיכה לבתי־הספר היהודיים ולמוסדות הסוציאליים והתרבותיים, אם כי זה לא הועיל, והקיצוצים היו תמיד נעשים בצורה חריפה, אולם בכל זאת היתה רמת הסיוע הכספי למוסדות יהודיים עולה משנה לשנה, אם כי לא הגיעו עד כדי תקציב מלא כמו בבתי־הספר היסודיים העממיים בשפה הפולנית, שהוחזקו על־ידי העיריה והמדינה. טענת הצירים הפולנים וכן חוגי הממשלה היתה, כי היהודים יכולים לשלוח את ילדיהם לבתי־הספר האלמנטריים העירוניים, וכן לבתי־הספר המקצועיים המוחזקים על־ידי העיריה והנתמכים על־ידי הממשלה, וכן יכולים היהודים להלכה ליהנות מן המוסדות הסוציאליים והבריאותיים העירוניים (בית־חולים עירוני, בתי־יתומים, וכו'). אולם המציאות היתה אחרת. המשטר ששרר במוסדות אלה, יחס הממונים והעובדים, השפה הפולנית שלא היתה שגורה

בפי רוב היהודים הנזקקים, והאוירה האנטישמית — כל זה שלל מן היהודים את האפשרות להשתמש במוסדות עירוניים אלה, והם העדיפו על פניהם את המוסדות היהודיים. ויתכן, כי דוקא מתוך ידיעה שהיהודים חרדים למוסדותיהם ונוטים להתבדלות היו הפולנים והשלטון מקצצים בתמיכות שאושרו והוחלט עליהן במועצה העירונית. וכך יצא שבזמן שהעיריה דאגה לכל המוסדות החינוכיים, הבריאותיים והסוציאליים, והחזיקה אותם על חשבונה, או תמכה בהם ביד רחבה, היו היהודים מוכרחים להקים להם מוסדות מקבילים משלהם. להחזיק אותם על חשבונם, או על חשבון התמיכה שניתנה ביד מלאה על־ידי הג׳וינט. אולם יש לציין כי המצב ביחס למוסדות השתנה לטובה בשנים 1930—1933, ולעתים היתה התמיכה המאושרת מגיעה כמעט למחצית התקציב השנתי של המוסד. (בית־החולים, בית־היתומים, ובחלק — גם בתי־הספר היסודיים.)

ד

הגורם הפעיל בעיריה היו חברי מועצת העיריה היהודים מחוגי הפועלים, שהיו מאוחדים בגוש הסוציאליסטי (שכלל את פפ״ס, פוע״צ משני הזרמים, „בונד״, חוגי השמאל הקיצוני וצירי האוקראינים הסוציאליסטיים). גוש זה נוצר בלי שום קשר רשמי, אלא מעצמם ומתוך דרישות השעה הודקו הקשרים הסיעתיים. הרוח החיה בתוך הגוש הנ״ל היו חברי המועצה ממפלגות הפועלים היהודיות, וצריך להודות כי בכל הדרישות והתביעות היהודיות והשבצתם בתוך התקציב העירוני עמדו צירי פפ״ס לימין התביעות הללו, בניגוד לעמדתם של פפ״ס בשטח הארצי ובבירת המדינה.

במידה מסוימת היתה עמדה זו פרי בידוד צירי פפ״ס מצד האזרחים הפולנים, שהיו חדורים רוח לאומנית ואנטישמית בכל המדינה. מפלגת פפ״ס בבריסק טיפחה יחסי־ידידות עם שתי המפלגות — פוע״צ—צ״ס ו„בונד״. היו נוהגים להפגין יחד ביום האחד במאי, לסדר תהלוכות משותפות ואסיפות־עם גדולות, שבהן היו מופיעים בצוותא בנאומים חגיגיים.

בשנת 1928, עם הפקעת אחוזה אחת לרשות העיריה, צפה תכנית יהודית להעסיק חלוצים, שנמצאו אז בקיבוץ־ההכשרה בבריסק, ולהפוך אותה אחוזה למקום הכשרה וחוה חקלאית. התכנית הזאת היתה קרובה להגשמה, אלא שבינתיים עברה החוה לרשות הממשלה המרכזית.

היהודים היו מיוצגים בוועדות העיריה, ועמדו בראש כמה ועדות חשובות (ועדת הכספים והתקציב, ועדה כלכלית וכו׳), אך למעשה, לא מועצת העיריה הכריעה ברוב השאלות המוניצפליות־כלכליות אלא הרשות המפקחת (שלטון הגליל הפולאָסי) והיא פעלה מתוך נטיה לאומית פולנית ונגד המיעוטים בכלל והיהודים בפרט. קו זה היה נקוט בידי הממשלה המרכזית וכן בידי נציגיה הגליליים: איך להכביד על היהודים ולהצר את צעדיהם; וכל התכניות וההצעות לשיפור התנאים הטכניים והסניטריים כוונתן הברורה היתה למעשה להוציא מידי היהודים את העמדות הכלכליות המועטות שבהן התרכזו ולהעבירן לידי הפולנים. הדוגמא הבולטת היתה שאלת השוק העירוני. שוק זה נמצא מאז קיום העיר ברחובות היהודיים ושימש מקום פרנסה וקיום כלכלי לאלפי משפחות יהודיות, כי בו היו מתרכזים כל איכרי הסביבה, וכל המסחר בבעלי־חיים (פרות, סוסים וכו׳) ותוצרת חקלאית היה מתנהל בו, כן התפרנסו בו בעלי־מלאכה ואומנים שהאיכר נזקק אליהם. מאז ומתמיד היה רוב מנינו ובנינו של המעמד הזעיר והבינוני חי ומתפרנס מהשוק. והנה באז 1928 דרש שר הגליל הפולאָסאי (שמקום משכנו היה בבריסק) מאת מועצת העיר שתחליט להעביר את השוק (שהיה מתכנס בכל שבוע, ומדי חודש בחודש, וגם בשנה) לקצה העיר, אל אזור שהיה מאוכלס פולנים בלבד. הדרישה היתה מלווה, כאמור נימוקים וטעמים שבהיגיינה ובריאות.

הנציגות היהודית, בלי יוצא מהכלל ראתה בדרישה זו גזירה וחתירה תחת קיומם של המוני היהודים, וידעה מה צפוי ממנה למסחר ולמלאכה הזעירה. הם „סחבו״ ודחו את העמדת השאלה על סדר־היום, וכשהוצגה סוף־סוף השאלה גייסו את כל הכוחות ודחו את ההחלטה. בגלל זה פיזר השלטון המפקח כמה פעמים את המועצה העירונית והכריז על בחירות חדשות, שהביאו אמנם מפעם לפעם איזה שנוי: פעם תוספת כמה צירים לסיעות היהודיות, ופעם לפולנים, אולם ביסודו של דבר לא נשתנה דבר, כי לא היה במועצה הרוב הדרוש לקבלת החלטה גורלית זו. וכך היו מפזרים את המועצה כמעט בכל שנתיים ומכנסים אותה מחדש לאחר בחירות חדשות, מתוך תקוה שהפעם ישונה המצב, עד שלבסוף זכו השלטונות ברוב הדרוש והממושמע (פולנים, וגם יהודים שנגררו אחריהם). הדבר קרה עם התקנת חוק הבחירות האזוריות בעיר, שקיפח במיוחד את היהודים והמיעוטים הלאומיים. החוק הזה נתקבל ב„סיים״ הפולני ב־1934 ביחס לכל המדינה.

נזכיר כאן כמה החלטות חיוביות שנתקבלו לפי דרישות היהודים ואושרו גם על־ידי השלטון המפקח:

א. הרחוב ע״ש י. ל. פרץ.

כמה פעמים החליטה המועצה העירונית, לפי דרישות נציגי הפועלים היהודים, לקרוא את רחוב דלוגה ע״ש הסופר י. ל. פרץ, אך ההחלטה לא אושרה על־ידי השלטון, מתוך אמתלאות שונות. (ברחוב זה שכנה גם הגימנסיה הממשל־

תוצאות הבחירות למועצה העירונית של בריסק־דליטא
ביום 14 ספטמבר 1930

אזור בחירות	מספר הזכאים לבחירות	מספר הבוחרים	קולות שנפסלו	2 פ. פ. ס.	4 בונד	5 פוע"צ שמאל	6 פוע"צ ימין	7 ב. ב.	8 סוחרים זעירים	10 סוחרים	11 ציונים ומזרחי	12 פרק'ים	13 איינהייט	14 בעלי־מלאכה	15 סוחרים אדוקים	16 פולנים	17 פולנים — פרבר	18 רוסים	19 בלתי־מפלגתיים
I	700	434	2	36	—	—	—	1	—	—	1	8	1	—	5	366	1	13	—
II	1178	735	5	49	12	23	12	19	23	12	39	56	35	29	29	329	3	52	8
III	1046	668	1	36	7	21	19	38	15	9	44	24	16	43	25	270	3	72	26
IV	970	657	1	23	12	24	25	45	22	34	73	22	18	34	31	208	1	37	48
V	1258	897	3	10	39	93	70	67	20	46	85	22	33	99	53	151	2	41	46
VI	1134	808	—	11	29	96	60	96	48	39	139	16	30	36	73	76	3	22	33
VII	975	721	—	17	32	86	60	72	27	84	116	3	21	75	85	26	—	1	18
VIII	1264	966	4	9	55	216	87	67	24	52	57	18	59	158	58	64	—	22	27
IX	971	639	—	2	18	34	59	59	33	54	137	4	10	25	85	83	3	10	23
X	1232	951	—	9	43	85	76	39	56	81	112	15	20	81	43	95	2	39	156
XI	1112	771	—	7	10	75	58	50	46	147	91	15	33	101	52	55	2	16	23
XII	425	344	—	11	1	73	26	5	15	5	6	66	10	0	26	8	43	17	23
XIII	1660	974	7	302	2	1	—	3	10	7	10	77	20	12	5	327	86	100	12
XIV	1196	780	11	138	1	1	15	6	5	8	8	35	13	4	11	86	351	88	10
XV	895	610	7	165	2	45	5	3	1	4	15	18	39	15	14	81	112	88	4
XVI	935	616	2	186	–	2	—	—	—	1	6	50	27	4	2	54	209	73	—
XVII	1700	995	1	171	48	83	22	20	9	7	16	46	53	36	19	326	27	99	10
XVIII	1089	714	9	119	21	38	25	14	11	11	15	54	68	13	4	101	112	94	14
ס"ה	19640	13273	53	1301	332	996	609	623	365	601	969	550	502	774	618	2768	960	886	481

תית הפולנית הגדולה, וכפי שסברו אז, ראו בזה „נחיתות" ששם סופר יהודי ייקרא על רחוב זה.) אחר־כך הוצע רחוב יהודי אחר בתוך המרכז, שהיה מאוכלס רק יהודים בלבד. ההצעה הזאת נתקבלה על־ידי המועצה ואושרה על־ידי השלטונות; וכך נקרא רחוב (מקודם „טופולובה") על שם י. ל. פרץ. שם זה נשאר עד היום, כשאין בו כבר יהודים, גם תחת שלטון ברית־המועצות.

ב. מדור לספרות יהודית ועברית בספריה העירונית.

דרשנו הקמת מדור מיוחד בספריה העירונית, שעל מנוייה וקוראיה נימנו הרבה יהודים, ולא נענינו בחיוב, מתוך טענה, שאין מצוי ספרן שיוכל לעסוק ולטפל בזה, ואין אפשרות לקבל עובד מיוחד לזה מבין היהודים. לבסוף הוסכם עם ראש העיריה כי בתקציב העירוני יוקצב סכום מסוים לפתיחת מדור יהודי לספרים באידית ובעברית, אולם בגלל הקשיים הטכניים הכרוכים בפתיחת מדור זה יימסר בינתיים הסכום הנ"ל לידי הספריה היהודית „תל־חי" (בהנהלת פוע"צ—צ.ס.; היתה ידועה בעיר בשם „הספריה הציונית"), לשם רכישת ספרים — לפי רשימה הטעונה אישורה של נשיאות העיריה. בתקציב העירוני הוכנס סעיף „יודאיקה" מבלי להזכיר את הסכום הנ"ל, והדבר אושר אחר־כך על־ידי השלטון המפקח.

הסכום נמסר לידי הספריה „תל־חי" וזו רכשה בו את הספרים החדישים בעברית ואידית, בגושפנקא של העיריה.

ג. את כל ההקצבות הסוציאליות לחגים היו מדקדקים לחלק שוה בשוה לנוצרים וליהודים. סכומי ההקצבות נמסרו לנציגים הדתיים של הנוצרים והיהודים, בפיקוח ועדה מיו־חדת של חברי המועצה. כך למשל קיבל קיבוץ־ההכשרה המקומי בבריסק (של „החלוץ") מצות לפסח מכספי הסיוע העירוני הנ"ל.

ד. נתקיים נוהג, שבין נציגי העיר לכינוס הערים בפולין, (שהיה מוסד קבוע חצי ממלכתי), היו תמיד גם נציגים יהודים (מסיעות הפועלים ומהאזרחים הכלליים).

ה

משנת 1926, שבה נערכו הבחירות הראשונות לעיריה, ועד אמצע שנת 1934 נתקיימו 4 פעמים בחירות למועצת העיר. כל שנתיים היה השלטון הגלילי (גליל פוליאסיה) מפזר את המועצה ומכריז על בחירות חדשות, ובפעם האחרו־נה, ב־1934, נתקבל חוק בחירות חדש בעל אופי ריאקציוני, שהיה מכוון נגד המיעוטים הלאומיים בכלל והיהודים בפרט. גם בבריסק נקבעו בחירות חדשות לפי חוק זה, על פי השיטה האזורית, (ז"א: כל אזור היה נקבע באופן שרירותי, ומספר המנדטים שהוא זכאי לו היה תלוי בהחלטות השלטונות).

מפלגת הסנאציה ששלטה בפולין בשנים שקדמו לפרוץ מלחמת העולם השניה (1934—1939) כפתה את רצונה על כל התושבים הפולנים באזורי הספר (שבריסק נמנתה עליהם). גם הפועלים מפפ״ס פחדו להופיע ברשימה נפרדת ומקצתם נספחו למפלגה השלטת, שכינסה יחד את כל המפלגות היהודיות האזרחיות והחטיבות המקצועיות („מזרחי״, רביזיוניסטים, עממיים וכן חוגי הסוחרים הגדולים, הזעירים, ובעלי־המלאכה). רק רשימה אופוזיציונית אחת הופיעה אז בבחירות: רשימת „פועלי־ציון״—צ.ס., וגם לה, כנראה, „יעדו״ מגבוה רק ציר אחד. בשאר האזורים עשו חברי ועדות־הקלפי שהיו על טהרת המפלגה השלטת — הסנאציה — כבתוך שלהם, וכמובן, שכל 31 הצירים, פרט לאחד הנ״ל, נבחרו מתוך הרשימה הכוללת. בתוך רשימת המועמדים הכוללת „שניצחה״ בבחירות הופיעו נציגים מהחוגים ה־הודיים האזרחיים, להוציא את הציונים הכלליים מ„על המשמר״ שמר ל. ויניקוב שימש להם ראש. גם אלה היו פסולים בעיני המפלגה השלטת ושליטי העיר הפולנים, ומר ויניקוב לא הסכים להופיע בחסותם. בבחירות האחרונות נקטו השלטונות בשיטות הפחדה וטארור ולא נתנו לבוחרים היהודים להצביע כרצונם. וכך נסתם הגולל על הנציגות העצמאית של יהודי בריסק בשלטון העצמי העירוני שנמשך למעשה משנת 1926 ועד שנת 1935. בפרק הזמן שמאז ועד פרוץ המלחמה העולמית בשנת 1939 היו, אמנם, נציגים יהודים בעיריה, אך לא היתה להם כל השפעה על מהלך הענינים. בזמן הפרעות בבריסק, בערב שבועות 1937, היו הנציגים היהודים משותקים כמעט, ולא יכלו להגיב אחר־כך על המאורעות כיאות מבמת המועצה העירונית, כי היו כפופים למרותה של מפלגת הסנאציה, שהביאה את פולין כולה עד עברי פי פחת.

ועד הקהילה

עד למלחמת העולם הראשונה (1915) התקיימה בבריסק עיריה Gorodskaja Uprawa שחבריה היו רוסים ופולנים בלבד. היו בה שני פקידים אחראים לעניני היהודים, ר׳ יונה גרנרייך וגבירצמן. מלבד זאת התחשבה העיריה בדעת הגבאי הראשי של בית־הכנסת הגדול, ר׳ ירוחם שץ, איש תקיף ועומד על דעתו. כל העבודה הצבורית בבתי־הכנסת ובמנינים התרכזה בפעולה בבית־החולים, לינת־הצדק, ביקור־חולים והכנסת־אורחים.

אחרי פקודת הגירוש ב־1915, שהוצאה על־ידי הגנרל ליימינג, שרפו את העיר ומכל בתיה נותרו רק 25 אחוז הראויים לדירה. ב־1918, כשהחלו מגורשי בריסק לחזור לעירם, אירגנו את „ועד הקהילה״. אז היתה העיר תחת שלטונות אוקראינה ושר־פלך נבחר אוקראיני, שנשאר בתפקידו עד 1919. ליו״ר הקהילה (אחרי שהחלו הפליטים לחזור) נבחר ר׳ זלמן טננבוים, סוחר ידוע. כאשר עזבו האוקראינים את העיר ובמקומם נכנסו הפולנים נבחר ליו״ר ועד הקהילה ר׳ אברהם יצחק בלייוויס, יהודי בעל־מדות וטוב־לב, איש עממי, דיין במשרד הרבנות. בין חברי ההנהלה היו ר׳ לוי יצחק ויניקוב, אהרן לוצקי ושמואל פומרנץ.

אחריהם נבחר ליו״ר ועד הקהילה ר׳ שלמה ליכטנשטיין, יהודי אדוק, סוחר ותיק ויד ימינו של הרב ר׳ זאב סולובייצ׳יק. הוא עסק באמונה בצרכי־ציבור ועשה רבות בעניני החינוך.

היו״ר הרביעי של ועד הקהילה היה ר׳ חיים ברוך קוברטובסקי, יהודי משכיל מהחרדים, שנורה בידי הגרמנים עם כניסתם לעיר. אמרו עליו שהתבטא קשות כלפי הגרמנים ועל כן נורה.

יו״ר ועד הקהילה בימי השלטון הפולני היה ד״ר י. כגן.

בתקופת ועד הקהילה נשלם בנין בית־החולים „הקדש״ שנבנה בתרומת ר׳ זליג ומלכה פרסיץ ממוסקבה, חתנו של ר׳ בנימין וויגדורוביץ, סוחר בריסקאי עשיר ובעל־אחוזות. בתרומתו (25.000 רובל) הוחל בבנין בית־חולים חדש שנגמר ב־1921 בסיוע ה„ג׳וינט״. במשך השנים בנה ועד הקהילה עוד בנינים ציבוריים מפוארים בעיר.

לועד הקהילה לא היו סמכויות משפטיות, והוא טיפל בהרשמות והוצאת תעודות־לידה וכו׳. אך לאחר ה„סיים״ השני יצא חוק שהעניק לקהילות בחבלי־הספר (Kresy) אישור משפטי וזכויות מוסד ממשלתי.

פולמוס ונגינה

מאת מ. ש. גשורי

א. פולמוס החסידים והמתנגדים

במלחמה שהכריזו המתנגדים על תנועת החסידות תפשה ליטה מקום בראש, ואף חלקה של בריסק, שהיתה אז מרכז חשוב ליהדות ליטה, משובץ בפרשה זו באופן בולט, לפחות באמצעות נציגה הרב אברהם קצנלנבויגן, שכיהן אז רב כללי בבריסק.

בשנת תקכ"ד (1764) יצאה גזירת מלכות לסגור את הוועד של ארבע ארצות בפולין, את וועד הקהילות הראשיות בליטה וכל אגודות הקהילות שבגלילות, שמושבם היה בבריסק. הוועד האחרון של חמש הקהילות הראשיות בליטה (וילנה, הורודנה, בריסק, פינסק וסלוצק) בישיבתו האחרונה בסלוצק תיקן כמה תקנות לחיזוק האבטונומיה, בלי להרגיש שקיצו הולך וקרב. אז נולדה החסידות, וקיבוציה השתדלו לעשות במה לעצמם, בתי כנסיות מיוחדים עם שירה בציבור נוסף לנעימות המסורתיות המקובלות והמאושרות על ידי המהרי"ל ולהפיץ דעותיהם בכל שדרות הצבור. המשטר הישן בהנהגת הקהילות, שדרך אגב נהג זלזול בנגינת בית־הכנסת ובנגינה ציבורית בחתונות ושמחות־מצוה אחרות, נחלש, והחסידות נמצאה בעלייה. נתעוררו רבני ליטה לצאת למלחמה נגד „המהרסים והמחריבים", ובראש הלוחמים עמד ר' אליהו (הגר"א) מוילנה.

החסידות כבר הספיקה לחדור לערי ליטה. בפינסק, עיר מתנגדים אדוקים המחוברה עם קרלין, כבר היו נטועים גרעיני החסידות ע"י רבי אהרן ה„גדול", שהיה אחד מתל־מידי המגיד ממזריטש ומראשי המייסדים „כיתה חסידית נסתרה" בליטה ובריסן; מקרלין יצאו חוטים דקים שנארגו והיו לרשת פרושה בהרבה ערי ליטה, ובעיר שהיתה ידועה ברוב הגאונים שישבו בה על כסא הרבנות נעשה גם ר' לוי־יצחק (תק—תקע) „לאב בית־דין וריש־מתיבתא דק"ק פינסק והגליל". אחרי הכרזת החרם הראשון נגד החסידים והחסידות בשנת תקל"ב ע"י הגר"א וסיעתו מוילנא, יצא ההמון היהודי בחרפות וגידופים נגד ר' לוי־יצחק בפינסק, התנפל על ביתו ובזז את כל אשר בו.

ואף למבצר הרבנות, וילנה, עם הגר"א בראשה, הצליחה לחדור, ושם החליטו מנהיגי הקהילה „לעמוד על נפשם". בשנת תקל"ב, אחר חג הפסח, הוכרז בוילנה חרם על כת החסידים ונשלחו איגרות לכל הקהלות הראשיות בליטה ורייסן עם קול־קורא להחרים את החסידים גם במקומותיהם. ביום ר"ח אייר נשלחה איגרת חתומה בידי הגר"א והרב ר' שמואל בוילנה וט"ז דיינים לקהלת בריסק על שם הרב המפורסם רבי אברהם קצנלנבויגן, שהיה גאון בתורה, אך לא הבין לרוח החסידות, ולכן נלחם נגדה ביד חזקה.

קול־קורא זה הופץ ונקרא בשם „האיגרת הבריסקאית", ואחרי איגרת זו נשלח מוילנה מכתב־חוזר אל כל הקהילות, בו נשנו כל האשמות שבמכתב הקודם, ונוספו עליהן כמה פרטים. וגם במכתב זה דורשים הקנאים בוילנה לרדוף את החסידים בכל הקהילות „עד מקום שיד ישראל מגעת," ולהפיץ אותם „למען לא יתחברו במניין" (במניינים המיוח־דים לתפילה). בינתיים נתפרסמו כל האיגרות והכרוזים שיצאו נגד החסידים בשנת תקל"ב בקונטרס מיוחד בשם „זמיר עריצים וחרבות צורים," שנדפס באותה שנה בעיר אולקסניץ. הקונטרס יצא בפקודת הגר"א ורבני ליטה וגליציה. החסידים קנוהו בכל מקום ושרפוהו.

בבריסק עצמה, כנראה, טרם היו אז ריכוזי חסידים כבערי ליטה אחרות, חוץ מחסידים בודדים, שלא העיזו להופיע בפומבי. הרב הקנאי ר' אברהם קצנלנבויגן עוד בשנת תקל"ב כבר השתתף בפולמוס הראשון, ורגיל היה להתווכח עם מנהיגי החסידות. לזכותו יש לציין, שלא הלך בדרכי אביגדור המלשין, שהוכתר רב בפינסק במקום הרב

החסיד, והלשין בפני הרשות על רבי שניאור־זלמן מליאדי ומנהיגי חסידות אחרים, שנאסרו בידי הרשות ושוחררו בהשתדלות אישים חשובים.

כתשע שנים עברו אחרי החרם הראשון. והנה באלול תקמ״א נזדמנו הרבנים והפרנסים של ארבע הקהילות: בריסק, הורודנה, פינסק וסלוצק לפונדק אחד בימי השוק הגדול בעיר זעלווע שבגליל הורודנה, ושם השמיעו שוב קול השופר והכריזו חרם על החסידים בנוסח הכרוז של קהילת וילנה, לרדוף את החסידים „ברדיפות מלאות זעם, לעקור שרשם בנפשם ומאודם, ולשרש אתהם כעין עבודה־זרה״; ובהוספות מחמירות: „והוסיפו בחרם הגדול, שלא יהיה להם (לכת החסידים) שום מניין בית התפילה, ושלא יתנו להם לינת־לילה, ואסרו שחיטתם ולעשות משא־ומתן עמהם ולהתחתן עמהם ולעסוק בקבורתם.״

בינתיים נזדמן ר׳ לוי־יצחק בוארשה עם הר״א מבריסק, והאחרון קרא את מתנגדו לוויכוח פומבי על החסידות בבית־הכנסת שבפראגה, פרוור וארשה, במעמד קהל רב. הפותח בוויכוח היה ר׳ אברהם מבריסק, ורוב הקהל ממכבדיו ועושי רצונו עזרו על ידו. ר׳ לוי־יצחק השיב על כל השאלות של הרב מבריסק. הרב מבריסק הוציא איגרת־כרוז מיוחדת, שנחתמה ג״כ בזעלווע באחד הימים הראשונים באלול תקמ״א, ובו אנו קוראים גם דברים חדשים:

„שמעו הרים את ריב ה׳, והביטו אם יש מכאוב כמכאובי, כי בבית ישראל ראיתי שערוריה, בפשות המספחת בישראל, וקמו תרבות אנשים חטאים למעול מעל בה׳ ובתורתו הקדושה, אנשי כת החסידים ימ״ש, אשר הבדילו ולקחו עצמם מינות ואפיקורסות וביטלו כבוד התורה ודין החכמים. אי לזאת יחרד כל לב וייתר ממקומו, וכל בית ישראל יבכו, כאשר מודעת זאת בכל הארץ, אשר נתווכחתי וניצחתי ליצחק הזיליחובר בעיר וארשה, ריש בריוני שלהם, על אודות הבאר אשר חפרוהו שרי התורה, כרוהו נדיבי עם מביני השכל והמדע, הלא המה רבותינו הקדמונים, ליישר נתיבות הדרך במנהגים ותיקונים ישרים וסייגים, ועתה סתמוהו בסתמא דלא מעליותא הוא. והנה האיש הנ״ל אשתקל מי־לולו, ועקם ניב שפתיו, והיה כאילם לא יפתח פיו, נבהל ומשתומם כאשר פירסמתי קלונו ברבים, והמון חוגג בתוך אוהל השם, בביהכנ״ס דעיר פראגה, וכאשר ביארתי וערכתי דברי הנעימים בכרך הנקרא „מלחמות השם״ לספר גנותם אפס קצהו ממעשיהם התוהו והבל, וכו׳.

הכ״ד המדבר ומקנא לאלקינו, היום יום ה׳ ב׳ אלול, כל העולה יקפץ פיה לפ״ק (תקמא). נאום אברהם קצנלנבויגן חונה בק״ק בריסק דליטא עיר ואם בישראל.״

ספר בשם „מלחמות השם״ מהרב הבריסקאי לא נדפס מעולם. כנראה חשב הכותב לפרסם את ויכוחו הראשון בדפוס ולא עלתה בידו. ואילו וויכוחו השני נתפרסם בהעתקות. גם ר׳ לוי־יצחק חשב עצמו מנצח, והודיע שהשיב על כל שאלותיו של מתנגדו. דבר זה הרגיז את ר׳ אברהם, והוא פנה במכתב „לכבוד הרב המאוה״ג, מו״ה לוי יצחק דק״ק זעליחאוו״, ובו הוא מוכיח את החסידים על אשר התרחקו מן המקובל „לבלתי לכת אחרי בחירי ה׳ האיתנים מוסדי ארץ, הגאונים המפורסמים אנשי מוסר, מלכי רבנן, בחוקם חוק על פני תבל, חוקים טובים ומשפטים ישרים.״ בסוף שנת תקמ״א הכריע הרב הבריסקאי את מתנגדו בתוקף החרמות שהוזכרו בוילנה. אבל לא נחה דעתו בזה, ואדיר חפצו היה לנצח את מנהיג החסידות בויכוח שני בוארשה במעמד אנשים חשובים משני הצדדים. לבסוף הציע להעלות לפניו את שאלותיו בכתב, ועל רל״י להשיב עליהן ג״כ בכתב, ואז יקראו הכל ויראו עם מי הצדק. רל״י הסכים לוויכוח שבכתב, וכה הגיע הדבר לידי מלחמת סופרים בשנת תקמ״ד.

בשמיני בתמוז תקמ״ד כתב הרב דגליל בריסק, ר׳ אברהם קצנלנבויגן מוארשה איגרת לר׳ לוי־יצחק מזיליחוב, ואחרי ההקדמה הארוכה המכילה דברי מוסר על פריצת גדר בגבול שגבלו ראשונים, הוא מציע לו כמה שאלות.

ובחלק השני של האיגרת עומד הרב הבריסקאי ומעורר את החוטא לתשובה ומוכיחו בדברים כבושים, שכל שיטת החסידות היא רק לפי „עצת יצר־הרע הלוכד חכמים בערמה, בפתותו לדבר עבירה״ תחת מסווה עבודת השם. לדעתו לא באה התורה החדשה, אלא להרוס את שלושת העמודים שהעולם עומד עליהם. בני ה„כת״ מואסים בתורה שבעל־פה ו„מפרשי הש״ס כאפס ותהו נחשבים להם.״ עבודתם אינה תפילה אלא תיפלה, מעשה הוללות, ובפרט תפילת כתר שקבעו החסידים בקדושה, שלפי הקבלה ראויה לאמרה רק בארץ הקדושה ולא בגלות. הוא הודה, כי עמוד השלום נהרס לגמרי ע״י המחלוקת שעשתה „את הגולה כמדורת אש״, והוא מדבר בסוף מכתבו על לב מתנגדו, בהבטיחו נאמנה, כי אין לו כל פנייה פרטית וכל מגמתו רק למניעת חילול השם. הוא מפציר ביריבו לעזוב את מלאכת הניצוח ולהודות על האמת שנעשתה שגגה מאתו, ועליו להימנע מלכת בדרך זו, ולא ייחלק העם לשתי כתות.

לפי עדותו של אחד מבני הדור נמסר מכתב הרב מבריסק לידי הרב מזיליחוב. קשה לדעת אם רל״י ענה על המכתב הזה.

הרדיפות עשו את שלהן. מנייני החסידים בערי ליטה נתפזרו או נצטמצמו. אין ספק, שבשנים הראשונות אחרי החרם נתמעטו קיבוצי החסידים בליטה, או נסתתרו מעיני רואים. אבל לאחר זמן עלה בידם להתעורר ולהקים את הריסותיהם. רבים נספחו לחסידים כשראו כי החסידים יראים ושלמים הם. אף בריסק פתחה שעריה לחסידות המנצחת.

ב

מי היה רבי אברהם קצנלנבויגן, ומה היו תכונותיו חוץ ממלחמתו הקנאית עם החסידות? גם בזה אפשר לעמוד על ההבדל הגדול שבין החסידים והמתנגדים. החסידים והחסידות זכו ונמצאו להם סופרים שתיארו אותם, אם בדרך השירה והמאמר ואם בדרך הסיפור הרציני וההיתולי קל־הראש. רבים קשרו להם כתרים, או שפכו את זעמם ואת לעגם עליהם. מה שאין כן המתנגדים, שנשארו בצל, לא חקרו אותם ולא טיפלו בהם. הפרטים על אישיותו של ר׳ אברהם קצנלנבויגן מעטים מאד ואין בהם משום תיאור מספיק.

המקור היחידי לפרטים מעט על אישיותו הוא הספר „עיר תהלה״ של אריה־ליב פיינשטין. הספר נדפס בשנת 1886 בדפוס מאיר־יחיאל הלטר בעיר וארשה, הוא הספר היחידי המכיל חומר לתולדות בריסק.

ר׳ אברהם קצנלנבויגן נולד לאביו ר׳ דוד ראב״ד בקידאן והגליל, בן ר׳ יחזקאל בעל ספר „כנסת יחזקאל״, כיהן מקודם ברבנות בסלוצק, ומשם כתב בשנת תקי״ב מכתב לגאון רבי יונתן אייבשיץ בדבר הקמיעות. עוד בהיותו ילד בן שש, בשנת תפ״ו, נזכר שמו בסיפור על הגר״א מוילנה בספר „עלית אליהו״ (מהדורא רביעית, דף כ״א). בתור ראב״ד של סלוצק חתם בראש גאוני דורו בשנת תקי״ב על הסכמה בספר „לוחות הברית״. משנת תק״כ כיהן כרב בבריסק עד תקס״ו, ובתקופה זו הרבה לתת הסכמותיו למחברי ספרים שנדפסו בימיו, כגון בספרים: „מים עמוקים״, „מנחת אהרן (תקמ״ד), „כוכבי יעקב״ על אה״ע, „בית אברהם״, קונטרס גט כשר, „סדר הדורות״, „תפארת ישראל זוטא״ (תקל״ג). היו לו שמונה בנים, ורובם כיהנו ברבנות בערים שונות. ואלה שמותיהם: א) ר׳ יוסף, מילא מקום אביו ברבנות בבריסק, ב) ר׳ שאול מוילנה, ג) ר׳ יחזקאל אב״ד סוויסלוץ, ד) ר׳ נחום אב״ד בירז, ה) ר׳ יואל אב״ד קומארובקי, ו) ר׳ דוד אב״ד וולקוביסק וסו״ד בריסק, ז) ר׳ משה, ח) ר׳ אפרים. על מצבתו בבית העלמין הישן בבריסק אפשר היה לקרוא: פ״נ הרב הגאון הגדול מו״ה אברהם במו״ה דוד, שהיה אב״ד דפה ק״ק בריסק. יתר הפרטים עליו היו כבר מחוקים ומטושטשים וקשים לקריאה.

בנו ר׳ יוסף קיבל עוד בחיי אביו את הרבנות בבריסק, לפי כתב שאושר בחתימת המלך בביקורו בבריסק. הסכמה משלו יש בספר „רזוהי גלין״, ובספר חידושי מהר״י של הגאון ר׳ יעקב מבריסק (תקמ״ח). לפי החקוק במצבתו היה אב״ד ור״מ בבריסק, ועל ידו מצבת אשתו עכסה, מתה ביום ב׳ אדר״א תקל״ב.

ר׳ יוסף הוריש את הרבנות בבריסק לדור שלישי, לבנו ר׳ אריה־ליב, שהוכתר בתואר „גאון ואריה דבי עילאה״, והסכמותיו נדפסו בספרים: של״ה, מדרש תנחומא עם ענף יוסף ד׳ וילנה והורודנה, שאגת אריה, ספר תורה אור ודרך חיים. שם הגאון ההוא נזכר בספרי „כרם שלמה לה׳ פסח, ובספר „מנחה בלולה״ שו״ת לגאון ר׳ שמעון מסלונים, ובספר „שבעה עינים״. לפי הספר „עיר תהילה״ היה אחד ומיוחד בדורו ועדתו, דור צדיקי עולם ועמודי התווך, שכל כבוד בית עירם נשען עליהם. אליו מתיחסות התקנות, שכל איש מעדת בריסק מחוייב ליתן בכל שנה לפני הפסח נדבה לחלוקת קמח פסח, חלק ששי מאחוז אחד למאה, ורק מי שנתן 10 רובל יצא ידי חובתו, גם אם חלק הכנסותיו היה גדול יותר. ר׳ אריה־ליב קצנלנבויגן כיהן ברבנות בריסק כארבעים שנה, ונפטר בשנת תקצ״ו (אבל כבד לישראל לפ״ק).

רואים אנו כי ר׳ אברהם קצנלנבויגן הקים שלשה דורות ברבנות בריסק בזה אחר זה, וכולם השפיעו הרבה על חיי העיר והסביבה ופעלו רבות, ושמותיהם נחרתו לברכה בקרב בני עדתם.

ג

בריסק היתה המבצר האחרון להשלים עם מציאות החסידות במדינת ליטה. זמן רב המשיכה בריסק „עיר המתנגדים״ בעקשנותה. העיר נחשבה מבצר עוז למתנגדי החסידות, ברם, היה הבדל בין המתנגדים המקוריים מתקופת הגר״א ובין המתנגדים שבדורות הבאים.

המתנגדים המקוריים היו יראים את דבר ה׳, שהובע ע״י נאמן ביתו, הוא ה„שולחן ערוך״ ומפרשיו ומפרשי־מפרשיו, והם חרדו על כל תיבה, שיש לה שייכות לאיזו חומרא בשמירת המצוות. כל דין, כל מנהג עשה ולא־תעשה, כל אזהרה קטנה הכתובה בספרי הפוסקים קמאי ובתראי, הם תורה שלימה. המתנגד מטבעו היה סר וזועף — כמו שכתוב... ואין צריך לומר, שלא מילא שחוק פיו. לא קל היה להיות מתנגד...

בדורות הבאים פג תקפם של המתנגדים המקוריים, הקנאים לכל דבר, והם נעשו מתנגדים מתונים יותר. בריסק לא קפאה על שמריה, והיא נעשתה עיר של תורה והשכלה עם התעוררות רוחנית. שגרת החיים המתנגדיים ודרכי מסורת שוב לא עשו את שלהם. ההתנגדות לכל חדש ולכל חידוש רפתה בהדרגה.

והנה נתגלה באחרונה: לא היה בין המתנגדים והחסידים אלא אמונתם ב„צדיק״ בלבד. ביסודו של דבר, היו דומים זה לזה במהותם. הם היו מתנגדים לחסידות בהתלהבות חסידית. היו מבטלים את התורות של הרבי באותה דביקות שבה קלטו החסידים תורות אלו. יתר על כן: הם היו מוכנים להעניש את אנשי ה„כת״ כדרך שאנשי ה„כת״ היו מוכנים

להעניש את מתנגדיהם. ולא מקרה היה זה, שר׳ שמחה סולובייצ׳יק המתנגד למד תורה מפי רבי אברהם וייג־ ברג החסיד (עוד לפני שהוכתר לרבי מסלונים).

והיה מי שאמר, שהמתנגדים התגלו כאנשי לבב, שיש בהם לחלוחית של שירה, יבשים הם מלבר ולחים מלגו. תעמיק בינה בהם, ותראה לפניך יהודים עסיסיים, עשירי חיים נפשיים. המתנגדים היו חסידים שלא האמינו ב„צדיקים״. רק דבר זה הבדיל ביניהם. בריסק הדתית נתחלקה איפוא לשני סוגי חסידים: עם רבי, ובלי רבי, ומכיון שכך לא קשה היה לחסידים לנסות שוב את מזלם בכיבוש עמדות בבריסק.

ד

החסידות ערכה מצור על בריסק „עיר המתנגדים״ הוותיקה בדרך שלום. תחילה כבשה את הסביבה, עיר אחר עיר. לאחר שכל ערי הסביבה, הרחוקות והקרובות, נכבשו לחסידות ולבתי הצדיקים השונים שפתחו בהן בתי תפילה רבים, הקיץ הקץ לבריסק המתנגדת במאה אחוז. אך היא לא נכבשה כולה. עוד נשארו בה איי התנגדות לחסידות, והוויכוח האידיולוגי בין שני האגפים הדתיים היה פתוח ועומד.

בבריסק, עיר רבנותו של הקנאי המתנגד הוותיק רבי אברהם קצנלנבויגן, פתחו להם החסידים בתי תפילה משלהם. בתי הצדיקים בליטה ובפולין של גור, קרלין— סטולין, קוברין, סלונים, רדזין, נסחיז, קוצק, נובומינסק ואחרים פתחו סניפים בקלויזים עם בעלי־תפילה היודעים להתפלל בחמימות הנפש ולהנעים זמירות בניגוני התפעלות והשתפכות. הצדיקים היו מבקרים מפעם לפעם בבריסק. שמחת החסידים היתה במעונם. ואף נמצאו מלחינים בין החסידים שחיברו ניגונים חדשים ואחרי שהוכשרו בעיני הצדיקים הופצו בין החסידים שהשתמשו בהם בתפילות השבתות והחגים ובמסיבות השולחנות, בזמירות שבת ויום־ טוב.

בקמיניץ הסמוכה לבריסק ישב מלחין חסידי, ר׳ ישראל, חסיד קוצקאי. והוא היה מחבר ניגונים לפי הזמנה גם לכבוד ביקוריו של ר׳ אברהם הצדיק מסלונים בקמיניץ, כגון ניגון עליז לקבלת פני הרבי. ניגוניו היו מעוררים נימה בלב, והחסידים היו מדושני עונג. בהתקוממות הפולנים נגד הרוסים בשנת 1863, חיבר שלשה ניגוני־לכת לנצחון הפול־ נים. שני מארשים משלו פורסמו בתווי נגינה בספר „זכרו־ נותי״ ליחזקאל קוטיק. הוא חבר גם מארש־קוזקים לחתונת בת הצדיק רבי אשר מקרלין עם בת הרבי מטריסק, בעבור הקוזקים של הרבי מסטולין לשיר בשעת רכיבתם על הסוסים, בשעת פגישת חתן וכלה. המארש הושר אחר כך בקמיניץ בשמחת־תורה בכל שנה.

השפעת החסידים גדלה בבריסק. אך היא לא הקיפה את כל תושביה, ושני האפיקים ביהדות זרמו להם בנחת, כאילו נכרת ביניהם שלום־עולם. החסידות העמיקה את הכמיהה לארץ־ישראל, הקימה עסקנים בצרכי־ציבור באמונה, בעבודה ציונית ובעליית חלוצים לא״י. עסקניה, שגדלו על ברכי החסידות וספגו לתוכם מחמימותה, פעלו לטובת בני עירם גם מחוץ לחומותיה. עקשנות המתנגדים וחמימות החסידים היו לגורמים חיוביים מכריעים בבריסק לפעולה לאומית וחותמן טבוע בכל אנשי בריסק בכל תפוצות הגולה ובתחומי ישראל המדינה.

ב. חזנים

בקובץ התקנות והפסקים שנכלל בפינקס מדינת ליטא, המכיל את התקופה משנת שפ״ג עד שנת תקפ״א, אפשר לעמוד גם על מצב החזנים, כלי־הזמר והבדחנים בבריסק והסביבה.

החזן היה אחד מכלי־קודש שנכללו במונח „רח״ש״ (רבנים, חזנים, שמשים). מתוך כמה סעיפים שבתקנות אפשר לעמוד על ערכו של החזן כבעל עמדה בין האנשים שחזקת כשרות עליהם. החזן עסק גם בענינים ציבוריים מחוץ למקצועו, כי החזנות בלבד לא סיפקה את צרכיו. ויש בתקנות אזהרה, שלא לעשות קנוניות במינוי בוררים, רב, חזן ושמש. היו משתמשים בחרם קדמונים לשם שמירה על ה„חזקה״ של חזנים. על קבלת חזן, רב ושמש „מחליטים הראשים וטובים ודיינים וגבאים ויקירי הקהילה לפי מינוי בוררים מביניהם״.

בין המסים שניגבו מטעם וועד המדינה בליטא, שמושכו בבריסק, היה קיים מס מיוחד בשם „מעות־חופה״, שהוטל על זוגות הנישאים. מעות־חופה ניגבו לא רק במזומנים, לפי אחוז מסויים מסכום הנדוניה, אלא גם מתכשיטי כסף וזהב. מעות־חופה נועדו להחזקת הרבנים, החזנים והשמשים. עני שהשיא בתו, היה פטור מדמי חופה, והחזן היה מקבל רק חצי הסכום שנקבע לפי שיעור הנדוניה.

בין התקנות הנוגעות לפעולת החזן — הוחלט כגזירה וחוק, ששום חזן לא ירבה לזמר בשבת יותר משלושה ניגו־ נים, בתפילת שחרית ומוסף. בשבת, ראש־חודש או חתונה

וכדומה, הרשות לחזן לזמר ארבעה ניגונים ולא יותר מזה.

השאיפה לשררה והחיים המצומצמים בד' אמות של בית־התפילה גרמו לסכסוכים בין הגבאים והכלי־קודש, ומצב החזן היה עגום, מפני שהיה תלוי בטעם המוסיקלי של הממונים, וכל ממונה רצה להראות כוחו וטעמו בנגינה...

בבריסק היה קיים איסור על החזן לשיר מתוך תווי־נגינה, גזירה, שיסיח דעתו מן האזהרה „דע לפני מי אתה עומד".

בבריסק ישבו רבנים מפורסמים, שבספריהם יש הדים גם למצב החזנות והחזנים, לטובה ולרעה. הרבנים ראו על־פי־רוב בעין רעה את מנהג החזנים לחקות את ניגוני הכנסיה הנוצרית בתפילות. רק מעטים, בהם גם ר' יואל סירקיס, הב"ח, שהיה רב בבריסק, לא הקפידו ולא ראו חשש בדבר זה. אכן, גם הוא טען נגד החזנים שהכניסו „ילדי נכרים", זמירות של תיאטרונים, לתפילתם.

מהרש"ל (רבי שלמה לוריא), אף הוא שימש מרא דאתרא בבריסק, מזכיר בספרו „שני לוחות הברית" את החזנים, שתפסו גם במשרות של מלמד תינוקות, שו"ב, סופר־סת"ם וכד'.

החזנים היו מעורים בחיי הכלל והפרט. הרוב המכריע של החזנים היה מהסוג הבינוני ופחות מבינוני, ונמצאו בהם גם יחידי סגולה, שאש קודש היתה יוקדת בלבם, שחוננו בכשרון נגינה אמיתי, ובכל זאת שמותיהם צללו לנשייה. אין לנו שום ידיעה על חזנים מפורסמים במזרח אירופה שלפני גזירות ת"ח ות"ט, הוא המאורע שזעזע את הלבבות, ונגינה צריכה התעוררות של כאב. בעצם ימי הפרעות של ת"ח אנו שומעים על חזן אחד מפי ר' נתן נטע הנובר („יון מצולה", קרוקוי, תרנ"ו) : „הלכו ארבע קהילות הנ"ל, אנשים ונשים וטף, כשלושת אלפים נפשות, אל הקדרים, והיה ביניהם חזן אחד ושמו ר' הירש מזיוטוב. כשבאו אל הקדרים התחיל לקונן ולשיר „אל מלא רחמים" על הריגות אחינו בית ישראל בקול גדול, וגעו כל העם בבכייה גדולה. בוודאי שנשמעה צעקתם במרום ונכמרו רחמי שוביהם עליהם". זהו החזן הראשון, ששמו נזכר בדברי ימי העם בתקופה הזאת.

החזנות הטיפוסית שבמזרח אירופה, שנוצרה על יסוד הנגינה המזרחית, נתגלתה ראשונה בדרום: באוקראינה, וביחוד בפודוליה, בסרביה, ווהלין ובחופי הים השחור. ומשם עברה גם לליטא. בכל דור ודור היו גם בבריסק חזנים, שלא השתמשו בזמרה שבכתב ולא ידעו לקרוא בתווים, אלא שקיבלו חזנותם מורשה ממוריהם, והיו יוצרים וקובעים את ניגונים ונעימותיהם. מחוסר רשימת החזנים בבריסק אי־אפשר לעמוד על טיבם ותולדותיהם במאות הראשונות לישוב היהודים בעיר.

בתחילת המאה הי"ח הופיעו חזנים מצויינים במזרח אירופה, שהניחו את היסוד לנגינת בית־הכנסת ורבה השפעתם על סגנון התפילה בדורות שאחריהם. לשיא פריחתה הגיעה אמנות החזנות במאה הי"ט. גם בבריסק כיהנו חזנים שומרי־מסורת, שיצא להם שם בכל אירופה היהודית.

לבית הכנסת הגדול בבריסק יש היסטוריה ארוכה של חזנים, אבל אין לנו ידיעה על חזני בריסק עד למאה הי"ט *, ויש להזכיר את המצויינים בהם:

א. ר' שלמה ויינטרוב (1781—1829).

הוא כונה בפי ההמון גם בשם „קשטן", על שום שערותיו האדמוניות. נולד בקונסטנטין־ישן (רוסיה הדרומית) והיה משורר אצל אביו בעל־התפילה. הצטיין בקולו הנעים והחזק ובקולורטורה, והקסים בקולו את לבות שומעיו. בעל־תפילה מלהיב ומרעיד את הלב בתפילתו החמה. בנעוריו היה חסיד נלהב, והמגיד ר' ישראל מקוזיניץ אמר עליו, שבנועם נגינתו יכול הוא להביא את משיח צדקנו. הוא נתקבל כחזן בזאמושץ שבפולין, בטיקטין, ועבר לכהן בבית־הכנסת העירוני בבריסק.

ויינטרויב יסד שיטה, סגנון מקורי ועצמאי בחזנות המזרחית. סלסולי גרונו יצאו מפיו בהתלהבות ודביקות, שהביאו את הקהל להתעוררות מתוך חרדת־קודש. אגדות נשארו בזכרון החזנים בני־דורו על חכמתו בנגינה. הוא היה בעל תורה ומידות, התנהג באצילות, כאדם שמכיר בערכו ומעמדו וכאמן המוקיר ומכבד את אמנותו. קשטן היה אחד החזנים הגדולים ביותר שבעולם היהודי, והיחידי שהבין לאחד באורח אמנותי את חזנות הרגש עם חזנות הסדר. ספרו „שירי שלמה" מכיל נעימות לבביות שנתפרסמו, וכמעט שאין חזן שאינו משתמש ביצירותיו המעולות. הוא הראשון, שיצירותיו בנגינה שבעל־פה נרשמו בכתב. מת בדובנה, בכסליו 1829.

ב. ברוך קהלינר.

שמו המשפחתי היה „קינסטלער", אלא שנקרא על שם עיר מולדתו קרלין — פרבר ליד פינסק. מן האחרונים לחזנות שבעל־פה, היה תלמיד־חכם גדול בתלמוד, חסיד אדוק וירא־שמים, ובמקצוע שלו, בנגינה, לא קרא ולא ידע אפילו תמונת אות בכתב הנגינה, ואף־על־פי־כן נחשב, ואכן, היה, אחד מגדולי החזנים בשעתו. התחיל בפעולתו כחזן בעיר מולדתו בקרלין, עבר לבית־הכנסת הגדול בקוב־

---

* בספר „עיר תהילה" לרא"ל פינשטין, נזכר רק חזן אחד, והוא ר' אליעזר ש"ץ שחי במאה החמישית (תנ"א), בלי לספר עליו כל פרטים.

נה, והוזמן לבריסק שבה החשיבוהו מאד. עם כל גדולתו בחזנות היה אביון כל ימיו. מבריסק עבר לכהן כחזן בקמי־ניץ־פודולסק, אך הוא מת בבריסק במגיפת החולירע בשנת 1871.

ג. ר׳ נח זלודקובסקי (ר׳ נח לידער).

ר׳ נח נולד בדבורץ, פלך גרודנה. עוד בגיל חמש, ב„חדר״, הראה כוחו בנגינה. בצעירותו היה כבר קולו כפעמון כסף למתיקות. נתקבל כחזן בלידה (ומכאן כינויו „לידער״). עבר לפני התיבה בלובלין, בריסק, וארשה, ברלין, מוסקבה, ועוד ערים שונות, עד שנתקבל לחזן בעיר בריסק.

ר׳ נח היה מנגן בכינור וכתב יצירות רצ׳יטטיביות רבות שהושרו בהצלחה בכל העולם היהודי. נשאר ממנו בכתב־יד ספר בשם „תפילת נח ועבודת אליהו״. שיריו העברים „שאו ציונה נס ודגל״, „היהודי הנצחי״, „ מה לך נפשי כי נרדמת״ ואחרים היו נפוצים בעם, ושם מחברם נשכח. הוא נחשב בכלל לאחד החזנים החשובים ביותר בשורת חזני הרגש והסדר ברוסיה. בריסק היתה לו אחת התחנות ובה כיהן בחזנות בבית־הכנסת הגדול ובבית־הכנסת „הקדש״. הוא היה לא רק חזן, אלא גם מורה לחזנות ונחשב לרבם של חזנים ומנצחים, ומאות מתלמידיו תופסים כעת משרות חשובות כחזנים ומנצחים בכל הגולה היהודית. מבריסק עבר לקליש ושם נפטר.

ד. אברהם בארקין.

אברהם בארקין נולד בבריסק למשפחה נכבדה. אביו ר׳ ברוך בארקין היה מבעלי־הבתים העשירים שבבריסק, חובב נגינה. אף בנותיו הצטיינו בזמרה, וחיבה זו למוסיקה עברה לכל המשפחה. בילדותו היה משורר אצל חזנים נודעים שניבאו לו שיהיה חזן גדול. בן 11 כבר התפלל כחזן מושלם. אחרי שפיתח קול טנור חזק ויפה נכנס לקונסרבטוריון בוארשה, הופיע כזמר על בימת הפילהר־מוניה בוארשה והביקורת גמרה עליו את ההלל. לפניו לא דרכה רגל יהודי על בימה זו. בוארשה כיהן כחזן בבית־הכנסת על שם נוזיק, ואחר־כך עבר לאומן, על־יד קיוב. בזמן הפרעות ניצל בנס והיגר לאמריקה, שם נתפרסם כמנגן גדול וחזן מן המעולים.

ה. דוד גורביץ.

דוד גורביץ יליד בריסק, אך מימיו לא שימש בה בחזנות. היה חזן בקרטש ובקרמנטשוג. קסם היה בזמרתו, ונועם בהברתו והסברתו. קולו — טנור לירי. עסקני בריסק התגאו בהישגיו.

ו. ש. טשעסניק.

ש. טשעסניק (באמריקה שינה שמו ל„טשעסני״) שו״ב ומוהל, בעל קול בריטון וקולרטורה נאה, תלמיד־חכם גדול ומנגן טוב. נולד בבריסק ושר אצל חזנים מפורסמים.

ז. ר׳ קלמן חזן.

בבריסק נהוג היה לכנותו בשמו הפרטי, לשון חיבה. ר׳ קלמן חזן היה אחד מחזני בריסק שכיהן בה עוד בשנות 1890—1900. הוא היה בעל קול בריטון, והטונים הנמוכים יצאו מפיו כשהם חזקים ומהותיים. פעמיים נתקבל למשרת חזן בבריסק, שם היתה זמרתו מקובלת על הבריות בעיר, ורק יצר הנדודים, המפותח אצל כל החזנים, היה בעוכריו. הוא לא יכול לשבת במנוחה במקום אחד.

ח. החזן ניימן (ניומן).

היה חזן בביאליסטוק ועבר לבריסק. בעל טנור יפה מאד. בגלל המבוכה שנגרמה על־ידי המלחמה נטש את עדתו, עזב את ארצו. היה בליברפול שבאנגליה, כשהוא זקן ושמו „ניומן״. היה למעלה מבן תשעים בפטירתו.

ט. החזן שיין.

הגיע לבריסק ממרחקים, בהיותו בצבא הרוסי נתגלגל לשרת בחיל־המצב בבריסק. בגמר שירותו נשתקע בבריסק כחזן והיה גם המנצח על מקהלת בריסק. הוזמן לשמש חזן בעיר. אחרי שעזב את בריסק עבר לגאלאץ ברומניה, ושם כיהן מנצח בתיאטרון.

י. ר׳ יוסף טיקטינסקי (1857—1934).

ר׳ יוסף טיקטינסקי נולד במיר בשנת 1857 לאביו, אחד משליחי הישיבה הגדולים של מיר, שנקראו אז ברוסיה בשם „ארזי הלבנון — אדירי התורה״. ר׳ יוסף למד בישיבת מיר, בן י״ח קיבל סמיכה לרבנות, נשא אשה, נסע לברדי־טשב ללמוד חזנות אצל ירוחם הקטן. היה חזן במיר, בשדליץ ואחר־כך בבריסק.

בבריסק הוטל עליו גם ללמד תורה לקהל, ובשעת הצורך להספיד נפטר גדול. הוא היה בעל הדרת פנים שכולה אומרת כבוד, וכל החזנים העריצוהו. הוא עצמו מעולם לא שאף להיות חזן מפורסם. כל ימיו היה לומד תורה. ר׳ חיים סולובייציק היה מתפאר בו, ש„לבריסק יש חזן ת״ח גדול״. את „הושענות״ בהושענא־רבא היה אומר בעל־פה, עושה שבע ההקפות בעינים עצומות. מלבד שהיה בר־אוריין בש״ס ובפוסקים היה בעל ידיעות עמוקות במוסיקה. קולו — בריטון, מלחין גדול, בעצמו מנצח על המקהלה. ישב בבריסק עד שנת 1922. נפטר בפינסק.

אחריו לא שימש חזן קבוע בבריסק, ורק נתקבלו חזנים זמניים לימים הנוראים. החזנים נתחלפו תכופות. בשנת 1925 הוכרזה התחרות על חזן, שהתחילה אחר הפסח. חזנים עברו לפני התיבה בכל שבת לבחינה עד לימים הנוראים, עד שבאה הבחירה.

יא. מ נ ח ם ז ו פ ו ב י ץ.

יליד גרודנה, בנו של ראש הישיבה, הר׳ חיים לייב זופוביץ (מכונה בשם „הרבי מאיישישוק״). מנחם למד תורה בישיבות, וגם חזנות. קולו — טנור. ב־1915 עבר לאודיסה, כיהן בחזנות בביהכנ״ס הגדול בוילנה. היה בביאליסטוק נתקבל בבריסק כחזן לבית־הכנסת הגדול בשנת 1925 והופיע עם מקהלה, שניצח עליה פועל מקומי, יהושע כץ. בית הכנסת היה מלא מתפללים בזמן שעבר לפני התיבה. שלוש שנים כיהן בחזנות בבריסק. באחד החגים ניסה זופוביץ לשנות, חבש לראשו לכבוד החג כיפה חזנית לבנה וגדולה. אך הרב ר׳ זאב סולובייצ׳יק ציווה עליו להסיר את הכיפה, משום שראה בה „הליכה בחוקות הגויים״, ורק אחרי שציית לדרישת הרב הותר לו להתחיל בתפילה. בריסק היתה קנאית למנהגיה.

בשנת 1928 עבר לבנדין ושדליץ, ובתחילת מלחמת העולם השניה חזר לבריסק, ובתקופת משטר הסובייטים היה שוב חזן בעירו, עד שנאסר בידי הרוסים והוגלה לסי־ביר. בשנת 1946 חזר והגיע לשטטין וללודז, וב־1949 עלה לארץ־ישראל, והוא משמש חזן בבית־הכנסת של הפועל המזרחי „נחלת יצחק״ בתל־אביב.

יב. ה ח ז ן ג א ר ב א ש.

נתמנה במקומו של זופוביץ. התפלל בבריסק שנה אחת בלבד. נסע לעיר מנשסטר באנגליה. אנשי בריסק נהנו מאד מתפילתו.

⁂

קבלת החזנים בבית־הכנסת הגדול בבריסק היתה נתונה לידי הגבאים יודעי נגינה וחובביה. מהם יש לציין את שמואל פומראניעץ, הגבאי האחרון בבית־הכנסת הגדול; בנימין פאדובה, גבאי בבית־הכנסת הגדול, משכיל וחובב מוסיקה נלהב; איסר גבירצמן, יו״ר חברה־קדישא וגבאי בית־הכנסת (מת בקרית מוצקין). מלבד זה היו בבריסק בעלי־בתים שהכריעו בידענותם בנגינה על קבלת חזנים, כגון זאב דוב בגין, מזכיר ועד הקהילה, ועוד.

על־יד בתי הכנסת התקיימו מקהלות שליוו את החזן בזמרתו. הראשונה במעלה היתה מקהלת בית־הכנסת. בה השתתפו בריל באס, סוחר בבגדים ישנים; מאיר טנור — סנדלר; יהושע כץ — מנצח המקהלה, לפי מקצועו חייט, ובין גהוץ לגהוץ היה מתעסק במקהלה (נהרג בגיטו). במקהלה השתתפו למעלה מארבעים קולות, בהם הרבה ילדים. החזן היה המנצח, ורק בזמנו של החזן מנחם זו־פוביץ היה מנצח מיוחד, יהושע כץ. המקהלה הופיעה גם בקונצרטים דתיים בימי חנוכה ופורים.

מקהלות חילוניות לא היו קיימות בבריסק עד סמוך למלחמת העולם השניה, שאז התקיימו מקהלות אצל פועלי־ציון והחלוץ הכלל־ציוני.

ג. ב ע ל ־ י ־ ת פ י ל ו ת

מלבד החזנים שעברו לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול או בבית־הכנסת „הקדש״, היו עוד בתי־כנסת וקלויזים בעיר, שהיו מלאים המוני מתפללים, ושם היו עוברים לפני התיבה „בעלי־תפילה״ יודעי נגן ובקיאים בנוסחאות התפילה, בלי לדעת את החזנות האמנותית, הקולרטורה ותווי נגינה. היו אלה שליחי ציבור עממיים, שתפילתם השתפכה מלבם, בלי דפוסים אמנותיים.

והיה קיים הבדל בין בעל־התפילה של החסידים ושל המתנגדים. ר׳ נחמן מברצלב תיאר באחד מסיפוריו („רב שהיה לו בן יחיד״) את הלימוד והתפילה של הרבנים המת־נגדים, שהם בלא חיות והרגשה דתית, בעוד שבעל־תפילה של החסידים היה מתפלל מקירות הלב בקול גדול ונעים, עד אשר משך כל לבות השומעים למאוס בהבלי העולם ולהידבק בבורא כל העולמים (ספר הדורות החדש, עמ׳ 26).

נזכיר כאן את המעולים שבין בעלי־התפילה בבריסק: קוויאטקובסקי, בעל־תפילה בבית־מדרשו של ה„רב״, מחסידי חב״ד; פאליג, שמש ראשי ובעל־תפילה ידוע בבית־המדרש הירוק; באותו בית־מדרש היה עוד בעל־תפילה בשם ר׳ הרשיל אוליניק, סוחר שמנים; ר׳ יעקב בישקוביץ, מחסידי סטולין; ר׳ משה הגדול, מחסידי סטולין; ר׳ ראובן קגל, מחסידי סטולין; ר׳ גרשון השמש, בעל־תפילה בבית־המדרש על שם חצקל; ר׳ מרדכי ביינוש, בעל־תפילה בבית־המדרש של ה„רב״; הרב אברהם יצחק בלייוויס, דיין העיר; ר׳ זלמן, השמש הראשי, בעל־תפילה מצוין בבית־הכנסת „הקדש״; ר׳ יצחק ברוכין, סוחר, בעל קול נעים — בבית־הכנסת „סוחרי שוורים״; השמש ר׳ בוביל, ור׳ איציק הנגר, בעלי־תפילה בבית־הכנסת „חברה לוויה״, בית־מדרש לפשוטי־עם, שבו היו מתפללים כל היום ללא הפסק מעלות

השחר עד חצות הלילה; ר׳ משה לייזרוביץ, המגיד בבית־המדרש של החייטים (אבי העתונאי לייזרוביץ שהשתתף ב„היינט״); ר׳ אלתר, בעל בית־חרושת לסבון, בעל־תפילה מצויין בימים הנוראים בבית־הכנסת של ר׳ יצחק מוליש, בפרבר בריסק על נהר מוכביץ, שם היה בעל־תפילה גם ר׳ יצחק פישר, סוחר דגים; ר׳ זוסקה פולאק ראשקס, בקלויז נובומינסק; ר׳ ברוך הירש, בעל־תפילה מפורסם בבית־הכנסת על־שם ר׳ ישראל וולף, ועוד רבים שיקשה להעלות זכרם מתהום הנשיה.

ד. מנגנים עממיים (כלי־זמרים)

מימי הבינים היו בציבור היהודי אמני נגינה עממיים, „כלי־זמרים״, שעליהם היה ללחום באפלת החיים של הגולה, להנעים רגעי אורה ושמחה בחגים ובהילולות חתונה, לשעשע ולהרנין את לב הקהל בנגינתם עלי כינור ושאר כלי זמר. בתחילה קטן היה מספר האמנים העממיים, במרוצת הזמן התלכדו ללהקות קטנות בשם „כלי־זמרים״. רוב ה„כלי־זמרים״ מדלת העם יצאו, ברוכי כשרון, נשמעים לצו לבם, לא שעו אל הסביבה ותנאי החיים הקשים. הנגינה היתה תוכן חייהם, דרגתם הציבורית נמוכה ומשכורתם זעומה. היו נודדים מעיר לעיר ומישוב לישוב להרויח את לחמם בחתונות. יחד עם החזנים היו הכלי־זמרים יוצרי הזמר והניגון היהודי. גם בבריסק, עיר מרכזית בליטא, נמצאו להקות כלי־זמרים, שנתעלו בנגינתם אף בין הנכרים, והוזמנו לנגן גם בחתונות ובחגיגות של הגויים והפריצים. עם כל השבחים שזכו להם, לא נתפרסמו שמותיהם.

בתקופה שלפני מלחמת־העולם השניה היתה בריסק מפורסמת בכלי־זמרים שלה. היו בה שתי להקות: א) אנשיל ובניו, ילידי בריסק. אנשיל היה ה„פרמייר״, מנגן בכינור; ב) סידלצקי ובניו שנגנו בכלי־רוח, ולפעמים היו מנגנים בבית־הכנסת בחנוכה. להקות אלה הוזמנו לחתונות גם בסביבת בריסק הקרובה והרחוקה, כי יצא להם שם בנגינתם הערבה. החסידים השתדלו ליהנות מנגינת הכלי־זמרים של בריסק, שבראשם עמד מנגן ידוע, חסיד, עם בדחן חסיד. לחתונה של עשירים היו מזמינים את להקות הכלי־זמרים של שתי הערים, בריסק וקוברין, גם יחד. בקוברין התקיימה להקת „כלי־זמר״ של שבתי (שפסיל) שנתפרסם בנגינתו הערבה. פסקיביטש, הנציב הרוסי במדינה, שמע על כשרונו ושלח לקרוא לו. שבתי ניגן לפניו בכינור. פסקיביטש הציע לו להמיר דתו. כעס שבתי ואמר, שאפילו אם יעשה נסיך לא ימיר את דתו. שלושה ימים שהה שבתי בבית הנציב, שהיה מזמין אליו אורחים רמי־מעלה, והוא ניגן לפניהם. שבתי לא חפץ להתגאל במאכלי טריפה, ופסקיביטש ציווה להביא לו אוכל ממסעדה יהודית. לבסוף נתן לו אלף רובל והציע לו להציגו לפני קיסר רוסיה, אך הוא סירב. בכסף זה קנה שבתי בית והמשיך לנסוע לחתונות של הגבירים בפלך גרודנה.

בבריסק התהלכו פזמונים ושירים, שעסקו בעניינים ומאורעות, ואפילו בפרעות חמלניצקי, שלא פסחו על בריסק, וביחוד שירי בחורי הישיבה על חייהם — אך לא נשתמר זכר לשירים עממיים אלה.

השרפה הגדולה בשנת תרס"א

מאת נחום סוקולוב

א

שלשום, ביום הראשון לשבוע, החשתי פעמי אל מסע־הרצים הקיובי, היוצא מפה בשעה השלישית אחרי הצהרים. ממוצאי־שבת עד השעה ההיא היינו טרודים לתור לחם ולאסוף כל מיני מכולת.

הדבר היה, כאשר כבר הזכרתי, קשה מאד, מפני שביתת יום הראשון, וגם יען כי אין מכינים יותר מן הדרוש, אך ביגיעות החברים המתנדבים האחדים נאסף, לפי הערך, הרבה מאד. במו"ש בחצות לילה כבר הובל שמה המשלוח הראשון. חפצתי להוביל בעצמי את המשלוח השני במסע הנ"ל. הד"ר ביחאוסקי, ה' גרזיצעסנקי, ה' מיכל שערשעור־סקי, ה' לוריא עמלו הרבה בקיבוץ הצידה. ביחוד קנה ה' מיכל שערשעווסקי הרבה מאד.

המסע רץ ויחלוף דרך התחנות הקטנות ששם לא יעמוד. המראה מסביב מראה אביב מחיה נפש. עצי השיטה עוטים את ציציהם הלבנים. חליפות המראה לא רבות הן, האדמה אדמת מישור, מראה עשתות שאנן. במראזי עמדנו, כי שואבים מים בעד הקלחת.

לבית הנתיבות בבריסק באנו בשעה התשיעית ורגעי מספר. עוד לפני בואנו החלו כל הנוסעים להשקיף בעד החלונות אל מול עבר העיר השרופה. בטירספולי הקרובה לבריסק העיר אחד הנוסעים, כי ריח השרפה כבר נודף ברוח. הדבר לא היה מוגזם. הרוח נשא על כנפיו את הריח במרחק פרסאות. בקרבנו לבריסק כבר ראינו את המדורה. איש לא האמין לנפשו. הייתכן? עוד בריסק בוערת? השריפה החלה ביום השבת בצהרים, ועוד ביום שלמחר בשעה התשיעית לא כבתה האש. אבל מדי קרבנו הבריק מראה המדורה הלוך וגדול בקצה האופק. לא היה עוד ספק בדבר, השריפה טרם כבתה. גם הריח היה „מפורש" יתר ושורט, ממש, בגרוננו. בחצר המסילה לא חכה לי איש. אמנם טלגרמה יצאה מוארשה לפני נסעי, אבל היא לא הגיעה לידי האנשים שאליהם שולחה. בכלל היה מספר האנשים בחצר המסילה מעט מאד. אנשי העיר טרודים הם באסונם — אמרתי בלבי הם מרבים לבוא אל המסעות היוצאים ולא אל הנכנסים. לא ידעתי בתחילה את מוצאי העיר ואת מבואיה. זכרתי את שם ה' בירשטיין ומושבו ברחוב טא־פאליאווא. עברתי דרך בית־הנתיבות, היפה והמתוקן יותר מבתי הנתיבות אשר לנו פה, ואקח אחת העגלות הקטנות שהן קלות יותר מהמרכבות הכבדות שלנו פה, אך מגואלות עוד יותר, ואצו את הרכב לנסוע לרחוב טאפאליאווא לבית ה' בירשטיין.

ב

ואם כן מה היתה השריפה? הננו נכנסים בדברים הרא־שונים. רואה אני בחדרי הבית ערבוביה ולא סדרים. הסיבה פשוטה. כל כלי הבית נעתקו ממקומם והונחו זה בצד זה למען יוכלו להוציאם כאשר אך תדבק האש בבית. אנשים יוצאים ואנשים נכנסים. המעון הפרטי היה ל„הכנסת אורחים". שם איש זקן יושב אל השולחן, עיניו אדומות מאד ופניו כמו צבו. הוא אחד „הנשרפים". אין זה יוצא מן הכלל. זה הוא הטיפוס של הנשרפים בשריפה שהיתה ביום השבת העבר. איש שהונו עלה לאיזה אלפים רו"כ, חנות מסחר, בע"ב הגון, — עתה אין לו פרוטה. התתן לו ככר לחם? וכאלה יש רבים. בשריפה הקודמת, שהיתה לפני שש שנים, פגעה יד האסון בעניים, בבעלי מלאכות, בפועלים. לאלה נשרפו כלי בתיהם, לאלה כלי מלאכתם, לאלה בתיהם של עץ. הכמות היתה נוראה מאד: יותר מעשרים אלף, אבל הנזק לא היה רב כל כך, הוא לא היה גם עשרון, גם חלק העשרים מהנזק הנוכחי. העניים שהיו מתפרנסים ממלאכתם. הפועלים שהיו מחיים את נפשותיהם מעבודתם נשארו בלי לחם, בלי כלים, בלי בגדים. נחוץ היה הדבר, וגם נקל היה לעזור להם לא רק אלה מרחוק, כי גם אלה מקרוב. גם הבריסקאים

בעצמם עזרו. הם היו הראשונים לעזור. לחם, כל מיני מזון, בגדים, כלים, תמיכות קטנות. ואין לשכוח, כי אחרי השריפה תתרבה העבודה, ואז מצאו בעלי המלאכות תמיכות לבניין, לכלים ולכל הצרכים, וברכת העבודה בעצם. אבל האסון הנוכחי הוא שונה ונבדל לגמרי. הוא נגע בעשירים רבים, לרגל השריפה אבד להם כל הונם או מקצת הונם, ואולם לכל היותר נגע במפלגת בעלי ההון הבינוניים, הסוחרים, הרוכלים, בעלי החנויות מכל המינים. ע"כ היה הנזק נורא מאד, כי הרכוש אשר בעיר כלה באש, המפלגה שהכל חיים ממנה, המפלגה היסודית, נהרסה ממעמדה ולכן נהרס כל המעמד האקונומי. מה יש להושיע לאלה בלחם או בנדבה קטנה? אנו נושאים ונותנים ובכל רגע באו השולחים כשלוחיו של איוב: זה נשרף, זה יצא נקי מנכסיו, זה טרח להציל ולא הציל, כי אין לו מקום לישון. בחדר ד' על ד' מתכנסות כמה משפחות. הננו יוצאים אל החצר, ואין אנו יכולים לעמוד בעיניים פקוחות. אור מעוור עיניים. חזיון שגם איש אוהב מראות כנירון קיסר לא היה מזלזל בו. אלא שהוא אהב לראות מזבחות כאלה עם קרבנות אדם, ופה אין קרבנות־תיכף. בוער בית־מסחר הטבק של בארלאס, האנשים אשר אתי לא השתוממו. בית־המסחר של בארלאס גם זו מילתא זוטרתא? הן הוא בוער זה עשר שעות. מין סנה שאיננו אוכל. הרכוש — איזה מאות אלף רו"כ, אבל הטבק מאריך להישרף, גם שם יש מרתפים.

ד

הלכנו משם לרחוב שאסאווא או שאסיינאיא, יושבי בריסק קוראים לה גם „נעווסקי פראָספעקט", משום חשי־בותה. רחוב ארוכה ורחבה מאד ושדרת עצים ומסילה לטיילים בתווך. זה גיד־הדם, הארטריה הנכבדה בכל גוף העור. פה יש מחלבה ומשמנה. פה מקום הרכוש המסחר, העסקים התנועה; פה ראש הומיות; זה הוא הנאַלעווקי שבבריסק עם המגרש הקראקואי, ועולם החדש ושדרות אואזדוב ורחוב מארשאל גם יחד. שם בתווך עומד הבניין הכביר, תל־תלפיות של בתי מסכנות ובתי אוצר וחנויות ואיצטבאות „גאסטינני־ריאד" קופת הרוכלין, כל בו של פרקמטיא, עם מסחר ורכוש של מליונים, רכוש של עצמם ורכוש של אחרים. בכל הרחוב הזאת עשתה השריפה שמות, וכמעט לא הותירה בה שריד. „הגאסטינני ריאד" נחשב בעיני בעלי החנויות כבניין שאין האש שולטת בו, זה ששים שנה הוא עומד על תלו, ושי של אש לא נועז לגשת אליו, אך עתה לא רק ניגש אליו כי גם חורבן עשה בו, אשר למראהו יתר כל לב.

כשהייתי שם בפעם הראשונה עם בן לויתי היה חושך מסביב. חושך ולפידי השריפה עודם בוערים, ולאורם נראה אנשים עומדים, מתנועעים, עושים כה וכה לחפור או לשאת כלים ממקום למקום. על כל צעד גדודי צבא עומדים להגן על הסדרים. באמצע הרחוב, לשני צדי השדרות, חמרים חמרים תלולים: מקצת הרכוש הסחורה שנתקלקלה ושלא נתקלקלה, שמקצתה נגנבה ומקצתה אבדה. ניגשנו אל תל אחד. איש ואשה עומדים אצל רכושם. באתי בדברים עם האיש ההוא, יהודי לובש ארוכים, טיפוס של סוחר לא־עשיר. שאלתיו ע"ד מעמדו, ויחל לספר לי בגרון ניחר את מקרהו ואת מקרה יתר הסוחרים. זה „נשרף" כולו, זה מקצתו. בחנות זו התפוצץ איזה חומר־נפץ, וחנות אחרת סמוכה אליה היתה שרופה — אמר — אך העבים נשאו סער מחבל. האיש רבץ עכשו על רגבי עפר שם בקרבת שארית הונו. לנוכח המקום ההוא שמענו זה בכי תמרורים, נשים מבכות את רכושן. משם והלאה קול יללת יגון אחר. ילדים מתגוללים. עוד משם והלאה — אנשי חיל וקנה־רובה על שכמם הול־כים הנה והנה להגן על תלי התילים.

הדימוסיאות של ציבור, לשכת בית־הדואר והטלגרף, לשכת אוצר הממשלה. הנני ידוע ועד, כי הבניינים האלה, היו לא רק ברעה, אך גם כמו בתוך כבשן אש. ענני סער סופה ושבר עברו עליהם. מן העבר השני בית־הכנסיה הרוסי. גם הוא היה בתוך האש, לא אדע איך ניצל בשלום בלי פגע. העגלון אשר הובילני אמר לי, כי גם הוא היה בין שופכי המים על גג הבית. המונים המונים עמדו שם מסביב. עמידת המונים גם היא במידה ידועה חומה בפני האש, אש השרפה עפה ותפסה ותעבור משם והלאה ותאחז בכל הבתים מימין ומשמאל עד קצה הרחוב ותגע עד הגן ועד הנהר.

ד

כמעט לא ייאָמן — האש פרצה בדיוק במקום ששם פרצה לפני שש שנים, וגם באותו יום ובאותה שעה. היום כ"ב אייר, ל"ב לספירת העומר. היום הזה הוא יא"צ לרבים. בעת השריפה הקודמת, כנודע, נשרפו הרבה נפשות. יש אומרים כשבעים ויש אומרים כמאה. רבים אומרים קדיש ביום ההוא. דורשי רשימות ידרשו על זה רמזים, אך אין לנו עסק בנסתרות, אך נציין את הדבר, מפני שהיה לשיחה בפי רבים. אז נשרפה מחצית אחת של בריסק הישנה, והמחצית השניה, זו של רכוש ושל מסחר, של העשירים ושל הבינונים נשארה. במקום המחצית שנשרפה אז בנו בתים חדשים ברווח. אלה הן הרחובות אשר דרכן עברתי בנסעי ממסה"ב, ואשר בהן לא שלטה האש.

השריפה כלתה עתה את מחצית העיר, המחצית היותר חשובה, שנשארה אחרי השריפה הקודמת. הנני עייף ויגע מן כיתות הרגליים והתיור והרושם הנפשי המרגיז. נחוץ

לנוח מעט. איה מקום לינה? ה׳ בירשטיין הוא מכניס אורחים, אבל אין מקום בביתו גם כקופא דמחטא. ע״י השתדלות גדולה, ובעד מחיר גדול מהמחיר ב„גראנד הוטל״ הפארמי בעד דירה מרווחת ומקושטת, זכיתי למקום לינה בבית־מלון אחד שנשאר. השעה כבר היתה א׳ אחרי חצות. מי יוכל לישון במהומה כזאת? בבית־המלון מצאתי את ה׳ הארדישץ. הוא נשרף — בסדרים גדולים. סיפק היה לו לקחת את שטרותיו ואת החמודות, ולצאת עם אשתו וילדיו; ולהניח את כל אשר לו: הכלים והבגדים, הרהיטים והניירות וכל אשר במעונו המרווח והמסודר, הכל נשרף. הוא יודע היטב את שבילי העיר ואת תכונת יושביה, והוא הולך ומבאר לי את פרשת הנזק, את האנשים לאלפים שנדלדלו מנכסיהם, את המעמד האיום, את קשי העזרה. נחוץ לעזור, אך לא נודע איך לעזור. הוא שלח את הטלגרמות הראשונות בדבר ציד הלחם. לכאורה כך חשב כל איש. עתה נתברר מצב הדברים. נחוץ להעמיד על רגליהם את הנופלים, נחוץ סכום כביר ועצום מאד. הדבר מסוכסך מאד. רוב הנשרפים לא היו מובטחים בחברות האחריות. המעטים שהיו מובטחים על בתיהם — הבאנק נושה בהם, והוא יקח את דמי האחריות ולהם לא יישאר דבר, או יישאר אך מעט. אז, אחרי השריפה הקודמת היה הבאנק של קרקעות מלווה כסף לכל החפץ לבנות. בערך אל מצב הימים האלה היו אז ימות המשיח. עתה לא ילווה הבנק כל כך. הבנק שוכב עתה על דינריו, הימים ימי קפאון, הדלת נעולה בפני לווין. נחוצה איזו עזרה כבירה בסכום רב, עזרת הלואה על בנינים. עוד עתה תמהון וחושך. עוד בעצמנו לא נדע באיזה אופן יש להודיע, אבל כי רע ואיום המצב — ממה שהיה לפני שש שנים — זה דבר ברור.

ה

בגירסא כזאת עם מיודעי ולבדי — עבר הלילה. עיני קידמו אשמורות. מן הראשונים השכים ה׳ ב״צ ניימארק לפתחי. הוא סוכן למכ״ע ומורה עברית, כנודע. הוא גם עסקן בכמה דברים של ציבור לתועלת הרבים ומשתדל באגודות הציונים. ביום השריפה היה בקאוועל ושם קיבל את הבשורה... הוא בא וימצא את אשתו ואת ילדיו, זולת זה אין דבר. כל אשר היה לו נשרף, גם מספר אקציות ציון — כל הונו, ספריו נשרפו. בלעג מר הוא מוסיף: גם שעותי נשרפו. הוא היה מורה בבתי עשירים הגונים, והם נשרפו, וכן נשאר גם הוא בעירום ובחוסר כל. עוד הפעם הנני שומע מאה פרטים שלא נודעו לי. ניימארק יודע היטב את העיר אשר בה יגור מספר שנים. הוא יודע את המפלגות ואת האנשים ואת עסקי הציבור. הוא דן את הכל מנקודת הראות הציונית וטובת ההשכלה והעם. מתגוללים על הציוניים, אומרים שלחברת „לינת־הצדק״ התפרצו הציונים. גם אמרו, כי לא ראוי ליהודים להשתדל בחברת המכבים המתנדבים. יש מתקנאים שעירבבו את כל אלה יחד: פאשארנוע, ציונים, לינת־הצדק. הגבאים העסקנים אינם עושים את חובתם. ההזיה וקנאת הדת נשאו ראש במחנה מתנגדי הציונות. גם העסקנים הציבוריים בכלל אינם עומדים בגרם מעלת החובה הראויה להם. הקהילה מלאה ריבות ומפלגות, ובכ״ז הכל הולך ומתפתח. יש עשירים, הרבה בינוניים, אנשים מתפרנסים. פתאום — השריפה; מה יהיה עתה? הכל סתום וחתום. עוד אנו משוחחים — וזקן אחד בא. כבר נפלה הברה בעיר ע״ד ביאתי. הוא בא בשם רבים. חפצים שאלך אל הגאון המקומי. הוא, אך הוא, ראוי לנהל את עבודת הצדקה — הקאמיטעט שהיה אז — טענות וטענות לאין סוף!

ו

הנני יוצא לעבודתי. הנני מציב לי שתי מטרות: א) לאסף ידיעות מדוייקות ככל היותר. ב) למצוא איזו שיטה לעזור. גם למטרה הראשונה גם לשנייה אני צריך לדבר עם אנשים שונים, ושעותי ספורות, עד השעה החמישית וחצי אחה״צ. בני לוויתי מאתמול נצמדים אלי. הננו הולכים תחילה אל הרב מטעה״מ. ר׳ נאדעל היה אז בעת השריפה הקודמת בהוועד, ובל״ס יהיה גם עתה בהוועד. עתה עוד אין לשער את ערך הנזק, או את ערך המשפחות הניזוקות. ע״ד התכונה הכללית לית מאן דפליג. האסון גדול הרבה יותר מאז. העזרה צריכה להיות אחרת, כלומר מכוונת אל הצרכים הנוכחים. כל מפלגת הסוחרים נהרסה, יסוד העיר נתמוטט, רוב מניינה ורב בניינה. ה׳ נאדעל מדבר בסגנון רשמי. הוא כבר היה בישיבה של אתמול עם הגאלאיואי ועם שאר הגדולים. שלחו טלגרמות בדבר הווסד קאָמיטעט חדש, גם כבר נוסד קאָ־מיטעט, הוא הולך ומונה את החברים, נוצרים ויהודים. בתור רב מטעה״מ הוא חבר קבוע, ומלבדו עוד ארבעה יהודים. בני לוויתי וה׳ נאדעל מחליטים לישא וליתן על תכונת איש ואיש, מי ראוי ומי לא ראוי. אפשר יהיה להוסיף עוד איזה יועצים. הוועד החדש כבר שלח טלגרמות אל בתי המועצות בערים הגדולות. ה׳ נאדעל מספר, כבר נשמע רינון ע״ד איזה יהודים שהציתו אש בידיהם. אפשר שבמשך השריפה נמצאו איזה פושעים כאלה, אבל הלא נודע כי לא משם יצאה השריפה, וגם אלה שחושדים בהם, עוונם לא הוברר, לעומת זה הוברר סיבת השריפה, והנסיונות של המציתים שרצו להשתמש בשעת הכושר היו לכל הדעות דברים של מה בכך, שלא גרמו לשריפה, מקרים מן הצד, מקרים מעציבים מאד, אבל הם אך טפלים. ע״ד שיטת העזר עוד לא ידע הרב הרשמי דבר. הוועד, בל״ס, יחקור, יגבול, יחליט.

משם סרנו אל הד״ר שטיינברג, הוא עומד בחצר על

שארית חפציו השבורים והמנופצים, פה שולחן חצוב עם טבלא יקרה מלאכת ויניציא, שם מלתחת כתבים שבורה עם גליונות מכ״ע וחוברות. הנה חוברת אשר כתבתי ע״ד השריפה הקודמת — עוד מעט וכתבת חוברת גם ע״ד השריפה הנוכחית — הוא מבקשני לבוא אל החדרים הריקים. מלבד הבית אשר נשרף, סבל עוד נזק עצום. — אנו מודיעים לו, כי הוא נמנה בהוועד החדש. הוא אומר, כי לא יקבל את המשרה. אין שעתו ודעתו פנויות לענייני ציבור, ודי לו להפקיע את עצמו. אבל אנו יודעים שיקבל. אי אפשר היה לשהות עמו בשעת קלקלתו ולהלאותו בחקירות. „ציון״ לא נשרפה — הוא אומר לנו, ומוציא מאחד הארונות חלק אשר בו גנוזים הכתבים הנוגעים לציון. יש גם איזה אקציות אבל אקציות של אחרים נשרפו — מעיר אחד מבני חבורתנו. בריסק בכלל הוציאה הרבה לאקציות — לערך 25.000 רו״ב.

הד״ר ש. מוציא משם מגילה אחת — גליון „אסט אונד וועסט״. זה צריך הייתי להציל במסירת נפש — הוא אומר בצחוק. „הנשרף״ מלווה אותנו. אולי עוד נתראה פנים במעמד טוב יותר.

הננו פוגשים את הד״ר שערעשעווסקי. הוא יליד המקום ושימושו מרובה, והוא רצוי לרבים. חבל על שלא נבחר אל הוועד. הוא בעצמו איננו מן הניזוקים, אבל קרוב הוא אליהם. הננו עוצרים בעדו, הוא יורד מעל מרכבתו ואנו עומדים ונכנסים בדברים שם ברחוב. הנני רואה שכוונתו רצויה מאד. ושהוא מותח את מידת הביקורת על החומרות והסדרים. הוא קרוב מאד אל המון העם — טיפוס פועל עממי, אינטיליגנט שדעתו מעורבת עם הבריות. הוא מדבר ברגש וזיע, כמעט ברגש יתר על המידה, אבל הנני מכיר בו שדבריו יוצאים מן הלב.

הננו הולכים אל הגאון המקומי, בלי אבד רגע. הננו עוברים על פני בית־הכנסת שעל אודותיו יש מסורת, שהוא נבנה עפ״י התבנית שהתווה הקיסר ניקולאי. אוהב אני להתחקות על בתי־הכנסיות העתיקים ועל המוסדות הציבוריים החדשים.

הרב מקבל את פנינו. איש באמצע שנותיו, שפל הקומה, עיניים גדולות ויפות מאד, כמו יוצאות מחוריהן — סימן לבעל זכרון. בגדיו בלי גיהוץ והידור, בפשטות גדולה. הוא מוליך אותנו חדר לפנים מן החדר. אל השולחן יושב אחד מתלמידיו המובהקים, איש ימינו. אומרים שגם הוא „גדול״, והוא רוח החיה באפנים בנוגע להגיוני הרב ולמערכי לבו במילי דמתא. בלי הקדמות יתרות הנני ניגש אל עצם הענין. הנני שואל את הרב ע״ד האסון ואיך לעזור. הנני מודה על האמת, כי הלכתי לבקר את הרב לא בלי טינא שבלב. זה מכבר ספר ספרו לי על אודותיו דברים שהם בעיני, לפי שיטתי, לא נעימים ולא מועילים: ע״ד כעסו על הציונות

וע״ד אדיקותו הקיצונית בכלל, אבל גם אלה שאמרו לי כי הגאון הוא קנאי גדול, הוסיפו ואמרו: אבל בבחינת הנהגת העיר, בנוגע לדברי ממונות, הוא קדוש וטהור מתאוות בצע. יש מהם שהוסיפו: אמנם הוא בעצמו נקי וטהור, אבל יש לחוש פן ישפיעו עליו איזה ממקורביו, ויש לחוש כי בהינתן העניין בידו, אז אולי יתן תמיכה אך לחרדים, ולא לאלה שאין דעתו נוחה מהם בעניני הדת. אין אני צריך להגיד, מה הוא יחוסי לשיטת הקנאים הקיצונים בכלל ולשיטת הרבנים ממפלגה זו ביחוד. כבר בררתי את הדבר די ברור בפרק „למרנן ורבנן״ והעבודה, כי מדי נקריתי לבוא בדברים עם אחד הרבנים, לא נמנעתי מלשוב ולהגיד בע״פ פנים אל פנים את אשר פרסמתי אז בדפוס. אמנם, יש עניינים כלליים ששם אין מקום לפירוד ולמחלוקת, וששם צרכי האומה תובעים מאתנו לעבוד יחד. בכן הלכתי אל הגאון המקומי, ברגש מעורב, ואין אני מעלים הרהור שבלב זה, ומפני שאין דרכי להעלים דבר, הריני צריך להודות, כי השיחה עם הגאון הבריסקאי בנידון זה עשתה בי רושם טוב ונעים מאד. ראיתי שהסתכלותו של הרב על תוצאות האסון ועל מצב הנשרפים היא בהירה יחידה. כשאמרו לי אחרים, שהשריפה היא עפ״ר שריפת עשירים ובינונים, הרגשתי שבהשקפתם חסר דבר־מה, הרגשתי, שאין הם מבינים די צרכם את הסיבות והמסובבים ולא יבינו, כי גם אם באמצעות, אבל סוף־סוף ייגע דבר האסון אל העניים, לא פחות ואולי עוד יותר מאשר לעשירים. דבר זה שהרגשתי נתברר לי משיחתו של הרב. הוא העיר על המון העוזרים והמשרתים בבתי המסחר, שנשארו בלי מזון סעודה אחת. הוא מכיר ויודע היטב את הקשר המסובך של הסוחרים היהודים עם העוזרים והמשרתים ועם החנוונים, ועם אלה שלא היו להם חנויות, כי אם „חלקים״ או „מקומות״ קטנים ויתפרנסו זה אצל זה וזה מזה כאורח גברין יהודאין. הוא באר, שגם הלחם שנתקבל יחולק לצורך. כי יש רבים שמתביישים עוד לקבל, אבל אח״כ יחדלו להתבייש, וגם ראוי לשלוח אל בתיהם. וע״ד הוועד הקודם לא השמיע הרב את הטענות המורגלות. לפי דעתו עשה גם הוועד הקודם ביושר. הודענו לו ע״ד הוועד החדש. הוא לא הרבה לדקדק ע״ד אנשים. העיקר: כסף נחוץ, איזו עזרה גדולה, להעמיד את הנופלים ואת הכושלים על רגליהם. מעט מעט נאספו רבים מסביב: דמות דיוקנים שונים, בע״ד, נשרפים, איזה רב מעיר קטנה. ההערות ששמעתי שם היו הערות לא רשמיות, לא ביורוקראטיות, אך הכרתי בהן שהן קרובות אל העם. במשך השיחה באו טלגרמות אל הרב עם שאלות מאת אנשים חרדים לשלומו ולשלום העיר. אין ספק שבית הרב הוא, במידה ידועה, מרכז לרבים מקרב העם. ידיעות מדוייקות אין עוד להרב, אבל הוא יודע הרבה והוא נאמן וישר רוח. לא נחמתי על שיחה זו. לפני פרידתי

הזכרתי את הרב, כי ידעתי את אביו הגאון המנוח. כן, וגם אותי ראית בבית הדפוס של גאלדמן. אמת — הוא זכר יותר ממני.

ז

חום היום גדול, האויר עודנו מלא עשן ואבק. בכבידות אנו שואפים רוח. הלחץ והמהומה נוראים. פה ושם עוד אודים עשנים וגם לפידים קטנים. חופרים, מחפשים, מלקטים, מתקוטטים, מתרוצצים; על כל צעד עוברת עגלה עם שברי כלים; הרבה נוצות עפות ברוח, ברזל הותך, והנוצות לא נשרפו. כל דבר קשה נימוח, נשרף וכמעט אין ללקט פחמים מלוא השק. הכל נשא הרוח. על כל צעד איש פוגש את רעהו: מה לך? — כמו שאתה רואה — ריקם יצאתי. — בכל זוית עומדות נשים בוכיות. אומרים, כי מהחולים שנשאו מן ההקדש ברח אחד בבהלה לכפר, אשר משם הובא ושם ביתו, ובבואו שמה נפל וימת. הננו יוצאים מן השוק אל בין השדרות. העצים הרכים נשרפו ויש מהם שנשרף חציים — מראה מבהיל! הננו רואים מרחוק את ה' נח פינקלשטיין. הננו מפקפקים לגשת או לבלי גשת אליו. כל כך נהרס במשך יום אחד! הננו קרבים אליו. פניו דלים וחוורים מעט, אבל רוחו נכון וגם שחוק חן על שפתיו. אך הכתבים וההעתקות נשרפו; ומי יודע אם ימצאו עוד איזו העתקה. בכלל, משערים שהנזק היה 6—5 מליון רו"כ. המספר הכללי של יושבי בריסק 50,000 ומהם לערך 33,000—32,000 נפש יהודים. כל מעמד העיר חרב, בעלי־המלאכות, המשרתים, הפועלים יסבלו לא פחות מהחנוונים. הננו רושמים לנו ידיעות ברורות, עד כמה שידנו מגעת. השריפה הרסה את הרחובות פוליצינא, טאפאליאווא, ביאלאסטאצקא, מיאדאווא, קרזיווא ועוד. הפראגימנאזיום נשרפה, אצלו בית־הספר היהודי, לשכות האצילים, לשכות תרומת הצבא, לשכות הבנק של „וואזיעמניקרעדיט", אשר ה' פינקלשטיין עומד בראשו (וכל הכסף והשטרות והתעודות ניצלו), אצלו הסניף של הבאנק המאסקואי ושל סאלאוויטשיק ובתי המסחר של ווינאגראדאוו ושל החברה נאדיעזדא, ובית הסוחר סטאל, שהכנסתו לשנה עלתה לערך 150,000 רו"כ, וההקדש העברי, שאין להתאונן על חורבנו, יען כי היה ישן מאד, וכעשרה בתי־מדרשות ולשכות מסה"ב הדרומית מערבית, ובית־המאסר (האסירים הובאו לבית המבצר) ושלושה בתי מרקחת, וארבעה בתי־מסחר ספרים, וארבעה בתי־דפוס גדולים, וחמישה בתי־פוטוגרפיה, ושנים־עשר בתי־מלון, ושני בתים היפים של שר האלף גאגע, לערך 13 רבעים. נזקים עצומים ניזוקו הסוחרים וו. נאגראדאוו, היילפרין, קאנטאראוויטש, ראזענברג, ברלין, בארלאס, ניקלעווסקי, ליבראן ועוד.

עוד בגן ראינו פני רבים, ובשובנו משם פגשנו ונדבר עם רבים, ה' נח פינקלשטיין וה' ניימארק היו בני לוויתי ויעוררוני על דברים רבים שעיני, עין אורח לא יכלה לשלוט בהם. חפצתי לראות את פני הזקן החב' מהרא"ל פינשטיין, אך אי אפשר היה למצוא את עקבותיו. אמרו לי שגם הוא נשרף, וגם אוצר ספריו, וגם הפנקס שהיה בידו נשרף. עוד זה לא כבר כשהיה דוד יעלין בבריסק הפצירו בו לתת את הפנקס בעד ה"בית הנאמן" ולא רצה. כן הולכות חמודות זכרונותינו לאבדון. אינם חפצים להוציאם מיד — עד שהם כלים ואובדים.

(„הצפירה", כ"ו אייר תרס"א — 15.5.1901)

בימי פורענות

מאת פרופ׳ נ. סלושץ

מיום השריפה הנוראה אשר הרסה את בריסק ועד בואי שמה, עברו כמה ירחים, וע״כ גמרתי אומר להתעכב בעיר הזאת זמן־מה ולהתבונן אל השמות אשר נעשו בה, ואשר בתור תושב הנגב עניינו אותי ביותר. כידוע, הבתים בנגב הם בנויים מאבן, וע״כ חזון שריפות גדולות איננו נפרץ שמה.

אדמה, כי גם הקוראים ימצאו חפץ בדברים המעטים, אשר רשמתי לזכרון על דבר השריפה הנוראה הזאת.

היום יום בהיר וחם, עבר עלי כמעט כולו בהתהלכי בחוצות העיר ובביקור הרחובות אשר היתה בהם השריפה. האיש אשר יבקש למצוא בבריסק את עיר בריסק דליטא, אחת הקהילות הראשיות של וועד ארבע הארצות ובירת וועד המדינה בליטה, הקהילה הכי־עתיקה והכי־מצוינה ברבניה ולומדיה במאות הט״ו והט״ז, אשר ישווה לפניו גיטו עברי עתיק, ייבוש מהר משברו. לא רק שאין בה בניינים עתיקים, אין ביהכ״נ ובתי מדרשות מצויינים, לא רק שאין בה רחובות צרים ומבואות מפולשים, כי אם גם כל העיר עצמה אינה עומדת במקומה הראשון, גם בית הקברות העתיק נהרס, בתגרת ידי פקיד המבצר הסמוך לעיר, אשר כחומר ביד היוצר כל העיר הנה בידו.

ולא רק על העיר אין חותם עתיקות, כי אם גם על העדה כולה; תושבי בריסק אינם ליטאים, למרות שם העיר. סגנון דיבורם הוא יותר פולני מאשר ליטאי; במל־בושיהם והליכותיהם וגם במוסריותם הם יותר קרובים לפולנים. גם המון העם הוא יותר פשוט, גס ופחות נבון ועוצר ברוחו מן הליטאים; בריסק אינה גם עיר של תורה, למרות היותה עד היום עיר של חסידים ויראים ושלמים רבים; אינה מגדלת גדולים וגאונים, אף כי יושביה כרובם מכבדים את התורה לא פחות מן הליטאים; אבל יש בה הרבה „בעלי־בתים" לומדים מופלגים ו„חתנים" ליטאים חריפים במספר לא מעט.

וכמו שאין פה הרבה תורה, כך אין גם השכלה, לא השכלה כללית, אף לא השכלה עברית. בית־מסחר הספרים היהודי היחידי בעיר שיש בה יותר משלושים אלף יהודים, רוב מניין ובניין תושבי העיר בכלל, הוא דל מאד; בית־מסחר־הספרים הרוסי קיים, ביחוד, על פקידי הצבא הרבים במבצר. מן המשכילים הכוללים יש רק שני רופאים היהו־עים גם מחוץ לעיר, ויתרם אינם טובים מרבים אחרים ברוב ערי המדינה. משכילים עברים יש בה מעט, סופרים ראויים לשם הזה גם כן אין.

הרב, אשר ביקרתיו, בנו של הגאון הנודע האב״ד המנוח, כיוצא מן הכלל ירש מאביו לא רק את כסאו, כי אם גם את תורתו, והוא אחד הגאונים המפורסמים. הוא ידוע למשמר קיצוני, אשר דרישות העת החדשה זרו לו, אבל כל מעשיו הם באמת ובתמים, בלא לב ולב. הוא עושה צדקות בכל עת ודבריו נשמעים. הכל יודעים את אשר עשה האיש הזה בעת השריפה ואת אשר השליך נפשו מנגד להציל את ילדי הת״ת הלקוחים למות, עוד טרם הספיק להציל את ביתו... בבואי מצאתי את הבית מלא מפה לפה אנשים מכל המפלגות, רובם מן הנשרפים, אשר פנו אליו לעזרה. באתי עמהם בדברים, ומעולם לא ראיתי חיבה יתירה, כאותה שנודעה לפני ברגעים המעטים האלה לרב הזה מאת המון העם, אשר יראוהו כראות מלאך אלהים, ואשר חזיונה ייראה רק בקהילות עתיקות באמת, שהחיים החדשים טרם הספיקו לשנות את אופן תושביהן ותכונתם...

דעת הרב על חיבת ציון היא כדעת רוב המשמרים, אף כי הטעים ביחוד, כי חובבי־ציון שבעיר הם כנים וישרים... אל המחזה הזה התבוננתי בכל מקום עברי. כמעט תמיד שמעתי מפי החרדים, כי חו״צ שבעירם הם כנים וטובים, אבל האחרים, חם בודאי קלקלו...

סחר העיר אינו רב, רוב פרנסת התושבים מצויה מאנשי

הצבא הרבים אשר במבצר; רבים הסוחרים בעצים, פירות ותבואה, והם באים בהתנגשות תמידית עם וארשה הקרובה, המשפעת הרבה על העיר. חרושת המעשה ג״כ לא התפתחה. יש בה איזה בתי חרושת של „גילדות״ לסיגריות אשר תשולחנה ממנה לערים רבות ועד אודיסה. המון העם הוא דל מאד ורובו מתפרנס זה מזה.

השוק והרחובות הקרובים אליו ניצולו כאוד מאש ביום השריפה הגדולה, אשר פסחה עליו באורח פלא. זה היה אושר מיוחד, הצלה פורתא, כי לרבים מאלה אשר בתיהם נשרפו נשארו לפליטה חנויותיהם.

מר פ. אשר הואיל להיות מורה־דרכי הראה לי מבוא צר, אשר לא נותרה בו אבן על אבן ורק גלי־אפר עודם על המקומות אשר שם נמצאו הבתים לפנים. מבית־אופה במבוא הזה יצאה לשון־האש באיומה ותבער עיר ומתים... הננו הולכים בעקבות השריפה; פ. מבאר לי את מהלך האש ומתאר לפני את הדרך אשר עבר בו הכוח הפרא, אשר הרס בלי חמלה משכנות רבבות איש עד היסוד בהם.

ובין החרבות נבנו זעיר שם, זעיר שם, שנים שלושה ברחוב בתי־לבנים יפים, אין ספק כי העיר תתייפה יותר; ביחוד, מפני שהרשות לא תרשה לבנות בתי עץ וחומר ברחובות הקרובים לשוק; אבל רבים הם, אשר מפני הגזירה הזאת אין ידם משגת לקומם את הריסות בתיהם והם כאובדי עצות.

ביחוד גדול החורבן בסביבות בית־הכנסת, אשר עליו ניתכה חמת האש ביותר; פה הראה הכוח השובב הנורא מה עצום חילו: העצים נשרפו בגידולם, לבנים קשות נהפכו לערימות עפר ואפר שחורות. מביהכ״נ עצמו, בניין גדול ורחב, נשארו רק הכתלים, ועצב נורא יאחז את הרואה „חרבות היכל״ זה, הוא בית־הכנסת, אשר יחד עמו נשרפו אנשים רבים. באחד הרחובות, אשר מכל בתיו נשאר רק האחד לעד, אחזה פתאום האש מכל עבריו בשעה שאלף וחמש מאות נמלטים נדחקו אל תוכו!... נקל לשער, מה רבה המהומה ברגע איום כזה! ברחוב שני נשרפה עגלה עם נוסעיה גם יחד. בכלל, יחד עם העובדות האמיתיות רבו גם האגדות, ועוד תתרבינה, כאשר אב לבנים יספר את כל פרשת השוד. ובאמת לא היה גם פה חוסר בגיבו־רים. המשורר ימצא חומר רב לשירתו. איזו תמונה היא יותר נהדרה ופיוטית מן הזקנים, אשר בחרף־נפש התפרצו לתוך בית־הכנסת להציל את ספרי התורה ויחד עמם נשרפו חיים!... אות היא כי עוד לא פסו אמונים וקדושים מבני ישראל בליטה.

התמיכה, למרות התקיעות והתרועות מכל עברים, לא הגיעה אז אף למאה אלף רו״ב בדרך רשמי. גם שלטון המבצר, אשר שם לנגד עיניו ביחוד את תועלת המבצר עצמו, עמד גם הוא לשטן בעניינים רבים.

בכלל מצאתי עוד, למרות הבניינים המפוזרים פה ושם, הרס, חורבן גדול. הקהל לא עשה את חובתו והרשות גם היא עמדה מנגד ועוד ימים רבים יעברו עד אשר תבנה העיר על תלה.

נרגש וברוגז עזבתי את מקום המהפכה האיומה; הנה כי כל צדקותינו מאפע הן ולמרות ההשתדלות הכללית, אי־אפשר היה לקומם בכסף ונדבות אף רחוב אחד. ואצלנו יש תמימים המאמינים, כי צדקה תרומם ותקומם גוי שלם!...

(מתוך הספר „מסע בארץ ליטא״)

בריסק־דליטא בראי העתונות

חיי היהודים בדורות האחרונים בתפוצות אירופה, שאיפותיהם, מנהגיהם וארחות־קיומם, מאבקם ונפתוליהם המרובים, כל מגילות הפורענות שלהם, כוס היגונים העוברת על גדותיה ואגלי שמחה ונחמה המעטים, משתקפים גם בגוילין של עתונים בלים. להלן ימצא הקורא פרקי־הווי של בריסק עירנו מלפני החורבן בראי העתונות. אנו קוראים בקטעים האלה דיגים וחשבונות קצרים על מקרי יום־יום ועל מאורעות יוצאים מן הכלל, על סדרי הקהל ועל ריב־מפלגות, על שאלות היישוב ועל דרכי־נוד של פליטים משריפות ומחורבנות, המחפשים להם מקומות־מגורים בארצות רחוקות. אנו רואים את מוסדות הצדקה והחינוך בצמיחתם, את הנסיונות הראשונים בארגון עזרה הדדית, את מאמצי אבותינו ואחינו, דורות מישראל, להתאחז בעיר מולדתם מבלי דעת, כי האויב אורב להם לעשות בהם כלה.

המצב הכלכלי

„מספר היהודים בעירנו עולה עד 25.000. החלק היותר גדול בעלי־מלאכות. הם יושבים בחיבוק ידיים, המסחר בשפל המדרגה. ההתחרות גדולה במאד. התנועה לאמריקה גדלה מחוסר לחם. האנשים שהיגרו מתאוננים על הקושי בסידור בארץ החדשה. שכר הדירה ירד כי העניים עזבו את העיר ובתים גדולים נשארו מאין יושב, למרות זה שנשרפו שני רבעי העיר. העשירים קפצו ידם והמסחר אינו מתרחב. התרבו החנויות הקטנות וההתחרות גדלה. מורגש חסרון רוחני ואין חדר מקרא לספרים".

(„המליץ", 7 בפברואר 1889)

ההגירה לחו"ל

„בשני החדשים האחרונים היגרו יותר ממאה איש לארצות־הברית. בשבוע שעבר נסעו 18 נערות".

(„המליץ", 1888)

„50 משפחות נכונות לשוב מאמריקה לבריסק. (היוצא מאמריקה יצא והנכנס אליה אל ייכנס). התנועה גברה לארגנטינה, 116 משפחות עמדו לצאת. הציר היושב בוארשה הבטיח מקודם לשלוח 20 איש לראות את הארץ ומהם ישובו ארבעה על הוצאותיו. לזה הסכים גם רחז"ס ב„הצפירה". אבל ישראל עמא פזיזא ויצאו כולם לארגנטינה מבלי להמתין".

(„המליץ", אוגוסט 1888)

מצב הבטחון

„דברו בעיר שייערכו פרעות ביהודי העיר. ביקשו את שר העיר לשלוח משמר. איכרי הסביבה באו מזויינים באתים ובמקלות. בראותם את המשמר נסוגו, ובשובם לביתם פרצה רוח סערה ובכפר ראביוויניץ מהרעמים, מהברקים והברד נפלו 400 ראש מהצאן והבקר. היהודים ראו בזה אצבע אלהים".

(„המליץ", 9 במאי 1881)

מוסדות

„עדים המפעלים הכבירים אשר כוננו ופעלו במשך השנים האחרונות, כמו: „בית תלמיד־תורה" כלול בהדרו, אשר בו יקשיבו תורה מאות נערים עניים מהעיר ומערי־השדה. „בית־חולים" הבנוי לתלפיות ומרהיב עין בחדריו המרווחים והנקיים ובמשטרו הנפלא. בית „ביקור־חולים", „בית מחסה־לזקנים", „בית הכנסת־אורחים" ועוד „בתים" ו„חברות" אשר תעודתם ומטרתם — רק לתמוך בידי אנשים אשר מטה ידם" — — —

(„המליץ", אלול תרנ"ב)

„„ביקור חולים" שבעיר הוצאותיו עולים לשבוע סך שמונים רו"כ וע"ז ייתנן מהקיסר יר"ה סך אלף רו"כ לשנה והמותר מנדבות נדיבי העיר. שם חדרים רבים לאנשים לבד ונשים לבד, והרופא מומחה, איש יהודי מעיר ווילנא, מבקרו בכל יום, וכמעט כל חולה יוצא משם בריא אולם. גבאי הבית הם: הרב לייב לאנדא והגביר המהולל ר' ברוך לייב ש"ץ. הרב הגאון הצדיק יסד בחייו חברת „ביקור־חולים" חדשה. כל מי שיחלה, עני או עשיר, ילכו לביתו שני אנשים מבעלי החבורה ללון שם בלילה בחציו הראשון ושנים אחרים בחציו השני. לחולים העניים ילך הרופא לבתיהם והרופא גם בעל בית־המרקחת יקבלו שכרם מקיפת החברה. כל יתר צרכיהם יקבלו החולים מהקופה. כן ארגן הרב המנוח ז"ל וועד וגם בניו — דור ישרים הולכים בעקבותיו להשגיח על הדבר ולנהל כל דבר החבורה. ה"ה הרבני המופלג ומפורסם מוה"רר וואלף פאדווע וגיסו הרב המהולל מוה"רר לייב רוטנברג נ"י".

(„המגיד", אוגוסט 1860)

„מי יוכל לספר את תהילת בית החולים דפה מסודר במשטר וסדר נכון. שם תמצא נפש נענה מזור ותרופה למחלתה. וזה כשתי שנים נוסד בעירנו בית־חפשית למשיבת נפשות אחינו מדוכאי עוני, רפי כוח ובעלי־מום, שם יטריפו להם לחם חוקם ובגדים לכסות מערומיהם — — — ביקור־חולים סועדת את בני־עוני על ערש דוי, בשלחה רופא לבקר את החולים בבתיהם בכל יום ויום, ובתתה רשיונה לבתי־מרקחת לתת סמי מרפא חינם אין כסף, ולערך אלף רעצעפטען יחולקו בכל חודש. מה רב טוב הצדקה „אלמנות ויתומים", אשר יחולק בכל שבוע ושבוע לערך שמונים רו"כ ל„אלמנות ויתומים" ולעניים מרודים. בבית התלמוד תורה יש מחסה לשש מאות נערים מדלת העם, מהם ללמדם תורה ומצוות ומהם לחנכם ל„מלאכה וחרושת" — — —

(„המגיד" ח' כסלו תרל"ט 1878)

יסוד חברת „גמילות חסדים"

„נכבדי העיר הר"ר צבי הירש אורחוב, מאיר שווארץ, פרץ גורדין וצבי חיים בורשטיין אספו נדבות מבעלי העיר לייסד חברת „גמילות חסדים" להלוות כסף לעני בשעות דחקו. עלתה בידם לאסוף עד ארבעת אלפים רובלים וביום ג׳ כ"ח סיון שנת תר"מ התאספו בעלי העיר ונכבדיה לבית הרב ותיקנו תקנות טובות ומועילות. החברה היקרה תביא מרפא בכנפיה לעניי העיר ביחוד בעת הרעה אשר היוקר מאמיר ושכר אין לאדם רב".

(„המליץ", שנת 1880 תר"מ)

בית תמחוי לילדים

„נשי העיר סידרו וערכו בעיר בית תמחוי לילדי העניים וכמו כן הגבירות צינא בריינדיל, וו. האפטיג, חוה זאלקינד אירגנו עזרה תמידית ליולדות עניות. הן ממציאות ליולדות חינם מילדת, רופא, סמי מרפא וצרכי אוכל להחלמת היולדות". („המליץ" 1883)

חברה חדשה „בית מחסה ליולדות עניות"

„זה כשנתיים נוסדה בעיר ע"י נשים כבודות חברה שמטרתה להחיש עזר ומשען ליולדות עניות. ההכנסות עלו לשלושים רובל לחודש. לרגל המצב הקשה נתמעטה ההכנסה. מנהלי האגודה התאספו וערכו בקשה לשר הפלך כי ירשה לקחת ממכס הבשר לצורך החברה שמטרתה נעלה, אלף רובל לשנה. שר הפלך הודיע למועצת העיר לתת לחברה מקופת מכס הבשר את הכסף בתנאי, כי בכל חודש וחודש יודיעו למועצת העיר על ההכנסה וההוצאה. שם החברה „בית מחסה ליולדות אניות". המייסדות והמטפלות: חיה זאלקינד, ליפשע גווירצמאן, גיטל הרכבי. מנהל החברה מ. רובינרויט". („המליץ", גליון 185, 1887)

„לינת־הצדק"

„המפעל „לינת־הצדק", שהוא כמין סניף למוסד „ביקור־חולים" משפיע רוב טובה לכל חולה בלי הבדל בין עני לעשיר, לשבת אצל מיטתו ולהפוך את משכבו בלילות. כן ישנו מוסד צדקה לאלמנות ויתומים המתנהל בסדרים ישרים בהשגחת אנשים נלבבים, השמים עינם לחמלה על אלמנות ויתומים להושיט להם יד עזרה. לפני החג חילקו כארבע מאות רו"כ לעניים. כל מוסדות הצדקה נקראים בשם כללי „חברה לתמיכת עניי בריסק". („הצפירה" תרס"ט)

„שומרי־שבת" עניים דתיים

„אחינו החרדים עוזרים בכל לב לטובת אחיהם. החברה המפוארה „שומרי־שבת" אשר כמאה איש נתנו לה יד, ורב עונג נשבע בכל עש"ק בצאת שוטרי החברה לפעלם ולעבודתם — לסגור את תריסי החנויות, להבריח את הנשים המוכרות בשוק מיני ירק ותפוחים שנרקבו, למען תמהרנה לבתיהן לקדש את השבת כהילכתו ולנוח מעמל היום. ואם ייקרה כי השוטרים משפיעים רוב טובם לא במידה הראויה ולא בדרך נימוס, כי ישחיתו ממכר יד המוכרים וגם יכו בחרפה לחיי הממרים. הלא אחינו טרחנים וסרבנים מימות עולם וגם דור המדבר לא חפץ לבוא לארץ זבת חלב ודבש. — — —

(„המליץ", ד׳ כסלו תרמ"ד 1883)

„משפט בענין קריאת שיר־השירים"

„משפט נתברר בבריסק על ריב שפרץ בעניין קריאת שיר־השירים. חלק דרש לא לקרוא בציבור בשבת חוהמ"פ את המגילה, וחלק דרש לקרוא. פרצו מהלומות עד שהתערב שוטר וכל הממתקים שהוכנו נרמסו ברגל. פסק דין בית המשפט נחרץ 8 ימי מאסר וכי יש לקרוא את שיר־השירים". („המליץ", אב תרמ"ח)

מחלוקת בין חסידים

„מת הצדיק מסלונים זה כשלושה חדשים. נפלגו החסידים בדעותיהם, אלה אמרו: נלכה ונעבדה ל„נכד" הזקן בסלונים, כי לו משפט הבכורה, ואלה אמרו: נכרעה לפני הצדיק ר׳ נח מקוברין. פרצה מחלוקת וביום ו׳ עש"ק נהפך בית התפילה שלהם לשדה קטל. ששים שמשות נשברו וגם נשי החסידים לקחו שכם במלחמה הקדושה. האנשים הסירו צעיפי הנשים וסוף דבר היה כי הוגש העניין לפני שופט השלום לחרפתנו."

(„המליץ" י"ג אדר תרמ"ה)

„תלמוד־תורה"

„הרב הגאון הצדיק מוהר"ר יעקב מאיר פאדווע זצ"ל היה המייסד הראשון של בית „התלמוד־תורה" ולעזר לו היה הרב המופלג בעל מידות נכונות הר"ר ר׳ נחמן ניימארק נ"י. הוא קנה קרקע כר נרחב ובנה חצר מפואר המכיל חמישה ועשרים חדרים, ובכל חדר יושב מורה מיוחד ומלמד את התלמידים מבוקר ועד ערב, לכולם עפ"י דרכם, וגבוה עליהם ראש ישיבה הלומד עם בחירי התלמידים ש"ס ופוסקים. גם נמצא בחצר בית תפילה מיוחד, אשר שם יתפללו המורים עם התלמידים. למורים ולתלמידים ייתנן לחם חוקם על שולחנות בעה"ב. ולאלה אשר אין להם מקום לאכול בבתי התושבים תנתן ארוחתם שלש פעמים ביום מקופת הת"ת — —

„שני הגבאים על הבית הם: המופלג ומפורסם מו"ה אליהו מנחם בירמאן ומשנהו המופלג החסיד הישר מהור"ר ליפא נ"י. יותר מד׳ מאות תלמידים נמצאים בבית הזה. אין לבית קרן קיימת ומתקיים על נדבות, 100 רו"כ בכל שבוע. מלבד זה נותן הגביר ר׳ משה פייבילשטיין נרות לכל השנה שעולה למאה וחמישים רו"כ לשנה. הגביר המפורסם היילפרין נותן עצים לכל השנה".

(„המגיד", י"א אלול 1860)

הצעה להקמת בי"ס למלאכה

„יצחק בערינבליום מציע לייסד בי"ס ללימוד מלאכה ואומנות בבריסק. (ירושלמי קידושין „ובחרת בחיים זו אומנות", בב"מ ל׳ ב׳ על הפסוק „והודעת להם זה בית חייהם" ופירש רש"י: „ללמד להם אומנות להתפרנס בו"). הגבאים היו בוחרים מהת"ת בכל שנה נערים אחדים ומסרום לבעלי מלאכות. גורלם היה רע, כי לא היה מי שישגיח על בעל־המלאכה שלא יעבידו את הנערים בפרך. הילדים נמסרו לבעלי־מלאכה פשוטים שלא ידעו את המלאכה על בוריה. ובסיימם את השתלמותם אינם פועלים בעלי מקצוע וגם אינם יודעים לקרוא ולכתוב בשפת המדינה. התעוררו אחדים להקים בי"ס למלאכה אבל ההתנגדות גדלה. חסר גם בית אוכל למזון ותבשיל חם במחיר מוזל לעניים ולאורחים". („המגיד" 1860)

התנגדות לבי"ס למלאכה

„עירנו שהצטיינה בחסידיה ויראי ד׳ — — נמצאו בה אנשים חטאים שמעיינם להטיל בנו זוהמת ההשכלה הארורה. בימים האחרונים עוד הוסיפו סרה בדרשם מאת אלופי העדה לאסוף כסף ולייסד בית ללימוד מלאכה וחרושת מעשה לבני העניים, אשר בם כל תקוותנו כי מהם תצא תורה. בחוהמ"פ העבר הדביקו בני בריוני אלה מודעות גדולות בכל בתי הכנסיות ובמד"ר שבעיר כדברים האלה:

נוסח המודעה להקמת בי"ס למלאכה

„אחינו בנ"י! הלא ידעתם את התלאות הגדולות והצרות האיומות אשר השתרגו עלו על צוארנו בארבע השנים האחרונות; בכל ערי המדינה ידריכונו מנוחה וירדפונו בלי חשך, וגם אוהבינו נהפכו לנו אויבים — — מארבע כנפות הארץ יציצו אויבינו כעשב השדה לנער אותנו ממנה, באמרם כי כבדו עליה פשעינו. ואם לא כצעקתה הבאה עלינו עשינו אך לא נוכל לכחד כי לחרפתנו ולבשתנו נמצאו בנו עוונות שונים: עוון ריבית, עוון אונאה, עוון פרנסה נמבזית; ואנחנו הלא נדע כי רק העוונות האלה רק על ברכי החינוך הרע נולדו, — ובידינו לתקן המעוות, אם נואיל ללכת בעקבות קהילות ישראל הנאורות בארצנו לכונן בי"ס למלאכה וחרושת מעשה, שבו יקשיבו החניכים גם לימודי קודש מפי מורים יראי ד׳ וחכמי לב אשר ישגיחו על מצבם המוסרי, גם ילמדו

שפת רוסיה וחכמת החשבון וכו׳. עי״ז תהיה תקווה ואחרית לבנינו אחרינו ולא יצטרכו לבקש אמצעים שאינם מהוגנים ובלתי נאותים למחייתם כאבותיהם האומללים וכו׳. כסף יש לנו יותר מדי, אשר בו נוכל להיטיב גם לערים הקטנות בסביבותינו.

„הטקסה המביאה פרי ושכר טוב לעוסקים בה, תביא בשנה סך 55,000 רו״כ, ושלשה שותפין יש בה ואחד מהם בדיוקנו של אירופאי גמור. בימי החג היה מחיר ליטרא בשר (כשר) 30 קאפ׳. החלק הגדול ביותר מהטקסה הוא לטובת המחזיקים בכפות המנעול של חדר הקהל ולדברים שבקדושה של עם הארץ האוכלים בשר לשובע גם בימי החול בלי מכס, כלומר במחיר 10 קאפ׳ הליטרא ועירנו תקבל רק הנאה מועטת. לא יחסר לנו רק אנשי רוח ואמיצי לב אשר יוכלו לעמוד במערכה וכו׳. לכן נבקש את כל בני עירנו, כקטן, כגדול, כסוחר כבמ״ע להתאסף יחד ב„אופראַווע״ אשר לאזרחי העיר״.

(„המליץ״, כ״ח אייר תרמ״ד, 1884)

ציונות בבריסק

„בעיר תהילה זאת נמצאו גם „חובבי ציון״ במספר לא מעט. אולם מה פעלו החובבים לתועלת ציון ולהצלחה — — —

עיר ואם בישראל, אשר כשלושים אלף אחב״י, כן ירבו, שוכנים בה — — — לא יימצאו אף מתי מספר חובבים, אשר יתנדבו לעזור ברב או במעט לרעיון הנעלה הזה? האמנם לא יימצאו אף „אחד בעיר ושנים במשפחה״ אשר יואילו לתמוך בידי החברה תמיכת בני ישראל בארץ הקדושה? — — —״

(„המליץ״, אלול תרנ״ב)

אגודות ציוניות בעיר

„יצחק בערינבליום מודיע כי בני הנעורים שם התאספו ויהיו לאגודה אחת ויסדו שם חברה בשם „רגלי מבשר״, והיא כעין סניף לחברת „חובבי־ציון״. מספר החברים עולה לחמש מאות איש ומשלמים לא פחות משתי קאפ׳ בכל שבוע. על כל עשרה חברים יש מאסף מיוחד, ובר״ח יביאו את הכסף הנקבץ לראש האגודה או לסגנו, והם ימסרוהו תיכף ליד שליש נאמן. בערב הושענא רבה העבר סבבו החברים על פתחי נדיבי העיר וימכרו „הושענות״ ויעל כסף המחיר לחמישים רו״כ״.

(„המליץ״, כ״ו מרחשון תרמ״ה 1884)

מחאה נגד בני המושבה זכרון־יעקב

„השמועה הנוראה על דבר התועבה שעשו בני המושבה „זכרון־יעקב״ נגד פקידי השר הנדיב יחיה, אשר הסבה לו צער ומגינת לב לשר הישר באדם, אשר ברוח נדיבה הואיל להיטיב חסדו עם אחינו האומללים החוננים עפר ציון ולהריב קרנם בכבוד. השמועה הזאת נגעה גם עד לבנו, כלב כל איש ישר לב, אשר נוכח האמת דרכו; ולא רק מאהבתנו לארץ אבותינו, אשר לשמה ולזכרה תאוות נפש כל חובב עמנו ודתנו לבד, כי אם גם על כפיית הטובה שהראו בני המושבה למטיבם ואיש חסדם — אשר כמוה לא נהייתה בישראל — ועל הגמול ששילמו כפויי טובה מקרב אחינו לשר הנדיב על כל תגמוליו, לטובת יישוב א״י ולטובת בני עמנו בכלל. ובשימנו אל לבנו כמה מכשולים ואבני נגף שתו על דרכי הנדיב הגדול, אשר עוד ידו נטויה לעשות לטובת אחינו בימים יבאו עצור במלין לא נוכל מקרוא חמס ושוד, לצאת במחאה גלויה בפימבי להגיד בקהל רב, כי מאד יתחמץ לבנו על הנבלה הזאת, השקט לא נוכל, למען ישמעו עושי הנבלה וייכלמו מדרכם הרעה. אולי יקחו מוסר ולא ישובו לכיסלה עוד, ושלום על ישראל. דברי הכו״ח יום ג׳, ד׳ דחוהמ״ס שנת בונה ירושלים לפ״ק. פה בריסק־דליטא.

„נאום ונאום זאב וואלף בן הגאון ר׳ יעקב מאיר ז״ל פאדווא אבד״ק בריסק; אריה לייב ב״מ בנימין פינקעלשטיין, יצחק בהרב הגאון מוה״ר ישראל מייזליש זצלה״ה אבד״ק שדליץ יצ״ו; אברהם מרדכי פינקלשטיין, יעקב דובער פינקלשטיין, שמואל פינ־קעלשטיין, בנימין וויגדורוביץ, מרדכי רוטנברג, אהרון אליעזר רבניצקי, ישראל לייב סולקס, יוסף חסדא, אלתר בוחרסקי, יוסף אליעזר ברלין, בצלאל יוקל, אברהם צבי מינץ, מרדכי פאדווא, אברהם משה בהרב הגאון ר׳ פינחס מיכל אב״ד דק״ק אנטיפאליע, גרוסלייט, ברוך פרלמן, יעקב אשר פיינשטיין, צבי הירש בהרה״ג ר׳ מרדכי גומפל אב״ד דק״ק רזינאי, בן־ציון ניימארק, מאיר בן־יצחק גולדשטיין, יהודה לייב זאלקינד, מרדכי שיינערמאן.״

(„המליץ״, 21 ספטמבר 1888)

רשימת חשבון הכסף מקערות לטובת ארץ־ישראל, שנאסף בערב יום כיפור 1888

ב„המליץ״ ב־11 לאוקטובר 1888 נדפס חשבון הכסף, שנאסף בערב יום־כיפור בבריסק לטובת א״י, 110 רובל בבתי־מדרש אלה:

א. בית־הכנסת הר״מ פאדווא.	טו. ביהמ״ד שווארץ.
ב. בית־המדרש הקדש.	טז. ביהמ״ד הרב.
ג. בית־המדרש ניסחיזער.	יז. ביהמ״ד באגאצעלניע.
ד. ביהמ״ד ישראל וואלף.	יח. ביהמ״ד פישעלס.
ה. ביהמ״ד פינקלשטיין.	יט. מנין קוצינסקי.
ו. ביהמ״ד נתן טישפער.	כ. מנין „משרתים״.
ז. ביהמ״ד סלובודקה.	כא. מנין חזן.
ח. ביהמ״ד ליסקער.	כב. ביהמ״ד חייטים.
ט. ביהמ״ד זיסקינד.	כג. ביהמ״ד גאראדאקי.
י. ביהמ״ד חברה לויה.	כד. ביהמ״ד גרינער.
יא. ביהמ״ד חצקאלס.	כה. ביהמ״ד „קצבים״.
יב. ביהמ״ד פייווילס.	כו. ביהמ״ד מעשצאנסקי.
יג. ביהמ״ד „משמר״.	כז. מנין „ראטענבערג״.

פתיחת מועדון עברי

„בכ״ז כסלו תרס״א חגגו הציונים בהמון רב את חג פתיחת הקלוב העברי. כאלף איש נאספו ובאו אל ביהמ״ד הגדול. ראש האגודה, ל. הורודישץ והמטיף המצויין ה׳ חזן נשאו מדברותיהם לכבוד החג — — — נמכרו הרבה מניות חדשות״.

(„הצפירה״ גליון 266 כסלו תרס״א)

„אגודת תפארת־ציון״

„זה כשנה נוסדה פה אגודה ציונית בשם „תפארת־ציון אשר חבריה, חמשים במספר, מרביתם בעלי מלאכה, מתאספים לעתים קבועות לשמוע לקח מפי חמישה צעירים יודעי תורה, אשר ילמדום חליפות פרשת השבוע וכתבי הקודש שלעמלק״פ, גם יורום דברים שונים. ביחוד ראוי לתהילה המורה וואלאוועלסקי, אשר למרות רדיפות הקנאים עמל לכונן את האגודה״. — — —

(„הצפירה״ גליון 233 שנת תר״ס 1900)

שריפות בבריסק

השריפה בשנת 1858

„גם אנחנו אנשי בריסק שתינו לרויה את קובעת כוס חמתו, כי הוצת אש באחד הבתים ותלהט שבעים בתים מלאים וטובים, מאה ושלשים חנויות עץ. בבוקר בהיקהל העדה בחצרות בית ד׳ לשפוך כמים לבם נוכח פני ד׳ על עצירת הגשמים והנה קול חוצב להבות אש. לולא נוטרי העיר ושריה, אשר שמו נפשם בכפם לכבות את המוקד, כי עתה לא נשאר שריד מהעיר — — שרי המבצר דפה, אשר אהבת אדם נגע עד לבם, התאזרו לבלתי תת למשחית להתקדם״.

(„המגיד״, גליון 26 תרי״ח)

השריפה בשנת 1881

„ב־28 ליולי 1881 פרצה שריפה בבית־מרקחת ובמשך שש שעות נשרפו כשלש מאות בתים, חנויות וגם בית־מדרש אחד״.

(„המליץ״, 1881)

השריפה בשנת 1888

„אתמול בשעה העשירית בערב פרצה פתאום תבערה גדולה ברובע העיר על יד הנהר ושרפה יותר ממאה בתים. גרי הבתים מהרו להציל את מטלטליהם אבל לא עלה בידם. נהרי האש הקיפום מארבע רוחות ונאלצו לעזוב בתיהם. כל עמל המכבים לשוא היה. כעבור שתי שעות עלה כל הרובע ועוד חלק גדול מהרובע הקרוב ובתוכם בית־מדרש גדול נשרף. אשה אחת מתה מרוב פחד. מאות משפחות התגלגלו תחת הרקיע".

(„המליץ", 18 אוגוסט 1888)

השריפה הגדולה בשנת 1901

„— — — חמש מאות בתי חמד כלו בעשן, כעשרים אלף משפחות נשארו בלי מעון ומחסה, מסחר ורכוש של מיליונים רבים היו לשריפה מאכולת אש — — — נדיבי עם מושיטים עתה ידיהם ופורשים כפיהם לעזרת אחרים. — — — בהשתדלות נכבדי עירנו נוסד וועד מאושר מטעם שר הפלך וראש האצילים פאשקאוו ועוד חמישה שרים נוצרים ואצילים עומדים לימינו ודואגים לטובת הנשרפים. ומאח"ב שלשה עשר איש, הלא המה: הרב מטעה"מ מר נאַדיל, ד"ר שטיינברג, ד"ר שרשבסקי, הבנקיר הורודישץ, פינקלשטיין, קראל והסוחרים: הירש, חיים בירשטיין, יוסף אליעזר ברלין, י. שץ, פיינברג, מורגנשטרן, טמקין, וויגדורוביץ — — — במשך חמשת השבועות שהוועד קיים לא הראה עוד פעולתו בתמיכה. רק כשמונת אלפים רו"כ מונחים בקאמיטעט לבד נדבת מלכנו שעוד לא באה לידי גוביינא. הד"ר שרשבסקי הציע: א) להשתדל לפני שרי מעלה כי יסירו את האיסור הרובץ על עירנו מעולם לבלי היות בה כל בית־חרושת המעשה ובתי עבודה שיש להם מכונות, באשר קרובה עירנו למבצר, שהוא ממדרגה ראשונה, ואשר על כן אין כל חשבון לתושבי עירנו לבנות בתים או בתי־חומה שהם פנויים באפס תושבים. — — —

ב) אחרי השריפה הראשונה שהיתה בעירנו לפני שש שנים, נוכחה עירנו לדעת, עד כמה נחוצים לנו צינורות מים לקדם פני הרעה לימים הבאים. ג) הוועד מצא לנחוץ לחלק את העיר לשלוש־עשרה מחלקות ובכל מחלקה שני מפקחים נכבדים ונשואי פנים, והם יחקרו וידרשו אחרי הצורך והראוי לתמיכה, והם יגישו רשימתם לוועד והוועד יקבע לכל אחד תמיכה".

(„הצפירה", ו' תמוז תרס"א. 1901)

עזרה לנשרפים

„ביום ה' העבר הופיע בעירנו אורח נכבד, הוא שר הפלך, לחלק לנשרפי עירנו סך חמישים אלף רו"כ, אשר נדב הוד מלכותו הקיסר. נכבדי העיר והרב מטעם התאספו בבית הכנסת לברך את הקיסר ושר הפלך ומביה"כ נסעו למועצת העיר. משרת גזבר הוועד קיבל הד"ר שרשבסקי שלעמלק"פ. מזה חמישה עשר אלף רו"כ רק לנוצרים ושרי הצבא והמותר לוועד השריפה. חמשת אלפים רו"כ בתור הלוואות לסוחרים למשך שנה בלי ריבית".

(„הצפירה", גליון 134, תמוז 15 ליוני תרס"א — 1901)

עזרה והלוואות

„הכסף בידי הוועד לתמיכת הנשרפים עולה לסך 49 אלפי רו"כ, מלבד הסך עשרת אלפי הרו"כ נדבת הקיסר — — — מספר האנשים שנרשמו לקבל תמיכה או הלוואה הוא כאלפיים איש. מהם חמישים שיקבלו הלוואות מסך 150 עד 300 רו"כ. ההלוואות תנתנה לסוחרים, בעלי־בתים ואנשי חרושת רבים יקבלו תמיכה מ־10 עד 18 רו"כ. האנשים הזקוקים למעונות ישיגום בזול בבית החברה לעזרת עניי ישראל. — — — והיושבים בבית הת"ת ובבתי־המדרש יקבלו לשכירת מעונות בערך 25—35 רו"כ כל אחד".

(„הצפירה", גליון 183, י' אלול תרס"א, 3 לאוגוסט 1901)

מכתב ד"ר שרשבסקי לעורך „הצפירה"

„עורך נכבד! מכתבך בלווית שטר ההמחאה על סך אלף וחמש מאות רו"כ קבלתי. הכסף נמסר לוועד לתמיכת הנשרפים. הוועד גמר אומר למסור סך 500 רו"כ לוועד מיוחד שבו החברים פינקלשטיין, הורודישץ, פיינברג וכותב הטורים, לחלק אותו בין המורים והמלמדים נגועי השריפה — — — אביע תודתי על הכבוד בתתך אימון בי.

ברגשי כבוד, ד"ר יהודה לייב שרשבסקי".

(„הצפירה", 27 ביולי 1901)

ליקט נ. חיניץ

רבני בריסק האחרונים

ר׳ יהושע לייב דיסקין

מאת מ. בארײשא

הָרַב הַבְּרִיסְקָאִי יוֹשֵׁב וְסֵפֶר לְפָנָיו פָּתוּחַ,
אֲבָל לְהִתְעַמֵּק בּוֹ לֹא יוּכַל,
הוּא מְעַיֵּן בּוֹ פַּעַם אַחֲרֵי פַּעַם,
אַךְ כָּל רַעְיוֹן בַּמֹּחַ מְבֻלְבָּל.

חִבֵּר אֶת זֶה הַסֵּפֶר יְדִידוֹ מִנֹּעַר,
בְּמִכְתָּבָיו הוּא לוֹ קוֹרֵא: אוֹהֵב דָּבֵק מֵאָח;
שְׁנֵיהֶם מְחוֹתֵיהֶם פִּתְּחוּ וְהֶעֱמִיקוּ
בְּסֵפֶר מְהַרַ״ם שִׁיף הַמְּשֻׁבָּח.

כַּיּוֹם — יִצְחָק חָנָן הוּא רַאֲבַ״ד בְּקוֹבְנוֹ,
שֶׁהוּא עַצְמוֹ יְהוֹשֻׁעַ לֵיבּ כִּהֵן בָּהּ לְפָנִים כְּרַב;
אֲבָל יִצְחָק חָנָן הוּא לֹא רַק מָרָא דְאַתְרָא שָׁם, —
רַשְׁכַּבַּהַ״ג הוּא, וּשְׁמוֹ הוֹלֵךְ, קָרוֹן שֶׁבַח, לְפָנָיו.

מִכָּל פִּנּוֹת עוֹלָם לוֹ רַבָּנִים שְׁאֵלוֹת יָרִיצוּ:
גְּדוֹלֵי וָלוֹזִ׳ין, מִיר, מִכָּל אֲתַר וַאֲתַר,
גַּם בַּחֲצַר מַלְכוּת אוֹתוֹ יוֹקִירוּ יַעֲרִיצוּ:
וְסִפְרוֹ «בְּאֵר יִצְחָק» כָּבוֹד וָשֶׁבַח מְעֻטָּר!

מֵקֵל גָּדוֹל הוּא. לְכָל שְׁאֵלָה יֵשׁ לוֹ הֶתֵּר לְלֹא כָּל שֶׁפֶק:
מַתִּיר גַּם קִטְנִיּוֹת לְפֶסַח לְכָל עָנִי מָרוּד, —
וְהוּא, יְהוֹשֻׁעַ לֵיבּ, מַחְמִיר קָשֶׁה הִנֵּהוּ,
הוּא לֹא יָזוּז מִדִּין אַף כְּקוֹצוֹ שֶׁל יוּד...

אֲבָל בְּשֶׁל מִי לוֹ כָּל הַצַּעַר, כָּל הַסֵּבֶל —
וְאִם כִּי קִטְנִיּוֹת בְּפֶסַח לֹא הִתִּיר?

לֹא לִגְדוֹלוֹת שָׁאַף, לֹא עַל כְּבוֹדוֹ נִלְחַם הוּא
לֹא. הוּא נִלְחַם לָעֲנִיִּים וְנֶגֶד כָּל רוֹעֵץ אַדִּיר...

גְּבִיר תַּקִּיף בְּחֻצְפָּתוֹ אֶת מֶכֶס הַבָּשָׂר חָכַר לוֹ
נִבְצַר מִנִּי אֶבְיוֹן לִרְכֹּשׁ אַף בְּדַל רֵאָה, —
הָרַב הִזְמִין אֵלָיו אֶת גַּבָּאֵי הַקֶּרֶת
וּבְקוֹל תַּקִּיף פָּקַד: גָּרְשׁוּ אֶת הַמְּנֻוָּל מִן הַקִּרְיָה!

וְשַׂר הָעִיר — לֹא הֶעָשִׁיר הַמְקֻפָּח —
בְּן יְמָמָה גֵּרֵשׁ אֶת הָרַאֲבַ״ד הַטּוֹב,
וְכָכָה לוֹ אָבְדָה רַבָּנוּתוֹ בְּקוֹבְנוֹ.
וְהוּא נָד מִקֶּרֶת אֱלֵי קֶרֶת עַד שֶׁנִּתְגַּלְגֵּל לְשְׁקְלוֹב.

מִשְּׁקְלוֹב — לִבְּרִיסְק. הַאִם יִצְחָק חָנָן רַבָּהּ שֶׁל קוֹבְנוֹ
אָשֵׁם בָּזֶה, שֶׁהוּא תָּפַס אֶת מִשְׂרָתוֹ?
חָלִילָה! בְּכָל עִיר וְקֶרֶת, בָּהּ אִוָּה לָשֶׁבֶת,
הָיָה נוֹדָע בְּצִדְקָתוֹ, בִּגְאוֹנוּתוֹ.

וְהוּא בְּפִרְסוּמוֹ הָרַב זָכָה בְּלִי שֶׁפֶק —
וְאִם כִּי הוּא, יְהוֹשֻׁעַ לֵיבּ, בַּחֲרִיפוּת עוֹלֶה עָלָיו —
כְּדַאי הוּא לְעַיֵּן בַּסֵּפֶר שֶׁל רֵעֵהוּ.
הוּא בְּוַדַּאי יַפְרִיךְ רַבִּים מֵחִדּוּשָׁיו...

וְשׁוּב הִתְחִיל, פְּזוּר נֶפֶשׁ, לְדַפְדֵּף בַּסֵּפֶר,
אֲבָל נִמְנַע מִמֶּנּוּ צָלֹל בְּמַעֲמַקָּיו
כְּכָל שֶׁיִּתְאַמֵּץ בְּחִדּוּשָׁיו לִשְׁקֹעַ —
מִתְעַרְפְּלִים, מִתְבַּלְבְּלִים רַעְיוֹנוֹתָיו.

עברית: א. גרינשפן

* *
*

ר׳ יהושע ליב דיסקין נולד בגרודנה, בתקע״ט. אביו ר׳ בנימין, גדול בתורה, היה רב בערים גרודנה, וולקוביסק ולומז׳ה. יהודה לייב בצעירותו כבר יצא לו שם של עילוי, בקי בתלמוד בבלי וירושלמי, בפוסקים ראשונים ואחרונים.

כבן עשרים וחמש ירש את כסא הרבנות של אביו בלומז׳ה. אך הוא היה קנאי וקפדן ולא נשא פנים לשום איש, ולכן לא נתקיימה הרבנות בידו.

מעשה שחשד באחד מעשירי העיר שחילל את השבת, הגיד לו דברי מוסר קשים בפומבי. הדבר חרה היטב לעשיר. ראו כל יתר עשירי העיר וקנאו את קנאת חברם וגרשו את הרב מן העיר. עלה לרבנות בעיר מזריץ׳ ומשם נלקח אחרי כבוד לקובנה, עיר ואם ביהדות ליטא, שאפילו בין בעלי־בתים פשוטים שלה היו למדנים מופלגים. נתעוררה עליו מחלוקת בשל חוכר המס לבשר, שדעתו של הרב לא היתה נוחה ממעשיו. ואף כאן נגזרה עליו גזירת גירוש. נקרא לרבנות בשקלוב, ומשם לבריסק.

כשמתה עליו אשתו הראשונה, נשא את שרה ראטנר, גרושה, שהכניסה לו בנדוניה ארבעים אלף רובל. וזו היא הרבנית מבריסק המפורסמת. היא היתה אשת־חיל ומלומדת, ידעה שפות. אף היא כמוהו תקיפה. והיתה לבעלה ה„עזר כנגדו״ בכל ענייני הציבור. „הרבנית מבריסק״ נעשתה „שם דבר״ בארץ ובגולה והיתה נושא למאמרים רבים בעתונות היהודית בכל הארצות.

לאחר שהרב והרבנית עלו לארץ הקודש והשתקעו בירושלים, נעשו שניהם אנשי ריב ומדון לבני היישוב החדש. אמרו על הרבנית מבריסק, שכל ענייני הציבור נחתכים על ידה, כי ידה רב לה גם בדף גמרא עם תוספות ומפרשים, אף היא לובשת טלית קטן.

ומעשה בבריסק, שבני זוג צעירים באו אל הרב דיסקין להתגרש. הסכים הבעל לתת גט, בתנאי שהאשה תשליש אצל הרב ממון רב בשבילו. וכך עשתה. אחרי הגט בדקה הרבנית ומצאה שלא היה זה הסכם צודק והחזירה בחשאי את הממון ליד המגורשה... הבעל לא וויתר על ממונו והגיש תביעה לבית המשפט על הרב בעוון מעילה באימון. היה הרב ציפוי לגירוש לסיביר, אך קהילת בריסק הבריחה אותו מבית הסוהר, והרב והרבנית נמלטו לארץ הקודש.

מאז היה שמו של הרב דיסקין מתנוסס בראש החותמים על כל כרוזי החרם נגד המשכילים והכופרים בעיקר, נגד החינוך החדש ובניין הישוב החדש, וכיוצא בהם.

אך מצוות יישוב ארץ ישראל היתה קדושה בעיני הרב דיסקין, וכשנוסדה בשנת תרמ״א „אגודת מיסדי הישוב״ לחדש את היישוב בפתח תקוה, נתן את ידו לאגודה הזאת, הסכים להיות סוכנה הראשי בירושלים ותמך בה בשיגור „משולחים״ לארצות הגולה. אף יסד את בית היתומים לתורה ולמלאכה ליתומים אומללים וילדים עזובים, ללמדם ש״ס ופוסקים וגם מלאכה. בראש המוסר הזה, הידוע בשם „בית־היתומים דיסקין״, עמד עד סוף ימיו. השאיר אחריו כתבים רבים בחידושי הלכה ואגדה, השמורים בספרייה שעל יד בית־היתומים. נתפרסמו „שאלות ותשובות מוהרי״ל דיסקין״ (ירושלים תרע״א) וספר „ליקוט אמרים״ על פרשיות התורה.

נפטר בירושלים, כ״ט טבת תרנ״ה.

הרבנית מבריסק

שרה, אשתו השניה של הרב ר׳ יהושע לייב דיסקין, המפורסמת בשם „הרבנית מבריסק״, היתה למדנית בקיאה בהלכה, ומתערבת בכל עסקי הקהל, אף מחמירה בעסקי יראת שמים. דעתה תקיפה עליה מאד, כי היא בת־יוחסין, נכדת „הנודע ביהודה״ ומגזע העשיר הנודע בנדיבותו ר׳ יהושע צייטלין. כשנישאה לר׳ יהושע לייב הכניסה לו נדוניה עשרת אלפים רובל ובנו בהם את בית היתומים על שם דיסקין בירושלים. הואיל וכוחה היה יפה גם בדיני איסור והיתר היתה לפעמים מורה הלכה גם בפני בעלה ויש שהיתה חולקת על פסק־דינו. ר׳ יהושע לייב דרכו להקל והרבנית דרך כלל נוטה להחמיר.

פעם בערב פסח בא יהודי לשאול בעניין גרגיר שבולת־שועל שנמצא במרק. ר׳ יהושע לייב הכשיר. כיוון ששמעה הרבנית כך, נכנסה לדברי בעלה ואמרה לשואל: ר׳ יהודי, אסור לי להורות הלכה בפני בעלי. אולם אם נסמוך על פסקי־דינו של הרב דיסקין תאכל חלילה כל העיר חמץ בפסח.

לאחר כתיבת התנאים ברכה את התנה ר׳ יהושע לייב ב„מזל טוב״ ואמרה לו: אל תהי ברכת כלה הדיוט בעיניך.

ערב פסח היתה מעגילה את ידיות הדלתות ומגעילה אף את החתול מחשש משהו חמץ.

אמרו עליה, שידה היתה ברוב הסכסוכים והמריבות, שפרצו בירושלים בין נטורי קרתא וראשי היישוב.

היא נפטרה בירושלים בתרס״ז וחלקו לה כבוד גדול במותה.

פעם אהת שאלה לר׳ יהושע לייב בעלה: — מה ראו חכמים לתקן ברכת „שלא עשני אשה״? כלום אותו סנדלר, שאינו לא במקרא ולא במשנה, יפה ממני, שקריתי ושניתי? בשביל שאני נקבה הפסדתי?

— אף אני אומר לך, — ענה לה ר׳ יהושע לייב, — כל אדם אינו מברך ברכה זו אלא על אשתו. הרב מברך, שלא נעשה אשה כאשתו הרבנית, הסנדלר מברך, שלא נעשה אשה כאשתו הסנדלרית...

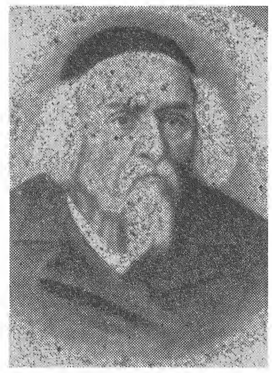
פעם אחת, בערב פסח לאחר ביעור חמץ, אמר לאשתו:

— כבר ביערתי, ברוך המקום, ברוך הוא, כל החמצים שברשותי, חוץ מחמץ זה, — והוא מורה על אשתו, — שאין לו תקנה.

— טעות הוא בידך, — החזירה הרבנית, — חמץ זה אינו טעון ביעור, שכן הקדים אבא ומכרו לגוי...

ר׳ יוסף דוב־בר סולובייצ׳יק

ר׳ יוסף דוב־בר, קרוב־משפחה לר׳ חיים מוולוזין. למד בצעירותו בישיבת וולוזין ומשם יצא שמו לתהילה כעילוי וחריף מאין כמוהו. אמרו עליו, כי בן שמונה כבר היו כמה מסכתות מן הש״ס שגורות על פיו. וכשגדל נתפרסם גם כן כפיקח ובעל שכל הישר, חודר ונוקב, בהוויות העולם. דעתו היתה מעורבת עם הבריות והוא ביקש קרבתם של חכמים ולומדים. כיוון שהגיע אליו שמעו של הגאון ר׳ שלמה קלוגר, הרב בברודי, נתעורר אצלו רצון להכיר פנים אל פנים את הגאון הנודע בשערים וליהנות מזיו תורתו וחכמתו. אך הנסיעה מוולוזין לברודי היתה בימים ההם עניין הכרוך לא רק בטלטולי דרכים, כי אם גם בהוצאות ממון רב. ור׳ יוסף־בר הוא עני בן עני ואביון. מה עשה? הלך והשכיר עצמו לבעל־עגלה אחד לשמש אצלו שוליה והגיע לעיר סמוכה, אף שם השכיר עצמו להיות נושא־כלים אצל עגלון אחד. וכך עבר מעגלון לעגלון ומעיר לעיר, עד שהגיע במרוצת הימים לעיר ברודי וזכה ליצוק מים זמן־מה על יד ר׳ שלמה קליגר.

ר׳ יוסף דוב־בר סולובייצ׳יק

בתקופה זו, ששימש בה עו.ר לבעל־עגלה, נעוצים כל אותם סיפורי המעשיות המרובים, הקשורים לשמו, השופעים חידודים וחריפות, פיקחות יתירה ובקיאות במנהגי הבריות, הסובבים על ציר היחסים שבין עמי־הארצות לתלמידי־חכמים, לרבנים וללומדים. מסתבר, כי בנדודיו בדרכים בעגלות של הזמנים ההם, הרתומות לסוסים עלובים, הפוסעים דרך כלל עקב בצד אגודל ועושים שביתה ליד כל תל וגבעה, ואף צל הרים רואים כהרים, הסתכל ר׳ יוסף דוב־בר במעשי הבריות ובטבעיהם והקשיב לשיחם ושיגם, ל„היינו דאמרי אנשי״, ובכוח חריפותו הפך את אמירות האנשים לפתגמי־חכמה, שנעשו נכס של אוצר הפיקחות העממית שלנו.

כשנפטר ר׳ אליעזר יצחק, חתנו של ר׳ יצחק מוולוזין, ששימש ראש ישיבת וולוזין, ונתבקש ממלא־מקומו, נחלקו הדעות הן בין פרנסי הישיבה והן בין התלמידים, מי ראוי יותר להיות ממלא־מקום, ר׳ נפתלי צבי יהודה, המכונה הנצי״ב, או ר׳ יוסף דוב־בר סולובייציק. רבים נטו אחרי ר׳ יוסף־דוב שהיה חריף בתורה, ואילו הנצי״ב היה כל עיקרו בקי. והיתה נטושה מחלוקת ימים רבים מי עדיף ממי, סיני או עוקר הרים, עד שהושיבו בית־דין של ארבעה רבנים גדולים, שהכריעו לטובת הנצי״ב.

ר׳ יוסף־דוב עזב את וולוזין ונתקבל לרב בסלוצק. אך ר׳ יוסף־דוב היה לא רק גדול בתורה וחכם בהויות העולם, אף תקיף בדעתו היה ולא נשא פנים לשום איש, לא החניף לגבאי ולא הידר פני „גביר״. היה מוכיח את העבריינים ונפשו סולדת מן הצבועים שבקהילתו. לא עברו ימים מרובים ונתעוררה עליו מחלוקת קשה בסלוצק, עד שר׳ יוסף־דוב התפטר מן הרבנות בסלוצק. כמה שנים היה שרוי בלא פרנסה. וכשנתפנה כסא הרבנות בבריסק, כסבור היה ר׳ יוסף־דוב בגודל ענוותנותו, שמשרה זו הולמת יותר את ר׳ יהושע לייב דיסקין, והוא עצמו המליץ עליו בפני אנשי בריסק ליתן לו את כתר הרבנות בעירם. ורק לאחר שר׳ יהושע לייב דיסקין נאלץ מחמת מלשינות לברוח מבריסק נתמנה ר׳ יוסף־דוב לרב במקומו. והוא כיהן במשרה רמה זו עד תרנ״ב.

ר׳ יוסף דוב הניח אחריו ספר גדול בן ארבעה חלקים „בית הלוי״ בפלפול ובהלכה, באגדה ובדרוש. כוחו של ר׳ יוסף דוב היה גדול גם במילי דאגדתא ודרושיו על פרשיות התורה כתובים בסגנון מושך את הלב ויש בהם פניני מוסר וחכמה.

* *
*

והרי כמה פרקים קצרים מ„מילי דאגדתא״ שלו, ובהם דברים שיש בהם כדי להרחיב את הדעת ולרומם את הנפש. מהם אנו לומדים, שר׳ יוסף־דוב היה לא רק גאון בהלכה ובעל מידות נעלות. הוא נמנה עם הלומדים הגדולים, יחידי הסגולה, שנתאחדו בהם שכל טוב ורוממות־רגש, חריפות והתלהבות, למדנות ולבביות חמימה. לכן ר׳ יוסף־דוב קובע ברכה לעצמו בפמליה של הרבנים הגאונים.

ומלבד שהניח ספרים ושם גדול הניח את בנו הגאון ר׳ חיים, שכוחו יפה היה כשל האב, אם לא למעלה מזה.

חינוך השבת לעתיד לבוא

הכתוב אומר בפרשת בראשית: ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם ברית עולם. **ולכאורה צריך היה לומר לשמור את השבת, שעל השבת לא שייך לעשות.**

ונראה על פי מה שנאמר בפרקי דרבי אליעזר פרק ב׳: שבע חניכות ברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, שש מהם חינך ואחת שמורה לדורות. ברא יום ראשון וגמר כל מלאכתו וחינך אותו, שנאמר ויהיה ערב ויהי בקר יום אחד, וכן כל ששת ימי המעשה, ברא שביעי שלא נאמר בו כל מלאכה ולא נאמר בו ויהי ערב ויהי בקר. למה? שהוא שמור לדורות, שנאמר והיה יום אחד, הוא יודע לה׳, לא יום ולא לילה וכו׳. הרי נאמר בפרק זה מפורש, שבריאת השבת תיגמר לעתיד לבוא, שיודע לכל העולם, שהכל

הוא לה׳ לבדו. וזוהי גם כוונת הכתוב כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אליהם לעשות, שכל מלאכת ששת הימים נגמרה בששת ימי בראשית, אבל גמר בריאתו של היום השביעי יהי רק לעתיד לבוא, שיתגלה כבוד ה׳ לעולם כולו ואז יחנכו את השבת. ובכן, אשר ברא אלהים לעשות, היינו, לעתיד לבוא.

וזהו פירוש הכתוב לעשות את השבת לדורותם ברית עולם, כי השבת עדיין טעונה גמר עשיה לעתיד לבוא, שיהיה יום שכולו שבת ויהיה ה׳ אחד.

(מתוך פרשת בראשית)

עץ הדעת טוב ורע

מפני מה עץ החיים זה שמו, ולא עץ החיים והמות, ואילו עץ הדעת נקרא עץ הדעת טוב ורע ?

ונראה לי דהנה כל התשוקות וחמדת העולם הזה הן רק בחינת דמיון כוזב. רואים בחוש, שבכל דבר של עולם הזה מרובה ההש־תוקקות מעצם התענוג שיש באותו דבר, כי בשעה שחומד לדבר מדמה האדם כאילו הוא דבר טוב ותענוג גדול, כיוון שהוא משיג אותו הריהו רואה שאינו כן. הזולל וסובא להוט אחרי האכילה והשתיה. שהן רק בדמיונו טוב מופלג. אך ההנאה בשעת הבליעה והלגימה מעוטה מאד. הוא הדין הרדיפה אחרי הממון, שהתשוקה לו מרובה מן התועלת היוצאות ממנו. וכשמשיגים אותו ורואים שאין בו טובה מרובה, ואדרבה, מרבה ממון מרבה דאגה, בכל זאת אין האדם חוזר בו ויש לו מנה מבקש מאתים, כי הוא טועה שוב בדמיונו. והרי רואים בחוש, שהאדם בשעת רדיפתו אחרי ממון לא יעצרוהו השלג והקור והוא מסכן את בריאותו כדי להרויח שנים־שלושה שקלים, ולבסוף הוא מפזר לרופאים הרבה כדי להשיג בריאות מעט. והטעם הוא, שהממון שאין לו חביב עליו מבריאותו, ורק הממון שיש לו אינו שווה בעיניו כנגד בריאותו. נמצא, כל הרודף אחרי עולם הזה רודף להשיג דבר שאינו בנמצא כלל. על כל פנים כל דברי העולם הזה והנאותיו הם קטני־ערך מאד, רק הדמיון והתשוקה מגדילים אותם, וכשמגיעים אליהם רואים שאין בהם ממש. וזהו שאמרו חכמינו במסכת סוכה דף נ״ב: לעתיד לבוא מביא הקדוש ברוך הוא ליצר הרע ושוחטו וכו׳. לצדיקים נדמה להם כהר ולרשעים נדמה להם כחוט השערה. הללו בוכין והללו בוכין, אלו ואלו רואים שכל עיקרה של התשוקה היתה דמיון. אלא שהצדיקים, כיוון שכבשו את יצרם ולא מלאו את תשוקתם היא נראית להם גדולה כהר, והרשעים שמלאו את תאוותם ראו בחוש, שאין התאווה נותנת תענוג אלא כחוט השערה, וזה שאנו אומרים בוידוי: סרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים ולא שוה לנו. היינו אחרי שחטאנו רואים אנחנו, שגם לפי רצוננו לא היה כדאי לעשות את העבירה.

מסתבר כי התשוקה הדמיונית והכוזבת נתחדשה לאדם אחרי אכילתו מעץ הדעת. שהרי בוודאי כל תכלית הבריאה היתה שיהיה האדם בעל בחירה, לבחור בטוב או ברע חלילה, כי אם אין תשוקה בחירה מניין. אלא שבהתחלה היתה התשוקה רק כפי הטוב שבכל דבר. בא הנחש והטעה את אדם וחוה והוסיף להם תשוקה שקרית, בלבל את דעתם, אמר להם, כמה שנאמר במדרש, שאם יאכלו מהעץ יוכלו לברוא עולם. וזהו שקר ודמיון. וזהו עניינו של עץ הדעת טוב ורע, היינו שהדעת המוטעית סבורה שהוא טוב ובאמת, הוא רע. ואפשר זה העץ היה טבעו, שהאוכל ממנו דעתו מתבלבלת ומתערבת עליו.

(„בית הלוי״ על דרוש מאת ר׳ יוסף דובער, וילנה, תרע״א)

שיחות חולין של ר׳ יוסף בר

בשר וחלב

מוכסן אחד בא אצל ר׳ יוסף בר ותבע ממנו לאסור את הבשר, שמביאים לעיר מן החוץ. כששאלו ר׳ יוסף בר: מה טעם הוא רוצה לאסור בשר־חוץ, השיב בעל המכס, שלפי דעתו אין לסמוך על כשרותם של השוחטים מן החוץ, שאינם ידועים לנו. השיב לו ר׳ יוסף בר: אדרבה, הדברים קל וחומר, שוחטי־עירנו שאנו יודעים ומכירים בהם, שחיטתם כשרה עלינו, שוחטי־חוץ, שאינם ידועים לנו, לא כל שכן. כיוון שראה אותו בעל־מכס שאין הרב מסכים לדעתו לאסור בשר־חוץ, המתין כמה ימים ושלח לו במתנה פרה הנותנת חלב בשפע. החזיר לו ר׳ יוסף בר את הפרה וציווה להגיד לו:

— כשם שאתה רוצה לאסור בשר חוץ על כל בני עירנו, כך אני אוסר עלי ועל כל בני ביתי חלב חוץ. אין אנו שותים אלא חלב שאנו קונים בעצמנו.

פתרון־חלום

ר׳ יוסף בר ישב עם פרנסי העיר והיה דן עמהם בצרכי ציבור ותבע מהם תוספת ממון לקופת הצדקה של עניי העיר. הפרנסים הוכיחו לו כדרכם, שהעתים קשות והמסחר ירוד ואין פרוטה במזומן וכבר נתנו לעניים די והותר. אותה שעה באה אשה ועמדה בפתח והסיחה את צערה לפני הרב, שהיא ראתה בחלומה כי בנה נשתגע. אמר לה ר׳ יוסף־בר:

— חלום טוב חלמת. סימן הוא שבנך יתעשר בקרוב וישב כאן בין פרנסי העיר.

שכל אחד

רב אחד בא אצל ר׳ יוסף־בר והתחיל לומר לפניו דרך התפארות חידושי־תורה. כשסיים הרב כיבד ר׳ יוסף־בר את האורח בחידוש משלו. אמר הרב האורח:

— ומה יאמר כבודו על זה? הרי אותו חידוש עצמו גם אני המצאתי אותו מדעתי לפני כמה ימים. כאן רואה כבודו, כי לשנינו שכל אחד.

חייך ר׳ יוסף־בר ואמר:

— ייתכן שלשנינו שכל אחד, אלא שהשכל האחד הוא אצלי.

משיב חכמים אחור

איש אחד הטיח דברים קשים כנגד ר׳ יוסף־בר, שנכשל, לפי־דעתו, במעשה שאינו הולם את השכל הישר. הוסיף ואמר: תמה אני על הרב שפיקח הוא מה ראה לשטות זו?

החזיר לו ר׳ יוסף בר בבדיחות:

— ומה סבור כבודו: כשהקדוש ברוך הוא רוצה לקיים את הכתוב „משיב חכמים אחור״, במי יקיים זאת, האם בטפש שכמותו?

שלוש שירות

שאלו לר׳ יוסף־בר: מפני מה שירת האזינו היא גדולה ויש בה ארבעים ושלושה פסוקים, שירת הים קטנה ממנה ויש בה תשעה־עשר פסוקים, ואילו בשירת הבאר אין אלא ארבעה פסוקים?

השיב ר׳ יוסף־בר:

— זה שאומרים הבריות: הרבי לבדו יודע היטב, הרבי עם תלמידיו יודעים קצת, התלמידים לבדם יודעים מעט מאד. לפיכך שירת „האזינו״, ששר אותה משה לבדו, היא שירה גדולה. על שירת הים נאמר „אז ישיר משה ובני ישראל״, לכן היא קטנה יותר, ואילו לגבי שירת הבאר נאמר „אז ישיר ישראל״, התלמידים בלי הרבי, לפיכך היא קטנה מאד.

שני רבנים

שאלו לר׳ יוסף־בר: מפני מה ערים גדולות יש בהן רב אחד ואילו ערים קטנות יש להן על פי הרוב שני רבנים?

וזו היתה תשובתו של ר׳ יוסף־בר:

— כך דרכו של עולם, עשיר קונה לו פרה אחת וזו מספקת לו חלב בשפע, עני קונה לו שתי עזים ואין לו חלב כפי צרכי ביתו.

האמת גוברת

כש„פני" העיר התאוננו בפני ר' יוסף־בר על ירידת האמונה ועל כוחם של האפיקורסים הגובר והולך, ניחמם ר' יוסף־בר ואמר: כאן ראיה שהאמת גוברת. תמהו השומעים ושאלו: מה כבוד הרב סח? כלום יש אמת בכפירה? השיב ר' יוסף־בר:

— אני דברי טעם אמרתי לכם: הכופרים הם כופרים באמת, לכן כוחם גובר והולך. מה שאין כן החרדים, שאינם חרדים באמת ואין תוכם כברם, לפיכך הם נמצאים מפסידים תמיד.

בקשת־סליחה

ר' יוסף־בר הוכיח קשות קצב אחד, שאינו מתנהג על פי דין תורה וההוא לא קיבל מוסר ולא פשפש במעשיו. בערב יום הכי־פורים הלך ר' יוסף־בר אל הקצב לבקש ממנו סליחה. שאלו הקצב בתמיהה:

— רבי, כלום לא אני צריך לבקש סליחה ממנו על שום שלא שמעתי בדברי־מוסרו?

השיב לו ר' יוסף־בר.

— היא הנותנת, הואיל ולא שמעת בקולי אני צריך לבקש סליחה ממך, שהרי תוכחתי היתה לבטלה ורק הלבנתי פניך ברבים.

נדוניה למי

ר' יוסף־בר השיא את בנו אברהם ברוך לבתו של עשיר, שפסק לו נדוניה גדולה. זחה עליו דעתו של בנו. אמר לו ר' יוסף בר:

— אל תתגאה, בני, לא בזכותך הנדוניה הגדולה, כי אם בזכותי.

אמר לו אברהם ברוך:

— אם משום כבודך, אבא, צריך היה המחותן לתת הרבה יותר נדוניה:

החזיר לו ר' יוסף בר:

— הדין עמך, בני. אני ראוי להרבה יותר, אבל מה אעשה אם בני באמצע?

הדין עם העגלון

ר' יוסף־בר קיבל עליו בנעוריו חובת־גלות, להיות נע ונד במקומות שאין מכירים אותו, לענות בדרך כוחו ולהתבזות בעיני הבריות, כדי למרק את חטאיו. פעם אנוס היה לנסוע בעגלה לברודי ומחוסר־כסף השכיר עצמו לעגלון, ישב על הדוכן ונהג בסוסים עד שחשך עליו היום ונטה מן הדרך. שקעה העגלה בבוץ. נתעורר בעל העגלה משנתו ונתמלא כעס על העגלון, חרפו וגדפו והצליף עליו בשוט.

למחרת, ביום השבת, נזדמנו שניהם בבית הכנסת בשעת דרשתו של ר' שלמה קלוגר. אחר הדרשה נגש ר' יוסף־בר אל הרב ושאלו: מה היה כבודו משיב, אלמלא נמצא מי שתופס עליו בקושיות אלו ואלו? נרתע ר' שלמה קלוגר מפני חריפותו של האורח ולא מצא תירוץ מספיק. עמד הקהל נדהם והתלחש: מי הוא אורח זה, שניצח את רבנו הגדול, והוא לבוש טלאים? הלכו אל בעל העגלה ושאלו אותו, מי הוא הזר?

נזדעזע בעל־העגלה, בא לפני ר' יוסף־בר והתחיל מתחנן:

— הריני מבקש ממך, רבי, סליחה ומחילה. אלמלא ידעתי שתלמיד חכם אתה, לא הייתי מכה אותך.

— טועה אתה — השיב לו ר' יוסף־בר. אלמלא הכית אותי על שאיני יודע פרק בדברי תורה, היה לך מקום להתנצל לפני. מאחר שהכית אותי על שאיני יודע פרק בהלכות בעל־עגלה, הרי הדין עמך. כלום נוכחת עכשיו, שאין אני כלל עגלון גרוע?...

בדרך הישרה

שאלו לר'יוסף־בר:

— כלום לא תמוה הדבר, שהרבה מחידושיך נמצאים גם בספרים אחרים?...

— אין זה פלא כל עיקר — ענה — כשאתה הולך בדרך ישרה, אתה נפגש בכמה אנשים ההולכים באותה הדרך. אבל כשאתה בורר לך דרך עקומה, אתה הולך יחידי ואינך נפגש בשום אדם.

הרביים וההמון

הוא היה אומר: כל כך קלקלו הרביים את ההמון, עד שכבר יש צורך בהם...

הפרוטה והתכלת

אחד משלוחי הרבי מרדזין בא לפני ר' יוסף־בר להשפיע עליו שיכריז בבתי־כנסיות על חובת בני שראל לקנות תכלת לציציותיהם.

נעץ בו הגאון את עיניו הגדולות ואמר לו:

— אמשול לך משל. היה מעשה ביהודי אחד שביקש להשתדך עם צדיק גדול, אלא שנעלם ממנו שמו של זה, ורק סימן אחד היה בידו: שהוא יושב תמיד בבית המדרש ואינו זז מאוהלה של תורה. מה עשה: הלך לעירו של אותו תלמיד חכם. נזדרז ונכנס לבית־המדרש ובדק בכל הלומדים, עד שהרגיש באחד מהם המאחר לשבת בלילה. „ודאי זה הוא", הרהר בלבו. למחרת השכים ומצאו שוב לאותו האברך כשהוא מתפלל תפילת ותיקין ויושב ללמוד עד שנתכנס הציבור. כך חזר עליו שלושה ימים רצופים, וכשראה שהוא תמיד מן המשכימים לבוא ומן המאחרים לשבת, שוב לא פקפק שמצא את שהוא מבקש, ניגש אליו ואמר:

— באתי לכאן בגינך. רצוני להשתדך בך.

— בי? — צחק האברך — כבר יש לי אשה ובנים.

— ואני כסבור הייתי, שאתה הצדיק של העיר. הן אתה משכים לבוא ומאחר לשבת...

— משום שאני השמש של בית־מדרש זה...

— **כך הוא** — סיים ר' יוסף־בר — גם בנידון התכלת. אלמלא באתם ואמרתם לבני ישראל: תכלת בפרוטה, הייתי נזקק לכם. עכשיו שאתם עושים סחורה בה ודורשים רובלים, הרי אין ז.ה הצדיק שאנו מבקשים, אלא שמש פשוט.

סגולה כמגד המחלוקת

ר' יוסף־בר נקרא פעם לעיירה אחת ליישב שם סכסוך בענייני רבנות. לכסא הרבנות הפנוי היו הרבה מועמדים ולכל מועמד „צד" משלו והתלקחה מחלוקת ונמשכו לתוכה כל תושבי העיר, ובגללה הסיחו את דעתם אפילו מדאגת הפרנסה...

כשראה ר' יוסף־בר, שכל התושבים נאחזו באש המחלוקת ובה כל מעיינם, אמר: עכשיו נתיישבה לי קושיה: מפני מה אחרי התלונות על המן והשליו אמר הקב"ה למשה: „אספה לי שבעים איש", לכאורה כלום זו היא תשובה להתמרמרות על המן ועל המחסור בבשר? אבל כנראה היה בכך מוצא מן הסבך. התאוננו על המן, מחסור היה בבשר, „זכרנו את הדגה ואת הקישואים ואת הבצלים"... יעץ הקב"ה למשה: „אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, ולקחת אותם אל אוהל מועד והתיצבו שם עמך". סדר רשימה של שבעים מנהיגים חדשים, של שבעים רבנים, ואז תראה שישכחו כל דאגותיהם, אף דאגת המן והשליו.

מעשה בשלושה סוסים

מעשה בר יוסף־בר מבריסק, שעמד אצל החלון והציץ לחוץ. ראה שלוש עגלות טעונות שחת עוברות זו אחר זו וכל סוס אוכל מן השחת שבעגלה שלפניו. אמר לו לאחד ממקורביו:

— תן עיניך וראה בסוסים הללו ואמור לי: מי מהם חלקו יפה מחלק חבריו?

נסתכל הלה ולא היה בידו.

— דברים כפשוטם, — אמר ר' יוסף־בר. — אמצעי שבסוסים חלקו יפה מחלק חבריו. סוס ראשון מקיל משאו ואינו אוכל. סוס שלישי אוכל ואינו מקיל משאו. סוס אמצעי אוכל מכאן ומקיל משאו מכאן.

מה ביני לבין בני

ר' יוסף־בר היה אומר: ההבדל ביני ובין בני ר' חיים הוא בזה. כשאדם שואל קושיה ברמב"ם או בגמרא, נהנה גם השואל וגם אני. ואילו בני כשאדם שואל אותו קושיה, שניהם חסרים ואינם נהנים.

אני מתעמק בשאלה ומתרץ תירוץ חריף, נהנה השואל מקושיתו החריפה, ואנכי מהתירוץ המוצלח. בני ר' חיים מוכיח, כי הקושיא מעיקרא דדינא אינה קושיא, יוצא מזה ששניהם חסרים. לשואל מתברר, כי קושיתו תלויה על בלימה וממילא אין מה לענות ולתרץ.

איש על מחנהו

עשיר אחד עמד בליל יום הכיפורים אחר התפילה להוסיף תפילה בהתעוררות מחמת קדושת החג, ניגש אליו ר' יוסף־בר ואמר לו:

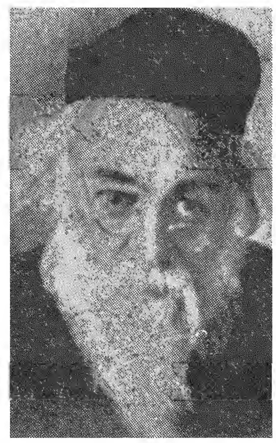
— קיימא לן, חייל שברח מן הצבא לחוץ לארץ, חייב מיתה. ומה דינו אם לא ברח לחוץ לארץ, אלא ברח מלגיון ללגיון של אותו מלך עצמו, כגון שהיה משרת בלגיון של רגלים וערק ללגיון של פרשים? שמא על שום שהוא כפוף לאותו מלך עצמו אינו בגדר בורח?

הסתכל הגביר בתמיהה בר' יוסף־בר, כי לא הבין מה הרב סח. הוסיף ר' יוסף־בר ואמר:

— יש לי ראיה ברורה שאף אותו חייל דין בורח לו, הואיל וכל אחד חייב להיות במקום שנקבע לו מטעם המלכות. הוא הדין חובה על כל אחד מישראל לעבוד את מלכו של עולם עבודה זו שהטילו עליו. העשיר מחוייב ליתן צדקה בערב יום הכיפורים ולהחזיר לעניים שאין בידם לשלם חובותיהם את המשכונות שמשכנו אצלו, והעני שאין בידו לעשות צדקה צריך להרבות בתשובה ותפילה. לפיכך דרכם של עשירים, שהרבו לעשות צדקה וחסד, לילך אחרי תפילת מעריב בליל יום הכיפורים לישון והעניים אומרים תהילים. אך אתה, אחי, ברחת מלגיון העשירים ונכנסת לעבוד את הבורא בין העניים. הרי דינך כעבריין.

ר' חיים סולובייצ'יק

רבי חיים סולובייצ'יק נולד בתרי"ג בוולוז'ין. אביו, ר' יוסף דוב, שימש אז ראש ישיבת וולוז'ין. חיים התנכר מקטנותו בשכלו הכביר ובהגיונו החריף. כבן עשרים נשא לאשה את בת ר' רפאל שפירא, שהיה אז ראש הישיבה בוולוז'ין. בשנת תר"מ ישב ר' חיים על כסא ראש הישיבה ומאז יצאו לו מוניטין של גאון בתורה. שתים־עשרה שנה אמר „שיעור" בפני אלפי תלמידים, שרבים מהם קנו להם שם בין גדולי ישראל. בתרנ"ב ננעלה ישיבת וולוז'ין ורבי חיים נסע לבית אביו בבריסק. אותה שנה נפטר אביו, ר' יוסף דוב, ור' חיים נעשה רב בבריסק. עם גירוש יהודי בריסק בזמן המלחמה העולמית יצא ר' חיים למינסק וישב שם עד תרע"ח, אחר־כך קבע מושבו באוטבוצק לפי מצוות הרופאים, וביום ג', כ"א אב, נפטר.

ר' חיים סולובייצ'יק

כוחו של ר' חיים גדול היה לא רק בתורה, אלא אף בחוש האמת שלו. יש גדולים בתורה, גדולים באמת, גדולים במעשים טובים. ואילו ר' חיים היה גדול בכל הבחינות ההן כאחת. מעלתו בתורה היתה כשל ראשון. הראשונים היו גדולים לפי שחצבו בשיתין. הם לא הלכו אחרי פלפולים, אלא העמיקו לתוך הפשט וחתרו אל האמת. אחרי נקודת האמת חיפש גם ר' חיים ואותה מצא תמיד. הוא היה מנתח כל עניין באיזמל ההגיון, צלל לעמקו של ים התלמוד ודלה פנינים. משנתו היתה קב ונקי. את הסובין לא קלט מלכתחילה.

ענין מיוחד הוא הסברתו של ר' חיים. הוא היה מרצה על כל נושא בדיבורים מאירי עינים, בהסברה קולעת אל הנקודה. ר' חיים היה אומר: חסרון הסברה הוא חסרון הבנה.

בניתוחו הדק הסביר ר' חיים את „הראשונים", את חכמי התלמוד, ובמיוחד את הרמב"ם והראב"ד. ספרו „חידושי רבינו חיים הלוי", (בריסק תרצ"ו), הופיע בדרך של חידושים וביאורים על הרמב"ם. לא עמד לערער על השגותיו של הראב"ד, אלא ההשגות הופרכו מאליהן אחרי ניתוחו הדק. יצא כך, שהרמב"ם לפי דרכו מוכרח היה לכתוב כפי שכתב, והראב"ד על פי דרכו צריך היה להשיג כפי שהשיג.

נקודת האמת של ר' חיים באה לידי גילוי לא רק במשנתו, אלא גם בהליכותיו. והיא כפתה יראת הכבוד מפניו אף על אנשים שלא היה להם כל מושג על גדלותו בתורה. איש אמת — זה שמו בפי כל. אמת בדעתו, אמת בדיבורו ואמת בכל מעשיו. ר' חיים לא נשא פנים לשום איש ולא וויתר על דעתו אף מפני דרכי שלום.

מעשה בפרופסור חוולסון, שחגג את יובלו ונשלחו לו מכל ערי ישראל מברקי־ברכה; ואף כמה רבנים ידועי־שם ראו צורך לברכו מפאת הגנתו על ביילים מפני עלילת דם, על שום שהשפעה גדולה נודעה למלומד בספירות הממשלה. באו עסקני בריסק לר' חיים והציעו לפניו לצרף את חתימתו למברק. אמר ר' חיים:

— למומרים אין אני שולח ברכה.

בפעם אחרת סירב לחתום על מברק של הבעת רגשי־הכנעה, שנשלח מטעם אסיפת רבנים לקיסר ניקולי השני. ר' חיים אמר:

— מה הכרח לשלוח טלגרמה למלך רשע?

על המברק שנשלח לא נתקבל כל אישור מטעם הרשות. לאחר כך הודו הרבנים שהדין היה עם ר' חיים.

בענייני־תורה וצרכי ציבור היה ר׳ חיים שמרן וקנאי, ללא ויתורים ופשרות. התנגד לתיקונים חדשים בסדרי החינוך ובהנהגת המוסדות. כבודו היה גדול על כל חלקי הציבור ולהוראותיו צייתו רבים.

ב־1905 פרץ גל של שביתות בכל ערי רוסיה, ואף פועלי בתי החרושת בבריסק הגישו לבעליהם תביעות שונות ואיימו בשביתה. נכנס ר׳ חיים בעבי העניינים והשפיע על בעלי בתי־החרושת לוותר לפועלים. אף הפועלים ראו בעין יפה את התערבות ר׳ חיים בעניינים.

ר׳ חיים התנגד לציונות, אבל לא היה איש ריב ומדון לה, לא נלחם בה כאחרים ביד רמה. כנגד זה פעל הרבה לטובת היישוב הישן בארץ־ישראל והיה לו מזכיר מיוחד לענייני ארץ־ישראל. כמה ישיבות ומוסדות־חסד בירושלים היו נתונים לפיקוחו. „מתנגד" בן „מתנגד" היה, אך מעטים כמוהו זכו להתכבד על כל כיתות החסידים בעירו. אף אדמו"רים הוקירוהו ונהגו בו יראת הכבוד. אין לומר שר׳ חיים היה מוקיר את החסידות, אבל לא התעלם מן המאור שבה בחינת כוח בונה ביהדות.

אומרים על ר׳ חיים, שמי שלא ראה מסירות־נפשו לטובת תושבי בריסק אחרי השריפה הגדולה בשנת תרנ"ה, לא ראה מידת רחמים במלואה. כל הימים שלאחר השריפה לא היה ר׳ חיים ישן בביתו, אלא השתכן בפרוזדור המשופע של בית־הכנסת והיה ישן שם על הרצפה. הפצירו בו בני־ביתו לישון במיטתו. והוא מחזיר להם:

איני יכול לשכב במיטתי וליהודים רבים כל־כך אין קורת גג לראשם.

בית ר׳ חיים היה בית־וועד לחכמים, ללומדים, לרבנים עוברי־אורח ופתוח לרווחה לכל עני ונצרך, לכל קשה יום ומר נפש. מן הבית הזה יצאה תורה למרחקים.

הון ועושר לא היו לו, כי שונא בצע כר׳ חיים אין עוד בדורותינו. אך הוא קיים „פיזר נתן לאביונים" ביד רחבה.

מעשה בר׳ חיים, שנכנסו שני עשירי בריסק ונתנו לו במעטפה חתומה סך של ממון, בעד הקידושין שסידר בחתונה בביתם. אותה שעה נכנס אצלו עני הגון לבקש נדבה, נטל ר׳ חיים את המעטפה החתומה ומסרה לעני.

ר׳ חיים בילדותו

עלי האילן

פעם אחת עבר ר׳ חיים הילד עם אביו ליד אילן. שאל אותו אביו:

— כמה עלים, חיימקה, באילן זה?

תלש הילד קומץ עלים מן האילן ואמר לאביו:

— ועכשיו אמור לי, אבא, כמה עלים החסרתי מן האילן.

חי ומת

כשהיה ר׳ חיים ילד בן שמונה ישב פעם בחדר אביו, נכנס בעל־בית ושאל את הרב שאלה: מת איש אחד שהיה אתו בריב והוא נשבע לבלי להסתכל בצורתו. כיוון שהוא אחד מ„חברא קדישא" וצריך לטפל בו מה דינו.

אמר ר׳ יוסף דוב: ומה דעתך, חיימקה?

השיב חיים הקטן מיניה וביה: דבר זה מפורש בפרשת השבוע, ב„בשלח", כי שם נאמר: „כאשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עד עולם". ואחר כך כתוב: „וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים". מכאן שאפילו מי שאסור לראותו חי מותר לראותו מת.

הרב והדיין

פעם אחת ראה אחד מן הדיינים את חיימקה הקטן יושב בטל ואינו לומד, אמר לו:

— חיימקה, מה יהא בסופך? צא וראה אביך נפשו חשקה בתורה והיה לומד יומם ולילה, הרי הוא רב גדול, גאון בתורה, אך אתה ההולך בטל מה יהא בסופך?

השיב לו חיימקה:

— סופי שאהיה דיין.

ידיים מלוכלכות

ראתה אמו של חיימקה שידיו מלוכלכות, התחילה להגיד לו מוסר:

— בושה וכלימה, ילד שכמותך, וידיו מלוכלכות! כלום ראית אצל אמא ידים מלוכלכות כאלו?

ענה ואמר לה חיימקה:

— אני, אמא, באמת לא ראיתי אצלך ידים מלוכלכות כאלו, אבל אמא שלך בוודאי ראתה אצלך ידים מלוכלכות כאלו.

חיימקה חשב מעט והפטיר:

— אך מסתמא גם אמא שלך אמרה לך מוסר.

גוי ושני גויים

כשהיה חיימקה בן ארבע לימדו אביו במגלת אסתר. שאלו אביו:

— אמור, חיימקה, מה היה איכפת למרדכי אילו הרגו את אחשורוש והיה גוי אחד פחות?

השיב הילד תוך כדי שאלה:

— אבל משנודע לאחשורוש על ידי מרדכי שרוצים להרגו הלך הוא והרג את בגתן ותרש והיו שני גויים פחות.

הדגים במיטה

בימי הסליחות העירו את חיימקה בן החמש לילך עם אביו לסליחות. תקפה השינה על חיימקה והתעצל לקום. התחיל אביו להוכיחו על עצלותו ואמר לו, שבימים הקרובים לראש השנה אפילו דגים שבים רועדים. השיב חיימקה:

— כן אבא, אילו הדגים שוכבים כמוני במיטה אף הם לא היו רועדים.

הרבי חייב

חיימקה בן השש למד אצל מלמד, שהיה חסידו של הרבי מסלונים. פעם אחת בא הרבי מסלונים לעיר, הלך המלמד אל הרבי והביא עמו את התלמיד הקטן. ראה הרבי את חיימקה, חיבבו וליטפו ונתן לו תפוח. חטף הילד את התפוח ואכלו בלי ברכה. נזף המלמד בתלמידו הקטן. אך הרבי העיר למלמד שהוא בוודאי חייב בדבר, שלא קיים בתלמיד חנוך לנער על פי דרכו. ואילו חיימקה יצא להגן על מלמדו ואמר:

— לא כי הרבי מסלונים בכבודו ובעצמו חייב בדבר. כי הוא הרבי של הרבי שלי, ומן הסתם הרבי מסלונים לא לימד את הרבי שלי כיצד ללמד אותי.

ללא ברירה

בקטנותו היה לר׳ חיים חבר, שלמדו יחד אצל אביו ר׳ יוסף בר. פעם אחת שאל אביו את חיימקה:

— אמור, בני: מי משניכם למדן גדול יותר

ענה ואמר חיימקה:

— קשה לי, אבא, לענות על כך. ממה נפשך, אומר שאני למדן גדול יותר, הרי אני גאוותן, אומר זלמן סנדר גדול ממני, הרי אני שקרן.

הרכוש והמרור

פעם בסדר של פסח שאל ר׳ יוסף בר את חיימקה בנו מפני־מה אנו עושים זכר לטיט ולמרור של ישראל במצרים, ואין אנו עושים זכר לרכוש הגדול שהוציאו בני ישראל ממצרים.

השיב חיימקה:

— טעמו של דבר, הטיט והמרור לא פסקו עדיין מאתנו, אך מן הרכוש הגדול לא נשתייר לנו כלום.

מציאה והפסד

פעם הוכיח ר׳ יוסף בר את חיימקה, שאינו משכים ללכת לבית־הכנסת, אלא מתאחר לבוא לשם. וכך אמר לו: צא וראה איזה שכר קיבלתי כשבאתי בהשכמה לבית הכנסת, מצאתי רובל.

ענה ואמר חיימקה:

— אדרבה, מכאן אתה נמצא למד, אבא, שכל המשכים לבית־הכנסת מאבד רובל, זהו הרובל שמצאת.

עיין ר׳ חיימקה

ספרו לר׳ יוסף בר, שר׳ חיימקה בנו מתגאה יותר מדי בכש־רונותיו. קרא לו אביו וגזר עליו מתוך רוגז:

— חיימקה, אמור לי איזה חידוש, ואדע במה כוחך.

כיוון שהתחיל מרצה, מיד הפסיקו אביו:

— ודאי כוונתך להקשות כך וכך ולפרק כך וכך...

— אמנם, כך, אבא, השיב הבן וכבש את פניו בקרקע.

שוב התחיל ר׳ חיימקה להרצות את משנתו, ושוב הפסיקו אביו:

— ומה לך להאריך הרבה? הרי כוונתך להקשות אותה קושיה ולתרץ אותו תרוץ. האין זה?

חלשה דעתו של ר׳ חיימקה.

ר׳ חיימקה פשפש שעה קלה במוחו ומצא אחד מחידושיו החרי־פים ביותר. „עכשיו לא ינצחני אבא", הרהר בשמחה, והתחיל להעלות את המרגלית שלו. אבל גם הפעם לא נתן לו אביו לסיים את דיבורו:

— חדל לך, בני, הריני לומר לך מה שבדעתך לגלות לי...

נעלב ר׳ חיימקה וענה:

— אבא! בש"ס החדש נדפסו הגהות ר׳ עקיבא איגר מתחת לעמוד, ובשולי הגליון נמצא ציון־כוכב המרמז ואומר: עין בהג־הות רע"א. ודאי שהרבה מגדולי התורה בקיאים בדרכי לימודו של רע"א ואינם זקוקים כל פעם לעיין בהגהות שמתחת לעמוד, אלא כשהם רואים את ציון הכוכב שבשולי העמוד הם מתכוונים לפעמים לאותן ההגהות. אף על פי כן ערכם של חידושי רבי עקיבא במקומו עומד. והוא הדין כאן. וכי מאחר שנהירין לאבא דרכי שכלו של בנו, אין חידושיו של זה חידושים? ואם מנחש אבא ומתכוון לדברי, הרי זה כאילו ראה את ציון הכוכב שבשולי הגליון, שפרושו הוא: עיין במוחו של חיימקה...

— נצחתני, בני!

מידותיו של ר׳ חיים

הגבאי והגנב

בשעת משתה החתונה של אחד מבני ר׳ חיים נכנס אל האולם גנב מפורסם בורשה ותקע את עצמו בין המסובים. נתרגז הקהל והתחיל צועק: הלאה, גנב, צא מכאן...

עמד ר׳ חיים ואמר:

— מה הרעש? אם גנב הוא, חלילה לכם להוציאו מן הבית. מוטב שתושיבו אותו בראש המסובים על יד הגבאי הראשון ולא תהיו חוששים שמא יגנוב.

דאגה לממזרים

רחמן היה ר׳ חיים גם על ממזרי ישראל, ולא עוד אלא שהיה מחבב אותם חיבה יתירה ודואג להם ולצרכיהם. במשך הימים נעשה ביתו בית־מקלט לאסופים, וכמה נשים שסרחו היו מניחות בצנעה את ילדיהן על סף חדרו והוא היה שמח תמיד על מציאה זו ואומר: אשריני שהזמין לי אלהים מצוה גדולה בהיסח־הדעת. לא היה דורש וחוקר מי האם והאב, אלא קורא למינקת ופוסק לה את שכרה בעין יפה, כדי שתגדל את התינוק כראוי ולא תהא מחסרת אותו כלום.

פעם באה לפניו מינקת, שמסר לה ילד ממזר לגדלו, והתריסה כנגדו דברים חריפים על שלא נתן לה עדיין את שכרה בשבוע האחרון. בדק ר׳ חיים בכל כיסיו ולא מצא כלום, והאשה עומדת וצועקת ואינה רוצה להמתין. לבסוף קיבל גמילות חסד מאחד הדיינים ושילם לה.

כשיצאה את ביתו, קפץ ממקומו ורץ אחריה כשהוא קורא לה בבקשה לשוב לרגע. כשחזרה אמר לה: אל נא תיניקי את הילד עכשיו. התרגזת — ואין החלב הנרגז יפה לתינוק.

מזל טוב

רב למדן גדול נזדמן לפונדק אחד עם ר׳ חיים. התחיל אותו רב לחקור בגדרם של הנשואין, אם זהו קניין הנגמר פעם אחת עולמית, או קניין הנמשך, המתחדש והולך? נטה הרב להכריע לצד השני, שבכל יום מתחדשים הנשואין. לא נכנסו הדברים באזני ר׳ חיים. כשסיים הרב את דבריו אמר לו ר׳ חיים:

— ובכן מגיע לכבודו ברכת מזל טוב...

פיקוח־נפש

בשנה הראשונה למלחמה העולמית, בימים שבין ראש־השנה ליום הכיפורים נתפסו חמישה יהודים לרשות הצבאית על־ידי עלילה. אמרו לר׳ חיים שבחמשת אלפים רובל אפשר לשחרר את התפוסים על לא עוון. כל עשרת ימי תשובה טרח ר׳ חיים להשיג את הסכום ולא עלה בידו. בערב יום הכיפורים ציווה להכריז בבית־הכנסת הגדול שבעיר לבלי להתחיל בתפילת „כל נדרי" עד שתבוא הודעה ממנו. כשהגיעה שעת „כל־נדרי" הלך ר׳ חיים בלויית שנים מנכבדי־העיר לבית הכנסת והודיע שכל זמן שלא יקבצו המתפללים חמשת אלפים במזומנים, לא יתיר להתפלל. באותו מעמד נצטוו הגבירים לילך לבתיהם ולהביא סכומי כסף במזומן. וכך נתקבץ כל הסכום.

המשיח שנהרג

מעשה בר׳ חיים, שהיה מהלך בדרך ברכבת. פרש לקרן זווית וישב והרהר בדברי תורה. בני לוויתו ישבו וסחו ביניהם. היה שם מסית אחד. התחיל מספר בשבחה של יראתם ומוכיח, שישו משיח היה.

— חזקה, — מתקיף אחד מן החבורה, — שהתנאים, בני דורו של ישו, ידעו בטיבו יותר מכל הדורות הבאים אחריהם, והתנאים הרי דנוהו למיתה.

— אף התנאים — משיב המסית — עלולים לטעות. ובר כוכבא יוכיח. הרי טעה בו רבי עקיבא שמשיח הוא.

נסתתמו דבריו של המתקיף.

נענה רבי חיים ואמר לו להמסית:

— ומניין אתה אומר, שטעה רבי עקיבא ובר כוכבא לא היה משיח?

— הרי — מקנטר המסית — בר כוכבא נהרג.

— אם כן — משיב רבי חיים בנחת — אף אתה מודה שמשיח שנהרג אינו משיח...

מה שאי אפשר שיהיה כתוב ב„תוספות"

פעם אחת ישב רבי חיים במסיבה של תלמידי־חכמים ואמר דבר תורה. העיר אחד, כי בתוספות במקום פלוני כתוב כך וכך, ויש משום סתירה לדבריו. השיב ר׳ חיים:

— בתוספות לא כתוב כך.

מיד הביאו גמרא, פתחו את התוספות, ומצאו שבאמת אין כתוב שם כך.

אמר ר׳ חיים:

— כלום סבורים אתם שאני בקי בתוספות, ובפרט במה שלא כתוב שם? לאו דווקא. אלא שהבנתי מדעתי, שכך אי אפשר שיהא כתוב בתוספת.

סברות בעלביתיות

תלמיד חכם אחד רצה להציע לפני ר׳ חיים איזה חידוש בתורה, הקדים בהכנעה ובהתנצלות ואמר:

— רצוני להרצות לפני רבנו „סברא בעל־הבית׳ית״.

— אל חשש, — השיב ר׳ חיים, — כל התורה שלי הן סברות בעלי־הבית׳יות״...

חכמת הפרצוף

ר׳ אליהו ברוך ממיר נפטר בזמן המלחמה במינסק ונקבעה ההלווייה לשעה מסויימת. אמר ר׳ חיים לרב אחד לילך עמו עד ההלוויה לקיים מצוות ביקור חולים אצל ר׳ רפאל חותנו. בדרך יעץ ר׳ חיים לרב שלא לספר לר׳ רפאל על פטירתו של ר׳ אליהו ברוך, כי ר׳ רפאל זקן ותשוש היה.

כשיצאו מלפני ר׳ רפאל, אמר ר׳ חיים אל הרב:

— רפאל יודע כבר, אלא שסבור היה, שאנחנו איננו יודעים, ולא רצה להיות „מוציא־דיבה״ ולספר לנו.

תמה הרב:

— כלום שמענו מר׳ רפאל איזה רמז על כך?

ר׳ חיים לא השיב כלום. אך כשבאו ללוויה מצאו שם... את ר׳ רפאל.

החזן לא יברח

בעיר סמוכה לבריסק עזב החזן את משרתו וברח משם. היו בני העיר מצטערים על כך, כי קולו היה ערב ופרקו נאה. הביאו ראשי הקהל חזן אחר, שקולו לא היה ערב ביותר ואף בעל־צורה לא היה, והלכו עמו לבריסק אל ר׳ חיים לעשות אצלו כתב־התקשרות עם החזן ולהוציא מלבם את הפחד שמא גם הוא יקום ויברח. חייך ר׳ חיים ואמר:

— אספר לכם מעשה. בעיר אחת פתחו בית־עלמין חדש, ובנו־הג שבעולם מביאים מת ראשון ממקום אחר, שלא יאמרו בני המקום ש„חברא קדישא״ עומדת ומצפה למת לחנך בו את בית העלמין החדש. שמעו שבעיר הסמוכה שבק יהודי חיים לכל חיי, מיד שלחו לשם שני אנשים להביא את המת. מה עשו בני העיר ההיא? את המת שלהם לא נתנו, אבל נתנו במקומו בשכר כ״ה רובל איש חי שהתחפש כבר־מינן. עטפוהו בפרוה, כי היה אז חורף, ושמוהו בעגלת המתים, שהשליחים הביאו עמהם. בדרך עמדו השליחים ליד אכסניה ונכנסו לתוכה לקחת לגימה. מיד קם הבר־מינן וברח מן העגלה. כשיצאו מן האכסניה חשכו עיניהם. לא היתה להם ברירה אלא לנסוע מיד לעיר אחרת ולקנות שם מת אחר. ושם ניתן להם בשכר כ״ה רובל מת ממש. כיוון שהיו בעלי־נסיון נטלו כבלים ובקשו לקשור את המת. היה שם פיקח אחד ואמר להם:

— רבותי, לחינם אתם טורחים, הרי זה בר־מינן לאמתו, וחזקה עליו שלא יברח.

הבינו ראשי הקהל את הרמז והסכימו בדעתם לוותר על כתב־התקשרות, כי חזן שכזה חזקה עליו שלא יברח.

רב קשיש מתל־אביב

בשנת תרצ״ה חפשו רב לתל־אביב. בין יתר המועמדים היה גם ר׳ יוסף ישכר דוב סולובייציק, נכד ר׳ חיים. רמזו לו פרנסי העיר שמפאת גילו הצעיר לא הגיע עדיין לפרק מרא דאתרא של תל־אביב. ענה להם מיניה וביה:

— מכל מקום הנני קשיש מתל־אביב.

אמרות ר׳ חיים

— כנגד האלף־בית אין עצה. אין מקום לשום קושיה עליו.

— התירוץ הטוב ביותר הוא להבין את הקושיה על בוריה, וכשמבינים יפה את הקושיה מתברר שאין כל קושיה.

— ההבדל ביני לפלוני. פלוני מעיין במחשבתו שעה אחת כדי לומר אחר כך חידושי־תורה כ״ג שעות רצופות, ואילו אני חושב כ״ג שעות רצופות, כדי להגיד חידושי־תורה שעה אחת בלבד.

— לאחר שרב אחד הגיד לפניו פלפול ארוך רצוף קושיות ותירוצים ושאל לחוות־דעתו של ר׳ חיים על חריפותו, אמר ר׳ חיים אל הרב: אף בפי יש קושיה חמורה. מפני מה יש בלכתחילה שני למ״דין ובמלה בדיעבד אין אף למ״ד אחת? ונראה לי לתרץ כך: מלכתחילה היתה צריכה להיות למ״ד גם ב„בדיעבד״. אולם בדיעבד, כשאין למד ב„בדיעבד״, אין בכך כלום.

שוב אמרו על ר׳ חיים:

— מה בין ר׳ חיים לפלוני הרב הגאון? פלוני הרב הגאון אימר חידושים טובים, שאינם נופלים במעלתם משל ר׳ חיים, אבל הוא אומר גם חידושים פחותי־ערך. ואילו ר׳ חיים אומר רק חידושים טובים.

ר׳ חיים היה אומר:

„אין אני מקיל באיסורים. אדרבה, אני מחמיר. אני מחמיר בפיקוח נפש. לכן אני מקיל.

הלוויתו של הרב ר׳ חיים סולובייצ׳יק ז״ל

במכתב מיוחד אל ה„ווארהייט״ (עתון יהודי בניו־יורק) אנו מוצאים פרטים מעניינים על הכבוד האחרון, שחלקו יהודי וארשה וסביבותיה להרב ר׳ חיים סולובייציק ז״ל. ההלוויה היתה ערוכה בתכונה רבה ובטקס גדול. כל העיר עטפה אבל כבד כשהופיעו המודעות הגדולות, ועליהן רשומות המילים „היום בארבע שעות ושלשים וחמשה רגעים נסתלק באוטווצק גדול הדור, רבן של כל בני הגולה, הגאון ר׳ חיים זצ״ל סולובייציק מבריסק״. תושבי אוטווצק מאנו לוותר על כבוד קהילתם ולא נתנו לקהילת וארשה להוציא את הנפטר מרשותם. הוצא פסק דין במעמד הרבנים, כי חשובי אוטווצק יתעסקו רק ב„טהרה״ בלבד, אולם את מנוחתו ימצא המנוח בבית הקברות הוארשאי.

קהל גדול באי־כוח הקהילות הסמוכות לוארשה, וביניהם גדולי הרבנים והאדמו״רים, נתאספו לאוטווצק, כדי להשתתף בהלוויה.

בחצות היום הוליכו את ארונו של המת במסע מיוחד לוארשה. מכל קצוי העיר נתאספו המונים המונים מכל שדרות היהודים וצבאו על התחנה, כדי לפגוש את המסע. צעירים למאות מאת הסתדרויות ציבוריות שונות, וביחוד מאיגודי „תומכי בחורים — לומדי תורה״ היו המפקחים על הסדר. בין המקבלים את ארונו של הנפטר היו: באי־כוח המוסדות הציבוריים השונים שבוארשה באי־כוח ועד העזרה הבריסקאי עם היועץ מר שרשווסקי בראש, באי־כוחה של הגמינא העברית, מר ל. דודסון, המטיף הד״ר פוזננסקי, הרב כהנא בתור בא־כוח ה„רבינט״ ועוד הרבה מגדולי הרבנים.

משמרת של כבוד חנתה על המסע, מיד בבואו אל התחנה; בא־כוח הקהילה נכנס אל המרכבת, שנמצא בו הארון, ובמעמד יורשיו של המנוח מסר רשות ויפוי־כוח בשם הקהילה הוארשאית לועד העזרה הבריסקאי, כי חשובי עדת בריסק יעסקו בקבורת רבן ומנהיגם הרוחני. את הארון נשאו על כפיים רק יחידי הסגולה מבין הרבנים והעסקנים, ותהלוכה שלמה של בני החדרים והישיבות לומדי תורה עברו לפניו שורות שורות במשטר וסדר. כל בני משפחתו של המנוח הלכו אחרי המיטה, ואחריהם נהרו אלפי המלווים דרך הרובע היהודי ועל פני חנויותיו הסגורות מפני האבל.

בבית הקברות, באו עשרות אלפים לחלק להנפטר את הכבוד האחרון. שם הפסידהו זקן ההוראה שבוארשה, הרב ר״א פלמוטר, שעורר את דמעותיהם של כל הנאספים, ותלמידו המובהק של המנוח הרב גוטשכטר. וכשהתחילו לחצוב את הקבר בשביל המנוח, בתוך אהלו של הנציב מוולוז׳ין ז״ל, נגשה קבוצה שלמה של תושבי בריסק והכריזה במעמד כל הנמצאים, כי ממנים הם פה אחד לרב על קהילתם את הבן היורש הרב ר׳ זאב. קריאות „מזל טוב״ התפרצו מהרבה פיות, ועם סתימת הגולל געה כל העם בבכי.

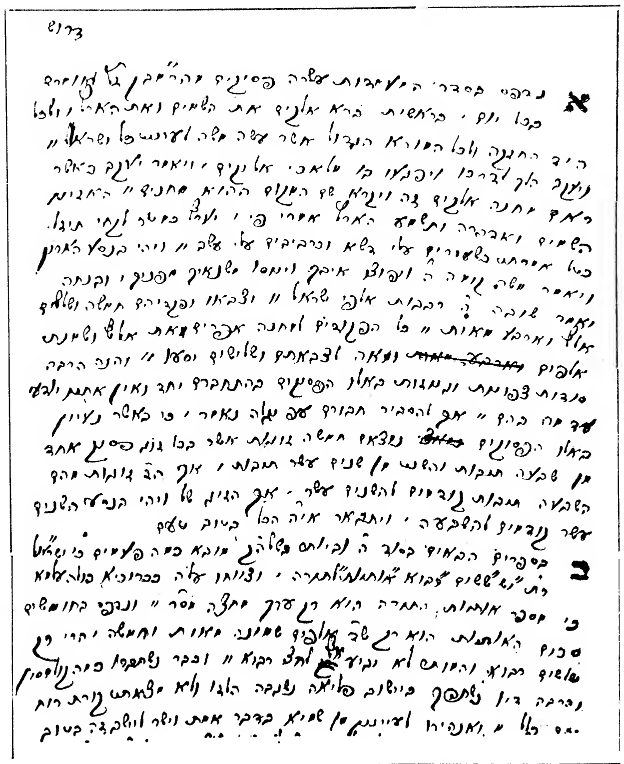
(ע״פ „העברי״ מס׳ 47, ניו־יורק, ל׳ כסלו תרע״ט — 13.11.1918)

רשימת ספרים של גדולי בריסק־דליטא*

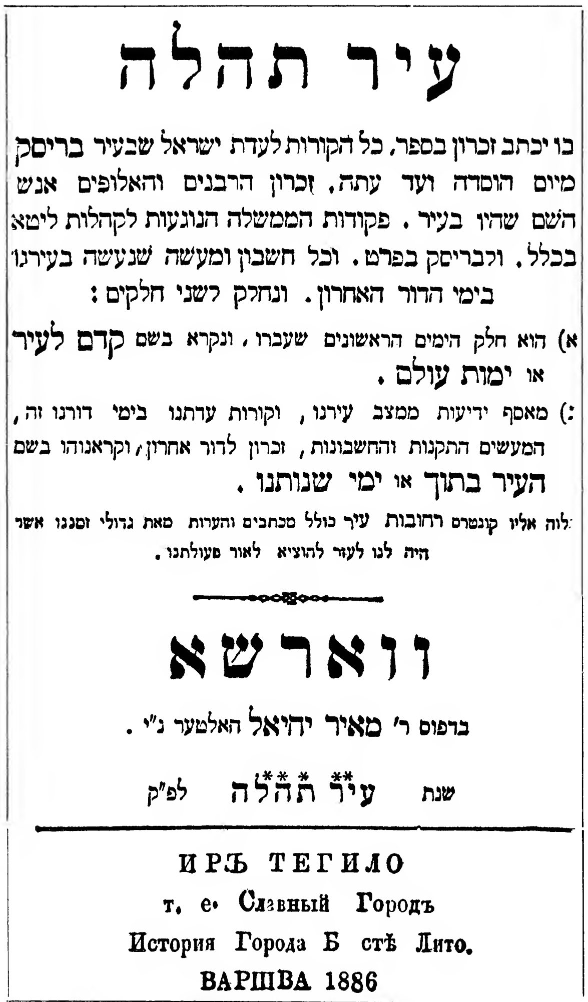
שם הספר והמחבר	דפוס	שנה
א. אבן משה מאת ר' משה ב"ר יעקב אהרן מבריסק	וארשה	תרי"ט
ב. אגרת מאת הגאון ר' דוד אופנהיים	ניקלסבורג	תנ"ח
ג. אגרת מס' יחוסתא דצדיקי דארעא דישראל, מאת הר' שמחה בן הקדוש ר' פסח מבריסק	מנטובה	תל"ו
ד. ארבע כוסות, הספד מר' אברהם יצחק ב"ר יוסף יעסל מעברה הנהר דבריסק	אלטונה	תקמ"ב
ה. הארוך מש"ך, עם באור נכדו ר' אהרן מבריסק	ברלין	תקכ"ו
ו. בית חדש מאת הגאון ר' יואל סירקש	קראקא	שצ"א
ז. בית יעקב מאת הגאון ר' יעקב שור (אב"ד בריסק)	וויניציא	ת"ג
ח. תשובות	כת"י	
ט. ברכת הזבח מאת הגאון ר' שמואל קאידנובר	אמשטרדם	תכ"ד
י. ברכת שמואל מאת הנ"ל	פרנקפורט דמיין	תמ"ב
יא. גדולת שאול מאת ר' צבי עדעלמאן	לונדון	תרי"ד
יב. הוי אריאל מאת ר' זונדל מביאלסטוק	ווילנא	תקצ"ח
יג. זכרון משה מאת הגאון ר' משה ליפשיץ (אב"ד בריסק)	לובלין	שע"א
יד. זרע אברהם מאת ר' אברהם ב"ר בנימין	זולצבאך	תמ"ה
טו. חידושי הלכות מאת הגאון ר' העשל	וארשה	תר"כ
טז. חידושי הר"י מאת ה"ר יעקב בן לוי	הוראדנא	תקי"ג
יז. חלקת מחוקק מאת הגאון ר' משה ב"ר מילא	קראקא	ת"ל
יח. יד אליהו, תשובת ר' אלי' ב"ר שמואל	אמשטרדם	תע"ב
יט. יש מנחילין מאת ר' פנחס קאַצינלבויגן	כת"י	
כ. לקוטי דינים, שו"ת להר"מ מבריסק	כת"י אופנהיים 606/4	
כא. ס' המאור להרז"ה, נדפס ע"י ר' משה בר"ש מבריסק	ברלין	תקנ"ט
כב. מגיני שלמה מאת הגאון ר' יהודה ב"ר יוסף (אב"ד בריסק)	אמשטרדם	תע"ה
כג. מנחת יהודה מאת הג' ר' ליב ב"ר עובדיה איילנבורג	לובלין	שס"ט
כד. משיב נפש מאת הגאון הב"ח	לובלין	שע"ז
כה. מים עמוקים מאת הגאון ר' מרדכי ב"ר נחמן	זאלקווי	תק"ד
כו. מנחת אהרן מאת הגאון ר' אהרן ב"ר מאיר	נאווידוואר	תקנ"ב
כז. מפרש חטאים מאת ר' משה ב"ר יצחק מבריסק	אמשטרדם	תט"ו
כח. מקור מים חיים מאת הגאון ר"י מאיר פדוא	סדילקב	תקצ"ב
כט. סדר חליצה מאת ר' זלמן מבריסק	אופנהיים	תקמ"ב
ל. פורת יוסף מאת ר' יוסף יעסל מבריסק	וואנזבעק	תפ"ז
לא. פירוש על עשר עטרות מאת ר' אברהם ב"ר בנימין	פרנקפורט דמיין	תנ"ה
לב. פני יהושע, שו"ת הגאון ר' יהושע ב"ר יוסף	אמשטרדם	תע"ה
לג. פלפולא חריפתא מאת הגאון ר' יעקב שור	אמשטרדם	תי"ג
לד. פירוש על ס' עשרה מאמרים מאת הגאון ר' מ"ש	כת"י רד"א	
לה. פשר דבר מאת ה"ר יצחק ב"ר יוסף יעסל	אלטונא	תק"ג
לו. פתח הדביר מאת ר' מאיר יונה (אב"ד דבריסק)	ווילנא	תרל"ד
לז. שאגת אריה מאת הגאון ר' ליב (אב"ד דבריסק וקראקא)	נייוויט	תצ"ג
לח. שו"ת ב"ח הישנות מאת הגאון הב"ח (ראה „בית חדש")	פרנקפורט דמיין	תנ"ז
לט. שו"ת ב"ח החדשות מאת הנ"ל	קאדעץ	תקמ"ה
מ. שו"ת מאת הגאון ר' מרדכי זיסקינד רוטנבורג	האמבורג	תנ"א

* ע"פ „עיר תהלה", לא"ל פינשטיין, וארשה, 1868.

שם הספר והמחבר	דפוס	שנה
מא. שארית יעקב מאת ר׳ יעקב ב״ר יואל מבריסק	אלטונא	תפ״ז
מב. שער החדש על העיטור מאת הגאון ר׳ מאיר יונה	ווילנא	תרל״ד
מג. שפתי חכמים מאת ר׳ יעקב בן משה טריווש מבריסק	פרנקפורט דמיין	תע״ב
מד. תבואות שמש מאת ר׳ מאיר ב״ר אהרן	ברלין	תקמ״ז
מה. תולדות אהרן מאת הגאון ר׳ העשל (ראה „חידושי הלכות״)	פרנקפורט דמיין	תפ״ה
מו. תבואות שור על הטורים מאת הג׳ ר׳ אפרים זלמן שור	לובלין	שע״ה
מז. כתונת פסים מאת הגאון ר׳ יעקב מאיר פדוא	וארשה	תרט״ז
מח. תשובות מהרי״מ מאת הנ״ל	וארשה	תרי״ד
מט. נחלי מים ועין המים מאת הנ״ל	וארשה	תרמ״ג
נ. בית הלוי מאת הגאון ר׳ יוסף בער סולובייציק	וארשה	תרמ״ד
נא. בית הלוי מאת הנ״ל	וארשה	תרמ״ד
נב. עזרת יהודה מאת הגאון ר׳ איסר יודל	וארשה	תרמ״ד
נג. נחמת יהודה מאת הנ״ל	וארשה	תרכ״ו
נד. קנקן בשם מאת מהר״ר יודל עפשטיין	קעניגסבורג	תר״ו
נה. מנחת יהודה על ש״ס מאת הנ״ל	וארשה	תרל״ז
נו. אור הצבי מאת מוה״ר ר׳ צבי הירש ברלס	לובלין	תרל״ה
נז. מעגלות אור מאת מוה״ר ר׳ ליטמאן בר׳ דוד	וארשה	תרכ״ח
נח. מאורי בית יצחק מאת מוה״ר ר׳ אורי אייזיק (מו״צ בריסק)	ירושלים	תרכ״ו
נט. ביאור על מדרש תהלים מאת מוה״ר ר׳ אהרן משה פדוא	וארשה	תרכ״ה
ס. ביאור על פסיקתא דר׳ טוביה מאת הנ״ל	ווילנא	תר״מ
סא. תלפיות, ביאור על הגדה מאת ר׳ א״ל פינשטיין	וארשה	תר״ל
סב. עיר תהלה מאת הנ״ל	וארשה	תרל״ח

קטע מכתב־יד של הספר „אור הצבי״ להרב מוה״ר צבי־הירש ברלס מבריסק, דפוס לובלין, תרל״ג (1875)

עיר תהלה

בו יכתב זכרון בספר, כל הקורות לעדת ישראל שבעיר בריסק מיום הוסדה ועד עתה, זכרון הרבנים והאלופים אנשי השם שהיו בעיר. פקודות הממשלה הנוגעות לקהלות ליטא בכלל, ובריסק בפרט. וכל חשבון ומעשה שנעשה בעירנו בימי הדור האחרון. ונחלק לשני חלקים:

א) הוא חלק הימים הראשונים שעברו, ונקרא בשם קדם לעיר או ימות עולם.

ב) מאסף ידיעות ממצב עירנו, וקורות עדתנו בימי דורנו זה, המעשים התקנות והחשבונות, וזכרון לדור אחרון, וקראנוהו בשם העיר בתוך או ימי שנותנו.

ולוה אליו קונטרס רחובות עיר כולל מכתבים והערות מאת גדולי וסגנו אשר היה לנו לעזר להוציא לאור פעולתנו.

ווארשא

בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער נ״י.

שנת עי״ר תה״לה לפ״ק

ИРЪ ТЕГИЛО

т. е. Славный Городъ

История Города Б стѣ Лито.

ВАРШВА 1886

שער הספר „עיר תהלה״ לר׳ א״ל פיינשטיין ←

זכרון בספר

בְּרִיסְק

מאת מנחם באריישא

בִּמְקוֹם שָׁם נִפְגָּשִׁים שְׁנֵי נְהָרוֹת,
וְשָׁלֹשׁ מְדִינוֹת כְּמוֹ בְּסֶגֶל מִצְטַלְּבוֹת –
עִיר מִשְׂתָּרַעַת מִשָּׁנִים קַדְמוֹנִיּוֹת.

שָׁלֹשׁ מְדִינוֹת: פּוֹלַנְיָה, לִיטָא וּוֹהָלִינְיָה,
שָׁם בְּאֶמְצַע שׁוֹכֶנֶת הַקִּרְיָה, —
וּמִחְיָתָהּ עַל זֹאת הַשְּׁלִישִׁיָּה!

קְרוֹנוֹת מַשָּׂא אֵלֶיהָ נוֹהֲרִים מִשָּׁם:
בַּיַּבָּשָׁה וְעַל פְּנֵי מַיִם יְהוּדִים שׁוֹלְחִים לַחְמָם,
גַּם לְתוֹרָה וְלִצְדָקָה יִתְּנוּ נִדְבַת לִבָּם.

גַּם יִנָּתֵן לַמֶּלֶךְ חֵלֶק רַב, —
וְהוּא מַשְׁגִּיחַ לְטוֹבָה עַל יְהוּדָיו,
וְכָכָה יַעֲשֶׂה שֵׁנִי, שְׁלִישִׁי אַחֲרָיו.

עַד בּוֹא חֲמֶלְנִיצְקִי לַעֲרֹךְ שָׁם טֶבַח,
גַּם קַלְגַּסֵּי עִיר מוֹסְקְבָה בָּאוּ אֶל הַזֶּבַח,
נִדְמֶה: הֵקִיץ הַקֵּץ עַל עִיר זוֹ רַבַּת שֶׁבַח.

אַךְ שְׁאֵרִית נִצְּלָה מִכִּידוֹנֵי הַלִּגְיוֹנוֹת,
יִשּׁוּב חָדָשׁ גָּדַל, פָּרַח עֲלֵי הַמַּשּׁוּאוֹת,
וְעַל אֵפֶר בָּתֵּי עֵץ הוּקְמוּ בָּתִּים־חוֹמוֹת.

עַל סוּס דּוֹהֵר נִשָּׂא צָאר רוּסְיָה הַגֵּאֶה,
וּבְקוֹל נָגִיד פָּקַד: «הַקֵּץ לַהֶרֶס זֶה!
לִי כָּל גְּבוּלוֹת עוֹלָם — מִי לִי יִשְׁוֶה?»

שָׁלַח עֵינוֹ, הֵעִיף מַבָּט מַלְכָּה שֶׁל רוּס, —
רָאָה גְּדוֹת מוּכוֹבִיץ וּבוּג הַמְּפַכִּים בְּעֹז,
נָהַם: «הוֹאִילִי נָא, עִיר עַתִּיקָה, לָזוּז!»

כְּמוֹ בְּאַרְצוֹ הִרְחִיב פֹּה שִׁלְטוֹנוֹ הַצָּאר,
פֹּה — קְסַרְקְטִין הֵכִין, וְשָׁם — מִבְצָר: —
לְהוֹלְכֵי בָּטֵל שָׁם הִתְגּוֹרֵד אֶפְשָׁר.

וּמִי יִשָּׂא־יִתֵּן עִם מֶלֶךְ חַם בּוֹעֵט? —
הָעִיר הָעַתִּיקָה הַחֵלָּה הִשָּׁמֵט
מִחוּץ מֵי מוּכוֹבִיץ הַנּוֹחַ, הַשּׁוֹקֵט.

צָץ שׁוּק־דָּגִים בִּמְקוֹם בֵּית־הָעוֹלָם,
וּבֵית־יִרְאָה עַל כַּר עִם צְלָב גָּדוֹל הוּקַם,
צְלָב מוֹסְקְבָה עַל מֵימֵי־פּוֹלִין גֵּא וָרָם.

וּבַנָּאִים וְנַגָּרִים וְתַגָּרִים
בַּקְּסַרְקְטִין כָּל חֵפֶץ מְסַדְּרִים —
וּבְבֵית־מִדְרָשׁ תְּצַלְצֵל קַעֲרַת יוֹם־הַכִּפּוּרִים.

מֵהַמְּצוּדוֹת קוֹל תּוֹתָחִים בּוֹקֵעַ,
הוֹמִים שְׁוָקִים וּרְחוֹבוֹת מִשְּׁאוֹן צָבָא שׁוֹפֵעַ,
וְקִלְלַת «בַּת נַעֲוַת מַרְדּוּת» כְּרַעַם תִּשָּׁמַע.

וַחַיָּלִים זְקוּקִים לְדַיְסָא, בִּגְדֵי שְׂרָד,
קְצִינֵי צָבָא – לְסִבְאָ יֵין־שָׂרָף — וְלֹא מְעַט;
גַּם בְּהִלָּכוֹת נָשִׁים לָמוֹ שֵׁם וָיָד...

קַצָּב אֵינוֹ חוֹקֵר — מַטְבִּיעַ חוֹתָמוֹ עַל כֹּל,
נָעִים סְבוּאֵי זְנוּנִים בְּסִמְטַת אִטְלִיז, הָמֹה, צָהֹל,
וְקַבְּצָנִים אוֹכְלִים — אִם לֹא בָּשָׂר שָׁמֵן —
רֵאָה וּטְחוֹל.

פֹּה — רֹחַב לֵב, אֵין צָרוֹת עַיִן, קַמְצָנוּת,
גַּם בֵּית מִדְרָשׁ בָּנוּי לְזָקוּן לָחַשׁ וְלִלְמוֹד,
וְגַם מִקְוַת נָשִׁים לְטַהֵר וְלִצְנִיעוּת.

וְהַבְּרָה נִפְלָה: בִּבְרִיסְק יוֹרֵד הַמָּן,
וְנוֹהֲרִים לְשָׁם תַּגָּר פָּשׁוּט, אוּמָּן,
סַרְסוּר, סַפְסָר, מְלַמֵּד וּסְתָם קַבְּצָן.

צָצִים עֲשֶׂרֶת קַבְּצָנִים עִם כָּל חֲנוּת,
לְצַד עָשִׁיר אֶחָד — תִּשְׁעָה קַבִּים שֶׁל עֲנִיּוּת
וְהַדַּלּוּת פּוֹשָׂה בְּמָשִׁי וּסְמַרְטוּט...

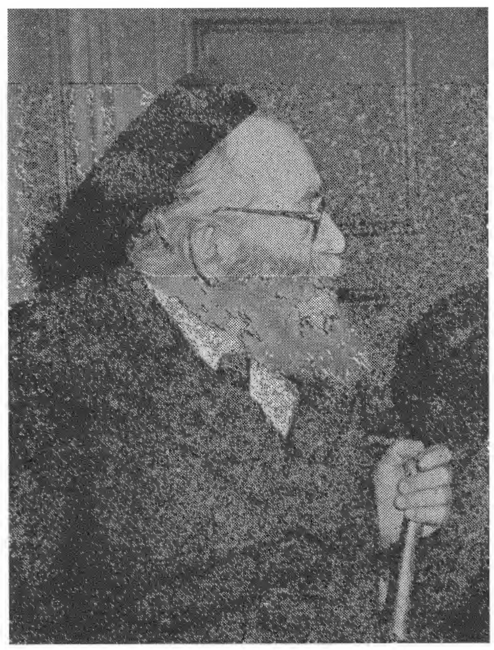
עברית: א. גרינשפן

נצנוצי זכרון

מאת **הרב א״י אונטרמן**, הרב הראשי בתל־אביב.

א

בביהמ״ד הקטן, שאבא ז״ל התפלל בו, שנקרא בשם „ביהמ״ד שמאי ווינט״, היה רגיל להתפלל אחד ממורי־הוראה שבעיר, איש דגול ומצוין, הרב ר׳ משה אהרן וויצבלום. בעיר קראוהו בשם רבי משה אהרן המו״צ, והוא היה מפורסם

הרב איסר־יהודא אונטרמן

לתלמיד חכם ודעתן גדול ומומחה במיוחד להסדיר סכסוכים שבין אדם לחברו, אף על פי שלא היה מן הדיינים הקבועים. הוא היה חשוך בנים ועלה לעת זקנתו לארץ ישראל ומנוחתו כבוד בירושלים.

מלבד גדלו בתורה ובהוראה היה ידוע כאיש מעשה, זריז ופיקח ובעל תפיסה מהירה בענינים מסובכים. רבני העיר הגאונים ז״ל הוקירוהו ושיתפוהו בבירור דברים הדורשים הבנה רחבה; אולם בבית־המדרש התבלטה השפעתו בכך, שידע למשוך אליו אנשים צעירים, לקרבם לתורה ולהדריכם במידות טובות ובהבנת דרכי החיים. כל הילוכו היה אומר כבוד וסדרי חייו מחושבים בזהירות ודייקנות. התנהג על פי דרכו של הגאון מווילנא והקפיד על כל דבר בבית־המדרש שייעשה כדין, בסדר ובכבוד. וכן שם לבו במיוחד שתהא קריאת התורה ברורה לפי כללי הדקדוק (מה שלא היה שכיח בסביבתנו), היה מזהיר בפני שגיאה בהברה בין „מלעיל״ ל„מלרע״, החשיב את הפיוטים שבתפילה כמקור של השתפ־כות הנפש ולא נתן לזלזל בהם. בביתו שרר נקיון וסדר, אף שהתפרנס בדוחק רב. לבחורים צעירים היה תענוג מיוחד לטייל אתו ארוכות וקצרות ולהקשיב לדבריו, שהיה בהם תמיד לקח מועיל. יהי זכרו ברוך!

ב

ב„בית המדרש של הרב״ (שנקרא כך עוד מימי הרב ר׳ צבי אורנשטיין (ז״ל) נפתחה כמו מאליה ישיבה של בחורים, בלי ראש־ישיבה ובלי משרד והנהלה, וקול התורה לא נדם בקרבה. בחורי־חמד מבריסק וסביבתה, וגם מערים רחוקות, נהרו אליה וישבו על התורה בשקידה ובהתלהבות, מה שלא היה קודם: הדבר התחיל בשנת תרנ״ו בערך ונמשך כמה שנים. הכוח שמשך את התלמידים מרחוק היתה אל נכון התשוקה להיות בקרבתו של הגאון רבי חיים זצ״ל, שהירצה שיעור לתלמידים מבוגרים, אולם היו שם גם צעירים שלא השתתפו בשיעור ונמשכו לשם בשביל האוירה של ישיבה גדולה שהביאו אתם בחורים שלמדו מקודם בישיבת טלז. לישיבה זו נכנסתי בעודי עלם צעיר לפני גיל בר־מצוה, והבחורים הגדולים שם קרבוני מאד. אולם ברצוני לציין רק אישים מבריסק יוצאים מהכלל שנשארו בזכרוני.

היו בבית־המדרש בעלי בתים מפורסמים בתורה וביראה

ועמלים עם הציבור. ברם, טיפוס אחד של יהודי פשוט עומד לפני כמו חי, מרביץ־תורה רב־פעלים, אף שלא היה למדן כלל. קראו לו ר' ראובן אהר'קי, סוחר קמח, והוא התמסר בכל לבו ומרצו להמציא תמיכה לכל התלמידים שבאו מחוץ לעיר. בעצמו חילק את התמיכה „לפי גודל ההתמדה", כי זו היתה אמת־המידה היחידה שלו. ראיתי אותו בערבים מהלך בין שורות הלומדים, מביט על הבחורים ומתענג לראות את שקידתם (מבלי שהיתה בו יכולת לעמוד על כשרונותיהם ודרגת למודם), ועונג זה נתן לו מרץ לעבודה.

נפלא הדבר בעיני עד היום, על פי הנסיון שלנו בעבודת הציבור, שאיש יחידי זה הצליח למצוא תורמים ומקורות־הכנסה רחבים והשפיע על הציבור רק ברצינותו ובפשטותו, ועלה בידו להחזיק את קיבוץ הלומדים במשך שנים. בין הלומדים אז היו כאלה, שנתפרסמו אחר־כך בעולם כגדולי תורה ותושיה. זכורני, כי במשך זמן קצר ישב שם גם הגאון בעל „חזון איש" ז"ל על אחד הספסלים, שקוע כולו בגמרא שלפניו ולומד בקול חרישי מבלי להרים עיניו. לא העזתי לשאול ממנו דבר, אבל היתה לי הרגשה, כי הבחור ההוא לגדולות נוצר. זוכר אני, שפתאום הופיע שקדן עצום בשם „המתמיד מסעליץ" (נפגשתי אתו אחר־כך כשגדלנו ונוכחתי כי לא הצליח כל כך בלימוד כפי שחשבו), שהיה ישן רק שעות אחדות בלילה והיה מתמיד גדול. ר' ראובן אהר'קי היה עומד על ידו שעות שלמות, מרותק לניגונו של השקדן ופניו היו מאירות משמחה.

כך החזיק יהודי פשוט ותמים זה לבדו מוסד שלם. מצא לו תומכים וסידר הכל רק בכוח פנימי של הוקרת התורה ואהבתה. נזכיר אותו בברכה.

ג

בית־מדרש קטן היה, שקראו לו „בית־המדרש של נתן טישפר". כפי שנמסר לנו, נתקיים שם זה עוד מימי העיר העתיקה, לפני שהועברה העיר (כשנבנה המבצר) לצד הכביש המוליך לקוברין. שם ראיתי אישים מזהירים, ואזכיר רק שנים מהם. האחד — ר' הירש ביילין, תלמיד חכם מובהק שהרצה שיעור גמרא בעומק העיון ובבהירות מצוינת. השני — ר' דוד פיינזילבר, שעבר אחרי מלחמת העולם הראשונה לעיר וולקוביסק ושימש שם דיין (כמדומני, שלא על מנת לקבל פרס). את הראשון הכרתי מרחוק, אבל עם השני נפגשתי אחרי שנים וגם החלפנו מכתבים בחידושי־תורה. הוא עסק בקבלנות של מסחר אצל האפסנאי של הצבא הרוסי והיה נוסע בכל בוקר למשרד שבמבצר אשר מחוץ לעיר; אולם נזהר היה שלא להינתק כלל מלימוד התורה, ומנהגו כך היה: בבוקר השכם הוא קם ולומד בצוותא עם תלמיד חכם אחד שבא לביתו. חבר זה מביא לו תמיד איזה חידוש שראה בספר, קושיא או באור מלבב, חומר לעיון ומחשבה בשעת שבתו בעגלה, בנסעו למבצר ובחזרתו. למחרת הוא מרצה לפני חברו מה שעלה בדעתו בענין זה. כך, סיפרו לי, התנהג במשך שנים.

היה מבין בהויות העולם ונוח לבריות, מנומס וזהיר וכולו אומר כבוד. בזכרוני עולה דמות של איש זה, שעסק ביישובו של עולם וחי כאיש פרטי ונפשו היתה דבוקה בתורה ובמידות טובות, והשתתף בענייני הציבור בנאמנות. ראוי האיש להיזכר כסמל מעולה של בעל־בית.

ד

בית־המדרש של אנשי־היחוס היה נקרא בשם „בית־המדרש משמר", שעמד בקרבת הנהר מוכויץ. שם היו אנשים שזכו לתורה ולגדולה וידועים ביניהם ר' יעקב זלמן ליפשיץ ור' צבי הירש יפה (בנו של הג"ר מרדכי גימפל־יפה ז"ל), ועוד. בילדותו הקשבתי שם לשיעורו של הג"ר שמחה זליג זצ"ל הי"ד, וגם ישבתי לפעמים „משמר" במשך הלילה, ומשכו את לבי במיוחד שני אברכים שלמדו בחברותה והתווכחו תמיד בהתלהבות זה עם זה: ר' משה סוקולובסקי, שנתפרסם אחר כך לגאון בתורה; והשני — ר' העניך, שהיה אחר כך רב במלוריטא וחזר לבריסק כראש־ישיבה או מגיד־שיעור. שני החברים היו שונים בכשרונותיהם. הראשון לא הצטיין בתפיסה מהירה, אבל כוח העיון שלו היה מפליא. הוא היה מרוכז במחשבה אחת בתורה במשך זמן רב בלי הפסק והקיף את הענין מכל צדדיו. ואמנם, בספריו („אמרי משה", „מלאכת יו"ט") רואים כי כוח זה התפתח אצלו עד אשר „שיעוריו" נתקבלו בהתפעלות אצל הלומדים. כנגד זה היה השני מהיר־תפיסה וקל־השגה, ויכולנו לראות שהוא מקדים את חברו בחדירה לתוך הענין. מענינים היו ויכוחיהם תמיד בענינים שעסקו בהם, הצעירים שומעים מרחוק ומקבלים ידיעה על מלחמתה של תורה במרחבים של ים התלמוד. אז עדיין לא היו כוחותיהם התורניים של אלה ידועים כל־כך בין הציבור הרחב שבעיר, אבל כשנפגשתי אתם אחרי שנים מספר כבר נתפרסמו בעולם לגדולים בתורה.

הראשון לא הניח בנים, אבל תלמידיו נשארו נאמנים לו ומעריצים את גדלותו. הוא עמד בראש הישיבה „תורת־חסד" שבבריסק במשך שנים רבות והשפיע הרבה על תלמידיו באור חכמתו.

קורותיו של השני אינן ידועות לי. אבל גם הוא היה תלמיד־חכם מזהיר, מעטים כמותו. יהי זכרם ברוך.

פרקי עבר

בית אבותי בבריסק

מאת מיכל פוחצ׳בסקי

אמי ז״ל היתה אשה קטנת־קומה, אך יפה, חכמה, שקטה וצנועה בכל דרכיה, ורק בסתר לבה היתה מתגאה במוצאה מגדולי היחש, — בת למדן מפורסם, בעל־צורה ונכבד, שאף קלסתר פניו ושם משפחתו העידו עליו, כי הוא מיוצאי מערב אירופה שנתגלגלו למזרח לבקש אכסניה של תורה, ששמשה התחילה לשקוע במערב.

אמי נתייתמה בקטנותה וגדלה על ברכי אם־חורגת, אשה נודעה באדיקותה, שנישאה לסבא שלי בתקוה לזכות בזיווג זה בחלק הגון לעולם־הבא. אבל אשה זו, כגודל יחסה וצדקתה, תכונתה קשה היתה והציקה ממש ליתומי בעלה, עד שהסבא נאלץ להשיא את אמי בהיותה בגיל רך מאד.

הסופרת נחמה,
אשת מיכל פוחצ׳בסקי

הורי אבי אמידים היו; הסבא עסקן ציבורי ובעל בית־חרושת, שייסד אותו בלי הון מזומן, אך במרץ וכשרון. גם הוא התגאה ביחוש־משפחתו: נצר מגזע בעל „תפארת ישראל״ על המשנה. ולפי שהתייתם בילדותו ונאלץ להתפרנס בעמל כפיו, לא נפנה לתלמוד תורה.

הסבתא שלי, שנישאה אליו לאחר שהגיע למצבו המבוסס קצת, אשת־חיל בעלת מידות תרומיות יוצאות מגדר הרגיל, היתה לעזר כנגדו גם במסחרו, עד שיצאו לה מוניטין בכל הסביבה. היא ניהלה את העסק ביד רמה, אף היתה עקרת הבית למופת. היא חינכה את ילדיה, שידכה את בניה ובנותיה למשפחות מפורסמות. הכל ידעו כי הסבתא אשה חכמה ויש לה לב נדיב לחלק את פתה עם כל דכפין. מצבה החומרי היה איתן, לכן שמה לה לחוק, כי כל צאצאיה, נכדיה וניניה מחוייבים להימצא תמיד מסביבה, כמלכה במכוורת.

ארבעת הבנים ושתי הבנות הנשואים היו סמוכים על שולחנה. והשולחן ערוך תמיד לכל פועלי בית־החרושת, בעלי־עגלות, סבלים וכל מי שהיה לו איזה מגע עם העסק שלהם, כל האנשים הרבים האלה נחשבו כבני־בית. גם חוטבי עצים ושואבי מים מהסביבה באו לסעוד בצהרים על שולחנה כבביתם, וכל עני המחזר על הפתחים שנזדמן לשעת הסעודה קיבל את חלקו במזון.

כשהייתי ילד קטן פרצה שריפה ברחובנו ונשרף גם הבית הפטריארכלי הזה, אבל לא ארכו הימים וניגשו לבנות במקומו בית־חומה בן־קומות. הסבתא הציעה לפני האדריכל את תכניתה בצורת מכוורת, אשר תכיל את כל צאצאיה. וכך היה. — כל בני המשפחה נשתכנו בו, סעדו יחד בחדר־האוכל המשותף, שהיה סמוך לחדר הזקנים.

עד היום לא נמחקו מזכרוני השבתות והחגים כשהתאספנו בנים ובני בנים, גדולים ופעוטות, אחד לא נעדר, סביב לשולחן הכללי והמלכה בראש. היא שבעה נחת! הגיע חג הסוכות — שנת תרכ״ו — הכוורת רעשה מרוב ההכנות לקראת החג; המלכה נתנה פקודות וידי הכל מלאות עבודה; אף אנחנו הפעוטים, הנכדים, מתעסקים בהכנת דגלים לשמחת־תורה. והנה בעצם החג לקתה שמחתנו. כקטב עברה פתאום מגיפת החלירע בעיר והפילה חללים לאלפים. פגעה

גם בביתנו והסבתא נפלה לקרבן בעצם שמחת התורה! זה היה האסון הראשון שנפגשתי אתו פנים אל פנים בימי חלדי הקט העצבות השתררה בכל הפינות. בהסתלקות המלכה התרוקנה המכוורת מתוכנה. האות הראשון לחורבן הבית היה סילוק השולחן הכללי עם כל המסורת הדרת הכבוד.

הזקן ז״ל חיפש נוחם באסונו בהתמכרו לעסקי ציבור ואת עסקיו הפרטיים מסר בידי בניו הגדולים, שהוסיפו לקיים שבת אחים גם יחד.

* *
*

הראשון שפרש ויצא מהכוורת היה אבי, שלא יכול להשלים עם צורת השיתוף בסדרי הבית, לפי שגרמה לעצלות רבים מבני המשפחה. לדאבוננו לא ירשו כל הבנים את אהבת העבודה מהזקנים, גם לא את העיקר של „ואהבת לרעך כמוך” שהיה טבוע בראש המשפחה ובעקרת הבית. פרישות אבי מהכוורת, שפגעה במסורת הקדושה גם בעיני זקני, גרמה לו מורת־רוח ובעידנא דריתחא דן את אבי בעונש החמור ביותר והעבירו מנחלתו. ורק לאחר כמה שנים שככה חמתו, ובסוף ימיו תיקן בעצמו את המעוות והחזיר לו את זכותו.

אם לא כל הבנים ירשו את אהבת העבודה מהסבא, אבל כשרון מיוחד ירשו כולם, ומעין ניצוץ של מכניקה היה מהבהב בכל בני המשפחה ולא היה דבר במקצוע זה קשה עליהם מהבינו. אהבו את המלאכה.

בן שלוש ומחצה הייתי, כשזכתה עירנו בפעם הראשונה לקו של מסילת הברזל. כאשר הגיע הקו עד הנהר „בוג”, העובר כשמונה קילומטרים הרחק מעירנו במרוצה רבה, העיקה על מוחות היהודים שאלה: „הייתכן שמסילת הברזל תעבור את הנהר החצוף הזה?” אבי שמר את הדבר בלבו, וכשהתחילו לבנות גשר של ברזל על פני הבוג, עשה את שבתו חול ועבר על האיסור של תחום שבת, והיה בא לראות במלאכת הגשר מדי שבת בשבתו, להתבונן במהלך העבודה, כי חובב ענייני־מכניקה היה מעודו. לא נח ולא שקט עד שנטל גם אותי, את בנו היחיד, בגניבה מאמי, כדי לטעת על לבי הרך את אהבת המלאכה. אמי שפכה דמעות על גורל ילדה המתענה כל שבת ומכתת את רגליו הקטנות למרחוק. ולא הועילה כלום. אבי קיים בי חנוך לילד על פי דרכו של אבא.

גרעין זה, שזרע אבי ז״ל על תלמי לבי הרך, עשה את שלו, ואף בי התפתח יצר הדעת לכל מלאכה וחוש ההסתכלות פיעמני מילדותי. כל מעייני נתונים לבניינים ולמכונות. לאסוני — הנוהג שבעולם היהודי עמד למכשול על דרכי וכשרון המעשה שבי לא התפתח כל צרכו, כנהוג אצל בעלי החוש למלאכה באומות העולם. אמי הקנאית למסורת לא נתנה לי להתעסק במלאכות שנתאויתי להן. אדיר חפצה היה למצוא בי יורש רוחני לאביה ז״ל, הלמדן המפורסם, וממילא עברו עלי הילדות והבחרות בפסיחה על שתי הסעיפים. למראה עינים למדתי תורה, אבל בסתר לבי הגיתי תמיד לקנות לי איזו אומנות, שיש בה מכוח ההמצאה. ככה גודלתי ללא מטרת־חיים, שלמענה נוצרתי. קבלה היתה בידי אמי ז״ל, שבעלי־מלאכה הם ברואים שפלים ולא נבראו אלא לשמש תלמידי חכמים, אף סופם לרשת גיהנום. כך חינכוני שלא לטובתי ובחזקת היד חיבלו בי את מתנת אלוהים שחוננתי בה.

ואמי, אף על פי שדכדכה את רוחי הלא באמת היתה אשה טובת־לב, השוקדת על תקנת ילדיה. לא היה בי העוז למרוד בה ולסלול לי את דרכי. ראיתי שגם אבי נהג בה כבוד רב ודבריה הם אורים ותומים בעיניו. ובכל זאת כשהגעתי לבגרות ונמאסו עלי חיי הבטלה של בני הנעורים בעירנו, תקפו אותי געגועים חזקים על פעולה שיש עמה ברכה וביקשתי לעזוב סוף־סוף את קן המשפחה ולצאת לעולם הגדול, להתרגל במלחמת הקיום. התלקחה בביתנו מלחמה עזה. וכשראיתי שבעיני אמי הטובה נוצצות דמעות־תחנונים לא יכולתי לעמוד על נפשי. כשהגיע פרקי לעבודת הצבא לא נתנה מנוחה לאבי, עד שהשיג בעבורי ברוב עמל ובבזבוז כסף זכות בן־יחיד ונפטרתי מן העבודה בצבא. חשקי לעזוב את חיי הבטלה ולשלוח ידי במלאכה לא בא על סיפוקו.

* *
*

בבית־המדרש.

מקום המקלט ובית התענוגות היחידי שלי, כמו של כל בני גילי בימים ההם, — היה בית־המדרש. שם ניתנה לי האפשרות להסתכל בדרכי הבריות ולהתחקות על תכונותיהם. אציין כאן כמה טיפוסים מאנשינו:

ר׳ **ברוך־הירש הנפח**. זוכר אני את האיש הזה והוא זקן כבן שבעים, עודו חזק בגופו ובקולו. בשעת הסליחות הראשונות, בהיודע בעיר שברוך־הירש „יאמר סליחות”, היו זקן ונער מצפים בכליון־עינים לחצות הלילה להתענג על תפילתו. פעם נסחפתי גם כן עם הקהל לילך ולשמוע במה כוחו גדול. מצאתי שקול ערב אין לו, מה גם שהוא חסר הרבה שינים, ואי אפשר לו לכבוש לבבות בנועם קולו. אולם כל מילה שיצאה מפיו היתה מעין אנחה קורעת לב, ומתוך גרונו נאנקה כנסת ישראל כביכול, השדודה והדוויה בגלות המרה זה אלפי שנים. מעניין, כיצד התגלגל ברוך־הירש זה ונעשה נפח. לפנים בישראל היו בעלי־בתים הגונים הולכים אצל ראשי הישיבות, לבקש מהם בחור למדן

חתן לבתם שהגיעה לפרקה וקוצבים לו נדוניה ומזון על שולחנם לכמה שנים, לישב על התורה גם לאחר החתונה בבית־המדרש שבעיר. וכעבור ימי השלווה, שבני הזוג סמוכים על שולחן האבות, מתעוררת בכל חומרתה שאלת מה נאכל. יש מי שזוכה לקבל סמיכות לרבנות או למד אומנות השחיטה, והריהו מנסה להתפרנס מאלה, ומי שאינו בכלי־קודש אוחז בפרקמטיה.

אמרו על ברוך־הירש, שהיה בחור תכשיט ולמדן, חבש ספסל בישיבה שבאחת הערים הסמוכות. היה בעירנו מסגר מוקיר רבנן ולו בת יחידה. חשקה נפשו בחתן תלמיד חכם, הלך ומצא לו את ברוך־הירש, בחור־ישיבה מוכתר בכל המעלות, ונוסף לזה גם „יודע נגן", כי קולו ערב מאד. כשעבר לפעמים לפני התיבה, היה גורם עונג ושעשועים לכל שומעיו; אף האריך בתפילתו ומבית־מדרשו היו יוצאים בשבתות ובחגים מאוחר מבבתי־תפילה אחרים. לאברך הזה יצאו מוניטין, רבים התברכו בחתנים כמוהו. והנה הפתעה משונה: אברך־משי זה התחיל לפעמים להפשיל את שרווליו ולעבוד בנפחיה של חותנו לשם משחק וקורת־רוח, עד שלאט־לאט למד את המקצוע כהוגן ותפס בו את מקומו של חותנו. קיים את מאמר חז"ל: „שנא את הרבנות ואהוב את המלאכה", אבל את החזנות לא עזב. לעת זקנתו משך את ידו מן הנפחיה, והוא נעשה מוכר־ספרים נודע בסביבה. אך השם „ברוך־הירש הנפח" נתקיים לו עד זקנה ושיבה. סיפרו עליו זקני הדור, שמימיו לא הזיע ליד הסדנא אף בעבודה קשה; ואילו כשירד לפני התיבה בימים הנוראים — היה מתרגש ומתפעל וטובע בים של זיעה. ונהוג היה שבתו היחידה מביאה לו כמה פעמים ביום כלי־לבן להחליפם בתוך התא המיוחד שהתקינו בשבילו בבית־המדרש. בסוף ימיו אסרו עליו את התפילה, הואיל והיה מגיע לידי התעלפות ממש מחמת התרגשות.

על יד הכותל הצפוני בבית־מדרשנו היה יושב במשך שנים רבות איש צנוע — ר' שמאי מ„הדגים המלוחים". מימיו לא הקדימו איש בבית־המדרש, לעולם הוא מעיין בספר. ר' שמאי מתמיד היה, ואפילו בימי גשם וסגריר, בסערות שלג ובימי השרב של קיץ, אין ר' שמאי מחסיר אפילו תפילה אחת בציבור ושיעורו בתורה. בעסקי־קהל, בבחירות גבאים, בכל ריב וקטטה בבית־המדרש אין הוא מתערב. עומד תמיד מרחוק לדברים כאלה. היה סוחר גדול בדגים מלוחים ועסקיו דרשו ידים רבות, ובכל זאת היה קובע עתים לדברים שבצדקה. יום־יום אחרי התפילה הוא פוסע לו בשקט ודרך אגב בבית־המדרש ומקבץ ממון לעזור לקשי־יום, ל„יורדים" המתביישים בעניים. בלכתו לקבץ „נדבות" הוא עושה דרכו בסירוגין, כדי שלא לבייש את האנשים שאין להם. והכל נענים לו בסבר פנים יפות; ונמצאו רבים, שהצטערו על שעבר על פניהם ולא ביקש מהם תרומה. רצו אחריו ונתנו לו את נדבתם על כרחו.

עבודה נוספת היתה לר' שמאי: עירנו קרובה למבצר צבאי מפורסם, ובו משרתים חיילים יהודים הרבה, ועל פי השתדלותם של נכבדי העדה הם מקבלים חופש שבת, ללכת העירה ולישב בין אחיהם. בליל־שבת הם באים לבתי־התפילה הקרובים למבצר; בית־המדרש שלנו קרוב ביותר, לכן נפלה בחלקנו מנה כפולה ומכופלת. מי דאג להם אם לא ר' שמאי? בערבי שבתות הוא עושה את תפילתו קצרה ותופס את מקומו על סף בית־המדרש, ששם היה מעשהו לזווג זיווגים, לתת לכל בעל בית חייל כאורח לשבת. והיה משתמש בחכמת הפרצוף שלו לדעת מי הולם למי כדי שהזיווג יעלה יפה, ואת הנותרים שלא היו קופצים עליהם היה מאסף לביתו מבלי לשאול כלל את אשתו אם תהא הסעודה מספקת.

טיפוסי עניים בבריסק בסוף המאה הי"ט

פעם בשנה היה האיש השקט והצנוע הזה נהפך למקור עליצות והוללות, והוא בחג שמחת־התורה. בשעת ההקפות היה מסובב עם כל הנערים את הבימה, רוקד ושר עמהם. הילדים מטפסים ועולים על שכמו, סוחבים בכנפי־בגדו והוא משתובב כאחד מהם. המתונים שבקהל נפשם סולדת מן הזלזול שהילדים נוהגים בו. אך הוא בשלו: צאן קדושים! והם עונים לעומתו: „מ־ה־ה־ה!" התלהבותו מתלקחת למשמע געייתם של צאן קדשיו והוא מקפץ ומדלג עם כל הנערים עד גמר ההקפות.

מנהג שאין לשנותו, שרוב המתפללים מלוים את ר' שמאי לביתו בשמחת־תורה בהילולא וחינגא דרך הרחוב הרועש, והוא מפזז ומכרכר לפני המחנה. בביתו הוא לוחש לאזנו של אברך עז־פנים היכן טמונים המטעמים שהכינה זוגתו לכבוד החג. הגנב על תנאי פועל במהירות הבזק, מעלה את הקדירות מן המטמונים והנאספים מקבלים לידיהם את השלל ברוב תשואות. אך אשת ר' שמאי ובנותיו צועקות חמס ור' שמאי מעמיד פנים רציניים וכועס כביכול על הביזה. בשעה

זו כל הידים מורמות למעלה לתפוס את הקדירות העוברות מיד ליד. ועשרות ידים נתחבות לתוך הקדירות ובינתים דבש ורוטב נוזלים על פני מדיהם. ר' שמאי מחזיר פניו ונהנה מהמחזה הנאה מרובה וממלא פיו צחוק, צחוק יחיד בשנה.

למחרת בבוקר, בשעת התפילה, ר' שמאי שוב מתהלך בלאט ומקבץ נדבות ברוח נכאה וחותם צער הגלות טבוע בפניו. ואין אדם מבין כיצד נעשה הפלא, שר' שמאי הנושא על גביו תרמיל הצער של כל העולם, מסוגל היה לצאת מכליו מתוך ששון ושמחה יום אחד בשנה?

שונה לגמרי ממנו הוא ר' „א ל י ה ו ־ ה י ר ש", שכאילו היה ממונה על ידי רבון העולמים על חיפוש עוונות בקולי קולות. הוא אחד מן הוותיקין בכותל המזרח, זקן בעל־קומה, שערו לבן, זקנו ארוך. בבית־המדרש עיניו פקוחות על הכל והוא ער לכל רחש והתרחשות. לכאורה הוא יושב ולומד בהתמדה איזו סוגיה בגמרא, אף מתעמק בה, אך דע לך שעיניו הגדולות משוטטות לכל עבר ופינה, ואוי לו לעבריין (על פי מושגו), שר' אליהו־הירש הטיל בו מבטו! מיד הוא מתנפל עלו בקולי־קולות ומטיף לו מוסר ודרך ארץ. על כך הכתירוהו בבית־מדרשנו בשם „ראש הז'נדרמים של הקדוש ברוך הוא". כוח טמיר באיש הזה, שהכל יראים ממבט עיניו, הוא פוגע בכל ואחרים אינם פוגעים בו. בין מקבלי־מרותו בבית־מדרשנו מצויים אנשי־צורה, עשירים, תקיפים, בעלי בתים חשובים, לומדים מופלגים, בעלי השכלה הגונה ומתמשכלים, וכולם כפופים ל„ז'נדרם" שלנו, ר' אליהו־הירש, ומקבלים בהכנעה רבה את נזיפותיו בלי טענה ומענה.

* * *

בזכרוני חקוק צלם דמותו של האדם הדגול יהודה ליב פיינשטין, שנחשב בין משכילי עירנו. בחדרי־חדריו למד את דברי ימי עירו, חקר וארג את מסכת „עיר התהילה" — זהו שם ספרו, שנתפרסם לאחר שנות עמל ויגיעה ושמו נודע לתהילה בתפוצות ישראל. איש ישר זה היה נרדף על השכלתו ע"י הקנאים. האחרונים החרימוהו בשעת הבחירות לראשי הקהילה ומנעו ממנו כל תפקיד ציבורי. ואף על פי כן הספיק ר' ליב להכניס במרצו הרב תיקונים חשובים בעיר.

אציין פעולה אחת משלו: היה לנו בית־עלמין, שדה רחב מאד, רחוק מן העיר, במקום שקט, בין שדות תבואה. שיחים ואילני־סרק גדלו בו וצפורי־חדוה קננו בין ענפי העצים; שירתם העליזה הנעימה את דממת הקודש, ששררה בנוה־עולמים זה. והנה בא יום, וקו מסילת ברזל נסלל כאן דווקא סמוך לגבול הקברים, ושריקות הקטרים הפריעו את שקט הנצחים. ולא זו בלבד, אלא שבית־העלמין שלנו נעשה הפקר לכל עובר ושב, ופקידי המסילה, שלא הצטיינו באהבת ישראל, עשו להם קפנדריה דרך בית־הקברות וחיללו את הקודש במעשים נתעבים, ודי בזיון וקצף. מופלא שאף אחד מפרנסי העדה לא התעורר לעמוד בפרץ. אך הדבר נגע בלב „האפיקורס" המוחרם, ר' ליב פיינשטין, לא נח ולא שקט עד שעמד להגן על כבוד ישראל המחולל. הריץ מכתבי בקשה ודרישה לשר הפלך מושל המחוז, תיאר לפניהם את העלבון הלאומי והאנושי הגדול, שנגרם במעשה־רשע זה, ובשם כל הקדוש למין האנושי דרש את הסכמת השר ורשיונו להשתמש בממון הרב שהצטבר בקופת הממשלה ממס הבשר הכשר שלנו, כדי להקים גדר מסביב.

לאשרנו מצאה השתדלותו אזנים קשובות, ואחרי משא ומתן ממושך והתאמצות מרובה ניתן רשיון מטעם שר הפלך על שמו של ר' ליב לבנות בכסף מס הבשר גדר־אבנים מסביב לבית־העלמין.

מה רב היה תמהון הקהל, כשראו ביום בהיר אחד בעלי־עגלות יהודים לעשרות נוהרים לבית־הקברות ופורקים לבנים אדומות.

מתנגדיו המושבעים של ר' ליב חרקו שן. היטב חרה להם הדבר, אך לא העיזו להפריע. הם התנחמו בכך, שאיש אחד לא יוכל להוציא עבודה גדולה זו אל הפועל.

בינתיים פועלים יהודים למאות עסקו בעבודה, הניחו נדבך על גבי נדבך. לא יצאו חדשים רבים וכל מי שרצה להיכנס לבית־העלמין צריך היה לדפוק על שער נעול ולחכות עד ששומר בית־העלמין, השוכן בפנים כבמבצר, יפתח לו.

מה היה שכרו של ר' ליב בעד מעשה רב זה? הקנאים נטלו עצה לפגוע בו וטפלו עליו עלילה, כי מעל בכספי הציבור. זממתם הרעה הצליחה והרשות פסקה דינו למאסר, אך בזכות השתדלותם של אנשים מכובדים נשלח מטעם שר הפלך שליח מיוחד לבקר את החשבונות. נתברר נקיון־כפיו של ר' ליב והוא יצא זכאי.

* * *

מהסיפורים ששמעתי בבית אבא נחקק בזכרוני מעשה מעניין שאירע לאחד מיקירי קרתא. איש נשוא־פנים, עסקן ציבורי ופרנס הקהל, שאחז את רסן השלטון בידו החזקה ולא היה ממחה בידו, מושל בכיפה ממש. היו לו שני בנים, בחורים נחמדים, האחד בן שש־עשרה והשני בן שבע־עשרה. היו הבחורים יושבים בבית־המדרש ועוסקים בתורה. האב הטרוד תמיד במסחרו ובעסקי הציבור לא נתן כלל את השגחתו עליהם, והואיל ואיש לא הביא את דיבתם רעה לפניו היה בטוח, שהם הולכים בדרך הישרה. רואה היה את בניו רק בשבתות ליד השולחן. והנה בשבת אחת נעדרו הבנים ליד השולחן; הפליאו הדבר מאד, ואחרי חקירה

ודרישה נודע לו, שהבנים הציצו ונפגעו בחסידות, והוא לא הרגיש בכך. וכעת נסעו לשבות אצל הרבי המפורסם בעל המופת מנסחיז׳!

הידיעה המוזרה פגעה כרעם באב שהיה הארי שבחבורת המתנגדים בעיר, ר׳ יהודה ארקאדר. דומם ישב ליד השולחן, כל השבת לא הוציא הגה מפיו. לאחר ההבדלה קם ועשה קריעה בדש מעילו וברך „דיין אמת״. לאחר כך נהג ישיבת „שבעה״ על הקרקע כדרך המתאבלים על מת, ושום תנחומים לא קיבל על אבידתו הגדולה. לב האיש התקיף נשבר, לא נרפא עוד. קודר התהלך כל הימים, עד שבא השבץ וגאלו מיסוריו.

אחרי שנים רבות הכרתי את בית האחים החסידים המפורסמים, את ילדיהם, מבני גילי, נושאי הפאות הצהובות שהגיעו עד החגורה, כי נתחנכו על ברכי הרביים והצדיקים. אבל לאחד מהם לא עמדה זכות הצדיקים והוא יצא לתרבות רעה. בן י״ח התגנב מבית הוריו, לקח כלי כסף וזהב וברח לעיר הבירה. נכנס לבית־הספר לזמרה וזכרו נשתכח מלב המשפחה לשנים רבות. לימים הגיעה לעירנו שמועה מפתיעה, כי הזמר המפורסם באופירה הממלכתית, שכינויו החדש כך, הוא נכדו של ר׳ „יהודה ארקאדר״, יונה׳לה הצהוב, הוא ולא אחר.

שלא לקפח שכר נשים צדקניות אוציא מצקלוני תיאור כמה נפשות עדינות, שאמי עליה השלום היתה מספרת תמיד בשבחן. אשה מכובדת אחת, נודעה בפי הכל בשמה, אסתרקה הרכבי, ולא על שם בעלה ממשפחת מינץ. היו לה גם עסקי מסחר נפרדים משלה. הוא בעל בית־חרושת לסיגריות, ולה בית־מסחר מהודר ליינות משובחים. בית־מסחרה שימש מעין מועדון לפקידי הממשלה הגבוהים. אסתרקה היתה יפת־תואר ואשת־חיל, פיה מפיק מרגליות. רוזנים ושרים חמדו שיחה עם היהודיה „אסתרקה״, כי כרוב יפיה כן חכמתה, וחן של חסד על שפתיה. זכורני, היא כבר היתה אם לחמשה־עשר בנים ולבת אחת גדולה נשואה, ומחינה ויפיה לא נגרע עדיין כלום. קסמה לא פג. היא הוללה נפלאות ממש: כל קשה־יום ובעל־יסורים היה שואל בעצתה. גזירה רעה, קטטה, כל צרה שהיא — מיד מבקשים עזרה מאסתרקה. לעולם אין היא בביתה, אף לא בשבתות ובחגים. הוא הדין אין מוצאים אותה על הרוב בבית־מסחרה, כי היא מבלה בנסיעות כל ימיה להיפגש עם שרים, עם שר העיר או מפקד המבצר, עם שר הפלך או עם שר הצבא ועם השר היושב ראשונה בבית הדין הממשלתי, בכל ענייני שתדלנות. אין מסרבים לבקשת אסתרקה. על כורחם מבטלים גזירות רעות לפי בקשתה. נפשות רבות הצילה ממאסר־עולם, מעבודת־פרך ואף ממות. כל אנשי הצבא היהודים שבמבצר קראו לה „אמא אסתר״, ורק בזכותה החזיקו מעמד

נשים יהודיות בבריסק בסוף המאה הי״ט

בין הנכרים הרבים, שחפצו לבלעם חיים. האסירים בבתי־הסוהר השיגו יחס של חסד בזכותה ובהשתדלותה של „אסתרקה הרכבי״. וככה היו חייה הקצרים — שלשלת אחת של מעשים טובים. אבל פרח זה נקטף באִבּו. הניחה אחריה שם טוב ושש־עשרה נפשות רכות, שרובן לא הכירו כלל את גודל מעלתה של אמם הדגולה *.

* * *

מנשים תבורך עוד אחת מנשי עירנו, אשר זכרה לא יישכח ממני. הלא היא „חנה׳לה זלמנ׳ס״. אשה גוצה, צנומה, שחרחרת קצת, מהלכת לאט, מדברת מעט ובנחת. בעלה אחד מעשירי עירנו, סוחר־טבק סיטונאי, ביתו מכובד מאד בעיר, אף ילדים נחמדים היו לו. לכאורה מאושר האיש. ולא היא. בביתו, לפי דבריו, חסר העיקר, עקרת הבית. לעולם אין חנה׳לה שלו בבית. השכם בבוקר, כעלות השחר, יוצאת חנה׳לה מהבית אל המחלבה לקחת חלב טרי חם ולהביאו לחולים וליולדות עניות שדאגתן עליה. משם היא הולכת לבית־הכנסת לתפילת שחרית, לאחר כך מצטרפת לחברתה „פרדל״ ומצטיידת במטפחת אדומה לסובב בין החנויות

* אציין שאחד מבניה היה הראשון שנסע לארץ־ישראל והיה בין מנהיגי ביל״ו.

לקבץ נדבות, קונה מזונות ומביאתם לבתי אלמנות ויתומים המצפים לה בכליון־עינים. אחרי הצהרים היא מחזרת על בתי האמידים לאסוף מה שאפשר. אז היא מתלבשת בסינור רחב השוליים על מתניה, ומכניסה בו מכל הבא ביד: ככרות לחם, חמאה, גבינה, כל מיני מרקחת, בגדים לנצרכים ולחולים, ואגב אורחא היא אחות רחמניה לטפל בחולים עצמם, להחליף תחבשותיהם. מתלווה לה חברתה פרדל, לסייר יחדיו בבתי המלון שבעיר ולהתרים גם את האורחים. אין מסרבין לחנה'לה הטובה וכל אחד נותן ככל אשר ידבנו לבו. ובהגיע שעת המנחה נחפזת חנה'לה לבית־תפילה לשמוע „קדושה" ומשם ממשיכה את ביקוריה בבתי האביונים השוכנים בסמטאות האפלות והמרופטות, לפעמים עד חצות הלילה, לבקר חולים, לנחם חלכאים ונדכאים.

בבית־החולים הרשמי, שהכניסה אסורה לשם, פוגשים את חנה'לה כמעט ליד כל מיטה, ובהסתר היא מניחה איזה דבר־מאכל תחת הכר לשובב נפש החולה. ומי הוא האיש שאיננו מרוצה מחנה'לה, שפיו מלא טענות עליה? הוה אומר: בעלה המכובד ר' זלמן.

מכיון שסיפרתי על נשים שעסקו בצדקה מתוך עושר, מוטל עלי לספר בשבחה של אשה מופלאה אחת מבנות העניים, ביילה־רחל החבתנית. היא נקראה כך על שם בעלה שהיה לשעבר, בשנים הטובות, חבתן בעל מקצוע בחישוקי עץ, ועם שינוי העתים נעשה מחוסר עבודה ובטלן גמור. ביילה רחל היתה מפרנסת את בעלה ואת ששת ילדיה הקטנים, בסלים כבדים מלאים תופינים, גלוסקאות, תפוחים, אגסים ושאר מיני פירות, הכל לפי העונה, שהיתה מטלטלת בידיה. בבוקר השכם היא עוזבת את פעוטיה הישנים ואצה־רצה להביא תופינים חמים לבתי העשירים לפת שחרית. מבית לבית היא מכתתת את רגליה על לב ריקן, שכלום תטעם ביילה־רחל דבר לפני שהיא מאכילה את פעוטותיה?

שנים עברו, חרפים וקיצים חלפו, ולא חל כל שינוי לטובה באורח חייה. והנה היה מעשה כזה: ביום סתיו אחד, גשם דלף בלי הרף וחוצות עירנו הבלתי מרוצפים נעשו אגמי מים, הרפש עד צוואר מגיע, ביילה־רחל מהלכת, סליה הכבדים בידיה, לשה, לשה את הבוץ וראשה סחרחר. מה לעשות? הפעוטות ערומים ויחפים — מילא! אך הבנים מתבטלים מתורה, שהיא תכלית כל האדם — ואין ביכלתה לשלם בעדם שכר־לימוד ל„תלמוד־תורה"! צועדת לה ביילה־רחל ומדברת עם לבה ועם ה„רבונו של עולם", את שמלתה, סחבה בלה, אין ביכלתה להרים קצת והיא נסחבת, נסחבת כסרח העודף בתוך הבוץ המרופש ומעופש. והנה למולה מתנהגת בכבדות מרכבה עשירה, רתומה לסוסים אבירים מכוסי זעה וקצף לבן, ומתוכה מציץ לרחוב היהודים איש צעיר לבוש בגדי־שרד של שר־צבא. העיף מבטו על ביילה־רחל ורעיון התנוצץ במוחו. ציוה על עגלונו לעצור את הסוסים, שרבב ראשו וחלק מגופו מתוך המרכבה והתחיל לצעוק: בללה, בללה! ביילה־רחל שלנו עסוקה במחשבותיה הנוגות ואינה שומעת כמעט. ובאמת מוזר הדבר: מה לה ולשם בללה? אבל העוברים והשבים הבינו שהאדון הנכבד קורא לה, ושמא רוצה הוא לקנות ממנה דבר מה. העירו לה להאזין לקול הקורא. כשראתה את מדיו המהודרים, נגשה אליו ברטט ובהכנעה, והוא שאלה ברוסית:

— הכי לא שמך בללה?

הססה רגע וענתה בשפת־עלגים:

— כן, שמי ביילה־רחל!!

מיד הושיט לה את ידו ונטלה על סליה והושיבה במרכבה לימינו. הסוסים דהרו קדימה וכל העוברים והשבים הביטו על המחזה בתמהון.

המרכבה זזה וביילה־רחל נתכווצה מפחד פתאום, שניה דא לדא נקשין, מי יודע אם לא עלילת דם טפלו עליה. וי לפעוטותיה. ושר הצבא המהודר סח לה, כי בעברה ליד מרכבתו הכיר בה שהיא בת המלמד דרדקי שלמד אצלו אלף־בית, כי זוכר הוא היטב את מאור פניה אליו והוא אז דרדק. יושרה וטוב־לבה נחקקו כחותם על לבו הרך. כיוון שראה אותה בעלבונה, גמר אומר לעזור לה ככל האפשר. אך תנאי אחד בפיו, שלא יגלה לה לפי שעה את שמו ושם משפחתו, שהעניין יהיה סוד כמוס עמה, מפני עינם הרעה של בני אמונתו החדשה. הוא תינוק שנשבה בין הגויים. נסעו בדרך אל המבצר, הגיעו עד ארמון הממשלה הבנוי לתפארה, והנה הוא סח לביילה: כאן נרד; כאן ביתי. תכנסי אתי ואני אציגך לפני אשתי וילדי.

ירדה ביילה־רחל מהמרכבה ועדיין היא נדהמה ועומדת משתאה: מה לה לעשות? אך שר הצבא נטלה בזרועה ועלה עמה במדריגות והכניסה לחדר האורחים, המקושט במרבדי־פרס יקרים. הביאה לפני אשתו ואמר:

— הנה בללה שלי, בת המלמד הראשון, שנטע בלבי את העיקרים האנושיים. קבלי אותה כאחות!

ואשת הגנרל, צעירה ונחמדה, לא היססה כלל, חיבקה את ביילה, נשקה אותה ואמרה לה:

— הלא באמת אחיות אנחנו. אף אני בת ישראל כמוך!

דמעות־גיל זלגו משלושה זוגות עינים בבת אחת.

וכשוך סערת הלבבות התחילו הגנרל ואשתו לטכס עצה כיצד להיטיב לביילה־רחל. הסכימו ביניהם שמהיום ואילך תהיה ביילה מנהלת משק הבית שלהם, היא תהיה המוציאה והמביאה, ועל כך פרנסתה. יתר על כן, מאחר שהוא ממונה על בית־החולים הגדול שבמבצר ויהודים עשירים רבים פונים אליו בבקשה להכניס לשם את חוליהם, לכן אין הוא מקבל עוד חולים אלא בהמלצתה של ביילה־רחל.

מאז ואילך נשתנה אורח חייה של ביילה. מדי בוקר בבוקר משתאים לקוחותיה: למה איחרו פעמי ביילה־רחל וסלי התופינים שלה? ואף ילדי „תלמוד־תורה" מתפלאים על ילדיה, שהם מלובשים בבגדים הגונים וחמים, נעלים טובות לרגליהם. כעת ביילה־רחל מצויה בחנויות ובבתי־מסחר גדולים.

דלתי הבית של ביילה־רחל נפתחות ונסגרות כל היום בלי הרף, הכל שואלים בתמהון. קרה אסון ממש: הרופא המהולל שבמבצר המפליא לרפא, רוח שטות נכנסה בו ובלי השתדלותה של ביילה־רחל אינו מקבל שום חולה אפילו בעד כל הון שבעולם!

ושוב פעם פוגשים את ביילה־רחל בנטות היום עייפה ורצוצה, טרם אוכל בא אל פיה. אין שעתה פנויה כלל לאכילה. פיקוח נפשות קודם לכל!

ביילה־רחל עשתה את עבודת פיקוח נפשות שלא על מנת לקבל פרס. לפעמים הרופא מקבל מחולה עשיר מנה יפה, הריהו משלשל את הכסף בהסתר לידי ביילה־רחל. והיא מה עשתה? הלכה מבית לבית להחזיר את הכסף. טעמה עמה: את חלקה בגן־עדן אינה מוכרת בכל מחיר.

בקלוב המבצר, בחוג המשפחות, משמשת ביילה־רחל על הרוב נושא השיחות. היא ממציאה לנשי הקצינים כל מיני תכשיטים וקישוטים יקרים לפי משאלותיהן. סוחרי האבנים הטובות ותכשיטי הנשים עומסים עליה כל מיני חפצי־ערך למכירה, תמיד היא צועדת עמוסה לעייפה תכשיטים זרים, ששויים עשרות אלפי רובלים. ככה היא מנהלת את משאה ומתנה, ללא ידיעת כתב ולשון, מגמגמת עם בני מרום העם במעין אספרנטו — שפה בלולה מכל השפות המתהלכות בעם. אך יושרה וצדקתה עומדים לה לעורר אליה אימון הכל. מכל מרכולתה לא הרויחה יותר מאשר לחם לאכול ובגד ללבוש. היא לא רצתה כלל ליהנות מעולם הזה.

בריסק בימים ההם

מפי הישישה דובה יפה ז"ל

לפני המלחמה העולמית הראשונה נמצאו בבריסק כ־50 בתי־כנסת ו„שטיבלאך" של חסידים, כגון: „מערער שטיבל", „קאַרלינער שטיבל", „נעסכיזשער שטיבל", „קאָברינער שטיבל", „סלאָנימער שטיבל", „סטאָלינער שטיבל", „ביאַ־לער שטיבל" וכו'. בין החסידים היו לומדים גדולים ואנשים נכבדים.

בריסק הצטיינה בבית־הכנסת הגדול והנהדר, שנשרף בשנת 1895 ונבנה מחדש בזכות עבודתו של ר' **ירוחם שץ**. חמישים שנה רצופות היה ר' ירוחם עוסק בצרכי ציבור באמונה. על תכנית בית־הכנסת הגדול היתה חתימת המלך ניקולאי הראשון. לקח ר' ירוחם שץ את התכנית והביאה אל שר הפלך דמיטרי ניקולייביץ באטיושקוב בגרוד־נא וביקש ממנו תמיכה כספית לבניין בית־הכנסת. שר הפלך מילא את בקשתו ובית־הכנסת הוקם לתפארת.

כשבא הגנרל־גוברנטור סוויטופולק־מירסקי לביקור בביהכנ"ס הגדול ונפגש עם ר' ירוחם שץ, ואח"כ נזדמן אתו בבית־החולים ובעיריית בריסק, שאל אותו הגנרל: באיזו פעם כבר נפגשנו היום?

אחרי המלחמה העולמית הראשונה, כשחזר ר' ירוחם שץ מנדודיו ברוסיה לבריסק, הקים בתמיכת עסקנים שונים את בית־החולים הגדול. על מעשיו הטובים במשך עשרים וחמש שנה כחבר בעיריית בריסק קיבל אות הצטיינות. פעם אחת התנצחו שני יהודים, עד היכן גדול שמו של ר' ירוחם בבריסק כעסקן. יצאו לרחוב וכל יהודי שלישי שנזדמן לפניהם נשאל לחוות דעתו על ר' ירוחם שץ; והכל גמרו את ההלל על ר' ירוחם.

בביהכנ"ס „משמר" היתה ישיבה ובראשה עמדו ר' שמחה זליג רייאר ור' משה סוקולובסקי. הם הנהיגו „חילופי־משמרות" וכל שלושה ימים היה אחד מהם קורא את שיעורי לפני הבחורים בישיבה.

מרדכי דוב (אלתר) גרוסלייט, נכדו של ר' הירש ברלס, ממשפחת ר' פינחס מיכאל מאנטופול, עשיר גדול היה, והיה רושם בפנקסו את כל הכנסותיו להפריש מהן מעשר. כשנסע למוסקבה לקנות סחורה קיבל תרומה של 25,000 רובל מר' **זליג פרסיץ** לבניין בית־החולים ובשובו ניגש מיד לבניינו. הגאון ר' **חיים סולובייציק** הניח את אבן הפינה, הסתכל בפני גרוסלייט ושאלו: הנה בידי רשימת המתנדבים, וכמה אתה מנדב? הואילה נא להגיד וארשום. ענה ואמר גרוסלייט: אני נותן כמה שהרבי ירשום, הנני סומך על כבוד הרבי. רשם ר' חיים 500 רובל ואחריו נרשמו רבים, כל אחד כפי שידבנו לבו. אך הספיקו להקים את שלד הבניין פרצה המלחמה, והעבודה נפסקה. אבל אחרי

דובה יפה בהיותה בת שתים־עשרה (1876)

המלחמה נגמר בניין בית־החולים. כל פעם לפני נסיעתו למוסקבה היה גרוסלייט נכנס אצל ר׳ חיים ומניח אצלו סכום הגון לצרכי־צדקה, ור׳ חיים יוצא מביתו, מלווהו ואומר: צאתך בשלום ושובך בשלום. גרוסלייט רגיל היה לומר, כי ברכת ר׳ חיים מלוותו בכל אשר יפנה והברכה מצויה בכל מעשי ידיו.

ר׳ בוצה איש חסיד היה, שוחט ומוהל, שלא על מנת לקבל פרס. אף הוא התחיל לעסוק בעניני ציבור, ובמיוחד אחרי המלחמה. רוב זמנו וכוחו נתן לבניין התלמוד־תורה. היה בא אצל יהודי עשיר ודורש ממנו תרומה. שואלהו העשיר: מי אתה? והוא עונה: „איך בין א איד א בעטלער" — יהודי פושט־יד הנני — „איך בעטל אַלץ" — ידי פשוטה לקבל הכל, והכל כשר וישר בעיני: דלת, חלון, קרש, כל דבר יירצה לסיום בניינו של התלמוד־תורה. סייע על ידו הרב צבי בר מרדכי גימפל יפה, שהיה גבאי בת"ת. ר׳ צבי היה בצעירותו בעל בית־מסחר לסוכר ואחרי המלחמה, בשובו רצוץ ושבור לבריסק, היה יושב יומם ולילה על התורה.

בין המגידים הידועים בבריסק היה ר׳ אליקים גציל, שייסד חברת „תפארת בחורים" והיה מלמד בה שיעור יומי. בדבריו החוצבים להבות אש היה מושך קהל גדול שהאזין תמיד לדבריו בלב ונפש. „המגיד של החייטים" — לייזרוביץ היה דורש בביהכנ"ס לחייטים, מוכיח את הקהל ואומר תמיד דברי־כבושים. ובכל זאת היו רצים לדרשותיו.

ר׳ אלתר צינמון שמש לחברה־קדישא. הוא היה יהודי מושלם, בעל־תפילה, בעל־קורא, מוהל, יהודי פיקח ושופע בדיחות. תחילה היה שמש בביהכנ"ס של ר׳ יחזקאל. הוא העתיק ותיקן את כתב־היד של הספר „עיר תהילה" מאת פיינשטיין.

יהודי מעניין וחשוב היה ר׳ שלום מנשה. בצעירו־תו — מלמד גמרא, קטנטן, צנום וזריז. עם בן אחיו ר׳ ברוך זלצר פרידמן היה מהלך ומאסף נדבות לעניים ונצרכים. בבית־המדרש הירוק היה קורא שיעור בש"ס, ובימים הנוראים הוא עובר לפני התיבה. רגיל בפיו: „יש לי רבון עולמים ועליו אני סומך"... כיוון שהיה מורה־הוראה דירתו סמוכה לבית־המדרש. בעל לב טוב, למדן וירא־שמים גדול. נפטר בתחילת שנת 1904.

הרב ר׳ יוסף דב סולובייציק ז"ל הובא לבריסק בשנת 1879 ונפטר בשנת 1892. אחרי עלייתו של ר׳ יהושע לייב דיסקין לא"י הוזמן ר׳ מאיר יונה מסייסלוביץ לאב"ד בבריסק, ומוארשה הובא ר׳ יוסף דוב. ר׳ דוב השמש, אבי ר׳ שמחה זליג, היה שמש בית־הדין. פעם ביקשו לצלם את ר׳ יוסף בר ולא הסכים. בא צייר אמן ורצה לציירו, אך הגאון סירב ואמר לו: למה דווקא רוצה אתה לציירני? הנה ר׳ דוב השמש, זקנו מגודל ויפה משלי, צורתו מאירה יותר, לך וציירהו. ובכל זאת צלמוהו פעם בשעת אפיית מצות־שמורה. אז, כשהיה טרוד בלב ונפש לא השגיח שה„אורב" (הצלם) יושב בחדר הסמוך ומצלם אותו... כשנסגרה ישיבת וולוז׳ין בא ר׳ חיים לבריסק אל אביו ר׳ יוסף דוב. בוולוזין שימש ר׳ חיים ראש ישיבת וולוזין. כשנפטר לפתע פתאם ר׳ יוסף דוב הכתירו קודם ההלוויה את ר׳ חיים לרבה של בריסק לאחר ההספד קם ר׳ שלום מנשה רבינוביץ וברך את הנפטר ר׳ יוסף דוב ואמר: מזל טוב לך, רבי! בנך נתמנה לרב בבריסק, ובכן צריך לכבדך במשקה, ואנו שולחים לך כוס של דמעות... כשנתמנה ר׳ חיים לרבה של בריסק לא היה עדיין מוסמך להוראה. ביום „שלושים" לאבל על ר׳ יוסף דוב באו ר׳ אליהו חיים מייזיל מלודז ועוד כמה רבנים והסמיכוהו להוראה.

רשם: נ. חיניץ

זכרון לבית־אבות

מאת מ. יפה

אדם וגורלו, עיר וגורלה.

לעירנו היה גורל מיוחד במינו — ואינני מתכוון לימים קדומים של עיר עתיקה זאת, כי אם לגורלה במאה האחרונה.

היא נעקרה ממקומה והועברה למקום חדש, עקב בניית המבצר הצבאי, נשרפה פעמיים, הגלתה ונחרבה עם ראשית מלחמת העולם הראשונה, ע״י הרוסים והגרמנים גם יחד, ונחרבה והושמדה סופית ע״י הנאצים.

ולא הרי בריסק שמלפני מלחמת העולם הראשונה כזו שלאחריה.

רבים מאד מתושביה לא חזרו כלל, מהם שנשתקעו ברוסיה ולא יכלו לחזור, מהם שנתאזרחו בפולין ולא רצו לחזור, ורבים אשר נספו בדרכים ובסבל הרב ולא זכו לחזור.

לעומת זאת באו לעיר והשתקעו בה הרבה יהודים מהסביבה.

ועוד שינוי — התישבו בה הרבה נוצרים, פקידים ואזר־חים, והרכב האוכלוסיה, מבחינה הלאומית נשתנה — העיר חדלה להיות עיר יהודית מובהקת.

קמה עיר חדשה, אחרת.

השוני היה בכל השטחים, באוכלוסיה, בציבוריות, באישי הציבור, במסורת, בפרנסות וכו׳.

רשימה זו היא ציון לבריסק הקודמת, לפני חורבנה וגירושה בימי מלחמת העולם הראשונה, רשימה על בית אחד, פרט שבא ללמד על הכלל.

הרחוב על הגבול: מעבר מזה — המרכז המסחרי, בתים מבוססים, בעלי־בתים מכובדים.

מצדו השני, במדרון סמוך לנהר, שכונת בעלי־מלאכה „עמך״: נפחים, נגרים, עגלָנים, מסגרים, עגלונים וכו׳ וגם טיפוס מיוחד של יהודים יורדי נהרות, מובילי רפסודות.

פרוור של יהודים גברתנים, זקופי קומה.

כאן — עריסתן של תנועות הפועלים.

כאן — ההגנה העצמית המאורגנת והבלתי מאורגנת.

הבית — בית מידות, לפי מושגי הזמן והמקום.

כלפי הרחוב — בית המגורים, בפנים — מחסנים ענקיים, של בית המסחר, הקיים מדורות. במחסנים — רוב העובדים הם יהודים בני־תורה, ביניהם שהתחילו לעבוד כנערים עוד בימי הורי, בעלי העסק, וכיום הם אנשי שיבה, אבות למשפחות מסועפות, לבנים ונכדים, חסידים ואנשי מעשה, יראי שמים.

מהם שעברו את גיל העבודה אולם משכורתם משתלמת — בלי חוקת פנסייה — והם אינם מוותרים על ישיבתם בכל יום בבית המסחר, אף כי התועלת היוצאת מהם מועטת, כמובן.

שני עגלונים קבועים, שארי־בשר רחוקים למשפחה, ר׳ אליהו ור׳ ברוך הירש, בני־תורה וחכמה, השומרים על קלה כחמורה.

היחסים בין ה„בעלי־בתים״ והעובדים — פטריארכליים, מתוך דאגה ונאמנות הדדית, שמחים בשמחתם ואבלים באבלם.

השכנות הקרובה — בית־המדרש. הוא מן המיוחסים שבעיר, כי בו מתפללים גדולי תורה, מה„קרובים למלכות״, לבית הרב, אבא, הדוד, ר׳ דוב בהגאון ועוד.

בבית־מדרש זה שוכנת גם הישיבה הנתונה לאפוטרופסות הרב. ראש הישיבה ר׳ שמחה־זליג, אחד מגדולי התורה וההוראה ויד ימינו של הרב — מת מות קדושים בגיטו.

השני — ר׳ משה סוקולובסקי, גם הוא מהקבועים בבית־המדרש.

הזיקה ההדדית של הבית והישיבה חזקה מאד, הן מבחינת הקורבה והעזרה לבני הישיבה והן משום שבני הבית הצעי־רים הם בעצמם תלמידי הישיבה.

קול התורה מתגלגל והולך בכל שעות היום, בערב ופעמים, במיוחד ביום חמישי, גם בלילה, בוקע וחודר לבית.

השאון של המסחר מגיע ובא גם לבית־המדרש, אולם ישנה איזו מזיגה בין הקודש והחול, ואין הסגת־גבול ביניהם.

בבית שלוש דירות מרווחות. בקומה הראשונה — האח הבכור, ר׳ ירוחם וביתו. בקומה העליונה — האח הצעיר, ר׳ איסר והגיס, ר׳ יעקב זלמן.

שלוש משפחות — שלושה עולמות.

הסבא, ר׳ ירוחם, עשיר ויחסן, בבית נמצא אילן יוחסין עד הט״ז, עסקן ציבורי בכל נימי נפשו, תקיף, בעל מרץ בלתי רגיל, פרקו נאה וזקנו מגודל, קולו אדיר, גבאי העיר, בבית־הכנסת הגדול, בבית־החולים, בחברא־קדישא, חבר העירייה, מקובל גם על השלטונות, במקום ובמרכזים — מצודתו פרושה על כל ענייני העיר.

בשפת המדינה הוא מדבר וכותב בשגיאות, אולם דבר

זה אינו מונע אותו מלהגיע עד למוסדות הגבוהים בפלך ובבירה — ולפני מלכים יתייצב.

שלטונו ומרותו על כל העיר, אולם ישנה רק מרות אחת שהוא מקבל — של הרב.

כאן האמונה והנאמנות מגיעות לשיאן.

ואם בית־הרב מתנגד, למשל, לציונות — הרי גם הוא מתנגד חריף.

אפילו בעניינים שרוב הציבור מתנגד לעמדת בית־הרב — מספיק לו רמז אחד משם, לעמוד כנגד כולם.

כשנפטר הד״ר הרצל החליטו הציונים, כוח ניכר בעיר, לערוך אזכרה בבית־הכנסת.

דעת החרדים לא היתה נוחה מזה, ולפי רמז מגבוה, מבית־הרב, נתן סבא הוראה לשמש לנעול את הדלתות ושער בית־הכנסת ולהביא אליו את המפתחות, לקח אתו את המפתחות ועזב לאותו יום את העיר.

התאסף קהל רב של אלפים, ושערו לכם את ההתמרמרות והרוגז, כאשר מצאו את דלתות הנחושת הכבדות נעולות.

הבהילו את השמש הזקן, הרועד מפחד מפני הקהל הזועם, והוא, כמובן, הורה על הכתובת הנכונה.

התוצאה — חלק מהקהל ובראשם כמה עסקנים ציוניים, שתמיד היו מתנגדים לסבא, ערכו „ביקור״ בבית, שברו את החלונות, הדלתות, הרהיטים, הכלים — בקיצור, הרס וחורבן.

המשטרה שהוזעקה ע״י השכנים, אסרה שנים שעמדו בראש הפעולה — אגב, אחד מהם היה אביו של מנחם בגין — ודנה אותם באופן אדמיניסטרטיבי למאסר לשלושה חדשים.

למחרתו שב סבא. אנשי משפחות הנאסרים באו בצעקות ובבקשות לשחררם.

אחרי כמה ימי שתדלנות של סבא אצל ראש המשטרה וערבותו להתנהגות טובה של האסורים שוחררו שניהם.

ולעצם העניין — אף כי נגרם נזק לבית, ואף כי נערכה האזכרה, אחרי שבוע, כי גם בית־הרב נסוג מחמת הלחץ של דעת הקהל — נהנה סבא, כי בכל זאת עמד על שלו.

ותקיפותו היתה לא רק כלפי הציבור היהודי. אף השלטונות המקומיים עמדו בפניה לפעמים.

דוגמה, אחת מני רבות:

עסקני העיר, וסבא בראשם, החליטו להקים בית־מרקחת ציבורי, לעניי העיר. בעלי בתי־המרקחת ראו בזה חשש סכנה לפרנסתם ועשו תחבולות לבטל את התכנית.

והדרך הפשוטה היתה — לשחד את ראש שירותי הבריאות בפלך שייסרב לתת את הרשיון.

אחרי שתדלנות רבה נוכח סבא שאין כל תקוה לקבל את הרשיון. אך לא היסס הרבה ונסע לעיר הבירה, שם היו לו קשרים ידידותיים אמיצים עם סנטורים ששימשו לשעבר שרי הפלך — וראש השירותים קיבל פקודה לתת את הרשיון.

העניין עלה לסבא בטרחה עצומה, בכספים וגם בנגישות מצד השלטונות המקומיים, אולם בית־המרקחת הוקם.

בת יחידה היתה לסבא, יפהפיה ובעלת כשרונות בלתי רגילים — נפטרה בארץ לפני שנתיים, בת 87 — וכדרך הנגידים התחתן עם משפחת רבנים מדורות, וחתנו ר׳ צבי בנו של הר׳ ר׳ מרדכי יפה מרוזינאי, אחד מגדולי הרבנים בדור, מראשוני חובבי ציון, (עוד לעת זקנה עלה לארץ וחי בפ״ת וביהודיה), פאר הבית.

לא קל היה לבן הרב, תלמיד וולוזין, איש תורה וחכמה, צנוע ועניו, להסתגל לבית זה.

בית פתוח לרבים, חסידים ומתנגדים, חרדים וחפשים, עסקנים ופשוטי עם, ידידים וגרורים, בית רועש תמיד.

קשה היה להסתגל לעולם העשייה, שהוכנס בו בעל כורחו.

חניך בית־אבות ספוג חיבת ציון — היה לו קשה להסתגל לקנאות הקיצונית.

ואמנם — למרות שהיה, כמובן, ספוג מסורת ואמונה עמוקה לא התחבר עם הקנאים.

הוא האמין באיש המאמין והדתי — ולא אחת נכשל באנשים בלתי הגונים בני חוג זה, ובכל זאת לא חדל מהאמין בהם.

במשך הזמן נוצרה בבית מזיגה בין עולם הרוח ועולם המעשה, בין חדרי הספרייה התורנית העצומה, שבהם היה מבלה את רוב זמנו (אגב, בחלקה הגדול הגיעה ארצה ונמסרה לישיבת הרב קוק), ובין עולם המסחר והעסקנות.

בחינוך הילדים — וכולם קבלו רק חינוך מסורתי, בחדר ובישיבה, ואף אחד לא ביקר בבי״ס חילוני — שררה רוח אבא ולא היתה קנאות.

כשנשאל פעם, מניין לו הידיעה בשפות זרות באה תשובה מוזרה: גמרא ופוסקים — לומדים, שפות — יודעים.

מלחמת העולם, שפגעה קשה במצבו הכלכלי של סבא, הסדרים החדשים בחיי הציבור, הכוחות שעלו לגדולה ודחקו את רגלי הקודמים, דכאו את ריחו של הזקן, שהיה כבר בן שמונים ומעלה.

לא היה מסוגל להשלים עם סדרי הקהילה הדימוקרטית, עם הביקורת והמרות הציבורית, עם ביטול שלטון היחידים.

הוא נשבר יחד עם העיר ומסורתה.

באגף אחד, בקומה העליונה, גר האח הצעיר עם משפחתו המסועפת, הדוד ר׳ איסר.

עולם אחר, הרגלים אחרים, חינוך אחר.

האח הבכור ויתר על חלקו בעסק הירושה לטובת האח והגיס — אולם דעתו היתה נתונה יותר ל„מיחושים".

בעיקר חשש כל ימיו מפני הצטננות ותמיד התהלך עטוף במעילים ובסודרים.

ליצני הבית היו אומרים, כי כאשר ר' איסר עֹובר ברחוב ומשני הצדדים פתוחים החלונות הוא זוקף את צווארונו: רוח־פרצים!

בניגוד, לחינוך שניתן לנו, שלמרות העוורים והעוזרות בבית היה השירות האישי העצמי חובה על כל בני הבית, שלא חששו מעבודה גופנית וכו', פונקו כל הילדים בבית הדוד והתוצאה היתה — חולשה גופנית, מחלות תמידיות.

באגף השני בקומה העליונה גרו הדוד ר' יעקב זלמן ליבשיץ, ואשתו מַשה. פרנסתם היתה על בית מסחר הברזל, עסק הירושה, אולם תוכן חייו של הדוד היה בשטח אחר לגמרי. אחד מגדולי התורה בעיר, בן גדולים, בנו של ר' ברוך מרדכי ליבשיץ, הרב משדלץ, היה כולו נתון לעולם התורה והעסקנות החרדית.

חשוכי בנים — היה ביתם, בית חכמים וסופרים, פתוח לטובי התלמידים מבני הישיבה, לרבנים עוברי דרך, לעסקני „מחזיקי הדת", שהדוד היה אחד ממייסדיה ומעמודיה.

כאן ראיתי את ר' יעקב רבינוביץ הידוע, הרב מפולטבה, את ר' יעקב ליפשיץ ובנו נטע מקובנה, מאנשי „הלשכה השחורה", את ר' אליעזר אטלס, מאנשי ה„פלס" ועוד רבנים ועסקנים מאגודה זו, שקדמה לאגודת ישראל ושעלתה עליה במלחמתה בציונות ובציונים. מכאן יצאו „גזרות" ותכניות למלחמה זו.

כאן גם נפגשתי עם שליחים מהיישוב הישן בארץ, שליחי ישיבות ומוסדות, ביניהם אנשים מעניינים מאד, גדולי תורה וחכמה, אולם כולם מאוחדים ביחסם השלילי לציונות ולישוב החדש.

אחד מהאורחים לעתים קרובות למדי היה הד"ר יעקב קלצקין והוא היה לפעמים גם משתתף בדברי תורה. הדוד, למרות קנאותו, חיבבו מאד.

גם בית זה היה רועש תמיד מויכוחים בדברי תורה ובענ־ ינים ציבוריים.

אולי קיפחתי את האישים ולא נתתי את הדמויות בשלי־ מותם, אך נסיתי בזה לתת תיאור־ציון לבית אבות.

ציונים ורשומות

מאת א. צמח

נולדתי בתרנ"א ונקראתי על שם הסבא שלי ר' ישראל איסר שלא היה כבר בחיים. בן ל"ה היה בפטירתו והניח אחריו אלמנה, ארבעה בנים ושלוש בנות. הסבתא מרת גרינה נכנסה לעול החיים הקשים לפרנס ולגדל את שבעת היתומים. בעירנו קראו לה גרינה רשי"ס על שם אמה, ואנחנו היינו נכדי גרינה רשי"ס. נראה כי האמהות במש־ פחה תפסו מקום חשוב יותר מן האבות. הסבתא גרינה סיפרה לי, כי בהיותה בת שש, לקחה אותה אמה בידה ויצאה עמה מן העיר העתיקה לעיר החדשה. כל מי מתושבי העיר העתיקה, שהיה לו בה שטח אדמה, קיבל שטח שכיוצא בו בעיר החדשה. ואף בעניין זה היו, לפי דבריה, הנשים חרוצות יותר מן הגברים. הן הסירו את הסינורות מעליהן, מדדו בסינורות כמה אורך האדמה בעיר העתיקה וקיבלו כמניין זה סינורות אדמה בעיר החדשה. היו שהגניבו כמה סינורות וקיבלו יותר. מובן מאליו, שכל אחד היה טוען, כי המגרש שלו נתון במרכז העיר. נפלו קטטות, אף שוחד לא היה חסר. ברם, התרחשו אפתעות ואכזבות. מרכז העיר לא נמצא במקום שיודעי דת ודין הורו תחילה, אלא עבר במשך הזמן לקצווי העיר, לא הרחק מהנהר מוכבץ. לשוק הדגים נתייחד בית־הקברות היהודי העתיק. החרידו את המתים מקבריהם והעבירו אותם לבית העלמין החדש. זכורני, כמה פעמים, לאחר גשם שוטף, צפו בשוק הדגים עצמות המתים. הכוהנים היו נמנעים לקחת דירות באותו רחוב.

היתה לסבתא גרינה חנות של אריגים. את האריגים הביאו מחוץ לארץ. לא ידוע לי אם בצעירותה נסעה בעצ־ מה למדינת אשכנז או מישהו אחד מבני המשפחה היה שליחה לחוץ לארץ. היו לה הרבה צרות מפקידי המכס. נראה שלא נזהרו לשלם את המכס כחוק. לאלהים נתנו את נפשם ומאודם, אבל לקיסר הרוסי הכחישו הרבה. פעם

הלשינו עליהם, באו פקידי המכס לבדוק, ולחפש סחורה בלי חותמות. נכנסו למחסן שהיו בו עצים להסקה בחורף. זרקו הצדה בולי העץ שהיו מונחים. הסבתא עמדה מרחוק נפחדה ורועדת. התרחש נס והפקידים הפסיקו לפתע את החיפושים. אילו היו מורידים עוד נדבך היה מתגלה לפניהם אוצר של אריגים בלי חותמות. נמאסו על הסבתא עסקי חוץ לארץ. מכרה את הסחורה ופתחה בית־משקה.

עם פתיחת המסבאה במרתף ביתנו ירדה סבתא רשי שלנו מדירתה שבקומה הראשונה, עמדה על סף המרתף ואמרה: לא לכבוד לי ולמשפחתנו המסבאה הזאת. רגלי לא תדרוכ־נה על סף המרתף, כל זמן שתהיה כאן מסבאה. ידעתי כי את עושה זאת לשם פרנסה. השם יתברך יעזור לך להיפטר מעסק זה ולחזור לעסק האריגים: נבואתה נת־קיימה. חזרנו למסחר האריגים.

כשהייתי בן ארבע ולמדתי בחדר, אמר לי פעם הרבי: הבט בחלון, לוויה עוברת, כאן נושאים את הסבתא שלך רשי׳ לקבורה. לא הבנתי את דברי הרבי. כשגדלתי ושמעתי מפי רבים שבחי הסבתא, הבנתי למה קראו לנו „נכדי גרינה רשי׳ס״.

בגוף הצנום הזה היה גנוז אוצר של פיקחות, צדקה ושכל טוב. את הסידור ידעה על פה. אמרה בעצימת עינים לא רק את התפילות הרגילות, אף את הסליחות ידעה על פה, פרקי משניות לא היו זרים לה. ובערוב ימיה התעטפה ב„טלית קטן״, שלא התבלט מבחוץ.

את דמות הסבתא במרתף המסבאה איני רואה. היא נעלמה כמעט ממני, ובודאי גם מעיני קרוביה ומכריה. לא רצתה שיראו אותה בקלקלתה וסמכה על אחרים בהגשת יי״ש לשיכורים.

אחי הצעיר, שמואל, נסע לחוץ לארץ להשתלם בלימו־דים. הסבתא הצטערה מאד, שמא חס ושלום יצא לתרבות רעה, הנכד הראשון שלה, שפרק ממנו את עול התורה והמסורה. גניחותיה בתיקון חצות נעשו יותר חזקות. פעם ניגשה אלי ושאלה אותי: למה נסע שמואל לחוץ לארץ? — עניתי: כדי לרכוש חכמה ודעת. שאלה: הלא חכמה ודעת אפשר למצוא בספרים הקדושים שלנו? — אמרתי לה: היית לפני זמן חולה קראו לרופא ולא לרב. הרופא נתן תרופה ואת הבראת בזכות חכמת הרפואה שלומדים מספרים אחרים. הרהרה קצת ואמרה: הרי הרמב״ם היה גאון בתורה וגם רופא מהולל. — „אבל גם הוא למד את חכמת הרפואה ממקורות אחרים״ — אמרתי. לימים אמרה לי שוב: איזה עניין מן החכמות לומד שמואל? אינג׳נר, אמרתי, רצונו להיות אינג׳נר. — ומפני מה לא רופא? — מה בין אינג׳נר לרופא, סבתא? — מבין אתה, כך הוא הדבר. הרופא נקרא אל החולה. הריהו בא ורואה אדם שוכב במיטה חולה, כולו כאבים ויסורים. החולה מביט לעיניו, רוצה לדעת מה חושב עליו הרופא, והרופא מרחם עליו, מנחם אותו, מבטיח לו רפואה שלמה. שוב הוא בא לבקר אצלו, בודק את מחלתו. בינתיים הוא רואה, כי לא בידו לרפא, כי יש בורא עולם בשמים הרופא חולים והוא רק שליחו. מתוך כך הוא נעשה באמת מאמין ברבונו של עולם, אף נעשה יהודי טוב ושומר מצוות. אבל אינג׳נר כלונז מה עושה? עוסק תמיד בעצים ובאבנים ואף לבו נעשה קשה כעץ וכאבן. אין הוא יהודי כשר ואף אדם טוב איננו כלל.

פאר משפחתנו היה בנה הבכור של הסבתא, הוא דודי ר׳ מיכאל רוזנברג, שקראו לו בעיר ר׳ מיכל׳ה בריסקר. מילדותו הצטיין בלימודיו. היה מתמיד גדול. הסבתא שלחה אותו למלמדים הטובים וכולם שיבחוהו מאד. ר׳ מיכל׳ה היה החסיד היחידי במשפחתנו — חסיד של הרבי מרדזין. נשא לאשה בת ש״ב של הרבי ר׳ גרשון חנוך, ולפני החתונה נתבקש לבקר בחצר הרבי. שם קיבלוהו בכבוד רב, הושיבוהו בראש השולחן והרבי הראה לו חיבה יתירה. ר׳ מיכאל נתפעל מאד מאותות הקרבה. רבי גרשון חנוך, בעל „התכלת״, היה, כידוע, למדן גדול וכמה ידות לו גם במדעי הטבע, בחכמת הרפואה ובידיעת שפות. ראה דודי מעשי ר׳ גרשון חנוך ובא לידי החלטה, שאפשר להיות למדן ויירא־שמים ולבלי להתרחק מהוויות העולם. התחיל דודי להתעניין בהנדסה, בידיעות הטבע ובלימוד שפות. את תורתו לא עשה קרדום לחפור בו ונעשה סוחר סוכר, נסע לקיוב, וארשה, בא במשא ומתן עם יצרני הסוכר וראה ברכה בעסקיו הרבה שנים. ראיתיו בין שקי הסוכר, ליד שולחן הכתיבה, הסיגריה העבה תמיד בין אצבעותיו הארוכות, שקוע במחשבותיו. לא ידענו אם הוא מעמיק בעסקי ממונות או הוגה בסוגיה חמורה של מסכת „טהרות״, שהיה שוקד עליה, מאחר שגם הרבי ר׳ גרשון חנוך כתב פירוש על מסכת „טהרות״. בלילות, כשהכל ישנים, השעה קרובה לחצות, נרדם דודי לשעה קלה, קם, נוטל את ידיו, פותח את הגמרא, ובחלל הבית משתפכים צלילי הניגון של הגמרא עד שעה שלש או ארבע בבוקר. אותה שעה בחצות, יורדת גם הסבתא ממיטתה לתפילת חצות, נוטלת את הספסל הקטן, יושבת עליו, פותחת את הסידור, מרכיבה את המשקפים, מדליקה נר ומקוננת בדמעות שליש על גלות השכינה וחורבן הבית. היטב היא מבינה פירוש המלים: „פלגי מים תרד עיני על שבר בת עמי״.

בריסק עלתה באש. דודי ר׳ מיכל׳ה ירד מנכסיו. שוב אחז במסחר הסוכר ולא הצליח עוד. נתמנה מנהל הבנק למסחר. השכלתו וידיעותיו בכלכלה הלמו משרה זו, אבל מראהו לא התאים. הוא לבוש איצטלה דרבנן, כיפה שחורה

לראשו, פאותיו מסולסלות, ואנשים מסביבו גלויי־ראש ומגולחים — שני עולמות רחוקים זה מזה.

במלחמה הראשונה הלכו ר׳ מיכל׳ה בריסקר ומשפחתו לפינסק ולשדלץ — עיר מגוריו של חתנו, ידידיה רימן (נהרג בתאונת דרכים ונקבר בבית־הקברות הישן בת״א). בשדלץ הסכים בפעם הראשונה בחייו, לאחר שהפצירו בו ידידיו, למשרת הרבנות. קפץ עליו רוגזם של חסידי גור.

כאחד עם כל פליטי בריסק חזר לעירו ונעשה שם מנהל הבנק העממי, עד שנפטר בשנת תרצ״א. בן 74 היה במותו. בימי היטלר עלה הכורת על כל ילדיו ונכדיו. נותר רק נכד אחד שניצל בנס. הוא גר בארץ, לומד ומלמד בישיבת סלובודקה בבני ברק. שלשלת התורה לא נותקה.

בביתו של הדוד ר׳ מיכל׳ה לא דנו הרבה על הציונות אף כי בת אחת נתפסה לרעיון הציוני השמאלי והשתתפה בכמה כינוסים. בעלה היה ממנהיגי „המזרחי״ בעירו. פעם אחת נתעוררה שיחה על ציונות. הדוד ישב מן הצד ושתק. לבסוף פתח ואמר: אספר לכם דבר־מה. בכפר בין גויים ישב יהודי יחיד, חוכר אדמת הפריץ. בליל הפסח בזמן „הסדר״ היה רגיל להכנס אליו זקן הכפר, האוראדניק. אף הוא מסב אל השולחן ומבקש מהיהודי להסביר לו כל מנהג ומנהג. וכשהגיעו „לשנה הבאה בירושלים״ שאל האוראדניק: מה משמע? אמר לו היהודי: — „מפני חטאינו גלינו מארצנו, לא שמענו בקול ה׳, לכן אנו שרויים בגלות, עכשיו אנו מודים שחטאנו ומתחרטים על החטאים שעשינו, וזכות זו תעמוד לנו כי בשנה הבאה נהיה בירושלים״. לשנה הבאה האוראדניק מסב שוב אל השולחן ושוב אותן השאלות. לכשהגיעו לפסוק „לשנה הבאה בירושלים״ אמר היהודי: „נראה כי התשובה שלנו לא היתה שלמה, לא קיימנו כל המצוות כראוי. נשתדל להיטיב את דרכנו וה׳ יתברך יעזור לנו״. אבל גם בשנה השלישית והרביעית האוראדניק בשאלותיו והיהודי בתשובתו. עד שהיהודי עמד פעם על רגליו ואמר: רבונו של עולם, חרפה לי, אני מתבייש, פשוט, בפני האוראדניק. הגד אתה: „לשנה הבאה בירושלים״.

* *
*

בשנת 1914, לפני כיבוש בריסק בידי הגרמנים, עזבתי את העיר פורחת והומה, בגן העירוני מנגנת תזמורת צבאית. צבא רב מתרכז במבצר ובסביבה. בטוחים היינו, כי המבצר החזק הזה יעמוד איתן בפני הפולשים הגרמנים. אך הנה האויב התקרב לעיר והאוכלוסיה היתה פוסחת על שתי הסעיפים: לצאת מן העיר או לאו. הצו ניתן לעזוב את העיר במשך שלושה ימים. רואי הנולד הצליחו להעביר במועד הנכון את מטלטליהם וסחורותיהם לרוסיה הגדולה והצילו את עצמם מחיי־עוני בנכר. אבל רוב התושבים השאירו את רכושם בעיר ויצאו בידים ריקות לרוסיה הרחוקה.

הרוסים לא הגנו משום־מה על המבצר, הציתו את העיר מכל הצדדים ונסוגו לעבר פולסיה. רבים נדדו לערי רוסיה הסמוכות והרחוקות: מינסק, קטרינוסלב, חרקוב ועוד. ר׳ חיימקה סולובייציק מרא דאתרא קבע מושבו במינסק. סח לי ר׳ אלתר גרוסלייט ז״ל: כשבאו נכבדי בריסק מבין הפליטים להציע לפני הרב את משכורתו, ענה להם: חלילה לי לקבל מכם אפילו פרוטה. כיון שהעיר בריסק אינה קייימת עוד, גם הרב שלה אינו קיים עוד ולא מגיע לו ולא כלום. אבל בעלי־הבתים הפצירו בו ואמרו: כאז כן עתה, אתה רבנו ואנו צאן מרעיתך. כל יוצאי בריסק, פליטי עירנו בכל מקום שהם שם, מביטים עליך כמו על מורנו ורבינו בעבר ובהווה, ואם ירצה השם — לעתיד לבוא. אחרי דין ודברים, שאלות ותשובות, הסכים הרב לקבל כדי מחייתו בצמצום.

הבריסקאים, שלא הספיקו לנדוד למרחקי רוסיה, כיוון שנכבשה כל פולסיה בידי הגרמנים חזרו לעירנו. גם אני שישבתי דרך ארעי בקוברין הייתי עם הראשונים שחזרו לבריסק. מצאתי את העיר שרופה וריקה.

* *
*

עודני זוכר היטב את השריפה הגדולה הראשונה בעירנו בשנת 1898 את השריפה הגדולה השניה בשנת 1901 זוכר אני: בית־אבא היה בין הקרבנות הראשונים, כי בביתנו, בית בישקוביטש, פרצה הדליקה ומשם עברה למרכז העיר. אבל המראה שנתגלתה לעיני עכשיו הממני ממש. אין לומר שהעיר נחרבה כליל, כמה בתים יצאו שלמים, רבים רק נחרכו מן האש; היו בתים שלא נפגעו כלל, אבל העיר היתה ריקה ושוממה. קיבלו את פני רק כלבים וחתולים רעבים, סבוני מכל הצדדים, זרקתי להם פירורי־לחם להבריחם ממני. ניגשתי לביתנו ברחוב פוליציסקי, שלד הבית מבחוץ נתקיים בשלימותו. עליתי לקומה השניה דרך המדרגות השלמות, בפנים היה הכל שרוף ומרוסק. הלכתי הלאה וניגשתי אל הספריה הציונית, שכל כך הרבה כסף וטרחה השקענו בה. הבית נראה שלם כמעט. הספרים עמדו על גבי האצטבאות וכאילו ציפו שתבוא יד ותנער מעליהם את האבק שנערם במשך הזמן. באמצע התקרה היה חור גדול, סימן לכדור־תותח שפגע בה. בכאב־לב יצאתי משם לשוטט ברחובות העיר. יחידי כמעט התהלכתי ברחוב השמם, נקישות הנעלים שלי במרצפת הרחוב ענו כהד לדפיקות לבי. עזבתי את העיר ונסעתי לשדליץ ומשם לוארשה. בוארשה נתקבלו ידיעות, כי פליטי בריסק חוזרים וזורמים לעירם ומתחילים לאט־לאט לחדש ימיהם

כקדם, וכי כאלפיים איש ויותר כבר באו להשתקע בה — והנה מהלומה חדשה.

* * *

יצא צו מטעם המפקדה הגרמנית, שכל תושבי בריסק חייבים לעזוב את העיר, וביום לא־בהיר אחד לקחום והעבירום ללוקוב ולכפרים הפולניים שבסביבה. מפי השמועה נודעה לנו סיבת הגירוש החדש. הפליטים הראשונים שהגיעו לעיר חטפו מן ההפקר ולקחו להם מן הרכוש שהתגולל בחוצות העיר בלי בעלים. הגיעו תלונות למפקדה על גזל הרכוש. לכן נגזרה גלות על כולם, כדי שהגרמנים עצמם יזכו מן ההפקר.

ואכן, הגרמנים הוציאו מן העיר את כל הרכוש, לאחר כך היו גם מפרקים את הבתים, העמיסו את החמרים בקרונות והעבירו לגרמניה. נימוקם: תמורה לחורבן שעשו הרוסים בפרוסיה המזרחית... מידה כנגד מידה... הפליטים נתפזרו במחוז לוקוב, לכל כפר הכניסו כמה משפחות מטעם המפקדה, הכריחו את האכרים להקצות חדרים למחוסרי גג. ובכך יצאו ידי חובה.

בשנת 1915 נוסד בוארשה וועד־סיוע לפליטי בריסק. יו"ר הוועד היה הבנקאי הידוע רפאל שרשבסקי, כי אשתו בריסקאית ממשפחת בורשטיין. במחיצתו ישבו ה"ה רודבסק, אברהם גולדברג, עורך ה„היינט", יפה ועוד. נשלחתי יחד עם פ. הלפרין ללוקוב והסביבה לעמוד על מצב הפליטים ולמסור דין־וחשבון לוועד הסיוע. עברנו בעשרות כפרים ובכל מקום מצאנו משפחות השוכנות בבקתות האכרים ובמצב עלוב מאד, הן במובן החומרי והן במובן הרוחני. הכל באו אלינו בתביעה אחת: להוציא אותם מיוון־המצולה. הם ראו בנו מצילים. אבל, לדאבוננו, יכולנו להבטיח להם רק תמיכה כספית ועזרה במזונות. הסיוע הגיע לכל הפליטים שנשתכנו בערים ובכפרים. מחלת הטיפוס הפילה חללים הרבה בימי הכיבוש הגרמני ומצאה כר נרחב ביותר בקרב הפליטים. מן ההכרח היה להוציא את החולים ולבודדם. חזרנו ללוקוב. פנינו למפקדה הגרמנית ודרשנו ממנה סיוע. הגרמנים החרימו שני בתים בקצוי העיר, פתחנו בית־חולים למחלות מדבקות בשביל פליטי בריסק. לשם השגת הציוד הנחוץ לבית־החולים, כגון מזרונים, מטות, סדינים וכו', נשלחתי בלווית שני שוטרים גרמנים להחרים את המצרכים הללו מאת התושבים. במשך שבוע הוקם בית־החולים.

וועד הסיוע לפליטי בריסק פעל משנת 1915 עד 1921 ונתחסל לאחר שחזרו הפליטים לעירנו.

* * *

ממרחבי רוסיה ומפוליניה התחילו זורמים אנשי בריסק לעיר מולדתם. העיר קמה לתחיה וגם התורה חזרה לאכסניה שלה. נפתחו בתי־הכנסיות ותלמוד־תורה. השמות הוותיקים, כגון „בית־המדרש של הרב גרינר", „רב ישראל וולף" קיבלו את צביונם המיוחד להם. נתווספו מוסדות חדשים לפי צורך הזמן: בית־התלמיד, גימנסיה „תרבות", בריסק עברה לידי הפולנים ובמקום „בריסק דליטא" נקשר לה שם פולני לאמור: „בריסק על נהר בוג", אף שמות הרחובות נשתנו לשמות פולנים. ושוב שתו יהודי בריסק את כוס התרעלה המזומנה להם, כנראה, מדורי־דורות.

אציב כאן ציון לנפש יקרה, הד"ר שרשבסקי, אחד מהרופאים המעולים, יהודי נלבב וציוני מסור. הוא מת משבץ הלב, כשנאלץ ע"י הפולנים להיות עד־ראיה למכות שהעניקו לאחד מתושבי בריסק.

בריסק תחת שלטונם הקצר של הפולנים היא פרק מיוחד.

לאט־לאט הסתגלו היהודים לחיים החדשים, סבלו והמשיכו לעבוד ולהתבצר בעירם, עד שקפץ עליהם רוגזו של הצר הצורר היטלר ימ"ש.

ביקורי בבריסק־דליטא

מאת הרב צ"ה מסליאנסקי

בטרם שבאת אל העיר, מתכונן אתה, לפי שמה, למצוא עיר ליטאית עם כל הסימנים שמנו החיים בערים הליטאיות. אולם מיד שאתה בא בתחומה של העיר אתה מכיר, כי השם הוליך אותך שולל ולפניך עיר פולנית, לכל פרטיה ודקדוקיה. היהודים לובשים ארוכים ומתעטפים ארוכים, חובשים לראשם כובעים בעלי שוליים רחבים, בטעם היהודים הפולנים. מגדלים את פיאותיהם, ומבטאם הז'רגוני הוא קרוב יותר אל המבטא הפולני מאשר אל הליטאי. כעיר פולנית ברוחה משמשת היא מבצר להחסידות. רוב היהודים הם חסידים עם כל מעלותיהם ומגרעותיהם. ולכן אין פלא, אם

הרעיון של „חיבת ציון" אחר שם לבוא. בשעה שביאליסטוק הסמוכה כבר היתה מרכז התנועה, לא נראו עדיין בבריסק גם הנצנים הראשונים, ולא היתה אף אגודה אחת.

כשבאתי לשם ועמדתי על טיבה של העיר, נפל רוחי עלי. השאלה הישנה „והן לא ישמעו לי" צפה ועלתה שוב לפני בכל מרירותה, ויתוש הספק החל לנקר במוח. יראתי שקולי, הקורא לחיבת הארץ ויישובה, לא יהיה כקול קורא במדבר והזרע, גרעיני הלאומיות, לא יפול על צחיח סלע. אולם כבשתי את הספק, התגברתי על הפקפוקים והחילותי לדבר את דברי מעל בימותיהם של בתי המדרשות ובתי הכנ־סיות שבעיר. ורבים היו הבאים, וצפופים עמדו השומעים, ודברי על צרת האומה ושיבת שבותה, שיצאו מתוך תוכו של לבי, נכנסו ללבותיהם של השומעים ולא שבו ריקם.

אחת מסגולותיה היותר חשובות של בריסק היא, בלי ספק, רבה הידוע, הגאון ר' חיים סולובייציק. הרב הזה הוא מיוחד במינו, חריפות שכלו ועומק הגיונו הוציאו לו מוניטין בעולם. סופרים וחכמים רבים, בני ברית ושאינם בני ברית, התפלאו על כשרונותיו הרוחניים וכוחותיו הנפשיים. במראהו החיצוני אין הוא עושה רושם. קומתו נמוכה, זקנו מחודד, עיניו חדות ורק הראש הוא גדול, גדול יותר מדי, וכל הרואה מכיר מיד, כי הראש הגדול הזה הוא בית קיבול למוח גדול, למוח הוגה רעיונות עמוקים. ובמקום שאתה מוצא גדולתו של האיש הזה, שם אתה מוצא גם את פשטותו. ר' חיים אינו מתהדר במלבושיו, ואינו נוהג שררה בביתו. יש שהוא מתמתח על גבי הספה ומעיין ברמב"ם במעמד בעלי־בתים, הנכנסים ויוצאים בביתו, או שהוא מטייל ארוכות וקצרות עם הרב ר' שמחה זליג, יד על שכם, ומדבר אתו בדברי תורה, כשם שהיה רגיל לעשות בימי נעוריו בוולוזין. ומספרים בשם הגאון הנצי"ב שאמר פעם על רש"ז בדרך הלצה: „ר' חיים על צווארו ויעסוק בתורה?" (פרודיה על הפתגם התלמודי „ריחיים על צווארו ויעסוק בתורה?") מנהגו הוא שלא לפסוק שאלות של איסור והיתר. גם אם מתעוררת שאלה בביתו, הוא שולחה אל אחד ממורי הוראות שבעיר. דרכו בהוראה היא, שלא להחמיר, ביחוד אם הדבר נוגע לבריאות הגוף. מספרים, כי פעם בא אליו ילד חוור פנים לשאול, אם מותר לו לאכול בשר ב„תשעת הימים"? ר' חיים נתן בו עיניו וענה: לך ואמור לאמך, כי גם לה מותר. וכששאלוהו המסובים לפירוש דבריו, אמר: ילד דל וכחוש כזה אינו נולד מאם בריאה ובעלת בשר... וכשם שהוא נוח בביתו ואינו זורק מרה בסביביו, כך הוא, לפעמים, קשה כארז בענייני העיר. והיה מעשה שיצא פעם בגלוי נגד העסקן הידוע מנדלבלאט, שהיה ממונה על הרח"ש — מקור הכנסתו של הרב. ר' חיים התנגד על הנהגתו ב„לינת הצדק" ולא נרתע להילחם אתו, אם קיפח את פרנסתו. וגם בענייני הכלל לא ידע וותורים ופשרות. כשחגגנו ברוסיה את חג יובלו של כוולסון ומשכילי בריסק חפצו לשלוח לבעל היובל אדריסה של ברכה, לא רצה ר' חיים לחתום על האדריסה. תשובתו היתה לקונית: אין אני חותם על ברכה למומר. וכוולסון הלא היה הטוב שבמומרים, והרבה מגדולי הרבנים נהגו בו כבוד ופנו אליו בבקשות שונות וגם העם בכלל הפלה אותו מכל המומרים, ויצר את הפתגם הידוע „ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי". ר' חיים לא נשא לו פנים ולא רצה לחתום על הברכה לחג יובלו.

ר' חיים הוא גם פזרן בממונו לדברים שבצדקה, ידו פתוחה לכל דורש ומבקש. ומרגלא בפיו כשהוא נותן נדבה: ישנם בבריסק עוד עשירים, ימלאו הם את החסר.

מיד כשבאתי לבריסק, ראיתי לי לחובה לזכות ולבקר את ר' חיים, הידוע לי עוד מילדותי. כשגדלנו שנינו בסלוצק, רבות ישבתי ודיברתי עמו על עניינים שונים ועל זכרונותינו המשותפים מימי ילדותנו.

אחד הטיפוסים העתיקים שרידי הדור העבר, שאין דוגמתם, היה בבריסק הרב ר' שלום מנשה. האיש הזה שלא שימש בתגא של רבנות, אלא חי כאחד מן העם, היה גדול בתורה וחסיד במעשיו. שבעה שיעורים היה מלמד בשעות קבועות ביום, ואת כולם בחינם. את שאר זמנו היה מבלה בחזרה על הפתחים, לקבוץ על־יד לעניים ואביונים, לסעוד חולים ולפקח על צרכיהם של יתומים. כל בני העיר אהבוהו אהבת נפש, כאהבת בנים את אביהם. מכל קצות העיר היו באים אליו שיתפלל על חולים ועל מקשות ללדת. וגם כשהיו באים בבקשות אלה אל ר' חיים, היה שולח אליו.

עלילת דם

מאת ב״צ ניימרק

בשנת תרנ״ב, והגאון המפורסם ר׳ חיים סולובייציק ז״ל אך עלה על כסא הרבנות שבבריסק שבליטא, סמוך לפטירתו הפתאומית של אביו ר׳ יוסף דוב ז״ל, ד׳ באייר אותה שנה, ואחיו ר׳ חיים שמחה סולובייציק מקובנה, בעל־בית הגון ובעל שכל ישר ועמוק, בא לבריסק לסדר את ענייני הר־בנות של בן אחיו ר׳ חיים ז״ל. ימים מועטים לפני חג השבועות בא אלי מהעשיר והנדבן הגדול ר׳ חיים כהן ז״ל שליח, שאבוא מיד אליו לשם עניין אחד דחוף; אותו יום היה יום חמישי; והשעה היתה עשר בערב, וחג השבועות חל באותה שנה, כמדומה, ביום ראשון וביום שני, או ביום שני וביום שלישי, באתי אל ר׳ חיים כהן ומצאתיו נרגז מאד. הוא הושיט לי מכתב ובו כתוב שמומחה אחד ידוע, פנחס מאיר שמו, פרסם בעתון האנטישמי „פאטרלנד״, שהוא ראה בעיניו שיהודי אשכנזי, הרב שבביאַלי הסמוכה לבריסק, שחט נער נוצרי ואת דמו לש במצות, וזה מיד אחר פורים, לפני הפסח של שנת 1881. מכתב זה הגיע לידו של ר׳ חיים כהן מפקידו שבבית מסחר הנפט שלו בווינה, מר שבתאי קארטוז׳נסקי, יליד בריסק, ידידי וחברי בחיבת ציון. הדבר הראשון, מה שיש לעשות — אמר לי ר׳ חיים כהן, הוא ללכת להרב ר׳ חיים, להראותו את המכתב ולהתייעץ שם, מה יש לעשות בדבר גדול זה הנוגע לכלל ישראל.

בן־ציון ניימרק

באנו אצל הרב, הראינו לו את המכתב. הרב נתרגש מאד, קרא לידידו ר׳ חיים שמחה לטכס עצה, ואחר עיון קצר בדבר אמר הרב, שאסע תיכף ומיד לאוסטרה, כדי לחקור ולדרוש בו במקום, מי הוא הרבי „אשכנזי״ ומי הוא בן אחיו. אמרתי, שלא עיר אחת בלבד קרויה בשם אוסטרה. ישנן כמה עיירות בפלך שדליץ ובווהלין בשם זה, ולאן אסע? ועצתי היתה, שיכתוב הרב תיכף מכתב להרבי מביאַלי, ובו ידיעהו את כל פרטי העניין, והמכתב אמסור מיד לדואר שבבית הנתיבות, ששם מתקבלים מכתבים רשומים כל הלילה, ומפני שהמכתב יתקבל בביאלי ביום השבת, והרבי הרי לא יפתחהו בו ביום ולא ידע מה שכתוב בו, לכן יכתוב הרב עוד גלויה אחת ובה יודיעהו שמפני חשיבותו היתרה של המכתב הרשום שיקבל, שהוא נוגע לכלל ישראל, גוזר עליו הרב הבריסקאי שיצווה לפתחו ושיקראהו ביום השבת.

עצתי נתקבלה, והרבי קרא בפיו מה לכתוב להרבי בביאַלי. כתבתי את המכתב, ובידו כתב לי הרב אף גלויה, ובה הודיעו שהוא שולח לו אף מכתב רשום ושיצווה לפתחו תיכף לקבלתו ויטכס עצה, מה לעשות. מסרתי תיכף את המכתב והגלויה בדואר בית־הנתיבות, ולמחר התחלתי לחקור ולדרוש מחסידי ביאַלי שבבריסק, ביחוד מאלו ששם משפחתם הוא „אשכנזי״, על בן אחיו של הרב שסורו רע ומנהגו אינו כהוגן. יגעתי ומצאתי חסיד אחד ששמו „אשכנזי״ והוא סיפר לי, שבבית המדרש שבביאַלי היה לומד לפני שנים מועטות בחור אחד, שאמרו עליו שבן אחיו של הרב שבביאלי הוא, והוא היה מקולקל במידות ובמעשים, והכל לא יכלו לסבלו, אך מפני כבודו של הרבי לא פגע בו אדם לרעה, אבל סוף סוף שקל למטרפסיה: באחד מימי השבתות נתלה, לכשיצאו המתפללים, בנברשת שלמול ארון הקודש, כדי להינקם מן החסידים, והשמש ראה את מעשהו והקים רעש נורא, והאנשים שפרצו מהרה לתוך הבית, הורידוהו מעל הנברשת כל עוד נפשו בו ו„כיבדוהו״ כראוי לו וגרשוהו משם בבושה וכלימה.

שבועות עברו וחדשים חלפו, והאדם ומעשהו נשתכחו, וכאילו צלל לים ולא נודע, היכן הוא בר־נש זה. פעם הגיעה לשם שמועה, שהוא חבוש בבית אסורים, אבל לא היה מי שימצא עניין בו ובהרפתקאותיו.

בוארשה נודעה עלילתו של פולוס מאיר על הרבי שבב־יאַלי, בשבועות, על ידי עתונו האנטישמי של רוהלינג. נזדרזו וקראו מיד את וועד הקהילה ברחוב גז׳יבובסקי 26 והחליטו לתת אלף רובל לי. ל. פרץ, שהיה אחד מחברי הוועד, שימהר לנסוע לבריסק ואל יסור בדרכו לביאלי הסמוכה לה, ויחקור וידרוש בבריסק על הרבי שבביאַלי ועל בן אחיו. באיסרו־חג של שבועות בא י. ל. פרץ לבריסק, ונתאכסן במלון „ברלין״ של בוזנר, ועל שאלתו במלון, מי כאן בעיר אדם צעיר בעל מרץ? השיבו לו, שאני, הכותב, הוא אדם כזה. י. ל. פרץ מהר אלי והודיעני את כל פרטי העניין הידועים לו, ואני סיפרתי לו כל מה שידוע לי ממכתבו של קרטוז׳נסקי וממכתבו של הרב ר׳ חיים סולו־בייציק להרבי שבביאַלי, ויעצתי שאין טוב לנו מלהיכנס

לביתו של פרנס העיר, ר׳ אריה ליב פינשטיין (מחבר הספר „עיר תהילה״ ושאר ספרים), והוא יורנו מה יש לנו לעשות. זקן רתחן זה קיבל את פני י. ל. פרץ באדישות גמורה, וביקש ממנו שלא יטריד את מוחו בעניינים כאלו. יצאתי מביתו ואמרתי לי. ל. פרץ לעשות את דרכו למתנגדו של פינשטיין, לגבאי החדש ירוחם שץ, ולכשישמע הוא, שפינ־שטיין השיב את בקשתנו ריקם, לא ישקוט עוד ולא ינוח ויעשה ככל מה שיוכל לטובת העניין וכדי להכעיס את יריבו... וכך היה! שץ נתלהב כרגע, ולכששמע את דברי שחסידי ביאַלי סיפרו לי, שבן אחיו של הרבי ישב לפנים בבית האסורים שבבריסק, ביקש ממנו להמתין קצת ומהר והלך לבית־האסורים, ועל ידי מתנת יד למפקח הבית קיבל ממנו תעודה, ש„אשכנזי״ ישב ששה חדשים בבית־האסורים, מעשרה במרס 1881 עד 10 בספטמבר אותה שנה, מפני שנחשד במעשים מהפכניים ובקשר עם מיתתו של הקיסר אלכסנדר ה־II — נחבש בבית־האסורים עד שיתברר משפטו.

כשתעודה כזו היתה בידינו, נשאר לנו אך דבר אחד לדעתו ברור: אם פולוס מאיר זה, היושב עכשיו בבית האסורים שבווינא (שנחבש ע״י בקשתו של ד״ר בלוך, עורך העתון „אסטרייכישע וואכענשריפט״ שעורר עליו משפט) הוא זה שישב בבית־האסורים בבריסק בשנת 1881. סיפרנו לר׳ חיים כהן כל מה שעשינו, ביקשנו ממנו שיכתוב לפקידו, למר קרטז׳נסקי בווינא, שישתדל להשיג את תמונתו של אותו „תכשיט״, ולאחר שבעה ימים קיבלנו מקרטז׳נסקי את התמונה. מצאתי לי חסיד אחד, איש תם וישר ר׳ משה פוצטר שמו, שלחתיו לטרספול (עיר קטנה 7 ק״מ מבריסק), ששם דרה אמו של המומר, הרבנית הטרספולית, שתבוא תיכף לבריסק, מפני שהדבר נוגע לשחרור בנה שבווינא מבית־האסורים שנחבש שם בחשד גניבה; מיד באה האם לבריסק, הלכתי עמה אל הנוטריון גוביטו, ולכשראתה את התמונה הכירה שהוא של בנה, והנוטוריון אישר את דבריה, משם הלכתי עמה אל מר יעקב מאיר וינולץ, שהיה איש ביניים במשטרה והפריסטב ערך שם פרוטוקול, שאמו של „אשכנזי״ זה מעידה על בנה, שבעשרה במרס שנה 1881 הובא בכלא שבבריסק, ולא בעוון גנבות, אלא בשל מעשים ריבוליציוניים, והחשד של המשטרה שבווינא אינו אמיתי כל צרכיו. כשהיה כל החומר הזה בידינו וכל התעודות המאושרות, שלחנו את הכל לד״ר בלוך, והוא הוכיח בבית־הדין, שבזמן שפולוס מאיר העיד על דודו „אשכנזי״ הרב מביאַלי, שרצח את הנער הנוצרי לשם פולחן דתי, ישב בבריסק בכלא, ולפיכך אין זו אלא עלילה והוצאת שם רע, ולא רק על הרבי, אלא על כלל ישראל, והוא טעון עונש חמור ביותר. הוכחותיו של ד״ר בלוך הוכרו לאמיתיות, ובית־הדין הוציא את משפטו של המשומד לשש שנים מאסר במבצר. ופני הפרופסור רוהלינג נפלו. בכל העבודה הקשה הזאת לא נשתתף י. ל. פרץ כלל, אבל אני לא העלמתי ממנו שום דבר, והכל היה ידוע לו. הוא ישב לו שבועיים בבריסק (לשם הפוליטיקה שבאותו זמן) וחזר לוארשה אחר שעלתה בידו לנהל את הדברים כהוגן והעניין נגמר בכי טוב. „מגלגלין זכות ע״י זכאי״, בר׳ חיים כהן ז״ל.

פגישה עם עיר מולדתי

מאת י. פינקלשטיין (ניו־יורק)

שלהי חורף. ימי הקור חלפו־עברו, השלגים העמוקים הפשירו, ומרחוק נישאה כבר רוח אביבית קלה.

הרכבת מוארשה, שעליה התגוללנו, אני וחברי קליינברג, לילה שלם על הקרקע, הגיע עם בוקרו של יום לבריסק העיר. העיר היתה שקועה עדיין בתרדמה ורק פאת־רקיע אחת הבהירה ונפרשה נוגה על הבקתות הגלמודות, שנותרו כיתו־מים, לאורכו של רחוב.

לבי הלם כבקדחת כשנגלתה לפני התמונה וראיתי מה נותר מעיר־מולדתי העתיקה היפה. ככל שהפלגתי לתוך העיר כן הלך ונצבט הלב — עד שנתקשרו דמעות בעיני. הזאת בריסק עירי? זו העיר שהיה נסוך עליה יופי כה פיוטי, שלוה עורגת... ורחובותיה הארוכים, הרחבים, הנטו־עים עצים מזה ומזה, שיוו לה מראה גן־הוד. הלב נקרע לגזרים! ומעמקי הנשמה פרצה קללה על אלה שהמיטו את החורבן האיום על עיר־החמודות בריסק.

בתוך היסורים שהכאיבו את לבי אותה שעה בהסתכלי על בריסק, על האנשים, על הבתים, על הקסרקטינים ובתי־המדרשות שהיו מרוצפים גושי בני־אדם, זקן ונער, כולם על הקרקע, היתה נחמה פורתא: העזרה שהבאתי מאמריקה מארגוני („ועד העזרה הבריסקאי״) ומידידי האמריקאים,

שעיר מולדתם הישנה לא נשתכחה עדיין מלבם והושיטו לה עזרתם.

על הכנסיה בעיר ריצדו עדיין קרני־חמה אחרונות, כשהלכתי לתור את המקומות שבהם טיפחתי את חלומות־הנעורים שלי. מקומות שהמו תמיד מרוב נוער ולב העיר דפק בהם עד אור היום, מלאו עכשיו חורבות, שהילכו אימים בחשכת הלילה — כמצבות בבית־העלמין; ביום התגוללו שם חזירים... ברחוב הסואן היפה ביותר בעיר לא מצאתי אלא שרידי עצים בודדים שבדיהם הקפואים רעדו.

היום כמעט כבר פנה. צללי־ערב נמתחו על פני העיר ההרוסה, וחוויה מוזרה מילאה את הלב כשהחזקתי בחברי ואמרתי לו: „הבה נלך לחפש את הרחוב שבו עמדה עריסתי. כשגדלתי נטעתי עץ במקום ההוא. בוא, חבר, נראה־נא, אם לפחות עץ זה עודנו עומד שם?״ מעשרות הרחובות שעברנו בהם בדרכנו שמה לא נשאר בית אחד משני צדי הכביש, כאילו היה זה שדה פתוח ורחב שלא ראה צורת בית מימיו.

צללי־ליל העמיקו. הרקיע הכחול שפך את אחרית ערגת־הערב. בדרך חזרה הכרתי את העץ. נמוך היה כשעקרתיו מן הגן שלנו ושתלתיו בחזית ביתנו. העץ שלח פארותיו לרוחב, היכה שרשים עמוקים בתוך האדמה הפנויה מסביב, אך גם עליו עלה הכורת, הענפים העבותים אכולי־אש. הוא נשאר רק כשריד סמלי מן הסביבה כולה, וסיפר על ימי הנעורים.

איומה היתה סערת נפשנו כשבאנו לחלק זה של העיר, וקללה פרצה מנשמתי על הרוצחים. בדמעות כבושות עזבנו את בריסק עירנו שנהפכה לעי חרבות.

בין שתי מלחמות־עולם

מאת ד״ר ש. אורחוב

מה קשה לאדם, שעריסתו עמדה בעיר ואם בישראל זו, לדבר עליה כעל עיר שהיתה ואיננה עוד... החוט שנטווה כאלף שנים ומעלה נותק, הקרע לא יתאחה עוד. מקור־כוחה של בריסק דליטא בחיים היהודיים השלמים שהיו בה. רוב תושביה יהודים והם מחוסנים על הרוב בפני השפעה נכרית. העם המתגורר בחבל־ארץ זה אינו מסוגל להטמיע בתוכו את האוכלוסיה היהודית, העולה עליו בתורה ובדרך־ארץ. אף לא היתה חזקה ביותר באיזור זה השפעת הרוסים והפולנים, המהווים מיעוט בתוך רוב מניין של רוסים לבנים וליטאים. דומה, לא היה עוד כמקום הזה בכל תפוצות־הגולה עיר, שתושביה היהודים פטורים עד כדי כך מלחץ החיים הזרים.

במשך דורות התקיימו בבריסק מוסדות הקהל לתורה ולתושיה, בתי־מחסה לעניים ובתי־אולפנא. המוסדות לבשו צורה ופשטו צורה לפי רוח הזמן, אך היו שרירים וקיימים. הוא הדין מוסדי כלכלתה. בריסק לא הצטיינה בעושר מופלג, אבל הפרנסה היתה מצוייה בה תמיד ולא בצמצום. העיר שכנה על פרשת דרכים בין רוסיה־הלבנה לאוקראינה ופולין, על חופי נהרות שבמימיהם עוברות דוברות־עצים אל הים הבלטי. יש לה צומת מסילות־ברזל ובה מבצר גדול.

אמנם, המרכז הצבאי עמד כשטן להתפתחות העיר. העצים בשפע שבסביבה עשויים היו לשמש יסוד לתעשיה מרובה, אילולא העין הרעה של מפקד חיל־המצב. אסור היה, כידוע, לבנות בבריסק בית גבוה משתי קומות ומעלה, וכן אסרו על ארובות גבוהות של בתי־חרושת. וממילא אי־אפשר היה להקים בבריסק תעשיה מודרנית. שטח־המגורים היה כפוף למסגרת של מצודות (פורטים) וקוי מסילות־הברזל, שבלמו את התרחבותה מכל עבר. כנגד זה שימש הצבא מקור־פרנסה לרבבות משפחות בעיר ובסביבה: סוחרים, ספקים, קבלנים ובעלי־מלאכה. היו שלמדו כאן את מקצוע־הבניין ושימשו לאחר כך בתפקידים אחראיים במקומות אחרים. קבלנים, קבלני־משנה ופועלי־בנין מבני־בריסק, התפשטו בכל רחבי המדינה הגדולה.

ובכל זאת ראו אנשי־בריסק באָפיה הצבאי של עיר־מולדתם גורם מעכב להתפשטותה הגיאוגרפית ולהרחבת גבולותיה המשקיים, התרבותיים והאדמיניסטרטיביים. המבצר נהרס במלחמת־העולם הראשונה. אך רצה הגורל ונחרבו עמו גם בניינים אזרחיים רבים והרובע המסחרי. למען האמת, חורבן זה לא היה גדול כל־כך, לעומת השִינויים שחלו מחמת חילופי השלטונות הרוסיים בפולנים. בדעתם של השלטונות החדשים לא היה כלל לקומם את הריסות העיר אחרי המלחמה.

מושלי בריסק החדשים לא נתנו כל הלוואות לנשרפים. להיפך, הוציאו את לשד עצמותיהם של המיעוטים, ושל היהודים במיוחד. הונהגו שיטות מסים קשות, נעשו הפליות בחלוקת העבודה, הזמנות וכו׳.

חיילים יהודים בבריסק, פסח תרע״ט

כשהעיפו עין על מפת פולין, נתגלתה תמונה משונה מאד: להטלת המסים — מחוזות המזרח, המאוכלסים מיעוטים, תופסים מקום ראשון. ההמונים נתדלדלו, משקים חקלאיים ועירוניים נהרסו עד היסוד. וככל שהאיזור הולך מערבה כן פוחתת מעמסת המסים. ואילו בהענקת תמי־כות לאוכלוסיה, מתן הלוואות וקניית חמרים לצרכי המדינה — היחס הפוך. תקציב המדינה הוצא ברובו באיזורי המערב, שנפגעו פחות ממוראות המלחמה.

מדיניות זו לא הצטמצמה בשדה הכלכלה בלבד. השל־טונות החדשים בבריסק ובשאר איזורי המזרח עינם היתה צרה בכל צורת ארגון של היהודים. אפילו פעולת ה„ג׳וינט״ היתה למורת רוחם, אף על פי שמוסד זה הכניס למדינה מטבע קשה. מעשה בקצין מחוזי שביקשו ממנו רשיון ליסד סניף להסתדרות הציונית, קפץ ממקומו וקרא בזעף: „הלא יש לכם כאן ראַבין (רב), ומה לכם עוד? ארגונים מקימים רק אנחנו, אנחנו ולא אחרים״. פקיד זה וחבריו שינו במשך הזמן את לשונם במקצת, אך לא את יחסם. בתי־הספר העבריים והאידישאיים שנוסדו בכספי היהודים לא קיבלו תמיכה מספיקה מן המדינה והרשויות המקומיות. כנגד זה נוסדו מטעם הרשות בתי־אולפנא מיוחדים לילדי ישראל על טהרת השפה הפולנית. נוח היה להם לשלטונות שהיהודים יחזרו על הפתחים, ובלבד שתהא שגורה בפיהם השפה הפולנית דווקא...

אין תימה, איפוא, שיהודי בריסק, שרבים מהם היו בשנות מלחמת העולם ברוסיה, לא שיעשעו את נפשם בתקוות לעתיד טוב. רבים עזבו את העיר ונדדו למרחקים. בתקופה זו היתה גם עליה גדולה לארץ ישראל. רבים היגרו לצרפת ולאמריקה. מעריכים את מספר אנשי בריסק בישראל כדי אלפיים נפש. ויוצאי בריסק מצויים גם בארה״ב, בקנדה ובאמריקה הלטינית.

טיפוסים ודמויות

מאנשי בריסק

מאת מ. וייסמן

על העיר בריסק הביאו הנאצים חורבן, מתינו לא יקומו עוד לתחיה, אך בדמיוני ראה אראה את כולם: את העיר ואת אנשיה כמו חיים.

הנה רחוב קוברין, טחנת הקיטור, הבית הקטן שגרנו בו, מרחב השדה וטחנת־הרוח בתוכו. בחלקת־שדה זו היינו, הנערים, „יוצאים למלחמה", וחייליו של „אבא צאר" התאמנו כאן. „פרבר" קראו לכל השטח ההוא.

משה וייסמן

הנה עיני רואות את שכני היהודים:

איצק־לייזר הסתת, יהודי גבה־קומה שזקנו מדובלל, נושא היה על שכמו תמיד, בבוקר ובערב, פטיש כבד בו הוא מפוצץ אבנים לסלול את הדרכים. על פניו נסוכה דאגה תמיד...

ר' לייב הרעפן, יהודי מצומק, שביתו מלא טף והוא עובד בזיעת אפיים על פת לחמו.

ר' זיסא בעל־חמיצה, העושה משקה חמוץ מן השעורים, להרוות לב אדם בימות החום. עיקר „מחייתו" הוא בימי השוק של ראשון בשבת.

איסר הנפח: יהודי חרש, זקנו כמקלעת, פניו מפוחמות, והוא חגור סינר עור. קול פטישו נשמע ברמה כשהוא מכה בסדן, אף פרנסתו לקויה, לולא „מעשה חלב" שאשתו מוכרת היה רעב ללחם ממש.

זלמן העגלון: יהודי ענוותן עטוף גלימה שחורה וחגור אבנט אדום. כל יום כשהוא עולה לדוכן ומצפה לפרנסת יומו, אינו מחמיץ מצווה שבאה לידו: להביא חבורה של דרדקים ל„חדר"...

חנה'לי אופה־לביבות: יהודיה נמוכה וצמוקה. כל ימיה היא עומדת לפני התנור, מכניסה ומוציאה פחים קטנים ומעוגלים — בפרוטה אחת תמכור לך לביבה חמה וטעימה, בתוספת ברכה: „לתיאבון".

מי ימנה ומי יזכור את כולם בשמות הקודש? כה רבים היו! ואיכה נעלמו כל שכני ואינם?

הה, בריסק עיר מכורתי: ברחובותיך, בחולותיך, עברו ימי נעורי; ב„חדריך" ספגתי תורה; רבות ראו עיני בך ימי אושר ואסונות גם יחד...

הנה קם לנגד עיני המחזה של ימי „המגפה", המשתוללת ברחובות כעל סוסי־שחור. מאות היקרים והנעימים שהוצאו מבתי אבות, ידעו לפחות את מקום קברותיהם, „מצאר" את האובדות, ופעם בשנה יכלו להשתטח על הקברות ולהסיח את הצרות מן הלב.

ועדיין אני זוכר שעת בין־השמשות, שחזרתי מן החדר, ואת רחוב מגורינו לא הכרתי: על קירות הבתים נשפך נוזל שחור, ועל הקרקע ערימות של סיד לבן... הריח החריף הזכיר מחלות... אמא עמדה בחוץ, עיניה זולגות דמעות, והיא מצפה לשובי.

לאחר שנים — באה צרה חדשה על העיר בריסק. וזוכרני — אותו בוקר של ערב־שבת בתלמוד תורה, ב„חדר" של ר' משה בריזר: הרבי העבדקן פוסע בחדר לכאן ולכאן, מחליק זקנו הארוך בנחת יתירה, כיוון שאנו, הנערים, יודעים את השעור בעל־פה. הגיע זמן „לפזר את החדר" והוא יצא

אל העיר לאסוף את „דמי השבת" לקופסתו.

ופתאום נשמעת צעקה מן הרחוב: „דליקה! תבערה!", ואין הנערים מחכים עד שהרבי „יפזר את החדר", יוצאים בחפזון, מתפרצים החוצה, רצים איש לביתו. השמועות נפוצו בכל העיר: „האש מתפשטת... ה' ירחם!.."

אני רץ דרך רחוב קרוגובי אל ה„פרבר", אלא שעל־יד בית־מדרשו של יחזקאל, ירותה הדרך — עגלות, סוסים, אנשים. ביתו של שביי המוזג בוער כנר־של־הבדלה. האש עוברת ואוחזת בגגות הסמוכים, לפידי־אש, אודים דולקים נופלים לרגלי היחפות. אנשים מוציאים מן הבתים מיני חפצים, שכעבור רגע הם נהפכים לתלי רמץ ואפר... יהודי חגור־חבל גוער בי: „מה לך עומד פה, במקום סכנה? מהר ורוץ הביתה..."

כיוון שאני מורה על אצבע רגלי החרוכה, שאיני יכול להזיזה אף צעד, הוא נוטלני בזרועותיו, משל אני שק־של־קמח, ומביאני לסמטא, שלא הגיעה עוד האש אליה, ומדריכני כיצד להגיע אל הרחוב, לבית אבא...

זוכרני מרחב השדה: משפחות ישבו על מטלטליהן, התאנחו על האסון שפקד את העיר בעצם היום. מפעם לפעם נתווספו אנשים שהצילו את שארית הפליטה מדירותיהם; חיילים באו לשמירה מפני הגניבות... „שמועות" הגיעו מכל צד ובשורות רעות נפוצו בקהל. אלה, שכבר נשאה האש את רכושם, התיפחו, ספקו כפים, צעקו „רחם עלינו, אלהים"...

במשך היום אחזה התבערה מחצית העיר, ובערוב היום נראו השמים כים־להבות. גדל הפחד ורבתה האימה, רבים היו אשר נשרפו חיים על בתיהם. האש השתוללה כל הלילה, ולמחרת לא נראו אלא ארובות־עשן, שנזדקרו ברחובות על החרבות. עשרות בתי־כנסיות שבשכונות עלו על המוקד.

העיר בריסק קמה על תלה. היהודים בנו בתים ובתי־מדרש, ושוב נהיתה העיר מרכז התורה לילדי ישראל. בתי־מדרש של בריסק היו מרווחים, מרובים בדוכנים ובשפע של ספרים. נוסדו ישיבות ו„קלויזים" של חסידים. ורבה של בריסק — כבודו מלא כל תפוצות ישראל: ר' חיים סולובייציק...

עשירה היתה בריסק ביהודים בני־תורה, בעלי שאר־רוח בהם אחד צנום ודל — ר' שלום מנשה — קטן בקומה וענק ברוח; כולו אומר שבת. כל פעם שצריך „לסובב בעיר" לדבר שבצדקה, אין „פני העיר" זזים לדרכם בלי ר' שלום מנשה. ראו נכבדי העדה שר' שלום מנשה טורח במצוה זו, בידוע שיכפילו תרומתם...

ר' חיים שמשון הדיין, שמו נישא בפי כל אם צדקנית, ובשמו התברכו למען ילדיהם. היו אבות מתפללים שבניהם יגדלו ויהיו כמותו. הוא דר בבית קטן ורעוע, בו שוכן בית־הדין של עניים, שכן ר' חיים שמשון בפסק הלכה אינו מעמיד רק על הדין, אלא מצרף מידת הרחמים ופוסק לקולא.

פעם אחת בשלה אמא קדרה של אטריות בחלב — מזון לחמשה פיות רעבים בבית — ובחשה בכף של בשר בקדירה זו. אותה שעה פרצתי אל הבית בצעקה: „אמא, אוכל" אמא מסתכלת בי בעינים דומעות וקשה עליה הדיבור, עד שאמרה: „משה'לי, טול ורוץ לר' חיים שמשון שיפסוק לך „שאלה"... ולא היתה צריכה להגיד עוד מלה. נתתי עין בכף (שלא היתה „חרותה" בסימנים) ובאטריות של החלב, ומיד תפסתי את הענין. נטלתי את הכף ורצתי אל ר' חיים שמשון. שמע מפי צרה שניתכה על ביתנו, עיניו עצומות, וכשהן נפקחות הוא מסתכל בי ברחמי אב ושואל: „וכמה אתם בבית?" הוא צובט בלחיי צביטה קלה ואומר: „חזור לביתך, נערי, ואמור לה לאמא: כשר התבשיל, אלא שהכף טעונה מריקה"...

רחובותיה של בריסק: בנוהג שבעולם, אדם צריך לזכור את שם הרחוב של דירתו או שם הרחוב של ידיד ומכר. בבריסק לא היה צורך בכך, אלא חייב אדם לזכור רק את שם „בית־המדרש" בלבד. זה גר ליד „בית מדרשו של יחזקאל", ליד „בית המדרש החמוץ", או „של הקצבים" או „משמר". רבים בתי־המדרש בעיר, ואין צריך לדעת אלא „איזה בית מדרש".

היו בה בבריסק — מלבד בחורי־ישיבה, בעלי־מלאכה וסוחרים, יהודים מצומקים וחוורי־פנים — גם יהודים גברתנים, בעלי־עגלות, סבלים, קצבים, עגלונים. ובזכותם של יהודים בעלי־גוף אלה, היו הגויים בירידים נמנעים מלהרים יד...

— היכן הם? מה היה בסופם של יהודים נאמנים אלו?

בראשית מאת העשרים קם בבריסק מעמד פועלים מאורגנים. ב„שדרות", מקום מוכן לטיולים, נשמעו מלים חדשות: „סוציאליסטים", „קאפיטאליסטים" ואחר־כך נוספו „ציוניסטים". בחורים יהודים, פועלים, נראו בשדרות בחולצות שחורות. התחילו מדיינים ב„שביתות" וב„ריבולוציה", אלא שאבות ואמהות בישראל „לא קוו לטובות" מענינים אלו.

בשנות המהפכה 1905—6 שינו יהודי בריסק את דעתם: משפרצו יחד עם הקונסטיטוציה גם פרעות בישראל היו הבחורים „בעלי החולצות השחורות" הראשונים להגנה על החיים. ברחוב שוסיינא, בעליית־גג, נקהלו פועלים יהודים, טעוני נשק, והקשיבו ל„נואם" בעל הבלורית, שהרעים בקולו:

— חברים, כאן בעיר הזאת, לא נתן לעשות פרעות!..

אז היו עוד לפועלים היהודים, לבחורי הגבורה, „אמצעים" לקום נגד שונאי ישראל. ובריסק נתקיימה עיר יהודית כאשר היתה; אף כשבאו השליטים החדשים, הפולנים וכבשו את העיר. עד שבא „עם האדונים", צמא הדם, וכבש את בריסק והוא לא ידע עוד שבעה לתאוות הרצח: לא חמל על אדם, בית, אשה, וילד. ואת כל העיר השמיד בלי חמלה.

שני טיפוסים

מאת י. גובקין, (ניו־יורק)

מאיר מוביל־מים

הדבר היה בשנת 1919. חורף קר ואכזרי נחת על אלו מתושבי בריסק שחזרו אחרי הכיבוש הגרמני אל חורבות העיר. מחלות ומגיפה הוסיפו סבל על צרות העיר למודת האסונות. מקור פרנסתם של מרבית תושבי העיר היה ה„וועד" שניסה להציל בכוח הדולרים, הקמח, השמן והבשר שחילק, את שארית החיים בבתים הקרים והטחובים.

גם המעמד המדיני של העיר לא היה ברור למדי. ברחובות הסתובבו אכרים מן הכפרים שבסביבה, סחבות וחותלות לרגליהם, ברדסי קצוות על ראשם, ורובים גרמנים על שכמם. ביום היו מתהלכים כאורחים שהוזמנו לחתונה זרה, ואך נסתלקה השמש התחילו יורים ללא אבחנה; לדידם — שורר מצב־מלחמה בעיר ובלילה — כל תנועה אסורה בה. מעבר לנהר בוג ומוחביץ מערבה עמד חיל המצב הפולני, אך העירה לא הגיע; חכו לרשיון מלונדון,

שואבי מים יהודים בבריסק

וכנראה, לא נפלה עוד שם הכרעה מה לעשות בעיר בריסק, פינסק וחבל פולסיה, שהבולשביקים מזה ואנשי פטלורא מזה לא חדרו עוד שמה. לפי שעה שמרה על „הסדר" המיליציה המקומית של האכרים. ואף כי אנשי המיליציה התנהגו כראוי, הרי על שמירה לא הקפידו ביותר: גניבות וגזילות היו מעשים בכל יום, ובדרכים היו מוצאים הרוגים, רובם יהודים מבריסק או מעיירות הסביבה, שחרפו נפשם על פרנסתם.

לא אשכח את דמותה של אלמנת מאיר מוביל־המים ושלוש בנותיה, הרצות בחוץ בלילה, בהוודע להן שאביהן נמצא הרוג במבואות העיר.

מאיר מוביל־המים, מטופל במשפחה של שש בנות ובן אחד, ברח בזמן הכיבוש הגרמני לעיר לוקוב שבפולין. הילדים היו מסודרים והפרנסה מצויה בשפע. ביתם פתוח לכל איש בריסק שנתגלגל ובא ללוקוב. וגם אני, אחרי שנמלטתי מעבודת־הכפייה והגעתי עד לוקוב (שנמצאה באיזור האזרחי והשלטון הצבאי היה מרוסן בו למדי), התגוררתי בביתו של מאיר מוביל־המים, יהודי פשוט ובעל מידות טובות, מכניס־אורחים מן הטיפוס שבזמננו כבר עבר ובטל מעולמנו.

בתו הבכירה של מאיר, ליבה, היתה בחורה משכילה, מפקחת על מסעדה בלוקוב, והיא שעמדה לי שלא יחסר לי מזון. אכן, מעבודת הכפייה של הגרמנים באתי מזה־רעב, גופי מלא פצעים ונגוע מלריה. היה הכרח להכניסני לבית־החולים, שם שכבתי חדשים מספר והייתי מרחף בין החיים והמוות, ורק בזכותו של רופא יהודי־גרמני, ד"ר יודא, יצאתי מבית החולים בריא ושלם, וחזרתי לביתו של מאיר.

משהגיעה הבשורה, שבריסק נפתחה לפני האוכלוסיה האזרחית, היה מאיר ומשפחתו בין הראשונים שחזרו אל הריסות העיר. ביתו נשרף ונחרב, ופרנסתו מלפני המלחמה נתערערה לגמרי. לפיכך רכש לו סוס ועגלה והתחיל מסיע אורחים־נוסעים, סוחר בכל הבא לידו וחי בכבוד, עד שמצא את מותו בדרך.

לפני המלחמה היה חלל יהודי שנמצא בתחומי העיר בריסק מסעיר את כל הציבור. אך בימי המלחמה למדו היהודים להכיר את המוות רב האנפין ומפאת דרומית־מזרחית הגיעו בלי הרף ידיעות על שחיטות־בהמון, לכן עמדו האנשים על מדרכ.ת העץ ההרוסות והביטו בדממה אל האלמנה ובנותיה המתיפחות בבכי מר.

אליהו סיני

שמו המפורש היה: אליהו סיני קופציק, אך כל העיר הכירה את האיש בשם אליהו סיני, ורבים היו סבורים, שסיני הוא שם משפחתו. השם „קופציק" נתייחד לדוד קופציק, מורה עברי, מן הראשונים שהכניסו את שיטת הלימוד של עברית בעברית ב„חדר המתוקן" שלו.

אליהו סיני ודוד קופציק — היו קרובי משפחה. שניהם מורי־עברית מן הטיפוס החדש. בית הספר של דוד קופציק נקי, מסודר, ועל השולחן ניצב פעמון. המורה השתמש בו

להשיב את הסדר כשהחבריא מגדישה את הסאה ברעש. הכל חולקים כבוד לפעמון. היה בו משום רמז גינוני „אסכולה" המעוררים דרך־ארץ. גם בחצר בית־הספר היה משום חידוש: הכל בו נקי ומצוחצח, נדנדות ומגרש למשחקי־כדור. תינוקות של בית־רבן, שהגיעו לבית־הספר מתוך ה„חדר" הישן והמוזנח, היו שואפים אויר לרווחה ולומדים בחשק. אלא שיצאו משם בלי תורה מרובה. בנוהג לאחר סיום בית־ספרו של דוד קופציק עובר התלמיד לרשותו של אליהו סיני; אמנם, אצלו אין הכל סדור ומצוחצח, אלא שבבית־ספרו מרבים בלימודי עברית, תנ"ך והכנה יסודית לגמרא. היו שם מורים טובים. ר' אברהם־בר, יהודי למדן, מלמד חומש, רש"י וגמרא. אליהו עצמו הורה דקדוק, ובעיקר — תורת הניקוד שהוא מומחה בה, נביאים וכתובים. תלמיד שגמר את בית־ספרו יצא מלא וגדוש בידיעות היהדות, ואפילו אדוקי בריסק, שראו באליהו סיני קל־דעת במקצת, היו מוסיפים ואומרים שאף על פי כן הוא בן־תורה.

אליהו סיני היה, כאמור, מורה לנ"ך, אך אין „הוראה" ממצה את העניין: לא מורה היה, אלא מטיף, המציג את הדברים כאמן פייטן. ואכן, הוא היה פייטן, אף חורז חרוזים בעברית, במליצות ובהשתפכות־נפש. הוא נאה כותב ונאה מדבר. וכשהוא קורא פרק ב„ישעיהו", הריהו בעינינו, תלמידי הכיתה העליונה, כנביא המרעים קולו: „בנים גידלתי ורוממתי, והם פשעו בי", או „נחמו, נחמו, עמי". וכאילו בעיני־בשר ראינו את הנביא ניצב על ראש ההר, מנחם ומוכיח בחזונו. כשהיה אליהו־סיני מלמד „ירמיהו", היה קולו רועד ובעיניו נראו דמעות: „על שבר בת־עמי השברתי, קדרתי, שמה החזיקתני". הספרים פתוחים לפנינו, אך עינינו נשואות אל המורה, ולא ראינו בו את אליהו־סיני הזלדקן־השמן, אלא את ירמיהו הכחוש והרזה, המקונן על שבר בת־עמו, ולא התביישנו למחות דמעה מעינינו —

הייתי מן הצעירים שבחבורה, וכשסיימנו ספר „משלי" והתחלנו ב„איוב", חשבתי שלא ארחיק ללמוד אחרי פרק ג', שבו מסתיים סיפור המעשה ומתחילות טענותיו של איוב. אך המורה הצטיין בהסברתו המופלאה. אני ומבוגרים ממני לא היו מסוגלים להבין את תמרורי קובלנותיו של איוב ואת ווכוחיהם של אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי. וכשהגענו לפרק י"ח, בו משיב אלהים בכבודו ובעצמו לאיוב מתוך הסערה, נפל פחד עלינו. השכינה ירדה לתוך החדר, קול שדי נשמע ברעם, וכאיוב בשעתו הרגשנו עצמנו פעוטים ומבוטלים, וכשפתח איוב בתשובה מתוך הכנעה, חזרנו ברעדה על דבריו, וכל אחד ראה עצמו כעבד העומד בפני רבו.

בכיתתנו היה בחור אחד, בן שש־עשרה, דוידוב שמו, תלמיד בית־הספר העירוני למסחר, שהיה מתגנב אלינו בערבים לשעה. אותו „קומרסנט" מלא גאוה היה. הוא קורא בספרי פיסריב ועתים מציק לרבו בשאלות וקושיות על אלהים ועולמו וכדומה. כל פעם היה מודיע, שבעצם אין לו בבית־הספר שום עניין, אלא שהוא נכנס ובא למלא רצון הוריו. אבל ל„איוב" בנוסחה של אליהו־סיני היתה נודעת השפעה גם עליו. וכשהיינו מתגרים בו: „ובכן, קומרסנט, היכן קושיותיך?" היה רוטן ואומר: „סורו ממני, פרחחים, אילו ידעתם פרק באיוב כמוני, הייתם יושבים כאלמים".

אחרי שסיימתי את בית ספרו הייתי יוצא ונכנס לביתו של אליהו־סיני. הוא היה קורא לפני את שיריו, כתובים בכתב נאה, והיה מפליג בשיחות על כללי־הניקוד. לעתים הסביר לי, לפי דרכו, בעיות קשות, שניקרו במוחות הנוער היהודי בשנים שלפני מלחמת־העולם. על הכל היינו מדברים, על אלהים ואדם, שמחה וסבל, צדיק ורע לו ורשע וטוב לו — המשך של פרקי איוב — אלא שהשקפתו בשאלות מדיניות לא היתה לפי רוחי. עד היום לא אוכל להבין, למה היה איש זה פורש מן הציבור ועומד מן הצד לתנועה הציונית שקמה בעיר בשנים הללו.

בפעם האחרונה ראיתי את רבי אחרי מלחמת העולם הראשונה, ב־1920. הייתי אז מורה בבית־הספר „התחיה", שלשון־הלימוד בכל המקצועות היהודיים והכלליים היתה בו עברית. פעם בא וראני בעבודתי, נכנס לכל הכיתות והקשיב לעברית המדוברת בבית־הספר ובמגרש־המשחקים. „ובכן, רבי, מה דעתך?" — אמרתי לו — „מה העבודה הזאת בעיניך?" תשובתו גרמה לי אכזבה. בושתי בפני חברי, שעמדו מסביב ביראת הכבוד וציפו לחוות־דעתו. האיש, שכה רבות למדתי ממנו, שבהתלהבותו נטע בי אהבה עמוקה למלה העברית, לא היתה דעתו נוחה מן השיטה של „עברית בעברית" שהלשון חיה בפי המורה והתלמיד כאחד.

כיום מסתבר לי שהטעם להתנגדותו של מורי היה, שלא יכול לשמוע דיבור בלשון הנביאים הנערצה על עסקי־חול, לימודים פשוטים כחשבון, גיאוגרפיה והתעמלות. תנ"ך ודקדוק, המקצועות החביבים עליו, נלמדים בשיטה יבשה, נוסח של „אסכולה". ככל אמן אמיתי, כשהוא רואה את תפקידיו מוצגים ע"י חובבים, לפי כל כללי המשחק, אך ללא אש־אמנות, תקפו עליו רגשות של מרירות ומפח־נפש. ברם, הוא עצמו נתן נימוקים אחרים למורת־רוחו.

דמויות

מאת מ. צ. אילן

היו בעמנו אנשי־מעלה וחכמים בעיר בריסק־דליטא שכבר מתו ונשכחו. שרידי הדור הישן, שהכירום והוקירום, מתגעגעים עליהם, ובני הדור החדש לא קנו להם כל מושג עליהם. ברצוני להעלות זכרם של כמה מן האישים בעירנו בריסק־דליטא, אנשי ביהמ"ד „משמר", שנחרב בידי הנאצים.

משפחת ש"ץ

בשנת תרס"ד עזבתי את עירי וזכיתי לעלות לא"י; כמו בחלום אני זוכר את ראש משפחת ש"ץ, ר' ברוך ליב, זקן מופלג ומראהו אומר כבוד, בעל־צדקה מנכבדי העיר. אע"פ שהיה סוחר גדול בעל משרפות יי"ש, היה מבלה הרבה שעות בבית־הכנסת בתפילה ובלימוד. בנו הגדול, ר' ירוחם גבאי העיר, טיפל בכל מוסדות הצדקה, צדקה גדולה, ת"ת, ביקור־חולים, הקדש, שימש גם גבאי בביהכ"נ הגדול שהיה מפורסם ביפיו ובחזניו הגדולים. איש תקיף בדעתו, בעל צורה נאה, בר־אוריין. מנהגו לבוא לביהכ"נ השכם בבוקר למניין הראשון ולישב עד סוף כל המניינים. בינתיים הוא מספיק לסיים כל התהילים וגם עונה לכל הפונים אליו בענייני צדקה, הת"ת והשחיטה וכו'. תחילה הוא מתרגז ואומר לאו ואף גוער, ולבסוף מתפייס ונותן בעין יפה. ביום פטירתו של הרצל, כשהציונים החליטו להספידו בביהכ"נ הגדול, יעצו לו מתנגדי הציונים לעזוב את העיר ולקחת עמו את מפתחות ביהכ"נ הגדול כדי שלא יוכלו לעשות שם את ההספד.

הבן השני איסר היה שונה ממנו. בעל־מזג נוח ושקט, שאינו מתערב בעסקי־צבור, סוחר גדול של ברזל. נטה קצת להשכלה ולציונות וזכה שכמה מבניו יתיישבו בא"י.

הגאון ר' יעקב זלמן ליבשיץ

ר' יעקב זלמן ליבשיץ — חתנו של ר' ברוך ליב ש"ץ. אביו ר' ברוך מרדכי ליבשיץ שימש רב בכמה ערים גדולות ברוסיה, מחבר הספר „ברית יעקב". בעצמו בר־אוריין גדול, בעל ידיעה עמוקה בש"ס ופוסקים, היתה לו גם נטיה לספרות רבנית ופירסם מאמרים בכתבי־עת תורניים, גבאי הת"ת, נוהג לבחון את התלמידים, אף גבאי הישיבות דא"י, איש יפה־תואר, נהג לילך עקב בצד אגודל כמנהג ת"ח, מדבר בהרחבת הדעת הן בענייני תורה והן במילי דעלמא, מחבב מאד את בחורי הישיבה שלמדו בביהמ"ד ודואג להם. היה חובב תורה ומגיד שיעורים בביהמ"ד בפני בעלי בתים. אף הוא מתנגד גדול לציונות, מאנשי ה„לשכה השחורה" שמרכזם בעיר קובנה ושמשם יוצאים כל כתבי הפלסתר נגד הציונות והציונים, הצטער מאד כשנודע לו, שאחד מבחורי הישיבה נעשה ציוני. בנסעי לא"י ביקש ממני רחמים שלא אתחבר לציונים.

ר' צבי יפה

שונה ממנו היה ר' צבי יפה. כמה מבני משפחתו השתקעו בארץ וגם אשתו זכתה לעלות. הוא בן הגאון ר' מרדכי גימפל יפה, ציוני מפורסם בשעתו, שעלה לארץ וקבע מושבו ביהוד ע"י פתח־תקוה ויסד שם ישיבה והרבה ת"ח מבחורי הישיבות מירושלים נסעו אליו לקבל תורה מפיו. נפטר בארץ. גם הבן נטה לציונות, אף על פי שלא הגשים את שאיפתו. ר' צבי יפה היה בעל הדרת פנים ותלמיד חכם גדול, בקי בש"ס ופוסקים וגם בספרי השכלה ובספרות הרבנית. היה בארץ אחרי פטירת אביו והביא אתו בחזרה את הספרייה הגדולה שהשאיר אביו ז"ל. זכורני, כשחזר מא"י הקיפוהו בשאלות על א"י והמושבות, ואם באמת הקולוניסטים הם שומרי תורה ומצוות או, כמו שכותבים עליהם מא"י, כולם חפשיים ופורקי עול. היה נזהר מאד בדבריו ובתשובותיו. בניו יושבים בארץ.

ר' אשר חרי

בעל הדרת פנים, לבוש בגדי משי גם בימות החול. היה גאון בתורה ובש"ס. אף הוא סוחר גדול. מנהגו להשכים בבוקר לביהכ"נ ולפני התפילה גומר את כל התהילים, לאחר כך עומד להתפלל בדביקות, ואחר התפילה יושב ולומד עד חצות היום. אחרי הצהריים בא לבית־מסחרו, צדיק ותמים ומאמין לכל אחד, ולא כסוחרים מנוסים היודעים להסתדר עם בעלי החובות, אלא כבן־תורה, שגם בעסקיו שמר על היושר והצדק.

ר' יעקב רוטנברג ור' שלמה פוליאציק

הראשון יליד בריסק, נכד הרב ר' יעקב מאיר פדוא, והשני, הנקרא העילוי ממיציץ'. שניהם היו עילויים, למדנים מופלגים, שרכשו להם בעצמם השכלה, בעיקר בחכמת התכונה, בפיסיקה ובמתמטיקה גבוהה. ר' שלמה היה איש שקט, צנום ורזה. שקוע תמיד במחשבות ועצבות נסוכה על פניו, ור' יעקב גבה־קומה, והוא שמח תמיד. שניהם ענווים. הם היו חברים טובים וידידים לכל בחורי הישיבה. ר' שלמה

נתמנה ראש־ישיבת לידא אצל הרב ריינס, ואחר כך נעשה ראש־מתיבתא בישיבת ר׳ יצחק אלחנן באמריקה ונפטר בדמי־ימיו. ר׳ יעקב עלה למעלת עובד־עוזר של פרופ׳ אינשטיין בגרמניה ונתמנה פרופיסור במינסק.

ר׳ שמחה זליג ור׳ משה סוקולובסקי

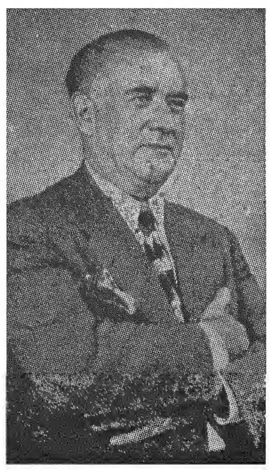
שניהם שימשו ראשי־מתיבתות בישיבה בביהמ״ד „משמר״ בשם „תורת חסד״, שאנו, הבחורים, יסדנו אותה ואחר כך באו אליה גם בחורים מחוץ לעירנו. ר׳ שמחה זליג היה דל ורזה, גל של עצמות ממש, אך השכינה היתה שרויה על פניו. נוסף לגדלו בתורה היה בעל מידות תרומיות, עניו ושפל־ברך. פשטן בלימודיו ובשיעורו, לא היה אומר פלפולים. שיעורו עשה רושם כאילו הוא דף גמרא פשוט, ואליבא דאמת חדר ר׳ שמחה זליג לעומקה של הסוגיה והיה מתרץ בפשטות כל קושיות ר׳ עקיבא איגר ויתר המפרשים, והורה לתלמידיו דרך הבנה פשוטה בתלמוד, בשיטת ר׳ חיים. הוא היה מהמצויינים בישיבת וולוזין ויד ימינו של ר׳ חיים בעניני הוראה וכל השאלות באיסור והיתר ובטריפות. הוא נודע כנוטה לקולא בהוראה והכל פנו אליו בשאלות. כן נתפרסם כצדיק והיו רבים באים אצלו לקבל ממנו ברכות. אף הרב היה שולח לר׳ שמחה זליג אנשים שיתפלל בשבילם. פניו עליזות תמיד ומביעות טוב־לב ורחמים. מעולם לא ראוהו כועס. כל חייו היו חיי עוני ודחקות. סיפרו שהיה באחרונים שהוצאו להורג. עד הרגע האחרון היה מנחם ומעודד בגיטו.

שונה ממנו ר׳ משה סוקולובסקי. מקומו בבית־המדרש היה בפינה ליד ארון הקודש. הרבה שנים ישב שם ולמד בשקידה עצומה, כעשרים שעות ביום יגע בתורה. אמרו עליו שתפיסתו קשה, אבל ע״י התמדה ושקידה השיג הרבה ונעשה למדן גדול. דרך לימודו היתה בפלפול. שיעוריו נדפסו בספר בשם „תורת משה״, שנתקבל בחיבה בישיבות. בזמני התחיל להגיד שיעורים שלא על מנת לקבל פרס. הוא התערב גם בהנהלת הישיבה והתענין בתלמידים והיה דואג לכל מחסורים. היה מחבב ומכבד את התלמידים ומזמינם לביתו להשתעשע אתם במלי דאוריתא.

ימים עברו

מאת ד״ר א. אייסן

נולדתי בניסן תרמ״ו (1886) בבריסק־דליטא. זוכר אני את „חדרי״ הראשון, ואני אז בן שלוש, אצל המלמד ר׳ אברהם: חדר גדול, שולחן ארוך ושני ספסלים ארוכים. מלבד הילדים היושבים צפופים ולומדים בנעימה את האל״ף־בי״ת, רובצים, מתגלגלים ומתנדנדים מספר רב של

ד״ר א. אייסן

דרדקים על גבי רצפת החול — כשלושים משה׳ליך ושל־מה׳ליך כשרים... והנה מלמד שני לחומש ורש״י. בחדר כעשרה שנים־עשר נערים. בפינה מטה אחת ועליה כלי־מטה לרוב, כדי קומת־אדם. אי־שם בקרן־זוית אשת המלמד סורגת גרבים או קולפת תפוחי־אדמה. המלמד ר׳ ירס׳ל, גבה־קומה ורזה, והשעול פוקדו לפרקים. מאכלו בערבי־חורף היה כמעט תמיד כמה פרוסות פת־קיבר, צלחת קטניות, ולקינוח סעודה — תה חיוור כסיד. ר׳ יוס׳ל המלמד היה מעשן בדלי סיגריות קצרצרים, שמצאם ברחובות או ליד הכניסה לבתי־המדרשות.

הייתי רוצה להזכיר כאן עוד אחד, שדמותו הקדושה מרחפת תמיד לנגד עיני — רבי ר׳ יהושע׳לי, שבא מן העיירה הקטנה מזריץ׳. סבי, ר׳ יהודה לייב רובין, אדם ישר, פיקח וירא־שמים, ישב שם כל ימי חייו, ונתפרסם בשלוש נסיעותיו לארץ־ישראל ובעזרתו ליסוד המושבה „יסוד־המעלה״ בשנת 1884. ר׳ יהושע׳לי בא לבריסק להרביץ תורה בהיותו כבן שבעים. הוא היה בעל זקן־שיבה דליל ועינים טובות, רכות כשל תינוק. כל אימת שהיה מגיע עמנו, הילדים בלימוד החומש לנסים והנפלאות של יציאת־מצרים, או לחסדים גדולים שגמל הקב״ה לעמו ישראל, היה קולו מתרכך ומרטיט, ודמעות נראות בעיניו, ורגעים מספר היו עוברים עד שדעתו נחה עליו.

אחריו בא מלמד־הגמרא שלי, וב„חדר״ ארבעה נערים בני עשר. הרבי — יהודי צהוב ומפוטם, בעל זקן־מידות סמיך ואדום ולחייו ורודות, כאילו יצא זה עתה מבית־המרחץ. הוא היה מפורסם כלמדן מופלג. חברי ב„חדר״ היה זאב־דב, בנו של ר׳ חיימקה, הרב הגדול בבריסק, המפורסם כעת בשמו: הרב הגאון ר׳ זאב־דב סולובייצ׳יק.

ועוד רבי אחד אזכיר כאן: גולדברג, המורה המפורסם לעברית, אב לשלשה בנים אנשי־שם, אחד מהם המשורר מנחם בוריישא. מעשה שהיה כך היה: אבי, ר׳ משה מיכאל בר׳ פינחס, משכיל גדול ובן תורה, מלבד שהיה לומד תורה ליד שולחנותיהם של ר׳ חיים מבריסק ושל ר׳ שלום מנשה, היה ספוג ריח ההשכלה לפי רוח הזמן, ולא היה מרוצה ביותר בידיעותי ובקיאותי בתנ״ך. לפיכך, הזמין את הטוב שבמורים, גולדברג, כדי לשנן עמי פרקי איוב, יחזקאל, דניאל וכו׳.

אבי היה נוהג לשמור בקפדנות על יום השנה לפטירת בעל „תוספות־יום־טוב״, שעליו אנו מתייחסים. זכור לי כי ביום הזכרון ההוא הייתי מסייע להתקין את הבית, לנקות את זגוגיות העששיות ולמלאן נפט. אבי נהג להזמין לאותו יום את כל המלמדים הקודמים שלי, וכן קרובים וילדי עניים מן התלמוד־תורה שבבריסק.

לימים תרגמתי הרבה מיצירות המשוררים הקלסיים של אנגליה ואמריקה, וכן תרגמתי את הספר „יהדות״ („אידענטום״) של הרב ד״ר י. לווינטאל.

אחרי השריפה הגדולה בבריסק עקרתי לוילנא והתכוננתי ללמוד ב„סמינריון למורים״. אולם הגורל הפך את הגלגל...

בנובמבר 1903 באתי לאמריקה כחלוץ משפחתנו, ואז התחילה פרשה חדשה בחיי.

השתתפתי בעתונים ובירחונים שונים כגון: „דער אויפ־קום״, „די פעדער״, „די צוקונפט״, „שיקאגו״, „טאָג״, „פאָר־ווערטס״, „פרייע ארבייטער שטימע״, „די וואָכנבלאט״, „ליטעראַרישע בלעטער״ בווארשה ועוד.

פירסמתי ב„אמעריקאנער״ למעלה משבעים מסות ביו־גרפיות, וגם פרקים מתרגומי לחמש־המגילות. בין התרגומים שהוצאתי: „דער געפאנגענער פון שילאָן״ מאת לורד ביי־רון, 1925; „די רובאיאט פון אָמאַר כאיאם״, 1926; „אידי־שע מעלאָדיעס״, מאת לורד ביירון, 1928; „ענאָך ארדען״ מאת לורד סטניסון, 1930; „קין״, לורד ביירון, 1932; 25 שירים ללונגפלו, 1933; 25 שירים לוואלט ויטמאן, 1934; 25 שירים לתומס מור, 1935; כל הסוניטות של שקספיר, 1944; „קעניג ליר״, מאת ו. שקספיר, 1947; „אידענטום״ מאת הרב ד״ר י. לווינטאל, 1949.

מורי

מאת בתיה בדר

מלמד

ביום סתיו סגרירי הוליכני אבי לבית־הספר הראשון שלי. אינני יודעת אם עוד עיר אחת בפולין יכולה להתגאות בבת־ספר כזה לילדות, כי היה זה פשוט „חדר״ לילדות, עם כל הסגולות המיוחדות של „חדר״ רגיל. החדר, כנהוג אז במקומותינו, היה צר, קודר וטחוב, ובו יושבת רוב שעות היום אשתו של המלמד, שעסקה במחיצתנו בלישת הבצק ובתיקון הגרבים. החדר היה ברחוב „העקום״, ובו כיהן המלמד ליבמן הגיבן וקצר־הראייה. עור פרצופו שקוף ולו זקנקן זעיר ודליל. מלבד הנזלת נתברך במתנת הטבע בצחוק מוזר. כשנכנסתי לחדר תפסני בידו הגרמית ובדחיפה הושיבני מאחורי השולחן ליד כמה ילדות בנות־גילי. טרם התאוששתי והנה נפלה מטבע־נחושת, כפי שנדמה היה לי, ישר מתוך התקרה, על השולחן לפני הסידור המונח לפני, וה„רבי״ הסביר לי, כי זוהי מתנה שלוחה אלי ממלאך השמים. וכך התחיל השיעור. הרבי, חוטר („טייטל״) בידו השמאלית, למדני קמץ א׳ וכו׳. על אף ראייתו הלקויה, מרגיש הרבי בחוש מיוחד כל פעם שילדה מרימה את עיניה העיפות מאותיות הסידור, והוא צובט מיניה וביה את אזנה או את אפה במלקחים או מנחית לה סטירת־לחי קולנית.

אך היו רגעים נעימים בתוך השעות הקודרות של יום הלימוד הארוך. כשהרבי שרוי בנחת, לרוב אחרי ארוחת הצהרים, שהוא סועד אותה בפנינו מבלי להפסיק את הלי־מודים — הריהו מספר לנו אגדות על הלויתן, על שור הבר, או על משיח שיופיע באחד הימים מהשמים רוכב על חמור לבן. זמן רב במוצאי סיפורו היו עוד העינים החולמניות תרות בעננים אחרי המשיח המתמהמה לרדת לארץ. בשעת הסיפור היו פניו מתכסים כתמים ורודים־חולניים, עיניו העייפות נוצצות וקולו רך ולבבי. כל סיפור נגמר באנחה שקטה ועצובה ולאט־לאט היה הרבי חוזר למציאות העלובה וממשיך בשיעור המשעמם בקולו החד־גווני. האגדה העברית נחרתה בזכרוני צמודה לרבי גיבן זה ולצורת־חיים שחלפה עם הרוח.

אמן ובלשן

המנהל נכנס לכיתה ועמו אדם בעל מראה־פנים של

אפרתי, והודיע לנו כי זה יהיה לנו מורה למלאכת־יד. מבלי להוציא הגה מפיו נפנה המורה החדש כלפי הלוח ופתח לשרטט איזה דבר. מפעם לפעם היה נועץ בנו מבטים חוקרים לתפוס בעינינו תשומת־לב. השתיקה המוזרה ארכה זמן כה־רב, שכל אחד מאתנו החליט בלבו, שהמורה החדש אילם.

המנהל נכנס לכיתה ועמו אדם בעל מראה־פנים של בלחש: באיזו שפה המורה מדבר? לבסוף פלט המורה משפט שלם, שהיה מעין ערב־רב של שפות, אך את הרעיון בשלימותו לא תפס אף אחד מאתנו. המורה, זיידנצייג, לא שם לב למעשינו והערותינו והמשיך את הסברתו בשפתו שהיתה בליל של עברית־אידיש־פולנית־רוסית. אך הדקדוק שבו השתמש היה פרי יצירתו האישית. רבות היו בה ההמ־צאות, חפשית היתה הרוח אשר פעמה בהן. אך במשך הזמן התחלנו להתרגל לדיבור ולהבין בשפתו המשונה.

אך מה היתה שפת אמו? הן אף באחת מן השפות לא ידע לדבר נכונה. והנה קורות חייו, בקיצור:

הוא נולד בקוברין. השפה המדוברת בבית היתה אידיש. בהגיעו לפרקו החל ללמוד בבית־ספר רוסי וקנה לו קצת ידיעה בשפת רוסיה. בעודו צעיר עלה ירושלימה ונכנס לבית־הספר לאמנות „בצלאל" ושם קלט מעט מעט עברית. כנגד זה נשתכחו ממנו אידיש ורוסית. אחרי 1918 חזר לעירו ונתקל בבעיה חדשה — השפה הפולנית. אך לא למד פולנית כראוי, והמציא מעין מרחשת לשונות מעשי־מרכבה של יסודות לשוניים. תלמידיו מצווים היו לשמוע את לשונו המבולבלת כמות שהיא.

אולם על כשלונו בשדה הבלשנות ניתן לו פיצוי בכשרון רב בשטחי האמנות. נתברך בכשרון פסל. היה חורט צורות נפלאות מעץ ומשנהב. היה מכייר מוצגים מקסימים ומצייר נופים רווי שקט ואור. ממעיין זה שאב את כוחו הרוחני ואת שלוות רוחו. אף פעם לא יצא מכליו, אף שאנחנו, בדרכי איוולת ואכזריות, הפרענו לו וצחקנו לכל דיבור היוצא מפיו. דוגמא נאה לחין טעמו היתה דירתו — רהיטים פשוטים יפי־צורה, שטיחים, וילאות, תמונות, פסלים, צנצנות ומוצגים — מעשי־ידיו כולם.

לימים נסיתי להבין חקרי נפש זו, באותו גיל כאשר הנפש סולדת מן המליצות המבריקות והלשון החלקה.

הוא לא לימדנו חכמת הציור אלא דווקא מלאכת־יד ואומנות: לעשות ארגז מקרש עבה או לתפור סינור — לכן נדמה לנו אדם אפור ומצחיק. אך מיעוט הערכתנו לו לא פגעה בו. נר תמיד שבנפשו היתה אהבתו לאמנות ונתן לו כוח.

איני זוכרת מתי הופיעה עוד דמות מעניינת בבריסק. ה' זליקסון, רזה, בעל בלורית מכסיפה ועיני־יקוד שחורות, הוא הסב תשומת־לב לעצמו בעברו ברחוב, תפוש הרהוריו, היו בני „נוער הזהב" רואים אותו כמשוגע, אך הנוער הרציני אשר נמשך אחרי קסמיו, חיפש את קרבתו.

בחורף היה לובש מעיל אפור, דק ופתוח, אך פניו הצנומים משכו עיני העוברים והשבים.

פרנסתו באה לו משיעורי־שעה: הוא ידע על בוריין שמונה שפות, ועברית, ספרדית וצרפתית בכלל. אך היה מקבל רק מספר מצומצם של תלמידים, „שיספיק לחיים", היה אומר. הסתפק במנת מזון קטנה, גר במאורה ולבש בגדים בלויים. בעד השיעורים לקח פרוטות. לא התייחס במשטמה לעושרו של עולם, כי משטמה מכילה יסודות קנאה, ובו לא דבק אבק השנאה. הוא היה מעיין המתגבר של ידי־עות, בעל זכרון אגדתי, רב־מג בלשונות. אך היה חסר אונים לטפל בסדרי־חייו, בלבושו. הוא היה תמים בדרכיו ומעלה בזכרון קדוש, מעין „גנדי".

ארבעה אישים

מאת ד"ר א. וולפסון

בהגיעי לבריסק־דליטא בשנת 1897, הייתי בחור בן 16. מטרתי היתה אז ללמוד תורה אצל הגאון ר' חיים סולובייצ'יק. במשך שנתיים למדתי בשקידה תחת השגחתו. עמי למדו בבית־הכנסת הגדול, בחצר דירתו של ר' חיימקה, כמאתיים בחורי־ישיבה. בעלי־הבתים הטובים בבריסק התיחסו אלינו יפה. כל אחד מאתנו קיבל „ימים" בבתים הגונים ומזונותינו ניתנו לנו בכבוד. נשארו בזכרוני דמויות אלו מבריסק:

א. ר' חיים סולובייצ'יק, הגאון המהולל, ושערות־השיבה שלו — הן כמסגרת נפלאה מסביב לראשו הכפוף במקצת, ועיניו החודרות האירו עולם. בקיאותו וזכרונו הנפלא ידועים לתהילה.

* ד"ר אברהם וולפסון הוא מחבר ספר על שפינוזה: „חיים של תבונה והדרך לחיי אושר ובריאות", ומיסד מכון שפינוזה בחוף מיאמי.

ב. בביתו של ד"ר שרשבסקי, רופא מפורסם בבריסק, בעל לב יהודי, שוחר קידמה ודעת, היו מתוועדים ערב ערב בחורי־הישיבה ה„מתקדמים", כדי ללמוד ולהתכונן לבחינות לאוניברסיטה.

ג. נח פינקלשטיין, סוחר, משכיל ולמדן, שתרם מזמנו ומהונו להשכלתם של בחורי הישיבה.

בזכותם למדתי ועמדתי אף אני בבחינות כמורה וקיבלתי משרה בעיירה רוז'יצה, שגם שלום־עליכם שימש שם מורה. הורי תלמידי קיבלו תורה מפי שלום־עליכם.

ד. עורך־הדין גרודזנסקי, שהיה נוהג לבקר בבית־הכנסת בבריסק רק פעם אחת בשנה, אך היה בעל לב יהודי חם, אהוב על הכל, והשפעה לו על השלטון העירוני. הוא שקד הרבה לעזור לבחורי הישיבה בסבלם. אשתו, שהיתה יפת־תואר ונדיבת־לב, דאגה שהבחורים לא יסבלו, ובזכותה לא נמצא רעב בקרבנו. זכות גדולה היתה לי לסעוד בביתו שתי ארוחות בכל יום — ולשובע.

ועם כל היותי שקוע ראשי ורובי בדפי הגמרא בהשגחת ר' חיימקה, עסקתי בלימודים חיצוניים לשם קבלת תואר מורה. עזר לי וואטשטיין, מורה בפרוגימנסיה בבריסק, ד"ר שרשבסקי ונח פינקלשטיין שלמו בעדי שכר־ לימוד. אתי למדו עוד כמה בחורים.

בשנת 1899, כשהצגתי את התעודה שלי, קיבלתי את המשרה הראשונה כמורה, בעזרתו של נח פינקלשטיין, בעיר רוז'יצה ברוסיה הדרומית. ומשנתחייבתי לעבודת הצבא יצאתי לאמריקה. גמרתי חוק לימודי בקולג' בניו־יורק כרופא שניים. הרבה תלאות עברו עלי בחיים, אך כאן נתכוונתי בעיקר לספר על השלב הראשון בחיי בבריסק, ועל האישים היקרים שנקרו לי שם. להם אני חייב הרבה תודות על שעמדו לי בשעת דחקי והדריכוני בחיים.

חסידי סטולין-קרלין

מאת ב. קוסטרינסקי

ה„שטיבל" של חסידי קרלין היה בבית מוקף עצים, עולם סגור ומסוגר, ובפנים הכל תוסס וסואן. ארון־קודש עשוי עץ בסגנון ישן, תנור חרסינה בגודל קיר. המנורות, מהן בפגנון עתיק ומהן בטעם הזמן החדש, הצטיינו ביפיין, הוסיפו לוית־חן למקום הקדוש. המתפללים — חסידים ואנשי „עמך".

ליד הכותל המערבי נתייחד במקומו ר' משה ברוך ביש־קוביץ, יהודי עשיר ונכבד, סוחר תבואה, שלא השמיע מימיו את קולו ברמה. כשבא הרבי ר' ישראל לבריסק היה מתאכסן בביתו. ר' משה ברוך לא היה חסיד נלהב. בימים ההם, לפני מלחמת העולם הראשונה, היה רוכש שקל ציוני והשתתף בקנית „נחלה" בארץ ישראל. ואילו בנו ר' יעקב בישקוביץ היה חסיד נלהב ומלהיב. היה מארגן את הנסיעות אל הרבי לראש השנה ויום כפור. הוא היה איש הרגש ובעל תפילה מצוין. תפילתו בליל יום־כפור היתה נלהבת במיוחד באמירת „כל נדרי". ר' יעקב היה נוהג לשלוח אל הרבי שק קמח לכל חג. אף אחרי המלחמה, כשהוא עצמו היה דחוק בפרנסה, לא נמנע מלשלוח לרבי את „הפדיון" כמנהגו בימים הטובים ההם. הוא היה איש רעים ומתעניין במעמד הפרנסה של כל אחד מאנשי־שלומנו. שמחה בבית אחד החסידים — הרי הוא טורח לכנס את כל החברים להשתתף בה. בימי אבל לחבר, הוא שוקד שלא יחסר מאומה בביתו. הוא פעל תמיד בלב שלם, לא חס על איבוד זמן וממון. כוחו יפה ברקודי חסידים ועשוי היה לרקוד שעות רצופות. את כל כושל ועייף היה חוטף ביעף ומכניסו לתוך החוג להסתובב עמו במעגל־פלאים. לעולם הוא ראשון ואחרון לרקוד. כיוצא בכך כל נגון חסידי חדש אצל הרבי מתפשט על ידי ר' יעקב בקרב קהל החסידים. ר' יעקב נפטר בורשא בשנת 1939.

חסידים קשישים מספרים, שהשפעה גדולה היתה לר' חיים מנדל קוסטרמצקי על ר' יעקב והוא שהכניס בו את ההתלהבות החסידית. ר' חיים מנדל היה מלמד את בני החסידים והוא מכובד ונערץ עליהם. שימש ראש ישיבה בלודמיר ושמו היה מפורסם בין חסידי פולין. בשנת 1936 עלה ר' חיים מנדל לארץ והתישב בירושלים. הוא נהרג בעיר העתיקה בימי מלחמת הקוממיות בתש"ח, ב„שטיבל" של חסידי סטולין־קרלין.

ר' ראובן קנל היה קשיש מר' יעקב, אף הוא מן החשובים שבין חסידי בריסק. חסיד נלהב וכולו קפיצות וריקודין בשעת תפילה. אש לוהטת, משל הוא משוחח בתפילתו או מתווכח עם קונו.

זכורני כשהיינו פליטים נודדים בהורודץ, מחוז בריסק. העיירה הומה פליטים וחיילים הנסוגים מבריסק. כל החצרות והבתים תפושים. ב„שטיבל" של חסידי קרלין בהורודץ נתכנסו הפליטים להתפלל. כולם שבורי לב ומרי־נפש. ברחוב מתלקחות להבות־אש, בריסק בוערת. ליל שבת, שלהי הקיץ, חם ומחניק. בקש הקהל את ר' ראובן לעבור לפני התיבה. העיף מבט על השמים האדומים, עצם עיניו ופתח בתפילה, בדבקות והתרגשות מתוך קפיצות ורקודים כדרכו, עיניו נשואות השמימה. אף החיילים הרוסים, שהסתכלו בו ובקפי־צותיו המשונות, תמהו והביעו בחרדת קודש: „איזה ראבין קדוש!" בקרבתו עמד תמיד ר' בנימין — סוחר עצים, כמשורר ע"י החזן, והיה מסייע על ידו להנעים זמירות בתפילה. ר' בנימין נודע היה במיוחד בזמר „לכה דודי", הנפוץ בין המתפללים. הוא היה בעל־נוסח מצוין.

ר' משה הגדול, שהיה צבע לפי מקצועו, זקן ומופלג בין החסידים, היתה לו חזקה לאמירת תפילת „טל". בניו, ר' דוד לייב ואהרון, החזיקו במסורת ונהגו לעמוד עם אביהם ולעזור לו בזימרתו, שיצאה מעומקא דליבא.

פעם בשנה היה מבקר אצלנו בבריסק הרבי ר' ישראל המכונה ה„ינוקא". הוא בעל הדרת פנים, פיקח בהויות עולם, רבי „מודרני" לפי מושג זמננו, לבושו כסוחר, אינו אומר תורה ע"י שולחנו, למדן גדול ויודע פרק בנגינה בכנור. חיבר כמה נגונים, אף בניו היו מנגנים בכנור. הוא לא היה

מקבל „פתקאות" ו„פדיונות", אבל העניק ברכות לחסידיו. החסידים שאלו מפיו עצה בעסקי מסחר וגם בעניני־בריאות. היתה לו הבנה בחכמת הרפואה. וכשהוא פקד את בריסק, באו אליו לא רק חסידיו, כי אם גם אנשים מכל הסביבה. רוקדים שעות רצופות ובריקוד מפניסים אותו לתוך הכרכרה. ר' ישראל נפטר בפרנקפורט על נהר מיין בר"ה תרפ"ב.

על כסאו ישב בנו ר' אלימלך, שנבחר לרבי, לפי עצתו של ר' חיים מנדל, כי כך היה רצון ה„ינוקא". ר' אלימלך היה בארץ ישראל ויצא ממנה כמה ימים לפני פרוץ המלחמה. יד הנאצים הטמאים היתה בו בקרלין.

יפה כוחם של החסידים בעריכת „מלוה־מלכה" במוצאי־החגים והשבתות. הואיל והשבוע הבא, עתיד להיות מלא דאגות כרמון, נהגו החסידים לשמוח ולהפיג מראש את המרירות של השבוע.

בשעת ההקפות בשמחת־תורה, אין גבול לשמחתם ברקודים ובהטבת הלב. עני ועשיר, ללא הבדל גיל ומעמד, שרים ורוקדים יחד באחוה ובריעות ובדיבוק־לבבות. מחזרים על הבתים ומריקים את כל מלאי המטעמים לחג. בשמחת פורים הם באים לבתי הנכבדים שבעיר ואחד מהלך בראש ובידי כנור. הנה ר' שמואל ליב השען המשמח את אנשי שלומו. שני מתופף בתוף. מקהלת ילדים מלוה אותם. המנגן אומר „מי שברך" ונוקבים את הסכום הקצוב מראש. לכל בית יש סכום קצוב וזמר מיוחד. שרים בצוותא ואוכלים מטעמים, כי „פורים היום" והותרה הרצועה. כך נמשכת התהלוכה, מן הבתים מצטרפים לחברותא, הולכים ל„שטיבל" עם כל מטען האוכל והמשקאות, אוכלים ושותים, שרים ורוקדים עד תפילת שחרית. הכסף הנאסף הוא קודש למעות חטים.

מן החסידים המופלגים בבריסק היו: ר' נח הצבע, איש חסיד, תמים, ישר וזך הלב. בכל שנה הוא צובע את השטיבל. ואם הרבי בא לבריסק באמצע השנה, הריהו מצבעו שוב, כי זו לו עבודת־קודש; ר' משה בועז, ר' נח גרושבסקי, גבאי תמיד ב„שטיבל"; ר' אשר בקר, הזקן ר' יהונתן המתפלל במזרח; אבי ר' אברהם חיים קוסטרינסקי, בן למשפחת חסידי סטולין־קרלין ותיקים ונלהבים; ר' זאב קובל מהקשישים; ר' יעקב בקר; ר' יוסלה חארי, שהיה מן החסידים הנלהבים; ר' אהרן בישקוביץ; בני משפחת ברזון, ועוד רבים אחרים.

בין ה„שטיבל" של חסידי סטולין־קרלין בבריסק ל„שטיבל" של חסידי גור חוצצת רק גדר דקה והשער פתוח. שתי „המעצמות" סטולין וגור מתקיימות זו על יד זו בשלום ובשלוה. בימי שבת וחג, כשעורכים „קדושא" רבתי, הולכים אלה אל אלה וכוסות בידיהם. בשמחת־תורה עוברים במרוצה וברקודים לחצר. אחד מיקירי חסידי גור, הוא ר' דוב שדרוביצקי, ישיש מופלג, בעל מידות תרומיות, תלמיד־חכם מופלג ורצוי לכל תושבי עירנו. עשרה בנים מופלגים בתורה היו לו, ביניהם ר' מאירקא מביליסטוק, רבם של החסידים בעירו.

בְּרִיסְק עִירִי

מאת אנה מרגולין

א

הָעִיר הָעַתִּיקָה, שֶׁקְּטַנָּה וַאֲפֹרָה הִיא,
דּוֹמָה קְצָת כְּאַתּוּנָא וְכִטְרוּיָא.
אַךְ אוֹהֶבֶת, מְצַעֶרֶת, שְׁרוּיָה בַּעֲנוּתָהּ
מִקִּרְבִּי יֵשׁ אֶקְסֹם אֲצִלָּה צֵל דְּמוּתָהּ:

הָרְחוֹבוֹת בְּהִלּוּכָם אִטִּי, קַלִּיל,
מְבֹהָלִים, פִּתְאֹמִיִּים-לְצַד יַרְחֵי אַפְּרִיל,
הַגְּשָׁמִים רְוּוּיֵי הַשֶּׁמֶשׁ,
הַמְּצוּדָה מְאַיְּמָה-אִלֶּמֶת,
הַכְּנָפַיִם הַיְּגֵעוֹת שֶׁל שְׁתַּיִם טְחָנוֹת.
הָאַלּוֹנִים חוֹמְקִים מִגַּן הַקֵּיסָר,
הַמָּשׁוֹט רוֹחֵשׁ עַל פְּנֵי הַנָּהָר,
הַמָּשׁוֹט לוֹחֵשׁ סוֹד עַל פְּנֵי הַנָּהָר,
וּשְׂדֵרוֹת אֵין-אָדָם מְפַהֲקוֹת בְּכָל פֶּה.
מִן הַמְּחַמְּמִים הַמַּבְהִיקִים זוֹרֵם בָּאַדִּיר הַתֵּה,
עַל פְּנֵי נֵרוֹת-שַׁבָּת, תְּחִנּוֹת, נְכָדִים,
בְּהִלּוּלָא מִתְעַרְבְּלִים שְׁבִיסֵי הַזְּקֵנוֹת
וּשְׂפָתַיִם דַּקּוֹת מַרְחִישׁוֹת תָּדִיר זִכְרֵי אָבוֹת.
עֲלֵי שֻׁלְחָן אֶצְבָּעוֹת מוּזְרוֹת בִּזְקָנִים וְשַׁ"ס פָּתוּחַ
וְנִגּוּן וְקוֹל עָבֶה שֶׁל סְטוּדֶנְט מִשְׁתַּלְּבִים בָּרוּחַ.
בַּגַּנּוֹת — פֶּרֶג, רִכְפָּה, חַמָּנִים,
צַמּוֹת בְּלוֹנְד, סְרָטִים, פּוּשְׁקִין וְנַדְסוֹן פִּיְטָנִים.
וּבְאֹדֶם שְׁקִיעָה, עוֹטֵי מִלִּים מִתְעַרְפְּלוֹת, רוֹגְעוֹת
נוֹהֲרִים זוּגוֹת אֶל הַשָּׂדֶה
כְּנָהָר אַחֵר נַגָּן לֹא-נִרְאֶה.
וִיגוֹן-הָאָבִיב שָׁפוּךְ סָבִיב, וּזְהָרִים,
וְרֵיחַ הַלַּיְלָךְ מְעֻבָּרִים.

ב

נָשִׁים צְעִירוֹת בַּלַּיְלָה עֲלֵי סַף
בְּרֹב עִנְיָן סָחוֹת
עַל הַגְּבָרִים בְּגֶרְמַנְיָה,
עַל רוּחוֹת רָעִים,
עַל צוֹעֲנִים.

הַיְלָדִים מִשְׁתּוֹחֲחִים בַּצֵּל.
מְפַרְפְּרִים, קוֹוִים,
עוֹד מְעַט וְצוֹעֲנִי יַחְטְפֵם.

קְלֵיאוֹפַּטְרוֹת זְעִירוֹת,
עֲלָמוֹת בְּנוֹת ט"ו,
בִּכְסָיוֹת וְשִׁמְשִׁיּוֹת
מַעֲדָנוֹת בִּשְׂדֵרוֹת תְּשׁוֹטַטְנָה,
מוֹשְׁכוֹת צְעִיפָן מַעְלָה מַטָּה,
בְּקַפִּידָה קוֹשְׁבוֹת לְמִלִּים נוֹשְׁקוֹת
וְ«שָׂא אֶת לִבִּי
לְמֶרְחַקֵּי הַפֶּלֶא...»

צָהֳרַיִם מְסֻנְוְרֵי-הָאוֹר.
הַחֶנְוָנִים נָמִים כֻּלָּהֶם.
הוֹלְכֵי-בָּרְחוֹב נָמִים כֻּלָּהֶם.
וְיֵשׁ כַּסּוּפָה
יִנָּשֵׂא אִישׁ צַדִּיק
וְגַבּוֹתָיו זוֹעֲמוֹת.
הָרְחוֹבוֹת כּוֹרְעִים אַפַּיִם.
הַבַּחוּרִים
נְשִׁימָתָם עוֹצְרִים.

הַחַיָּלִים, הַקְּצִינִים בָּרֶקַע
מְקַלְקְלִים
אֶת הַנּוֹף הַיְּהוּדִי.

עַל פְּנֵי הַכְּבִישׁ הַמְגֻבְנָן
רוֹעֵם כְּרַכֶּבֶת תַּחְתִּית
רַכָּב בּוֹדֵד.

הוֹ, הַחוּלוֹת הָרַכִּים שֶׁל עִירִי,
אַלּוֹנִים וְשׁוֹשַׁנֵּי הַגַּן.
כְּרֵיחַ הַלֶּחֶם הַטּוֹב
עוֹלֶה בְּקֶרֶךְ בְּצַנָּן
בְּכָל הָרְחוֹבוֹת
וְהַבָּתִּים
נוֹשֵׂא «בֹּקֶר טוֹב».

עברית: א. ג.

עיר ואם – ובנות סביב לה...

מאת משה סתוי

בריסק בחזון

בריסק המעטירה, עיר גדולה לאלוהים וליהדות רייסין המזהירה — עטורה תפארת־דורות, גדלות־תורה וטהרת־מידות, רחבות־לב ורחבות־יד.

עיר ואם בישראל שבתפוצות, מוקפת עיר, כפר ועיירה, החוסות בצילה, מתחממות לאורה ויונקות מזיוה, מחליפות אתה מכתבים בשאלות ותשובות, מקבלות מרות מרבניה וגאוניה ולהבדיל — צו ופקודה מ„הרשות" השוכנת בתוכה.

משחר ילדותי, טרם ראיתיה בעיני בשר, חזיתיה בעיני רוחי, מעוטרת גדולה ומעולפת אגדה, היתה לשיחה בין ילדי החדר ולומדי בית־המדרש, על בתי המידות שבה, תיאטראות ובתי־אולפנא, בתי־מדרשיה ובתי־כנסיותיה המפוארים.

על רבניה גדולי הדור ופאר היהדות, הסולובייציקים, האב והבן, עוקרי ההרים וטוחנים אותם ובעצמם נדמו להר, צוק וסלע, (ראה סיפורו של פרץ: „בין שני הרים").

על סוחריה, גביריה ונגידיה, המפליגים בסחרם למדינת הים ולמרחקי כרכים, השומרים על טהרת היהדות בכל זמן ובכל מקום שהם נתונים בו, ופיהם אינו פוסק מגירסא בין בבית ובין בנכר.

על פשוטי העם, בעלי־מלאכה ואנשי הסדנה, שפסוקי דזימרה של בן־ישי שגורים בפיהם, המבינים פרשה בחומש, פרק במשניות ועין־יעקב ודף בגמרא.

על רופאיה המפורסמים, גדולי הרפואה, היודעים לצרף בבתי עניים תרופה ומזור מכיסם לביקור שלא על מנת לקבל פרס.

על דרכי הצדקה שבה, בגלוי, בסתר ובצנעה, בלב טוב וביד רחבה.

אמרו עליו, על אחד מגבירי בריסק, שתכשיטי אשתו היו רוב ימות השנה נתונים בעבוט, כדי להכניס לחופה כלה עניה. הוא פודה אותם בפרוס החג, ומיד לאחר החג היא עובטת שוב — וחוזר חלילה. והיהודי היחיד באנטופולה שהיה מהדר בלבושו ומקפיד על נקיונו — תלמיד חכם שלא נמצא רבב על בגדו — היה אחד מלוקחי בנותיו של אותו גביר, וכבודה של בריסק חופף עליו גם מרחוק...

על שווקיה ובתי־מסחריה, השוקקים כל ששת ימי המעשה, וכל הימים יריד אחד גדול להם, ועל כיכר השוק וארבעה טורי חנויות, הגדושות מרכולת עד אפס מקום.

על „גן המלך" המרווח המטופל יפה בידים נאמנות, המצמיח דשא ועשב, שיח ועץ רחב האמיר, שם ציפורים יקננו והחסידה בראש תדהר תתן ביתה, גן המשמש לאיש מישראל בימי שבתות ומועדים מקום טיול והשראה, לראות במו עיניו את מעשה אלוהים כולם בחכמה רבה...

על הנהר מוחאביאץ, אשר על פני מימיו נשלחות בימי הקיץ דוברות ורפסודות למרחבי עולם ולמדינות רחוקות, והקולט לתוכו את חטאתיהם ועוונותיהם של כל אנשי העיר בימי ה„תשליך"...

על המצודה והמבצר, תרתי משמע, מבצר וגבול בין יהדות ליטה המתנגדים — לבין יהדות פולין החסידית, ומבצר לממלכות ומדינות, החולש על גבולות וגורלות.

ועל כולם — בית הנתיבות, הרחב והנישא, שיצאו לו מוניטין בעולם. אמרו: שמזמרינקה ועד ברסט־ליטובסק לא קם בכל רוסיה הרחבה, בית־נתיבות כגון אלו...

ומכל אשר חילק הבורא לבריותיו לקחה בריסק לעצמה מידה גדולה וגדושה. אמרו עליו על ראש האצילים שבמחוז, שטאר שמו, שהיה מקנח סעודתו, סעודה שמנה של אציל ובעל אחוזה, בתרנגול־הודו מפוטם, צלוי וממולא ולא נודע כי בא אל קרבו... ובמשקל גופו עלה על הצאר אלכסנדר השלישי, הגדול בגברים שברוסיה, שחי בזמנו, ובהיותו קצין־צבא צעיר שבר פעם את גבו של הסוס שעלה עליו ברכיבה בשעת תמרונים במעמדו של הצאר, וזכה לטפיחה בגב מיד הצאר עצמו: „בראווא, מולודאץ!"...

מעשרה קבים שריפות שירדו לתפוצות ישראל — תשע

מהן לקחה בריסק לעצמה, שריפת בריסק הידועה היתה שריפה ובכיה לדורות...

עיר מולדתי אנטופולה

עיר מולדתי אנטופולה, גם היא שתתה את כוס התרעלה מידי הצורר — שוכנת היתה על פרשת הדרכים בין פינסק לבריסק, בקרבת מסילת הברזל הפוליסית. ואף כי המרחק בינה לזו ולזו היה כמעט אחד, היתה נודעת ממנה חיבה יתירה לאחרונה.

וכן היו קובעים סולם היוחסין: אנטופולה, שעל יד קוברין, שעל יד בריסק, שעל יד וארשה, עדיה באנו ואליה לא הגענו, זו היתה למעלה מהשגתו של ילד ונער, וכן להפך, משהתבגרתי נפגשתי פעם בחו״ל בתושב־כפר בסביבות אנטופולה, ועל שאלתי: מאין יהודי? ענה לי: „מוארשה״. — „האם מוארשה ממש?״ — „לא, מבריסק, שעל יד וארשה״. — „מבריסק ממש?״ — „מקוברין שעל יד בריסק״. — „מקוברין?״ — „מעיירה שעל יד קוברין, ששמה אנטופולה״. — „מאנטופולה? הרי גם לי קצת שייכות לעיירה זו?„ באה התשובה האחרונה: — „מכפר חומיציץ, שעל יד אנטופולה, שעל יד... שעל יד... וכו׳.״

סחורות־מכלת, מלח, נפט, ועטרן למריחת המגפים וצירי העגלות היו מביאים מקוברין בדיליזשנס, עגלת־כילה רתומה לשלושה סוסים, ההולכת ושבה פעמיים בשבוע ומסיעה פאַרשוינען — נוסעים — מהכא להתם ומהתם להכא. סחורות־בד, עורות וקישוטי נשים היו מביאים מבריסק בדיליזשנס וגם ברכבת.

עד שקבע רופא, דוקטור מוסמך, בעיירה את מושבו, היו מסיעים את החולים גם לקוברין וגם לבריסק, הכל לפי הפירסום שנעשה לרופאים הללו. את המסכנים שבחולים, שאף לדעת „המומחה״ צריך לכתוב עליהם שני „פא״ים, היו מטלטלים לוארשה, ורק מעטים מהם חוזרים משם...

בשאלות ותשובות מחליפים מכתבים גם עם בריסק וגם עם קוברין, ההכרעה תמיד בידי גאוני בריסק.

„כלי־זמרים״ לשמח חתן וכלה ולהכנסת ספר־תורה חדש לבית־כנסת, עם שפסיל כלי־זמר אביר הכנרים בראש, שמוניטין יצאו לו בכל הסביבה, ושלנגינת כינורו גם האבנים גוזלות דמעות — מביאים מקוברין.

לסידורי גיטין נוסעים להורודץ, עיירה סמוכה, שם עוברת התעלה דנאֶפר־בוג, המקשרת את מימי פינסק בבריסק, ומותר בה לכתוב גיטין.

להתאבק בעפר רגליהם של תלמידי חכמים נוסעים לישיבות הסמוכות ועד מיר וסלונים מגיעים.

לישב בבתי־מדרשות שלנו, לאכול ימים ולהמית עצמם באוהלה של תורה באים אלינו מעיירות ינוב ודרהיצין, הומסק, מאלטץ ובראזע.

לחפש „תכלית״ נוסעים לוארשה, על הרוב משתקעים שם. בכלל הערים, שמצויים בהן בתי־אולפנא ממשלתיים, מתחרות גם פינסק ווילנא, הרחוקה למדי, הכול לפי קשרי־משפחה שיש לאנשים בערים ההן.

היורדים מנכסיהם יוצאים לחפש את אשרם באמריקה, יוצאים בחשאי, שלא יראו אותם בקלקלתם, על מנת לחזור אחרי שיעבור זעם, תחילה מריצים מכתבים ארוכים, דברי התרשמות ופלאי עולם, פרישת שלום לבני־הבית ולקרובי משפחה, לידידים ולשכנים, שכנים לבית ושכנים למקום בבית־המדרש. לימים מצטמצמים המכתבים ובמקומם מגיעות המחאות לדולרים וצילומים, לבושים הדר „קפלוש״ ושרשרת זהב (בדרך כלל מזויפת) לכל רוחב החזה, הידידים ישמחו והשונאים יתפקעו... וכשדעכה התקוה להקים את הסוכה שמעדה במולדת הישנה, מעבירים אותה קמעה קמעה למולדת החדשה, תחילה בת שהגיעה לפרקה ואין תקוה להשיאה בעיירה, אחר בן שהגיעה שעתו להקרא לצבא, אחר כך אם הבית ודרדק שהלב מתכווץ כשמוציאים אותו מן ה„חדר״...

את תוצרת העיירה — אנטופולה התפרסמה בגידולי רבנים, גדולי־תורה ובעלי מידות מזה, וגידולי תוצרת חקלאית — מזה... הרבנים נלקחים אחרי כבוד, לכהן על כסא הרבנות בקרליטש, אושמאן, בוטאן, סלונים וסימיאטיץ, איוויה בגוסלאוו — ודזשנקא. מעשה הגן והגינה שולחים לקוברין ולעיירות הסמוכות: אווזים מפוטמים שחוטים וקפואים, לבריסק, גרודנא וביאליסטוק; המלפפונים הכבשים, שמוניטין יצאו להם בכל רחבי המדינה ומחוצה לה, מגיעים עד לבוב וקרקוב.

ואחרון אחרון חביב, זהו הרב הגאון ר׳ פנחס מיכאל זצ״ל, שכיהן כבוד על כסא הרבנות באנטופולה למעלה מחצי יובל שנים, ושגדולת־תורתו, צדקת־מעשיו וחכמתו הרבה נישאות למרחקים, כריח השמן הטוב, להגדיל שמה של אנטופולה.

נתבקש לישיבה של מעלה ואני עוד ילד, אבל הרבה סיפורי־פלאים, הקשורים לשם האיש הדגול הזה, שמורים בזכרוני מהילדות. הוא היה הסנדק שלי, יום „הברית״ חל בשביעי לאדר, יום הולדתו ויום מותו של משה רבינו ע״ה, ועל פי עצתו של הסנדק נקרא הילד בשם „משה״, אותו יום היה יום קור וסופת שלג, והרך הנימול שתת הרבה דם. אין זה בגדר הזיכרון בשבילי, אלא מסיפורי האם לומד אני שמצבו של הילד היה בכל רע. ורק בזכות השם הגדול והנערץ, ובזכות ברכתו של הצדיק ר׳ פנחס מיכאל, ניצל מרדת שחת...

ומשלמד הילד להציג כף רגל על רצפת החדר ולקשור

משפט בלשון בני אדם — סיפרה האם — היה מהלך על פני הבית, עטור גאווה, צועד ברגליו העקומות, מתנדנד כברווז ומכריז בקול:

— פנו דרך, פנו דרך! „משה בינה" — משה רבינו הולך ובא...

קוברין הסמוכה לבריסק

פגישתי הראשונה עם קוברין, עיר המחוז שלנו, היתה בעסקי רפואה. תינוק הייתי ולקיתי בכאב עינים וגרענת, ואמי ז"ל נסעה עמי לקוברין לדרוש ברופאים. הנסיעה עצמה, רשמי העיר ומראותיה, נטשטשו בזכרוני. נחקק לכל ימי חיי הנהר החוצה את העיר, ומקרה לא טהור שנתארע בנהר זה. כשעברתי את הגשר המאחד את שני חלקי העיר, ניצבתי רגע להסתכל באחד מאיתני הטבע ופלאי עולם. (בעיירתנו לא היה נהר שוטף כי אם בריכה המעלה ירוקה בימות הקיץ וגשר כפור בימות החורף, והיא שוכנת בגנו של הפריץ. לשם היינו, הילדים, באים פעמים בשנה ל„תשליך" יחד עם הגדולים לזרוק את העוונות מכל הכיסים, ולקטיפת מורביות ל„הושענא־רבה"... בורות טיט וחימר המגדלים צפרדעים מכל המינים, מחרישות האזנים בקירקורן, בין ביום ובין בלילה, ובעיקר בלילות קיץ בהירים שבהם היינו מטביעים גורי כלבים וחתולים). עוד אני מזין את עיני בהדר הטבע צנח כובעי, גדול ממידת ראשי, ונפל לתוך המים, הכובע החדש, שזה עתה קנו לי לפיסני על הכאבים שנגרמו לי על ידי טיפול הרופא, כובע משובח, מעוטר מצחיה, ומעל לה רצועת־נוי ששני כפתורי „זהב" נוצצים — כפתור מכאן וכפתור מכאן — מחזיקים בה.

געיתי בצווחה, אמא ענתה לי בקול־חרדות, נתקהלו התושבים משתי הגדות, מישהו בא במרוצה ובידו כשיל, נעוץ במקל ארוך, ויצא לרדוף אחרי הכובע, היורד עם הזרם, ארך המאבק, לבסוף ניצח האיש ומשה את הכובע — כובע הדמעות...

מהמפורסמות שבקוברין נחרתו בזכרוני שלושה שמות: הגאון ר' מערים'קה רב העיר, האדמו"ר הקובריני ר' משה שהיה לו מספר חסידים בעיירתנו, הרופא ד"ר פריבולסקי, כולם היו אהובים ומקובלים על הציבור. שמורה בזכרוני מימרא אחת, שמייחסים אותה לר' מערים'קע, על דרך לימוד התורה, שהיתה נר לרגלי בחיים. הוא היה אומר: „דער אונטערשייד פון אַ גוטע קאָפּ ביז אַ שלעכטע, איז אין א גראָשענע ליכטל" — ההבדל בין מוח גדול למוח קטן הוא כדי נר ששויו פרוטה, כוונת הדברים: השקידה מדביקה את הכשרון. ספק אם דעה הומנית זו עומדת בפני הביקורת, אולם עצם העידוד למעוטי הכשרון, שאין הקב"ה מקפח שכרם של העמלים, הממיתים עצמם באוהלה של תורה, יש בו הרבה ממידת אהבת הבריות...

ברבות הימים ביקרתי בקוברין הרבה פעמים, רכשתי מכרים ומצאתי בה קרובים, קרובי־בשר וקרובי־רוח, אחים לציון ולחזון הגאולה, וראשית כל אח, אח ממש, בנו של אבי מנשואיו הראשונים (בטעות אנו מכנים את בן האם או בן האב בשם אח־חורג), שגדל במשפחת אמו ונשא עליו את שם משפחת האם מביתה היא, וכל זה לא בא אלא כדי להקנות לו זכות בן־יחיד, ולאחיו הבא אחריו, בכורו של אמי, זכות בכורה, „ליגוטה" שניה, זכויות שבצירוף דורן היה בכוחן לתת שחרור מן הצבא. בסך הכל נפגשנו פעמיים בחיינו (הוא מת בדמי ימיו). בפגישתנו הראשונה, אני אז ילד, היה הוא בעל לאשה ואב לילדים קשישים ממני...

ביקורי האחרון בקוברין חל בשנת תר"ץ, כשבאתי מהארץ לסיור במולדת הישנה ומצאתי בה תנועה ציונית, גימנסיה עברית ובתי־ספר „תרבות". הרשות הפולנית דלדלה את כל מקורות הקיום של עמנו ודחפה את הנוער לזרועות תנועות היאוש העוינות את קיומנו הלאומי. אולם הרוב השיב את לבו לציון, לעברית ולתרבותה.

בביקורי זה התעשרתי בבת־אחת בבני־משפחה חדשים. וכך היה המעשה. מצויים בין נושאי שם המשפחה סטבסקי כהנים וגם ישראליים, והראשונים מרובים מן האח־רונים. משפחתי היא במיעוט, והנה באו אלי שני אחים ראשי־בתי־אבות סטבסקי כהנים, הגרים בבית אחד ועוסקים בשותפות במסחר אחד, ומגדלים כאחד בנים לתורה, לתעודה ולבניין הארץ, להזמינני לביתם למשתה־תה משפחתי. שאלתי: מה קרבת־משפחה בינינו, אם אתם כהנים ואני ישראלי. קיבלתי תשובה וזו תמציתה:

יסודו של השם הוא בסטר־אגם, וקיים כפר בשם זה. תושבי הכפר ההוא קיבלו בימים קדומים את השם סטבסקי, לפי רוח השפה הפולנית, ובתוכם גם היהודי היחיד שהתגורר בכפר. יהודי זה היה מזרע הכהנים והעמיד דורות כהנים. פעם נשא כהן אחד שנתאלמן ושהיתה לו בת מנשואיו הראשונים, אלמנה ישראלית, שהיה לה בן מנשואיה הראשונים, האב החורג אימץ את בנה של אשתו ונתן לו את שמו. לימים התחתנו הצעירים והעמידו דורות, אלו הם הסטבסקים הישראלים, קרובי־משפחה לכהנים, לפיכך הם מזמינים אותי לבלות אתם שעה בנעימים בביתם...

קיבלתי את הגירסה ברצון ובבדיחות הדעת. באה השואה וצמצמה גם את מנינם של אלו וגם של אלו, ונתחז הקשר בין מתי מספר הניצולים, והריהם באים לכל מסיבת־משפחה, הן של הכהנים והן של הישראלים, אחד השומרים על טהרת הצלצול הפולני, ואחד שקנו להם את המבטא העברי: סתו וסתוי...

בריסק צור מחצבתי

נימה מיוחדת, רכה וחמה, קשרה אותי לעיר זו, לפני שזכיתי להזין את עיני ביפיה, והרי כאזרח נחשבתי בה, ודם בריסק נזל בעורקי. אבי ז״ל היה יליד בריסק וחובש בית־המדרש בעיר זו, ובצאתו את העיר לבנות את ביתו, תחילה בקוברין ואחר באנטופולה, הניח אחריו שם שם טוב של אברך בעל שכל ישר וחריף, בר־אורין וכתבא־רבא. בבית הקברות הרבה קברים יקרים, ובחיים: משפחת אחות ובניה, דודים ובני־דודים, קרובים־קרובים וקרובים־רחוקים... ובעברו על פני העיר לרגל עסקיו, היה סר שמה לפקוד את המתים ולפרוש בשלום החיים, והיה מביא לנו הילדים מזמרת הכרך וממעדני בריסק: כעכי־ביצים, טפוחות ופרי־כות, גלוסקאות פולין המפורסמות, (כיון שבריסק חנתה על גבול פולין, למדה ממעשיה, השליבה בדיבורה הרבה „חיריקן״ וחיקתה מקצת ממאכליה) ומעל לכול, לחם סולת־שיפון „סטנה־ברויט״ שהיה נמס בפה...

אבי היה יליד בריסק ו„נכתב״ בפנקסי העיירה וואלצין, עיירה — ספק כפר ספק עיירה, כמעט כל הסטבסקים שבעולם היו „נכתבים״ בפנקסים הללו והיו מקבלים את פאספורטיהם — תעודות־הזהות — בעיירה זו. עדיין לא נמחק מזכרוני ביקור אחד בעיירה, הגעתי לשם בשעת בוקר מוקדמת ביום מעונן שלאחר סוכות, וכבר לא מצאתי את „הסטרוסטה״ — ראש העדה ומנהל ה„כתובים״ בביתו, שהקדים אותי בצאתו בסוסו ועגלתו ומרכולתו לשוט על פני הכפרים. חכיתי לבואו עד ערוב היום. יצאתי מן הבית להתהלך בעיירה, להסתכל בתושביה במעשיהם ובסחרם, בשיגם ובשיחם, ולהשקיף מרחוק בפעמי עגלת הסטרוסטה המתקרבת. הקדימו תושבי העיר את פני בשלום, וקראו לי בשם משפחתי — חזקה, שאין איש בא לשם, אם אין הוא „נכתב״ שם. והקשישים שבהם חקרו לשמי הפרטי, לשם אבי, מקום מגורי ומלאכת ידי, ודרשו סמוכין וסמוכי־סמוכין — עד סוף כל הדורות...

בערוב היום חזר בעל־דברי, יהודי גבה־קומה ורחב־שכם (כדוגמת רוב הסטבסקים, לא בכדי נעוץ שרשם באדמת הכפר) בעל זקן שחור שיבה נזרקה בו, עטוף: „פלאשץ״ — מעיל עבה וחגור אזור־עור, כובע עור־כבשים לראשו ומגפים כבדות לרגליו, ולאחר שעשה רצון בהמתו ונתן אוכל לפניה (לא נעלם ממנו פירוש רש״י על הפסוק: „ונתת עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת) ולאחר שנטל את ידיו ועמד בתפילת מנחה ברכני בשלום. ניגשנו לעניין שהביאני לפינה נידחת זו. לא עברו רגעים והגענו לעמק השווה. השגותיו של יהודי זה היו מצומצמות למדי, מיד הפשיל את שרוול המקטורן, הרפוד מוכין, והניח את חתימת ידו המיובלת, בתוספת חותמת הרשות, עם הנשר בעל שני הראשים, תעודה המעידה כאלף עדים, שאני — אני (עם סימני הגוף לרבות השומה בלחי השמאלית) ומקנה לי מעבר חפשי בכל רחבי תחום המושב...

עיירה כפרית זו היתה מסונפת לויסוקר־ליטובסק הפר־ביאט ומקבלת עליה מרותה, וזו — קשורה בעבותות משרדיות לבריסק, היא ברסט־ליטובסק, — המחוז, שלשם היו נקראים כל ה„נכתבים״ — ל„פקודים״ — פריזיוו, גיוס לצבא, ולשם נקראנו גם אנו, בני־משפחתי על חמשת בניה — חוץ מזה שפרש מאתנו וקנה לו שם אחר. אני הייתי הרביעי ביניהם...

את בריסק הכרתי ואני כבר נער, עלם שלאחר בר־מצוה, נלוויתי לאבי ואחי הקשיש ממני בנסיעתם ל„פקודות״ האח, וזו היתה נסיעתי הראשונה ברכבת מסילת־הברזל. הרושם היה כביר ובכל שעת הנסיעה, שערכה כשעתים ויותר, לא זזה ידי, לא נעתקו גופי ונפשי מחלון הקרון ולא הסחתי אף לרגע את דעתי ממראות הקסם שנגלו לנגד עיני, נגלים ונעלמים ונגוזים במהירות מסחררת; עמוד־הטלגראף וציוני־הדרכים, „ויארסט״ ו„מיל״, קוץ ושיח ועץ בשלכת, (התקופה ראשית החורף) בית בודד, נשכח מאלוהים, וכפר ישוב בני־אדם, נער רועה עטוף מעל לראש מחמת הצינה, המקל ביד והעדר הנפרץ באחו לפניו, איכר מכורבל בחמילה גסה, שקוע בתוך קש העגלה הרתומה לסוס רזה המכווץ מקור. שלולית ומקוה מי־גשמים, שמים כבדים, טעונים שפעת מים ועשן הארובה המתפתל, משובץ זיקי אש, הנדלקים וכבים חליפות, הכל רץ לאי־שם, נעלם ומופיע, ברעש גלגלים חד־גוני: טא — וטרא — וטרא — רא ונשימה ונשיפה פחא — ופחא לאין קץ.

המציאות לא הכזיבה את הדמיון. כל שראיתי לפנים בעיני רוח, קם ונהיה שבעתיים לעני בשר.

ראשית כל — בית הנתיבות, בנין הענק שהדהימני במבט ראשון, ועלה בזכרוני פסוק כצורתו: „ונהי בעינינו כחגבים״, רעש והמולת אדם כמשק מים רבים, רכבת באה, נעצרת, פולטת, קולטת, צלצול, צפירה, שריקה, עוברת, חולפת ונעלמת — ואחרת באה במקומה.

וכיון שפתחתי את פי מרוב התמיהה והתדהמה, עם צעדי הראשונים על אדמת הכרך, לא סגרתיו כל שלושת הימים ששהיתי בעיר זו, שעה שאבי ואחי היו מטפלים ומיגעים עצמם, רצים ומתרוצצים בענין הפריזיוו, חפשי הייתי לנפשי לשוטט בחוצות העיר ולהזין את עיני במראר־היה, על בתי־המידות והארמונות, עצי הנוי וגני־הפאר, כביש ומדרכה, כירכרה וצבא, בית־מסחר וחלון־ראווה, מדי־גברים וקישוטי נשים, ומאכלי התאוה של בני העיר, כאילו כל ששת ימי המעשה כיום חג אחד הוא להם... ולביבות־כוסמת הנאכלות על כל ההבל שבהן, הנמסות בפה, שבריסק

השתבחה בהן, עד שנהפכה לה לכינוי: „בריסקר־הולניקעס״. עיר ועיר והכינוי שלה: „קוברינר־זשוליקעס״ — מין לחמ־ניות ממולאות צימוקים, „אנטופולר־קרופניקעס״, — תבשיל גריסי־שעורים, מתובל תפוח־אדמה, שעועית, פיטריה ושמיר ומלובן בקורטוב שמנת — לחם התמיד של עיר זו, שהיו אוכלים אותו על פת קיבר הנאפה פעם לשבועים — יום יום, בוקר וערב — עד שלץ אחד מצא, שאין אנטופולה זקוקה ללוח־זמנים, מונים אחד־עשר „קרופניקים״, (חמשה ימים, שנים שנים, וביום הששי אחד) — והרי לך שבת ומנוחה. „דרהיצנר־קוזעס״ — עזים ממש, כי לא היה לך בית בדרהיצן שלא היתה שם עז חולבת, „חומסקער־טייגאכצר״ — מאפה תפוחי־אדמה. „פינסקר־בעלי־גאוה״ וכו׳ וכו׳.

ועל כולם בתי־המדרשות ובתי־הכנסיות של בריסק המלאים צאן אדם בכל שעות היום. אראה בנחמה, שראיתי במו עיני, בביקורי זה על יד בית־המדרש הירוק לעת מנחה שורה ארוכה של כרכרות, כרכרות הרתומות לסוס יחיד, כל סוס שק המספוא על ראשו, והבעלים אין עמם. שאלתי מה טעם? הסבירו לי: שהללו הן הכרכרות שבעליהם, עגלונים יהודים, פרשו לבית־המדרש לתפילת מנחה ומעריב, ובין תפילה לתפילה, שונים הם, מי פרק במשניות, מי בעין־יעקב ומי דף גמרא. מאז עברו הרבה שנים, ואם גם אלף שנים אחיה, (כפי שאומר פרישמן) לא ימוש מראה זה מעיני, ובעלותי כעת את הדברים על הכתב, מתגנבת יוהרה ללב: מה ביני לבין בן חמי. הללו משכימים ומעריבים והללו משכימים ומעריבים, אלו רגליהם לבית־מרזח, ועיניהם לכוס ופיהם לניבול — ואלו לדברי אלוהים חיים...

ברבות הימים הגעתי גם אני לגיל ה„פקודים״ וכיוון שגזרו עלי שתי „דחיות״ — „אוסטרוצקי״, ו„איספיטניה״ — בדיקה רפואית נוספת בבית־החולים אשר במבצר, נעשיתי אורח שכיח בבריסק, ועלה בידי לתהות על קנקנה, לדעת מקצת ענייניה והתחבבה עלי הרבה. וכיון שכל אותו הזמן לא חדלה החרב המתהפכת של ה„פריזיוו״ לרחף מעל לראשי, שומה היה עלי להסתגף, במיטב שנות התאבון, לענות בצום נפשי ולהדיר שינה מעיני, כדי להוריד מהמידה ומהמשקל ולעשות עצמי בלתי מוכשר... ומה שפגמתי בסיגוף בביתי אשר באנטופולה, נאלץ הייתי לתקן בבריסק, ונהפכתי לציפור־לילה, וקיבלתי על עצמי נדודי־לילות על פני חוצות העיר ובין האנשים ההופכים לילה ליום ולא מצאתי לי מקום יותר טוב, מאשר בית־המדרש של ר׳ שלום מנשה, שלא פסקה תורה משם אף לשעה אחת, לא ביום ולא בלילה, ומתוך שלא לשמה באה לשמה...

(אין להתפלא על מידה זו של השתמטות מן הצבא שהיתה נעוצה בלב יהדות רוסיה, כל „חוב״ מן הדין שתהיה לו „זכות״ לכיסוי ובמשטר הרוסי, ואחר כך גם במשטר הפולני, היה היהודי אזרח לחובות ובן־חורג לזכויות. וכל חוק המעמיד את האזרח מחוץ־לחוק, סופו שעושים לו עקיפין).

בשעת ביקור אחד נפתחו לפני שערי המבצר וזכיתי להיות אורחה של הממשלה הרוסית ארבעה ימים רצופים. ספק גדול אם הצלחתי לחדור לתוך סודות המבצר, אולם מעשה שנתארע לי באותם הימים העמידני על כבשוני נפש האדם...

וזה העניין: במחלקה הפנימית שכב לימיני, בחור מווי־סוקו־ליטובסק, נגר לפי מקצועו, חולה־נופל. לילה אחד נתקף בשעת שנתו ופניו בתוך הכר, ונחנק... כשהקיצו החולים מצאו אותו בלי רוח חיים, מיד הופיעו הסניטרים והוציאוהו מן החדר על המיטה ועל כל מטלטליו. לארוחת הבוקר הביאו למחלקה מנה גם בשביל המת, ואת המנה הזאת הילקו ביניהם השכנים למחלקה והאחים לגורל, כאילו לא קרה כלום.

שלוש שנים נמשך המאבק שלי עם ה„פריזיוו״, בינתיים הלכה יהדות בריסק ופחתה. מבית־המדרש של ר׳ שלום מנשה, לגימנסיה ובית־ספר למסחר, ומעשיית לילות כימים ללימוד התורה, — ל„ברזה״, לקלוב ולמועדון. המפלגות הציפו את רחוב היהודים. לבסוף קיבלתי (בצום, בתפילה ובדורון) את תעודת השחרור ממדרגה ב׳, והוא הכרטיס הכחול.

על שמי בריסק היהודית עלה כוכבו של ה„בונד״...

בריסק אשר בוארשה

עם צעדי הראשונים בשבילי הספרות, — „ספרות״ פירושה: וארשה ואבות הספרות החונים בתוכה, פרץ, פרישמן וצייטלין, ועל כולם פרץ, ה„זקן״ המורה הנערץ — נפגשתי שוב בבריסק, בריסק אשר בוארשה. בשביל בריסק היתה וארשה אבן־שואבת, מקום ל„תכלית״ וקרש־קפיצה לעולם הרחב.

ראשית כל הפגישה במשפחת לבנסבוים, משפחה שקבעה תאריך בחיי ושומה היה מאת הגורל שדם אבות־אבותיה יהיו נוזלים בעורקי צאצאי, קדמה לכך חליפת־מכתבים מסחרית עם אבי המשפחה, אדם בעל שיעור קומה, משכיל ובר־אוריין, שהיה מחבר את מכתבי המסחר שלו בעברית צחה, מתובלת במליצה מן התנ״ך.

שנית, הפגישה במנחם, מנחם גולדברג, שהתפרסם לאחר כך בשם מנחם ברישא, עלם יפה־תואר, שאך זה התחילה שפתו העליונה להצמיח פלומה, נפש עדינה וענוגה כנערה בלבלובה. עיני תכלת וריסים ארוכים, בלורית־ערמון שובבית צונחת לו מעל לעינים ומקנה לו עירנות מתמדת. שיריו

הראשונים היו פרי־בוסר וחטאת־נעורים, אך הוא התחבב מאד על ה„זקן" וברבות הימים נעשה אחד ממקורביו הנאמ־נים, גוזל רך, שאף זה העלה נוצה וניסה ידיו בכתיבת שירים, ברוסית כמובן, עזב בית הורים, קן עני אבל חם (אביו התפרנס משיעורים פרטיים), ובא לוארשה להאבק בעפר רגליו של פרץ.

הקבלת־פנים אצל ה„זקן" היתה זעומה — מכאן ולבבית — מכאן (לפי דברי מנחם). על השירים אמר: „זיי טויגן אויף כפרות", אבל הוא עצמו מוצא חן בעיניו, וביקש ממנו לבל־להוקיר את רגליו מביתו, סימן כי ברכה בו. אין פרץ מקרב אלא את הראוי לכך.

ביני לבין מנחם נתקשרה ידידות שנמשכה כל אותן ארבע השנים ששהיתי בוארשה, ולא פג טעמה ולא נס ליחה, עד שעליתי לארץ ישראל.

נתקיים בינינו הניגוד המגרה־המושך המפרה. יש בזה מה שאין בזה, ומה שחסר לזה הוא מחפש בזה... האחד: נער ענוג, קשור בעבותות האהבה לאמו, ולא במקרה עזב מסורת־אבות, היינו, המשפחה של האב, ובחר לא כמקובל, בשם־משפחה של האם.

השני, זקוף קומה וחסון הגוף, איש המעשה והנסיון, שכבר עשה כמה שנות חיים כבעל משרד למסחר תבואה על גבול גרמניה, ולא הניח את ידו גם מעסקנות ציונית, נסיבות המציאות המרה חיסנו את רוחו וחישלו את גופו...

לא בכדי כתב א. קגנובסקי, ברשימת „קבלת־הפנים" כשבאתי מקץ שנים לביקור בפולין, ששחקתי לשעבר בין הצעירים, החוסים בצל כנפיו של פרץ, את התפקיד ה„אב", אף כי היו אז בינינו במשמרת השניה אחרי אש, נומברג ורייזין קשישים ממני, הן בשנים והן בוותק ספרותי.

נבדלנו גם בכיוון הספרות, בבחירת הנושאים, בסגנון, אחד ממריא למרומים, שופך שיחו ב„תפילות" וחולם על „שושנים שחורות". והשני עומד מוצק על הקרקע, נוהה אחרי ילדי הטבע, מסתכל בארחות החיים של הסוס, הפרה והתרנגולת.

את ההבדל הזה הדגיש פעם מנחם בדרך מקורית. כעבור זמן, כששנינו יצאנו מפלומת ה„אפרוח", היה מעשה ובא לחדרי סופר מתחיל להראות לי מפרי רוחו. אותה שעה ישב אצלי מנחם, המחבר קרא לפנינו גם פרוזה וגם דברי שירה. אני נתתי עין יפה בשירים ומנחם בפרוזה. „אם כך הדבר", פסק אז מנחם, „אם השירים מוצאים חן בעיניך והפרוזה בעיני, סימן רע הוא למחבר". ואכן, כך היה.

היינו חבר טרובדורים: א. מ. וייסנברג, יונה רוזנפלד, משה טייטש, אני עבדכם, מנחם, יואל מסטבוים, שלמה גילברט, קאוזה, רחל פייגנברג, יענטע סורדאצקי והצעיר שבחבורה אפרים קגנובסקי, בעלי בלוריות ובעלי־חלומות, שפרקו מעל עצמם עול דרך־ארץ ומשפחה, והכניסו את צווארם בעול „יצירה" כביכול, מתחממים באורו של פרץ וממשיכים את השרשרת של ספרות באידית, שרשרת, שמספר חוליותיה בזמן ההוא, לא הספיק כדי מניין האצבעות של שתי הידים...

החיים לא היו קלים. התפרנסנו מן היד אל הפה, מהדפסת סיפורים בעתונות היומית, הכל היה תלוי במקרה ובנס, ברחמי שמים ובטעמם הספרותי של המבשלת והחנווני, טעם זה היה תמיד נר לרגלי העורכים...

מנחם היה הפייטן היחיד כמעט בתוך החבורה. לשירים לא היתה כל דרישה בעתונות. הוא התפרנס בדוחק ממשרה חלקית, שהיתה לו בארגון הטריטוראליסטים, נתקבל שם על ידי פינקלשטיין, יו"ר הארגון ומו"ל ה„היינט", לפי ההמלצה של אחיו אברהם, עוזר ראשי בה„היינט".

לפרקים היינו מ„ארגנים" קובצים ספרותיים וכתבי־עת (שלא האריכו ימים, כמובן) לשמם ולשמה של הספרות, העורכים: פרץ, צייטלין, נח פרילוצקי, ד"ר מוקדיני, כותב הטורים הללו, ובעריכה מקובצת של החבורה. מנחם היה הרוח החייה והשתתף בהם בשירים ובפואימות מודרניים, שלא הרבה מן הקוראים הבינו אותם...

כשנשאלתי פעם ע"י חבר: מה היו קשרי היחס בין העתונאים לחבורה זו בימים ההם? עניתו לו „במעשה באיכר צ"כי עני מינקוציץ, שהיו לו אחד־עשר בנים ולא ידע מה לעשות בהם, עד שנפל על ההמצאה לעשות מהם קבוצת משחקי כדור־רג, התחיל לאמנם ולהדריכם, לא יצאו ימים מרובים והקבוצה עלתה לגדולה, זכתה לפירסום והתפרנסה בכבוד ורווחה.

„פעם אחת כשחזרו מן האימונים, נתקלו בקצה היער בקבוצת ילדים המשחקים בכדור־רגל, עמדו רגע להסתכל במשחק, אבל מיד נפסק המשחק ובין הילדים עבר לחש של כבוד והערצה: „בני מינקוציץ". הגדול שביניהם, נער בעל נמשים ומכנס אחד מופשל, לא נתבלבל והכריז: „המשיכו את המשחק, לא נשמע שום ציפצוף הפסקה. המשחק לא נתחדש. רבה היתה התדהמה בין הילדים. והנה הציע לפניהם ראש בני־מינקוציץ לצרפם אל המשחק. —

„,לא, אי־אפשר,' ענה בעל הנמשים.

„,האם אתם חוששים לכישל־ן?'

„,לא, בכישלון אין חרפה, אבל אין אנו יכולים לשחק אתכם, כי אתם משחקים למען הכסף ואנו לשם הכבוד...' השיב הנער בעל הנמשים.

„,אחים,' קרא ראש בני־מינקביץ, ,הנה כאן נחלנו את ה,גול', ה,גול' הראשון בחיינו.'"

אכן, כל משחקה של „החבורה" היה משחק של כבוד, ובשם הכבוד הזה קיבלה עליה באהבה את העוני והמחסור

והדירה עצמה מהרבה דברים טובים ונחוצים.

עדיין לא נמחה מזכרוני מראה חדרו של מנחם, שהיה למעשה מטבח, בדירתו של אחד מעובדי ה„היינט", ברחוב חולודנה, מול בית המערכת בקומה העליונה כמאה מדרגות, וכיון שמנחם היה עסוק מחצית היום במשרתו היה החדר משמש כל הבוקר בתפקיד מטבח, ואחרי הצהרים היו מכניסים בו מיטה, כסא ושולחן. בחדר זה היה מנחם מקבל את חבריו ומארח את בחורתו, את סאלה שחורת העין, שעתידה היתה להיות חברתו בחיים.

במצוקתו היה מנחם לעתים מחפש חסות בבית אבא בבריסק, ומכיון שגם אני הייתי מבקר לפרקים באנטופול בבית אחותי, האהובה עלי, לרענן את הנפש בחום משפחתי ולהשביע את הגוף בתפוחי אדמה, שאנטופול נתברכה בהם, ושאחותי היתה מומחית להכנתם בכל הצורות.

בנסיעות הללו, שהדרך עוברת את בריסק, היתה לי ההזדמנות להתיחד עם מנחם באוירה שמחוץ לוארשה, במחיצת בית־אבות ועיר־מולדת, לפעמים עם מנחם ולפעמים עם מנחם וסאליה, זה בלי זו, וזו בלי זה, ונתחזקה הידידות עם שניהם, שהייתי להם כאח קשיש המפשר ומיישר, המד־ריך, השושבין והמשיב לב אהוב על אהובתו, אני גוזר וקאפריזות־נעורים עוברות ובטלות ביניהם.

בביקורים הללו התחבבה עלי גם המשפחה — האב המשכיל ואציל־הרוח, גדול־הגוף, המדוכא בעניותו (היה לי הרושם שבגדיו צרים וקצרים ממידת גופו) והאם הענוגה ויעלת־החן, הקטנה והצנומה, המכונסת בתוך עצמה, כולה אהבה וחרדה, דמות דיוקנו של מנחם. האחים האחרים היו דומים לאב.

בביקורים הללו נתחבבה עלי בריסק, עיר הבינים שבין וארשה ואנטופול, בין הכרך ההומה, האוכל את יושביו, ובין העיירה הנידחת, השוקדת על שמריה, התחבבו עלי בתיה של בריסק עיר מחוז ורחובותיה המרוצפות בפשטות, כביש אבנים חדות ומדרכות עץ, הנוער המתלמד, המתגנדר, זה בציצית הכסף של הגימנסיה וזה בציצית הזהב של בית־ספר־למסחר. הטיולים בגן המלך, על חוף הנהר ועל הנהר בסירה בלילות ירח, בחברה צעירה, עליזה ושוקקת חיים...

אחד הביקורים נחקק במיוחד בזכרוני, כיוון שהוא קשור בהתקנת אחד מסיפורי לדפוס והבליט את הידידות ביני לבין מנחם.

את סיפורי „לבן הארמי", נושא לקוח מסיפור־מעשה ששמעתי בילדותי, העליתיו על הנייר בבית־הקיץ במילאסנה ליד וארשה. הוא נכתב בין המספרים במחברות לחשבון של ילדי הבית. כשסיימתי את הכתיבה הראשונה הבאתיו לוארשה וקראתיו לפני החברים, וצייטלין בתוכם.

הרושם היה חזק ונשפכה על ראשי קרן־השפע של מחמאות, ביחוד התלהב מנחם מסיפור זה ומימרא אחת ממנו נעשתה שגורה בפיו...

בינתיים נדדתי למרחקי רוסיה בענייני מסחר התבואה של בני־משפחתנו. לי ולהם היו כוונות נפרדות בנסיעה זו, בני המשפחה ביקשו להרחיקני מהסיטרא־אחרא ולהביאני בין „אנשים", ואני להרויח קצת ממון בשביל הנסיעה לא"י, שבני משפחתנו התנגדו לה. כשחזרתי לוארשה אחרי מספר חדשים, נשלחתי לבריסק לטפל בענייני ה„פריזיוו" של אחי הצעיר, כשם שהאחים הקשישים ממני טיפלו בי. בבריסק מצאתי את מנחם, ושאלתו הראשונה: מה עם „לבן־הארמי"? וכשאמרתי לו שהסיפור עודנו גנוז בחיתוליו בין ספרות החשבון, הכניסני לחדר, נעל את הדלת באכסניה של זוננשיין ואמר: פה תהא קבורתך, אינך יוצא מכאן עד שתעתיק את הסיפור. והעתקתיו והתקנתיו לדפוס.

הסיפור ראה אור בקובץ „ספרות" בעריכת פרישמן, ומיד נכנס לחריסטומטיה „ביכורים" של שיפמאן ונפתחה הדרך לספרות על בעלי־חיים כנושא לעצמו, בלי משל ואליגוריה.

ברבות הימים נתפרדה החבילה והידידות הגיעה לקצה, ובגין אהבה אחת, אהבה שלי לארץ־ישראל. חטא זה לא מצא לו כפרה לא בלב המורה ולא בלב התלמידים. על היחס של החברים למשאת־נפשי זו, יעיד מעשה זה. כשבועים לפני נסיעתי לא"י בא אצלי הד"ר מוקדיני בשליחות חברים והעתון „דער פריינד" שהופיע בעריכתו של שמואל רוזנ־פלד ואמר לי: שמענו שאתה מתכונן לנסוע לא"י, הרי זה מעשה של איבוד עצמו לדעת, שמא מחמת חוסר־עבודה אתה עושה זאת. באתי בשם המערכת להגיד לך, שאנו מוכנים לתת לך אצלנו עבודה קבועה.

יצאתי מוארשה כבורח, כפליט, בלי פרידה מן החברים...

* * *

החבילה נתפרדה, לא עברו ימים מרובים וגם מנחם יצא בדרכו לאמריקה עם רעיתו סליה, שם בנו את ביתם ושם התאזרח בחברה ובספרות. ואני החלפתי את העט באת ושקעתי ראשי ורובי ביצירה החדשה, שיתפתי עצמי בבגין מולדת לעם מחוסר מולדת...

זמן מה עוד הבהבו גיצים בתוך הרמץ, החלפתי מכתבים עם מנחם וקגנובסקי, אבל חיש־מהר דעכו, ונותר האפר... הידיעה על מותו של פרץ מצאה אותי בבן־שמן שעבדתי שם ברפת. גנזתי את כאבי בחובי, ודמעתי החמה על מותו של המורה, שפכתי בחיקה של פרה אחת דמשקאית שעמדתי אז בקירצוף עורה...

מקץ חצי יובל, בערך, נתהוו שוב קשרי־יחס ביני למנחם, אבל באופן מוזר במקצת. במאורעות שנת תרפ"ט נקט העתון „די פרייהייט" הקומוניסטי, שהופיע אז בניו־יורק, עמדה פרו־ערבית ונעשה מליץ־יושר לפורעים ולרוצחים. כמחאה

לכך פרשו מהעתון אחדים מסופריו, ובתוכם גם מנחם, והוא יסד יחד עם לייוויק את שבועון ה„וואך". אותו זמן פירסמתי סיפור ב„כתובים" שיצאו לאור בתל־אביב, בשם „האורח" ואת המקור הכתוב אידית שלחתי ל„וואך". קיבלתי עלי־הגהה מן הסיפור ואליהם היה מצורף ממנחם מכתב רשמי, כתוב ברגש עצור, רק לשון „אתה" שבאידית היתה כזכר לידידות הישנה. וזה תוכנו בקירוב:

מאוד לא נעים לי, שלאחרי שתיקה של כל כך הרבה שנים עלי לפנות אליך במכתב זה. כפי שאתה רואה סודר סיפורך לדפוס. אבל הגיעה אלינו שמועה, שאתה מנהל בוכהלטריה כפולה: עברית לארץ ואידית לגולה, והוטל עלי לבקשך שתכתוב לנו את ה„אני מאמין שלך", עד אז אנו מעכבים הדפסתו של הסיפור.

לא עניתי. והסיפור לא ראה אור ב„וואך" באידית. לא היתה עוד שפה משותפת בינינו. אך ציפיתי לביקורו של מנחם בארץ. ידעתי שהוא משתוקק לראות את הארץ ואפרע ממנו את חשבוני. בינתיים פירסם מנחם את „זביל רימער", יצירה רבת ערך, ואת „דער גייער" — ספר שקנה לו שם גדול. עוד אני מעלה געגועים וזכרונות מתהום הנשיה ומנחם נפטר בעצם יצירתו, ולא זכה לראות את ארץ החמדה. אף שורה אחת מיצירותיו אינה מתורגמת לעברית, שפה שהביא עמו מבית־אבא. חזקה עליו שהיה משתוקק לראות את פרי־רוחו בלבוש עברי.

כשנתיים אחרי מותו קיבלתי פתקה קצרה מסאליה, שבאה לארץ ומבקשת לראות אותי. עמדנו דמומים, מה אפשר לדבר אחרי הפסקה בת ארבעים שנה? חסר היה השלישי האהוב, העמוד התווך לידידות הגדולה...

היא באה לביקור אצל קרובים ובני משפחה, ומתוך שלא לשמה באה לשמה, הארץ נתחבבה עליה, ולולא הבת היחידה, אם לילדים, שהכתה שרשים בארץ מגוריה, לא היתה זזה מכאן.

בהמשך השיחות סיפרה לי מעשה לכאורה קל־ערך, שהביא את שנינו לידי התרגשות. כשירדה מן האניה בחיפה, שאל אותה פקיד המכס לשמה, „ואם היא אשת הסופר בורישא?" ובקבלו תשובה חיובית — פקד על הפקיד הבודק את החפצים:

— סגור את המזוודה!...

ידע פקיד המכס של מדינת ישראל מי הוא מנחם, אף שלא זכה לראות את ארץ הבחירה ואף שורה מיצירתו החשובה לא ראתה אור בשפת המדינה הזאת...

מן הפרבר

מאת י. הפטמן

א

למזרחה של העיר, הרחק מהשוק השוקק והשואן כל היום, מהחנויות והמחסנים הגדולים, מהמַּרכבות המשקשקות, מהעוברים־ברגל האצים ונדחפים — משתרע הפרבר.

רחובות שוקטים. בתים נמוכים, מבודדים, בנויים לא בסדר ובגזרת האדריכל, כי אם על פי השפעת הרוח ועל פי הָרצון הפרטי. חצרות גדולות וריקות, קרפיפים, גני־ירק וגני־פירות, גדרות דחויות וכפופות, תל של חורבה סתם — זכר ל„שרפה" הראשונה, בית אחורי גן וגן אחורי בית, — אין סדר לפרבר.

בימות החמה, בצהרים, הפרבר שומם וריק. הרחובות רחבים, רחבים. האדמה אינה מרוצפה; החול ברשות־הרבים הוא מרובה, החנויות הצרות ריקות מאדם, תריסי הבתים מוגפים, בכדי להטליל על החום. הנשים עייפות חשופות ופרועות שער, יושבות עם עולליהן המגואלים על הגזוזטרות ועל אצטבאות הדשא ליד הבתים. הן מפטפטות ומנמנמות למחצה. התינוקות משחקים באמצע הרחוב, טובלים ומתגוללים בחול, פוסעים וחוצים בשלוליות המזוהמות שהן כולן רפש ירקרק, ועולים משם כשדי־שחת. הגברים והבנים הגדולים עסוקים כולם בעיר.

לפנות ערב הפרבר נמלא חיים. חוזרים ובאים הבעלים, האבות והבנים. נראות הנערות הבוגרות, כשהן הולכות עם דליהן אל הבארות. בעד הדלת הפתוחה נראית האש כשהיא מתלבה על הכירה. מארובות העשן מתמרים ועולים הגלים הכחולים־הכהים. הנשים עסוקות. הגברים יושבים רק בכתנותיהם ומכנסיהם לעורם על האצטבאות או על מפסעות הרחוב, מתגרדים ומפהקים פהיקות ממושכות, שלישות, כמו טעם ה„שרשרת", משוחחים ביניהם שיחה קטועה ומחכים לארוחת החלב...

יוסי העגלון, גברא רחב־גרם ובעל זקן־שיבה, מרצה לפני כנופיא קטנה את פרשת הנסיעה שהיתה לו היום. ישב לו איזה בר־נש על העגלה ומצוה להוביל אל בית־הנתיבות, אל ה„וארשאי". ידע יוסי, שה„וארשאי" כבר הלך לו. אחרי השעה החמישית. אבל מה לו ולדברים אלה? על הנוסע למשמש בכיסו ולהעיף עין על השעון; אם דחיקא לך מילתא, — מה עסק יש לזה לעגלון? לא כך, אה? בקיצור, באים אל בית־הנתיבות... הלכה חמורך!.. אין מסע... צריך הוא בר־נש זה לחכות ארבע שעות... אבל מה זה וליוסי? לא כך, הא?.. הוצא את הארנקי ושלם... התעקש, היו דין ודברים...

הכנופיא מקשיבה, מתגרדה, אחד מן החבורה נאנח. השני — מפהק. מעבר החרוב השני נשמע משק־אופנים רשלני.

— זהו נפתל'קי, — מעיר אחד. — היתה לו היום נסיעה לטריספולי. שני רובלים חטף, לשם ובחזרה.

הנה מתעבה החשכה. ירק־העצים מתלבט לגוש־דיו גדול, השמים השחורים מתעמקים. על הפרבר יורדת לאט המנוחה הדוממה, הרפה והנוחה...

כבר כלתה ארוחת־הערב. בצל הגדרות, בצל העצים, בסמטאות האפלות, בפינות ההומיות נפגשים ה„זוגים". נער ונערתו. העניים לוחשות, הלב הולם, הנשימה קצרה, והאופל מטליל...

ומלא אז הפרבר לחש, לחש, לחש...

ב

„גן־שוסטר", אשר בקצה הפרבר מלא ביום־השבת מפה לפה. לבני העיר יש גן־העיר הגדול, פרדס, שדרות ארוכות ורחבות, מזרקי־מים, תלמי־פרחים, פסילים אחדים. ואולם לבני הפרבר רחוקה הדרך לשם. בוחרים הם בגן הקטן הזה, גן־שוסטר.

שוסטר, בעצם הדבר, הוא מי שהיה פקיד־צבא, אבל כהונתו שם נחשבה בעיניו תמיד רק לדבר הטפל. העיקר

בחייו — הגן הזה, אשר נטע אותו וגידלהו בעצמו. אין לו אשה ובנים. אין לו, כפי הנראה, גם קרובים. חי הוא ערירי. שותק הוא כל ימיו, ואולם פניו מסבירים ונוחים. בעין יפה הוא משיב שלום על ברכות היהודים הפוגשים אותו, ויש שהוא תוחב לידו של תינוק יהודִי זה או פלוני איזו סוכריה.

בין הפעוטים שבפרבר פופולרי למאד הפקיד הזקן הזה. ילדי החדר, בראותם אותו עובר על יד חלונם, וידעו — כי הגיעה שעת ארוחת הצהרים, מפני שבשעה זו הוא יוצא לטייל. התינוקות שברחוב מסירים את כובעיהם ומברכים אותו לשלום. הם יודעים, כי ביום השבת, בבואם אל הגן, ונתן להם לפעמים ה„פריץ" הזה דובדבניות.

גן־שוסטר פתוח בשביל בני־ישראל שבפרבר בשבתות ומועדים. אין זה גן גדול ביותר. יש בו שדרות אחדות, ערוגות פרחים. מאחורי הבית, שבו יושב שוסטר, יש עוד גן־פירות גדול יותר מגן־הטיול. הגן הזה חכור עפ״י רוב ליהודי, ולכן מטיילים גם שם. שוסטר בעצמו יושב על הגזוזטרא במעיל־בית, שותה תה או מעשן ומסב בכל רגע את עיניו אל המון הטיילים. הוא מתענג לראות את הדור הצעיר מטייל בגנו, אשר שתל ונטע וכונן בעצמו. הוא שוקד על תקנת הטיילים: הוא התקין להם גם ספסלים בשדרות אחרות. גם אלקיטה קלה הקים בין קבוצת אלות עבותות, שיהיה גן ממש.

„גוי" משונה הוא שוסטר זה. אינו מדבר כמעט כלום בכל היום. ואולם פוסיא החנוני וחוה׳לי התגרנית יכולים להעיד, כי פקיד זה אוהב לתת להשתכר. אינו מקמץ ואינו נהרג על חצי פרוטה. שמואל׳קי הבנאי משתכר אצלו כמעט כל ימיו. יהודי זקן הוא שמואל׳קי, כבר תש כוחו, הידים אינן כבר אלו של אז. דוד׳ל הקבלן אינו מקבל אותו כבר לבין ה„אנשים" שלו. בעיר כמעט שאין עבודה בשבילו. אלמלא שוסטר היה שמול׳קי גווע, חס ושלום, ברעב.

ועובד הוא שמואל׳קי אצלו באמונה. מחזק את בדקי הגדר של הגן, מתקן את הגג שעל גבי המכלה, מתקין ספסלים בגן, מעמיד אלקיטה, מישר את המעלות אל הגזוזטרא, מפרק את דיר־העצים הישן ומקים במקומו דיר שני, גדול, גבוה יותר. טרוד שמואל׳קי אצל שוסטר כל ימות השבוע. למה לו לה„פריץ" כל התיקונים והשכלולים האלה? אין איש יודע. אכן, יש לו כסף רב, היה לו אח גנרל, שמת ועזב את כל הונו לשוסטר, אומרים שזהו סכום של רבבות אלפים, מחזיק הוא כספו בבנק ובאפותיקות בשטרות ובמניות. אנשי הפרבר אינם יודעים את העניין לאשורו, אבל די להם, כי שוסטר הוא עשיר גדול, ודי לו לשמואל׳קי שהוא מרויח אצלו, בלי עין הרע, שבוע ושבוע.

בימי השבתות מלא הגן, כאמור, בחורים ובתולות מבני הפרבר, אלה מהם שאינם לבושים מחלצות בכדי לילך ולהיראות בגן העיר. לכאן, לגן־שוסטר, באים מן הבית בקצת זלזול בתלבושת. קבוצה של נערות־תופרות קונה שביתה באלקיטה ואחת מהן מקריאה באזניהן רומאן. על הספסל שממול האלקיטה פרחי־חייטים מתלבטים בשאלת הפרוליטריון והסוציאליות. יוסקה הבורסקאי, בחור יפה עם עניבה אדומה לצוארונו, יושב במסיבת מרעיו ומסלסל פרק־שירה אחד מ„שולמית". יוסקה מיטיב לזמר וגם יפה־תואר הוא. על הקבוצה הזאת סבו שתו משום זה גם נערות אחדות. ביניהן יש גם רייזעלי, בתו של איצי־לייב רחקה׳ס, אשר זה — אינו יכול להסתכל בה מבלי הלמות־לב והסתמקות.

והנה פרץ צחוק פתאום. יוסי העגלון הלך לבקש את „תכשיטו", בכדי ללכת אתו לביהמ״ד לומר מזמורי תהילים. ה„תכשיט" נמצא בחברה של בני־גילו ושקל למטרפסיה. סטור סטור אותו על לחיו, הכובע נזדקר מעל ראשו של הנער המוכה והתגלגל אל בינות לפרחים, שמואל׳קי הבנאי, שנזדמן לכאן בלכתו לראות מתוך הרחבת־דעת של שבת את הספס־לים החדשים, עמד להמליץ על ה„תכשיט". יוסי העגלון מתרגז וטוען בקול רם, החבורות עוזבות את מקומן והולכות אל מקום המאורע.

ובין כך החמה שולחת את קויה, הצפרים מצפצפות בין העפאים, רוח חרישית עוברת לפעמים בין הדשאים. מסביב — ריחות נעימים ממלאים את האויר.

יוסקה הבורסקאי סוקר מן הצד ברייזעלי, אשר נסתלקה יחד עם חברותיה לעבר גן־הפירות. עכשו הוא יכול לשורר. עכשו היה מזמר יפה, יפה, בקול צלול ומלא. אבל למה? סר ממנו החפץ.

צהרי־שבת נוטים לערוב. פאת־מערב אדומה כולה. על פני המרומים התפזרו עבים קלילים, מאודמים. נשמעת מרחוק געיית־פרה השבה מן השדה, הסימטות שבפרבר נמלאות חיים, שאון והמולה. תינוק בן שנה מנסה את כוחו ואומר ללכת בחילו הוא על פני המפסעה, אמו ממהרת אחריו בידים פשוטות ונכונות לסעדו. הנה פרץ פתאם בנחירה איומה חזיר גדול מחצרה של אנטוניה הכובסת. החזיר נזדקר בר׳ לייבי המנקר הזקן והדף אותו אל תוך התעלה שמצד המפסעה, ר׳ לייבי צועק, התינוק הצועד נבהל ומתמתח ארצה בקריאת־חרדה; חבר נערים דולק אחרי החזיר.

גנו של שוסטר הולך ומתרוקן, הבחורים והבחורות שבים לסעודה השלישית. אחרי זה ילכו לטייל בעיר. שעה זו שעת הטיול הנכונה ברחובות, ליד בתי־המסחר הגדולים.

על הגזוזטרא שלפני ביתו יושב בכהותו של הערב שוסטר הזקן. הוא מעשן בדומיה. מסתכל בעצים הגבוהים השולחים את צמרותיהם אל המרומים הכהים ומעמיק מחשבות.

ושמואל׳קי הבנאי עולה אז על הבמה בביהמ״ד של ר׳ נתן ומתחיל בנעימה:

— אשרי תמימי דרך, ההו...ו...ולכים בתורת ד׳.

שלושה דברים

מאת מנחם בגין

לא פעם שאלתי את נפשי: לו מותר היה לנסוע לבריסק, כפי שאפשר לנסוע ליוהניסבורג או לניו־יורק, ההיית קם ושם פעמיך אל העיר בה בילית את שנות הנעורים השמשיות? מדי שאלי את השאלה הזאת תתעטף הנפש אבל ותלחש מרה: לא תבוא עוד בשערי העיר בה נולדת ולמדת וחלמת וסבלת ושמחת — כי איננה. אמנם, ייתכן כי הבית הקטן בו אור האהבה ותוגת העוני שימשו בערבוביה עודנו עומד על תילו; אך ה ב י ת, בית אמא ואבא, איננו ולא יהיה. מה כי אבוא „הביתה", אשוט ברחובות, אשאל ולא איענה, אבקש ולא אמצא. צללים ילווני; אך הם אפילו לבית הקברות לא יביאוני. כי אנחנו, בני דור־ההשמדה, אף לזה לא זכינו: לקבר־אבות.

לא, לא אלך אחר הצללים; בתוכי המה. הם לא נטשוני מן היום בו הגיעתני זעקת הדמים, אשר מרה הימנה לא נשמעה מיום בריאת העולם; אני לא אעזבם עד יומי האחרון עלי אדמות. צללים חיים הם; לא ימושו. צללים חיים הם; לא ימותו. בי הם; מה כי אלך בעקבותיהם.

הנה הרחוב, שנקרא עם תקומת פולין על שם אחד ממלכיה: זיגמונד. ברחוב ההוא עברו עלי שנות הילדות־לא־ילדות של בן הדור, אשר ממש עם בואו לעולם הזה הוטל לתוך אש המהפכה הכל־איושית, נושאת המפנה לדורות — היא מלחמת העולם הראשונה. ברחוב ההוא ראיתי בפעם הראשונה את נושאי הכידון של מהפכה אחרת בת אשה של מלחמת היבשות. החייל הסובייטי בשנת 1920, ש„צולם" בעיני ילד סקרניות, היה שונה לגמרי מנוטר המהפכה, שהופיע, מקץ עשרים שנה, לפני עיניו הסוקרות של אסיר־ציון. החייל של טרוצקי וטוחצ׳בסקי ישב במטבח, חימם את רגליו היחפות, ייבש על הכיריים עלי טבק, שוחח עם אמא בקול רדום על החיים הטובים שיבואו לאחר הנצחון, וביקש — לא דרש — פת־לחם לשבור את רעבונו. נוטר המהפכה, חיילו של סטלין, לא היה יחף, לא היה רעב ולא היה רדום, אך הוא „ידע" והכריז, כי טרוצקי וטוחצ׳בסקי היו עוכרי הקומוניזם ובוגדי המהפכה עוד בשנת 1920.

ברחוב ההוא, רחוב זיגמונד, ראו עיני ילד לא רק שלטון גויים בא ושלטון גויים הולך; הן ראו גם את מצוקת היהודי תחת כ ל שלטון גויים. צל הפוגרום, הארוך כגלות, לא פסח על ביתנו, ויביא עמו את המגור, המקפיץ זקנה גלויה על מבוגרים וזקנה בלתי נראית לעין על נפשות ילדים. באחד מימי המגור ההם הוזעק אבי לרחוב שכן, שחיילים מזוינים ערכו בו הילולת פוגרום להאדרת תהילתה של פולין המחודשת. אבי הלך; ומיד פרצה השמועה לתוך כתלי הבית החרד, כי הוא לא ישוב עוד, כי נורה ונהרג. אכן, אחד הפורעים היפנה את רובהו אל אבי, אף לחץ על ההדק, אף ירה — אך החטיא את המטרה; והשמועה מקפיאת־הדם הקדימה את שובו של אבי. ומני אז הריני זוכר אותו מגן על אחיו בני עמו מפני נגישות והתקפות, מפני אימת טבח המוני או מפני חבל התליה. לא תמיד השיגה ידו למנוע אסון, אך תמיד היה מוכן, אף מתוך סיכון נפשו, לפעול למען מניעתו.

צל הפוגרום נמשך והגיע לרחובנו גם ממרחקים. על קדושי פינסק, שהוצאו להורג בפקודת גנרל פולני שונא־יהודים, למדתי שיר עממי. בשיר, שהחל ב„הזמנה" שלילית: „מוטב וליל ה„סדר" ל א תבואו" — לא היתה „שירה" רבה; אך נשמעה ממנו הזעקה המרה של קרבנות איבת־עולם. מלים מלים נחרתו בזכרון־המוח החרוזים הפשוטים; טפין טפין ירד לזכרון־הלב דמם של ההרוגים על לא עוול בכפם. ובעצם הימים ההם נחרת בשני הזכרונות הד שריקת השוט, שהורם, אם אינני טועה, על ידי אותו גנרל אנטישמי, ליסטובסקי, על שניים מבני עמנו. מקץ עשרים וחמש שנה, בצאת הנוער העברי הלוחם לשבור את השוט של גנרל־שונא אחר, עוד זכרתי את הלקאת היהודים הפומבית בחורשת־הנוי, בלב העיר בריסק־דליטא.

הבית ברחוב זיגמונד: אילו זכרונות, נוראים וקדושים, ספגו כתליו...

והנה בית־העץ המט ליפול, בו קניתי ראשית בינת ילד עברי, ואמרתי במקהלת תינוקות של בית־רבן: קמץ, אלף — אָ. הנה בית־הקומותיים, וסביבו חצר גדולה, בו למדתי לחשוב בשפת־עבר; והנה בית־המדרש השרוי באפלה, בו הורנו הרבי שחור העיניים, כפוף הגב, על הטלית אשר שניים אחזו בה.

ובקצה העיר עמד הבית אדום־הלבנים, הגדול, הנורא. שם למדנו שפת זרים, ספרות נכרית — ושנאת יהודים. ילדי הגויים היו מאות; ילדי ישראל — שני מנינים. קנינו דעת במחיר מכות. יום־יום ו„מנתו", מנת עלבונות ודחיפות ו„מצורים". היה הסבל למורה גדול. למדנו להגן על עצמנו, להכות במכינו, לבוז למבזינו. לימדונו מורינו; ויותר מהם — „חברינו".

בקצה אחר של העיר עמד בית אפור־לבנים. אף זה היה בית־ספר; לא יותר יהודי, לא פחות גויי, ואף־על־פי־כן — אחר. שם לא הוכינו, אך גם שם „נלחמנו", ותהי השבת לסמל העמידה על יחוד ישראל וכבודו.

והנה בתי־הועד של הנוער העברי, החולם על חיי דרור, המניף ברמה את דגל מחנה יהודה, המחדש את עלומי האומה איזה נוער! איזו אהבת ציון! כמוהו ראיתי; טוב ממנו לא מצאתי ברחבי תבל. ואף הוא איננו.

לא, לא אלך עוד ל„בריסק". אך בריסק „תלך" תמיד עמדי. כי שלושה דברים עיקריים נטלתי, אם בחדווה ואם ביגון, מבית אבא ואמא, ואשאם בלילות מגור, בימי מסה, בשעות מבחן. ואלה הם:

— לאהוב יהודים.

— לא לפחד מפני גויים.

— ושלישית: טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו.

א י ש י ם

סופרים ואנשי־מדע

ד״ר יעקב גרומר

מר גרומר היה אדם מופלא מכמה בחינות. אחרי שהתמכר בנעוריו בארץ־מולדתו ללימוד התלמוד בלבד, נתעוררה בו התענינות עמוקה במתמטיקה. וכך בא לגטינגן, שהיתה בימים ההם המטרופולין למתמטיקה בגרמניה, ושם עורר מיד תשומת־לב של חכמי המדע הזה. לאחר זמן קצר מאד הגיע לא רק לידיעה עמוקה במתמטיקה, אלא הספיק לכתוב מחקר לשם קבלת תואר דוקטור, שחכמים העריכוהו ביותר. אז בא לברלין ועבד אתי, כעוזרי הפרטי בשטח תורת־היחסות. פירסמנו אז יחד הרבה מחקרים. הוא עזר לי בעבודתי עד ראשית שנות השלושים, שעה שהוזמן לתפקיד נכבד במינסק.

אכן, מר גרומר לא היה בעל מוח חריף בלבד, אלא גם אדם מעורה בהרבה שטחים; תמיד לקח חלק בענינים יהודיים, והיה מוכן ומזומן לעזור לזולתו בעצה ובסעד מוסרי.

בשימנו לב אל העובדה, שכתוצאה ממחלה ממאירה היה רע־תואר ורפה־אונים, נוכל לשער מה גדלו תכונות־נפשו של אדם זה. מצבו גרם לכך, שלא קל היה להיות אתו בחברה ולקיים עמו ידידות פוריה; בשל תלאות חייו היה נוח לרגוז ורגיש מאוד, והאציל מרוחו הנכאה על סביבתו.

A. Einstein. 7. Aprl 53.

(מתוך מכתב של פרופ׳ אלברט איינשטיין לנ. חיניץ, 7 באפריל 1953)

דמות מופלאה
מאת זלמן שזר

באותיות קטנות, בכרוניקה אשר לאחד העתונים מצאתי כתוב, כי במינסק נפטר הפרופיסור למתימטיקה, ד״ר יעקב גרומר.

לקורא בארץ, ואף לזה המצוי אצל אישי דורנו, לא יגיד השם ולא כלום. ואם גם הוסיפה הכרוניקה, כי היה האיש „חבר לאקדמיה של מדעים במינסק ושנים ידועות עבד יחד עם א. איינשטיין" — טרם יוקם הגשר. אך לאלה המעטים שנזדמנו אתו, וחיו במחיצתו, אף לאלה שידעו היטב, מה איומה המחלה המקננת בו והמצעידה אותו אל שאול — להם תמר הידיעה מאד.

עם שחר הילדות, מתוך קריאה בסיפורים הראשונים שבספר בראשית, הפתיעתנו הדמות של „הנפילים אשר בארץ". וכבר אז קשה היה להגדיר, מה יש יותר ביחס ההוא אליהם, אם הערצה ואם רחמים. באמת־מידה של בני אדם רגילים לא ימודו. מיוחדים הם אנשי המידות הללו, משכמם ומעלה, אבל בודדים הם מאד. ענקים ואומללים. אומללים — משום שענקים. ומאז הכרתיו והתחברתי אליו — לא עזבתני האסוציאציה ההיא.

ולא רק בשל חיצוניותו בלבד. היא ודאי גרמה לכך ראשונה, כך היתה ההפלגה שבגידול גופו ואבריו כל מחלתו

המסוכנת. והיה מחריד לראות, כיצד גדלים הפנים, גדלות הידים והרגלים משנה לשנה, מביקור אחד למשנהו, ועם הגידול המאוים הזה הולך ומתקרב המוות. לא רק ילדים זרים נבהלו בהיפגשם אתו. גם למבוגרים ולקרובים — באמת לא קל היה להשתחרר מרגש זה של אימת ההפלגה.

אבל לא רק בשל כך. גם בחיי הרוח, גם בעצמת הכשרונות, גם בשצף הכעס, גם בצעדי הגורל, גם במעמקי המבט — היה משהו מפלאי אנשי המידות, מגדלותם ומטרגיותם ומבדידותם. מבחירי התלמידים של רבי חיים סולובייצ׳יק מבריסק היה. מבין המעטים מתלמידיו, שהיו חוזרים בפני תלמידי הישיבה על הפלפול של התורה. ומן הישיבה של ר׳ חיים דבריסק — לפקולטה למתימטיקה אשר בגטינגן, היתה לו קפיצה אחת. ללא כל חבלי מעבר, ללא כל חיבוט הקבר של חיי אכסטרן, ללא גלגול מחילות של התפקרות והסתגלות. כמו שהוא — קפץ ונכנס. וכשם שהתפאר בו ר׳ חיים דבריסק, כן התפלא לו הפרופיסור לנדוי בגטינגן.

ד״ר יעקב גרומר

אף המלחמה העולמית, אשר ירטה לו בדרך, לא הפריעה לו לקבל את התואר ד״ר למתימטיקה, גם בהיותו נתמך ארץ אויבת, גם באין לו תעודת בגרות כדין. ומהאוניברסיטה בגטינגן למחיצתו של איינשטיין — רק צעד לו. כבסנדלי ענק שבאגדה. שבוי ציבילי הוא, הקשור לאיזורו בברלין ומבקר שלש פעמים ביום את המשטרה, — ולפתחו משכימים פרופיסורים למתימטיקה לשם שיחה תורנית, מבלים אתו שעות רבּות בעולמות של חישובים ופורמולות, עולים ונישאים אתו לבטח, כשהמשוט בידו הענקית והוא מפליג בצלילות בים ההפשטה. כמדומני, המתימטיקאי שוב בברלין סיפר על אחד מחידושיו התיאורטיים של גרומר בפיסיקה לאיינשטיין, ואיינשטיין הוסיף עליו משלו והציע לו לפרסם את החיבור בשם שניהם. ונחוץ היה לראות, באיזו ענווה קיבל גרומר את ההצעה, ובאיזו ענווה סיפר על זאת לידידיו המועטים. ובהיותו רעב ללחם, סידר אותו איינשטיין כעוזר ארעי באקדמיה למדעים בברלין, דבר שיששי המתימטיקאים אינם זוכים לכך בנקל. והימים עוד ימי מלחמת עולם. וגרומר — יהודי רוסי, צעיר חולה ונחבא.

ולא רק בתחומי לימודיותו, ששם רק מתימטיקאים יתהלכון, ולנו בני תמותה אין דריסת־הרגל לתוכם, אלא גם בתוך תחומי הדברים המובנים לנו יותר, רבתה ההפלגה.

בשתים ראה גרומר את העיקר: בשכליות ההגיונית אשר בעולם המופשט, ובצדק אשר בעולם המוחשי. בשני אלה ראה את כל עיקרה של היהדות. ולשניהם קינא קנאה עזה וסוערת. וכמדומני, כי לצדק הגביר.

היה זה בשעת ארוחת הצהרים, בפנסיון לא גדול מסביב לשולחן, שהוא הרגיש את עצמו על ידו כלל לא חופשי מאד. בין המסובים — גם אנשים זרים, שהוא ראה אותם בפעם הראשונה. פתאום חש, כי מישהו העליב את הדל והגיד משהו שיש בו משום חנופה למי שהשעה משחקת לו, ובאיזה כוח איתנים פרצה סערת מחאתו. בזעם דפקה ידו הגדולה על השולחן. פניו הענקיים חוורו כסיד. עיניו זרו זיקים. ומתוך עצמת הסתערותו — דבריו לעו. כנביא אילם היה אז. ותהי הדומיה אל השולחן כחרדת אלהים.

כה ראיתי פעם את ר׳ מאיר שמחה הכהן מדווינסק, בקפצו באסיפת הרבנים בפטרבורג, כשהאסיפה המרתה את פיו וקיבלה החלטה בניגוד לרצונו. איש לא הבין אז את דבריו, גם כל הדברים לא נשמעו. רק המטפחת האדומה, אשר בכף ידו המכווצת, רעדה אימים וכל פניו הפכו פלצות, ולא היה סתר מחמתו. איזו פרימיטיביות של גאון היתה בקצף האילם ובכוח האיתנים.

אבל גרומר סבל מאד מהאֱלם הזה ומחוסר כשרון הביטוי, ואהב את יכולת ההסברה, גם העריץ את הנואם שדבריו מתקבלים על השומע, והיה כרוך אחריו.

ובשנים האחרונות כשהבנת דבריו הלכה וקשתה — חשב זאת לרשעותו של השומע, והתרגז כילד נעלב. גם חוסר היכולת לבטא את מחשבותיו העמוקות והמעניינות בכתב, גרם לו צער ועלבון. רעיון אחד היה חביב עליו מאד, וגם נראה לו לצלול מאד, בהיר, מוגן ונוח להסבר. והוא העמיק בו חקר. והרעיון הוא, לא פחות ולא יותר מאשר: תכונת הגאונות היהודית.

את שיא הביטוי של הדרך העברית המיוחדת בתוך ההגיון המופשט, ראה בר׳ חיים מבריסק ובמתימטיקאי מינקובסקי. את שניהם חשב לאחים ברוח, לתאומים, לחזון אחד בשני שטחים, לגילויים שונים ונשגבים מאד לעצמאות האחת של הגאונות היהודית. פעם סיפר לי על כך ארוכות והירבה בראיות מתוך פלפולו של ר׳ חיים ומתוך הוכחותיו המתימטיות של מינקובסקי, השווה אותם למתימטיקאים אחרים, הקביל, הפריד והגדיר. הכרחתי אותו להציע את דבריו בכתב. אחרי הפצרות רבות הסכים. כשבוע ימים כתב עברית. יצאה חוברת שלמה, כתובה בכתב צפוף מאד. היו בה הוכחות מעמיקות מאד, גם סברות צלולות, אולם את המחקר כולו לא יכול לגמור, ולבנות מתוך מחשבותיו המרובות בעניין אחד לא עצר כוח. לפרסם את הדברים כמו שהיו אז — לא היתה כל אפשרות, אם כי מרטין בובר,

שהדברים הגיעו לאזניו, גם פירסם כי מחקר כזה עומד להידפס ב„יודה". לפני צאתו למינסק סיפר לי, כי החוברת גדלה בינתיים ועומדת להיגמר ולהיות לספר: על דרכי הפלפול התלמודי ועל המתימטיקאים העברים הגדולים שבדור האחרון. ההתפנה לכך בתנאי מינסק?

את חיי הציבור של הדור שאף לחיות בכל חום לבו. ביקר אספות לתיאבון, האזין בהנאה לויכוחים פוליטיים, וגם קבע עמדה. ואף ביחסיו אלה היה הרבה מן הפרימיטיביות של אנשי מידות. הערכים היו מועטים ומוצקים: נאמנות לישראל, קדושת הצדק הסוציאלי, שנאה למלחמת עמים. והקנאות לערכים האלה — רתחנות רחבת ידיים מלווה בקצף קטלני לכל מסלף ולכל דורש ואינו מקיים, לכל מי שלא תוכו — כברו. בקרב הקהל — שתקן, כאילו צדדי, אולם אח"כ, בחדרו — קלחת רותחת, מלא זעם ליריבו ורב ההערצה לזה שהסכים לו. משונה היה לראות את האיש הענקי הזה יושב על אחד הספסלים הקטנים בין עשרות נערים ונערות באולם האגודה שבליניינשטרסה, או בדרגונשטרסה, מאזין ערב שלם למרצה באספת פועלי ציון או ליגה לא"י העובדת, שהוא חשב את עצמו לחבר נאמן לה.

ידידיו הפרופיסורים אמרו לסדר לו קתידרא באחת האוניברסיטאות. היו גם הזמנות והתנהל איזה משא ומתן. ודאי מחלתו גרמה שלא יצא מזה כלום. אולם הוא חשב — יהדותו לו למפגע. ואולי נתינותו הרוסית. בכל אופן — רשעות האדם. ורבתה המרירות. איינשטיין, שהערצתו את גרומר הלכה הלוך וגדול, הבטיח לו לקחת אותו לירושלים. ומחשבה זו היתה שעשועיו. עם תום המלחמה, כשהחיים הפרידו בינינו, וחזרו והפגישו פעמים אחדות אחרי הפסקות ארוכות — היו כל הפגישות הללו מוקדשות לחלום שעשועיו זה. בשיחתנו האחרונה התעניין שמא יש אפשרות להסתדר לפחות בגימנסיה בא"י. אולם כל אפשרות לא נראתה. ניסה איינשטיין להשפיע על מנהלי האוניברסיטה בקובנה, ולא הצליח גם שם, עד שבאה הזמנה מהאוניברסיטה הבולשבית אשר במינסק, בירת רוסיה הלבנה, מאז לא שמעתי ממנו דבר.

רק בעתון בולשביסטי באמריקה קראתי מכתב על ועידת מתימטיקאים ברוסיה ושם נזכר שמו של הפרופיסור גרומר, מלווה גוזמאות, כי הוא „גדול המתימטיקאים שבדור, וא. איינשטיין מעריץ אותו כחברו הגדול ממנו".

כשרון גאוני

מאת ד"ר י. קלצקין

הכרתי את יעקב גרומר משך כ"ה שנה. ידעתיו בילדותי, בשהותי בבריסק והוא כבר אברך מפורסם כגאון. בהיותי תלמיד האוניברסיטה בברן (שווייצריה) למד אצלי את הלשון הגרמנית בכבדות מתמיהה: עם שהיה פותר כלאחר יד שאלות חמורות במתימטיקה, נתקשה כל ימיו בלימוד שפות ונשאר נלעג לשון אפילו בעברית. יעקב גרומר (שהיה מכונה בנערותו: „יענקלע רוטנברג, על שם אבי זקנו) — נולד גאון. אני מקפיד ומדייק: גאון, גאון ולא עילוי. מרובים בכל דור עילויים מכל המינים, בעלי כשרונות מפליאים באיזה שטח מסויים, כנגדם הראויים לתואר של גאון — הם מעטים מן המעטים, ואין לערבב את התחומים שבין חזון הוירטואוסיות, המתייחדת בסגולה אחת או בסגולות אחדות מסומנת יפה בחינת מדור בפני עצמו ונתונה לשיעורים, ובין חזיון הגאוניות, הכוללת במושגה את האישי כולו ומגדרת את עצם מהותו של זה הגדרה מרווחת, ולכך אינה מסתמנת כהלכה — כגון בנידון זכרונות ובקיאות, בלשנות והיסטוריה, או מוסיקה וציור, או משחק האשקוקי וכיוצא בו — והם תוך־כדי־כך בינונים, ועתים אף שוטים לכל דבר שאינו בכלל אותו המקצוע.

אין להכחיש, שיעקב גרומר היה מחונן גם בהרבה כשרונות של עילוי — ביחוד, בכוח זכרון ענקי — אבל הללו טפלים לגבי מידת גאוניותו האישית. בילדותו נתגלתה גאוניותו בים התלמוד — מספרים שר' יוסף דוב, הרב מבריסק, היה רגיל לאמור: במעמדו של הילד יענקלע עלי להיזהר בדברי תורה זהירות יתירה, שלא יקפחני בפרכותיו החריפות — ואחר כך במתימטיקה העליונה בגטינגן ובברלין. בשנותיו האחרונות שימש גם סגן לאלברט איינשטיין, מאונס ולא ברצון, שכן כל ימיו סירב להודות בתורת היחסות, אלא משום שהשעה היתה דחוקה לו ביותר נתרצה, לאחרי שידולים רבים, לשרת לאיינשטיין שירות מדעי ולהכשיר את המדע המתימטיקאי של השיטה החדשה בפיסיקה. אולם הסכסוכים המדעיים שבין הגאון המתימטיקאי והגאון הפיסיקאי הלכו ונתגברו עד שגרומר ראה לו הכרח להסתלק מעבודתו זו. על פי המלצתו של איינשטיין נתמנה פרופיסור באוניברסיטה המינסקאית. גלמוד וערירי נפטר במינסק כבן חמישים ושש.

תכונתו היסודית: עמקות, עמקות גאונית שמגעת לידי פשטות גאונית. אמודאי צולל במעמקים בלא שום טורח,

כאילו מקום חיותו בתהומות. המורכב ביותר היה נתפס לו בקלות כדבר פשוט ביותר. חידושים וגילויים מפתיעים, שאינם מתבחנים אפילו למומחים, אלא לאחרי עיון רב ויגיעה ממושכת, היו ניתזים מפיו דרך אגב בלא שום הטעמה והדגשה, בלא הבלטת החידוש והגילוי, כאילו הם דברים מובנים מאליהם, או כאילו לא אמר ולא כלום.

מידתו זו, אמנם, מתפלשת על ידי אצילות הרוח שהצטיין בה בכל דרכיו ונימוסיו, ואין היא כרוכה במידת ענוותנותו היתירה. להיפך, אצילותו וענוותנותו הן תולדות לתכונתו היסודית, תכונת הפשטות הגאונית, דומה, הוא עצמו לא חש בחידושיו ובגילוייו, הואיל וזכה בהם בלא טורח. עשוי היה גאון זה לפעול גדולות ולהפליא את העולם בפלא גאוניותו, אילמלא לא היה חסר אותו יצר חיוני, שהוא תנאי לכל מעשה, אף למעשה רב בספירות העליונות, לאמור, אילמלא לא היה חסר את יצר־ההתחשבות או יצר־ההתכבדות. לא בלבד שהיה משולל כל זיקה לערכי תהילות ותשבחות ולא טעם מימיו טעם של בקשת גדולה ופרסום, אלא לקויה היתה בו גם אותה שאיפה טבעית של אדם להביא את כוחותיו לידי גילוי וביטוי. אפשר שמחלתו הקשה מחלת השנהבת (Elephantiasis) גרמה לכך, שנוטל ממנו היצר החיוני להתגלות ולהתבטאות, והתהלך בתוכנו אילם וכמעט עלום־שם. הוא לא הניח אחריו אלא חוברת צנומה, שחיבר בשותפות עם איינשטיין, ומחקר על פונקציה מתימטית הקרויה על שמו. אגב הוא שמצא את הנוסחה המתימטית של חוק הכובד העולמי בהקבלה למשנתו של איינשטיין.

בינואר 1926 הזמינני איינשטיין לביתו, כדי לדון עמו בעניין הנוגע לד״ר גרומר עוזרו. במשך השנים שעבד הלה במחיצת איינשטיין וסייע לו ברקע המתימטיקה של תורת היחסות, היה מקבל ממנו משכורת חדשית של מאתים מרק. עם ירידת שער הכסף הגרמני, שוב לא הספיק לו סכום זה כדי מחייתו אף בצמצום, וראיתי לי חובה להשתדל בדבר העלאת שכרו. ברם, איינשטיין לא יכול כלל להבין שאותו סכום אינו מספיק לרווק בברלין. אדרבא, טען כנגדי, סכום הגון הוא ויש בו לפרנס אדם בכבוד. בוא וראה כמה אני מוציא לחודש... אמרתי לו, שד״ר גרומר אנוס להוציא הוצאות יתירות על סיגריות שמחירן עלה פי הרבה. „אף אני — השיב איינשטיין — רגיל הייתי בעישון סיגריות, אבל מחמת היוקר החלפתין בקנה מקטורת״. רק לאחר שהסברתי לו, שגרומר החולה במחלת השנהבת מוציא רוב שכרו על צרכי ריפוי, נענה לי ואמר: „עכשיו אני מבין את המצב״.

הרופאים היו מסוגלים להוציא מכיסו של החולה את פרוטתו האחרונה... הוא נתרצה להשתדל בהשגת תמיכה מסויימה על מנת להעלות את שכר עוזרו. „אבל איני יודע, למי לפנות בעניין זה״. „לדעתי, עניתי, עליך לפנות למר פליכס פון מנדלסון. ברי לי שהוא לא יסרב לבקשתך״. — — „דוקא משום כך אינני יכול לפנות אליו — אמר איינשטיין, — הואיל ואני יודע בו מלכתחילה, שלא יוכל להשיב את פני ריקם, הרי שבקשתי יש בה משום כפייה מוסרית ומעשה אונס... מוטב שתציע לי לפנות לאיזה יהודי עשיר העלול גם להעיז פנים ולסרב לבקשתי, ואפנה אליו בלא שום דיחוי״. לבסוף הסכמנו שיכתוב בנידון זה למוסד מיוחד, הממונה על סיוע למלומדים.

דברנו על ד״ר גרומר. איינשטיין הילל את כשרונותיו המתימטיים של עוזרו והיה מצר על כך, שמשום מחלתו (השנהבת) לא יהא בידו לקיים את התקוות שתלו בו משעת פרסומה של מחברתו המצוינה בנידון פונקציות מסויימות. „בתורת מתימטיקאי הוא עולה בהרבה עלי״ — אמר איינשטיין.

— „אולם ד״ר גרומר מעריץ אותך אף כמתימטיקאי מצויין״. — „זו לאו דווקא״, — השיב איינשטיין, — „אלא שאני מוכשר להפיק מן המתימטיקה את הנחוץ לי״.

ד״ר גרומר הוא מחונן בכשרונות בלתי מצויים, אבל מחלתו התישה את כוח יצירתו, שעשוי היה לחדש חידושים מפליאים.

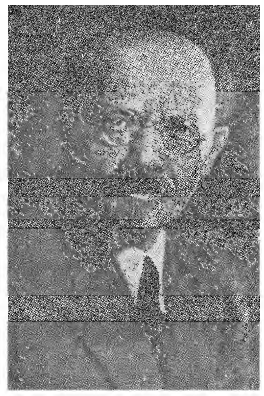
פרופ׳ י.נ. הלוי־אפשטיין

מאת פרופ׳ שמחה אסף

נולד בכ״ד מרחשון תרל״ט. למד בחדר, והצטיין כעילוי וילד־פלא. השתלם בווינה בחכמת ישראל. בשנת תרע״א עבר לבארן. בתרפ״ח, עם פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, נתמנה פרופיסור לתלמוד. השתתף בעריכת המאסף „דביר״, והיה עורך הרבעון „תרביץ״, שבו פירסם את חקירותיו המצטרפות לספרים שלמים. מפעל חייו: „המבוא לנוסח המשנה״, ספר מקיף על המשנה ומסורתה.

פרופ׳ יעקב נחום הלוי אפשטיין ז״ל נולד בכ״ד במר־חשון תרל״ט (21.11.78) בבריסק דליטא, עיר ואם בישראל, קהילה עתיקה, שעל כיסא הרבנות שלה ישבו מזמן המהרש״ל עד חורבנה, גדולי הרבנים. המנוח התייחס, כפי ששמעתי פעם מפיו, על הגאון המפורסם ר׳ אריה ליב אפ־

שטיין, ששימש לפני כמאתיים שנה רב בקניגסברג וחיבר את „ספר הפרדס" ושאר חיבורים, והיה אחד המוכיחים הגדולים בדורו. פרופ׳ אפשטיין נמנה על „האפשטיינים האמיתיים", שהלויה היא סימנם המובהק. ואכן על מאמריו הראשונים חתם את שמו: ינה"ל — יעקב נחום הלוי, וכן הוא חותם על ספרו הגדול „מבוא לנוסח המשנה": יעקב נחום הלוי אפשטיין.

פרופ׳ י. נ. הלוי־אפשטיין

בן יחיד ויקר היה להוריו. אמו, אשה מצויינת במידותיה ובאהבת התורה, היתה בת הרב ר׳ תנחום יוסף, אב"ד בעיירה קוטילני הסמוכה לבריסק, ולזכרה הקדיש את עבודתו החשובה בפירוש הגאונים לסדר טהרות. אביו, הרב ר׳ חיים, שלו הקדיש את ספרו „מבוא לנוסח המשנה", היה תלמיד חכם גדול ששקד כל ימיו על התורה, אם כי לא שימש ברבנות. עד מלאות לנער עשר שנים, למד, כרגיל באותו זמן, ב„חדר", ואחרי כן לימד אותו אביו. דרך לימודו של ר׳ חיים היתה לפי שיטתו של הגר"א מווילנא ותלמידו הגדול ר׳ חיים מוואלוז׳ין, היא דרך הפשט וההבנה העמוקה בתלמוד ובראשונים, ובדרך זו הדריך גם את בנו רב־הכשרון. פרופ׳ אפשטיין ראה באביו את מורו ורבו, והוא חותם: בנו ותלמידו, ופעם גם שמעתי מפיו הערות יפות בתלמוד בשם אביו.

בטרם יגיע הנער לגיל ארבע עשרה נפטר עליו אביו, בהיותו בן מ"ז, והשאיר את המשפחה בחוסר כל. עול הפרנסה הוטל עתה כולו על האם האלמנה. יעקב נחום גולה אז למקום תורה לישיבת מיר המפורסמת, שבראשה עמד אז הגאון ר׳ חיים ליב טיקטינסקי, שהיה מפורסם בשיטת לימודו וידע לנתח ולהסביר כל סוגיא סבוכה וקשה עם שיטות הראשונים הנוגעים לה באופן כזה, שכל קושיות האחרונים היו מתורצות ומסולקות מאליהן. בישיבה זו למד אפשטיין כשנתיים, חזר לעיר מולדתו והמשיך מכאן ואילך את לימודו בלי עזרת רב ומורה בבתי המדרשות שבעיר.

הוא מתחיל באותו זמן לעסוק יותר ויותר בתורתם של ראשונים והוא מרגיש מחסור בספרים, כי רבים מספרי הראשונים אינם מצויים, ובדיבוק חברים. בשנת תרס"ב הוא יוצא לווילנא, היא „ירושלים דליטא", עיר של חכמים וסופרים. בספריית שטרשון הגדולה הרווה צמאונו לספרים. הוא ממשיך לעסוק בתורה ועם זה התחיל להשתלם בלימודים כלליים.

באותה שנה הוא מתחיל לפרסם את פרי מחקריו, ומאמרו הראשון, על ר׳ ברוך מארץ יוון, נתפרסם ב„המליץ". מאמר שני פירסם בראשית תרס"ג ב„המזרח", שהתחיל אז להופיע בעריכתו של ר׳ זאב יעבץ. דומה, שאפשטיין התקרב אז ליעבץ וזמן מסויים הושפע ממנו במידת־מה. אחרי כן באה בפירסומיו הפסקה של חמש שנים רצופות. מתוך שהיה טרוד אז לבלוע, ולבלוע הרבה מאד, לא פלט. באותן שנים המשיך לעסוק בתורה בהתמדה גדולה ולאסוף חומר למחקריו המרובים שנתפרסמו בשנים הבאות. כמה מהם העלה אז גם בכתב. על מחקרו הגדול „פירושי הריב"ן ופירושי וורמייזא" (תרביץ תרצ"ג) הוא מעיר: „מאמרי זה נכתב לפני עשרים וחמש שנים". ועל מחקר אחר, שנתפרסם בתרביץ בשנת תש"ב הוא מציין: „מאמרי זה נכתב ונחתם בשלהי תמוז תרס"ה בבריסק דליטא".

בשנת תרס"ז הוא עוזב את רוסיא ובא לווינא, נכנס לאוניברסיטה, לומד שפות־שמיות ופילולוגיה שמית מפיו של דוד היינריך מילר. הוא מתקשר בקשרי ידידות נאמנה עם חכמי וינא וביחוד עם פרופ׳ אפטוביצר וד"ר ברנרד וואכשטיין ז"ל, הביבליוגרף הידוע ומנהל ספריית־הקהילה. בהיותי בווינא, בקיץ תרפ"ה, שמעתי מפיו של וואכשטיין דברי שבח מרובים על חכמתו, שקידתו ומידותיו של אפשטיין.

בשנת תרע"א עובר אפשטיין, כנראה מתוך רצון לקצר את זמן הלימוד באוניברסיטה, לברן, שהיתה בה קולוניא גדולה של סטודנטים יהודים שלא נקלטו באוניברסיטאות הרוסיות, וביניהם היו גם אחדים שהיו קרובים לרוחו וללבו. מביניהם יש להזכיר במיוחד את ד"ר ב. מ. לוין ז"ל, שייסד בברן אגודת סטודנטים חרדים בשם „תחכמוני", ויבל"ח הד"ר משה זיידל. מקצת פרנסתו של אפשטיין בברן היתה מבוססת על פרס שקיבל, דומני בהשתדלות הד"ר לוין, מאגודה שהיתה קיימת בפרנקפורט לשם תמיכה בסטודנטים יהודים מן המזרח שבאו ללמוד באוניברסיטאות שבמערב אירופה.

בחורף תרע"ג קיבל את התואר ד"ר לפילוסופיה על חיבורו החשוב Der Gaonäische Kommentar zur Ordnung Tohoroth, הוא המבוא להוצאתו המדעית של „פירוש הגאונים לטהרות" שי"ל ע"י חברת „מקיצי נרדמים" בשנת תרע"ה—תרפ"ד. כאן הראה אפשטיין את כל כוחו הגדול בפילולוגיה התלמודית וזו של ספרות הגאונים, ולעבודתו המדעית המצויינת בפירוש זה יש ערך קיים לדורות. היא תשמש מופת ודוגמא להוצאה מדעית של טכסטים אחרים מסוג זה.

בקיץ תרע"ג מתיישב אפשטיין ישיבת קבע בברלין, ושמו היה מפורסם כבר לתהילה בין חכמי ישראל. הוא

מתחיל אז את עבודת חייו במבוא לנוסח המשנה, שבו עסק, ליד יתר עבודותיו, שלושים ושלוש שנים רצופות, ונתפרסם בקיץ תש״ח בשני כרכים גדולים המכילים אלף ושלוש מאות עמוד. בברלין עשה כל ימי מלחמת העולם הראשונה. בתרפ״ג הוא נכנס כאחד העורכים במערכת „דביר״, הרבעון המדעי הגדול למדעי־היהדות שנוסד ביזמתו של ח. נ. ביאליק, אלא שרבעון זה לא האריך ימים. באותה שנה מתמנה אפשטיין כמרצה ב„בית המדרש הגבוה לחכמת ישראל״, ובז׳ בניסן תרפ״ה, ביום פתיחתה של האוניבר־סיטה שלנו, הוא בא לירושלים כמי שהוזמן לכהן בה כפרו־פיסור לפילולוגיה תלמודית.

מכאן ואילך הרי פרשת חייו גלויה וידועה לכל אלה שעבדו עמו יחד במחיצה אחת.

שנים רבות למד אפשטיין תורה מתוך דוחק ועוני. זיו ימים — כך סח לי לפני זמן רב — שסבל רעב ממש, וצריך היה לחשוב אם לאכול את פרוסת הלחם ערבית, או להש־אירה למחר לפת־שחרית. גם בשבתו בברלין לא היתה פרנסתו מצויה. זמן מה עסק בסידור המלון של ר״ב גברונ־סקי, חתנו של רק״ז וויסוצקי, שנמסר לעריכתו של וי״ח צרנוביץ ז״ל, עבודה שלא היתה כלל וכלל לפי רוחו ולפי טעמו של אפשטיין. קרה לפעמים שלא היה יכול לשלוח מאמר למערכת אחד העתונים, מפני שלא היו בידו הפרוטות המעטות לקניית בולי דואר. הוא עבר את „דרכה של תורה״ כפי שהיא שנויה בפרק „קניין תורה״. חיי צער חי ובתורה עמל, ואת תורתו קנה „במעוט תענוג, במעוט שינה, במעוט שיחה, במעוט שחוק, באורך אפים, בלב טוב ובאמונת חכמים״. הוא המית את עצמו באוהלה של תורה שבה ראה את כל עולמו ובה שיקע את כל נפשו וכשרונותיו הגאוניים ללא שיור, וקיים את מאמר החכמים: מה יעשה אדם ויחיה? ימית את עצמו.

הוא לן תמיד בעומקה של הלכה ורחוק היה משאונם והמונם של החיים השוטפים וחולפים ולא עלז בהם. הוא ידע בנפשו, שהוא עוסק בחיי עולם, ומה לו ולחיי שעה? ואמנם היה לבו ער תמיד לכל המתרחש בעולם היהודי בכלל, ובארץ ישראל בפרט, אבל מעולם לא הוריד שכינתו למטה מעשרה.

עוד בצעירותו היה בו מטעם זקנים. מחקריו הראשונים מראים כבר בגרות מדעית בלתי רגילה, ויש בהם כל אותם הסממנים הנאים שהם בנותני טעם בכל מחקריו הבאים. ילדותו לא ביישה את זקנתו.

בעבודתו המדעית הקיף שטח עצום: המשנה, התוספתא ומדרשי ההלכה, שני התלמודים: הבבלי והירושלמי, ספרות הגאונים והראשונים. שליט גדול היה בכל המרחב העצום.

בקיאותו בספרות התנאים ובשני התלמודים היתה מופ־לגת, ובחריפותו חדר לפני ולפנים של כל בעיה עמוקה ומסובכת. בעינו החדה ראה כל דבר לאשורו, וחוש הביקורת המפליא שניחן בו הורה לו תמיד את הדרך הישרה. מעולם לא נאחז בהשערות פורחות באויר. מחקריו מבוססים תמיד ביסוס מלא ובנויים על קרקע מוצק. אף הספיקות שלו, ולא רבים היו כאלה, נהפכו לרוב לוודאות. הוא טחן הרבה, עד שהוציא קמעא. ניפה כל דבר בשלוש עשרה נפות וכל מה שהוציא מתחת ידו הוא סולת נקיה. מופן היה להעביר כל עניין שעסק בו אי־פעם תחת שבט הביקורת מחדש. והרי דוגמא: במבואו הגדול לפירוש הגאונים לסדר טהרות נטה, על יסוד כמה וכמה ראיות, לדעה שפירוש זה הוא ביסודו עיבוד עברי של פירוש רס״ג שנכתב ערבית, אולם „יום ליום יביע אומר״. בינתיים נתגלו ונתפרסמו מן הגניזה מקורות חדשים, והוא חוזר על משנתו, אחרי עבור שלושים שנה, ומגיע למסקנא אחרת לגמרי, והיא, שמחבר הפירוש אינו אלא ר׳ שמעון קיארא, בעל ההלכות הגדולות, ומוצאו של הפירוש הוא איפוא לדעתו מן המאה התשיעית.

מחקריו, וכן ספרו הגדול „מבוא לנוסח המשנה״, נכתבו לקהל מצומצם, אבל מובחר, של לומדים ומעיינים מעמיקים. הוא לא בא, כדברי הרמב״ם ז״ל, לבונן את האבנים אלא לתת בינה בלבם של אלה שיש להם לב מבין. היתה בו ממידת קונו: יהיב חכמתא לחכימין. ובלב כל חכם לב נתתי חכמה. הוא עצמו חשב אפילו שקהל קוראי — יותר נכון: לומדי — מאמריו הוא מצומצם עוד יותר מכפי שהוא באמת, אולם היתה לו הכרה, שפרי מחקריו אינו עניין לבני דורו בלבד אלא שגם בני הדורות הבאים ימצאו בהם עניין. ואמנם כן הוא בלי ספק. כל מה שפירסם יש לו ערך קיים לדורות, כי „תורת אמת היתה בפיהו״. כל מי שיבוא לעסוק בתורתם של ראשונים, החל מן המשנה וגמור בספרות הרבנית, אי־אפשר לו שלא יעיין יפה־יפה בדברי רי״נ אפשטיין, וקורא אני עליו את דברי ר׳ טרפון על ר׳ עקיבא: כל הפורש ממך כפורש מן החיים.

יקר ונערץ היה לנו בחייו, ויקר ונערץ יהיה לנו גם אחרי פטירתו. בתלמוד (תענית ה׳ ב׳) אמרו: יעקב אבינו לא מת, גם יעקב נחום חברנו לא מת. הוא מאלה שבמיתתם הם קרויים חיים. אשריו שגדל בתורה ועמל בתורה ועשה נחת רוח ליוצרו, וגדל בשם טוב, ונפטר בשם טוב מן העולם. יהא זכרו ברוך ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

דמויות שזכרתי

מאת יצחק גרינבוים

א. נח פינקלשטיין

נפגשתי אתו בפעם הראשונה בימי הבחירות אל הקונ־גרס השביעי, ואני אז חזרתי לוארשה מגרמניה, שבה בליתי כשני סמסטרים בלייפציג ובברלין. היו אלה ימי התעוררות רבה בציבור הפולני והיהודי — ערב המהפכה של שנת 1905. ובמחנה הציוני ניטשה אז המלחמה העזה בין הציונים והטריטוריאליסטים והאוגנדיסטים. פינקלשטיין, שעוד בבריסק הצטיין בעבודתו הציונית, נבחר למשגיח על טהרת הבחירות באגודה, שהייתי חבר בה. בחרנו אז קבוצות קבו־צות של מאתיים שקל. שום דבר יוצא מן הכלל לא קרה באותה האסיפה שבחרנו בה את צירנו. הכל עבר בשלום, אולם בזכרוני שמורה משום־מה תמונתו של פינקלשטיין השקט, השתקן, על פניו מרחפת בת־צחוק טובה למראה, התלהבות הצעירים בויכוחיהם שקדמו לבחירות. לא הגענו עדיין באותם הימים לבחירות מסודרות, שהבוחר מניח רק את רשימתו לקלפי והולך לו. אז נעשו הבחירות באסיפת־ויכוחים. אם איני טועה הופיע אז בפעם הראשונה בציגם של פועלי־ציון רסקין מסיעת בורוכוב ויצא נגדי בנאום חריף. פינקלשטיין שמע את דברי ואת דבריו וחייך לשנינו.

נח פינקלשטיין היה בימים אלה סוחר אמיד, עסקן ציוני נאמן שניתפס לתכנית אוגנדה ואח"כ לטריטוריאליות. בתנועה זו עשה את עבודתו השקטה והנאמנה ולא נמנה עם דבריה הראשיים. כעבור שנה או למעלה מזו נתחבר ליאצקאן, שהתחיל בהוצאת ה„טאגבלאט" — עתון קטן וזול, שכבש בימים אחדים ממש את קהל הקוראים ומשך אל העתון המונים, שהיו עד אז רחוקים מן העתון העברי והאידישי גם יחד. מאותו זמן לא ניתק הקשר בין נח פינ־קלשטיין ואחיו ובין יאצקאן. כעבור שנים אחדות יסדו יחדיו את ה„היינט" — עתון גדול שעברו עליו תקופות רבות ושונות, עד שנעשה לאחר שחרורה של פולין עתונה המרכזי של יהדות פולין והתנועה הציונית שלה.

השנים הראשונות לקיומו של ה„היינט" היו טובות מאד. הוא מצא את הדרך לקהל הקוראים והגיע לתפוצה שלא היתה ידועה בכלל לעתונות היהודית בכל לשונותיה. רבים התרעמו על דרכו של ה„היינט", על הרומן הבולברי המגרה, דוגמת היומונים הפריזאים, שנתפרסם על דפיו, על המאמ־רים הצעקניים שלפעמים לא חסרה בם גם שחצנות. כנגד זה התחבב ה„היינט" על המוני היהודים. וצריך להודות: בה במידה שהתבצר ה„היינט" ועלה בתפוצתו, עלה והתעדן סגנונו, נשתפר במובן פובליציסטי וספרותי — תוכנו. ויחד אתו העלה גם את קהל קוראיו, כי בעלייתו זו לא היה מפסיד את קוראיו. בכל זאת חינוכם ע"י ה„היינט" הוציאם מתחומי שלטונה של העתונות הבולברית השחצנית והכשירם להבנת פובליציסטיקה וספרות רצינית, חיבב עליהם את שלום־עליכם ואת פרץ ואת פרישמן ועוד רבים מהסופרים, שעמדו בשורה הראשונה של העתונות היהודית, וכולם עבדו ב„היינט".

מה היה חלקו של נח פינקלשטיין בכל העלייה הזאת, אין לדעת. הוא עמד בראש האדמיניסטרציה של ה„היינט" ואת עריכתו לא השאיר, כנראה, בידי יאצקאן בלבד. קשה לדעת עד היכן הגיעה השפעתו, אולם תמיד היה מקבל עליו את האחריות בעד ה„היינט", תכנו וסגנונו. מימיו לא רמז, שבנידון זה יש להבדיל בינו, מי שהיה „בעל־בית", העושה את דרכו בחיים במתינות, הנזהר מרבב של גסות ושחצנות, ליאצקאן הבלתי מרוסן, הקל לפגוע, הצעקני. אולם כשהגיעו ימים רעים ל„היינט", כשגברה התחרותו של „דאָס יידישע פאָלק", עתונה של ההסתדרות הציונית, שראשיה נעשו גם ראשי המדברים ביהדותה של הרפובליקה הפולנית המחודשת, ונתעורר הרעיון על מיזוגם של שני העתונים, לא ניסה פינקלשטיין להגן על יאצקאן, שאת הרחקתו מערי־כת העתון דרשו ראשי הציונות. ברם, גם יאצקאן עצמו לא התנגד לכך. הבין מסתמא, שאין לו הסגולות וההבנה הדרושות לעריכת עתון מדיני ציוני בפולין המשוחררת.

עד כמה שאני יודע, היה שורה שלום־בית אמתי בין הפינקלשטיינים ובין יאצקאן עד סוף ימיו. גם בפאריז יסדו בשותפות עתון, שנפסק עם כיבושה של צרפת. רק פעם אחת הגיע לידי סכסוך רציני בין השותפים והובא הענין לפני בוררים, שהייתי אחד מהם. איני זוכר את פרטי המרי־בה, אולם שנינו — פודלישבסקי ואני — הצלחנו להחזיר את שלום־הבית, והוא לא הופרע יותר.

ושוב נפגשתי עם פינקלשטיין בעבודה. היה זה בעידן ריתחת החרם הכלכלי שהוכרז על היהודים בפולין, לאחר הבחירות לדומה הרוסית הרביעית ב־1912. נוסד אז וועד קטן, שהוטל עליו לעקוב אחרי העתונות המנהלת את תעמו־לת החרם ואת השיסוי האנטישמי. כנהוג בעולמנו, לאחר זמן מה נתרכזה כל עבודת הוועד בידי קבוצה קטנה,

ובראשה נח פינקלשטיין ואני. הוא דאג לצד הכספי ואני טיפלתי בענינים הכלליים. כשפרצה המלחמה המשיך הוועד בעבודתו, כי החוגים הפולניים שניצחו על החרם עברו להשמצת היהודים בפני שלטונות הצבא הרוסי, לטפול עליהם חשד קשרים עם הגרמנים והאוסטרים וריגול לטובתם. פעולה זו של אותם החוגים, בין יתר הנסיבות, נתנה מקום למפקד הצבא הרוסי למצוא את השעיר לעזאזל לתבוסותיהם הבלתי פוסקות. התוצאות היו: תליות יהודים חפים מפשע, גירושים של קהילות שלמות, מאסרים. האפשרות היחידה למנוע את המשכן של הגזירות היתה באיסוף החומר, כדי להעבירו למרכזי האופוזיציה הרוסית ולאמריקה ובנסיון לבוא בדברים עם מנהיגיה לשם לחץ על הממשלה. הוועד ניסה למלא את התפקידים האלה. הכסף הדרוש לפעולה זו נתנו יחידים ובמיוחד פינקלשטיין. הוא היה ממלא את החסר ועושה זאת בפשטות, כדבר המובן מאליו. אף פעם לא שמעתי מפיו תלונה כל שהיא או הודעה, שאין הוא מוכן לשאת בעול לבדו, אם האחרים לא יעשו את חובתם. אני הייתי לעתים קרובות עומד על הדברים האלה, ותמיד היה פינקלשטיין מרגיע אותי. עד שנתפרדה החבילה בנסיעתי לפטרבורג עם כיבושה של וארשה ע"י הגרמנים.

רק שנים מעטות עשה פינקלשטיין בפולין המשוחררת. ה„היינט" נהפך לבטאונה של התנועה הציונית והוא, כנראה, הרגיש את עצמו מיותר. ניהול העסק היה בידי אחיו נחמיה, והועד המרכזי הציוני ונציגיו בסיים היו הקובעים את כיוונו ואת יחסו לשאלות שעמדו על הפרק. ואפשר שהיו לו גם סיבות אחרות, בלתי ידועות לי, פרטיות. כמעט את כל התקופה שבין מלחמה למלחמה בילה בהפסקות קצרות בפאריז.

שוב יסד יחד עם יאצקאן בפאריז עתון יומי באידיש „דער פאַריזער היינט". העתון הזה לא היה דומה לאותם היומונים הדלים והעלובים, אשר היו יוצאים במרכזי התרכ־זותם של יהודי מזרח אירופה, שנדדו לאירופה המערבית. הוא היה קרוב יותר לטיפוסם של עתוני וארשה, אלא שבתכנו היה דל יותר לפי שהחיים היהודיים בפאריז ובצר־פת היו דלים יותר. הפעם לא הצליח „דער פאַריזער היינט" לקנות את עולמו בשעה אחת, כי אם נאבק קשה על קיומו והתפתחותו. אף לא הצליח לרכז סביבו קבוצת עסקנים וסופרים לכבוש את הציבוריות היהודית. אולי משום שאלה לא היו בנמצא עדיין בפאריז בימים שלפני מלחמת העולם השניה, ולא רק משום שחסר היה הרצון לכך אצל פינקל־שטיין ויאצקאן, ונראה הדבר, שכבר בשנים הראשונות נפגע העתון מעובדה זו, שרכישת ידיעה עלובה כל שהוא בלשון הארץ מרחיקה את היהודי שבמערב אירופה מן האידיש. ההגירה מפולין וארצות המזרח לצרפת לא היתה בה כדי למלא את החסרון ולהמציא קהל גדול בשביל עתון לאומי אוהב הציונות. בצרפת פעל גורם נוסף: חלק גדול של ההגירה היהודית הביא עמו התנגדות לציונות ואף רגש־איבה מבתי־מדרשם של ה„בונד" והקומוניסטים היהודים.

מיד נתברר להם לפינקלשטיין וליאצקאן, שבלי תמיכתה של ההסתדרות הציונית לא יוכלו להחזיק מעמד. אולם כל מאמציהם בנידון זה ניתקלו בחומת אי־ההבנה של הרוב בהנהגה, שלא העריכו את ערכו של עתון ציוני באידיש במערב אירופה, לשמש קודם כל קשר יום־יומי בין ההסתדרות והתנועה, בין המעטים המאורגנים והפעילים ובין הרבים האוהדים, אם בהרבה או במעט, המתענינים והניגררים בשגשוג הפעולה הציונית ובהצלחתה.

אולם פינקלשטיין וחברו לא עזבו את עמדתם, החזיקו מעמד עד הסוף. מצאו להם איזה יהודי אמיד, שהכניס מהונו לעתון. הוא ראה את העניין כעסק, שצריך להכניס רווחים, והתחיל דוחף ודוחק את הבעלים הקודמים למעט יותר ויותר את השפעתם. כך הגיע פינקלשטיין עד לימי המלחמה. יאצקאן מת לפניה. בימי המלחמה נעלם פינקל־שטיין מעיני וחשבתי שקרה לו מקרה רבבות מיהודי פאריז, שנשלחו למחנות השמדה בפולין.

כשבאתי לפאריז בסוף אוגוסט ארבעים ושבע נודע לי כי נח פינקלשטיין חי. הוא חולה מחלה אנושה ויושב בניצא בבית קרובתו. דעת הרופאים היא שיש לו מחלת הסרטן וימיו ספורים, אבל הוא אינו יודע את מצבו לאמיתו. לא ארכו הימים וקיבלתי ממנו מכתב־ידידות, שהיה לי, באותם הימים הקשים לי עצמי, לנחמה רבה. במלים מעטות, צנו־עות, המגלות רק טפח קטן, סיפר לי על סבלו. עשיתי מה שיכולתי לבוא לעזרתו. רציתי שידע, כי לא נשכח מאלה שהכירוהו וידעו את ערך עבודתו, שלא ירגיש את עצמו עזוב. נודע לי שלפני כן עמד לו בשעת דחקו יארבלום כשחזר לפאריז. פינקלשטיין ביקש ממני לבוא לניצא, אולם לא יכולתי למלא את בקשתו.

יום אחד סיפרו לי, שהוא הגיע לפאריז והוא בדירת קרובתו, שגר בה גם בימי המלחמה. בריאותו השביחה והוא מאמין שיחלים ויוכל עוד לעבוד. מיהרתי לבקר אצלו ומצאתיו שוכב במטה. לפני היה אותו פינקלשטיין בחיוכו הטוב, בעל האמונה והרצון העז. הוא חשב שהחולשה שבגללה נצטוה מטעם הרופא לשכב, תעבור בקרוב, והוא יקום וישוב לעבודתו. ומה תהא עבודה זו, אם לא מאמץ לחדש את הוצאתו של ה„היינט"? סיפרתי לו שעלתה בחוגינו מחשבה להוציא עתון ציוני לשמש קשר יום־יומי בין אנשי המחנה הציוני, שגדל בימי המלחמה. הם שוב מתפזרים והולכים בצרפת, נגרפים בזרם החיים המתחדשים בה. אלא שמחולוקות הדעות: יש גורסים שבועון, ויש

דורשים יומן, ואני ביניהם, והייתי רוצה לסייע לארגונו כל זמן שאני יושב בפאריז. הוא התעורר והתחיל לתכן תכניות העבודה, כשיקום בעוד ימים מעטים ממיטתו.

כשיצאתי מחדרו דיברתי עם גיסתו, צרפתיה שנתגיירה והלכה אחרי אחיו הצעיר לוארשה ושם עבר עליה כל מה שעבר על בעלה ומשפחתו, אלא שצרפתיותה הצילה אותה במחנה הריכוז מתא הגזים. היא טיפלה בנה ודאגה לו כל ימי המלחמה עד שנסע לניצא, ועכשיו שוב חזרה אליו. היא אמרה לי, שאמנם הניתוח שנעשה לו בניצא „הצליח", אולם נתגלה ללא ספק, שהוא נגוע בסרטן וימיו ספורים.

עוד פעמים אחדות ביקרתי אצלו. שוחחנו על דא ועל הא. סיפרתי לו פרטים על בתו, שניצלה בפולין ונישאה ליהודי, המשמש קטיגור בבית דין בלודז, וברצונה לבוא לראותו, אלא שקשה לה לקבל את הרשיונות הדרושים. הודעתי לו על כך עוד לניצא. על ימיו בפאריז בשעת המלחמה לא שאלתיו, כי קשה היה לי לשוחח עם נידון למיתה, שאינו יודע את מצבו ורק מרגיש שחולשתו גוברת והולכת. הוא רק סח לי, שהיה מהלך ברחובות פאריז בלי פחד ולא אונה לו שום רע. לא רציתי להיכנס לפרטים.

עוד השתתף בשמחתי, כשיכולתי לעזוב את פאריז ולחזור ארצה. הבטחתי לו שאעשה כל מה שבידי להעלותו לארץ. אולם לא ארכו הימים והגיעתני הידיעה על מותו.

אדם צנוע היה נח פינקלשטיין בימי עשרו וגדלו, כשה„היינט" שלו היה העתון הראשון לפי תפוצתו והשפעתו. לא היה בו אף שמץ מהיהירות של „עשירים חדשים" הרודפים אחרי כבוד. הוא היה תמיד נחבא אל הכלים. זו היתה תכונתו העיקרית ונצטרפו אליה עדינות וטוב־לב ונאמנות רבה. טיפוס של „בעל־בית" יהודי, אחד מאלה שתקופת הציונות וההתעוררות הגדולה שתקפה חוגים יהו־דיים בפולין וברוסיה, הוציאתם מפינותיהם אל מרחבי הפעולה הציבורית בשטחים שונים. היו אלה בעלי נשמה יתירה גם בימות החול — לכגון אלה קרא פרץ בשם נעלה והולם כל כך: „יהודי שבת ויום־טוב".

נח פינקלשטיין היה אחד מהם.

ב. אברהם גולדברג

נולד ב־1881 בבריסק־דליטא. אביו היה משכיל וחובב־ציון נודע. התחיל בעבודתו הספרותית ב„הצפירה" ב־1902. היה ממש־תתפי העתונים „הצופה" ו„המליץ". ערך בוארשה את העתונים „מאָרגענבלאַט" ו„לעצטע פאָסט", ומ־1908 היה מעורכי העתון היומי „היינט".

●

היה הדבר בימי הבחירות אל הסיים הפולני. לא באותם הימים הגדולים של שנת 1922, שבהם יצאו יהודי פולין בהמוניהם אל הקלפי בטוחים בכוחם ובבעלי בריתם המי־עוטים הלאומיים, אלא בבחירות של 1928, שבהן כבר נראו בקיעים בגוש היהודי ועוד יותר בזה של המיעוטים הלאו־מיים. וכבר זרקה ממשלתו של פילסודסקי את כובד משקלן של פעולות אדמיניסטרטיביות נגד גוש המיעוטים. אז היעמד אברהם גולדברג באחד מגלילי הבחירה שבפולין הקונגרסאית, שבו היו סיכויים קלושים שייבחר יהודי, אע"פ שלא נמצאו בו מלבד היהודים שום מיעוטים אחרים. יצאנו לנסיעת תעמולה יחד עם גולדברג לעיירותיו של גליל הבחירות שרוב יושביהן יהודים. זה לא מזמן, מאז היו הציונים שבהן מחובשי ה„שטיבלאך" ולימי החגים היו נוסעים לצדיקים, ליהנות מזיו תורתם ואמונתם. הציונות עלתה להם ביוקר ידוע, כי הוכרחו לשבור את התנגדות הוריהם וסביבתם, ועוד ניכרת היתה בהם ההתלהבות החסידית. היא מצאה לה ביטוי ביחסם אל מנהיגיהם ודבריהם.

את גולדברג הכירו יהודי העיירות האלה מה„היינט", ורובם היו מקוראיו הנאמנים, אולם עד עכשיו לא ראוהו בתוכם, מדבר אליהם מבמת אסיפות עם. והוא גם הוא בפעם הראשונה נפגש פנים אל פנים עם קוראיו המחפשים בדבריו לא רק ידיעות אלא גם, וביחוד, עצות והדרכה. גם יחס זה היה בו מן החסידות: במקום הרבי בא המנהיג, הפובליציסטן המסביר, המעורר, המעודד, הקורא לפעולות. בגולדברג ראו אחד מאלה ההולכים לפניהם, המאירים את דרכם ומפלסים את הנתיבות.

חמה ולבבית היתה הפגישה. לא רק באסיפות עם ובקבלות הפנים הרשמיות, אלא בבתיהם של ראשי הציבור והמחנה הציוני שבאותן העיירות שעברנו. ימי הנסיעה היו בשביל גולדברג חג אחד ארוך, חג מלא אורה ואהבה ויקר. וכשהסתכלתי בפניו הקורנים מעליצות ילדותית קצת, שבא פתאום על שכרו והוא לא ציפה לזה — הבינותי מה גדול הוא ערך המגע הישיר עם המוני העם לעתונאי ופובליציסטן.

„באנו אל העתונאות היהודית לא כאל פרנסה, כאל מקצוע, אלא היא היתה לנו אמצעי להגשמת אידיאל חיינו. עתון, המשמש אמצעי למטרה גדולה כזאת, צריך להיות קודם כל טהור; עתון, המטיף לאידיאל נעלה אינו יכול ליהפך לכלי אינפורמציה פושרת ושעשועים בלבד, אלא כל גליון וגליון שלו צריך להיות לשופר, לתובע, למעורר. עתון שמציג לעצמו תפקידים כאלה, צריך לרכז סביבו לא את אלה הקוראים להשלים עם תנאי־החיים הנוכחיים, ולא את אלה המזמרים תמיד שירים מרדימים, אלא את אלה שאינם פרוצים בחיינו, את התובעים, המעודדים. והרי הם הטובים בעם. והרי יש להם כבר מה לזקוף על חשבונם."

כך הבין גולדברג את תפקידו של עתון יומי, ובהגיעו לעריכת ה„היינט", שעבד בו כעתונאי ופובליציסטן מיום

הופעתו, התחיל מגשים פרוגרמה זו. ולא ארכו הימים ו„היינט" נעשה לביטאון המרכזי של הציבוריות היהודית הלאומית והציונית בפולין, למדריך מעורר ותובע. הוא היה הולך בראש הציבור ומוליך אותו אחריו בכל השאלות החשובות והמכריעות, שעמדו על הפרק. ויש שלא חיכה גולדברג עד שנתעוררה איזו שאלה בתוך הציבור מתוך תביעות החיים, אלא הוא שעוררה, שהשתדל לרכז עליה את תשומת לבו של הציבור, לדרוש את פתרונה.

וזה היה דרכו של גולדברג בתור עורך העתון. הוא לא ראה בו בעתון בית־ספר למתחילים בעלי־כשרון, הוא לא טיפל במאמריהם ורשימותיהם וסיפוריהם ולא הורה להם את הדרך, שילכו בה בעתונאות ובפובליציסטיקה ובספרות. ה„היינט" שלו לא היה בו משום „חדר" או „בית־מדרש" לפובליציסטיקה או לספרות. הוא נהפך להיות בידיו באמת למעורר ותובע. גולדברג הרגיש עצמו בטוב, רק כשהיה מנהל איזו פעולה עתונאית, כשהיה מחבר סיסמאות — קריאות לציבור, שהיה מדפיס בראש השני או השלישי של העתון. אז היה כמצביא מסדר מערכותיו, דואג למאמרים מעודדים שהדריכו את מנוחתו של הקורא. בימים כתיקונם, כשלא עמדה על הפרק שום שאלה, התובעת את פתרונה, הגורמת לוויכוח ופולמוס בעתונות ובאסיפות, בטרקלינים וברחוב, היה גולדברג מתהלך מרוגז קצת ומתאונן על השקט והשעמום, על ירידת העניין בעתון, על דילדול תכנו, שחסר בו היסוד המעורר והמגרה. הוא היה אז רגיל לפנות לחבריו במערכת בשאלה רצינית־היתולית: מהי השאלה שיש לעורר, מהי הפעולה שיש לארגן בעתון, כדי להחיש את דפיקות הלב, כדי לעורר את הציבור למחשבה, למאמץ, לפעולה. שהרי בלי זה למה העתון, לשם מה הוא קיים? ובסופן של שאלות אלו והתלבטות זו היתה תמיד מתרקמת תכנית של פעולה, קמפניה בלעז, וגולדברג גייס וסידר את עוזריו והתחיל תובע ומעורר באופן שיטתי.

גולדברג היה עתונאי ופובליציסטן שחי חיי יום ורגע. אם איני טועה, הוא לא ניסה אף פעם להתעמק בשאלה, לחקור אותה מכל צדדיה, לכתוב עליה מה שקוראים מאמר יסודי. מאמריו היו מוקדשים לבירורן של השאלות, התובעות את פתרונן בו ביום, שאין לדחותן אפילו לשם חקירה ובירור. משום כך היו מאמריו קריאות לפעולה, למעשה. אולם בסגנונו לא היה איש קרב. אדרבא, סגנון דבריו היה של הסברה, והצעותיו ותביעותיו היו ממשיות ומעשיות. לא היה בו מן התועמלן והדימגוג ומעט מאד מן הווכחן ואיש הריב.

אולם כוחו העיקרי היה בעריכה בהנהלת העתון. הוא התקרב לאותו השיפוט של עורך, שאינו כותב כמעט בעצמו, אולם רוחו ומחשבתו ויזמתו הן הנושאות את העתון, הקובעות את חותמו. הוא חי בעתון ונתמסר לו כולו, בלי שארית כל שהיא. כאילו נתמזג עם העתון והיו לגוף אחד.

עוד צעיר היה גולדברג ומלא כוחות רעננים כשהלך לעולמו. ב„היינט" הורגש העדרו, כי לא היה במשפחת עוזריו וסופריו של ה„היינט" איש שיכול למלא את מקומו. ולא ארכו הימים ושואה איומה עברה על יהדות פולין והחריבה אותה עד שלא נשאר ממנה שריד כמעט. אותם יהודי העיירות, שהכניסו לתוך הציונות את הלהט החסידי, את התמימות והרעננות של אהבה ראשונה למשאת נפשם, אותם היהודים עלו רובם ככולם בעשן המשרפות במחנות ההשמדה. אותו ה„היינט", „השופר, המעורר והתובע" נפסק עם כיבושה של פולין, נפסק לעולם. אולם מקומו, שתפס בתוך הציבוריות היהודית בימי מלחמה ויצירה, תפקיד „השופר, המעורר והתובע", שמילא ביחוד כשעמד בראשו אברהם גולדברג, חרותים עמוק בזכרונותיהם של קוראיו, שנשארו לפליטה מהיהדות הגדולה והרעננה, ובהיסטוריה של יהודי פולין ושל התנועה הציונית.

מיכל ונחמה פוחצ׳בסקי

מאת משה סמילנסקי

א. מיכל פוחצ׳בסקי

נולד בג׳ אלול תרכ"ג בבריסק־דליטא. (אביו מאיר היה סוחר ובעל־תעשיה; סבו — ר׳ ישראל ליפשיץ בעל „תפארת ישראל".) למד בחדר מתוקן. עלה לארץ ב־1885 (משש התלמידים שנשלחו לארץ ישראל על־ידי חובבי־ציון ללמוד חקלאות). היה פקיד הברון רוטשילד בבאר־טוביה, וחבר ועדה חקלאית ממשלתית. מומחה למטעים. מ־1889 איכר בראשון־לציון. מאמריו הופיעו ב„השדה", ב„בוסתנאי" (זכרונות) ובעתונים אחרים. ישב בזכרון־יעקב, ראש־פנה ויסוד־המעלה.

●

אחד מ„פרחי־ציון" היה בצעירותו בעירו בריסק־דליטא, ויחד עם חבריו היה מכין „הושענות" בערב הושענא־רבא, ופכים קטנים לשמן בערב חנוכה, למכרם לטובת „חובבי ציון". שלוש שנים עסק במלאכתו ה„ציונית" הזאת, וכל

הימים האלה שאף לזמן שבו יטע בידיו עצי ערבה על חופי הירדן ועצי זית על הרי יהודה...

והנה ביום בהיר אחד נפוצה השמועה בעיר, כי הברון ביקש מאת חובבי־ציון לשלוח על חשבונו לארץ ישראל שישה בחורים ללמוד שם את תורת הגננות. ויתפלל הבחור במסתורי לבו לאלוהיו: „רבש״ע, עשה אותי גנן!..״ ותפי־לתו נשמעה במרום. חביב היה על ה„מורשה״ שבעיר; דעת המורשה היתה נשמעת אצל ד״ר יסינוֹבסקי בוארשה, ודעתו של זה היתה מקובלת אצל ד״ר פינסקר באודיסה, שעל פיו היה הדבר. התגלגלו לאטם גלגלי ההשתדלות, ונפש הבחור חרדה בין תקווה ופחד. ויום אחד נפל דבר בעיר. שליח הדואר דפק על דלת בית אביו של השואף להיות „גנן״ על אדמת אבות, ויקרא בקול שנשמע בכל הרחוב: „טל־גרמה!..״ בשורה הגיעה מאודיסה ועל פיה נחרץ גורלו לתקווה, וגורל אמו לפחד... בקול יללה קראה באזני טובי העיר: „מדוע זה נבחר דווקא בנה להשלח ל,ארץ גזירה׳?!״ והאב הביא את בנו לרב דמתא, שהעיר למוסר אזנו ויזהירהו לבלי לכת ל„קולוֹניות״ אשר בהן „מקבלים סמיכות לחילול שבת...״ אך הבחור התעקש ויאמר: „הלוך אלך... ועתה ברכני, רבי!״ והרב ברך אותו: „צאתך לשלום ושובך לשלום...״

מיכאל פּוּחצ׳בסקי יצא ולא שב. אמנם בקושטא בישרו לו ולחבריו, באכסניה יהודית, כי ה„סטודנטים כבר נמלטו מן הארץ בעור שיניהם...״ אבל הוא אמר בלבו: „אם גם יברחו כולם — אני לא אברח״. וביום השמיני לאלול, בשנת תרמ״ה, הביאה האניה הקשישה „לזרוֹב״ לחופה של יפו את העתידים להיות „גננים״ בישראל. אותו יום היה הים סוער וגועש. המלחים הערבים טיפסו ועלו על סיפון האניה ב„סולמות״ של חבלים, ועמהם עלה בחור עברי גבוה, דק וחסון כארז, רגלו האחת נעולה והשניה יחפה — הנעל נפלה הימה... — והציג את עצמו: „ליוֹליק!״ והודיע לעו־לים כי בני ביל״ו מחכים להם בחוף. „עדיין לא כולם נמלטו״...

הלכה החבריה לראשון לציון. בחלקו של מיכל עלה חדר שבו מתאנח בעליו במטתו מהתקפת קדחת... האורח יצא החוצה וישכב על פני האדמה, וישם אבן מראשותיו, ויישן את לילו הראשון בראשון... „מלאכי אלוהים עולים ויורדים״ לא ראה, אבל „סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה״ ראה בחזון רוחו.

בשתי עגלות של איש גרמני משרונה יצאו לזכרון, והעגלונים היו ערבים. שני ימים ושני לילות תעו בדרך וכמעט רוחם בקרבם הגיעו לזכרון יעקב. ו„דירה״ הוכנה להם: במחסן הסחורות והחמרים של הפקידות הספוג „ריחות״ משונים וה„מיושב״ עכברים. בו הועמדו למענם ששה דרגשי־עץ. לב מנהל המושבה, ווֹרמסר, היה טוב להם, אבל עין הגנן הצרפתי, שיכור ושונא־ישראל, רעה בהם, כי „חשבונות״ לו מראשון־לציון עם ה„רוסים״ ה„ניהי־ליסטים״... הגנן הזה, דיגור, התחיל לחנך את ששת הצעירים ל„גננות״: ארבעה מהם העמיד כסבלים על יד העגלות של הגרמנים המביאים חמרי־בנין מחיפה, ושנים מינה עוזרים לטבחו בביתו...

הגשמים אחרו לבוא באותו סתיו. יתושי הביצות שבנזלה ובכַּבּרה שרצו לרוב, והעבודה הקשה של השישה והמזונות הרעים ותנאי הדירה במחסן החלישו את גופם, והקדחת הממארת הטרופית התחילה לתקפם.

לבו של מיכל לא נפל בקרבו. גם את השחור ראה כלבן או ביקש לראותו כך. מזכרון־יעקב כתב להוריו בגולה: „מבטיח אני אתכם, כי מעולם לא היו לי ימים טובים כימים, מעת אשר באתי הלום... מטרתנו — להעשות גננים טובים, ואל המטרה הזאת נגיע... אני כשאני לעצמי מברך על שעבר ומבקש רחמים על להבא...״

מן השישה נשארו ארבעה. ויתוספו עליהם שנים מבני האיכרים במושבה. תנאי העבודה הוטבו. התחילו בסידור „המשתלה״ הידועה ובנטיעת גן המושבה. ותמורה טובה עוד יותר היתה נכונה להם. ה„ארבעה״ נשלחו לראש־פינה. בני המושבה הנידחת קבלום בשמחה. הפקיד האיר להם פנים. והגנן התחיל ברצינות להכשירם לגננות. הזמין להם ספרי לימוד מקצועיים, סידר להם שעורי ערב, למדם הלכה למעשה לטפל בנטיעות, ואת תעשיית היין מענבים ובשמים מפרחי שדה לימדם. לאשרם של הצעירים לא היה גבול, כשהגיעו מאת הברון זרעים של גידולים טרופיים. לשם כך נשלחו ליסוד המעלה, לסדר בה את משתלת הגידולים, וב„חושה״ של פישל סולומון התאכסנו ארבעת הגננים הצעירים.

החיים האלה נתנו אושר למ. פּוּחצ׳בסקי. בראשון־לציון בנה את קנו ויביא אליו את חברת־חייו מן הגולה, וכאן עמד על משמרתו, על משמרת העץ, משנת תרמ״ח, זה חמישים וחמש שנים, ויעשה את מלאכתו בעקשנות, בעק־ביות, בכשרון, במסירות, בנאמנות ובאמונה. ועל הכל: באהבה. מיכל פּוּחצ׳בסקי אוהב את העץ, ומתוך אהבתו למד להבין לרחשי סודותיו.

היה גם מראשוני מניחי היסוד בבאר־טוביה, בגלגולה הראשון, וקיים למעשה מסורת אבות: אמת הבנין בידו האחת וה„שלח״ בידו השניה. פשוטו כמשמעו: יומם בנה את הצריפים ולילה לילה שמר על חמרי־הבנין ורובה־הציד בידו.

בשנת תרנ״ו פרש מיכל פּוּחצ׳בסקי מן הפקידות ויהי לאיכר. היה אחד מן האיכרים המצוינים, מצוינים במשקל,

בעבודתם ובעמידתם על משמרת קדשי הלאום. והוא היה אחד הראשונים בין איכרי ראשון־לציון, שהכניס לפקידות של הברון את תשלומו הראשון על־חשבון הכרם שניתן לו. והיום הזה היה יום־טוב בחייו. ואת המגרש שלו ואת ביתו קנה בכספו הוא, אשר הרוויח בעמל כפיו. ויום חנוכת ביתו היה לו שוב יום־טוב.

בשנות „פ״ הראשונות מהמאה שעברה (למנין העברי) נבחרה ועדה מטעם ההנהלה הציונית בחו״ל לבקר את הנקודות החקלאיות שעל אדמת קרן־הקיימת לישראל ולהעריך את „שווין״. אחד מן המעריכים היה גם מיכל פוחצ׳בסקי. ובמשך ימי ההערכה „התאהב״ בנושאי ההערכה, בנקודות החקלאיות ובעובדיהן.

הוא היה מבאר, מפרש ומסביר. ויותר משהיה הוא מסביר בפיו היו מסבירות י ד י ו, כי שלוחות היו ומסוגלות לכל עבודה קלה כחמורה. ובהיותו מורה לא פסק מלהיות גם תלמיד, מלימוד ההלכה בספר לא פסק ומהלימוד מהמעשה. בזקנה מופלגת היה עוד ער לבו וערה מחשבתו לכל בעיה חקלאית. ועיניו — שידעו עד זקנה לקרוא ולכתוב בלי משקפים — צופות למרחקים.

(מתוך דברים שנכתבו בתש״ג, בשנת הגבורות של ר׳ מיכל פוחצ׳בסקי)

ב. נחמה פוחצ׳בסקי

„נפש״ — זה שמה הספרותי של נחמה פוחצ׳בסקי. וכשמה המושאל כן היא — כולה נפש. עלמה ליטאית צעירה ורכה בשנים היתה כשעלתה ארצה. עוד בשחר ילדותה ספגה את חינה ויפיה של השפה העברית, שפת ישעיהו ואברהם מאפו, ואת התנ״ך ואת „אהבת ציון״ שמרה עמה באמתחתה ובנפשה כל ימי חייה. ביד פלאים הוטלה פתאום מן העיר הליטאית (בריסק־דליטא) לכרך שעל שפת הוולגה, אשר לשם נדדו הוריה, ונכנסה לגימנסיה גויית. על השירה העברית העתיקה והמלאה חן־נעורים, שנשמתה הרגישה ספגה עד כה, נוספה עתה השירה הרוסית עם תוגתה העמוקה. ושוב טלטלה גבר. שוב נעקרה ממקומה, כשהיא עדיין כה רכה וענוגה, ורגליה עמדו על אדמת האבות. היא „נצפנה״ באחת העליות אשר ל„אורווה״ המפורסמת של הפקידות בראשון־לציון. פעם בפעם נגלו מעל המרפסת לעוברים־ושבים ברחוב המושבה פנים ענוגים של עלמה שחרחורת, אשר חוט של חן־נעורים משוך עליהם, והעיניים השחורות, המבריקות, המביעות נפשיות עמוקה, מביטות ברצון וברוב ענין אל ההולכים ל„בחר״ ומן ה„בחר״, ואל כל העולם הזה אשר ברא השוכן בציון למען ישראל עמו.

היא נישאה לבן־עירה, לאחד מן „השישה״, שנעשה גנן־פקיד הרוכב כל הימים על סוסו ועובר מכרם לכרם ללמד את בני־ישראל הלכות מעדר ומזמרה. עוד בנערותה בבית־הספר הרוסי, כשכל הגיגיה מצאו להם ביטוי בשפה הנכריה, התחילה לנסות את ידה לכתוב דווקא בשפת התנ״ך ו„אהבת ציון״ ולשפוך בה את המיית נפשה ואת כיסופיה... ועל אדמת הקודש התחילה להרגיל גם את לשונה בדיבור העברי מן היום הראשון לבואה אל „עלייתה״ אשר על גבי ה„אורווה״. אחרי בית המורה שבמושבה היה ביתה ראשון ששפת דיבורו היתה עברית — עוד באותם הימים, שרגילים היו לומר, כי מחיי השפה ממיתים את המחשבה. ו„מכתבים״ היתה שולחת ל„המליץ״, שהשיבו על קוראיהם רוח חן וחיבה של ארץ מולדת. ואחרי ה„מכתבים״, מקץ שנים מספר, באו גם מאמרים וסיפורים וציורים מחיי הישוב. עטה ידע לעתים ליצור דברים נחמדים. מקומה לא היה ב„כותל־המזרח״ של הספרות העברית, אך הספרות העברית היתה לה מקדש מעט ועטה — כלי לשרת בו בקודש, וברגעים של עליית־נשמה או מצוקת־נשמה היתה מושיטה אליו את ידה.

ולא רק בקרנות המזבח של הספרות העברית החזיקה. היא עסקה גם בחקלאות העברית. היא היתה איכרה, אחת הראשונות והטובות בבנות ישראל בארץ. היא היתה, במרשבה שלה, החלוצה של הרפת, של הלול ושל גינת הירק וערוגת הפרחים. בעלה עזב את חוג הפקידים־הגננים והיה לאיכר, לאחד האיכרים במושבה. ו„חצר״ של איכר הקים לו, ובה פרות, עופות וירקות. הוא — רוב ימיו בחוץ, בכרמיו, והחצר היא ברשותה ובפיקוחה. היא הוסיפה עליה גם דבר משלה: פרחים. החצר היתה למופת, טיפולה בבהמות ועופות — כטיפול אם בילדיה, כטיפולה היא בילדיה שלה: בן ובת. איכרה למופת היתה ואם למופת וגם „בעלת בית״ למופת. לחם טוב להפליא ידעה לאפות בתנורה, וכל היום היתה טורחת ועמלה כנמלה.

יצחק (צבי) ליפאבסקי

מאת אשר ברש

לצערי, לא זכיתי להכיר פא״פ את חותני ז״ל. הוא נפטר בחנוכה תרע״ו בבירות, שהיה שם מנהל סניף אפ״ק, כחצי שנה לפני שנשאתי את בתו לאשה בתל־אביב.

כל יודעיו, אף אלה שבאו עמו רק במגע עראי, היו מרבים לספר בשבחו: כאדם אציל וכציוני ועברי נאמן. היה בעל תרבות ובעל נימוסים, עוסק באמ נה ורצוי לבריות, אוהב שלום ואמת.

יצחק (צבי) ליפאבסקי

מפי בני המשפחה נודעו לי עיקרי הפרטים האלה מקורות חייו:

נולד בשנת תרכ״ח בדרור־היצ׳ין לאביו הסוחר ר׳ מנ־חם מנדיל בן ר׳ שמאי לי־פאבסקי. אביו גר אחר־כך כמה שנים בפולטאבה וביק־טרינוסלאב. בהיותו כבן י״ג בא לגור אצל אביר־זקנו העשיר ר׳ שמאי בבריסק. שם קיבל את עיקר חינוכו בלימודי קודש ובלימודי חול. שם היה מתרעה עם בניהם של כמה מחובבי־ציון (פיינשטיין, פאדובה ואחרים), ושם גם נשא לאשה את בת הסוחר־הקבלן ר׳ מאיר קוויאט־קובסקי ז״ל.

י. ל. ניסה גם הוא לשלוח ידו במסחר, ביחוד במסחר הקמח, אבל איש־הרוח שבו הכשילו, ובהיותו כבר אב לכמה ילדים, אנוס היה לנדוד למדינות הים לבקש לו מעמד בחיים. אך גם באמריקה לא האירה לו ההצלחה פנים וחזר לאחר שנה וחצי לבריסק בידים ריקות, בידיעת העולם, וביחוד בידיעת הלשון האנגלית.

אחרי חזירתו לבריסק נתקבל כמורה־בית בבית פינקל־שטיין, ומאז היתה ההוראה אומנותו. הוא הצטיין בידיעת לשונות. מלבד עברית ורוסית, שקנה לו בילדותו, שלט יפה בגרמנית, צרפתית ואנגלית, ורבים מבני העיר, יהודים ונכרים, לקחו תורה מפיו.

באותן השנים, שנות ראשית התנועה הציונית, היה י. ל. אחד המעטים בין העברים הצעירים שבבריסק, אשר נתנו ידם לתנועה החדשה, והיה חבר לעבודה הלאומית יחד עם נח פינקלשטיין, ב״צ ניימארק, מרדכי שיינרמן, ליאון הורודישץ ומויסיי ליבונטין, כולם שוכני עפר. הוא עסק ביחוד בצד החינוכי שבתנועה, ובערבים היו באות אליו קבוצות מבחורי הישיבה בבריסק והוא היה מלמדם שלא על מנת לקבל פרס.

ע״י מויסיי ליבונטין ואחרים בא לידי היכרות עם החו״צ הבנקאי הידוע ר׳ זלמן דוד ליבונטין ז״ל, שהיה מבקר בבריסק אצל בנו מויסיי ומחותנו ר׳ שבתיל פאפה ז״ל, וכשהוזמן ר׳ זד״ל ללונדון להנהלת הקולוניאל בנק, ביקש מאת י. ל. הבלשן ובעל הידיעות המרובות, לילך עמו ע״מ לעבוד עמו שם.

הצעה זו לקחה את לבו של י. ל. גם מצד העבודה עצמה וגם מצד אופיה הלאומי, שע״י כך ניתן לו להתקרב למשאת־נפשו — לארץ־ישראל.

לפי שעה הלך בגפו ללונדון, וכשהוחלט לפתוח את אפ״ק בארץ־ישראל, הלך שמה עם ר׳ זד״ל ובסוף יוני 1903 הגיע ליפו, כדי לייסד את הבנק ולקבוע את ענייניו וסדריו, אחרי הנסיון שקנה לו במקצוע זה בלונדון. ובאביב 1904 העלה גם את משפחתו. כשנתיים עבד עם ר׳ זד״ל באפ״ק ביפו, אח״כ עבר לירושלים כסגן מנהל הסניף, ובשנת 1908 נשלח לבירות כסגן מנהל הסניף שנוסד שם בהנהלתו של ויקטור יעקבסון ז״ל. אחרי שיעקבסון נשלח מטעם ההסתדרות הציונית לשמש בתפקיד מדיני לקושטא וז׳ניבה, היה י. ל. מנהל הבנק בבירות עד יום מותו.

להנהלת סניף זה שנוסד מתוך טעמים כלכליים־מדיניים בבירת הלבנון, שהיתה כשער לארץ והיתה נתונה להשפעה צרפתית, דרוש היה אדם בעל־צורה היודע להתהלך עם שרים ופקידים וצירי מדינות, ולא נמצא הגון לתכלית זו אלא חותני ז״ל. ואמנם הוא מילא את תפקידו שם על הצד היותר טוב, כי כשרונותיו ותכונותיו עמדו לו בכהונתו.

בראשית מלחמת־העולם הראשונה חלה במחלת הסרטן, ובסוף 1915 נפטר בבירות. גם בשנות מחלתו הקשה עשה מאמצים גדולים להמציא ע״י הבנק עזרה כספית לישוב המדולדל בארץ. אז נמצאו כבר בנו הבכור ובתו הבכירה ביפו־תל־אביב, הראשון — פקיד באפ״ק, והשניה — מורה בבית־הספר לבנות של הוועד האודיסאי. אף הוא בנה לעצמו בית נאה בפרבר העברי החדש וחשב לחזור כתום המלחמה עם משפחתו לא״י, אך המות הקדימו בעודנו בחוץ־לארץ.

בתוך עזבונו מצאתי מחברת בכתב־ידו, שהתחיל לרשום בה רשימות־זכרונות מיום בואו לארץ. מתוך המסופר שם אנו רואים את ישרותו הגדולה ואת חרדתו הרבה לרכוש הלאום ולמטרה הקדושה אשר אותה הוא צריך לשמש.

תולדותי

מאת ר׳ אריה ליב פיינשטיין

עיר מולדתי דומאטשוב עיר קטנה במחוז בריסק, מקום מגורי אבי מו״ה מאיר מיכל ז״ל ובה נולדתי ביום ב׳ בשבט שנת תקפ״א. אבותי היו תורנים מופלגים, משכילי מדע לפי מצב ההשכלה אז וגם אנשי מעשה ועל פיהם יישק כל ענייני הקהילה. בהיותי בן חמש שנים למקרא — על פי פקודת אבותי — למדתי חומש עם פירש״י כסדר. גם רגל על לשוני ספר משלי עם ביאור המלות והענין וידיעת מקום כל פסוק בעל פה. בן שבע שנים הביאוני אבותי בחדר הגמרא ולא חשכו ממני להביא מלמדים מופלגים בתורה ללמדני גפ״ת ומפרשים ופוסקים. ועליתי במעלות כיד ההבנה והזכרון הטובה עלי, עד כי נודע טיבי בשערים בשם „עילוי״, ועל פי הדרכת אבותי לא הנחתי את ידי גם מלימוד תנ״ך ודקדוק, ומעט מעט למדתי ידי לכתוב דברי צחות ואגרות מליצה לפי השגתי. שמחו אבותי הטובים ובצפיתם צפו לראות אותי בימים יבואו יושב על כסא הרבנות כאחד הגדו־לים אשר בארץ, ובאשר חזון ההשכלה לא היה נפרץ בעיר מצער הלזו שהיתה כקן לחסידי פולין, ארחתי תמיד בחברתם לשמוע סיפוריהם ומחשבותיהם עד כי דבקה נפשי בם לאהבה.

אבותי הכניסוני לחופה בן חמש עשרה שנה עם בת שוע סוחר נכבד מופלג, שמו ר׳ מיכאל לייפסקער מביאלסטוק, היא האשה המשכלת אשר הוכיח ה׳ לי לראות עמה חיים כהיום הזה. גם בהיותי בביאלסטוק סבוני כדבורים עדת החסידים אשר שמעו שמי מלפנים, ויפרשו עלי מכמורת להביאני בחברתם, אך מאז בואי לעיר העליזה הזאת שכחתי עולם האצילות אשר שוטטו בו רעיוני תמיד בחלום חזיון נעורי, כי נפקחו עיני ואראה עולם חדש, עולם ההשכלה והעשייה, ופניתי את לבי מכל הבלי החסידים וסיפוריהם ונפשי קצה בם. חמש שנים הייתי סמוך על שולחן חותני והייתי מתמיד בלימודים ושוקד על לימודי גפ״ת ופוסקים בפלפול עמוק ומחודד. רבות חדשות כתבתי ב„שולחן ערוך, חושן משפט״, שהיה כמעט שגור בפי ושמחתי בם מאד, כי חשבתים לחכמה עמוקה במקצוע שבתורה בדחז״ל. גם על מִפתן חכמת הלימודיות נסיתי הצג כף רגלי, וגם באהבת מליצה ושירים שגיתי תמיד, אך בלימוד לשונות לועזות בחלה נפשי, כי חשבתי לימוד כזה למלאכה שאינה חכמה, בשגם כי בעת כזאת, עת מלאכת עבודה ומעשה היה לחרפה בעיני בני עשירים כמוני, אשר חשבו כי לעולם יכלכלום אב וחותן על שולחן מלא דשן וכל מחסורם עליהם או על כסף הנדן שאצלו להם. אך תקותי נשארה מעל, כי טרם כלו ימי מזונותי בבית חותני, נהייתי ונחליתי במחלה אשר כל תופשי תורה לא יינקו ממנה — מחלת העצבים, ויד הרופאים חזקה עלי לעזוב יגיעי בעסק התורה המתשת כוח, למורת רוח חותני אשר כל ישעו וכל חפצו לשים כתר רבנות על ראשי. גם מצב חותני וביתו ירד פלאים והוכרחתי לעזוב בית חותני והעיר אשר גרתי בה ולשוב לעיר אבותי לשבת בין עקרבים ועטלפים לא ראו אור. שם ישבתי בטל כמעט כל היום, אך הבריאות שבה אלי ואשלח במסחר ידי, אולם מעשי ידי לא הצליחו ואבדתי כספי בענין רע ובהיותי נלחץ בין המצרים וריחיים תלויים בצוארי, בחרתי להביא את צוארי בעול עבודה וכהונה לעמוד לשרת בעסקי גביר וסוחר גדול מביאלסטוק אשר ידע שמי וכשרונותי בעולם המסחר, ואחר כבוד לקחני אל ביתו בתור מנהל עסקיו וסוכן יחדיו. ובראותו והנה מצליח ה׳ בידי וימצא את לבבי נאמן לפניו, נשאתי משאות מאת פניו, ומשכורתי היתה שלמה מאתו ושמחתי בחלקי אשר נפל לי בנעימים ואז העתקתי אהלי מעיר מגורי אבותי ואבוא אל העיר הגדולה בריסק, שגרו בה אבותי מקדם, ויבנו בה בית כמו רמים ויהיו ב״ב נכבדים בעיר. לרגל המלאכה אשר לפני עם שרים ורוזני ארץ, הייתי מוכרח ללמוד שפת רוסיא, פולנית ואשכנזית, אשר מלפנים מאנה נפשי לנגוע בהם, ושמתי לילות כימים לשקוד על לימוד ספר ולשון ולהגות בספרים כתובים בלשונות ההן, עד כי הצלחתי ואעש חיל. שתים עשרה שנה עבדתי לסוחרים שונים וביחוד בעסקי קבלנות מהממשלה, והייתי נודד כצפור במרחבי מדינתנו, אך בהגיעי לימי הבינה והעצה פניתי לראות מצבי, וראיתי כי בכל מעשי שעשו ידי באמונה וכשרון, לא הורם מצבי, ולא עשרתי... אז אמרתי מתי אעשה גם אני לביתי. אז זכרתי את הספרות העברית אשר עמי היתה ושלחתיה ומעי המו לה. בני עירי נתנו בי עיניהם לבחור בי לגבאי מנהל עסקי העדה, אך המנהיגים הראשונים הבאישו את ריחי בעיני ההמון וינעלו בעדי שערי הקהילה פן יבולע להם. בשנת תר״ל אחרי הוציאי לאור באורי על ההגדה, ראו בני העדה ונוכחו לדעת, כי לא כצעקתה הבאה עלי עשיתי ושום עולה ומינות לא מצאו בחיבורי, אז שבו עוד הפעם לבחור אותי לגבאי, אך המנהיגים בצירוף הרבנית הידועה, שהיתה עמם בעצה אחת תמיד, התייצבו לשטן בדרכי ואנוכי נסוגותי אחור, כי לא רציתי להיות למפגע להם. אך בשנת תרל״ה באה

פקודה מאת הממשלה למנות נבחרים לפקח על ענייני העדה, ונבחרתי בבית מועצות העיר בהסכם כל העדה. לשוא שלח הרב ר' יהושע ליב דיסקין את השמש שלו לבל יבחרו בי פן יחטאו בנפשותם כמו במעשה העגל, שומע לא היה להם ובאותו היום גנבו מהרבנית... סך גדול כסף פיקדון שהפקידו בידה ונתגלגל הדבר, שהרב והרבנית עזבו את עירנו ויצאו לחו"ל. כעשר שנים הייתי המוציא והמביא בכל ענייני הקהילה ובני עדתי שמחו לראות התקנות והתיקונים שעשיתי, שיצאו להם מוניטין בכתבי העת, ובכל מעשי ידי שעשיתי היה רק לרומם קרן העדה ולגדל שמה כקדם, כאשר ידעו כל באי שער עירי וכאשר יראה הרואה בס' „עיר תהלה" שהוצאתי לאור בשנת תרמ"ה. ואם כי רבו אויבי חינם וכאשר הוספתי לעשות טוב לעמי כן רבו מקנאי לעורר עלי משטמה, בכל זאת לא רפו ידי וכל אשר יזמתי לעשות גמרתי בעזרת השם (לבד בנין בית־חולים חדש ובית־טבילה מתוקן שהפריעו אותי עד היום). בשנת תרמ"ה קמו רודפי שנית להדפני ממצבי מהגבאות ומעסקי הציבור שבסוד יועצים נמניתי גם אני, גם ראש פקודות העיר נלוה עמהם, כי בדברי הרגן והרכילות העלו עלי כאש חמתו ויהפך לי לאויב, ולא די שהשפילו כבודי לעפר לבקר ולבקש בחשבונות ולדקדק עמי כחוט השערה, כי גם הלשינו עלי לפני הממשלה להסגירני למשפט נפשות ולעשוק ביתי ונחלתי כשולח יד בפיקדון, אך חוקר הדין בקר את החשבונות בשבע בדיקות וימצאם זכים מכל שמץ עוולה ואצא נקי בהשפטי ואשאר יועץ בבית המועצה. מן הוא והלאה עזבתי הגבאות, אשר כבר קצה נפשי בעמלה ובעמל המחלוקות אשר הביאו חמס וריב בעיר, ויהיה לנס כי כמעט כל אנשי מצותי נחתפו בשנה אחת ואינם; מהם מתו ומהם נענשו ביסורים אשר לא נרפאו עוד או בחטאם נסגרו בבית הכלא. בהיותי עתה פנוי מכל מעשה שבתי עתה לעבוד בשדה הספרות ולבד מאמרים שערכתי בכ"ע שונים, הוספתי לכתוב ספר „פורת עלי עין", ביאור על עין יעקב, וס' „עשרה יוחסין" וגם ס' „תלפיות שני" עם שלשה קונטרסים נלוים אליו כוללים ביאור וחידושים בתנ"ך, בתלמוד ובמדרשים בדרך הביקורת, ואם יחנני ה' אוציאם לאור בקרוב. אלה קצות דרכי וקורותי במשך ימי חיי. יתר קורותי ותולדותי יבואו אם ירצה השם בחוברת מיוחדת או בכתבי העת, ברחבה ובפרטות.

ואלה הטורים החרותים על לוח אבן, שהכינותי לעת חליי לזכרון לדור אחרון, להקימה מצבה על קברי בבית העלמין שיגעתי בו רבות:

אם בעודני חי, רב שבעתי בוז ומכאובות
רבו רודפי וצרי, יען כי עשיתי טובות,
ימים יבואו מעשי יוחקו על לוח;
היום אנוח בשלום, מעצבי ומרגזי אנוח.

לא למעני אך לקדושים אשר בארץ המה
יצאתי לפעלי לבנות פה גדר וחומה,
בל יעברנו טמא, תדרכנו רגל בהמה.
פה ינוחו עצמותי, ותהי משכורתי שלמה.

(מתוך „תולדותי" לר' א"ל פיינשטיין, שנכתבו בידי עצמו ונתפרסמו ב„ספר הזכרון לנחום סוקולוב", תרמ"ט)

ד"ר בנימין שרשבסקי

נולד בשנת תרי"ז (1857) בבריסק־דליטא. עד תרל"ה למד בחדרים ובגימנסיה. במות אביו פתאום עזב את הגימנסיה והיה מנהל בית־הדפוס שהשאיר אביו, אך לא החזיק בו אלא שנתיים. בתרל"ח נסע לוארשה, עמד למבחן ונתקבל לאוניברסיטה לפקולטה לרפואה, גמר את חוק לימודיו והיה רופא. בעסקו ברפואה בקובנה התמחה, התמיד במחקר מדעי, סיגל לעצמו סגנון קצר וממצה וכתב מאמרים ומחקרים בלשון המשנה.

•

בעלות ד"ר שרשבסקי לארץ, התיישב בירושלים. א. בן־יהודה וד. ילין עודדוהו בעבודתו, והוציאו לאור את ספריו „מסכת ניתוח" ו„ברייתא דמרכבה". ברצותו להשתלם ברפואה נסע לוינה, אך גם שם לא מצא מנוח וחזר לירושלים.

בכל נדודיו לא פסק מעבודתו לשכלול סגנון מדעי בעברית, שיהא בו „מעין" מזיגה של בהירות ההרצאה עם הצמצום האפשרי והדיוק המדעי. בתרמ"ח עזב את ירושלים ונסע לרוסיה, ואחרי רוב נדודים השתקע באודיסה. שם השלים את ספרו המופלא „ששה סדרי מדע", שח"נ ביאליק סייע להוציאו לאור בשנת תרע"א. בספר קטן זה באים מכונסים לכלליהם ופרטיהם כל עקרי ההלכות של ששת סדרי

מדע אלו: מכניקה (תנועה), פיסיקה (תנועה שאינה גלויה), כימיה (חומר), ביולוגיה (חיות), אתיקה (צרכי אדם), אנטומיה (גוף האדם). לכל ענין — „מסכת" בפני עצמה, השנויה פרקים פרקים, משניות משניות.

והרי כמה „משניות" לדוגמה:

כֹּחַ מוֹשֵׁךְ לָאָרֶץ.

א כָּל הַגּוּפִים, כְּשֶׁאֵין דָּבָר מְעַכְּבָם, נוֹפְלִים לְמַטָּה; נִתְעַכְּבָה נְפִילַת גּוּף אֶחָד עַל יְדֵי אַחֵר – רִאשׁוֹן נַעֲשֶׂה מַשָּׂא לְשֵׁנִי וְדוֹחֲקוֹ כְּלַפֵּי מַטָּה דְחִיקָה מְרֻבָּה אוֹ מֻעֶטֶת, לְפִי רֻבּוֹ אוֹ מִעוּטוֹ שֶׁל חֹמֶר הַמַּשָּׂא: דְּחִיקָה זוֹ הִיא כֹּבֶד.

ב נְקֻדָּה אַחַת, וּנְקֻדַּת־כֹּבֶד שְׁמָהּ, קְבוּעָה בְּתוֹךְ כָּל גּוּף, שֶׁבִּנְפִילָתוֹ דֶּרֶךְ הַלּוֹכָהּ קַו זָקוּף כְּלַפֵּי מֶרְכַּז כַּדּוּר הָאָרֶץ.

ג נְקֻדַּת־הַכֹּבֶד שֶׁבְּתוֹךְ הַגּוּף מְקוֹמָהּ בֵּין שְׁנֵי חֲלָקָיו הַלָּלוּ, שֶׁהֵם שָׁוִים בְּכָבְדָּם דַּוְקָא, אֲבָל בְּמִדָּתָם לָאו־דַּוְקָא: מוֹט, שֶׁשְּׁלִישׁוֹ הָרִאשׁוֹן שָׁוֶה לִשְׁנֵי שְׁלִישָׁיו הָאֲחֵרִים, נְקֻדַּת־כֹּבֶד שֶׁלּוֹ בֵּין הָאֶחָד לַשְּׁנַיִם.

ד גּוּף נוֹפֵל, כֵּיוָן שֶׁנָּטָה בְּכֹחַ דְּחִיפָה לְצַד, יוֹרֵד בְּדֶרֶךְ עֲקוּמָה כְּקֶשֶׁת, כְּאִלּוּ דְחִיפוֹת דְּחִיפוֹת כְּלַפֵּי מַטָּה בָּאוֹת לוֹ תְכוּפוֹת בְּזוֹ אַחַר זוֹ, וְכָל אַחַת מֵהֶן מְבִיאָתוֹ לִידֵי נְטִיָּה כָּל שֶׁהִיא מִן הַצַּד כְּלַפֵּי מַטָּה.

מֹחַ.

א כְּשָׁעָה שֶׁנַּעֲשֶׂה שִׁנּוּי בְּאַחַד הַמְּקוֹמוֹת שֶׁבְּגוּף בַּעַל־חַיִּים, עָצָב, שֶׁסּוֹפוֹ שָׁם, מִתְרַגֵּשׁ, וּמֵבִיא לִידֵי הִתְרַגְּשׁוּת מָקוֹם זֶה בְּמֹחַ, שֶׁתְּחִלַּת הֶעָצָב שָׁם, וְנַעֲשֶׂה שָׁם רֹשֶׁם.

ב רֹשֶׁם בְּאַחַד הַמְּקוֹמוֹת שֶׁבְּמֹחַ, פְּעָמִים מֵבִיא לִידֵי הִתְרַגְּשׁוּת עָצָב שֶׁתְּחִלָּתוֹ שָׁם, וְהוּא פּוֹעֵל עַל מָקוֹם זֶה בַּגּוּף, שֶׁסּוֹפוֹ שָׁם.

ג הִתְרַגְּשׁוּת מִתְפַּשֶּׁטֶת בָּעֲצַבִּים בְּלֹא מְהִירוּת יְתֵרָה: הִיא עוֹבֶרֶת מֶטֶר לֹא פָּחוֹת מִבְּאֶחָד מִשִּׁשִּׁים שֶׁבִּסְקוּנְדָּא.

ד מֹחַ, אַחַר שֶׁטָּרַח הַרְבֵּה לְקַבֵּל רְשָׁמִים מְשֻׁנִּים, שֶׁנַּעֲשִׂים בַּגּוּף עַל יְדֵי דְבָרִים שֶׁמִּבַּחוּץ, וְהִטְרִיחַ הַרְבֵּה אֶת הַשְּׁרִירִים לְהִתְכַּוֵּץ, צָרִיךְ מְנוּחָה וְשׁוֹבֵת מֵעֲבוֹדָתוֹ זוֹ בִּשְׁעַת שֵׁנָה.

כעשרים וחמש שנים רצופות עמל ד"ר ב. שרשבסקי בשכלולו וליטושו של ספר זה, וביד נאמנה וחרוצה הניח בו את האבן הראשה לקביעת סגנון עברי מדעי גמור, סגנון ישן־חדש. למרות התוכן המדעי היבש הריהו מעשה אומנות יתירה, חטיבה מיוחדת במינה. אין מלה ונקודה לבטלה, ופליאה היא איך נצטמצמו ששה עניני מדע מיוחדים בספר קטן זה.

ד"ר יעקב גרינברג

בן למשפחה מבריסק־דליטא. אביו שפסל גרינברג היה יהודי בר־אוריין, שהקדים לקום מדי בוקר לקרוא תהי־לים ופרק משניות. תמיד עיין בספר בכל שעת הכושר. כשהיגרה המשפחה מבריסק, נולד הילד יעקב בדרך באנט־וורפן, ושם התעכבו שבע שנים עד שהגיעו לניו־יורק.

בהיותו בגיל 11 עבד במשרד עורך הדין י. א. ארנולד. תפקידו היה לסגור ולפתוח את הדלת לפני הלקוחות. יום אחד פרץ בבכי והודיע לעוה"ד, כי הנהו עוזב אותו. חשקה נפשו בתורה ואין לבטל את הזמן בתור שומר הסף. לקחו עוה"ד והביאו למיליונר הנדבן הידוע פליכס וורבורג. „אל תדאג, בני" — לטפו וורבורג בחיבה ואמר: „חזור לביה"ס. אלווה לך כסף כמה שתצטרך ובלבד שתהיה בן אדם הגון. לכשתצליח ותוכל להחזיר לי תשלם בשיעורין".

יעקב גרינברג סיים ביה"ס תיכון, המכללה העירונית, ונסע לאירופה ללמוד באוניברסיטה של סורבונה. הנדיב וורבורג תמך בו ואיפשר לו ללמוד ואחר־כך השתלם על חשבונו.

ובשובו לניו־יורק חזר לעבודה פוריה וברוב תודות שילם לנדיב את חובו. במשך 40 שנה לימד, שימש בתור מנהל, מחבר ספרי לימוד ומתקן ומשפר יסודות החינוך. הוא קיבל מדליות והצטיינויות בעד ספריו בהיסטוריה, לטינית, פילו־סופיה, פסיכולוגיה אכספרמנטלית, פילולוגיה. במשך זמן ידוע הורה צרפתית. הוא היה היועץ הרשמי של צרפת, איטליה וישראל בענייני חינוך. הוא אסף ספריה שלימה בעד מדינת ישראל, והצירות הישראלית כבדתהו בתנ"ך.

ד"ר גרינברג קיבל תעודות כבוד מהאקדמיה הצרפתית. הוא ערך הוצאות פדגוגיות וחיבר ספרי־לימוד. השתתף בעריכת ספרים למורים ומנהלים, גם אירגן קורסים מיוחדים למורים ומועצה. בקורס עברי שיסד התוודעו לתרבות העברית ולמדינת ישראל למעלה מ־25 אלפים מורים.

ד"ר גרינברג ייסד קורסים קואופרטיביים למורים באו"ם, במכון לסין, בוועדה לאטום, הוא יצר קשר עם השגרירות הצרפתית והאקדמיות ליוון וישראל. הרבה פעל לטובת המורים והכניס שיטת פנסייה למורים. הוא פעיל מאד לטובת המגבית היהודית המאוחדת. במשך 20 שנים רצופות היה ד"ר גרינברג סגן המפקח לבתי־הספר בניו־יורק. כעת זכה להיות היהודי הראשון בתולדות רשת החינוך של בתי הספר בניו־יורק שנתעלה למשרת ראש מנהלי בתי הספר ומפקחיו. בניו־יורק שבע מאות בתי־ספר, מספר המורים מגיע ל־40 אלף, ומספר הילדים — מיליון.

אנה מרגולין

מאת איציק מאנגר

אנה מרגולין (פסיבדונים של רוזה לאנסבוים) נולדה ב־1887 בבריסק־דליטא. בנעוריה נדדה עם הוריה לארצות־הברית. ביקרה ב־1910 בוארשה, עלתה לא״י וחזרה אחר־כך לניו־יורק. פירסמה שירים בעתון היומי „דער טאָג״, וכן קובץ שירים. בשנת 1923 פירסמה אנתולוגיה בשם „דאָס אידישע ליד אין אַמעריקע״ בניו־יורק.

א

המשוררת הלכה לעולמה, השיר נותר. שיר בעל ערך פיוטי רב; שיר המצפה עדיין להערכה יסודית.

מעטות הנשים בספרות העולם שהשיגו דרגה שירית גבוהה זו.

בשירת העולם היא במניין היחידים, בשירת יידיש — האחת והיחידה.

כמה וכמה משוררות יידיש יש לנו, כל אחת ואחת מהן תרמה חלקה לדבר השיר היהודי.

קאדיה מולודובסקי הגיעה לשיא הנאצל במעשיות־הילדים השיריות שלה; רחל ה. קורן בנופי הכפר הגאלי־ציים; צילה דראפקין בתיאוריה הרוטטים האימפרסיוניס־טיים, ורייזל ז׳יכלינסקי במשחק הענני הנערתי הסוריאליסטי העדין.

כל אחת מבין המשוררות היהודיות הנ״ל נקודת־אחיזה אידילית שמורה לה אישהו, בית בממש או בדמיון. סבתא, אמא, אחות, נוף המצילן מבדידותן הסופית, השומר עליהן מפני הזעקה הפאטאלית האחרונה:

וְהִנֵּה בּוֹקֵעַ קוֹל אַחֲרוֹן
רָווּי אֵימִים —
שֶׁל חַיִּים שֶׁשָּׁקְעוּ בָּאֵפֶר.
הָהּ, אֵלִי, אַל־יְסוּרַי, עוֹד אַאֲמִין,
בְּגַעַת אֶצְבַּע גּוֹסֶסֶת בְּרֹאשִׁי
לַחַשׁ נִחוּמֵי אֵין־סוֹף אַאֲזִין.

„ברחובות״ הוא שם השיר.

בסבך הרחובות לכודה אשה, וכל רחוב מזכיר:

פֹּה יִשָּׁמַע קוֹל אֵימִים
וְלַחַשׁ חֲרָטָה —
פֹּה אֲמָרֵר בִּבְכִי
וְצַעַר עֲלָטָה.

וכן:

רַבּוֹת גְּבִירוֹת הִטּוּ עַיִן
וּגְבָרִים הִסְתַּכְּלוּ —
בְּאִשָּׁה צוֹעֶדֶת לְאִטָּהּ
בְּתֹהוּ וּדְמָעוֹת.

איזו תמונה דראמאתית! אבל לגשת אליה, לאחוז בידה, ולנסות להחזירה אל „אוצר הסבתא״, אל „תחינות״ אמא, אל תנחומי האחות, אל ערשו של הילד לא תהיה זו אלא טירחת־שווא.

מזגה, גורלה, דחפה „לקראת אסון, לקראת שבעה סכי־נים של סבל״, למען תצווה בקץ ימיה, כי במצבתה תיחקק הכתובת המסתיימת בשורות:

פ״נ
נְשָׁמָה צְלוּבָה שֶׁפָּרְחָה מִקִּנָּהּ
שְׁבוּרָה וּרְצוּצָה —
עֲשֵׂה עִמָּהּ חֶסֶד, עוֹבֵר אֹרַח
דֹּם, וְאַל תַּבִּיעַ אֹמֶר.

אנה מרגולין נולדה ב־21 בינואר שנת 1887 בבריסק־דליטא. שני שירים מצויינים לה על אודות בריסק עיר מולדתה. שני שירים אלה הם השקטים ביותר וקלאסיים ביופיים האידילי.

הָרְחוֹבוֹת בְּהִלּוּכָם אִטִּי קַלִּיל,
מְבֹהָלִים, פִּתְאֹמִיִּים־לְצַד יַרְחֵי אַפְּרִיל,
הַגְּשָׁמִים רְווּיֵי הַשֶּׁמֶשׁ,
הַמְּצוּדָה מְאַיְּמָה־אִלֶּמֶת,
הַכְּנָפַיִם הַיְגֵעוֹת שֶׁל שְׁתַּיִם טְחָנוֹת,
הָאַלּוֹנִים חוֹמְקִים מִגַּן הַקֵּיסָר,
הַמָּשׁוֹט רוֹחֵשׁ עַל פְּנֵי הַנָּהָר,
הַמָּשׁוֹט לוֹחֵשׁ סוֹד עַל פְּנֵי הַנָּהָר,
וּשְׂדֵרוֹת אֵין־אָדָם מְפַהֲקוֹת בְּכָל פֶּה.

והנה ה„פנים״ היהודי:

מִן הַמְּחַמִּים הַמַּבְהִיקִים זוֹרֵם בָּאֲדִיר הַתֵּה.
עַל־פְּנֵי נֵרוֹת־שַׁבָּת, תְּחִנּוֹת, נְכָדִים,
בְּהִלּוּלָא מִתְעַרְבְּלִים שְׁבִיסֵי הַזְּקֵנוֹת
וּשְׂפָתַיִם דַּקּוֹת מַרְחִישׁוֹת תָּדִיר זִכְרֵי אָבוֹת.
עֲלֵי שֻׁלְחָן אֶצְבָּעוֹת מוּזָרוֹת בִּזְקָנִים וְשַׁ״ס פָּתוּחַ
וְנִגּוּן וְקוֹל עָבֶה שֶׁל סְטוּדֶנְט מִשְׁתַּלְּבִים בָּרוּחַ.
בַּגִּנּוֹת — פֶּרֶג רִכְפָּה, חַמָּנִים,
צַמּוֹת בְּלוֹנְד, סְרָטִים, פּוּשְׁקִין וְנַדְסוֹן כַּיְּטָנִים
וּבְאָדָם שְׁקִיעָה, עוֹטֵי מִלִּים מִתְעַרְפְּלוֹת, רוֹגְעוֹת.

זה מראה „העיר העתיקה״ שקטנה היא ואפורה ודוממה.

אין עוד בשירת יידיש תיאור יפה ומגובש כתיאור שהגישה לנו אנה מרגולין בשני שיריה „בריסק״.

כה אחיד ושלם הוא תיאורה של העיר בריסק שהננו מסכימים עם המשוררת, באמרה:

הַחַיָּלִים, הַקְּצִינִים בָּרֶקַע
מְקַלְקְלִים
אֶת הַנּוֹף הַיְּהוּדִי.

אחרי ציירה לנו את תמונת עיר מולדתה היא פונה לעצם תמונת בית אביה. שירה „גזעי״ הוא אחד השירים המעולים בשירת העולם.

זוכרני הרושם שעשה שיר זה על המשורר האנגלי ארתור ווילי, כאשר קראתי שיר זה באזניו, גם במקור גם בתרגומי המלולי לאנגלית, בדרך של אימפרוביזציה.

שיר זה חובה על הקורא שיקרא בו בפני עצמו, כדי לחוש בדינאמיות הקצב, במערבולת הדמויות, במחול המס־כות. אנשים ונשים „והחיים והמתים יחד״ זורמים עוברים ברהטי דמיה של המשוררת כעבור „דרך בית אפל״, — הוא קול המורשה על כל ניגודיו והיפוכיו, שהוא חזק ומכריע מקולה שלה עצמה.

וזה הכל. אלה הם השירים הבודדים, בהם העלתה את ביתה ואת מוצאה באורח ישיר וציורי. אי שם תתעורר עוד דרך „קשת הענן של הדמעות״ דמות ילדותה שלה הרחוקה, כאשר תאמר:

הוֹ, מַה תֶּחֶרְדִי, הַיַּלְדָּה,
כַּאֲשֶׁר פָּנַיִךְ אֲקַדֵּם?

ושוב נעלמת כמקסם־כזב.

אין כל דרך חזרה. שוב תיותר לבדה. האשה פנים אל פנים עם העולם, במאבק הטראגי „עם המסכה הטראגית של הגבר שבעקבותיה יצעד כדבר״.

הַאִם לֹא תֵדְעִי לָךְ
מַבָּטוֹ וְצַעֲדוֹ?
אָיֹם וְאַדִּיר הוּא
מְחֻשָּׁל בְּסַעַר —
צַר לוֹ הָעוֹלָם
מֵהָכִילוֹ אוֹתָן
וּלְהֵד מִצְעָדוֹ עֹז
אֶהְיֶה נָא אֲדָמָה, לֵאָה.

צבי הר־זהב (גולדברג)

נולד בסודצ׳ה, מחוז פינסק, פלך מינסק, בג׳ כסלו תר״ל (1869). מצאצאי ה„חכם צבי״. למד תורה מפי מוריו בכפר, והשתלם ביחוד בדקדוק עברי. עוד משנת הי״ג לחייו הנהיג לעצמו קריאה מדוקדקת בלימוד ובתפילה, למורת רוחם של אביו ומוריו. בשנתו הט״ו שינה את שמו לצבי הר־זהב, אחר־כך הנהיג לעצמו כתיב עברי אף למלות לועזיות, התחיל לדבר עברית עם מוריו וסירב לענות בל־שון אחרת ליודעי עברית — עוד לפני שידע על מנהגו של אליעזר בן־יהודה.

צבי הר־זהב

ניסה בנעוריו כמה נסיו־נות ספרותיים: חיבר לוח־השנה, כתב מאמרים, שירים והגיונות, למד ערבית על־פי ספרו של קספרי. חיבר לוח־קיר נצחי לפי מנין היהודים, הקראים, הנוצרים והמוסל־מים. בתרנ״ט פירסם מאמר גדול על הצורך להשתמש בלשון המשנה (הוכנס לספרו „לשון דורנו״).

עסק בהוראה עברית בהורודוק, פלך וילנא, ובלובושוב, פלך מינסק, ויסד שם אגודות לדיבור עברי. כשנשא אשה (מלכה בת אברהם הנדלר, דיין בבריסק־דליטא), התנה אתה שני תנאים: להנהיג את הדיבור העברי בבית, ולעלות לארץ. בבריסק־דליטא פתח את בית־ספרו ויסד אגודה לדיבור עברי. בית־הספר היה מודרני, ובו קתדרה ולוחות. על הכתלים התנוססו שלטים וסיסמות התחיה הלאומית. על הקירות היו תלויים לוחות: כללי ההיגיינה, פתגמים, משלים ופסוקים על הדת והאמונה, הספרות והלשון. בלימוד הלשון הכניס את המבטא הספרדי בשעורים פרטיים, אך בבית־הספר נאלץ להורות במבטא אשכנזי מדוקדק. בית־הספר התקיים עד שנת תרע״ה.

בשנות תרע״ז — פ״א לימד בבתי־ספר בשדליץ, ואחר־כך חזר לבריסק־דליטא, שהה שם כשנתיים, ועבר לוארשה. בשנת תרפ״א עלה לארץ, כדי להגשים את הרעיון שהגה מכבר, לחבר דקדוק מדעי של הלשון העברית מראשית התפתחותה, למד בירושלים את השפה האכדית ויתר הלשו־

נות השמיות, וניגש לעבודה זו, שהקדיש לה את כל זמנו. בתרצ״ד עבר לתל־אביב ונתקבל כמגיה בדפוס „הפועל־הצעיר״. ערך את המלונים של צבי שרפשטיין, של קלאניצקי־קליין, ואת החלק העברי במלון האנגלי־עברי של ד״ר י. קויפמן. בתר״ץ הוציא כמה ממחקריו בלשון העברית בספרו „לשון דורנו״.

ליובלו השבעים נוסד ועד בהשתתפות אגודת הסופרים, בלשנים ואנשי מדע, להוצאת כתביו ומחקריו. בתש״א סיים בדפוס את מפעל חייו: „ספר הדקדוק״ ב־3 כרכים.

בשנים האחרונות גר הישיש ר׳ צבי הר־זהב בחולון, עוסק בתורה וממשיך בחקר הדקדוק העברי, שהקדיש לו את כל חייו.

סופרים יוצאי־בריסק

ד״ר אברהם אייסן

נולד ב־1886. מ־1930 — בניו־יורק. נתפרסם כמתרגם ספרי־מופת לאידיש. תרגם מיצירות שקספיר, ביירון, „שמשון הנאבק״ למילטון, „מרובעים״ לעומר כאיאם, ועוד. פירסם שירים ומסות בעתונות האידית בניו־יורק.

ארנולד ארליך

נולד ב־1848 בוולודבקה ליד בריסק. בנעוריו חי בבריסק, ואחר נסע ללייפציג ולברלין להשתלם בלימודים. בשנת 1878 השתקע בניו־יורק, ומילא תפקידים שונים ב„יונייטד היברו צ׳אריטיס״. חיבר ספר מקיף על התנ״ך לפי שיטת בקורת חפשית, „מקרא כפשוטו״, שנדפס בברלין 1899—1901 בפסבדונים „שבתי בן יום־טוב אבן בודד״. ש. ב. מקסימון פירסם עליו מאמר בירחון „מקלט״.

הרמן גולד (פסבדונים: ה ל ל ג ו ר נ י)

נולד ב־1888 בבריסק־דליטא. בצעירותו עבר לפינסק ולמד בישיבה. בוארשה עבד בהוצאת „תושיה״. ב־1905 יצא לארצות־הברית. פירסם מעשיות לילדים וספר שירים „אין מיין שטאדט בריסק״ (הוצאת „לעבן״ ניו־יורק 1920).

לואיס מ. גינצבורג

נולד ב־1870. כבן עשר היגר עם הוריו לארצות־הברית. היה עתונאי באידיש. פירסם מסות ומאמרים בעתון היומי „דער טאג״.

מאיר הירש דראכלאָ

נולד ב־1888 בבריסק־דליטא. בנעוריו עבר לגליציה. פירסם שירים בעתון „סאָציאַל־דעמאקראט״ (1909) וסיפורים בעתוני אידיש בוארשה. אחר מלחמת־העולם הראשונה חזר לבריסק, ומשנת 1923 ערך את העתון המקומי „פאָליעסער שטימע״ (תחילה כשבועון ומשנת 1924 פעמיים בשבוע). פירסם בעתונו פיליטונים בשמות שונים.

יצחק היילפרין

נולד ב־1826 בבריסק־דליטא, מת ב־1901 בחאַרסון. משורר עממי באידיש. שיריו המקובצים הופיעו בשם „דער לידער קראנץ״ (אודיסה 1891). כתב גם שירים עבריים.

גרשון שמעון הורנפלד

נולד ב־1838 בבריסק־דליטא, מת ב־1806 באודיסה. סופר אידי. פירסם ב„קול מבשר״ תיאורים על חיי הקרימאים.

צבי (הרי) וולפסון

נולד ב־1887 בבריסק־דליטא. יושב באמריקה. פילוסוף נודע, חיבר ספרים באנגלית על ר׳ חסדאי קרשקש וספר מקיף על שפינוזה ותורתו. פרופיסור לפילוסופיה באוניבר־סיטת קמברידג׳ שבארה״ב. פעל הרבה לרכישת הספריה המהוללת של אפרים דינארד לספרית אוניברסיטה זו. לאחר פטירתו של ר׳ חיים טשרנוביץ („רב צעיר״) נתמנה אחד מעורכי הירחון העברי „בצרון״ בניו־יורק.

פאולינה ואֶנגרוב

נולדה ב־1833 בבריסק־דליטא, מתה ב־1916 בגרמניה. פירסמה בגרמנית ספר זכרונות על חיי יהודי רוסיה במאה הי״ט: „מעמוארען איינער גראסמוטער״ („זכרונותיה של סבתא״).

סמיון ואֶנגרוב

נולד ב־1855 למרדכי ופאולינה ואֶנגרוב. מבקר רוסי. חיבר את הספרים „האופי ההירואי של הספרות הרוסית״ ו„השרטוטים העיקריים בתולדות הספרות הרוסית החדשה״.

דורה טייטלבוים

משוררת ילידת בריסק. קומוניסטית. בשיריה רבים הנושאים המהפכניים, וכמה מהם הקדישה לעיר מולדתה, כגון: „איז געווען אמאל א הויז", „ניגון", „מיין מאמעס האנט", „איך שפרינג אויף די חורבות פון מיין שטאדט בריסק". שיריה נדפסו בכמה כרכים.

ישראל איסר כהן

נולד ב־1866. בשנות השמונים עבר ללייפציג ועסק בביבליוגרפיה ובחקר קדמוניות. בשנים 1886—1910 היה מורה ב„אינסטיטוטום יודאיקום" שנוסד בלייפציג על־ידי פרופ' פרנץ דליטש. ב־1920 הוסמך בלייפציג בתור פרופי־סור, אף כי לא ידע גרמנית על בוריה. נזכר על־ידי הפרופ' דלמן ב„דקדוק השפה הארמית" ועל־ידי הפרופ' לצרוס על הגישו להם עזרה רבה. משערים, כי חיבר גם תרגומי תנ"ך לאידיש בהוצאת המיסיון, אף כי לא התנצר מעולם.

יהושע יוסף כלבו

נולד ב־1837 בבריסק־דליטא ומת ב־1920 בירושלים חוקר עתיקות (כונה בפי אנשי ירושלים „ר' יהושע'לי בריסקר"). מנעוריו נדד בארצות שונות וכל ימיו עסק בחקירת מבנה של ירושלים הקדומה. הוציא ספר בשם „בנין אריאל" על תבנית ירושלים ובית המקדש וכליו (וינה, תרמ"ג, הוצאת בית מלכות־אוסטריה — התקציב להדפסת הספר ניתן על־ידי הקיסר פראנץ־יוסף). חטב מעץ דוגמה של בית־המקדש על־יסוד חקירותיו במוזיאון הבריטי ובותי־קאן. לאחר הדפסת ספרו קיבל תואר פרופיסור וסטיפנדיה לכל חייו. עלה לירושלים ועסק בחקר כתבי־יד עתיקים.

יעקב מורגנשטרן

נולד ב־1821 בבריסק־דליטא, מת ב־1890 בלונדון. סופר עממי באידיש. חיבר „מעשה בג' אחים", סטירה אנטי־חסידית; „ר' שמחה פלאכטע"; „מעשה בשני שותפים או שני קצבים"; „שבת אחת בגן־עדן", ועוד.

מיכאל (מייקל) מינץ

נולד ב־1858 בבריסק־דליטא, מת ב־1812 באמריקה. עלה לארץ־ישראל עם הביל"ויים בשנת 1882, והיגר לארצות־הברית ב־1887. יסד בשיקגו את העתון היומי „אידישער קוריער", ובשנת 1888 הוציא את העתון „דער יידישער אַדוואָקאַט".

משה יצחק מינץ

נולד בתר"כ בבריסק־דליטא למִשפחה מיוחסת למד ב„חדרים" בבתי־ספר ובאוניברסיטאות בחרקוב ובמוסקבה. השתתף ביסוד „ביל"ו" בחרקוב (1882). עבר ברחבי רוסיה והטיף ליישוב ארץ־ישראל והגיע עד קושטא. בשנת 1884 עלה לארץ, אולם ב־1885 נסע לאמריקה ושימש שם עורך העתון „פאלקס צייטונג". ב־1889 החל לערוך את ה„פאלקס אדוואָקאַט" וייסד את חברת „שבי ציון". ב־1892 ביקר מטעם ציוני אמריקה וקנדה את המושבות העבריות בארץ־ישראל. בשובו לארצות־הברית היה לעורך ומו"ל של „דער אידי־שער קוריער".

ב. מיכלוויץ'

(פסבדונים של יוסף איזביצקי)

ביניש מיכלוויץ'

נולד ב־1876 בבריסק־דליטא. מ־1897 פעיל ב„בונד". ב־1899 הוציא לאור את „ווארשעווער ארבייטער". שימש עוזר לעורך במערכת „דער וועקער". מ־1916 היה יושב־ראש אגודת הסופרים בווילנא. ערך את ה„פאָלקס צייטונג" בווארשה. פירסם „זכ־רונות פון א אידישן סאָציאַ־ליסט" (1921).

מנחם באריישא (פסבדונים של מנחם גולדברג)

אחיו של אברהם גולדברג. התחיל את עבודתו הספרותית ב־1905 בשירים ב„דער וועג" ואחר־כך ב„ליטעראַרישע מאָנאַטסשריפטן" בווארשה. היה בחוגו של י. ל. פרץ והשתתף בקבציו „יודיש", שם פירסם את הפואימה „שלמה". אחר־כך השתתף ב„היינט". לאחר מלחמת־העולם הראשונה נסע לארצות־הברית, וערך שם את הירחון „טעאַליט". הפואימות שפירסם: „זאַוול רימער", „פולין", „הגלגול", „דער גייער" ועוד.

פסח נוביק

נולד ב־1891 בבריסק־דליטא. מ־1907 פעיל ב„בונד" בארה"ב. היה מזכיר מערכת „די נייע וועלט", ואחר־כך העתון היומי הקומוניסטי „פרייהייט". עורך העתון „מארגען פרייהייט" היוצא לאור בניו־יורק.

בצלאל פרידמן

נולד ב־1897 בבריסק־דליטא. פירסם שירים ב„יידישע זאמעלביכער" (ווארשה 1919) בעריכת י. מ. ווייסנברג, ואחר־כך בקובץ „אויפן וועג" ועוד. עבר לארצות־הברית, ובה פירסם שירים בעתון היומי „מָארגען זשורנאל" ובקובץ

„שריפטן". חיבר אופיריטות. עוסק בהוראה בבתי־ספר אידיים בניו־יורק.

וויליאם (זאב) פוזניאק

נולד ב־1884 בבריסק־דליטא. מת ב־1919. ב־1896 היגר עם הוריו לאנגליה. נתמנה מזכיר לארגון הציוני „המערבי". השתתף בעתונות האידית באנגליה. עבר לארצות־הברית וערך באידיש את העתונים „שיקאגער לאָיד רעקאָרד", „אידישע פרעסע" ואחרים. פירסם ספר בשם „דאס שווארצע בוך", המכיל חומר על הפוגרומים ביהודים בפולין ובגליציה, וכן דראמה מחיי מלחמת השחרור בארצות־הברית.

ויליאם צוקרמן

נולד ב־1885 בבריסק־דליטא. היגר ב־1901 לארצות־הברית ועבד בבתי־חרושת. פירסם מסות בעניני אמונה ומסה פילוסופית על ברגסון ותורתו. בשנים האחרונות יושב בלונדון, בה הוא עובד כעתונאי, ופירסם מאמרים באנגלית על רוסיה ועל המהפכה.

יצחק פרלוב

נולד בבריסק ב־1911. משורר ומספר אידי. התחיל את עבודתו הספרותית בכתב־העת „החלוץ" וב„פּאַליעסער שטימע" שהופיע בבריסק. ערך שם את הקבצים הספרותיים „יונג פּאָליעסיע" ו„יונג פּאָעזיע". פירסם שירים ורומנים: „פרוינזא ווערדע" (1932); „אונטערגאַנג" (1934); „טעאַטער לידער" (1935); „אונזער ליקוי חמה" (1947); „עקזאָדוס" (פואימה — 1947); „די מענטשן פון עקזאָדוס" (1949), ועוד. משתתף בעתונות היהודית בארץ ובחו"ל.

אברהם קוארנצקי

יליד צ׳רניגוב. חי בנעוריו בבריסק־דליטא. מת ב־1889. חיבר ספרים תורניים. תירגם לעברית את הספר „דער יידישער טריאיאק" מאת שלמה הירש אויפנהויזן — פולמוס נגד ספרו האנטישמי של מאיטינג (וארשה, 1873).

אברהם קפלן

נולד ב־1892 בבריסק־דליטא. מ־1912 הדפיס מאמרים בעתונים „מאמענט", „שטערן" (בוילנא) ו„גוט מארגען" (באודיסה). הדפיס ב־24—1923 בעתון „פּאַליעסער שטימע" סקירה מקיפה על תולדות העיר בריסק־דליטא.

זאב וולף רבינוביץ

נולד ב־1829. מת ב־1925. עסק בחקר התלמוד ובחכמת ישראל. פירסם מאמרי מחקר ב„ירושלים" של א. מ. לונץ. ספרו „שערי תורת ארץ־ישראל" הכולל פירושים, הערות והגהות על תלמוד ירושלמי, יצא לאור בירושלים בשנת ת"ש.

מיכאל רבינוביץ

נולד ב־1856 בבריסק־דליטא, מת ב־1914. בנו של ר׳ ישראל צבי, מצאצאי בעל „פנים מאירות". סוחר ועסקן. השתתף כציר בקונגרסים ציוניים. פירסם מאמרים ב„הצפירה", „הלבנון" ו„הקול" בפסבדונים בן־יצהר. ב־1895 הוציא בוארשה סיפור בשם „אור מתנה".

סטיפן רודיאנסקי

נולד ב־1887 בבריסק־דליטא (אביו גדליה רובינרוט). עוד בהיותו תלמיד הגימנסיה אירגן יחד עם ניר־רפאלקס ומ. יארבלום חוג סטודנטים. למד פילוסופיה והיסטוריה. פירסם מחקרים על שפינוזה ועל ברגסון בירחון „לעבן און וויסענשאפט" בעריכת א. ליטווין. חיבר ספרים בפולנית.

אברהם רייכר

נולד ב־1841 בבריסק־דליטא. מת במינסק ב־1903. חיבר את הספרים „די יתומים", „די תוכחה", „דער רובל" ושירי בדחנות.

ב. שלעווין (פסיבדונים של בנימין שיינמן)

סופר יליד בריסק, מחבר הספרים: „היה זה אתמול", „משפחת קין", „מצעד על בריסק", „היהודים מבאַלוויל" ועוד. קומוניסט. בימי מלחמת העולם השניה היה בצרפת ונטל חלק במאבק המחתרת עם הנאצים.

מנחם מנדל שפירא

נולד ב־1891 בבריסק־דליטא. מ־1918 היה מזכיר ה„בונד" במינסק. לאחר זמן עבר לקומוניסטים, ומשנת 1928 מזכיר במערכת הירחון האידי „ראטנבילדונג" בחרקוב.

עסקני־ציבור

ר׳ חיים כהן

מאת ד״ר מ. א. אייזנשטדט, הרב הראשי בפטרוגרד

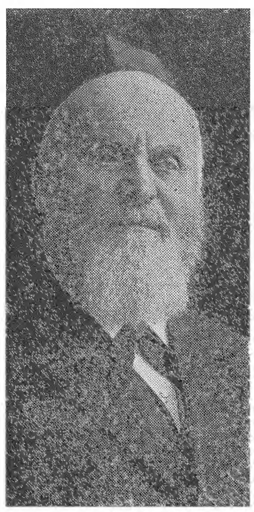
ר׳ חיים כהן היה סוחר עשיר ונדבן בבריסק. גם לאחר זמן, בשבתו בפטרוגרד, הוסיף להיות קשור לבריסק. בנו, בנדט כהן, היה מו״ל ידוע, בעל הוצאת „ילקוט״. בנו השני, דוד, הוא חבר הנהלת הוצאת „דביר״, והיה בשעתו מו״ל העתון „הארץ״.

●

באחד הערבים, כשנה או שנתים לפני המלחמה, בקרני בביתי איש אחד שראיתיו בפעם הראשונה.

כבן עיר גדולה לא דבר חדש הוא לי לראות פנים חדשות בביתי. אבל שונה היה הביקור הזה מכל הביקורים, ועל כן עשה עלי רושם מיוחד במינו.

— שמי חיים כהן, פנה אלי האורח הדובר בי, ובימים האחרונים באתי להשתקע הנה בפטרוגרד. כעת לקחתי לי דירה קבועה, וע״כ באתי אליך להודיעך, כי רצוני להיות חבר לכל דבר טוב, כראוי לכל יהודי, ופקודתך תשמור רוחי. בצאתי את ה־עיר לעתים קרובות לרגלי עסקי — הנה בני פה, וכי יהיה דבר לך אליהם, צלצל ע״י הטלפון והודיעם חפצך. חנני אלהים וישלח ברכה במסחרי, ובמצבי עתה לא שכחתי את ימי מרודי, אסיר תודה אהיה לך אם תואיל להיות לעינים לבני ולמורה דרך להם במעשי הצדקה.

ר׳ חיים כהן

הנני מודה על האמת, כי דברים כאלה שמעתי בפעם הראשונה בימי חיי. ואין כל פלא אם מהשעה הראשונה קנה האיש הזה את לבי לכבד אותו, — טרם ידעתי מי הוא ומה מעשהו. זאת היתה הפגישה הראשונה, וכמובן, לא הפגישה האחרונה.

***

במשך הימים והשנים הכרתי מעט לדעת את תכונת האיש הזה ואת רוחו, ועוד הפעם הנני מודה על האמת, כי יחיד היה האיש במינו.

כתלמיד חכם וכאיש משכיל היה מוקיר רבנן וסופרים מאין כמוהו. הוא לא הסתפק בזה שתמך בידם תמיכה חמרית בצר להם בטרם דרשוהו, — הוא אהב להתאבק בעפר רגליהם במלוא מובן המלה.

וכשאני אומר: ביתו היה פתוח לרווחה והיה בית־וועד לחכמים — רצוני להדגיש ולאמור כי הדברים הם פשוטים כמשמעם. כך היה מנהגו של האיש המצויין הזה, שדלתי ביתו לא נסגרו כל היום על המנעול כנהוג בערים הגדולות. וכי בא אורח, רב או סופר מערי התחום, והימים בידם ימי החוקים המעיקים עלינו, היה יודע, כי בבית חיים כהן יש לו מקום לשבת באין מפריע.

ענגו היותר גדול היה לבוא בערב אחרי עבודתו ולמצוא רבנים וסופרים סביב לשולחנו, והוא נהנה מזיו אורם ומדבריהם.

לא אחת ולא שתים ראיתי בביתו, איך אורח מכניס אורח, ורב וסופר שבאו מערי־השדה מכניסים לחדריהם ומזמינים לשולחן ר׳ חיים את אורחיהם הם, והוא איננו מרגיש כל זרות בזה. באותה שעה הייתי לומד הלכות הכנסת אורחים.

אהבתו לעמו ולארצנו לא ידעה כל גבול. בהיותו בכלל איש חי ורב־פעלים ביקר פעמיים בארץ־ישראל, והבי־קורים האלה הגדילו את אהבתו לארצנו על אחת שבע, ומאז לא ידעה נפשו מנוחה. בשבתו בבית בפטרוגרד ובלכתו בדרך לרגלי עסקיו, הגה תמיד בציון משאת נפשו. אדיר חפצו היה לראות את ארצנו הנשמה נהפכת חיש לארץ נושבת ע״י אנשים בעלי הון המפזרים את רכושם לבניין בתי־חרושת המכלכלים פועלים לאלפים ולרבבות והמפתחים את דרכי המסחר שם במדינה. ולמטרה זו בא בחליפות מכתבים עם העסקנים הנודעים בעולם הציונות.

הוא היה בז לקטנות. בשחוק מהול בתוגה דיבר תמיד ע״ד „פזרונם״ של אדירי ישראל ברוסיה „„המפזרים״ כסף למאות ולאלפים להרחבת היישוב; ותמיד בא עלי בטענה שמסתפק אני במועט ואינני מזרז אותו ואת בני ביתו, וכמובן גם את יתר מכרינו, לבזבז חלק גדול מהונם לטובת ארץ־ישראל.

עפ״י מקרה קראתי את מכתבו ששלח פעם מחארקוב לבניו, והמכתב הזה היה כתוב בנוסחא של צוואה — והוא כתוב בנוסחא של איש קדוש ובעל נפש נאצלה. במכתב זה מזכיר האב לבניו את כל ההרפתקאות שעדו עליו בימי חייו, ומוכיחם לדעת, כי האושר לא בצל העושר ינוח, כי אם בצל הדעת והצדקה. במכתבו זה כבר יש רמז, כי אין נפשו ליהנות מהונו אשר רכש בימי חייו, וכי הקדש הקדישו לעמו ולארצו.

כשנה לפני מותו, טרם עוד הרגיש במחלתו, דרש ממני בחזקה לאסוף עשרה אנשים מאדירי ישראל, שיקדישו את כל הונם לטובת אחיהם... „ואני אחד מהם״ ענה בתמימות יתירה, מובן שאת תשעת האנשים לא מצאתי, ורק אחד מעשרה מצאתי, והוא חיים כהן.

***

הוא חלה את מחלתו אשר לא האמין כי מות בה, ולא הספיק לצוות לביתו בכתב ובאופן רשמי, ופתאום מת. אבל הבנים המכבדים את אביהם במותו, כמו בחייו, קיימו דברי המנוח במלואם. ידעו יורשיו עד כמה הוקיר המנוח את ספרותנו; ועוד בערב לפני מותו דיברנו ע״ד הוצאת הספר „התלמוד וחכמת הרפואה״ של הד״ר י. קצנלסון שקיבל על חשבונו. ידעו עד כמה הוקיר את העבר שלנו, המוביל אותנו לעתיד בהיר, וייסדו את „העבר״ בשם „הוצאת חיים״ לזכר נשמתו הגדולה שיצאה בטהרה ב״יז כסליו תרע״ז.

ר׳ ישראל אשר שרשבסקי וחבריו

מפי ב. קולודיצקי

מיסד „ביקור־חולים״ בבריסק הוא ר׳ ישראל אשר שרשבסקי, אביו של הבנקאי רפאל שרשבסקי מוארשה. בחותמת „בקור־חולים״, וכמו־כן על פתקאות התרופות, היה חרות ומודפס השם „שרשבסקי״, כי תנאי התנה עם בתי־המרחקת: להוזיל את המחירים לנזקקי „בקור־חולים״. בתור רופא „בקור־חולים״ הוזמן ד״ר הורביץ ולפקיד נתמנה צבי קולודיצקי ושניהם היו נוסעים לבקר אצל החולים. אולם מכיון שהבתים לא היו מסומנים במספרים בעת ההיא, וגם הרחובות לא היו מסודרים כל צרכם, קשה היה למצוא את מקום מגורי החולים. לפיכך שכרו בית, והחולה צריך היה לבוא תחילה להרשם אצל צבי קולודיצקי ברשימת הביקורים העתידים לבוא וכך היו רושמים את מעונו של החולה: פלוני גר אצל זאב הדייג וזאב הדייג על יד בריל הצולע, ועוד סימ־נים מעין אלה.

בשעות קבועות היה הרשיל, הוא צבי, נוסע עם הרופא הורביץ בעגלה ורכב על הדוכן. הרשיל היה איש חסיד וישר, עני ואביון. הוא ידע קצת לטינית וכשנכנסו אל בית אחד החולים, עמד הרשיל והקשיב בתשומת־לב לדברי הרופא, והסתכל בהתענינות בתרופות הרשומות. וכך רכש לו במשך הזמן ידיעות מעשיות בחכמת הרפואה, עד כדי כך שרופאים התיעצו אתו, ואף נתפרסם לרופא גם הוא, אף כי הכל ידעו כי לא למד תורת הרפואה מימיו. כשמת העשיר שרשבסקי נפל הגורל על ר׳ לייזר מנדלבלט, איש ישר חשוך־בנים להיות מנהל „ביקור־חולים״. אז נוסדה החברה „לינת־הצדק״ ונרשמו בה אנשים צעירים שתפקידם היה לסעוד את החולים לפי התור. ומי שהגיע תורו ולא יכול לשבת היה משלם עשרים קופיקות ושכרו במקומו ממלא־מקום.

כעבור זמן־מה באו למוסד זה רופאים מובהקים כגון: הד״ר שטינברג וליאון שרשבסקי; אולם בעלי הבתים התנגדו לכך שרופאים יעמדו בראש המוסד הזה, ודוקא הציונים הם־הם אשר תמכו בזכות הרופאים לנהל את המוסד. בין המתנגדים הראשיים שניהלו תעמולה גדולה נגד הרופאים היה אחד בשם ברוך ביסקוביץ. ר׳ לייזר מנדלבלט היה נוח לבריות וקשה לכעוס. ניסו להכעיסו ולהקניטו, אך היה שומע לדברי יריביו ובאי „בקור־חולים״ ובחיוך על פניו היה פונה אל הנרגנים ומבקשם להרגע ולשפוך לפניו את מרי שיחם.

פעם נכנס אליו עגלון בימים שלפני הפסח ואמר: „ערבא טבא, ר׳ לייזר! רציתי לכבדך בברכה, שיכנס הרוח באבי־אביך, אבל אנכי לא אומר את זאת כי אם אסתפק בשנוי

נוסח: תיפח רוח זקנתך, ואולי גם זאת לא אגיד...״ ר׳ לייזר ביקשהו לשבת ואמר: „מה שלא תאמר ואיך שלא תנסח את ,הזכרת־הנשמות׳ של סבא וסבתא שלי — בין כך וכך הריהם שוכני־עפר; מוטב איפוא שתניח להם וינוחו בשלום על משכביהם, ואתה תאמר לי, מה חסר לך ובשל מה כל הכעס והרוגז כי נזעקת לבוא אלי בחרון־אף.״ לשמע הדברים הרכים האלה התפייס העגלון, חמתו שככה וביקש סליחה מר׳ לייזר על שהוציא מפיו דברים שלא כהוגן...

טיפוס של „חובב־ציון״ בכל נפשו ומאודו היה ר׳ בן־ציון ניימרק, בעל „חדר־מתוקן״, מן הראשונים להוראת עברית בבריסק. בתור מורשה מטעם ועד חובבי ציון באודיסה, היו מוסרים לידיו את כל הכספים שנאספו מתרומות ה„קערות״ בערב יום־הכיפורים. קולודיצקי אסף את הכסף בבית־הכנסת של ר׳ ישראל וואלף — בנין בעל שתי קומות — והיה מוסר לו את הסכום בצירוף תוספת של שלושה רובל, דמי־חבר לועד האודיסאי.

בן־ציון ניימארק היה ממנהלי ביקור־חולים, ה„הקדש״ ובית־המדרש. כשיסדו את „החברה להלואה וחסכון״, נבחרו כמנהליה ציונים — מר לוי ויניקוב, יושב־ראש ומר שרשבסקי. בתפקידי „ביקור־חולים״ נכללה גם כלכלת אלמנות ויתומים, „לינת־הצדק״ וחלוקת רפואות. בשנת 1912־11 פרצה מחלת הקדחת ואז נקנתה ע״י „ביקור־חולים״ כמות גדולה של אבקת חיגין וצבי קולודיצקי בעצמו היה מסדר את המנות ומחלקן לנצרכים.

על מנהיגי העיר נמנה גם יקותיאל פוליאק. מזכיר ועד הקהילה, זאב דב בגין, היה מהציונים הראשונים בבריסק עוד לפני המלחמה; הוא היה חבר הועד הציוני, ופקיד בבנק לפני שנתקבל למזכיר הקהילה. מסור היה בכל לבו ונפשו לציונות אבל איש מוזר בהליכותיו. הרבה דברים העמיד על דעתו, וכאשר יסדו הציונים „מנין ציוני״ בבית פרטי — הודיע בגין, שבמקום רשיון מטעם הרשות די יהיה אם הוא יתן אישור בכתב על שם קולודיצקי מטעם ועד הקהילה. והנה לא ארכו הימים ובעל־הבית הלשין לפני הרשות, שזה אינו בית־ועד לציונים, כי־אם בית־כנסת, ולשם כך יש לקבל רשיון מיוחד מטעם הממשלה. מר בינוש קולודיצקי נענש על־ידי בית־הדין בקנס 100 זהובים או שלושה ימי מאסר. חס קולודיצקי לבזבז מכספי הציבור ובחר להיכלא במאסר שלושה ימים.

בתפקיד מורשה של קהק״ל המשיך קולודיצקי בבריסק עד עלותו ארצה. פעם מסרו לו כי ב„סלאנימער שטיבל״ לא נעשו שום הכנות לאוסף תרומות ב„קערת״ ערב יום־הכיפורים. גיסו בא ואמר לו שלא ישלח שמה שום אדם לשאול על כך, כי ודאי יגרשוהו. הלך קולודיצקי בעצמו והעמיד את הקערה ודרש מהמתפללים לנדב, ואמנם נדבו בעין יפה. אחרי התפלה ספרו לו כי ה„רבי״ אמנם פקד לגרש משם את שליחי הציונים, אבל אותו לא העזו לגרש.

ב־1915 נשאר ב„הלואה וחסכון״ סכום כסף של הקהק״ל, וכשחדלו הבנקים לשלם את הפקדונות למפקידים לקח אתו יוסף שרשבסקי את הכסף למוסקבה. קולודיצקי כתב אליו וקיבל תשובה כי מסר את הכסף ללשכה הציונית במוסקבה.

בן־ציון ניימרק

מאת מ. ליזרוביץ

אחת הדמויות המופלאות בתנועה הציונית בימי ביל״ו.

לפני חמישים שנה, בראשית פעולתה של התנועה, היתה העליה כרוכה בפעולה נועזת: לעזוב קיום בטוח ולהיות מופקר לרעב, מצוקה וקדחת. קפיצה זו עשה בן־ציון ניימרק. כרבים מעולי הימים ההם לא החזיק מעמד, עלה וחזר. אך לא כ„יורדים״ היה. הוא לא תלה את הקולר בארץ ולא שפך עליה את זעמו. רגש של אשמה ליווהו כל ימי חייו, על שלא עמד במבחן בשעה גורלית. ובשובו לעירו, התמסר ביתר התלהבות לתנועה הציונית.

בימים ההם קשים היו דרכי ההסברה הציונית. היה נחוץ להטיף בבתי־כנסת וגם לחדור אל בתי־תפילה של החסידים („שטיבליך״). בתי־ספר לא היו קיימים, אך התחילו לייסד „חדרים מתוקנים״, וב״צ ניימרק פתח בבריסק מוסד מסוג זה. הוא הקים ספריה למשכילים הצעירים בעיר, אסף מנויים בשביל העתונות העברית והיהודית. לפעמים היה צורך לפעול במחתרת שלא בהתאם עם חוקי־המדינה, כי ההסתדרות הציונית לא היתה מאושרת על־ידי השלטונות. נדרשו הרבה תחבולות כדי להתגבר על הקשיים. את הכרוז („פרוקל־מציה״ בלשון הזמן) לרגלי כינוס הכינוס הציוני הראשון הדפיס ב״צ ניימארק במבצר בריסק...

ב״צ ניימרק נבחר כציר בריסק־דליטא לקונגרס הציוני הראשון בבזל (1897). אך מחוסר כסף להוצאות־הדרך לא נסע לשוייץ. היה ציר ציוני רוסיה בועידת הלסינקי (1906), חבר „בני־משה״ ומזכיר ההסתדרות הציונית במינסק בימי מלחמת־העולם הראשונה.

בערוב יומו עלה שוב לא״י ומת בן שמונים ושתים.

ר׳ מרדכי שיינרמן

נולד בט׳ באב 1870, נפטר ב־1929.

מראשוני תנועת חיבת־ציון בעיר. היה נוסע בעיירות, מטיף לאהבת ציון ורוכש לבבות לתנועה. מורה ומחנך עברי בעל כשרון, מחלוצי שיטת „עברית בעברית" בבריסק־דליטא. היה נותן שעורים בתנ"ך, ומתבל דבריו בסיפורים מההיסטוריה שעוררו את ההכרה הציונית של תלמידיו.

בנעוריו נתפרסם כ„עילוי". אחרי שהוסמך להוראה הוזמן לרבנות באחת מערי ארצות־הברית, אבל דחה את ההצעה, כי לא רצה לעשות את התורה קרדום לחפור בו.

חלש היה בגופו, אבל אמיץ וגאה. ממארגני „ההגנה העצמית" בבריסק־דליטא ומפעיליה. מחסן הנשק היה מוסתר בגנו תחת עץ תפוח. המשטרה הצארית ערכה אצלו חיפושים אחר חומר ציוני ונשק, אך הוא הצליח להתחמק ממאסר.

בשנת תרס"ט עלה לארץ ישראל ונתקבל כמורה בבית־הספר ברחובות. הוא חלם להעביר את משפחתו לארץ, אולם מחלה קשה תקפתהו ומקץ שנה חזר שבור ורצוץ לבריסק־דליטא. בשנת 1925 שב ועלה עם משפחתו. הימים ימי משבר קשה בארץ והוא התלבט הרבה בחיפושי עבודה, עד שנתקבל בתור מזכיר אגודת הסופרים ובטאונה „מאזנים". בעבודתו זו עסק עד יומו האחרון.

ד"ר שמריהו שטיינברג (קסאוורי גריגוריביץ׳)

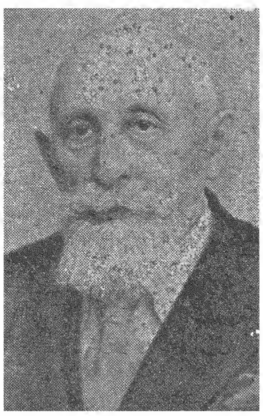
נולד בבריסק ב־1844. אביו — עורך־הדין גרשון שטיינ־ברג. התחנך בחדר ואחר־כך בבית־הספר לבני אצילים, גמר גימנסיה בגרודנה ולמד רפואה באקדמיה הצבאית לרפואה בפטרבורג. גמר את חוק לימודיו בהצטיינות, ונתמנה לרופא צבאי בגדוד הרגלים השני. ב־1878 נתמנה רופא ראשי לחיל־המצב במבצר בריסק. התפרסם כרופא מצוין. בשנת 1892 נאלץ להתפטר ובסרבו להתנצר איבד את זכותו לפנסיה.

עסק בפעילות בצרכי ציבור. בשנת 1899 נכנס לאגודה הציונית ונבחר ציר לקונגרסים ציוניים. הצטיין בהגנתו על היהודים בבריסק, כשחיילי־מילואים מגוייסים שעמדו להשלח לחזית יפאן ניסו לערוך פרעות בעיר ביוני 1905. על אהדתו לתנועת החופש ברוסיה היה כלוא חודש בבית־הסוהר בבריסק בשנת 1906. בשנת 1911 תקפתהו מחלה קשה ומת בפטרבורג, ולפי צוואתו נקבר בבריסק.

כתב חוברות ביידיש — תאור השריפה הגדולה בבריסק (1895), מונולוג סאטירי על אשה יהודית מבריסק בשם „מזלה של חיה׳לה", מחזה „הינדה אידלסון" שבו תאר את חיי היהודים ברומניה (שימש שם רופא צבאי בימי מלחמת קרים), ספר על מחלות מידבקות ומאמר על הפוגרום בקישינוב.

ר׳ לוי יצחק ויניקוב

ר׳ לוי יצחק ויניקוב ז"ל נולד בעיירה סורז׳, פלך צ׳רניגוב. בשנת 1897 נשא את בתו של העסקן ר׳ זלמן טננבוים מבריסק, ואז החלה עבודתו הציונית והציבורית. הוא נמנה בין העסקנים הד־גולים שמסרו את נפשם לטו־בת העם והרעיון הציוני.

ר׳ לוי יצחק ויניקוב

אף כי ר׳ לוי יצחק ויני־קוב היה טרוד תמיד בעס־קיו, בתעשית עורות ובמס־חר יערות, היה במשך עש־רים וחמש שנים רצופות יו"ר הסתדרות הציונים הכלליים בבריסק. לא היה מפעל חשוב שלא עמד בראשו. שליחי הקרנות הלאומיות והמפלגות הציוניות, לרבות נציגי השמאל, בבואם לבריסק, באו לביתו להתיעץ אתו ולבקש עזרתו. משום כך הוכתר בשם „הקונסול הציוני בבריסק".

בשנת 1913 ביקר בארץ־ישראל ומשם נסע לקונגרס האחד־עשר כציר בריסק.

חשובה ורבת אחריות היתה עבודתו ב„ג׳וינט" בשנת 1918, כאשר רבבות פליטים זרמו לבריסק אחרי שובם מן הגרוש, והוא עשה גדולות לטובתם.

יד ושם לו ביסוד הגימנסיה העברית „תרבות" בבריסק, והיה היושב־ראש של הוועד הגלילי במחוזות פוליסיה ונובוגרודק. כן היה חבר מועצת העיר וועד־הקהילה בבריסק.

ר׳ לוי יצחק היה מחסידי חב״ד, והתלהבותו החסידית ניכרה גם בעבודתו הציונית. אחרי מלחמת העולם הראשונה היה חבר הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין, ועבד ללא ליאות ופחד בתנאים הקשים ביותר במשטר העריצות בפולין. בהיותו ממקורביו של יצחק גרינבוים המשיך גם בארץ בעבודתו הציבורית בהתאחדות הציונים הכלליים, בארגון העסקנים הציונים הותיקים וכיו״ר ארגון יוצאי בריסק. נפטר בשנת 1952 בתל־אביב.

זרח זרצקי

נולד בשנת 1891 בפטריקוב, פלך מינסק. היה חבר קבוצת „התחיה". בשנת 1909 בא ארצה ועבד בפרדסי כפר סבא ובשמירה וכן השתתף בייסוד הגמנסיה „הרצליה". כעבור שנה וחצי חלה בקדחת קשה וחזר לחו״ל והיה מורה לעברית בייקטרינוסלאב. ב־1921 עבר לבריסק, ועסק שם בפעולה ציונית. היה חבר ועד־הקהילה, ועד בתי־הספר העבריים בעיר, סניף „תרבות" בפוליסיה, וועדי המוסדות לטיפול ביתומים במחוז. בשעת הפילוג בין הציונים הכלליים הצטרף ל„עת לבנות", אך ניהל את עניני הבחירות לסיים הפולני גם מטעם הפלג השני. פעולה זו היתה כרוכה בסכנת־נפשות, מחמת עמדת השלטונות הפולניים כלפי המיעוטים באותה תקופה.

זרח זרצקי

בתחילת מלחמת העולם השניה היה בוילנה, ופעל בהנהלת ה„ג׳וינט", ובוועד־הקהילה. רבבות פליטים שהצילו את נפשם מציפרני הנאצים מזכירים את שמו בהוקרה רבה. ביזמתו נוסדו על־ידי ה„ג׳וינט" בתי־מלאכה להעסקת הפליטים (מאפיות, נגריות וכו׳), והוא סייע בידם להימלט על נפשם בעוד מועד בדרכים שונות ומשונות.

עלה ארצה שנית בשנת 1941. פעל במגבית ההתגייסות. בשנותיו האחרונות סבל ממחלה קשה ומת בשנת 1947 בתל־אביב.

זאב־דב בגין

זאב־דב בגין בן דוד אליעזר נולד בבריסק־דליטא. בנערותו למד בישיבות והצטיין בשכלו החריף והבהיר. היה מלא וגדוש תורה. בהיותו עדיין בחור ישיבה למד בסתר רפואה, אך בשל מסיבות הזמן לא סיים את חוק לימודיו. ידע שפות והיה בשעתו בין ראשוני דוברי עברית. היה בעל שיעור קומה, בקי בתורת היהדות, משכיל ועסקן, נואם ומטיף. התגלמו בו אומץ לב ורצון הקרבה למען הכלל. בצעירותו התמסר לעבודה ציבורית. ביזמתו הוקמו הצריפים הראשונים לשיכונם של נפגעי השריפה הראשונה בבריסק. במשך שנים היה מזכיר ועד־הקהילה בבריסק. כן השתתף בעתונים „היינט" ו„מאָמענט", שהופיעו בוארשה.

זאב־דב בגין

בשנת 1905, כשחששו יהודי בריסק מפני פרעות, היה זאב־דב בגין בין מארגני „ההגנה העצמית", ואף נאלץ להתחמק מפני המשטרה הצארית שגילתה מחסן נשק של המגינים ובתוך זה גם מספר אקדחים אצלו ואצל חברו שיינרמן. ר׳ זאב־דב היה הרוח החיה בקרב הנוער הציוני על כל פלגיו, והטיף וחינך לרעיון הציוני ללא לאות.

בשנת 1939, עם כניסת הגרמנים לבריסק, עמד ר׳ זאב־דב על משמרתו כמאז ומתמיד, והציל 300 יהודים ופולנים תושבי העיר מטבח בידי הנאצים.

ביום המר והנמהר, בחודש יולי 1941, הוטבע בנהר בתוך 5000 יהודים. אמיץ היה גם ברגעיו האחרונים. מסופר עליו כי בבוא הגרמנים לקחתו לטבח גילה התנגדות עיקשת ומפליאה, אולם כוחותיו הדלים לא עמדו לו בפני הנאצים, והם העלוהו על מכונית־משא והובילוהו לנהר. ברגעיו האחרונים זעק לעבר רוצחיו: „יום נקם ושילם יבוא גם עליכם!"

בנו — מנחם בגין, מפקד הארגון הצבאי הלאומי, מנהיג תנועת „חרות" בישראל וחבר בכנסת.

יעקב פיינשטיין

נולד ב־1861 בבריסק. מראשוני חובבי־ציון. השתתף בכינוסים והיה פעיל בארגון ההסתדרות הציונית בבריסק.

אחד מיוזמי החברה „מנוחה ונחלה" שנוסדה בוארשה לשם התנחלות בארץ־ישראל. בשנת 1895 שלח את בנו בכורו אליעזר (ליפמן) לבית־הספר החקלאי במקוה־ישראל, ואף רכש חלקת־אדמה ברחובות. בשנים 1899 ו־1903 ביקר בארץ ואחר־כך העביר את כל משפחתו לרחובות.

יעקב פיינשטיין

באדמתו היתה הבאר העתיקה של המושבה. בשעת חפירתה נתעוררו ספקות אם ימצאו בה מים, ובכך היה תלוי גורל המשק החקלאי. הפועלים מיאנו להוסיף ולרדת לבור האפל מפני סכנת חניקה, והזקן המופלג ר' יונה־צבי, אביו של ר' יעקב פיינשטיין, התנדב לרדת: הוא שבע ימים ושנים — טען — ורק עליו מוטלת החובה הקדושה הזאת. הישיש אמר „וידוי" בכוונה רבה, נפרד בדמעות מבני־משפחתו וירד למטה. ר' יונה־צבי עבד זמן רב ושלח מלמטה דליים מלאי עפר, עד שבא האות שנתגלו המים והוא הועלה למעלה בריא ושלם. הוא זכה להאריך ימים ואף לשבוע נחת מן הבאר „שלו" ששפעה מים רבים והשקתה את פרדסי בנו ושכניו.

ר' יעקב פיינשטיין עסק במסירות רבה בצרכי ציבור. ביזמתו נוסד היקב ברחובות והוא היה חבר בהתנהלתו, הוא היה גם הראשון שנטע פרדס ברחובות. היה חבר בוועד המושבה ובהנהלת אגודת הכורמים, וגבאי בבית־הכנסת.

אחותו היתה הסופרת נחמה פוחצ'בסקי.

ר' שמואל פומרנץ

יליד פרוז'אני. השתקע בבריסק בשנת 1906; גלה יחד עם משפחתו בפרוץ המלחמה, וכשחזר בין הראשונים ב־1918, התמסר כולו לפעולות ה„ג'וינט", ה„הגנה" שאורגנה על־ידי היהודים נגד פורעים ושורה של מוסדות שקמו אז לעזרת העם.

שם ש. פומרנץ קשור במוסד חשוב, ששימש יושב־ראש הנהלתו, הוא בית־היתומים. לו התמסר בכל לבו, ומיום הווסד המוסד הקדיש לו את רוב זמנו ומרצו — עד יומו האחרון. בקום „צנטוס" בפולין נבחר ר' שמואל פומרנץ כיושב־ראש סניפו בבריסק, ולאחר מכן, כחבר ההנהלה בפוליסיה והמרכז בוארשה.

שמואל פומרנץ

הוא שימש ראש ועד־הקהילה בעיר וגבאי בבית־הכנסת הגדול. יחד עם ראש העיר ד"ר וילנר ואברהם לוינסון יבדל לחיים, נלחם, בהיותו חבר הנהלת העיריה, בהתכחשות הפולנים לצרכי הציבור היהודי בקהילה שקמה מהריסותיה.

היה פעיל בארגון הסוחרים וחבר „הבנק העממי" שהיה מוסד אשראי לכל שדרות הציבור. במזגו הנוח, בחושו המעשי ובקסמו האישי הצליח ר' שמואל פומרנץ לפשר ולגשר בין תושבי העיר, וזכה להכרה ולהוקרה.

זכה לביקור קצר בארץ ב־1937. בזמן המלחמה הוגלה לקובל ונספה בין קדושי העיר.

משה לובטקין

נולד בבריסק במשפחה מיוחסת. גבוה, רחב־כתפים, בעל עינים טובות ובת־צחוק מרחפת תמיד על שפתיו. בשנת 1913 התחיל בפעולתו בנוער בבית־הספר התיכוני למסחר. ארגן אגודה בשם „בני ציון" והקדיש זמנו ל־ספריה המקומית, להרחבתה ולשכלולה.

משה לובטקין

היה עובד אחראי ב„ועד האמריקאי" (מטעם הג'וינט) ופעל הרבה במתן עזרה ושיכון לפליטים שחזרו העירה.

היה אחד המייסדים של תנועת „צעירי־ציון" בבריסק, שצמחה מתוך אגודת הנוער היהודי „התחיה". כן היה מהפעילים בין עסקני החינוך והעבודה הסוציאלית, חברי „צעירי־ציון" צ.ס. ו„פועלי־ציון" שמאל, שפעלו ברחוב היהודי לאחר מלחמת־העולם הראשונה.

עלה לארץ בשנת 1924. עבד ב„קופת פועלי א"י", ובש־נותיו האחרונות, במשך חמש־עשרה שנה, היה מנהל עניני הועד־הפועל של הסתדרות העובדים. היה גם חבר הנהלת ארכיון העבודה, והשקיע במוסד זה מרץ רב ועזר להתפת־חותו. כחבר בועד המפקח של בית־הספר המקצועי ע"ש מכס פיין הקדיש הרבה מזמנו לבית־הספר ודאג לקיומו והתפתחותו.

נפטר בתל־אביב באדר תש"ב (1942) לאחר מחלה קשה.

משה אליעזר בן־ענת (בריינהנדלר)

נולד בבריסק בט"ו במרחשון תרס"ג. בילדותו למד בחדר מתוקן ובבית־ספר תיכון, ולמד כשנתיים באוניברסיטה בוארשה. שם היה חבר בועד הסטודנטים. חבר המועצה הארצית של פועלי־ציון צ. ס. וממייסדי „החלוץ". השתתף בשבועון „פאליעסער שטימע" (שהופיע בבריסק), „בעפריי־אונג" ו„ארבעטער־ווארט".

משה אליעזר בן־ענת (בריינהנדלר)

עלה ביוני 1925. ממיס־די קופת־מלוה של העוב־דים בתל־אביב ומזכירה. היה חבר „אחדות העבודה" ומ־עסקניה, אחר־כך הצטרף ל־מפא"י, עם הפילוג עבר אל התנועה „לאחדות העבודה" והיה חבר המרכז והמזכירות הארצית, ובהצטרף תנועה זו למפ"ם — היה אחד מנצי־גיה במוסדות שונים. לבסוף פרש ממנה והיה ממייסדי „לאחדות העבודה". חבר הועד־הפועל של הסתדרות העובדים ומועצת פועלי־תל־אביב. סגן־מנהל לשכת־המס וחבר הנהלת „קרן חוסר עבודה". ב־1931 יזם את הקמת „משען" ועמד בראשו. היה ציר פועלי א"י לקונגרס הציוני הכ"א. חבר ה„הגנה", ובשנת 1942 התנדב לשירות בחיל הנוטרים, והיה מעורכי „הנוטר העברי". בתקופת מלחמת השחרור התנדב לפעולת תרבות והסברה בצבא. חבר בית־הדין ליד מרכז־הגיוס. פירסם מאמרים בעתוני תנועת העבודה: „קונטרס", „דבר", „פנקס", „הפר על־הצעיר", „לאחדות־העבודה". היה מעסקני הפועלים המקובלים ביותר בארץ.

התייחס בידידות לכל הפונים לעזרתו. בכל שעה היה נכון לעזור לזולתו מתוך לב רגיש וחם. נתמזגו בו טוב־לב ותקיפות מוסרית, אך היה גם איש מלחמה, קפדן לגבי עצמו וסלחן לגבי אחרים.

נפטר בתל־אביב בתמוז תשי"ג (1953), לאחר מחלה קשה.

אישים מראשי הציבור בבריסק*

מיכאל אורחוב

יו"ר „קרן־היסוד". תקופה מסוימת היה מן העומדים בראש „ביקור־חולים" ו„לינת־הצדק". חבר הנהלת מושב זקנים ופעיל בשאר מוסדות.

יחזקאל אורחוב

בעל תעשיה. עסק באמונה בעניני מוסדות־צדקה. איש־סודו של הרב ר' חיים סולובייצ'יק וגבאי „בית־המדרש של הרב". מת בוילנה.

חיים לייב איזביצר

פעיל בועד הציוני, בקרן־הקיימת ובקרן־היסוד. שימש מזכיר הגימנסיה של „תרבות". מת ברוסיה כאסיר־ציון.

שמעון איזביצר

נולד בבריסק־דליטא בשנת 1902 לאביו חיים לייב. כשעברה המשפחה לייקטרי־נוסלב, היה שמעון חבר „פועלי ציון", והוא תלמיד האקדמיה ההררית. ב־1922 חזר לבריסק, והתמסר בכל מרצו לעבודה ציבורית. עבד בתור מזכיר „אורט", היה חבר מועצת העיריה, חבר הועד הגלילי של „פועלי ציון" בפוליסיה והמועצה הארצית בפולין. במאי 1933 עלה לארץ. היה פועל־בנין ועבד בתחנת רידינג. ההסתגלות לתנאי הארץ קשתה עליו והוא חלה ומת בתל־אביב.

שמעון איזביצר

הרב יהודה־ליב אייזן

נולד במזריץ' בשנת 1882. למד בבריסק והוסמך להוראה ע"י ר' חיים סולובייצ'יק. השתקע בעיר והיה בה חבר הרבנות עד השואה. היה אהוב ומקובל על תושבי הפרבר הגראיובי שהיה גר בו. הצטיין בקול ערב ונעים, והמונים נהרו לשמוע לרינתו ולתפילתו ב„ימים נוראים".

יעקב ארליך

נולד ב־1862 בבריסק־דליטא. אביו — ר' אליהו ארליך עסקן וסוחר־עצים, נכון תמיד לעזור לזולתו. בשנת 1915, כשנאלצו יהודי בריסק לעזוב את העיר נסע לוולמין שליד וארשה ויסד שם בית־ספר לילדי הפליטים של בריסק. מפעילי הועד הבריסקאי בוארשה (שבראשות הבנקאי רפאל שרשבסקי), אשר עזר הרבה ליהודי בריסק בימים ההם. היה ממיסדי „קופת התגמולים" ומושב־הזקנים. נפטר ב־1927.

ר' שמואל אשכנזי

עלה לארץ מבריסק בשנת 1907. עתיר נכסים, בר־אורין ומשכיל, מעורב עם הבריות. מחלוצי התעשיה בארץ־ישראל ומראשוני בוניה של תל־אביב. כמה שכונות, ובתוכן שטח התחנה המרכזית בתל־אביב, נקראו על שמו. נפטר בשנת תש"ב והובא לקבורה על הר־הזיתים בירושלים.

ר' שמואל אשכנזי

אשר אשכנזי

סגן־יושב־ראש של הסתדרות „המזרחי". מנהל „הבנק השיתופי", פעל הרבה בעניני חינוך ועמד בראש בית־הספר „תחכמוני". נספה עם משפחתו בגיטו.

ד"ר אריה ביגון

רופא. יו"ר „אורט" בבריסק. עסקן עממי מתקדם, פעיל במוסדות עזרה וביחוד בחברת „טאז". נספה בגיטו.

ר' ברוך זוננברג (בוצ'ה שוחט)

מחסידי קוצק. מוהל ידוע. יהודי נאה, אוהב את הבריות ומקרב את הנוער לתורה. עם גמר מלחמת־העולם הראשונה, אחרי חורבן בריסק, הקים מחדש את הת"ת, בנין שהכיל 38 חדרים. מנהגו היה להפריש לעצמו רק חמישית ממשכורתו בתור שוחט, והשאר נמסר לת"ת. רבים מילדי ת"ת בריסק נתמכו על ידו. למרות התנגדותו ל„חפשים בדעות" הגה חיבה לארץ־ישראל. נפטר בן 66.

---

* ועדה מטעם „ארגון יוצאי בריסק־דליטא" טיפלה בהכנת רשימה של עסקנים מכל חוגי הציבור. לצערנו הושמטו הרבה שמות מפני שהועדה לא קיבלה את הפרטים שבקשה מקרובים ומיודעים. אף בחומר שנתקבל חסרים פרטים על פעולתם הציבורית של רבים מן הנזכרים ברשימה זו.
הרשימה נערכה עפ"י סדר א"ב של שמות המשפחה.

ד"ר שניאור זלמן ביחובסקי

בנערותו למד בבית־מדרש. ציוני נודע. פירסם זכרונות מענינים בשבועון הרוסי „יברסקאיא ז'יזן". אביו, שהיה קבלן, סלל את מסילת־הברזל בריסק—בריאנסק. היה חבר הנהלת העיר וארשה, והתפרסם כלוחם נגד גזירות השחיטה.

ר' הירש חיים בורשטיין

סוחר, תלמיד חכם ונדבן, נכד הרב הנודע ר' דוד מאיר. בעל הבית המפורסם טופולובה 12, שהתרכזו בו כל המוסדות הציוניים שבעיר בלי לשלם שכר דירה. חתנו היה הבנקאי ר' רפאל שרשבסקי מוארשה. נפטר בוארשה.

מיכאל ברזובסקי

גמר את הקורסים הפדגוגיים בגרודנה. מנהל בית־הספר העברי הראשון בבריסק, „התחיה". הקים את בית־מסחר הספרים „תרבות" בבריסק. נספה בגיטו.

יוסף אליעזר ברלין

סוחר מנכבדי העיר. גבאי בית־החולים במשך עשרות בשנים. היה נבחר כ„בורר", ועסק בעניני הציבור.

ר' יצחק ברנזל

סוחר עצים. ציוני מסור. ידוע בתור בורר, מקובל על הבריות. שימש גזבר „הבנק העממי", והיה נוהג להציע ללקוחות לקנות שקל או לחתום על התחייבות לקרן־היסוד. נספה בגיטו.

ר' משה־יוסף ברלס

נכדו של ר' צבי הירש ברלס, בעל „אור הצבי". בר־אורין ומשכיל שהיה קובע זמנים לתורה. חבר „המזר־חי" ועסקן ציוני. בימי מלח־מת־העולם הראשונה התגו־רר עם משפחתו בביאַלה, והיה מן הראשונים שחזרו לבריסק והשתתף בשיקומה. היה פעיל ב„ועד העזרה" מיסודו של ה„ג'וינט", חבר ועד בית־החולים היהודי, „תלמוד תורה" וחברת „לי־נת הצדק", מקיים מתן־בס־תר לנצרכים ובורר בסכסוכי משפחה וממונות. גבאי „בית המדרש החדש".

ר' משה־יוסף ברלס

אמו, שיינה, עלתה לא"י ב־1894, ונפטרה בירושלים.

זלמן ברלס

מעשירי העיר. הרחיב את סחרה מחוץ לתחומי המדינה ויצר מפעלים כלכליים שרבים מצאו בהם את פרנסתם. אחרי מהפכת 1905 יסד בנק פרטי, שהיו לו קשרים עם חוגי ההון בחו"ל. אחד מבניו שחינך בשווייץ, נהרג בתאונה בהרי האַלפים. בנו השני, דוב, נמלט לרוסיה בעת המלחמה, נדד במחנות גרמניה והגיע לארה"ב. נכדו של ר' צבי הירש, בעל „אור הצבי". נספה בגיטו וארשה.

מרדכי ברלס

בנו של ר' משה־יוסף. שימש מורשה הקרן הקיימת ועסק בעבודה זו בחריצות. היה פעיל בתנועת „צעירי ציון" ובליגה למען ארץ־ישראל העובדת. עסקן תר־בותי, חבר ועדת הספריה העברית ושאר מוסדות תר־בות בעיר. אחיו לייב היה חבר פעיל ב„החלוץ".

מרדכי ברלס

איסר גבירצמן

גבאי בית־הכנסת הגדול. (יתר הגבאים האחרונים היו: שמואל פּומרנץ, אברהם סקורבניק, לייב נירנברג, יקותיאל פוליאק, מאיר ליכט, בנימין פדובה.)

ר' מנדיל גבירצמן

בנו של ר' השיל גבירצמן, מהחסידים המפורסמים והמכו־בדים בבריסק־דליטא. בהיותו „סטארוסטה" (זקן־היהודים) אצל השלטון הרוסי עשה רבות לטובת הצעירים שנקראו לעבודת הצבא.

ר' צבי (הרשל) גבירצמן

בעל בית חרושת לשמנים. ממיסדי „המזרחי" בבריסק ובא־כוח מפלגתו במוסדות. עבד בשקידה בימי ה„ג'וינט" בועד המאוחד לעזרת הפליטים. נספה בגיטו.

ר' נחום גברינובסקי („ר' נחום סלאָנימער")

בעל „חדר מתוקן", מן המלמדים המתקדמים בבריסק, שהנהיג שיטות חדשות בלימודים, וגידל דור תלמידים ברוח יהודית לאומית.

הרב משה גוטמן

בשנת תרנ"ו בא מן העיירה אורלה לגור בבריסק, לפי

בקשת ר' חיים סולובייצ'יק, שהזמינו לנהל את הועד המפקח של ישיבת „תורת־חיים" שבירושלים, שהנהלתו היתה בבריסק. כעשרים שד"רים היו עובדים בפיקוחו, ויצאו בשליחותו לאסוף כספים לטובת הישיבה ברחבי רוסיה. בימי מלחמת־העולם הראשונה היה בין הפליטים שהתגוררו בקרטוז־ביֵרוזה. סבל רעב, אך אסף תלמידים סביבו והרביץ תורה ברבים. בשובו לבריסק בשנת 1917 נתמנה חבר ועד הרבנות. היה חולה כל ימיו, ובט' בתמוז תרצ"ג נסתלק.

נתן גולדרינג

יו"ר בכמה מוסדות עזרה בעיר. בזמן פעולתו במלחמת הבחירות ל„סיים" הפולני הראשון למען הרשימה הציונית חלה ומת בדמי ימיו.

אליעזר גולדפרב

חבר ועד „הציונים הכלליים" והנהלת „בית היתומים". עסקן רב־פעלים למען קק"ל וקרן־היסוד. נספה בגיטו.

ליזה גולודץ

עסקנית במוסדות העיר. יושבת־ראש ארגון הנשים וארגון „ויצו". נספתה בגיטו.

ר' נחום־זאב בר' אברהם־שמואל גולדריי

נולד בבריסק בתרכ"ד ונפטר בתרפ"ז בירושלים. עסק בתעשית נפט ויסד בית־מסחר ליצוא ביצים מבריסק לגרמניה, שהיו לו סניפים בגרמניה ובאירופה המערבית בהנהלת בניו. עלה לארץ לפי עצת האדמו"ר מגור והקים בירושלים בנין גדול בבתי־וארשה, שנמסר לרשות ועד הקהילה. היה נדבן גדול. נפטר בירושלים.

ליאון הורודישץ

בנקאי. מן הראשונים שעמדו בקשרים עם הד"ר הרצל בתקופת־בראשית של הציונות כשהפעולה התנהלה במחתרת מאימת השלטונות. ציר בריסק־דליטא לקונגרס הציוני הראשון. (ברשותו היו מכתבים רבים של הרצל, שאבדו.) הפיץ מניות של „אוצר התישבות היהודים". נבחר ציר לעשרה קונגרסים. נפטר בתל־אביב בשנת 1942.

ליאון הורודישץ

דוד גיטלמן

עסקן „פועלי־ציון" שמאל, חבר הנהלת „ציש"א" ופעיל בכמה מוסדות בעיר. חבר ועד־הקהילה. נספה בגיטו.

ד"ר יוסף גייזלר

מייסד ויו"ר ה„טאָז" בבריסק; הרופא הראשי של קופת החולים הממשלתית המחוזית. נספה בגיטו.

יצחק גנדלר

בעל בית־דפוס, המו"ל של „פּאָליעסער שטימע". נבחר כחבר העיריה מטעם חוגי בעלי־מלאכה. חבר הנהלת „אורט". ביקר בארץ בשנת 1935 וחזר לעירו. נספה בגיטו.

ר' אלתר גרוסלייט

נכדו של הרב הידוע ר' פנחס מיכאל מאַנטופּול, בעל „דברי פנחס" (וארשה, תר"ץ), „לקט הקוצרים" (וילנה, תרכ"ז) וכו', ומחותנו של ר' צבי הירש ברלס. נדבן גדול לצרכי צדקה. חבר הועד של „מושב זקנים", „לינת הצדק" ומוסדות אחרים בעיר. היה מקורב לרבנים וסייע להם בצרכי ציבור. רכש קרקעות בכפר־אוריה לפני מלחמת העולם הראשונה. עלה לארץ עם אשתו שיינה־רבקה והתישב בבני־ברק. מת בשנת 1940 בתל־אביב.

ר' אלתר גרוסלייט

אחיו, ר' יצחק (אייזיק) גרוסלייט, גר בלודז' והיה מראשוני תעשית הטקסטיל היהודית (ב"כ ראשי לביח"ר פוזננסקי).

ר' שבתי (שפסיל) הפט

מן המשכילים הידועים בעיר, חברו של ר' יהודה לייב פיינשטיין, מחבר „עיר תהילה". יסד ספריה ציבורית. החרדים נידוהו והחרימוהו, בהיותו „מתקדם" בתקופת ההשכלה.

ר' בנימין ויגדורוביץ

סוחר מפורסם, עתיר נכסים ואחוזות. גבאי „בית־המדרש הירוק" („גרינער בית־מדרש"). תרם למוסדות ונענה לנצרכים שפנו אליו לעזרה. (נכדתו — חברת הכנסת שושנה פרסיץ.)

גרשון ויין
מן הציונים הראשונים בעיר. עסקן בצרכי ציבור.

ר׳ יעקב מאיר ויינשטוק
עסקן ידוע בפרברי גראיובה־סלובודקה, בא־כוח השכונה במוסדות העיר. מכובד ומקובל על הציבור.

ד״ר ברוניסלב וילנר
השתקע בבריסק בשנת 1922 בתור בא־כוח הועד הלאומי בוארשה („נאַציאָנאַל־ראַט") למחוז פוליסיה. שימש סגן יו״ר עירית בריסק. ממיסדי „פאַליעסער שטימע". הצטיין בעזרתו לפליטים מחוסרי אזרחות פולנית והציל רבים מגירוש אל מעבר לגבול. השתתף ב„ג'וינט" ובשאר מוסדות.
חלה לפתע ומת בוארשה במיטב שנותיו.

ר׳ חיים זלמן וולסקי

ר׳ חיים זלמן וולסקי

נולד בשנת 1868 בכפר זרבראז ובילדותו עבר עם משפחתו לבריסק דליטא. בעל תעשיה וטחנות וסוחר תבואה אמיד. (אשתו: ליבה לבית פרילוק.) מנכבדי העיר. היה יהודי אדוק וחינך את בניו ברוח התורה. חבר ועד הקהילה, הנהלת „בנק הסוחרים", הנהלת „מושב זקנים", בית־היתומים ועוד. גבאי בבית־המדרש של „סוחרי שוורים". קרא שיעור יומי בש״ס לפני המתפללים היה מפשר בסכסוכי מפלגות וזרמים. נספה בגיטו בריסק.

אהרן ויניקוב
אחיו של העסקן הציוני הנודע ר׳ לוי יצחק ויניקוב. מהנדס. עסקן ציבורי. ממארגני הועידה הציונית השביעית בפטרוגרד. חבר הועד הציוני והקוראַטוריון של הגימנסיה „תרבות". ממיסדי „עת לבנות" בבריסק. לפני מלחמת־העולם השניה עבר לברנוביץ' ונבחר שם כסגן ראש־העיריה. גורש לרוסיה ועקבותיו נעלמו.

מתתיהו זבלוד
חבר העיריה מטעם בעלי־המלאכה בעיר. יושב־ראש „ארגון בעלי המלאכה" שפעל גדולות למענם. שחקן־חובב. מת במלבורן, אוסטרליה.

ר׳ אליה־פרץ זילברשטראם
סוחר, למדן מובהק וחריף. חתנו של ר׳ אשר חארי.

ר׳ אברהם משה זיסמן
עסקן פעיל ב„מזרחי". חבר „ועד הישיבות" והנהלת התאחדות הסוחרים. בעת חיסול הגיטו נספה עם ר׳ ברוך בר ליבוביץ, ראש הישיבה הידוע של קמניץ־דליטא.
בניו — דוד זיסמן, העסקן הידוע של „המזרחי" בבריסק, ואשר זיסמן, מניצולי הגיטו בבלגיה.

חיים חאץ
עסקן ציבורי פעיל במוסדות שונים בעיר. חביב על הבריות. ציוני ותיק. חבר ה„יודענראַט". בזמן הכיבוש עזר להקל את סבלם ותלאותיהם של אחיו. נספה בגיטו.

ר׳ משה שלום חארי
מנכבדי העיר. בעל בית־מסחר גדול בענף המתכת. מחותנו של ר׳ שמחה זליג ריאר, הדיין הראשון בועד הרבנים. מחסידי גור ועסקן במוסדות תורה ועזרה.

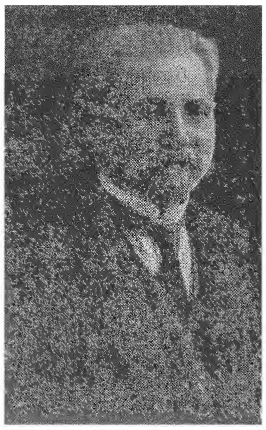
יהודה חבוינובסקי (ר׳ יודל)
ירא־שמים ולמדן. היה קורא שיעור בבית־הכנסת. ציוני מסור, טיפל במיוחד במכירת בולי הקרן־הקיימת ו„הושענות", שאת תמורתן הקדיש לקרן הקימת. יסד חברת „גמילות־חסדים". ב־1904 יזם את בנין הבית המשותף הראשון בבריסק. עלה לארץ וגר בשכונת פלורנטין בתל־אביב, שם היה קורא שיעור בש״ס בבית־הכנסת של השכונה.

ר׳ גדליהו חזן
סוחר אריגים (מבית־המסחר „חזן וקוסטרינסקי"). מן הציונים הראשונים בבריסק, וחבר הועד העירוני. בביתו התקיימו הישיבות הבלתי־ליגליות של הציונים. עסק ברכישת נחלאות בארץ יחד עם העסקן הציוני הידוע י. ל. גולדברג. היה נדבן ובעל צדקה ידוע.

נחמן טופול
חבר הועד הציוני. היה עסקן בחוגי בעלי־מלאכה וקירבם לרעיון הציונות. עזר לאומנים בהגנה מפני קיפוח על־ידי חוקי הנישול שנגזרו עליהם. נספה בגיטו.

ישראל טננבוים
מנהיג ה„בונד" בבריסק ונואם עממי. חבר העיריה מטעם ה„בונד". כבנאי לפי מקצועו, עמד בראש „אגודת הבנאים". הירבה לפעול למען חברת „ציש"א", נאסר והוגלה לרוסיה.

ר׳ זלמן טננבוים

ר׳ זלמן טננבוים

סוחר עצים, שעסק גם ביצוא לחו״ל, וספג תרבות מערב אירופה. איש נעים־הליכות. יושב ראש הקהילה העברית הראשונה אחרי מל־חמת העולם הראשונה. חבר מועצת העיריה של בריסק ועסקן מסור במוסדות צדקה שונים.

חותנו של ר׳ יצחק ויני־קוב ז״ל.

הרב טשארני

מורה בבית־הספר „תחכמוני", ומפעילי הסתדרות „המז־רחי" בבריסק. נספה בגיטו.

ד״ר ישראל יפה

רופא מפורסם בבריסק. בעל השכלה ספרותית רחבה ומרצה על נושאים ספרותיים (בפרט על טולסטוי ודוס־טוייבסקי). היה המנהל הרפואי של בית־החולים היהודי בעיר. וכשהציעו לו הנאצים רשיון לגור מחוץ לגאֶטו, ענה: „הריני מעדיף למות יחד עם בני עמי".

יצחק ירוזלימסקי

עסקן ציבורי. פנקסן ומנהל־החשבונות הראשי בעיריה. כעתונאי השתתף ב„פאַליעסער שטימע". פעיל בשיכונים של ה„ג׳וינט" בבריסק. כתב העתון „מאָמענט" מבריסק־דליטא. נספה בגיטו.

קדיש לובלסקי

חבר פעיל ב„צעירי ציון", ובמשך שנים מורה בבית־הספר „התחיה". ציוני נלהב. התמסר לעניני חינוך ולקרן־הקיימת, ועבד כמזכיר הקהק״ל. עד יום מותו ניהל את הפנימיה לתלמידים יתומים של בתי־הספר המקצועיים. עזר לרבים מהם בעליה לארץ.

צבי לומזבסקי

ממיסדי „צעירי ציון" בבריסק בשנת 1910. בשלהי מל־חמת־העולם הראשונה היה פעיל בשיקום העיר וחבר בוע־דות העזרה למען האוכלוסיה היהודית. חבר בועד ה„ג׳וינט" ומנהלו. פקיד בתחנת־החשמל; בגלל חתימתו על המחאה נגד הפרעות בפשיטאָק הודח על־ידי העיריה מתפקידו. נספה בגיטו.

זלמן (זיגמונד) לוטבק

מנהל גימנסיה „תרבות" מיום היוסדה עד השואה. בהש־תדלותו קיבלה הגימנסיה זכויות בית־ספר ממשלתי, והיתה מן המעטות בפולניה שאושרו באופן רשמי. לגימנסיה נהרו תלמידים גם מערי הסביבה. נספה בגיטו.

משה ליזרוביץ

עתונאי, בנו של ר׳ אליעזר המגיד הידוע מבריסק, שהיה מכונה „דער שניידערשער מגיד". חבר ה„נאַציאָנאַל־ראַט" בוארשה. עסקן ציוני. השתתף במערכת „היינט". נספה בגי־טו וארשה.

יוסף ליזרוביץ

נולד בשנת 1915. אביו — משה ליזרוביץ, מעורכי „היינט" בוארשה. עתונאי. כתב מאמרים ב„היינט" ובעתון אצ״ל „די טאַט" שהופיע בוארשה. ב־1939 נמלט לוילנה, ועלה לארץ עם קבוצת חברי אצ״ל דרך יפאן והודו. בירו־שלים היה מפעילי ה„ארגון", ונעצר ב־1944 על־ידי הבולשת הבריטית. אחרי מלחמת השחרור יצא לדרום־אפריקה, עבד שם בעריכת העתון „ג׳ואיש הערַאלד" ונפטר ביוהנסבורג. במאי 1954 הובא לקבורות בהר־המנוחות בירושלים.

ישראל ליטוינסקי

ישראל ליטוינסקי

מפעילי הנוער שעסקו בהפצת הרעיון הציוני. חבר הנהלת „קדימה" ומזכיר ההסתדרות הציונית בבריסק. בשנת 1934 עלה ארצה והש־תקע בחיפה. היה מזכיר ועד עובדי חברת חשמל והנהלת הנמל בחיפה. מפעילי „אר־גון יוצאי בריסק" בחיפה. ב־1954 מת פתאום בגיל 42.

ר׳ שלמה ליכטנשטיין

סוחר עצים ויערות. ראש ועד הקהילה בעיר. אחד מראשי „אגודת ישראל" בבריסק. איש סודו של ר׳ זאב סולובייצ׳יק, רבה האחרון של בריסק־דליטא.

ד״ר נחמן לנדאו

בנו של הבנקאי יעקב לנדאו. מנהל בנק התעשיה ויו״ר „אורט". היה סגן יושב־ראש ה„יודענראט" בגיטו. פעל הרבה להקלת סבלם ותלאותיהם של היהודים בגיטו, ונספה יחד אתם.

יחיאל (הילארי) מאסטבוים

יחיאל (הילארי) מסטבוים

לאחר שא. לוינסון עזב את בריסק־דליטא נבחר על־ידי המועצה העירונית כסגן יושב־ראש העיריה, ושימש בתפקיד זה עד 1939. השתדל לעזור. לאוכלוסיה היהודיה בצר לה. שימש יו"ר „איגוד משוחררי המלחמה הפולנים" בעיר, והיה חבר פעיל ב־מוסדות הצדקה בה. הוגלה לסיביר ולא נודעו עקבותיו.

לייזר מולר

מורה. חבר מפלגת ה„בונד" ומזכיר ציש"א (יידישע שול אָרגאניזאציע).

ר' אהרן מטצקי

אהרן מטצקי

חבר העיריה וועד הקהילה בבריסק, וחבר בועד העזרה לפליטים. מהתושבים הותיקים בבריסק, עסקן ציבורי מסור לעניני העיר ותומך בנצרכים. איש עממי ואהוב על הבריות.

ר' שמואל מ"ס (דזינצל)

בעל בית־מסחר הספרים הראשון בבריסק לפני המלחמה. הוציא לאור את ספר „עיר תהלה" לא"ל פיינשטיין (תרמ"ה). למדן ותלמיד־חכם.

בצלאל (צלקה) מינביצקי

חבר מועצת עירית בריסק. ממיסדי בית־הספר העממי על שם בורוכוב. הפנקסן הראשי של קופת־החולים. היה חבר בהנהלת ה„ג'וינט" ונלחם למתן סיוע ותמיכה למוסדות פועלים ובתי־ספר באידיש. מהפעילים ב„פועלי־ציון" שמאל ויו"ר „ציש"א". נספה בגיטו עם אשתו הדס, מורה בבית־הספר העממי, ושני בניהם ראובן ובוניה.

זיסקינד ניימארק

לאחר מלחמת־העולם הראשונה היה חבר בועדות של ה„ג'וינט" בבריסק. חבר הנהלת „טאָז", ועד בית־החולים היהודי, ועד „אגודת בעלי הבתים" ומועצת „הבנק למסחר" („קופצקי"). נענה לכל הנזקק לעזרה. נוח לבריות ומכובד גם על הנכרים. רבים היו שואלים בעצתו ומוסרים לו את סכסוכיהם להכרעה. מת ב־1935 בבריסק.

ר' זרח ניסנבוים („דער פעלדשער")

חובש. היה מופיע בעגלה רתומה לסוס דל, מחזר על הבתים לרפא חולים. היה מקובל על אנשי העיר ונחשב בעיניהם כרופא מומחה.

שמעון סבשיצקי

שמעון סבשיצקי

נולד בכפר על־יד בריסק. איש עסקים ובא־כוחו של בית החרושת לבירה „הבר־בוש־ושילה" מוארשה. אחרי מלחמת העולם הראשונה עמד בראש בית־החולים היהודי בבריסק ועזר למוסד להחזיק מעמד בתקופות מש־בר. היה חבר מועצת העיריה. נפטר בשנת 1937.

יוסף סאטיר

חלוץ תנועת הספורט בעיר ופעיל בה. מייסד י.ס.ק. („יידישער ספאָרט קלוב") ושחקן כדורגל ותיק וידוע. חוגי הספורט בפולניה ראו בו בא־כוח הספורטאים בפר־ליסיה. נספה בגיטו.

יצחק סירוטה

מנכבדי הסוחרים בעיר. עסקן ציבורי שעשה הרבה לטובת „מושב־זקנים".

בנו אייזיק סירוטה היה מהציונים המסורים בבריסק, חבר ההנהלה של ההסתדרות הציונית. בנו נתן סירוטה, היה פעיל בליגה למען ארץ־ישראל העובדת וחבר נאמן ב„פועלי ציון" (צ.ס.). שניהם נספו בגיטו.

שלמה סירוטה

בנו של העסקן הציוני אייזיק סירוטה. עלה לארץ ב־1933. היה פועל חקלאי, ובימי המאורעות שימש כנוטר ושוטט בארץ מטעם מוסדות הבטחון. היה פעיל בהגנה. מת בתל־אביב בשנת 1946, והוא בן 33.

ר' חיים מאיר ספקטור

חניך ישיבת ולוז'ין. בעל ביח"ר לטכסטיל. תלמיד־חכם וירא־שמים.

איטקה סרלין (לבית שילנד)

עסקנית בעזרה סוציאלית. חברה בהנהלת בית־היתומים. נספתה בגיטו.

ד״ר ד. סרנקר

רופא מנתח ידוע. פעיל במוסדות עזרה. היה חבר הנהלת „אורט״ ו„טאז״.

מרדכי פדובה

מנהל בית־החולים היהודי בבריסק. כשנוסדה חברת „מנוחה ונחלה״ היה אחד מחבריה הראשונים, וקנה חלקת־אדמה ברחובות. בנו טוביה עלה לא״י בשנת 1895, ובשנת 1907 עלה גם הוא עם משפחתו. כרמו ברחובות ניטע ע״י חברת „מנוחה ונחלה״.

יהושע פורר

מפעילי „חובבי ציון״ בבריסק. בשנות התשעים שלח לארץ את שני בניו עזרא ויעקב, והם עיבדו את נחלותיהם של אנשי בריסק (פיינשיין וכו׳) שטרם עלו ארצה.

יהושע פורר עלה ארצה בשנת 1905 עם שאר בני משפחתו וניהל את משקו עד יום מותו. הוא עסק בחקלאות גם לפני עלותו ארצה, באחוזה גדולה שחכר ליד בריסק, והיה יועץ לאכרי רחובות בענינים מקצועיים.

ר׳ יעקב פורר

מראשוני הבונים של רחובות. עלה לארץ מבריסק בצעירותו והתיישב במושבה. ביתו היה הראשון ברחובות, והוא שמר על צורתו וסרב להכניס בו שינויים. היה מן המעטים שדבקו בעבודת האדמה והקפיד על טיפוח משק למופת. מת ברחובות בשנת 1946.

מאיר פיירשטיין

חבר ועד הקהילה, יושב־ראש אחרון של ההסתדרות הציונית בעיר, יו״ר קרן־היסוד וציר לועידות. ממנהיגי הסיעה הציונית „עת לבנות״. משכיל, צנוע ונחבא אל הכלים.

חותנו — הקבלן והנדבן ר׳ משה רוגוז׳יק, שבנה את מבצר־בריסק. גם בנו פישל רוגוז׳יק היה נדבן ועסקן במוסדות ציבוריים שונים.

מאיר פיירשטיין

נח פוז׳ז׳ינסקי

חבר הנהלת העיריה. מנהל „בנק איגוד הסוחרים״. עזר הרבה לסוחרים זעירים. נספה בגיטו.

אהרן פוחצ׳בסקי

תלמיד־חכם ועסקן בחוגי „אגודת ישראל״. חבר העיריה משמם. מנהל בית־החולים היהודי. נספה בגיטו.

בצלאל פייגין

פקיד ב„בנק הסוחרים״. ציוני מסור. אחרי עליתו של ביינוש קולודיצקי לארץ היה מורשה הקהק״ל במקומו. חבר פעיל בועד הציוני. מת בגיטו.

חנה פינקל

עסקנית מסורה במוסדות העזרה לעניים ויתומים. היתה מכונה בפי העם „די אידישע מאמע״. פעלה הרבה למען „מושב זקנים״ בעיר. נספתה עם כל משפחתה בגיטו.

בובל פיינגולד

מנכבדי בעלי־הבתים וגבאי בבית־הכנסת הגדול, יחד עם נתנאל יוקל, לפני מלחמת־העולם הראשונה.

יוסף פלמן

חבר העיריה, יושב־ראש אגודת הסוחרים הזעירים ונציגם במוסדות העיר. נספה בגיטו.

ישראל פרניק

סוחר זעיר. ציוני פעיל. חבר הועד הציוני ועובד מסור למען קרן־היסוד וקק״ל. מאסירי ציון ברוסיה. נפטר בגלותו.

ראובן פרעגל

מנהל מטבח־הפועלים על־יד האגודות המקצועיות, בו התרכזו גם הענינים המקצועיים והמדיניים של הפועלים. פעיל באירגון בתי־הספר של „ציש״א״, בית־הספר על שם בורוכוב ו„אורט״. היה חבר אהוד ב„„פועלי־ציון״ שמאל, מעורב עם הבריות כנציג ציבור הפועלים. נספה בגיטו.

יוסף (ר׳ יוסלה) צוקרמן

עסקן בחוגי „בעלי בתים״. נסע לאמריקה בשליחות למען נפגעי מלחמת־העולם הראשונה. ביתו היה פתוח לשואלים בעצתו, והיה כותב עבורם בקשות לשלטונות.

ר׳ אברהם דוד צמח

נצר למשפחת בעל „מגן אברהם״. משכיל ובר אוריין.

פירסם מאמרים ב„הצפירה" וב„האסיף". עסק במסחר, אך היה שוקד על התורה והספרות העברית. גבאי „בית הכנסת של הרב". מת בשנת תרפ"ד ברינה.

ר' ברוך קביאטקוּבסקי

עסקן חרוץ. בעל תפילה מובהק. מחסידי חב"ד. חבר ה„מזרחי". נספה בגיטו.

קלמן קאוברג

ממשכילי העיר. כתב מאמרים ב„פּאָליעסער שטימע" על תולדות בריסק ומנהיגיה.

ד"ר יצחק קאגאן (כהן)

נולד בעיירה נריבקה. היה מנהל בית־החולים היהודי בבריסק. יושב־ראש ועד הקהלה וחבר מועצת העיריה.

בזמן מלחמת העולם השניה הצליח להציל את משפחתו מידי הנאצים. במשך עשרים ושמונה חדשים הסתתר בבית נוצרי ממכריו, ולאחר השחרור חזר לפעולתו הציבורית. ב־1947 הגיע עם משפחתו לניו־יורק, ונתמנה רופא במעון־הבראה לקשישים, וכן עסק גם בעבודה ציבורית, אך שבור ורצוץ היה מן ההרפתקאות שעברו עליו בימי הנאצים, והוא מת פתאום על משמרתו במוסד שעבד בו בסוף ימיו.

חיים ברוך קוברטובסקי

בעל תעשיה, תלמיד־חכם ונדבן. יושב־ראש ועד הקהילה בשנת 1937. ב מן הפרעות סיכן את חייו בשקדו על עניני הקהילה והציבור היהודי. נספה בגיטו.

ר' ביינוש קולודיצקי

עסקן ציוני מופלא. במשך יובל שנים היה מורשה הקרן הקיימת לישראל בעיר. עשה לילות כימים בלימוד התורה. חבב עברית וספרותה. עלה לארץ־ישראל והיה מאושר שנמלאה משאת־נפשו. נפטר בפ"ת ב־1948 בהגיעו לגבורות.

גלה (ז'ניה) קונופיאטי-בישקוביץ

בתו של ר' משה ברוך בישקוביץ. פעילה באגודת הנשים ובמוסדות, בעיקר בשטח העזרה הסוציאלית.

חנוך קוסובסקי

מפעילי „המזרחי" ומזכירה. מורה ב„תחכמוני". עשה הרבה למען המוסד והקרנות הציוניות. נספה בגיטו.

אליהו סיני ודוד קופציק

מורים לעברית, יסדו „חדרים מתוקנים" בעיר. העמידו אלפי תלמידים שהתחנכו ברוח לאומית, ורבים מהם עלו לארץ. אליהו סיני היה בעל הדרת־פנים ונעים־הליכות.

יחיאל קופר

עסקן ציבורי, נציג ה„ג'וינט" בעיר ובסביבה. מנהל המושבה על־שם ורבורג והשיכונים שנבנו על־ידי ה„ג'וינט" אחרי מלחמת־העולם הראשונה עד שנת 1939. צנוע ורב פעלים. נספה בגיטו.

ישראל קיבליצקי

רופא שיניים. חבר פעיל ב„טאָז" וחבר ועד הקהילה. חילק את כל הונו לסובלים בגיטו, ורבים החזיקו מעמד בעזרתו. חתנו שלמה גולדשטיין עמד בראש הפרטיזנים בבריסק ונספה בגיטו.

יוסף קיפל

יסד שיעורי־ערב למבוגרים יחד עם המורים פונדיק והר־זהב. בזמן מלחמת־העולם הראשונה נתגלגל לוולודאָבה, שם הקים בית־ספר ושיעורי־ערב. היה מורשה מטעם הקהק"ל, מטיף נלהב לעברית ולרעיון הציוני. נספה בגיטו יחד עם רעיתו ליבה ושלושת בניהם.

שלמה קמניצקי

מהנדס. חבר הנהלת ההסתדרות הציונית בבריסק. ממיסדי אגודות „התחיה" ו„קדימה" וארגון „בעלי־המלאכה הציונים". ציוני רדיקלי, ממנהיגי „על המשמר". פעיל בארגון האקדמאי. היה מזכיר מרכז בעל־המלאכה בפולין. נספה בגיטו ביאליסטוק.

ברל קנדלסברוט (ר' בריל דער פעלדשער")

חובש. היה ידוע בכל שדרות העם כרופא עממי של הרבה משפחות וזכה להוקרה רבה. עסקן במכבי האש המתנדבים בעיר.

ישראל קפלנסקי

ציוני ותיק. בעל בית־מסחר לספרים. נאמן למפעל הקופסה הכחולה של הקהק"ל.

ר' מרדכי קרופ

מזקני העיר. בנאי, ובא־כוח בעלי־המלאכה במחוז פוליסיה. מפעילי „חברה קדישא". שופט־כבוד ב„ארגון בעלי המלאכה". בעמלו ומרצו הרב נבנה בית־הכנסת „חיי אדם", ששימש בו גבאי. חבר ה„מזרחי". בגיל 72 עלה לארץ והתפרנס מיגיע כפיו. מת בגיל 91, ונקבר בירושלים.

יהושע ראמא

מנהל „בנק הסוחרים" („אודזי־אַלובי"). פעיל במוסדות התנועה הציונית וב„קרן היסוד". היה קובע תנאי למתן הלוואה על־ידי הבנק — תרומה לקרן־היסוד.

ר' זאב (וולוול) רבינוביץ

בעל תעשיה. למדן מופלג. כל ימיו ישב על התורה ועל העבודה. חיבר ספר מקיף על התלמוד הירושלמי שיצא לאור בארץ. בנו מיכאל שירת בצבא האדום והגיע לדרגת גנרל מפקד חטיבת טנקים.

ר' יצחק רדבסקי

נולד בתרכ"א ונפטר בתל־אביב בתש"ד. כאביו ר' אשר, היה מבעלי הבתים החשובים בעיר. עסק כל ימיו בתורה ובגמילות־חסדים.

שמשון (שימשל) רדבסקי

מפעילי ה„בונד" וחבר אגודת בעלי־המלאכה. עבד במסירות ונאמנות למען עניני הפועלים בעיר.

ר' הניך רוזנבוים

איש־העם, יקר וחביב. פעמים רבות נאסר בגלל עבודתו הציונית, אך שוחרר על־ידי הרשות, שלא הטילה ספק בישרו של יהודי הדור־פנים זה. ציוני נלהב, מראשוני הפעילים הציונים. חברו של ד"ר יוסף שרשבסקי, הציוני הידוע ממוסקבה. נספה בגיטו.

ר' מיכל רוזנברג („ר' מיכל'ה ראשי"ס")

ממנהיגי החרדים בעיר ונציגם בעיריה. מנהל הבנק של „שלומי אמוני ישראל".

צבי הירש רוזנברג

חבר העיריה. יו"ר „התאחדות הסוחרים" ונציגה במוסדות. יושב־ראש ה„יודענראַט" בגיטו. פעל הרבה להקלת המצוקה בימי השואה. נספה בגיטו.

זכריה רוזנטל

מראשוני הציונים בעיר (עם בן־ציון ניימארק ומרדכי שיינרמן). כל ימיו היה מסור לעניני צדקה ופעולה ציונית.

ר' לייב רוטנברג

עשיר ונדבן מנכבדי העיר. תלמיד־חכם מופלג. גבאי „בית הכנסת של הרב". נכדו של הרב ר' יעקב מאיר פדבה וסבו של ד"ר יעקב גרומר.

צבי ריבצקי

מותיקי הציונים. בצעירותו היה מורה עברי. „בעל־קורא" נודע. מורשה של „הועד האודיסאי". היה עומד כל ימיו בערב יום־הכיפורים על־יד הקערות בבתי־הכנסת ואוסף כסף למען ארץ־ישראל. הספריה הציונית הראשונה בעיר נקראה על שמו. ממיסדי „קופת מלוה" ועובדיה הראשונים.

אייזיק שוסטקובסקי

מנכבדי העיר. עסק בצרכי ציבור באמונה. יהודי בן תורה. חותנו של העסקן משה לובטקין.

הלנה שטיינברג

עסקנית־ציבור ידועה בעיר, חברת מועצת העיריה ופעילה במוסדות רבים. יושבת־ראש ארגון בעלי־הבתים. עשתה צדקה ועסקה בעזרה ל„הכנסת כלה". איבדה את עצמה לדעת בגיטו.

דוד שניידר

ממנהיגי ה„בונד" בעיר. חבר ועד הקהילה. מנהל בית־הספר על־שם י. ל. פרץ (קוסציושקה 5), ופעיל בתנועה המקצועית. הוגלה לרוסיה.

דוד צבי שפירא

עסקן ותיק מלפני מלחמת־העולם הראשונה. ממיסדי „ביקור חולים". בנסיעתו לפטרבורג להשתדל למען המוסד נהרג בתאונת דרכים. בנו ד"ר שפירא.

ירוחם שץ

מפרנסי העיר לפני מלחמת־העולם הראשונה. היה מקובל על השלטונות בימים ההם, וניצל את מעמדו זה למען מוסדות סוציאליים. תקיף בדעתו ולוחם לעניני היהודים בעיר במשך דור שלם. גבאי ראשי בבית־הכנסת הגדול.

ד"ר יהודה לייב שרשבסקי

מטובי הציונים הראשונים וחבר הועד הציוני עד 1914. השתתף כציר בקונגרסים ציוניים. אחרי המלחמה חזר לבריסק והוסיף לפעול כרופא מומחה. בהיותו נוכח כרופא מטעם השלטון הפולני במקרה הלקאת יהודי חף מפשע, וייסמן שמו, נגרם לו זעזוע והוא מת משבץ־הלב.

ד"ר יוסף שרשבסקי

רופא שיניים. מהעסקנים הציונים הראשונים. כל העבודה הציונית הבלתי־לגלית לפני מלחמת־העולם הראשונה נעשתה בביתו. יו"ר ההסתדרות הציונית. נואם בעל־רגש.

דיינים וחכמי־תורה

ר׳ שלום מנשה

מאת ש. פיטליק

יהודי צנום וקטן־קומה, פרצוף מקומט, מזיגה של צער גלות השכינה ובת־צחוק של עידוד ואמונה. מקומו לתפילה מאחורי הבימה, סמוך לפתח, ב„בית־הכנסת הירוק״. לשוא הפצירו בו הגבאים לישב ב„מזרח״. הוא אהב את „עמך״, את האנשים הפשוטים הנאבקים לפת לחם. אותם היה מלמד תורה, להם היה ידיד ורע.

בכל שבת בבוקר השכם, אף בשלג ובקור, בגשמי סתיו, בשרב תמוז, היה שכנא השמש דופק על תריסי החלונות של תלמידי ר׳ שלום מנשה ומעוררם „לקום לעבודת הבורא״ ותלמידי ר׳ שלום מנשה מתגברים כאריות ונוהרים אל „בית־הכנסת הירוק״.

עלייה מיוחדת נקבעה שם לר׳ שלום מנשה ותלמידיו ללימודים, שבת בבוקר — לחומש ורש״י, בכל שאר ימות החול — דף גמרא; בין מנחה למעריב — משניות. היו גם שעות־קבע ל„עין יעקב״, „חיי אדם״, „מדרש רבה״ ו„מדרש תנחומא״. נתחבב על התלמידים הלימוד בחומש ורש״י. דרך מיוחדת לר׳ שלום מנשה בלימוד זה. בביאוריו הוא מתבל דברי מפרשים ומדרשים, והכל נראה כעין מסכת אחת, תורה מקובצת. אף לומדים מופלגים ניהנים משיעור עם רש״י של ר׳ שלום מנשה.

אחרי קבלת השבת נגשים המתפללים אל ר׳ שלום מנשה ומברכים אותו ב„שבת טובה״ והוא משיב בפנים שוחקות. במיוחד הוא מאיר פנים לקטנים המתלווים אל הוריהם.

ביום־כיפור הוא עובר לפני התיבה ב„נעילה״. לעת זקנתו נחלש קולו וקשה היה למתפללים לשמוע את תפילתו. בקשו רבים מן הגבאים „לרמוז״ לר׳ שלום מנשה, שאין עבודת הש״ץ ביום צום לפי כוחו, ולא היה שום איש מן הגבאים מעיז פניו להגיד לו זאת.

ביום פטירתו לבשה העיר אבל. רבים בכו. אחרי מיטתו הלכו המונים, אנשים, נשים וטף, אל בית־העלמין הרחוק מן העיר. המון־העם געה בבכי בשעה שהספידו אדם קדוש וצנוע זה. הוא היה סמל התורה, סמל הענוה ואהבת ישראל.

ר׳ איצלי דיין

מאת צ. גרינברג

ר׳ איצלי הדיין היה מורה הוראה ודיין נודע לשם בבריסק דליטא. מכל קצות העיר, ואפילו מהכפרים המרו־חקים, היו באים לשאול מפיו דיני כשרות, לפי שהיו אומרים עליו, שאין כמותו מקיל גדול בהלכות כשרות. היו מעדיפים לבוא אצלו ממרחק רב והטרחה היתה כדאית.

כל הימים היה עסוק בפסקי שאלות, כי תמיד היו רבים הדורשים „שאלת חכם״. ואם בכל ימות השנה כך, בערבי פסחים על אחת כמה וכמה, שהם „תקופת השיא״, המונים נוהרים אז לביתו של הדיין. כל הימים שבין פורים לפסח לא היו ליהודי בריסק אלא מעין יומא אריכתא אחד של ערב־חג. כל הידים מלאות עבודה. כי לא הרי חג הפסח כשאר החגים.

בימים האלה היה חדר בית־הדין של ר׳ איצלי מלא מבוקר עד ערב אנשים ונשים, לשאול ממנו דיני אפיית

המצה, הכשרת כלים, מכירת חמץ וכדומה. בשבוע שלפני החג מושיבים בחדר בית־הדין מורי הוראה נוספים, שלא היה סיפק בידי ר' איצלי לבדו להורות לכל השואלים, אך עיקר הטורח נופל עליו, כי אין מקל גדול הימנו והכל תאבים גם לברכתו, ברכת החג. כי משנכנס ניסן נוהג ר' איצלי לברך כל אדם בברכת „פסח כשר". ומלבד הברכה הוא טורח ועמל בדיונים ומכריע בין הפוסקים לצד המקילים, המכשירים.

משנכנס הזקן בערב פסח לביתו קמה מהומה לשעה קלה והאנשים דוחפים אחד את השני, לפי שכל אחד רוצה להקדים את חברו. ר' איצלי מברך את הקהל בברכת החג ומצווה על כולם לשבת, פושט את מעילו העליון ויושב ב„קיטל" הלבן. וכך הוא סדר עבודתו בקודש: הוא מהלך מאיש לאיש ומספסל לספסל, בראשון החל ובאחרון כלה. כשהזקן מתקרב השואל קם ממקומו ושואל את שאלתו. ר' איצלי פוסק את תשובותיו בזריזות מפליאה וקולו נשמע בהפסקות קצרות: — — „כשר", — — „כשר" — — „כשר", — — „חכה, אולי נוכל עוד להכשיר, זה צריך עיון", — — „כשר", — — „אי אי אי, בני, מה עשיתם? זה לא יכול להיות כשר" — — „כשר". — — בני המשפחה, המסבים בליל הסדר אל שולחנו של הדיין, יושבים בחדר האוכל הסמוך ומצפים בקוצר רוח לזקן. מפעם לפעם פותחת בת הדיין, שינה האלמנה, את הדלת לחדר בית הדין לראות האם רבים עוד „בעלי השאלות". ומשכלתה רגל זר מבית הדין פותח ר' איצלי לרווחה את הדלת של חדר האוכל, עניו מלאות חדוה ופניו זוהרות: בפיו הבשורה הטובה, כי רק שתי טריפות היו לו הערב. מיד העיף עין על השולחן ועל המסובים, נטל את גביע הזהב וקידש על היין. קולו עולה ומשתפך בדממת הלילה: „אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון" — — —

ר' איצלי היה מתנגד גדול לחסידים. בבריסק לא היו החסידים מרובים ו„צדיק" לא קבע בעיר את משכנו. אולם בעיירות הסמוכות, מעבר לנהר בוג, ישבו חסידים רבים ו„רביים" שכנו בקרבם. ביאלה הסמוכה היתה עיר מלאה חסידים וה„רבי מביאלה" מכהן בה.

סבא ר' הרש בר היה מופלג בתורה וסוחר בבגדי־צבא. אשתו השניה, סלובה, נכדתו של הדיין. הרבה תפלות התפללו ונדרים נדרו ונתנו צדקה לעניים והטילו מטבעות לקופסת רבי מאיר־בעל־הנס ולקופסת „מתן בסתר", אך לא זכו לבן.

פעם יצא רב הירש־בר למסעו לוארשה. עגלת הנוסעים סרה, כדרכה, לאכסניה בביאלה. היתה תקופת מרחשון וגשם עז ניתך על הארץ. הבית מלא יהודים מסובים ליד שולחנות ארוכים בסעודה. הרעש גדול, תוקעים כף ושותים „לחיים", נושאים ונותנים בעסקים. ליד שולחן אחד, מן הצד, ישב יהודי מבריסק, סוחר קמח מפורסם. ר' הרש־בר ישב אצלו, פתח את תרמילו המכיל צידה לדרך, הוציא את קופסת הנחושת עם הדגים המעושנים ואת תופיני השקדים. בקצה השולחן נסבה השיחה על האדמו"ר שליט"א מביאלה. הסוחר מבריסק סיפר על בקורו אצל הצדיק ודבר בהתלהבות על הרבי ונפלאותיו. אותו רגע נצנצה מחשבה במוחו של ר' הרש־בר: שמא ילך גם הוא, זאת הפעם, לראות את הרבי? „סוף־סוף", אמר אל לבו, „אין כל חטא בכך אם אלך ואתן לו שלום. ואגב אולי אקח ממנו ברכה..." ועד שסיים את ברכת המזון פסקו כל הסוסיו.

ר' הרש־בר לא סח לשום איש על בקורו אצל הרבי. במשך כמה חדשים שמר את סודו ורק בפרוס חג הפסח, כאשר גלתה לו סלובה את סודה, גילה לה בסוד שהיה אצל הרבי והוא אמר לו: „סע בשלום, רב צבי דוב בן שרה, לביתך, ואם ירצה השם תלד אשתך בן".

ביום שני של חג לקחה סלובה כמנהגה בכל חג ומועד את בנותיה והלכה לביקור של חג אצל סבא הדיין. כשנכנסה לבית סבא הביאה לפניו, כדרכה, את הבנות לאצול להן את ברכתו. וכשסיים את ברכתו לבנות ניגשה סלובה אל כסא הדיין ולחשה לו:

— ומה ברכה, סבא, נתונה לי היום?

כבשה פניה וציפתה לתשובה. הרים הזקן את עיניו והסתכל בנכדתו שעה קלה, עצם את עיניו ואמר:

— יהי רצון, בתי, מלפני אבינו שבשמים שתלדי בשלום.

עמדה האשה והמתינה עוד. הרימה את ראשה לאט. ראתה שהזקן עיניו פקוחות, סימן שסיים את ברכתו. לא יכלה להתאפק עוד ולחשה לזקן:

— אנא, סבא יקר, גמור את ברכתך ב„בן זכר" והקב"ה יענה אמן.

נעץ בה הזקן מבט חודר ואמר:

— פתיה שכמותך, המאמינה את, שיש בידי אדם לשנות מעשי בראשית? גם בת חביבה ורצויה לפני הקדוש ברוך הוא, כי היא תוספת נפש לישראל.

עמדה וספרה לו הבטחתו של הרבי מביאלה...

על מפתן הבית שמעו אזניה את דבריו האחרונים של הדיין הזקן:

— והגידי לו להרש־בר שלך, כי מצדי אין עכוב, שום עכוב, שיסע לו בשלום בכל שבוע לביאלה ויהיה שם אורח קבוע של הרבי בכל שבת ושבת.

מקץ חדשים ילדה סלובה בן. השמחה היתה רבה. אך הילד חלה לפתע, חומו עלה ולילה אחד פרחה נשמתו.

ביום השלשים הלך הדיין אל נכדתו סלובה לנחמה. לא יצאה שנה ור' איצלי דיין נפטר מן העולם.

ר' אליקום גציל

מאת צ. גינת

ר' אליקום גציל נוהג היה לדרוש בבית המדרש החדש פעמיים בשנה, בשבת הגדול ובשבת שובה. פעם בשבת שובה הפליג בדברי תוכחה עד שנזדעזע כל הקהל, ור' מיכאל חלפן קרא: „אליקום גציל, רד! שבת שובה היום ואתה מקטרג על ישראל!" נענו רבים אחריו: „רד, רד!" ור' אליקום גציל החוויר והתעלף.

מאז עברו שנים ור' אליקום גציל נמנע מלבוא לבית־הכנסת החדש. לימים היה מעשה ופרץ סכסוך קשה בביהכ"נ, כמה מהמתפללים צדדו בר' משה חיים השמש הראשי להיות בעל־תפילה בימים הנוראים, ובעלי־בתים אחרים קיבלו לחזן את הייברמן מדרוהי, חזן, שנתלוו לו ארבעה משוררים. החריפה המחלוקת בין הצדדים עד שניצח צד החזן. אותה שבת שובה הובא ר' אליקום גציל לדרוש בבית־הכנסת. פתח ר' אליקום גציל במשל כנגד החזן, וכך אמר:

— בעיר אחת היו שני סוחרים רבים ביניהם. הטיח אחד בפני חברו עלבון קשה, והיה רוגז שרוי ביניהם זמן רב. כסבור היה הנעלב שהמעליב יבוא לפייסו בחודש אלול. וכבר היה ערב ראש השנה והלה לא בא. עשרת ימי תשובה והסוחר איננו; ערב יום־כיפור ואין פניו נראים. והנה הסעודה המפסקת, הנעלב כבר לבש את הקיטל, העניק ברכות לנכדיו, והוא מוכן ומזומן ללכת לבית־הכנסת. והנה הופיע ובא המעליב בלווית כמה נערים ומנצח עליהם בהוראת אצבע. הוא פוצח ברינה: „רבי יוסף חיים! חיים!" והנערים חוזרים בקול זמר: „חיים! חיים! סלח, סלח ומחל — מחל לי!"

אמר לו הנעלב בחרי־אף: כל השנה לא באת כלל לפייסני, ועכשיו הופעת לשטות בי? צא מכאן תיכף ומיד!

הנמשל הוא, רבותי, רבון העולמים עומד כל השנה ומצפה לבני ישראל שיבואו לפייסו; ראש חודש אלול הגיע, ואין איש בא — בית־הכנסת ריק. בראש־השנה בית־הכנסת מלא קהל רב, אולם אין דביקות ורגשי־קודש בתפילה. וביום־כיפור ל„כל נדרי" מעמידים חזן עם משוררים, הוא פוצה ברינה: „על כולם" והם חוזרים אחריו: כו—כו—לם—לם. „אלוה סליחות" והם אחריו: חות—חות. „סלח לנו" — עונה לו בס: ל—נו—נו—נו. מחל לנו — ל—נו—נו—נו—נו. „כפר לנו" — כ—פר—פר ל—ל—נו—נו—. ואני אומר לכם, יהודים, שצריך לעמוד ולומר פשוט בלב שבור: אלוה סליחות! אוי, סלח לנו, מחל לנו, אוי, כפר לנו על כל עוונותינו.

כיון שגמר ר' אליקום גציל את דרשתו, עלה על הבימה אחד מן השומעים ושמו ר' יענקהלה ופתח ואמר בזו הלשון:

אספר לכם, רבותי, משל אחר: פעם היה מלך גבור, שולט על עשרות מדינות, ולו בן יחיד שלא הלך בדרך הישר. ביקשו להשפיע עליו בשידולים ובדברי־כיבושים ולא הועילו. נטלו עצה מה לעשות לזה המיועד להיות מלך? יעץ שר אחד להרחיקו מבית אביו, הואיל ובנכר חזקה עליו שיתקן את מעשיו. נשאה העצה חן בעיני המלך וציווה להעביר את יורש העצר למדינה רחוקה, ופקד על שר המדינה ההיא להשגיח עליו. היה הלה מציק לו הרבה. שלח הבן איגרת אל אביו וביקש ממנו רחמים: „אבא, הצילני!" אך השר לא המציא את המכתב אל המלך, כי אם הודיע למלך, שבנו הוא בן סורר ומורה ואינו זוכר כלל את אביו. היה הבן קובל מרה: מה אבא הוא זה, שהושיבני במחשכים ואינו עונה לי על שוועת תחנוני? קבל יורש העצר לפני אחד מאנשי המדינה על אביו שאינו שועה לתחנוניו. ענה לו האיש: לא ייתכן כדבר הזה. מן הסתם לא הגיעו מכתביך אליו. יעצו לשלוח אליו מכתב מלא פטפוטי־שטות בדיו מימית ולכתוב בין השטין כמה פעמים: „אבא הצילני!" ובודאי ימציא השר את המכתב הזה אל המלך, ועל פי המכתב הזה, המלא דברי הבאי, ינחש המלך כי דברים בגו. וכך היה. קרא השר את המכתב הטפשי ואמר: דברי הבל כאלה אפשר להביאם לפני המלך. היטב חרה למלך כשקרא את המכתב הטפשי, קרא לשר היועץ: נטל השר את המכתב, בדקו מכאן ומכאן ואמר: אין זה מכתב סתם. קראו למומחים ופענחו את המלים: „אבא, הצילני!" שמח המלך על כך והחזיר את בנו לביתו, אף נזף בשר שהיה רודה בבנו.

הנמשל, הוא, רבותי: הבן יקיר לי אפרים חוטא הוא ומפני חטאינו גלינו מארצנו למרחקים. כסבור היה הבורא יתברך שבני־ישראל יעשו תשובה. והגויים, להבדיל, סבורים היו שהרשות בידם לענות את בני־ישראל ולהעבידם בפרך, כי מי יאמר להם מה תעשו. היהודים צועקים: אבא הצילנו! חוס ורחם עלינו! המלאכים אינם מעבירים את התפילות לכסא הכבוד; הבורא זועף: הייתכן שבני שכחוני וסרו מעלי? המלאכים שומעים שהיהודים צועקים: אַי—אַי—אי! ה—מ—מ—לך — דבורים בלתי ברורים ובלתי מובנים — יו—יו—ש—שב. אולם בין זמירות ההבל מצטרפות האותיות יחד לצעקת־עזרה, והקדוש ברוך הוא מכיר, כי בני־ישראל פונים ל„מלך היושב על כסא רם" ומבקשים עזרתו. אותה שעה הוא מגלגל עליהם רחמים ואומר „סלחתי כדבריך!"

ר׳ צבי הירש ברלס

ר׳ צבי הירש ב״ר מרדכי ברלס היה אחד מאחרוני בריסק־דליטא העתיקה, בה נוסד „ועד מדינת ליטא״, עיר החכמים והגאונים שעיצבו את דמותה של יהדות ליטא בדורות ההם; ואחד הראשונים לבריסק־דליטא החדשה, שהועתקה ממקום גידולה ונבנתה והיתה לעיר של אנשי כלכלה ומסחר, עשירים ומשכילים.

גדול בתורה ועשיר מופלג היה. נולד בשנת תקס״ד ונפטר בשנת תרמ״ב, והוא בן שמונים שנה. נכד ר׳ צבי הירש פרילוקר, שבניו היו למדנים מופלגים, וכמוהו לא היתה פרנסתם על הרבנות אלא עסקו במסחר והרחיבו עסקיהם מעבר לגבולות המדינה — לדנציג ולאוסטריה — והיו גבירים ונגידים בעמם. נצר למשפחת בעל „תוספות יום טוב״ (מסורת היא במשפחתם לחוג את ר״ח אדר, לפי הצוואה בספר „מגלת איבה״). כל ימיו היה הוגה בתורה וחוקר בנבכי התלמוד והקבלה. היה מכונה „ר׳ הירש חוקר״, ושם המשפחה „ברלס״ הוא ר״ת: בן ר׳ ליב סופר *. בתו נשאה לר׳ אברהם יצחק גרוסלייט, בנו של ר׳ פנחס מיכאל בעל „לקט הקוצרים״ ו„דברי פנחס״ (וארשה תר״ץ), שהיה רב באנטופול הסמוכה לבריסק־דליטא ובעל־מוסר נערץ בכל הסביבה. שתי המשפחות, ברלס וגרוסלייט, לקחו חלק רב בהתפתחות הכלכלית של העיר והיו בעלי נכסים ובתים בלב העיר החדשה.

כשנפטר ר׳ יעקב מאיר פדוא, רבה של בריסק־דליטא, ביקשו למנותו רב בעיר, אך הוא סירב, והבטיח להביא לעיר רב הראוי לכהן בה. בעצמו נסע ללבוב, שמתוך קשריו המסחריים הכיר את גדוליה ורבניה, והשפיע על ר׳ צבי הירש אורנשטיין שיקבל את הרבנות, ובשנת תרכ״א בא הרב אורנשטיין ונתמנה רב בעיר.

ספרו „אור הצבי״ שנדפס בלובלין, בתרל״ה, מכיל דברי תורה וחכמה בנגלה ובנסתר, ומראה גם את בקיאותו המפליאה בספרות הפילוסופיה של ימי הביניים. הספר יצא ב־500 טפסים שנשלחו חנם לספריות, לבתי־כנסת ולגדולי הרבנים בדורו. בצוואתו ביקש המחבר שהספר יודפס מחדש לאחר חמישים שנה.

ר׳ א״ל פיינשטיין, בן דורו וידידו, מביא בספר „עיר תהלה״ את נוסח המצבה של ר׳ צבי הירש ברלס „הגדול בתורה וביראה, חבר לחכמים, שדרכי תורתו וחכמתו שמורים לנצח בספרו ,אור הצבי׳.״

ר׳ בנימין קורמן**

מאת לאה דגנית

חושבתני שלא רבים מתושבי בריסק הכירו איש זה, שישב בתוכם שנים לעשרות כפוף על גליונות הנייר וכותב את פירושו למסכת שבת. עודני זוכרת את דמותו מימי ילדותי — פנים מאירות, עינים חולמות, ויד רכה המלטפת את ראשי. לא זכיתי לבוא למחיצתו אלא לעתים רחוקות מאד. היו מדברים עליו בביתנו ביראת כבוד. אבא היה מזכיר את שמו במאור־פנים. שלושים שנה כתב אחיו הבכור בנימין את ספרו „חלקת בנימין״ על מסכת שבת, ושם זה על שום מה? כי אמר: זה חלקי מכל עמלי בעולם הזה.

שלושים שנה לא הסתכל בעולם החיצוני. אשה ובנים היו לו, ואף הם מחוץ לתחום ראיתו. אבי ואחיו הם שדאגו לפרנסת ביתו. אבי היה מומחה לבנין מסילות־ברזל, ונדד בערבות רוסיה הגדולה עם משפחתו. במקום שומם, הרחק מישוב, קמים בתים באופן ארעי, בתי־דירה למומחים, למהנדסים, לכומר ולצוות הפועלים, וביניהם — משפחה יהודית אחת. על בריסק שמעתי מפי סבא. בעיניים דומעות היה סבא מדבר על בית־המדרש של ישראל־וולף. וגן העיר — „גן המלך״ — נדמה לי לפי דבריו שהוא הגדול והיפה בעולם. וכשבאתי לבריסק אחרי מלחמת העולם הראשונה ורציתי לראות את גן־העיר המפואר מצאתי גן מוזנח, ובית־מדרשו של ישראל־וולף לא היה אלא בית־עץ קטן, והבינותי כי רק בעיני סבא המתגעגע לעיר מולדתו נראו הדברים כך. אבי,

---

* ח״ש רבינוביץ, „רשומות״ ה׳, עמ׳ 309.

** ר׳ בנימין קורמן היה ידוע כגדול בתורה, מחבר הספר „חלקת בנימין״.

היושב תמיד בין הגויים, ראה באחיו בנימין השוקד על התורה בבריסק את המאור שבחייו. פעם אחת, כשבא אבי לבריסק, בנה בית־כנסת סמוך לביתו של דודי, כדי שזה יוכל לשבת בו בשלווה ולעסוק בתורה.

משרת רב לא רצה לקבל, שלא לעשות את התורה קרדום לחפור בו. חייו היו קודש לספרו, שקיבל עליו הסכמה מר' חיים. וכשסיים את הספר נסע אבי מאורנבורג, מהלך שלושה ימים, לחג הסיום, וגם סייע להדפסת הספר.

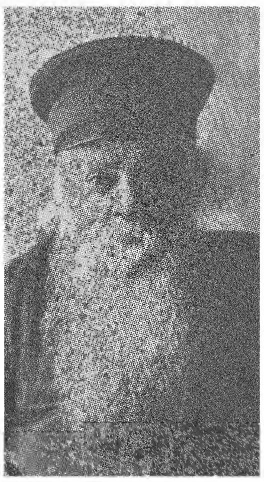
פעם, לאחר הפצרות מרובות, נאות דודי לקבל שליחים שבאו לדבר על לבו להיות רב בעיירתם. אגב, רצו לראות גם את הרבנית, והיא היתה אשה גוצה ולא יפת־תואר, ולא נשאה חן בעיניהם. דודי סיפר מעשה זה לאבי בהש־תוממות רבה: יודע אתה... הם אמרו, כי הרבנית אינה יפת תואר... — הוא עצמו לא ראה זאת כל ימי חייו.

ר' שמחה זליג הדיין

מאת הר' ד"ר מ. א. ריגר (קנדה)

אבי זצוק"ל נולד בכ' אדר תרכ"ד בנובוגרודוק ובא עם הוריו לבריסק בשנת תרל"ד. הוא הושפע בחסידות ובפרישות מר' יהושע לייב דיסקין זצ"ל, ומזמן לזמן היה בא להיבחן אצלו בתורה. בשנת תרל"ח נתקבל לאב"ד בבריסק ר' יוסף־דוב הלוי סולובייצ'יק, וכשבא הרב החדש הביאו את אבי להיבחן אצלו. אותו זמן נזדמן לבריסק ר' חיים הלוי בן הרב, שהיה אז ראש־ישיבה בוולוזי'ן, והוא העיר לאביו: „אבא, למה אתה תוהה על בקיאותו, צא וראה האיך הוא לומד על הדף". מאותו יום ואילך היתה שרויה ביניהם אהבה גדולה, ולא זזה ידו של ר' חיים מיד אבי הן בדברי־תורה והן במילי דעלמא — כל ימי חייו.

עד תרמ"ב שמע אבי חידושי־תורה מר' יוסף־דוב סולובייצ'יק. והוא כבר נתפרסם כלמדן גדול, אף כי בריסק היתה אז עיר מלאה חכמים ולומדים ולקנות בה שם למדן גדול לא היה קל. לאחר חתונתו קבע מושבו בוולוזי'ן; ישיבת וולוזי'ן הגיעה אז לשיא פרסומה ובין מאות הבחורים נמצאו הרבה „עילויים". ואבי, שהיה אז בן כ' שנים, כבר נודע לתהילה כבקי בש"ס ו„ראשונים". (בספר „חידושי ר' חיים הלוי" נזכרו דברי אבי ז"ל). היו אז בוולוזי'ן שני ראשי־ישיבות, הנצי"ב ור' חיים, ולכל אחד מהם שיטה משלו בלימוד. דרכו של הנצי"ב לדעת את הסוגיה על כל סברות הראשונים בבקיאות נפלאה, ולתבוע ידיעה זו גם מתלמידיו; דרכו של ר' חיים לנתח את הענין לגופו ולהתעמק בדברי הראשונים והרמב"ם במיוחד. בין התלמידים היו שנטו אחרי הנצי"ב והיו שהחזיקו בשיטתו של ר' חיים, ורק יחידי סגולה היו תלמידים לשניהם יחד. אבי נמנה עם התלמידים המובהקים האלו. בשנת תרנ"ב כשהרשות סגרה את „ישי־בת וולוזי'ן" וגירשה את הנצי"ב, הוטל על אבי לפסוק את השאלות בוולוזי'ן. לא עברה שנה ובבריסק נפטר ר' יוסף דוב־בר ונתמנה במקומו ר' חיים, מיד הזמין ר' חיים את אבי לבוא ל־בריסק ולשמש ראש־ישיבה בבית המדרש „משמר" ומו"ץ לפסוק שאלות. והוא הפוסק הראשי בבריסק דליטא, וגם מערי הסביבה התחילו לפנות אליו בשאלות בעניני דינים והלכות.

ר' שמחה זליג הדיין

גדולתו היתה לא רק ב־בקיאותו ב„ש"ע" ובשו"ת, אלא גם בידיעתו את הדינים במקורם בגמרא ובראשונים, והיה בקי ברמב"ם ובנושאי כליו, ובתשובות הגאונים בדורות האחרונים בליטא וברייסין. מלבד המנהגים שידע מן הספרים חקר ודרש אצל זקני העיר מהרה"ג ר' שלום מנשה ז"ל, שהיתה לו השפעה גדולה על פרנסי העיר ועל האנשים הפשוטים. גישתו המהפכנית בהלכה עוררה, כמובן, חילוקי־דעות. היו קהילות שבחרו בדרשנים ועסקנים לשמש בכתר הרבנות, והיו שנבחרו לרבנים על ידי המלצות וקשרי־יחוס... דווקא ביניהם היו מחמירים בהלכה שגרמו סבל בפסקיהם לעגונות וקצבים עניים. ואילו אבי, כיוון שהגיעה לידו שאלת עגונה — היה טורח הרבה למצוא היתר לעגונה עלובה.

אבי היה נוהג סבר פנים יפות בכל, הן בציונים הקנאים והן בחוגי השמאל. כשהרוסים כבשו את עירנו נתמנה „יאשע דער שינדר" קומיסר של בית המטבחיים. באסיפה הראשונה של פושטי־העורות, החליטו פה אחד לציית לכל אשר יצווה

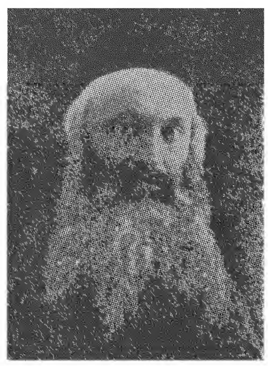
אבי. וכשהגיעו לעירנו הרבה פליטים מעבר לנהר בוג, ביניהם רבנים ושוחטים מחוסרי־פרנסה, הנהיג אבי שית־פרנסו מבית־המטבחיים, שהיה אז בידי הפועלים השמאליים.

אף על פי שרוב חכמי הדור היו פונים לאבי בשאלותיהם וכל בני עירנו חלקו לו כבוד, מעולם לא הניח לשום אדם לשמשו, לא חבש מצנפת של רב ולא ישב ליד ארון הקודש כמנהג שאר הרבנים. לא הטריח את הציבור להמתין לו. אלא הקפיד להיות כאחד העם. בחדרו לא היו דלתות, כעין סמל שביתו פתוח היה לכל, והחלכאים והמדוכאים שפכו לפניו את מרי שיחם. הוא היה אהוב כל כך על הציבור בעירנו, שפרנסי הקהילה החליטו פה אחד לקבלו לרב העיר אחר פטירתו של ר׳ חיים ז״ל, אך אבי סרב.

משנת תרנ״ד שימש אב בית־דין עד היום המר, ד׳ מרחשון תש״ג, יום שהנאצים הטמאים השמידו את העיר ויושביה, והוא היה מראשוני הנהרגים על קידוש השם בעיר, בה ישב רוב שנותיו והרביץ תורה ברבים והורה דרך לעם.

ר׳ אברהם־יצחק הלוי בלייוייס

הרב ר׳ אברהם יצחק הלוי שימש כיובל שנים אב בית־הדין בבריסק. נולד בוארשה בי״ד סיון תרכ״ח לאביו הרב ר׳ צבי בלייוייס. בן 18 הגיע לבריסק ושמו כבר נודע כפוסק־הלכה חריף ומופלג. בשנת תרנ״ד (1893) נתמנה ר׳ אברהם יצחק הלוי אב״ד. כדי יובל שנים היה פוסק הלכות בבריסק, אך הוא נשא לא רק בעול התורה, כי גם בעול הציבור, והיה נבחר בראש כל משלחת אל השל־טונות. בזמן פורענות היה שם נפשו בכפו למנוע אסונות.

ר׳ אברהם יצחק הלוי בלייוייס

יחד עם זאב דוב בגין והרב קלפפיש חצה בחשכת הליל את הנהר בוג והתגנבו למבצר כדי להציל יהודים מתליה.

הוא היה בעל הדרת פנים, עינים שחורות, גדולות, בוע־רות, פרקו נאה וזקנו מגודל.

חיבר ספרים. בספרייתו הגדולה היו ספרים עתיקים ויקרי מציאות, והוא ביקש להנחילה לספרייה הלאומית של האוניברסיטה העברית בירושלים.

גדול היה בתורה וגדול במעשיו. אף מבין לרחשי לבם של בני הדור הצעיר, הנכספים לציון. וכך כותב הוא באחד ממכתביו לבני משפחתו בארץ: „נאמר אמרי נועם ונלמד זכות על עובדי עבודת כפים אשר הלכו להרבות ולהגדיל היישוב בארצנו הקדושה״.

נפטר בי״ח אדר תרצ״ו.

ר׳ אליעזר־ליפא קלפפיש

נולד בשנת 1880 בוארשה. אביו, הרה״ג ר׳ שמריהו קלפפיש, היה מראשי הרבנות בוארשה. ר׳ אליעזר עבר לבריסק־דליטא והקדיש את זמנו לעזרת נצרכים. היה חבר הרבנות, ובאופן זמני גם רב צבאי במחוז בריסק.

בשעת סכנה היה מופיע יחד עם הרב ר׳ אברהם־יצחק בליוויס והעסקן ר׳ זאב־דב בגין, והיו משתדלים במסירות־נפש לבטל את רוע הגזירה. והם שהצילו ממוות בטוח את שלושת האחים מאיעס שנחשדו בריגול בזמן המלחמה. גם בשכבו על ערש דוי בגיטו עוד אירגן עבודות הצלה וסיוע לרעבים ולנדכאים.

נפטר בח׳ באלול תש״ב, והובא לקבורה בבריסק־דליטא על יד קבר חברו, הרב ר׳ אברהם יצחק בלייוייס.

ועדי־מוסדות והנהלות בבריסק־דליטא

סגני ראשי העיר

ד״ר ברוניסלב וילנר, אברהם לוינסון, יחיאל (הילארי) מסטבוים.

ועד בית־הכנסת הגדול

זאב־דב בגין, איסר גבירצמן, לייב נירנברג, אברהם סקארבניק, יקותיאל פולק, שמואל פומראנץ.

ראשי „חברה קדישא"

שמואל אשטיין, גרשון משה אשכנזי, בצלאל באראן, משה־אליעזר בגין, ר' בוצ'ה שוחט, ירוחם בומכל, יודל בומכל, יצחק בראנזיל, ברוך בריינהנדלר, ר' משה יוסף ברלס, צבי גבירצמן, ברוך גבירצמן, הירש גבירצמן, ר' אלתר גרוסלייט, גרשון דובינבאום, דומאטשבסקי, משה זיסמן, שכנא לונדון, לייביש לנדאו, גבריאל ליב לרנר, ר' שמואל מס, ליב מס, גדליהו מס, חנא נימצוביץ, הערש סוויזשער, יוסף סוקל, ר' יצחק־איזיק סירוטא, יעקב סקורבניק, מאיר פוחצבסקי, יודל פוחצבסקי, ברוך פרלמן, אלתר פוז'יזינסקי, אליעזר פיגין, מרדכי פיין, אלתר צינאמון, חיים ברוך קוברטובסקי, מרדכי קרופ, מיכאל רבינוביץ, שמאי רוזנבוים, ברל שדרוביצקי, משה שיינרמן, אליהו־ליב שמשונוביץ, ר' ירוחם ש״ץ, יהושע ש״ץ.

בית־החולים היהודי

ההנהלה: ר' משה יוסף ברלס, משה מגס, זיסקינד ניימרק, אברהם צוקרמן, שמעון סאבשיצקי, שמואל פומראנץ, מרדכי קרופ.

הרופאים הראשיים: ד״ר יפה, ד״ר זליגסון, ד״ר סרנקר.

חובש ראשי: יצחק גלנברג.

אחות ראשית: שרה שפירא.

ועד „טאז"

(חברה לעזרה רפואית מיסודו של „ג'וינט")

ד״ר א. בגון, י. פוקסמן, ב. קוברטובסקי, ד״ר מ. קימל, ד״ר י. קיבליצקי.

ועד מושב זקנים

מיכאל אורחוב, חיים זלמן וולסקי, ליבה וולסקי, מרדכי מולר, חנה פינקל.

ועד העזרה לנפגעי הפרעות, 1937

זאב־דב בגין, שמואל בלקס, גיטלמן, לאה ליזה גולודץ, נחמן גלובינסקי, דוד זוסמן, משה יהלום, ד״ר נחמן לנדאו, צבי פוז'יזינסקי, שמואל פומראנץ, אליעזר פיין, חיים ברוך קוברטובסקי, הנוך קרונזשיק, הירש רוזנברג, דוד שניידר, שלום שווארץ.

רופאים יהודים

ד״ר אוקראיניץ, ד״ר אפשטיין, ד״ר בייגון, ד״ר גייזלר, ד״ר גוטליב, ד״ר גרינשטיין, ד״ר וולפסון, ד״ר זילברשטיין, ד״ר זונשיין, ד״ר זליגסון, ד״ר חבאט, ד״ר יפה, ד״ר כגן, ד״ר ליברוביץ, ד״ר לנדאו, ד״ר לשנר, ד״ר מנזון, ד״ר סגל, ד״ר סרנקר, ד״ר פרליס, ד״ר קימל, ד״ר רוזנבאום, ד״ר שפירא, ד״ר ל. שרשבסקי.

מוסדות, תנועות,
ארגונים

מוסדות

חינוך לעברית

מאת צ. הר־זהב

ההוראה לתלמידים בבריסק היתה כדוגמת רוב עיירות ישראל: כל מי שידע את פירוש המלות בחומשי התורה ובפירוש רש"י ו„מצודות" ראה את עצמו ראוי להיות מלמד תורה לתינוקות, ותלמידים קיבץ ו„חדר" פתח להם. מזמן יציאת הציונות לעולמנו נפתחו בכמה עיירות בפולין „חדרים מתוקנים" בתיקונים שונים ומקצת שכלולים בלימודים ובהנהלה בחדרים. בפינסק נתעורר לרעיון זה יהודה לייב ברגר, בעל בית מסחר ספרים בעיר. ואילו בבריסק לא נמצא שום עסקן ציבורי שיתעורר לפתוח חדרים חדשים מתוקנים כאלו, והמלמדים הישנים משלו בכיפה.

מכל המלמדים שהיו בעיר נצטיינו שנים שלא דמו לאחרים, לא בדרכי הלימוד ולא ב„ציד" תלמידים, ושניהם לא „מלמדים" נקראו אלא „מורים". לאחד מהם היה „חדר"; ואחד לא פתח „חדר", מורה לשעות היה. שמו של הראשון בן־ציון ניימרק, ושל השני — מרדכי שיינרמן. ניימרק היה עסקן ציוני, גובה כספים לקרן־הקיימת וסוכן של עתונים, כשהיה בא אורח מפורסם לעיר השתדל למצוא מקום ראוי לפי כבודו להתאכסן בו. ולפי שהיה מעורב עם הבריות ושמו ידוע בעיר, לא השפיל את כבודו לערוך ציד־נפשות. בבית ספרו הכניס אף מקצת סדרים לטובה. ושיינרמן לא התעסק בצרכי־ציבור, אבל ציוני היה בכל לבו, ובעל תרבות ונוהג בנימוסין יפים, ושעורים היה נותן על פי רוב בבתי עשירים. אהבתו לארץ ישראל היתה גדולה, וכשחלה בשחפת, ושטיינברג הרופא, אף הוא ציוני, ציוה עליו לעלות לארץ, כדי להתרפאות מחוליו, בא לשם, ואחד מעשירי בריסק, פיינשטיין, שקנה לו אחוזה במושבה, מסר לו את בניו ללמדם לשון ותורה. אלא שלאחר זמן חזר לבריסק.

מלבד ניימרק ושיינרמן עמדו בראש הציונים שבעיר הורודישץ', ויניקוב ושטיינברג הרופא. שני הראשונים נבחרו כמה פעמים צירים לקונגרסים, ושטיינברג היה שולח חולים לארץ ישראל להרפא שם. וביחוד קנה לו שם במה שהציל פעם את בני בריסק מפוגרום שעמד לפרוץ: הוא היה לשעבר רופא בצבא הרוסי. העלוהו למדרגת סגן (לייטננט). אחר כך ניתן לו רמז שימנוהו סרן (פּולקוֹבניק) אם יסכים להמיר דתו. הוא דחה הצעה זו, ונשתייר סגן. כשנשתחרר מעבודת הצבא וחזר לבריסק, ולאחר כמה שנים פרצו פוגרומים ברוסיה, נתקבצו באחד הימים תושבי בריסק הגויים וביקשו לפשוט יד בבתיהם של תושבי ישראל. ראה שטיינברג מה שמתרחש, נזדרז ולבש את מדי הצבא שהיו שמורים בביתו, עלה על מרכבה והגיע למקום, ובקול אדיר של מושל קרא: „הוי חוליגנים, התפזרו! ותיכף ומיד!" פחד נפל על כל הכנופיה, וכרגע נמלטו על נפשותיהם. ידע הרופא שמעשהו זה לא יהא רצוי לשלטון הצאר, ואמנם קיבל נזיפה קשה מן הממשלה על חוצפתו, ולימין עמו עמד.

⁂

לאחר חצי שנה של הוראה בהורודוק, העיר הקטנה שבפלך וילנא (תשרי—אדר, תרס"א) ושנה ומחצה בלובשוב העיר הקטנה בפלך מינסק, מחוז פינסק, באתי לבריסק. ולפי שיש קשר בין ישיבתי באותן העיירות, וביחוד הראשונה שבהן, לבין ישיבתי בבריסק, צריך אני לדבר, לפחות קמעא, עליהן.

ידיד אחד היה לי בהורודוק, והציע לי באגרת לבוא לשם ללמד לשון ותורה. בכל העיר לא היו אלא שני מלמדים ומורה אחד שהשמיע שעורים ברוסית, וכמה מן המשכילים,

שלא היו מרוצים כלל מלימודם של המלמדים, ביקשו מורה הגון לבניהם. נתפתיתי לו ובאתי לשם. כמה מאנשי העיר נזדרזו ובקשו ממני לקבל את בניהם לשעורים. ומכיון שהלשון העברית היתה לשון הדיבור ולשון המחשבה שלי כבר מימות בחרותי, לימדתי את תלמידי לא בשיטת התרגום, כמו שהיה נהוג באותו זמן בישראל, אלא בשיטה הטבעית, עברית בעברית. וכמובן, אף דיבורי עם הקטנים והגדולים שבהם לא היה אלא בעברית בלבד. וחידושים הכנסתי כגון שירים, חידות ומשחקים וכיוצא בהם. מכיון שראו אלו השלושה חידושים „משונים" כאלו, נתיראו שמא תקופח פרנסתם. ולפי שבעיר היתה רק לשכת לבלרים (קנצלריה) נכנסו ללשכה וסיפרו שם כל הענין, וביקשו לערוך כתב דילטוריא ולשלחו מהרה לשר הבולשת שבוילנא, לגרשני מן העיר. כשנודע הדבר לאבות תלמידי יעצוני להכנס ללש־כה, ולשחד את מנהל הלשכה שלא ישלח את הכתב. אבל דעתי לא היתה נוחה ממתן שוחד. לאחר שהלשכה עכבה כמה שבועות את הכתב, והשר, שהיה עסוק בעניניו, דחה את מסעו, נקראתי פתאום באחד הערבים שבחודש אדר לביתו של זקן העיר, אל שר הבולשת שבא לשם. נצטויתי להביא עמי אף את הספרים שיש לי. באתי לשם. התחיל השר להקיפני בשאלות, ואני משיב לו, והלבלר רושם כל שאלה וכל תשובה. והשאלות הן: אם הייתי פעם בפטרבורג, במוסקבה ובקיוב; ואם אני לא הייתי — שמא היו אבי ואמי, אחי ואחיותי; מה אני עושה כאן; מי הם חברי ומכרי בעיר; וספרים מדעיים „יבשים" למה לי; כמה וכמה שאלות שונות בשאלתי. לבסוף הכיר השר שאיני מהפכן מסוכן, וביקש מחילה ממני על שהטרידני על חנם; הגיע לידו כתב מלשינות — וחובתו מילא ובא. אבל נתן לי עצה טובה להניח מקום זה שלא להרגיז את הבריות...

יצאתי משם בפרוס הפסח ובאתי ללובשוב. בלובשוב ישבתי שנה ומחצה. מאורע חשוב בחיי גרם לי ליצא ממקום שקט זה ולבוא לבריסק. ועד שלא יצאתי משם חיברתי מודעה מפורטת על טיבו של בית הספר שעומד אני לפתוח בבריסק אחר החג. את המודעה שלחתי למכיר אחד שימסרנה לדפוס. בבריסק היה לי דוד, משה פסח גוירצמן, ואשתו, ליפשה, היתה עסקנית ידועה בעיר בצרכי ציבור, ויראת שמים היתה. נתערבה בעניני והשתדלה לעכב את הדפסת המודעה. עמדתי על דעתי והמודעה נדפסה, לצערה, וכשבאתי לחג הסוכות לעיר, הודבקה שם אף בבתי־המדרשות.

סמוך לחג הזמנתי מנגר אחד ספסלים מודרניים היגייניים לפי תוכנית יפה שבספר רוסי אחד. הכנסתי את הרהיטים לתוך חדרים ששכרתים — ובית־ספר נפתח. כמה אנשים מסרו לי בניהם.

לאחר שנתפרסם בית ספרי בעיר והמלמדים שמעו את כל החידושים שהוכנסו בתוכו, נמנו וגמרו שאין טוב מלמ־סור אותי לרשות... ובאחד הימים נתכבדתי פתאום בביקורו של שר הבולשת בבית־ספרי. וכעין המעשה שנעשה לפני כמה שנים שם באותה העיר הקטנה, נעשה אף בעיר גדולה זו, אבל בכמה שינויים: השר בא אצלי ולא הוזמנתי לביתו; הוא בא לבדו בלא לבלר ופנקס; השאלות היו לא מרובות, ובספרי לא עיין כלל. ביקש אף שר זה, כקודמו, מחילה ממני, ואף הוא התנצל שהלשנה הגיעה אליו ואנוס היה להטרידני, ונפטר ממני בשלום, ואף „עצה טובה" ליצא מן העיר לא נתן לי...

עם פתיחת המחלקה הראשונה של בית־הספר קיבלתי אף תלמידים ותלמידות לשיעורים בערבים, והם כבר גדולים היו ובני דעת, ופעמים היתה נפלטת מפי איזו דעה שאינה מקובלת בקהל ביותר, כגון על ספר קוהלת, שכמה מן הפרשנים אינם מיחסים אותו לשלמה המלך — וניתן חומר למלמדים לשיחות על ה„אפיקורסות" שבי (אף־על־פי שנזהרתי בלשוני ולא אמרתי שזהי אף דעתי שלי), וכבר נעשיתי כופר, ומסירת תלמידים לי אסורה על־פי הדין בתכלית איסור... ולאחר שנפתחו מחלקות גבוהות יותר בבית־הספר, ולתלמוד־תורה ניתן מקום חשוב ומכובד, מצאו המלמדים חסרונות אחרים מוספים: התורה נלמדת לא לפי פרשיות השבתות ולא לפי פירוש רש"י אלא סדורה ובפירוש אחר, וכדומה, וכך מצאו פגמים אף בשאר הלימודים.

לא ויתרתי על דעותי ועל מעשי. בית־הספר נתקיים ושיעורים פרטיים לא חסרו לי כל השנים שישבתי בעיר, עד היום שהוגליתי, כאחד עם כל יושבי בריסק, מן העיר (בסוף השנה הראשונה של המלחמה, אלול תרע"ה).

ולא בית־ספרי בלבד נתן תמיד חומר רב לשיחות בעיר אלא אף הדיבור העברי בכלל. כשבאתי לבריסק לא היה אדם מישראל שידבר בלשון זו ושישמע אף מאיזה עובר ושם דיבור כזה. סיפרו לי שפעם בא שליח ספרדי מארץ ישראל לעיר והוצרך לעשות מעשיו בקשיים גדולים וברמי־זות... פניתי קודם כל לבחורים בעלי רוח ורגש שבעיר ועוררתי את לבם על הצורך ליסד חברה לדיבור עברי. הם הסכימו לדבר. קמעא קמעא נמשכו לחברה זו אף אנשים באים בימים. ערכתי תכנית מפורטת בעלת סעיפים רבים. והואיל ומן העסקנים הציבוריים הידועים בעיר לרשות לא נקף איש אצבעו לטובתנו, אי־אפשר היה לקבל רשות למעשינו, והכל היה בהעלם מן השלטון. והאספות לא נתקיימו במקום אחד, אלא פעם כאן ופעם במקום אחר. ובדרך כזו נעשה הדיבור העברי כמעט רווח בעיר, עד שאפילו כמה מאבות תלמידי, שלא היו חברים בחברה זו, כשפגעו בי ברחוב לא העזו לדבר אלי בלע"ז, אף על פי

שלחרפה היה להם שישמעו העוברים ושבים לשון מגומגמת ומשובשת יוצאת מפיהם...

וחידוש זה שנתחדש פתאום בעיר היה ללגלוג. ביחוד היתה אשתי — שדיברתי עמה עברית בלבד — לשיחה בפיהם של הבריות: „וכי אין זה טירוף־דעת ממש, שאשה אחת בכל העיר תדבר דוקא עברית, בין בחוץ ובין בבית, בין בשעת בטלה ובין בשעת עבודה במטבח?... מי ראה ומי שמע דבר כזה?..."

***

בסוף תרע"ח חזרתי לבריסק. שנה ומחצה ישבתי בה שוב. העיר נשתנתה תכלית שינוי. החדישות והתרבות נראו בכל רחוב. רוב התושבים חדשים היו; והכל טרודים ובהו־לים לבקש פרנסה, וכמעט שאין מי שידאג לבניו ללמדם תורה ולשון. אף מכל המלמדים שהיו לפני גלות בריסק בעיר כמעט שאין איש. אשתי חלתה, ולאחר שנה הלכה לעולמה. התפרנסתי בדוחק מן השיעורים המועטים, שנזדמנו לי מיחידים ומקבוצה אחת של בחורים ובחורות, שהזמינוני למקום אחד ללמדם. במחצית הראשונה של השנה השניה (תר"ף) באו אנשים מחברת „תרבות", שיסדו באותו זמן בתי־ספר בכמה עיירות בפולין, ופתחו בבריסק שיעורי ערב, ורצו לשתף אף אותי לשעורים, ואני לא הסכמתי לזה, מפני שכבר התחלתי להכין את עצמי לעליה. עליתי לארץ נתעכבה לשנה תמימה, עד שסוף סוף קבלתי את הרשות, ובאתי לארץ ישראל (בכ' באלול, תרפ"א).

מרכז לתרבות ולהשכלה

מאת א. ט"ש (טור־שלום)

בריסק היהודית קיימה את מעמדה כעיר ואם בישראל עד יומה האחרון. יהודי בריסק המשיכו במסורת תורה ודעת גם אחרי הסבל הקשה שנתנסו בגירוש מן העיר במלחמת העולם הראשונה.

כיוון שחזרו יהודי בריסק לעירם מיד נגשו לבנות את הריסותיה ולהקים מחדש את כל המוסדות הכלכליים החברתיים והתרבותיים, מוסד ואפיו ורוחו. רוב המוסדות — עתיקים היו, שרשיהם היו נעוצים בתקופת „ועד ארבע ארצות" אולם החיים בגולה לא קפאו על שמריהם. הציונות והתנועות הסוציאליות עוררו דרכים חדשים ונבנו מוסדות חדשים, וכמה מביניהם שימשו את כל הגליל, הוא גליל פולסיה או גליל בריסק־פינסק. רצוני להציב ציון צנוע לארבעה מהם.

הוועד הגלילי ל„תרבות"

חולמי שיבת ציון ותחיית הלשון העברית העלו בראש דאגתם את החינוך הציוני והעברי. נוסדו בתי־ספר עבריים שלמים בשם „תרבות". אולם בתי־הספר וכל העוסקים בהם ובהפצת תרבות עברית היו שרויים בבדידות חברתית שגרמה לעתים רפיון ידים. כדי להימנע מפיזור הכוחות וליצור תכנית משותפת, כונסה בשנת תרפ"ב בבריסק וועידה של שליחי בתי־הספר ומוסדות החינוך שבגליל בריסק—פינסק ונבחר וועד גלילי שמושבו נקבע בבריסק. מפאת התנאים הקשים של הימים ההם, שפגעו במיוחד בגליל בריסק מבחינה מדינית וכלכלית לא הצליח הוועד הגלילי לעשות הרבה, אולם על אף המצב הקשה, נעשו כמה פעולות חשובות. הוועד הגלילי טיפל בהשגת ספרי־לימוד ומכשירי־לימוד, בהשגת עזרה משפטית לבתי־הספר העבריים ולהגן עליהם מפני הקיפוח על ידי פקידי וועד החלוקה המאוחד של כספי הג'וינט — באותן השנים, היינו, בשלהי מלחמת העולם הראשונה היה גורל ביה"ס נתון לחסדם של עסקני הג'וינט בפולין. ברצותם הטו חסד למוסד הנתמך ונתנו לו בעין יפה, וברצותם קיצצו בקצבתו. וצריך היה להיאבק קשה עם עויני בית־הספר העברי.

וכאן יש להזכיר את המלחמה העקשנית בביה"ס העברי מצד מתנגדי הלשון העברית מחנה האידישאים, שהתבצרו בבריסק והשפיעו על פקידי הד.ד.ק. (וועד החלוקה המאוחד) לבטל את התמיכה לבתי־הס העבריים או להקטנתה על כל פנים. הוועד הגלילי עמד תמיד בפרץ.

כמו כן נאלצו עסקני „תרבות" לעמוד בהיאבקות מתמדת עם שלטונות החינוך הפולניים לקבלת רשיון לקיומם של בתי־הספר העבריים. המצב הגיאוגרפי והמדיני של גליל בריסק—פינסק עורר את הרשות להתייחס בצרות עין לתנועה העברית. תומכי ביה"ס העברי נאשמו בתעמולה נגד ביה"ס הפולני. הוועד הגלילי עודד את החברים במקומו להילחם ולבנות. הוא הפיג את הרגשת היתמות ובדידות הלב מהעסקן הבודד במקומו.

יוזמי הועה"ג ומייסדיו היו אנשי בריסק. הרוח החיה

ביניהם היה החבר נחום חיניץ. הוא עמד בראש המשלחת הבריסקאית בוועידה הארצית הראשונה של „תרבות" בפולניה, שנתקיימה בטבת תרפ"ב בוארשה, ונבחר לוועד הגדול (פלנום) של ההסתדרות „תרבּוּת".

עם התפתחות הפעולה התרבותית והתרחבות רשת בתיה"ס נקלטו במרכז הגליל, בבריסק, כוחות פדגוגיים מבחוץ. ובשנת תרפ"ז הודיע הירחון לעניני החינוך והתנועה העברית „תרבות", שיצא לאור ע"י הוועד המרכזי של „תרבות" בפולניה: „בימים האחרונים נתארגן מחדש הוועד הגלילי הזמני בבריסק. הוא חידש עבודתו וניגש לארגון עבודת החינוך והתרבות העברית בכל הגליל. הוועד הגלילי שם לו למטרה לארגן בכל פוליסיה סניפי תרבות, במקום שאינם, ולחזק את העבודה בסניפים הקיימים. ליו"ר הועה"ג נבחר הח' ז. לוטבק שמטפל גם בעניינים היורידיים שבגליל. למזכיר — הח' א. טש שיטפל גם בעבודה הפדגו־גית. הח' ז. זרצקי יטפל בעבודה הארגונית."

הועה"ג המחודש ניגש לארגונה של עבודת החינוך והתרבות והרחבתה, טרח לפתוח בתי"ס חדשים במקומו, עורר לתיקונים ולשיפורים ושאף ליצור קשר ארגוני חי עם הסניפים והמוסדות התרבותיים. בשורה של חוזרים עורר הועה"ג את עסקני התרבות והציונות בכל אחת ואחת מערי פוליסיה לפעולה. והנה קטע מחוזר שנשלח בכ"א בטבת תרפ"ז לכל ערי פוליסיה:

„גליל פוליסיה, העשיר ברשת של בתי"ס עבריים ומוסדות תרבותיים אחרים הנהו בלתי מאורגן כלל במובן התרבותי. הסניפים, ואתם גם המוסדות התרבותיים, עזובים לנפשם. המורה העברי, כמו עסקן התרבות, מרגיש את עצמו בודד בפינתו. הקשר הבלתי אמצעי עם המרכז בוארשה אינו יכל להיות חי, תכוף ומתמיד. זקוק הסניף או ביה"ס העברי לעזרה יורידית מידית באין לו למי לפנות; העסקן התרבותי במקומו שואף להרחיב את העבודה בעירו ומבקש עזרה מהחברים בסביבה — ואין, כי אין הכוחות המוכשרים לעזור בהפצת רעיון תרבותנו מאורגנים; מתלבט המורה העברי בשאלות פדגוגיות שונות ואין לו לפני מי להשיח את ספקותיו ואין לו עם מי להתיעץ.

וחסרון זה בא למלא הוועד הגלילי. הוא משתדל לעזור לסניפים ולמוסדותיהם בכל השאלות היורידיות, יבוא לעזרת הסניף לפתח עבודה תרבותית רחבה, ישתדל בגבול יכלתו — בעזרת הוועד המרכזי ובעזרת המועצה הפדגוגית הבריס־קאית — לענות על השאלות הפדגוגיות, שהמורה במקומו מתקשה בפתרונן", וכו' וגו'.

הסיסמה של הוועד הגלילי היתה: חינוך האזרח העברי בגולה והכשרתו לארץ־ישראל, ולכן שאף להרחבת פעולתו שתקיף חיי העם לכל גווניו ומקצועותיו. הועה"ג עורר תשומת לב המורים והעסקנים לבעיית הספר העברי והחדרתו לכל בית עברי. בחוזרים מיוחדים נקראו החברים ליצירת ספרות בבתיה"ס ולהעשרת הספרות הקיימת. בתרצ"א — נוצרה בפולניה חברה „ידידי הספר העברי", ששקדה על הפצת הספר העברי הטוב. הועה"ג עשה הרבה לרכישת ידידים חדשים. הועה"ג כינס וועידות פדגוגיות גליליות לשם התווית קוים — במשותף — לתכנית ביה"ס העברי בפולניה.

ייסוד הסתדרות מורים ארצית בפולניה קשור בפעולתם של חברים בועה"ג. ואמנם אספת היסוד של הסתדרות המורים העברים נתכנסה בבריסק באינטרנט.

פעילות הועה"ג היתה מסועפת והתנהלה בהתנדבותם של חברי הועה"ג בלי כל שכר.

בית־ספר עממי עברי לדוגמא

הוועד המרכזי של „תרבות" בפולין בחר בבריסק כמקום המתאים להקמת בית־ספר עממי לדוגמא שישמש מורה־דרך למורים ולמנהלים: ביה"ס העממי העברי „התחיה" בבריסק. המרכז של „תרבות" ריכז בו כוחות פדגוגיים מעולים. יצויינו בזה המורה יקר הנפש, עקיבא רוזנבלום ז"ל, שהיה בין הקרבנות הראשונים של הנאצים בקובל, ויבדלו לחיים ארוכים המורים היקרים, לאה קרייניס, גדליהו שקלרסקי, זאב לבנה ויתר חבריהם החיים בארץ.

הגימנסיה העברית „תרבות"

על יסודות ביה"ס הנ"ל הוקמה אח"כ גימנסיה עברית להשכלה עברית וכללית בשביל בוגרי בתיה"ס העממיים באיזור בריסק. כביה"ס העממי „התחיה" עמד גם ביה"ס התיכון „תרבות" על רמה גבוהה, ובו למדו ילדי הציונים, שוויתרו על הדיפלומה (תעודת בגרות) בבי"ס תיכון פולני, כי הגימנסיה העברית היתה משוללת זכויות ולא העניקה לתלמידים כל תעודה רשמית.

מורי הגימנסיה ובראשם מנהלה, החבר ז. לוטבק, שקדו על טוב טעם ודעת הן בלימודי היהדות והן בלימודים הכלליים והפולניים. אחרי מאבק קשה עם השלטונות קיבלה הגימנסיה העברית בבריסק — יחד עם אחותה בכורתה, הגימנסיה העברית בביאליסטוק — זכויות מלאות. השמחה בחוגים הלאומיים בבריסק היתה גדולה ומרובה, וגם החוגים, שהתנכרו תחילה לציונות ולעברית השתתפו בה. הציבור הרחב ראה בזכויות המלאות, נצחון לרעיון התנועה העברית. והרי תחילה התייחסו אל חסידי ביה"ס העברי ובוניה כמו אל בטלנים ועל תחיית הלשון העברית הביטו כמו על חלום.

שמחת הקהילה היהודית בבריסק על המאורע מצאה את

מורי בית־הספר העממי העברי „התחיה", 1922

בטויה באספות חגיגיות, ובמיוחד בתפילה חגיגית, שנערכה בשבת בבית־הכנסת הגדול בהשתתפות כל תלמידי הגימנסיה והוריהם. מזכיר הקהילה, מר ז. ד. בגין, ברך את המשתתפים בשם הקהילה, וכותב הטורים האלה הרצה על ערך החינוך העברי בגולה. חגיגת ביה"ס העברי הציוני, נאום על ציונות ותרבות בבית־הכנסת בבריסק, תפילת שחרית ומוסף, ראויים לציון בדברי ימי בריסק. בית־הכנסת הגדול בבריסק שהיה נתון לשלטונו של הרב המפורסם בהתנגדותו לציונות, לא ראה בין כתליו עד אז שמחות ציוניות.

האינטרנט המקצועי

מוסד זה לידתו בתקופה שאחרי המלחמה העולמית הראשונה. מרובים היו היתומים בני בריסק וסביבתה, שחזרו אחרי המלחמה לעריהם מתפוצות רוסיה חשוכי־מקלט. הוריהם נרצחו בידי הפורעים והבנים התגוללו בחוצות ערי פולסיה ועיירותיה ללא בית וללא חינוך, רעבים ועזובים. לקטנים נמצאו גואלים — בתי־היתומים, שהיו מצויים בכל קהילה יהודית, ואפילו הקטנה ביותר. אולם רע ומר היה גורלם של הילדים למעלה מגיל 14—13; להם לא היה מקום בבית־היתומים. הרחוב המופקר ארב לנערים עזובים אלה. מן הדין היה שהממשלה תדאג להם, אולם „דאגת" הממשלה הפולנית לא היתה נתונה כלל לאזרחיה היהודיים. החברה לפיקוח על היתומים בפולסיה נטלה על עצמה את הדאגה גם לנוער העזוב. והיא גרסה לא בית־יתומים, כי אם מוסד ללימוד מקצוע, שהוקם בבריסק דליטא. נרכש — בעזרת הג'וינט — בית גדול בן שלוש קומות, ברחוב 3 במאי מספר כ"ח, ובשנת תרפ"ד נפתחה בו פנימיה. הבית שימש סמל לסדר, לנוחיות, ששמונים מבני נוער מיותמים ועזובים מצאו בו בבית זה של שלוש קומות, שנוספו לו חצר וגן. שם ישבו הנערים על התורה ועל המלאכה. כדי לחנכם לאזרחים טובים וישרים, אורגנו החיים במוסד על בסיס של חברת נוער ועבודה עצמית. את מקצועם — מסגרות או נגרות — למדו בביה"ס של החברה „אורט".

ביסוד הפנימיה היתה איפוא הכשרת הנוער לחיי חברה ועבודה. מטרה נוספת, סמויה מן העין, היתה לה הכשרת נוער חלוצי למען ארץ ישראל. זה היה תפקיד לא קל. רוב הנערים שנתלקטו למוסד קיבלו את ראשית חינוכם בברית המועצות, וחיי העוני והעזובה שם לא נטעו בלבם חזון ארץ ישראל. על אף כל התנאים האלה, הצליחה הנהלת המוסד לקרב את עניין ארץ ישראל ללב הנוער. השפה העברית נלמדה בחשק ורבים מן החניכים התעתדו לעלות לארץ. כעבור שלוש שנים שלחה הפנימיה קבוצה מאורגנת של חניכיה לארץ ישראל, וכולם נקלטו בעבודה בארץ בין החלוצים הבונים. (אחד מהם, יצחק פוגל, שיכל את בנו יחידו בן־ציון, במלחמת השחרור). מאז היו עולים לארץ ישראל מכל מחזור ומחזור. כך נהפכה הפנימיה המרכזית למקום־הכשרה בלתי רשמי לחלוצים.

ה„בונד" ו„פועלי ציון שמאל" בבריסק הביטו בעין לא

יפה על הכיוון של הפנימיה המקצועית. הכשרת פועלים, — כסבורים היו היא עניין שלהם, ומה לציונים „תרבותניקים" ולכאן? ומה גם שהחניכים מקבלים את השכלתם המקצועית ב„אורט". אולם הם לא הצליחו להוציא את המוסד מההש־פעה הציונית והאינטרנט המקצועי החדיר את הרעיון הציוני החלוצי לתוך שכבות הדלות והעוני בגליל בריסק והסביבה.

— — — ומכל התפארת וההוד לא נותרו אלא זכרונות עוממים ולב דואב ושבור, האומר — בדמיך ובזכרונותיך חיי!

מוסדות חינוך ותרבות

מאת נחום חיניץ

בבריסק העתיקה התקיימה במשך שנים רבות, כארבעים שנה ומעלה, בבית־המדרש „משמר" „ישיבה" גדולה. ראשי הישיבה היו ר' שמחה זליג ור' משה סוקולובסקי. פטרון ה„ישיבה" ומפקחה הראשי היה הגאון ר' חיים סולובייצ'יק. כמאה בחורים למדו ב„ישיבה" יומם ולילה ומתוך כתליה יצאו תלמידי חכמים וגדולי ישראל אנשי השם, כגון הרב ר' מאיר ברלין ז"ל, העילוי ר' שלמה פוליציק הידוע בכינוי (העילוי ממייטשיץ) ועוד.

בתלמוד־תורה העירוני למדו 800 תלמידים. מוסד זה עמד על מכונו כמה מאות שנים. ע"י הת"ת היו כתות גבוהות בדרגת מכינות לישיבה. בתקופה האחרונה עמדו לו בכלכלתו העסקנים ר' יעקב זלמן ליפשיץ ור' ישראל המשגיח הראשי. במסירות־נפש רבה טרח בהקמת הבניין החדש בשנות 1918—1920 ר' בוצה השוחט, אחד מגבאיו הראשיים.

בשנת 1905 נפתחו בבריסק חדרים מתוקנים ע"י תלמידי חכמים בעלי השכלה, לפי השיטה עברית־בעברית. חדרים נקיים מצוידים בספסלים נוסח בית־ספר ולוח מיוחד.

ראשונים להנהגת חדר־מתוקן היו ר' אליהו פיני ודוד קופציק. כדאי לציין, שאליהו פיני היה אחד השחמטאים הידועים בכל הסביבה, אף היתה לו ספרייה עשירה. שנים מספר היה מורה לעברית באמריקה וחזר לבריסק.

בין המורים החשובים לעברית־בעברית היו המדקדק הנודע הישיש ר' צבי הר־זהב (גולדברג) היושב בארץ, שיינרמן, בן־ציון ניימרק, פונדק ועוד.

בבריסק היו גם גימנסיות כלליות, בי"ס למסחר, בי"ס עירוני, בתי ספר עממיים כלליים. כמו כן פרוגימנסיה יהודית בשפה הרוסית. לאחר מלחמת העולם הראשונה נפתחו בשנת 1918 בסיוע ה„ג'וינט" בתי־ספר לילדי בריסק. ע"י „צעירי־ציון" נוסד ביה"ס העממי „התחיה" בן שבע מחלקות, שפת ההוראה עברית בכל המקצועות, מלבד הלשון הפולנית, גיאוגרפיה והיסטוריה של פולין. היו בו למעלה מ־200 תלמיד. כן נוסדו שני גני ילדים, פנימייה לילדים, בי"ס דו־לשוני בשם „תל־חי". מלבד זה למדו את השפה העברית, תנ"ך והיסטוריה ישראלית. בבי"ס זה ביקרו כ־150 ילדי עוני.

בהנהלת המהנדס מ. פלדשטיין התנהל בי"ס מקצועי למלאכה מיסודה של חברת „אורט". וכן התקיים בבריסק בי"ס עממי מאוחד בשפת ההוראה באידיש מיסודם של הבונד ופוע"צ־שמאל, שנתפלג אח"כ לשני בתי־ספר מיוחדים. מספר התלמידים למעלה ממאתים. בראש בית־הספר עמדו מעסקני ה„בונד" המורה שניידר, והמורה מ. מנחובסקי מפוע"צ.

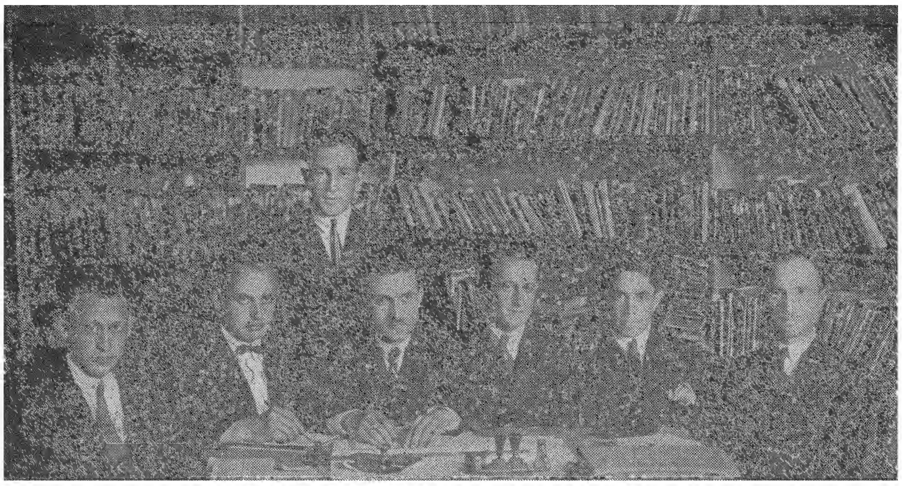
צעירי־ציון פתחו שיעורי־ערב לעברית, שיעורים לידיעת הארץ, למען „החלוץ".

בשנת 1924 נוסדה הגימנסיה „תרבות", מורכבת משלוש כתות של ביה"ס „התחיה" ושתי מכינות. מספר התלמידים הגיע אז ל־140. בין המייסדים חיים טנבצקי ז"ל, שהזניח עסקיו והתמכר בלב ונפש לביסוס הגימנסיה, איזביצר, ניימרק, וויניקוב, ומנהלה לוטבק.

בגימנסיה שררה רוח עברית והלימודים הכלליים נלמדו בפולנית.

בפולניה כולה היו רק שתי גימנסיות עבריות בעלות זכויות ממשלתיות, אחת מהן הגימנסיה „תרבות" בבריסק והשניה הגימנסיה העברית בביאליסטוק. ויכוח אידיאולוגי פרץ בין שני זרמים בגימנסיה. צד אחד שאף להכרת הגימ־נסיה ע"י הממשלה על חשבון העברית, וזרם שני הקפיד כי הגימנסיה תהיה על טהרת העברית בכל המקצועות. גימנסיה זו החזיקה מעמד עד מלחמת העולם השנייה.

במוסד מיוחד בשם „בית־היתומים" היו למעלה מ־150 יתומים. מוסד נאה לעצמו היה גם ביה"ס „החיים" מיסודו של „המזרחי". בין העסקנים הראשיים שדאגו לקיומו היה ר' שמואל יוסף הלפרין, יהודי תלמיד חכם בעל מידות

ועד הספריה „תל־חי"

יושבים מימין לשמאל: ק. לובלסקי, מ. ברלס, ש. הלפרן, א. לוצקי, כ. ארונזון, טופק. **עומד:** ז. הלמן.

תרומיות ור' נפתלי רבינוביץ. בביה"ס למדו כ־150 תלמיד. במשך הזמן התרחב ביה"ס ושונה שמו ל„תחכמוני".

מקום חשוב תפסה בחיי העיר הספרייה היהודית. משנת 1905 עד פרוץ המלחמה הראשונה שימשה מרכז תרבותי. היו בה כ־8000 ספרים בעיקר בעברית, ברוסית ועוד. הספרייה היתה נתונה לחסותה של ההסתדרות הציונית. בין המנהלים האחרונים עד למלחמה העולמית הראשונה היו משה לובטקין ז"ל ואיסר צמח. בזמן הגירוש מבריסק נסגרה הספרייה, אך הספרים נשארו במקומם כסדרם הפועלים היהודים, שהובאו ע"י הגרמנים לעבודות כפייה מהעיירות הסמוכות, לקחו מכל הבא ליד וסחבו גם את הספרים. וב־1918, כשיהודי בריסק חזרו לעירם, נודע לחברי ההנהלה הקודמת מקומם של ספרים רבים. בעמל רב הוחזר חלק מהם ושימש כיסוד לספרייה החדשה. הספרייה המחודשת היתה ברחוב ביליסטוצקה. בראש ההנהלה עמדו חברי „צעירי־ציון". הספרן היה שלום הלפרין. עם החרמת הבניין הועברה הספרייה לרחוב טופולובה 12, הבית המרכזי למוסדות הציוניים בעיר.

הגמנסיה העברית „תרבות"

מאת מ. ארזי

בפקודת השלטונות נתרוקנה העיר מתושביה בשנת 1915. מעטים ביקשו לעצמם מחסה בעיירות הסמוכות ורבים העמיקו לנדוד לתוך פלכי רוסיה המרוחקים מחזית המלחמה. וכך נותק פתיל קיומה של הקהילה היהודית בבריסק, אחד המרכזים היהודיים המפוארים, ששרשיו נעוצים בחביון בראשית של הישוב היהודי בליטא־פולין.

עם תקומתה של פולין החדשה החלו שרידי העיר, שהתכנסו מכל צד, ששתו את קובעת כוס הגורל של פליטים מאונס, לחזור ולהקים הריסות. רבים מבין תושבי עירנו הותיקים, כיוון שנעקרו מתוכה בפרוץ המלחמה ולקחו את מקל הנדודים לידם, לא חזרו אליה עוד ונאחזו במקומות ישוביהם החדשים.

אף הישישים מבין החוזרים העידו, שלא ראו עיניהם מעולם כהרס שעוללה המלחמה לעירנו. את משכנם הראשון מצאו להם האנשים מתחת לערימות הלבנים במרתפים הטחובים. ומשפחות רבות יודעות לספר הרבה כיצד בילו שם ימים רבים כחיות במאורה. אך גבר יצר החיים והיצירה, ואנשי המרתפים התחילו לשקם הריסות ולהקים בתים. מקורות המחיה היו דלים, ורק בעזרת מוסדות התמחוי של ה„ג'וינט" נגאלו רבים מניוון של רעב. בעיית הלחם והמחסור

הגימנסיה העברית „תרבות" בבריסק

דחקה את כל שאר הצרכים. לאחר ניתוק השלשלת המפוארת הרוחנית של קהילתנו קשה היה לחדש בה את חייה התר־בותיים והציבוריים.

בעמל רב הקימו בתי־ספר יסודיים, ספרית „תל־חי", מוסדות חינוך ופנימיות ליתומים. בגן העברי הראשון, שנוסד ע"י הגב' אסתר הלפרן—חיניץ, נשמע לראשונה ניב השפה העברית בפי הטף. „התחיה" היה שמו של בית־הספר העברי העממי הראשון, שכמה ממוריו וחניכיו עלו ארצה.

גם בבריסק, כבכל יתר ערי פולין המחודשת, עמדה הסתדרות „תרבות", הארגון להפצת התרבות העברית, בפני שתי חזיתות בבת אחת: חזית התעמולה האידישיס־טית וחזית ההתבוללות הפולנית, שעקרה את מרבית הנוער המתלמד ממקורות התרבות היהודית והעברית כאחת.

אז קמו קנאים לשפה ולתרבות העברית, אבי ז"ל, בן־ציון ניימרק, איזביצר, לוי יצחק וויניקוב, זרצקי, יצחק רוזנבלום, גדליה הופמן, וזליג ברברמן — יהודים הטרודים בדאגות פרנסה, העמיסו על עצמם עול הקמת הגמנסיה העברית בעירנו.

יחד עם מר לוטבק, מנהל הגמנסיה, שבא אלינו מגליציה, היה אבי ז"ל מבלה ערבים ולילות בביתנו בדאגות התקציב ועניניו, דאג להרכב חבר המורים, ובזמן ההרשמה לכיתות היה עוסק במלאכת־קודש זו, כדי לקמץ בהוצאות ולהוכיח מופת של התנדבות למוסד. ואכן, בשנת 1924 עמדה הגמנסיה העברית על מכונה. בפתיחה היו בה רק 3 כיתות, חוץ מן המכינות. מוריה הראשונים היו: לוטבק, ליברמן, רוזנבוים, שקלרסקי ולרמן. ספרי הלימוד בעברית וחומר הדרכה מעטים היו אז בידינו. וכל פעם שהיה אבי נוסע לוארשה, היה טורח להביא חומר להדרכה. היתה זו לא רק עסקנות ציבורית, כי אם חזון־חיים, שמחת היצירה.

חבריו לעבודה ובמיוחד מנהל הגמנסיה סבורים היו בתמימות, כי התלמידים חייבים להרבות דעת בשפה הפו־לנית וסיפרותה כדרך חניכי בתי־הספר הפולניים. הרצון להשיג מעמד של מוסד מוכר ובעל זכויות, העמיד את מנהל הגמנסיה בנסיון קשה, והמקצועות העבריים נתקפחו על חשבון המקצועות הקשורים בפולנית ותולדותיה. ההאבקות על אופים ויעודם החינוכי הלאומי של בתי־הספר התיכוניים העבריים בפולין היתה רצופה וכוחים ולבטים גם בין התל־מידים עצמם. ההפליה בין בוגרי הגמנסיות המוכרות ובין בוגרי הגימנסיות העבריות לגבי המשך הלימודים במכללות פולין, הטרידה את מנוחת הנוער.

„טופולובה 12"

מאת ט. גובקין (ארגנטינה)

מי מיהודי בריסק לא הכיר את הכתובת הציונית „טופולובה 12", הרחוב שנקרא אחרי־כן על שמו של י. ל. פרץ? אולם פריחתה של הציונות חלה לא בזמן שהיהודים בבריסק העבירו בגאון ובכבוד החלטה במועצת העיר לקרוא את הרחוב על שם הסופר היהודי הגדול, אלא דווקא בזמן שנקרא „רחוב טופולובה". כתובת זו הגיעה לפרסום עם חזירתם של פליטי בריסק אחרי מלחמת העולם הראשונה לביתם.

חדר־מידות מרובע, דומה היה לטירת־קדומים חסומה בבתים גבוהים מכל עבריה. בתחילה היתה החצר תפוסה ע"י עשרות משפחות יהודים, שלא מצאו קורת־גג לראשם אחר שובם אל העיר, כי האש והחורבן עשו בה שמות, והשרידים המוצלים שנשארו אחרי צאת הרוסים נהרסו „בסדר ובשיטה" בידי הגרמנים, שהוציאו את הלבנים מן הקירות כדי להע־בירן לגרמניה.

חדרי הבנין בן שלוש־הקומות המו ורעשו בלי הפסק, ועל גבי מדרגות־העץ שיחקו ילדים. לתוך חצר זו פלשו בתי־ספר ומוסדות ציוניים זה אחר זה, עד שכמעט לא נשאר מקום למשפחות, ואלה שגרו בחצר עזבוה בגלל הרעש.

ראשון נכנס בית־הספר העברי „התחייה" עם מנהליו: ברזובסקי, חיניץ' וגובקין, בו התחנכו נערים שהיו לאחר־זמן מדריכי־נוער ציוניים. כשבית־הספר עבר לבנין גדול יותר ברחוב ביאליסטוצקי, תפסו את חדריו אנשי „פועלי ציון", „צעירי ציון" וארגוני „החלוץ". לאחר שנתפנו דירות החזית, על האולם המפואר והמרווח, שחלונותיו פנו לרחוב, נתפסו על־ידי „הציונים הכלליים" על ארגוני הנוער המסוע־פים להסתדרות זו.

מי לא היה משוכני הבית הזה? — „צעירי־ציון", רביזיוניסטים, „פועלי ציון", סיעת „על המשמר", סיעת „עת לבנות", „החלוץ", „החלוץ המרכזי", „השומר הצעיר", „גורדוניה", „בית"ר" ו„ברית החייל" וכן משרדי קק"ל וקרן־היסוד. בפני מי ננעלו דלתי טופולובה 12?

ומי לא ביקר בטופולובה 12?

יצחק גרינבוים — מנהיג הציונות בפולין; ליאון לויטה — יושב־ראש ההסתדרות הציונית; ברוך צוקרמן — מנהיג „פועלי־ציון"; אהרן פרופס — מפקד בית"ר בפולין.

שלום אש — בעת ביקורו בעירנו היה אורח הבית. לזאב ז'בוטינסקי ערכו אנשי בית"ר קבלת־פנים נלהבה.

בחצרו נשאו נאומים: יוסף הפטמן (עמנואל); משה לייזרוביטש עתונאי ה„היינט" (בן „מגיד החייטים" בבריסק); אברהם גולדברג („היינט"), בן העיר; אברהם לוינסון, סגן ראש־העיר, שנאומיו לא יישכחו מלב אנשי העיר.

אלפי ילדי בתי־הספר וחברי אירגוני הנוער היו מתאס־פים בל"ג בעומר ויצאו משם בתהלוכת־פאר בתזמורת ובדגלי תכלת־לבן אל הגן העירוני.

בחצר הזאת אירעו מחזות ששיקפו את הצמאון לעלייה, ולא אחת פרצו בה תגרות־ידים ליד לשכת המשרד הארציש־ראלי, עליה היו צובאים יהודים מכל המחוז וחיכו ימים תמי־מים עד שבאי־כוח האירגונים הציוניים יגיעו להסכם בנוגע לחלוקת קומץ הסרטיפיקאטים שניתן למחוז בריסק כולו.

וה„מנין" הציוני הגדול — היחידי בעיר! כאן היו מתאספים וותיקי הציונים ועסקני־הנוער בשבתות וימים־טובים; כאן שלטו ר' לוי יצחק וויניקוב, בגין, זרצקי וכו' — עמודי התווך של הציונות בעיר.

בחצר הזאת חגגו יהודי בריסק את חג פתיחת האוני־ברסיטה העברית בירושלים (תרפ"ח). בחצר סאנו כל היום התזמורות של „השומר הצעיר" ושל „בית"ר" והדהדו בכל הרחוב.

מאות צעירים ומבוגרים למדו כאן עברית בשיעורי־ערב, שהתנהלו עוד בזמנו של מרדכי יפה — בתקופת החלוצים הראשונים.

מטופולובה 12 יצאו מנהיג בית"ר, מנחם בגין, ראש תנועת „חרות" בישראל, ושורה של סופרים יהודים — ביניהם יצחק פרלוב, שהדפיס את השיר הראשון בעתונו של „החלוץ המרכזי". שם נוסד „החלוץ המרכזי", תנועת־החלוץ הרא־שונה של הציונים הכלליים, שהתפתחה עד שנעשתה למרכז התנועה בפולסיה—ווהלין. כללו של דבר, „טופולובה 12" היה מרכז ציוני לא מקומי בלבד, אלא של המחוז כולו, והיה תוסס חיים יהודיים ופעילות ציונית. חניכי הנוער הציוני מכל הזרמים לא ישכחו לעולם בית זה, שהיה חלק מחייהם.

האספורט היהודי

מאת ש. רובין

בגמר מלחמת העולם הראשונה חזרו תושבי בריסק־דליטא אל העיר, וביניהם נוער לומד, שהתחיל לארגן את החיים החברתיים בעיר. אז נוסדה קבוצת כדורגל "Z.K.S." — הקבוצה הראשונה, ובין מייסדיה ושחקניה היו: ד"ר גוטליב, שמואל מולר, סטיר, ועוד.

הקבוצה הזאת השפיעה על החיים החברתיים בעיר וזכתה לחיבתו של הציבור. נוסד „ועד מפקח" של אנשי ציבור, שבראשו עמדו שמעון איזביצר — חבר מועצת העיר, ישה וחיים יונגרמן, שצדרוביצקי דוד, פורמנוביץ. הוועד וחבריו שקדו על הרחבת המסגרת, ובמשך זמן קצר נוסד מועדון לקרב ללב הנוער את רעיון ההתעמלות לפיתוח הגוף.

להנהלה הראשונה נבחרו והצטרפו: קליין שלמה, מישה סרבר, ועוד. יושב־ראש: שבתאי רובין. במשך הזמן נצטרפו לקבוצה רבים מן הצעירים בעיר.

החל מ־1926/27 התרחבה מסגרת פעולתה של הקבוצה "Z.K.S." (י.ס.ק. — ידישער ספאָרט קלוב). נוסף לענף הכדורגל, שבמשך הזמן נתפרסם שמו לא רק בעירנו אלא בכל אזור פוליסיה ווהלין, נוסדו גם סניפי אתלטיקה קלה, אופנועים, כדור־סל. בראש האתלטיקה הקלה עמד ה' מאלין, שאירגן קבוצת נוער מתעמלת למופת. האופנועים הבריס־קאים השתתפו במירוצים האזוריים.

ב־1928 נוסדה ליגה לכדורגל בפולניה בחסות הממשלה, ובבריסק נוסד סניף הליגה, שארגן התחרויות בכדורגל, והקבוצה "Z.K.S." השתתפה בהתחרויות על ראשות הליגה. במשחקיה הצטיינה והיתה מקובלת גם על הפולנים. הרבה שנים עמדה בראש הליגה בבריסק ובכל המחוז. ב"כ הקבוצה בליגה המחוזית היו: שלמה קליין, עו"ד פוליצ'נסקי, וב. קוסטרינסקי. משחקיה עוררו התלהבות לא רק בין הנוער, אלא גם בין המבוגרים, והיו מושכים המונים למגרש הכדור־רגל.

השחקנים שיחקו עם הקבוצות הפולניות: גדוד 82, שהיה בקסרקטינים בפרבר, הגדוד 9 שחנה במבצר, ועם הקלוב הפולני „פנצרובקה". קבוצתנו היתה עולה על כל המתחרות בה וכל נצחון היה מעורר גאווה לאומית בין הנוער. נצחונות הקבוצה עוררו קנאת הפולנים, ובגלל כך פרצו קטטות ואף תגרות ידים. על השחקנים המנצחים היו שומרים כעל גיבורים ובצוותא היו עוזבים את המגרש כדי לשמור עליהם מפני הפולנים.

בין השחקנים המצטיינים היו: בושמיץ, ישה יונגרמן, שמואל גלמן, מושצינסקי, אלמן (טוזיק), ישראל סטיר ועוד.

בבריסק היו עוד קבוצות כדורגל כגון: „הפועל", „נור־דיה", „שטרן" וגם קבוצת כדורגל מטעם ה„בונד". את

אגודת האספורט „הפועל", 1934

הקבוצות על כל הניגודים הפוליטיים איחד רעיון האספורט ויחסי־חברות היו שרויים ביניהם.

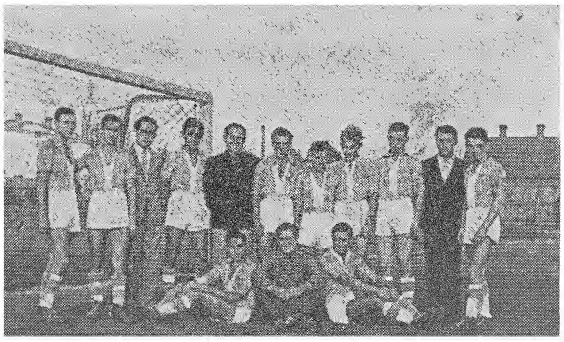
באסיפה הכללית של הקבוצה נתעוררה בעיית הצטרפותה למרכז העולמי „מכבי", ובשל התנגדות קבוצת נאמני המקום, נדחתה ההצטרפות למרכז.

שיא ההתענינות באספורט, ובעיקר בכדורגל, היה בשנת 1931. לבריסק הגיעה הקבוצה המפורסמת „הכוח" מוינה, שהתמודדה על מגרש הכדורגל של "Z.K.S." עם קבוצתנו. למשחקים באו יהודים ממקומות נידחים של איזור פוליסיה, והופעות שתי הקבוצות עוררו התלהבות בקרב היהודים.

קבוצת האספורט „י.ס.ק." אירגנה גם מקהלה בשם „הזמיר", כן פיתחה ענפים שונים של אספורט חורפי.

באסיפה הכללית של הקבוצה, ב־1933, נתקבלה החלטה על הצטרפותה למרכז העולמי „מכבי", ושמה מעתה „מכבי־י.ס.ק.". יושבי־ראש היו: ש. גרינברג (הרוקח) ואחריו ינובסקי.

לקבוצה הזאת היה צביון לאומי, ונוסף לחינוך אספור־טיבי לנוער שקדו על רמתם הלאומית הבלתי־מפלגתית של החברים ועל עידוד הנוער לעלייה. רבים מבין חבריה פעי־לים בענפי אספורט בארץ.

חברי קלוב האספורט „נורדיה"
מיסודה של התנועה הציונית הרביזיוניסטית בבריסק

לעולם לא נשכח את חברינו שנספו בזמן השואה, וביניהם סטיר ז"ל — הרוח החיה של האספורט היהודי בבריסק, שהיה בין מייסדי הקבוצה ומארגניה.

העתונות היהודית

מאת מ. גינזבורג (קנדה)

כשם שכל קורות העיר בריסק־דליטא רצופות שינויים ומעברים משלטון לשלטון, כן אין גם פרק העתונות בעיר הזאת נמשך בקו ישר; צעדה הראשון היה קשה, וכל דרכה סוגה בקוצים ואבני־נגף.

יתכן שעוד לפני 1923 היו נסיונות להוציא לאור עתון או פרסום חד־פעמי בבריסק־דליטא[1], אך אנו נעמוד כאן על הגורמים העיקריים בעתונות היהודית לאחר שוב האוכ־לוסיה אל העיר.

העתון „פּאַליעסער שטימע", גליונו הראשון הופיע ב־18 בספטמבר 1923, בעריכתו של מ. דרכלה; המו"ל: ד ר ב. וילנר, סגן ראש־העיר ובא־כוח המועצה הלאומית היהו־דית, שמרכזה היה בוארשה. אולם „פּאַליעסער שטימע" לא הוציא את שנתו ופסק להופיע מחוסר תקציב, אף־על־פי שהמערכת לא שילמה כל משכורת לעובדיה וההוצאות היו מועטות. ד"ר וילנר היה יהודי מתבולל, וכמעט ולא שמע אידיש; כל מאמריו נכתבו פולנית והיו טעונים תרגום. מלבד זאת, לא גילה התענינות מרובה בעתון, שהתנוון מיום צאתו לאור, וב־11 באפריל 1924 נפסק.

כשבאתי לבריסק־דליטא באוגוסט 1924, התקשרתי עם ד"ר וילנר ועם המדפיס מר גנדלר, וקבלתי עלי לחדש את הוצאתו לאור של „פּאַליעסער שטימע". הגליון הראשון של „פּאַליעסער שטימע" המחודש הופיע בקיץ שנת 1924 בעריכתי, בעוד שד"ר וילנר היה רשום כעורך־מו"ל, אף־על־פי שלא התערב במערכת וגם לא דאג להוצאת העתון. בכלל היה אדם אוהב מנוחה ובורח מטרדות.

הדבר הניעני לתכנית חדשה: לייסד על דעת עצמי שבועון יהודי, וכך הופיע „פּאַליעסער וואָכענבלאַט" ב־24 באַפּריל 1925. בשותפות עם נתן גרושקביץ, אף הוא מתבולל, אך איש־עסקים שראה תועלת מעשית בהוצאת עתון מעין זה, שתפוצתו תתפשט בכל גלילות־הספר. ה„פּאַליעסער וואָכענבלאַט" נקרא בענין רב באוכלוסיה היהודית בבריסק־דליטא וסביבותיה, ומיד הגיע זרם של ברכות על הופעתו מכל המוסדות והארגונים בעיר. מתחילת הופעתו שאף

1. בתקופת מלחמת העולם הראשונה יצא לאור עתון ברוסית „נאש קראי" שעורכו וכל משתתפיו היו יהודים. העתון חדל להופיע עם הגירוש, ב־2/8/1915.

חברי המערכת ועתונאים של „פאָליעסער שטימע"
עומדים מימין לשמאל: צ. לומזבסקי, י. לונדון, א. קפלן, מ. ש. דרכלה, ד"ר ב. וילנר, י. בביץ, ז. זרצקי, ד. זיסמן. **יושבים:** ד. שצדרוביצקי, נ. מרקוזה, י. גנדלר, הלמן, מ. א. ברינהנדלר, רובינשטיין, רבינוביץ, י. ניי.

העתון לשרת את עניני האוכלוסיה היהודית, וזכה לאימון מלא. אך מכשול אחר בלתי צפוי ניצב בדרכו: המו"ל, נתן גרושקביץ, שהשתמש בעתון לתועלתו ולמודעותיו, תבע גם זכות „ספרותית" לעצמו. עוד לפני גמר השנה הפר את החוזה, ולאחר שהופיע הגליון האחרון של שנת 1925, הסתלק מהוצאת העתון מבלי להודיעני בזמן המוסכם.

פניתי אז אל ראשי הציבור היהודי בבריסק־דליטא, שהסכימו לתת יד להוצאת העתון בשם „נייע פאָליעסער שטימע", שהתחיל להופיע מינואר 1926; מוניתי כעורך, והמו"ל היו: ד"ר ב. וילנר, ז. זרצקי (בשם ההסתדרות הציונית), דוד זוסמן („המזרחי") והמדפיס — גנדלר. ושוב היו סכסוכים בין המו"לים. וילנר תבע מדיניות פושרת בשאלת גליל־הספר; עמדתם של זרצקי וזוסמן היתה חריפה יותר; גנדלר חיפש רק את הרווח והמודעות.

לא יכולתי לקיים פשרה בין הארבעה שאחזו בטלית, ואחרי שהופיעו מספר „גליונות מיוחדים", שהוקדשו לענין ועד־ההצלה ושאר בעיות, עמדתי וייסדתי עתון בלתי־תלוי בשם „בריסקער וואָכענבלאט", על דעתי ועל אחריותי בלבד.

ה„בריסקער וואָכענבלאַט" נשא בגאון את דגל היהדות הלאומית, והפיץ אור על עניני ארץ־ישראל. העתון היה ציוני, נתן מקום לדוברי הרעיון הלאומי, למאמרים על „תרבות", קרן־היסוד, קרן־קיימת־לישראל, החלוץ, וכל הנוגע לתנועה למען ארץ־ישראל. באחריות ובהכרה מלאה נידונו בו כל הענינים הקשורים בזכויות היהודים באיזור־המזרח, ומדור מיוחד נקבע לבעיות בעלי־המלאכה, הסוחרים והרוכלים בעיר ובעיירות מסביב.

לא פעם הוזמנו חברי המערכת אל המושל המחוזי (ה„סטאַרוסטאַ", ה' באראָן) שהציק לנו בשאלות — למה אנו דנים בענינים בצורה שאין דעת השלטונות נוחה ממנה ומסגנונה התוקפני.

כך היה המצב כשנקראנו אל נציב האיזור של פוליסיה (ה„וויוודה") והוא הציג לפנינו את השאלה: מה תהיה עמדתנו אם תציג ממשלתו של מרשאַל פילסודסקי בתחומי הספר את רשימתה, המכונה ב.ב. („באָזפאַרטייני בלוק ווספולפראַצי ז'ונדים" — גוש בלתי־מפלגתי לשיתוף־פעולה עם הממשלה). ענינו לו בגלוי, שאם לא יהיו מיוצגים ברשימה לפחות שני יהודים בתוך 5 המועמדים, לא נוכל לנהל כל תעמולה למען רשימה של גוש ממשלתי זה; כאן שאלת מצפון, שלא נוכל לוותר בה. אז שאלני למי מן המועמדים אני מתכוון בהצעתי, וביקשתי שהות של ימים מספר, כדי להודיעו את שמותיהם.

בינתיים נסעתי לוארשה במשלחת ציבורית, שהשתתף בה גם מר זאב דב בגין, מזכיר ועד־הקהילה, כדי לקבוע

פרייז 10 גראשן ערשטער יאָרגאַנג Wort

אונזער וואָרט

Redakcja
„UNZER WORT"
Brześć n-B., ul. Listowskiego 53

ב"ה. בריסק, פרייטיק משפטים כ"ח שבט תרצ"ו. ליכט־צינדן 4,31 ... dnia 21 lutego 1936 r

Oplata pocztowa uiszczona ryczałtem

Nr. 2 (158) פרייז 25 גראשן POLESER SZTYME פינפטער יארגאנג

היינטיקער נומער האלט 8 זייטן

פאלעסער שטימע

Adres Redakcji i Administracji Brześć n/B., Białostocka Nr. 1

אדרעס פון דער רעדאקציע און אדמיניסטראציע: בריסק, ביאלאסטאצקע נאס Nr. 1

פרייטיק דעם 14-טן יאנואר י״א שבט תרפ״ז 1927 רעדאקטאר: מ. ה. דראבלע Brześć n-B. piątek 14-go Stycznia 1927

את המועמדים לרשימה, וכשקיבלנו את הוראות המנהיגים היהודים בוארשה, הודענו לנציב המחוז את שמותיהם, והוא היה נאלץ להכניסם אל הרשימה, מפני שחשקה נפשו מאד בתמיכת העתונות היהודית. בבחירות זכו אז הצירים היהודים וישליצקי וקירשברון בתמיכת העתון „בריסקער וואָכענ־בלאַט" שמילא תפקיד חשוב במאבק המדיני של יהודי בריסק־דליטא, ופוליסיה בכלל.

הייתי גם בין היוזמים להביא את אברהם לוינסון לבריסק, בתור סגן ראש־העיר. ידעתי את לוינסון בפעולתו הציבורית בלודז' (ב„חבורה" שהיה נשיא בה היו אוסובסקי — כיום מ. אסף — ישעיה הורביץ וכו', וגם אני בתוכם). מובן מאליו, שהעתונות השפיעה על הציבור, עד שהכל הצביעו למענו בבחירות והוא קיבל את המינוי כסגן ראש־העיר. יהודי בריסק־דליטא היו גאים מאד על אברהם לוינסון בתפקיד זה, ובדאגה רבה ראו את פרישתו מכהונתו.

בגליונות „בריסקער וואָכענבלאַט" רבו מאמרים על יצחק גרינבוים, מנהיג היהדות בפולין בימים ההם (שביקר בבריסק־דליטא פעמים מספר) ועל מלחמתו הקשה למען זכויות יהודי פולין ועניניהם.

תוכן הכרכים של „בריסקער וואָכענבלאַט" שהופיעו עד 1930 הוא עדות נאמנה לתפקידו המיוחד של העתון היהודי בעיר כבריסק־דליטא, היושבת על גבול פולין וברית־המו־עצות, וסבך בעיותיה שונה מבעיות כל הערים במדינה. קשה היה תפקידנו לנקוט שווי־משקל בעיר, ששמאל וימין ומתו־נים מכל סוג וסוג ניהלו בה מאבק־דעות לחיים ולמוות. כל גליון היה מלא מאמרים על ענינים יהודיים בעיר ובעיירות־הספר; עניני המסים הכבדים מנשוא, או הלחץ המדיני והרדיפות שפגעו בכבוד ישראל. במובן ידוע, היה המצב בבריסק־דליטא גרוע מאשר בכל ערי פולין, כי כאן היתה עין הממשלה פקוחה על הכל, וידה היתה נטויה על כל מערכת החיים של האוכלוסיה היהודית, יותר מאשר בשאר המחוזות.

מתפקידנו היה לחפש דרכים ואמצעים, כדי לעזור לשיקום החיים היהודיים בגלילות־הספר, לסייע להם בחומר וברוח, על־ידי גיוס תמיכה וסעד מן ה„ג'וינט" וועד־העזרה הבריס־קאי בניו־יורק. נהלנו מאבק לטובת המורה היהודי, הרופא, המהנדס ועורך־הדין והשתדלנו לעזור להם להחזיק מעמד בבריסק זו, שהפולנים ביקשו לסלקם מעמדותיהם ע"י פלישה מפוזן, קראקא, לבוב ושאר ערי גליציה. בתקופת המעבר הקשה מן המלחמה העולמית הראשונה עד שנות השלושים עמד ה„בריסקער וואָכענבלאַט" לשרות התנועה הציונית ומוסדות הישוב המקומי: בית־החולים, „אָזע", „אָרט", לינת־הצדק וכו'. לעתים היה עלינו להשתדל למען האומנים והרוכלים במשרדי־המס, ועלה בידנו, בהשפעת העתון, להכניס בא־כוח יהודי בוועדות המסים, להשיג הנחות

אלע באטייליקן זיך איינמאליק אין דער אקציע — אויף צו שאפן אעראפלאן אויפן נאמען פאליעסער ייִ

Nr. 19.1 ערשטער יארגאנג Poleser Najes Oplata pocztowa uiszczona ryczałtem.

פּאָליעסער נייעס

בריסק, פרייטיק דעם 5 אָקטאָבער (כ״ו תשרי תרצ״ה) Brześć n.B., piątek dn. 5 października 1934

ולהעביר גזירות. ברור שהעתונות היהודית בוארשה, לא יכלה לעסוק בענינים פרטיים כגון אלה. אבל, ה„בריסקער וואָכענבלאַט" עמד לימין הפרט הבודד בתביעותיו.

עלינו להזכיר כאן אחדים מן העסקנים המובהקים, שעזרו לנו באופן מוסרי והשתתפו במאמריהם בעתון: ה' לוי ויני־קוב, ראש הציונים בעיר; אחיו המהנדס אהרוני; נשיא „המזרחי" ד. זוסמן; יו"ר ארגון הסוחרים הזעירים ה' פלמן; ה"ה ש. פומרנץ וגונשאר — מאגודת הסוחרים; ה' פדוא, מבנק הסוחרים; ה"ה זבלוד וגרינברג — מאגודת בעלי־מלאכה; מנהלי הסתדרות „צישאָ" — פנבריה ומנחובסקי;

וכל הרופאים בעיר: ד״ר בגין — יו״ר „אורט״, ד״ר גייזלר — הרופא הראשי של קופת־חולים, ה׳ סבשיצקי — נשיא בית־החולים, ר׳ אלתר גרוסלייט, נח פוז׳יזינסקי, ד״ר כגן, סקורבניק וכו׳.

מלבד הרופאים שפירסמו מאמרים בעניני בריאות ורפואה עממית, השתתפו עוד: צבי לומזבסקי, ישראל לונדון, מ. מנחובסקי, צבי פנבריה, לוטבק, וכל אשר יכלו למשוך בעט סופר: ה׳ ברייננהנדלר, איזביצר, חנא רבינוביץ, ישראל ניי, מרקוזא, קפלן, ורבים אחרים מן העיר ומחוצה לה. מזמן לזמן היינו מקבלים מאמרים מידי צירי־ה„סיים״ היהודים: מ. פרוסטיג, ד״ר רוטנשטרייך, ד״ר יהושע טהון, ד״ר י. רוזנבלט, ועוד.

הצלחתו של „בריסקער וואָכענבלאט״ עוררה התענינות מרובה בערי הסביבה — פינסק, קוברין, פרוז׳אני וכו׳. מה׳ אברהם לויטס, מהנדס מקוברין, באה הצעה להדפיס במיוחד מספר מסוים של גליונות העתון, שיופיעו בשם „קאָברינער שטימע״. עשינו כן, והגליונות שהופיעו בכותרת זו הכילו מדור מיוחד לענינים ולחדשות של קוברין, בתוספת מאמר — של ה׳ לויטס, נח אלקון או י. פייגנבוים, והאחרון שהיה מגיע בכל יום ה׳ בשבוע מקוברין עם צרור ידיעות, חדשות ומאמר, שנמסרו לסידור בן־לילה, היה לוקח אתו למחרת את צרור הגליונות של „קאברינער שטימע״ ומוליכם לקוברין... ל„קאברינער שטימע״ היתה עמדה עצמאית, אך יחסי שכנות טובה שררו בין שני העתונים.

לאחר זמן עלה במחשבה להוציא הוצאה מיוחדת של עתון מוארשה, אך מלבד ה„אקספרס״ לא הסכים שום עתון בבירה להכנס לעסק זה. הדבר הצריך הדפסה מיוחדת של ה„אקספרס״ כשעמודו הראשון נשאר חלק עד שהגיעו הגל־יונות לבריסק־דליטא ושם הודפסה הכותרת „בריסקער טאגבלאט״, ואחר־כך „פאליעסער טאגבלאט״, אלא שלפעמים היה העתון מאחר לבוא, מטעמים טכניים או מנהלתיים, וכל העמוד הראשון, על החדשות והידיעות, היה נשאר עד למחרת... לפעמים היתה הכותרת „בריסקער טאגבלאט״ נשמ־טת מן המקום שנקבע לה וגולשת אל תוך השורות, והכל

Nr. 18. צווייטער יארגאנג
Poleser Tog
Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem.
Nakład B
פאָליעסער טאָג
בריסק
פינסק
קאברין
זונטיק, דעם 21 יאנואר (ה׳ שבט תרצ״ד)
Brześć n.B., niedziela, dn. 21 stycznia 1934

היו רואים שאין זה אלא עתון מוארשה שנועד להפצה כעתון בריסקאי... אגב, כל החדשות היו מעניני וארשה ולא נשתקפו בהן חיי בריסק המיוחדים כלל. ראוי לציין את הדבר, מפני שלא רק בבריסק, אלא גם בוילנא, גרודנא ושאר ערים היו נוהגים כך, וגליונות „וארשאווער עקספרעס״ היו באים בעמוד אחד חלק, להדפיסו כעתון מקומי. עובדה זו יסודה ביומרה של עיר־הפרובינציה להוציא עתון יומי דווקא, דבר שלא היה בגדר יכולתה. הירוקה שעל פני ביצת־העיירות היתה לפעמים עמוקה ביותר, ולא היה זמן לחכות מערב־שבת לערב־שבת כדי לגלותה. הרבה עלבונות וזלזולים היו בעתונים ההם, אך על־פי־רוב היתה המחלוקת לשם שמים, בגלל ענינים מפלגתיים, או לשם התחרות בעלמא...

בכינוס העתונות בוילנא בשנת 1928 השתתפתי כנציג המערכת וההוצאה של העתון הבריסקאי, והרבה דברי ביקו־רת וזלזולים חריפים נשמעו אז מעתון על חברו...

המאמרים של „בריסקער וואכענבלאט״ הועתקו ונדפסו בכל העתונות היהודית בפולין, ובכלל זה „היינט״, „לאדזער טאגבלאט״, „די צייט״ הוילנאי, „אונזער לעבען״ בביאליס־טוק ועוד עתונים ושבועונים ברחבי המדינה שהעתיקו את מאמרינו שהשתקף בהם הווי החיים בעירנו, מדי שבוע בשבוע.

ויהיו נא שורות אלה בספר „בריסק־דליטא״ לזכרון לעתו־נות היהודית, תפקידה והשפעתה, בתקופת בין־המלחמות בעירנו שהלכה לעולמה.

תנועות

ההסתדרות הציונית

מאת ב. קסט

עירנו היא בין הערים הראשונות, שחיבת ציון התפשטה בהן והיו מרבים שיחה גם בבתי־הכנסת על הרעיון הציוני. ב„המליץ", „השחר", „המגיד", „הצופה" (ובעתון הרוסי „רזסווט"), שהופיעו באותה תקופה, אנו מוצאים ידיעות על פעולה ציונית בעירנו.

בימי הבילויים קמו גם אנשים מעירנו ועלו לארץ. ד"ר משה מינץ, אחד מן הראשונים בתנועת הבילויים, נולד בבריסק דליטא. בשנת 1860 עלה לארץ והצטרף לחבריו במקווה־ישראל. התיישב בגדרה ובתרומת אחיו גרשון מינץ, אף הוא חבר הבילויים, בנה את בית־העם בגדרה. נפטר בשנת תר"ץ בגדרה. לאחר כך עלו לארץ המשפחות פדבה, פיינשטין ומיכל פוחצבסקי.

בשנת 1884 התארגנה בבריסק אגודת „בני־ציון" וראשי עושיה: מרדכי פדבה, בן־ציון ניימרק, מרדכי שיינרמן.

בועידת חובבי־ציון באודיסה, בשנת תר"ן השתתפו מבריסק מרדכי פדבה וח. א. מושקט.

האירגון הציוני הראשון קם בעירנו ב־1897 — שנת הקונגרס הציוני הראשון. נבחרו צירים לקונגרס הראשון ליאון גורודישץ (נפטר בת"א) ונח פינקלשטין (מו"ל ה„היינט" בוארשה). כשחזרו הצירים מן הקונגרס ומסרו דין וחשבון מכל מראה עיניהם ומשמע אזניהם עוררו התלהבות ורבים מבני־עירנו נתנו ידם לתנועה.

לועידת ציוני רוסיה במינסק ב־1902 היו הצירים מעירנו בן־ציון ניימרק ומרדכי שיינרמן. בועידת ציוני רוסיה

הועד הציוני בבריסק, 1909

מימין לשמאל — עומדים: מ. לוין, ג. חזן, נ. גולדרינג, ל. ויניקוב, מ. ב. גרוסלייט, י. ברלינר, ח. בלוך, מ. קרבצקי, ח. ל. איזביצר, **שורה אמצעית (יושבים):** ב. צ. רוזנקרנץ, י. קפלנסקי, ז. רוזנטל, ל. הורודישץ, ב. צ. ניימרק, י. שרשבסקי, מ. לדרהנדלר, א. אופר. **שורה תחתונה (יושבים):** מ. ציגר, א. גוטמכר, ש. בלוך, ש. מינץ, ה. רוזנבוים, א. קורלינד, ב. קולודיצקי, ח. לבנברג, א. בלוך.

בהלסינגפורס ב־1906 השתתפו מרדכי שיינרמן וישראל רקוב. מרדכי שיינרמן השתייך גם לאגודת „בני־משה". בן־ציוןניימרק היה מורשה של הוועד האודיסאי מבריסק כל הזמן שהוועד היה קיים. ב־1909 נבחר הוועד הראשון של ההסתדרות הציונית בבריסק. חבריו: ה' הורודישץ, בן־ציון ניימרק, מרדכי שיינרמן, אלתר גרוסלייט, גדליה חזן, נתן גולדרינג, קפלנסקי, לוי יצחק ויניקוב, חיים לייב איזביצר, בייניש קוֹלודיצקי, ר' היינך, ד"ר שרשבסקי (רופא שינים), זאב דוב בגין (אביו של מנחם בגין, ראש בית"ר), ד"ר יוסף שרשבסקי (הרופא), זכריה רוזנטל וד"ר שטיינברג.

היושב־ראש הראשון של ההסתדרות הציונית בבריסק היה ליאון הורודישץ, השני ד"ר יוסף שרשבסקי. בזמנו התחילה הפצת המניות של „אוצר התיישבות היהודים". ראשי העוסקים בעבודה זו היו ה' שרשבסקי (רופא שינים) בן־ציון ניימרק, ה' שיינרמן, ויניקוב ועל ידם זכתה עירנו לשם רבת־פעלים במכירת מניות של הקולוניאל־בנק.

המטיף הציוני אלתר חזן עשה נפשות רבות לתנועה הציונית. בנו, יעקב חזן, ממנהיגי „השומר הצעיר", נולד בבריסק.

ב־1911 נבחר ר' לוי יצחק ויניקוב יושב ראש ההסתדרות הציונית והיה מכהן בתפקיד זה לסירוגין עד שעלה לארץ ב־1935.

בזמננו התרחבה ההסתדרות הציונית, רכשה הרבה חברים חדשים ונעשתה תנועת רבת־עם.

בזמן המלחמה העולמית, גורשו יהודי בריסק מעירם ובטלה העבודה הציונית. ב־1918 כשחזרו לעירם, חזרה עמהם הפעולה הציונית. מצודתה של ההסתדרות הציונית בבריסק היתה פרושה גם על ערי המחוז. היא אירגנה סניפים ופעולתה שימשה מופת לערים רבות.

המלחמה בין „על־המשמר" ו„עת לבנות" נתנה גם את אותותיה בעירנו ולרבים זכורים הימים הסוערים ההם. בבחירות לסיים פעלו הציונים הרבה.

ב־1935—1925 היו חברי הועד: לוי יצחק ויניקוב, ישראל פרניק, זרח זרצקי, מאיר פיירשטין, שוב, אליעזר גולדפרב, אינג' שלמה קמניצקי וברוך קוסטרינסקי.

אחרי עליתו של ל. י. ויניקוב לארץ נבחרה נשיאות בת 4 חברים: משה לב, חיים לייב איזביצר, מאיר פיירשטין, ישראל פרניק, שעמדה בראש הפעולה הציונית עד הסוף.

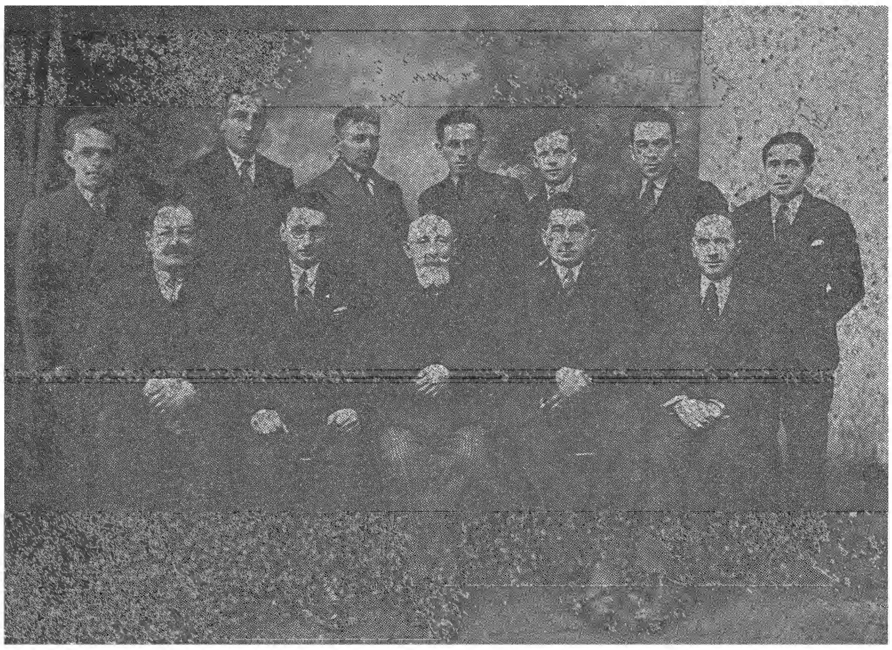
הציונים הכלליים נטלו חלק בכל ענייני הציבור בעיר. באי־כוחה בעירית בריסק היה ל. י. ויניקוב, שבהליכותיו עורר כבוד לציבור היהודי בבריסק. בוועד הקהילה היו שליחי ההסתדרות הציונית ל. י. ויניקוב, מ. פיירשטין וזרח רצקי. הם השתתפו בעבודות הקק"ל, קרן־היסוד ובהפצת שקלים, והניחו את היסוד להקמת אירגוני נוער.

החלוץ הכלל־ציוני (החלוץ המרכזי), נוסד בשנת 1923 ובו מצאו את מקומם רבים מהצעירים, שהרעיון הכלל־ציוני היה קרוב לבם. בין מייסדי התנועה בפולניה היה ב. קוסטרינסקי, ששימש יושב ראש של גליל פולסיה ווהלין עד 1934. „החלוץ הכלל־ציוני" אירגן קבוצות הכשרה ואחת ליד קוטלנה ע"ש נהלל — רבים מחברי החלוץ הכלל־ציוני הם בארץ. בין פעיליה: טוביה גובקין, יצחק טוקר (מת בברלין), י. פרלוב (הסופר), אלישבע סגדלרזש,

ועד ההסתדרות הציונית, 1934

מימין לשמאל — יושבים: ח. ל. איזביצר, מ. פיירשטיין, ב. קוסטרינסקי, ז. זרצקי, י. ל. ויניקוב, א. גולדפרב. **עומדים:** חזן, שוב, המהנדס קמניצקי, דזינצול, ליטוינסקי.

עסקני הקרן הקיימת, 1934

מימין לשמאל — יושבים: ק. לובלסקי, ב. חזן, י. ל. ויניקוב, גוטנטג (טביומי), מ. לב. **עומדים:** —, —, דזנצול, ש. קמנצקי, ו. פרניק, —, קילמן.

חברי ועד „החלוץ המרכזי" (כלל-ציוני), 1926

מימין לשמאל — יושבים: א. ל. לויצקי, ח. ל. איזביצר, ל. י. ויניקוב, ז. זרצקי, ב. קוסטרינסקי. **עומדים:** י. טוקר, י. קופין, נ. טוקר, א. סנדלרזש, ט. גובקין.

לאה מושצינסקי, ר. ניימרק, שלמה מלצר, שרה ספירשטין, מנדלבוים אהרון, רוזה וליניץ.

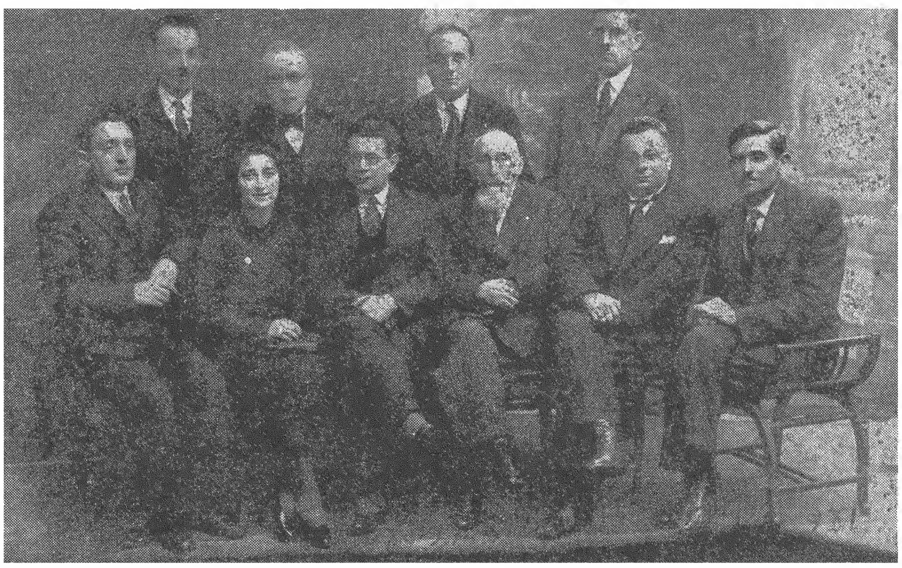
חלוץ בעלי־מלאכה היה קיים ליד ההסתדרות הציונית הכללית. חבריו התארגנו לקבוצות ההכשרה, לעליה ולהמשכת חברותם בארץ במסגרת קואופרטיבית. בין חבריו הפעילים היו: אינג׳ קמניצקי, אברהם סנדלרזש, דזינצול, שוב, חבוינובסקי ועוד.

חוג תרבותי על יד החלוץ המרכזי כלל חברי הנוער הלומד. מדריך החוג היה המורה משה גוטנטג (טביומי) מורה דת בגימנסיה „טראוגוט" בבריסק, עלה ארצה והיה מנהל בית ספר מזרחי ועורך „הצופה הצעיר" בתל־אביב. רבים מבני החוג עלו ארצה. בין חבריו הפעילים היו: ברל חרו׳, ליטווינסקי, רוזנבלט.

השומר הלאומי היה בעיקר תנועת צופים. מפורסמות היו הופעותיו בחגיגות לאומיות וספורטיביות, ביחוד בל״ג בעומר. חבריו הפעילים: פלהנדלר משה, אייזנברג יעקב, פיסצקי ועוד.

ידי סטודנטים ותלמידי בתי־ספר, בני הכתות הגבוהות, לשם תעמולה בין חוגי הנוער המתבולל. שימשה מעוז ומשען להסתדרות הציונית בכל פעולותיה. ב־1933 הקימה קיבוץ הכשרה בסביבת בריסק. יושב ראש החוג היה המהנדס שלמה קמניצקי, שפעל הרבה בעירנו לטובת הרעיון הלאומי. נהרג בגיטו ביאליסטוק. בין הפעילים בחוג זה י. ליטווינסקי, רוזנבלט, קביטקובסקי, בולקובשטיין, משה דזנצול, חזן, דבורה טננבוים, בת שבע לרנר, צביה גלוזמן, גינצבורג. רוב החברים עלו ארצה.

קרן קיימת לישראל. המורשה הראשון, שנבחר ב־1904, היה בן־ציון ניימרק. המורשה השני — בייניש קולודיצקי. אחריו יוסף שרשבסקי (רופא שינים), איסר צמח ובצלאל פייגין. הם היו מורשים עד ל־1915. ב־1919, כשחזרו לבריסק אחרי הגרוש, נבחר שוב ר׳ בייניש קולודיצקי מורשה קק״ל ואחרי עלייתו — קדיש לובלסקי וצבי לומז׳בסקי. כדאי לציין, שעסקני הקק״ל, בני כל הזרמים והמפלגות, עבדו בצוותא.

ועד קרן־היסוד, 1930

מימין לשמאל — **יושבים**: ז. זרצקי, י. רמו׳, י. ל. ויניקוב, א. לוינזון, גב׳ נ. לוינזון, ד. זיסמן. **עומדים**: ז. לוטבק, א. טש, א. אשכנזי, מ. פיירשטיין.

ארגון ויצ״ו בבריסק. הסתדרות ויצ״ו בבריסק לקחה חלק פעיל בכל עבודה ציונית בעירנו: אירגנה נשפי קק״ל, תערוכות, איסוף כספים לטובת מוסדות שונים ועזרה הדדית. הצטיינו בעבודה: הגב׳ קונופיטה גלה, ד״ר פרליס, פניה לוינסון, פומרנץ, שיינה קוסטקיביץ, אלישבע סנדלרזש ועוד. יושבת ראש הסניף היתה גב׳ גולודץ.

קדימה. תנועת נוער ציונית כללית נוסדה ב־1928 על

קרן־היסוד. סניף קרן־היסוד בבריסק נוסד ב־1922 ותפס מקום מכובד בפולסיה כולה. היושב־ראש הראשון היה ל. י. ויניקוב — הרוח החיה בכל מפעליה. זמן קצר היה אברהם לוינסון, סגן ראש עירית בריסק, יושב ראש הקרן־היסוד. נאומיו בחצר בית ההסתדרות הציונית, טופולובה 12, הלהיבו את הקהל. ישראל פרניק היה מסור בעבודתו לקרן־היסוד כל ימיו. עתים היה מזניח את עסקיו, ביתו וחנותו

לשם עסקי קרן־היסוד. תרמו הרבה לפעולה זו: הגב׳ פניה ויניקוב, יצחק טרובוביץ, מאיר פיירשטין, זאב דב בגין, חיים טנביצקי, זרח זרצקי, אהרון לוצקי, דוד זוסמן, שלום שורץ, מינקובסקי ועו״ד נחמן גלובינסקי שהיה היושב־ראש האחרון של קרן־היסוד בבריסק. ארבעת האחרונים הם בגירוש בסיביר.

ייתכן שהחסרתי אלו מעשים, או השמטתי כמה שמות של אנשים מסורים, חברים יקרים, מכל המפלגות, שעבדו במסירות נפש למען הקרנות, בין קשישים בין צעירים. כולם נתכוונו לשם שמים, למען הקמת בית ישראל, שאנו זכינו לראותו בבנינו. כולם ינקו מהמעין הקדוש של התנועה הציו־נית. אני רואה בעיני את כל החברים הטובים, בשמחתם ובהתלהבותם, בזמירותיהם ובריקודיהם בבית טופולובה 12 — חברים מהשורה — חיילים למען הרעיון, שלא זכו לראות בהתגשמות הציונית ובתקומת המדינה, למענה עבדו ונלחמו.

לאזכרת הנשמות היקרות רשמתי את הטורים האלו.

הפעולה הציונית במחתרת

מאת ל. הורודישץ

הדבר היה בשנת 1897. חדשים אחדים לפני הקונגרס הראשון בבאזל, בא אלי לבריסק דליטא, עיר מגורי בזמן ההוא, הד״ר בוכמול מטעם הועדה המסדרת של הקונגרס והביא אתו מכתב־המלצה מאת הד״ר הרצל. הוא בא להשתדל שיהודי רוסיה ירבו להשתתף ככל האפשר בקונגרס. מיד אספתי אחדים מחובבי־ציון בעירנו והם: מרדכי פדבה; בן־ציון ניימרק, מ. שיינרמן, והתיעצנו איך לסדר את הענין. ידוע שברוסיה הצארית היתה אסורה כל אספה וכל תעמולה. בכל זאת אספתי לביתי כעשרים איש, וד״ר בוכמול הירצה לפנינו על הנחיצות להשתתף בקונגרס. אחרי האספה נשארתי לבדי עם הד״ר בוכמול. כל הלילה התווכחנו על עתיד הרעיון הציוני. ישבנו עד שעה שבע בבוקר. לבסוף פנה אלי הד״ר בוכמול ואמר, כי יש לו פקודה מהועדה המסדרת להדפיס קול־קורא אל יהודי רוסיה בערך כאלף אכסמפלרים ולשלחו אל כל ערי רוסיה, ליהודים שהם פחות או יותר לאומיים. ד״ר בוכמול ביקשני לסדר את ההדפסה ואת משלוח הכרוז. הענין היה מסוכן וקשה להוציאו אל הפועל בימים ההם. אבל העקרון של „נעשה ונשמע״ היה בימים הטובים ההם עיקר עבודתנו, ולפיכך נטלתי עלי תיכף־ומיד לסדר את הדבר.

פניתי אל כל בתי־הדפוס שבעירנו, ואיש מהם לא רצה לקבל את העבודה הזאת מפחד מפני הממשלה. מובן שלא היתה שום יכולת להוציא את הדבר אל הפועל. ברגע זה נכנס אלי בן־ציון ניימרק ושאלתי ממנו עצה מה לעשות. הוא ענה, כי יש לו מקום להדפיס את הקול־הקורא הזה. על שאלתי: איפה הוא בית הדפוס הזה? ענה לי ניימרק, כי בבית־הדפוס הצבאי במבצר בראָסט־ליטובסק יש לו מכיר אחד, איש צבא רוסי, והוא מקוה כי הלה יעשה זאת למענו. שם בבית־הדפוס מדפיסים בליטוגרפיה בכל יום את הפקודות הצבאיות; אותו איש־צבא מכיר אותו, ויתכן שיסכים להדפיס את הכרוז הזה.

ניימרק לקח ממני את כתב־היד שנכתב בידי בוכמול; יעצתי להדפיס על הקול־הקורא את שם העיר „בראָסט״ ולהוציאו בלי חתימה, מלבד שם העיר וחודש ההדפסה. מר ניימרק לקח אתו בקבוק יי״ש וכמה רובלי כסף והלך אל המבצר להתראות עם מכירו. ידעתי כי סכנת־נפשות כרוכה במעשה הזה. לבסוף ראיתיו מרחוק כשהוא הולך ונושא אתו חבילה גדולה. בבואו סיפר לי ניימרק באיזה אופן הדפיסו את הקול־קורא.

בצד השני של האבן הליטוגרפית שהיו מדפיסים בה את הפקודות הצבאיות, סידר לו איש־הצבא את נוסח הכרוז שלנו. בעת ההדפסה שמעו פתאום שמתקרב שר־צבא. מצבם של ניימרק ואיש־הצבא היה כמובן לא מזהיר, אבל איש־הצבא הפך מיד את האבן על הצד שהיתה עליו הפקודה הצבאית והמשיך את עבודתו כרגיל. את ניימרק עם הכרוזים שהספיק להדפיס החביא בתוך ארגז גדול שעמד בחדר. כשהלך שר־הצבא הוציא את ניימרק מתוך הארגז והמשיכו את עבודתם. באופן כזה עלה בידם להדפיס אלף אכסמפלרים. כעת עמדה לפנינו בעית המשלוח. ראשית כל, לא היו לנו כתבות מפני חוסר הסתדרויות ברוסיה, וצריכים היינו לרשום את שמות „חובבי־ציון״ הידועים לנו מתוך הזכרון. לקחנו גם את רשימת המורשים של הועד האודיסאי. פחדנו לשלוח כל כך הרבה מכתבים ע״י הדואר שבעירנו, ובמשך שמונה ימים הלכנו פעמיים ביום אל תחנת־הרכבת ושילשלנו את

המכתבים אל תיבות הדואר שברכבות הרבות העוברות דרך בריסק. באופן כזה אי אפשר היה לדעת מאיזו עיר נשלחו המכתבים האלו. אחרי כמה ימים נערכה בביתי אסיפה שהשתתפו בה כחמישים איש. החלטנו לשלוח מעירנו ציר מיוחד אל הקונגרס. פה אחד בחרו בי ונסעתי מעירנו ישר לבזל. בקונגרס נתמניתי בתור סדרן, יחד עם עוד צירים אחדים. עבודתנו לא היתה מרובה. זכורני כי מר דוד וולפסון מסר לי רשימה של כל חברי הקונגרס וביקשני לערכה על־פי האלף־בית ולברר את שמותיהם בדיוק. כמחצית היום עברתי בין חברי הקונגרס, אחד אחד, וסידרתי את הרשימה.

רק כששבתי הביתה אחרי הקונגרס התחילה העבודה הרבה בשביל הרעיון הציוני. אחר כמה חדשים קבלתי הזמנה מראש הג׳נדרמריה לבוא אליו ב„ענין דחוף". בבואי הראה לי את הקול־קורא ההוא. לקחתיו ממנו והעמדתי פנים כקורא בו בעיון רב, לבסוף פניתי אליו ואמרתי, כי לדעתי זה לא נדפס בעירנו בראָסט־ליטובסק כי אם בבראָסט שבצרפת, וכראיה לדברי סיפרתי לו כי בבנק שלי אני מקבל לעתים קרובות מכתבים מחוץ לארץ שכתוב עליהם בראָסט־ליטובסק והם חתומים בחותמת הדואר של בראָסט הצרפתית. כפי הנראה נכנסו דברי ההסברה שלי באזני הג׳נדרם והוא כתב דין־וחשבון אל שר־הפלך כי „לפי ידיעותיו והחקירה־ודרישה שערך, לא נדפס הקול־קורא בבראָסט־ליטובסק". חוץ ממני ומבן־ציוןניימרק לא ידע איש במשך יותר מ־20 שנה את ענין ההדפסה והמשלוח של הכרוז הראשון ברוסיה בשפה הרוסית.

כך עשו הציונים הראשונים בימים ההם את עבודתם.

„ה מ ז ר ח י"

מאת נ. ר ב י נ ו ב י ץ

לפני המלחמה העולמית הראשונה בא הרב ר׳ יעקב ריינעס ז"ל לבריסק ונוסדה אצלנו אגודת „מזרחי", שבראשה עמד ר׳ מיכאל רבינוביץ. על פעולת „המזרחי" בעת ההיא איני יודע הרבה, אולם זכור לי, כי בשנת תרס"ה נכנסתי פעם בין הערבים ל„בית־המדרש של הרב" ומצאתי ליד שולחן ערוך יושבים כשלושה מנינים יהודים בעלי זקן, מעיינים ב„עין־יעקב" ומקשיבים לשיחו של אברך צעיר — בעל זקן — הקורא בטוב־טעם ומבאר בפשטות את הענינים. נדחקתי גם אני לפינה זו והטיתי אזני לדבריו. ראיתי לפני יהודי תלמיד־חכם מלא וגדוש בש"ס ופוסקים. בשבת, כשבאתי למנין, מצאתי שוב אותו אברך הקורא „שיעור" בחברה ש"ס; ראיתיו בצהרים ושוב הוא קורא „שיעור" בש"ס בפני יהודים לומדים ויודעי־ספר.

התקרבתי אליו ונודע לי, שהוא ר׳ שמואל יוסף הלפרין. נעשינו חברים וידידים. התבוננתי לדרכיו. ראיתי בפליאה ובהשתוממות גודל נפשו, טוהר מידותיו ואהבתו לתורה. אף־על־פי שהיה טרוד בעסקי פרנסה ונתון בעול עניני משפחה התמכר בכל חום־לבו לתלמוד־תורה והיה עוסק בצרכי ציבור. עברו שנים רבות ועלה לא"י. לימים חזר לבריסק, אז נזדמנו יחד בעיר החרבה והשוממה.

פעם בא אלי ר׳ שמואל יוסף ואמר: למה אנו מחשים? על שום מה לא נייסד גם אנו סניף של ה„מזרחי" בבריסק? — הלכנו שנינו, בלוית ר׳ ישראל המשגיח, שכרנו דירה בת חמשה חדרים (שלמתי מכיסי שכר־דירה לשנה), וכך הקימונו בי"ס בשם „החיים" ע"ש הרב רבי חיים. בבית־הספר למדו תלמוד, למודים עבריים וכלליים. ר׳ שמואל יוסף הלפרין היה הרוח החיה והקדיש מחילו לאורייתא. נין ונכד לר׳ חיים מוולוז׳ין היה, חרד ומסור לדברי תורה. לפי הצעתו הוזמן הרב מגריבו לשמש ראש ישיבה. מזמן לזמן היה בא לביה"ס ובוחן את התל־מידים.

ר׳ שמואל יוסף הלפרין

שומעי־לקחו העבירו ל־ביה"ס גם את החברה ש"ס ושם היה ר׳ שמואל יוסף הלפרין קורא את שיעורו בש"ס מדי יום ביומו. מעולם לא רדף אחר הכבוד והפר־סום. הרבה טרח ונתייגע ביסוד ה„מזרחי". באספת־עם גדולה, שהשתתפו בה כשלוש מאות איש, הונח היסוד ל„מזרחי" בבריסק. כחברי הועד נבחרו ר׳ שמואל יוסף הלפרין, דוד זוסמן, ר׳ אשר אשכנזי ור׳ נפתלי רבינוביץ. ה„מזרחי" תיקן תקנות הרבה, חבריו השתתפו באוסף כספים למען „קרן היסוד", „קרן הקיימת". בלעדי ר׳ שמואל יוסף לא נעשה כלום בתחום ה„מזרחי" בבריסק־דליטא.

פעם פתח בישיבה ושאל: „עד אימתי נהיה אורחים־פורחים בדירות זרות, הגיעה השעה לעשות לביתנו". כיוון שעל יד בית־הכנסת היה מגרש פנוי הציע לקבל רשיון ולהקים על המגרש בנין ל„מזרחי" ומוסדותיו. בסיוע ר' שמואל פומרנץ נבנה ביה"ס „תחכמוני". אספו כספים, ובשנת 1923 הוקמה הקומה הראשונה. ר' שמואל יוסף הלפרין לא אמר די. שוב פתח ושאל: „ומה נעשה לתקנת הנוער החרדי?" הוא שאל והוא השיב, הציע לייסד ארגון „צעירי־מזרחי", וכדי שיהיו תורה ועבודה שלובים יחד קרא לאסיפה ודרש להקים נגריה — ביום עסקו התלמידים בעבודה ובערב למדו תורה בשעורי־ערב מיוחדים שנוסדו לכך. את החלונות והדלתות לבנין „תחכמוני" עשו התלמידים בידיהם. פעם בשבת בא אלי בהצעה חדשה: „הבה נאגד את הנשים החרדות באגודה". אמר ועשה. לא עברו ימים מועטים וקמה אגודת „נשי מזרחי" בבריסק. לימים הוקמה גם הקומה השניה לבנין „תחכמוני" ונפתחה הגימנסיה „תחכמוני" לנערים ואח"כ גם לנערות. בבנין „תחכמוני" היו 16 חדר ואולם גדול ששימש גם בית־תפילה ל„מנין" קבוע בשבתות ומועדים. כי „טוב תורה עם דרך ארץ". דעתו היתה: עם למוד התורה צריכים התלמידים גם לקבוע עתים ללמודים כלליים, ואין צריך לומר שחובה על התלמידים לדעת עברית במידה מרובה. בחור הגדול בתורה לא יזיק לו אם יהיה בקי גם בהויות העולם ובתרבות הכללית.

בשנת תרפ"ה עלה הלפרין לא"י. תחילה גר בתל־אביב ואח"כ העתיק את מושבו לכפר־סבא; היה חביב ומכובד על כל מיודעיו. צנוע ונחבא אל הכלים, עושה ימים כלילות ללימוד התורה, קורא שיעור בחברה ש"ס, ובכל מקום, באשר הוא שם, לא פסיק פומיה מגירסא.

„צעירי המזרחי" ו„החלוץ המזרחי"

מאת ש. שמר (פטרושקה)

ערה ותוססת היתה התנועה הדתית־לאומית בבריסק־דליטא, חלקה היה רב בכל שטחי החיים הצבוריים — בעבודה הציונית, בשדה החינוך, בארגון הנוער הדתי ובהכשרת חלוצים דתיים לעליתם ארצה.

בחוגים האלה התרכזו טובי העסקנים והשפעתם היתה ניכרת בכל שדרות הציבור. „צעירי המזרחי" ו„החלוץ המזרחי" היו מהתנועות המפוארות בפולין. הן הכילו מסלתו ומשמנו של הנוער הדתי, ותרמו תרומה ניכרת להפצת הרעיון הציוני ורעיון תורה־ועבודה בין החוגים האלה.

העומדים בראש היו: ר' שמואל־יוסף הלפרין (נפטר בכפר־סבא), דוד זיסמן (כעת ברוסיה), נפתלי רבינוביץ, שמואל פטרושקה, אשר אשכנזי, ברוך קוויאטקובסקי, דב חזן, לייב קרבצקי, קלמן ניימן (נפטר בירושלים), בן־ציון מנס, גרשון קוסובסקי, יוסף רוזנברג וזליג גרינברג (נספו בשואה).

ראשית עבודתה של תנועת „המזרחי" היה הקמת בית־הספר „החיים". ר' שמואל־יוסף הלפרין התמסר בכל נפשו להקמת בית־ספר זה, לא נרתע מן הקשיים, ובעזרת חבריו ומנהל בית־הספר, הרב ד"ר חיים גרשטיין, התפתח המוסד ושימש מקום שבו קנו תורה ודעת מאות ומאות תלמידים.

על־יד „צעירי המזרחי" ו„החלוץ המזרחי" התקיימו שעורי־ערב לעברית ותנ"ך, ידיעת הארץ, ועוד; ספריה גדולה; בית־מלאכה ונגריה להכשרה חלוצית. בעבודה הציונית — הקרן־הקיימת, קרן־היסוד, הפצת השקל ועוד — היתה השתתפותה של תנועת „המזרחי" חשובה מאוד.

בבחירות למועצת העיר השתתפו גם אנשי „המזרחי", והח' דוד זיסמן נבחר כנציגה בעיריה. בועד הקהילה היה „המזרחי" מיוצג על־ידי החבר אשר אשכנזי, ששימש סגן היו"ר.

הסתדרות הנשים של „המזרחי" לקחה חלק בכל העבודה הציונית והציבורית. בין הפעילות ביותר היתה דבורה פלזנשטיין.

אחרי ש„המזרחי" הצליח לפתח את מוסדות החינוך שלו, ובית־הספר בככר דומסקי צר היה מהכיל את התלמידים הרבים שדפקו על דלתותיו, הוחלט לבנות בית אשר יכיל גמנסיון, בית־ספר לבנים, בית־ספר לבנות, ועוד. רק אחרי ישיבות סוערות הצליח „המזרחי" לרכוש מגרש ולהקים את בית „תחכמוני" אשר היה לשם ולתפארת.

„צעירי־ציון״־צ. ס.

מאת א. לוצקי

א

ראשית ניצני התחיה הלאומית בין הנוער היהודי בבריסק נעוצה באגודת „התחיה״ מיסודם של „צעירי ציון״. היא היתה נחלתם של מועטים מבני העלייה, החדורים חזון לאומי ורואים את עתידם בארץ הנכספת. החיים הציבוריים היו מפותחים בבריסק במידה האפשרית במשטר הצארי. התקיימו חוגי „בונד״, „פועלי ציון״, ונוער ציוני בפועל, אם כי לא מאורגן. נימים טמירים נמתחו מהציונות אל חוגי הנוער הבעל־הביתי. קמה גם ה„אגודה להפצת השפה והספרות העברית״, שנטלה על עצמה להקנות את העברית בדיבור ובכתב, להפיץ את הספרות העברית, והיו קנאים

מיסדי „צעירי־ציון״, 1913
מימין לשמאל: מ. לובטקין, י. ס. לובטקין, ש. צמח, רבינוביץ, א. צמח.

לדבר זה. אותו נוער התנדב ראשון לאיסוף כספים לטובת הקרן הקיימת לישראל בשמחות (חתונות, בריתות וכו׳) וכן הפיצו בבתים את הקופסה הכחולה של הקרן־הקיימת לישראל. נוער זה היה גם בין קוראי העתונות העברית („הצפירה״ וכו׳), וער לכל דבר שחותמו ארץ ישראל. הנוער הציוני התרכז מסביב לספריה ה„ציונית״, והיה קורא כל מה שהופיע אז בספרות העברית ובעתונות בארץ־ישראל („הפועל הצעיר״ ו„אחדות העבודה״).

אותו זמן עלו לא״י כמה צעירים מבין חוג הנוער „צעירי ציון״. זה היה סמוך למלחמת העולם הראשונה. ועליה זו השאירה רושם על הנוער בכלל, שהיה מכוון את מחשבתו לקראת ארץ ישראל. כמה מהם עלו וגם חזרו, מאין יכולת להתערות בארץ ולשאת בסבל.

עם גירושה של האוכלוסיה מבריסק בזמן מלחמת העולם הראשונה נתפזר הנוער בעיירות רוסיה הלבנה, ומשם הלך עם כל הפליטים לפנים פולין. חלק גדול הרחיק אז עם ההורים לערי רוסיה הפנימיות.

ב

כשחזרו מרבית הפליטים לבריסק בשנת 9־1918 התעורר גל חדש של פעילות ציבורית, קמה „הסתדרות הציונים״, שמנתה בין חבריה גם „צעירי ציון״ והשפיעו עליה מרוחם. בו בזמן התעוררו מספר צעירים להקים סניף של הסתדרות „צעירי ציון״ הקשור למרכז בוארשה. תנועה זו התפשטה כבר בפולין הקונגרסאית וגברה ע״י הפליטים החוזרים מרוסיה, במיוחד הכתה גלים במחוזות הספר, שבריסק נמנתה עליהם. ראשי הסתדרות הציונים לא היו מרוצים מזה, אולם בלחץ חוגי הנוער, שנהרו ל„צעירי ציון״, התחילה להתפתח תנועה חזקה, שדחקה את רגלי הציונים (הכלליים) שפרשו מהמועדון הגדול והכללי (טופולובה 12) למועדון אחר, ואת כל האולם על חדריו, בו גם בית־ספר „התחיה״ — הניחו ל„צעירי ציון״, שהתחילו לפתח פעולת־תרבות חינוכית ענפה, שארץ ישראל והציונות עמדו במרכזה. נימים סמויים התקשרו בין ארץ ישראל המתחילה להיבנות לבין בריסק הציונית. הנוער היה תוסס. מצד אחד קסמו לו אורות המהפכה הרוסית; נוער זה שישב בתקופת המלחמה בערי פולין, היה להוט לשינויים החברתיים המתחוללים מעבר לגבול. וכנגדו היה נוער (פחות במנינו) הכמה לעצמאות לאומית ופעילות בשטח היהודי, וכך התחילה התנועה הציבורית בבריסק בשנת 1919.

כיסוד לכל העשיה בשטחי החינוך, התרבות, וגם הכלכלה, שימשו פעולות הסיוע הגדולות והשיקום מצד ד.ד.ק. („הועד המאוחד היהודי אמריקאי לעזרה״), בו היו מיוצגים גם הציונים וביניהם התבלטו בעיקר נציגי צעירי ציון (הח׳ לומזבסקי, י. סבירנובסקי, וגם אלה שבאו מהחוץ, ורטהיים, שניאורסון, ד״ר ונדקוס וכו׳) התחילה פעולה קדחתנית לפתיחת מוסדות חינוך, תרבות וחברה. „צעירי ציון״ צעדו בראש בשטח זה, ניצלו את האפשרות לפתיחת המוסדות החינוכיים בשפת הוראה עברית (במקום בתי הספר האידיים שהוקמו על ידי מפלגות השמאל הסוציאליסטי היהודי — קומוניסטים, בונד ופוע״צ שמאל) וכך נפתח המוסד לילדים (בעברית) „ילדות״ ובית־ספר יסודי. התלמידים

במוסדות־חינוך אלה היו בעיקר מבין ילדי הפליטים החוז־רים (מרוסיה ופולין) לבריסק, שהתגוררו אז בבתי המדרשות ומוסדות ציבוריים אחרים, ועל רכישתם היה נטוש מאבק בין התנועה הציונית, שבה שלטה תנועת העבודה הציונית, לבין מפלגות השמאל, שהיו נוטים לרוסיה המועצתית ובה שמו את מבטחם.

אותו זמן התנהלה פעולה מזורזת גם בתוך האולמות הנרחבים שבמועדון טופולובה 12, ובבתי־הספר „התחיה" (בהנהלת הח' מיכאל ברזובסקי ואח"כ ע"י חברנו נחום חיניץ) וכן בביתה"ס שהתנהל לפי שיטת הוראה דו־לשונית, אידית ועברית. היו קיימים חוגים להשתלמות, בהם התקיימו הרצאות ושיחות על נושאים ספרותיים שונים, שיחות חברים על שאלות השעה בא"י, שאלות העליה ועל הכיוון החלוצי.

ג

יחד עם הזרימה של חוגי נוער משכבות העמלים ל„צעירי־ציון" היו גם „נשירות" של בודדים מותיקי התנועה, שעברו לחוגים הקיצוניים השמאליים. בזמן הפלישה הסוביטית לבריסק בשנת 1920 הפריעו מאוד ל„צעירי־ציון" ומוסדו־תיהם בבריסק, (הכריזו על „צעירי־ציון" שהם נגד המהפכה, ולא נתנו להם להפגין ברחובות בתהלוכה של האגודות המקצועיות והמפלגות תחת הדגל של „צעירי־ציון—צ.ס.", אלא כבודדים, כל אחד באגודתו המקצועית).

במשך שנות 1919־20 נעשתה עבודת־חרוצים במוסדות החינוך והתרבות של „צעירי־ציון", ובמוסדות הסוציאליים (מטבח עממי). אותו זמן הכשירו את עצמם חברים מספר לעלייה לארץ כקבוצה ראשונה חלוצית — בעלייה השלישית — מבריסק. החבורה הראשונה של חלוצים עלתה למרות כל הקשיים, רובם ככולם מ„צעירי־ציון". המוני נוער והורים, מלוויהם לתחנת הרכבת, שימשו הפגנה לא"י העובדת.

מפעל „קרן העבודה" נעשה ע"י „צעירי־ציון" בבריסק בראשית 1920 עם גל העליה השלישית לארץ. השתתפו בו כל החברים, שאגרו ע"י אוסף בבתים כלי עבודה וגם נשק ל„הגנה", שנשלחו לא"י ע"י המרכז בוארשה. במפעל זה נטלו חלק חשוב מאוד גם המבוגרים, הורי החברים, שראו בו עבודת קודש ממש.

ה א י ג ו ד ה מ ק צ ו ע י: אל „צעירי־ציון—צ.ס." נמשכו גם רבים מהנוער העובד בסדנאות, פקידי מסחר ומוסדות ציבוריים. משום כך היתה ל„צעירי־ציון" דריסת־רגל באגר־דות מקצועיות ששלטו בהן הקומוניסטים, „פוע"צ־שמאל", ה„בונד", (פועלי עץ, מתכת, מחט, פקידים ועוזרי מסחר). ברחוב הפועלי־היהודי שלטה אז הדמגוגיה. הרבה אומץ־לב ויציבות אופי היו דרושים לחברי „צעירי־ציון" לעמוד בפני זרמים אלה. חלק מהחברים חדר והצטרף לאיגוד המקצועי, כדי לנצל זאת לצרכי עליה.

ה ב ח י ר ו ת ל ס י י ם ה פ ו ל נ י ב־1922. „צעירי־

עסקני חינוך ועבודה סוציאלית (חברי „פועלי־ציון" שמאל, „צעירי־ציון־צ.ס.", „בונד") 1922 מימין לשמאל — שורה ראשונה: ח. אפשטיין, ר. דיסטלר, ר. פרגל. **שורה שניה:** א. שטריקמן, ש. איזביצר, מ. דיסטלר, ב. מיניוויצקי, א. ורטהיים (ה„ג'וינט"), י. גלרשטיין, ל. מולר, מ. לובטקין. **שורה שלישית:** ש. גרשנבוים, י. טננבוים, ג. קרומן־לובלסקי, צגינת (גרינברג), גולדברג, ד"ר מוסטובלנסקי, מ. ברינהנדלר, פנבריה.

ציון—צ.ס.״ הלכו לבחירות ארציות ברשימה מאוחדת עם פועלי־ציון־ימין, ומאז התחילה התקרבות יתירה בין ראשי פלג־מפלגה זה לבין חברינו, אם כי תוצאות הבחירות היו זעומות מאוד ל־2 השותפים הללו, (קולות מעטים ניתנו לרשימה מאוחדת זו בפולין בכלל ובמחוז פולסיה בפרט). בועידה ארצית ב־1923 בא הפילוג הידוע וחלק מחברי המפלגה עבר ל„פועלי־ציון״ ימין. בהצבעה בבריסק, באסיפה הסוערת, הצביע רוב החברים בעד הצטרפות ל„פועלי־ציון״ ימין. השתררה מבוכה מחמת ההתנגדות הנמרצת של החברים הנאמנים לועד המרכזי בורשה, שהתנגד לאיחוד,

ועד „פועלי־ציון״ צ. ס., 1922

מימין לשמאל — **יושבים:** א. בקר, מ. א. ברינהנדלר, מ. מכליס, נ. חיניץ, ב. בן־צבי (מוקרון), ק. לובלסקי, א. לוצקי. **עומדים:** ו. שצדרוביצקי, ל. דגנית (קורמן).

וחברים רבים עזבו את המפלגה ונעשו אדישים. אולם כמה מהפעילים היוו את הגרעין שהמשיך במסורת „צעירי־ציון—צ.ס.״ הרוב, שהצביע בעד האיחוד, התארגן לפעולה מוגברת בעיר למען בית־הספר „תל־חי״. החלק השני של החברים — „צעירי־ציון״ — התבצר בספריה „תל־חי״, (הספריה נתחדשה עם חזירת התושבים לבריסק ע״י „צעירי־ציון״, לפי רשיון ע״ש הועד הגלילי בפוליסיה של הסתדרות הציונים בפולין). דבר זה הביא לידי חיכוכים וסכסוכים בין הצדדים המפולגים, והמריבות נמשכו כמעט שנתיים. בינ־תיים חלה התקרבות בין הפלגים ובא איחוד.

ד

בתקופת הבינים של 1923—1924, עד האיחוד והמיזוג, הגבירו „פוע״צ־ימין״ פעולה בביה״ס „תל־חי״, בחוגים לעיון ובהרצאות. אותו זמן עלו ארצה חברים פעילים של „צעירי־ציון״, ואם כי נוספו חברים מחוגי הנוער, התחילו להתענין יותר בעבודת ההוה, אבל הנוער מבין שורות הפועלים והעובדים, נגרר לתוך חוגי „פועלי־ציון—צ.ס.״, והמטרה הראשית היתה עליה לארץ, ההגשמה (בקיבוץ, קבוצה). בשנת 1925/26 התמזגו שני הפלגים למפלגה אחת והתקיימה ועידת איחוד, וסמוך לכך נכנסה המפלגה המאוחדת למערכת בחירות למועצת העיריה, שהוכתרה בהצלחה.

בשנת 1927 חזרו לבריסק מחמת המשבר הכלכלי בארץ כמה חברים, שעלו לארץ לפני שנה, אולם הדבר לא השפיע כלל על מצב הרוחות. חברים אלה העמידו עצמם לרשות המפלגה.

הפעולה במועצת העיריה גברה והלכה. כוחות המפלגה המאוחדת התלכדו לעבודה תרבותית, חדרו לאגודות המק־צועיות, ערכו הרצאות פומביות על נושאים ציוניים וסוציא־ליסטיים, תמכו בבית־הספר „תל־חי״, אם כי השלטונות הפולניים שמו מכשולים רבים על דרך בתי הספר היהודיים והעבריים. לבסוף, מבלי להזדהות כלל עם מגמותיה של „צישא״ בפולין (שהיתה אז בידי ה„בונד״, ומגמתה — אידי־שיסטית קנאית) נסגר בית־הספר הנ״ל. חלק מההורים היה שולח את ילדיו לחינוך בבתי־הספר העברים, וחלק עבר לבתי־הספר היסודיים הממשלתיים(הפולניים). עם העובדים המסורים לבית־הספר „תל־חי״ נמנו הח׳ א. גרודזינסקי (גרודנאי) וש. אורחוב.

בית־הספר העממי „התחיה" (עברי) עבר עוד בשנת 1923 לרשות הציונים הכלליים („על המשמר"). מנהלו היה ד"ר לוטבק מגליציה, שהצליח להעמיד את בית־הספר על יסוד איתן, ובמרוצת השנים הפך להיות גימנסיון „תרבות" בעל זכויות ממשלתיות.

עם המשבר בארץ והפסקת העליה החלוצית פג המתח הציוני והחלוצי, ובבחירות לועד הקהילה בבריסק בשנת 1929 קיבלה רשימת „פועלי־ציון—צעירי־ציון" מנדט אחד בלבד, אך המגביות הצבוריות לטובת א"י העובדת הוכתרו תמיד בהצלחה.

ה

המאורעות בא"י ב־1929 הביאו גל חדש של התעוררות חלוצית. מרכז החלוץ ומרכז המפלגה בורשה גייסו צעירים לעליה, ובריסק השתתפה במפעל. הבחירות החדשות למועצת העיריה ב־1930 (שפוזרה שוב ע"י שר המחוז, כרגיל), הוסיפו למפלגה קולות ומשקל, והיא תפסה בציבור העירוני את המקום הראוי לה.

שתי מגמות שררו אז במפלגת א"י העובדת בפולין בכלל ובבריסק בפרט. אלו אמרו שהמפלגה צריכה להתמסר להגנת ההמונים היהודים במקומות, מבלי לוותר על הפעולה הציונית החינוכית למען א"י, ולעמוד בהתחרות מצד מפלגות השמאל („בונד" ו„פוע"צ שמאל"), והיו שנקטו את הגירסה: עיקר תפקידנו הוא בעד ובתוך ארץ־ישראל, וכאן אנו בונים הכל על החול. הדעות התרוצצו בקרב המפלגה. האגודות המקצועיות נקטו עבודת ההווה ובקשרים עם מפלגת הפועלים הסוציאליסטיים (פפ"ס). הנוטים לכיוון הא"י שמו את מבטחם ב„ליגה למען א"י העובדת" ובהגברת העליה, הכשרה, ועזרה למען הקרנות הציוניות בכלל והמגבית למען א"י העובדת בפרט.

פעולה ענפה התנהלה בשטח האספורט ע"י סניף „הפועל" בבריסק, שרכש לו אהדה וקהל חברים גדול מבין הנוער היהודי.

תהלוכות הפגנה באחד במאי. בשנים הראשונות היו מתקיימות הפגנות פועלים גם בלי רשיון השלטונות. „צעירי־ציון" לא השתתפו בתהלוכות אלו. תמיד היתה ההפגנה מתפזרת ע"י כוחות המשטרה והבלשים, והמפגינים סופגים מכות נמרצות. עם איחוד „פועלי־ציון" ו„צעירי־ציון" צ. ס. היו מתקיימות חגיגות משותפות בין פפ"ס, המפלגה המאוחדת וה„בונד". וכל נואם מפלגתי נתקבל בתרועות אהדה. אולם לאחר שנים נתפרדה החבילה, מאחר שפפ"ס דרשה, בלחץ של ה„בונד", שהמפלגה המאוחדת תוותר על סיסמאותיה לציונות. המפלגה ארגנה את תהלוכת אחד במאי לחוד.

ב־1931/32 גבר מחדש זרם העליה, הן של קרובים (בהמלצות מא"י) והן של העליה החלוצית. בבריסק היה קיבוץ־הכשרה גדול, והיה קשר הדוק בין המפלגה בבריסק לבין קיבוץ־הכשרה זה, והשפעה הדדית היתה קיימת ביניהם.

עם קום הנאצים לשלטון גברה השאיפה לעליה לארץ ישראל והיה קיים רצון עז לעזוב את פולין, והתחילה רדיפה להשגת הסרטיפיקט.

גברה העשיה הציונית במפלגה המאוחדת. חבריה היו פעילים בקרנות הציוניות, (קרן היסוד, קק"ל) בעזרה לעליה ב', במגבית למען א"י העובדת, ערכו הרצאות על א"י. מספר החברים במפלגה ובשלוחותיה גדל והלך מיום ליום.

היה אז „תור הזהב" של תנועת הרביזיוניסטים ושלוחותיה (בית"ר, ברית החייל, וכו'), שהתגרתה במפלגה המאחדת ובנותיה.

המפלגה המאוחדת ואתם גם הסתדרות הציונים הכלליים ובראשה ה' ל. י. ויניקוב ז"ל, איש „על המשמר" מבית־מדרשו של י. גרינבוים, עמדו בפרץ ושמרו על התנועה הציונית בעיר.

בפרוש צלב הקרס את צלו הקודר והמלחמה האיומה כבר נראתה באופק, התגבר הרצון לעליה. כמה מן החברים הצליחו לעלות לארץ גם בעליה ב', אולם הרוב שקעו על כרחם בגולה ונספו עם כל בית ישראל באירופה בתקופת השואה.

„פועלי־ציון" שמאל

מאת מ. מנחובסקי

בין הערים ש„פועלי־ציון" שמאל פיתחו בהן פעילות ארגונית חזקה לא נפקד אף מקומה של בריסק־דליטא. עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה התקיים בבריסק אחד הסניפים של ארגון „פועלי־ציון". ביקרתי שם מטעם הועד המחוזי בריסק—פינסק ב־1913, כציר לועידה העולמית של „פועלי־ציון" בקראקא. עם חשובי העסקנים בבריסק נמנו אז חיים טויבנשלאג ושרה בולקובשטיין (אשתו של מנהיג „פועלי־ציון" ישראל רייכמאן).

בתום מלחמת־העולם הראשונה, כשיהודי בריסק נתכנסו ובאו שוב לעירם, נצטרפו רוב חברי „פועלי־ציון" לאחר הפילוג בתנועה אל מחנה „פועלי־ציון" שמאל. בין העסקנים הפעילים אז היו ראובן פרגל, צאלקה מינוביצקי ואני. אחר־כך הגיעו העירה שמעון איזביצר, אברהם שטריקמן, אלתר לוסטיגמאן, שמעון אקרופלאנסקי, דוד גיטלמאן, סימה גיטלמאן. ליד „פועלי־ציון" שמאל היתה קיימת גם תנועת־נוער חזקה.

ב־1919־20 הקמנו מטבח־פועלים, ששימש למעשה מרכז התנועה המקצועית כולה. במטבח נעשתה העבודה הפוליטית של כל מפלגות הפועלים היהודיות בעיר. סעדו בו מאות פועלים, ובשנות הרעב ההן, כשהעיר היתה חרבה למחצה, שימש בית למאות פועלים עניים.

המשטרה הביטה בעין רעה על המטבח והרבתה לערוך בו פשיטות ומאסרים. ראובן פרגל, מנהל המטבח, נאסר אף הוא ושולח לבית־הסוהר בצ׳נסטוכוב, והיה כלוא שם כמה שנים. מחמת רדיפות המשטרה, וכן בגלל הטבת המצב הכלכלי, נתחסל המטבח.

השפעת „פועלי־ציון" שמאל היתה ניכרת אף בקרב התנועה המקצועית. איגוד פקידי המסחר היה בידיהם. גם באיגודי פועלי־המחט, המסגרים ופועלי־הבנין היתה השפעתם רבה.

המפלגה קיימה פעילות תרבותית מסועפת ביותר, ביחוד בשטח חינוך הילדים. באוניברסיטה העממית ניתנו סדרות הרצאות על נושאים ספרותיים ותרבותיים. שעורי־הערב משכו אליהם מאות מבני־הנוער. כשנוסדה הקהילה מילאו פרנסי „פועלי־ציון" שמאל תפקיד חשוב בגיבוש חיי הקהילה היהודית בעיר. המלחמה בזרם הדתי היתה קשה ביותר.

עסקנים ומורים של החינוך האידישאי, 1920

מימין לשמאל — **שורה ראשונה:** ב. מיניוויצקי, י. גלרשטיין, הסופרת קדיה מולודובסקי, י. גלרשטיין, מלכה ליס, —, איזנשטיין, —, **שורה שניה:** ש. גרשנבוים, א. שטריקמן, —, מ. לב, ד"ר י. רבקאי (רובין), —, ל. מולר, ש. איזביצר, פנבריה, —, גלרשטיין. **שורה שלישית:** —, —, אקרופלנסקי, בוקשטיין, א. מנחובסקי, —, גלרשטיין. **שורה רביעית:** ד. שנידר, ד"ר מוסטובולסקי, —, —, —, ר. דיסלר, דיסטלר, —.

גם בחיים הפוליטיים הכלליים בעיר גדול היה כוחה של המפלגה. בכל תקופת־בחירות ל„סיים" הציגה המפלגה מוע־מדים. לאסיפות הבחירות נהרו אלפי שומעים, ובין מפלגות הפועלים זכתה תמיד „פועלי־ציון" שמאל במספר הקולות הגדול ביותר.

פרשה מיוחדת מהווה הפעולה במועצת העיר ובשטח החינוך.

בית הספר העממי היהודי ג׳. בית־ספר זה היה חלק מרשת־החינוך המסועפת בעיר, בעברית ובאידיש.

מורים ותלמידים של ביה"ס העממי האידישאי על שם י. ל. פרץ, 1922.
במרכז: המנהלים ד. שנידר וא. מנחובסקי.

מספר המורים היה גדול, וכמה מהם היו אנשי־שם, ביניהם: ד"ר ישראל רובין, קאדיה מולודובסקה ואחרים.

אך התאוששה בריסק־דליטא מפגעי מלחמת־העולם הראשונה, התחילו עסקני העיר שוקדים על ייסוד בתי־ספר. בית־הספר לא היה מוסד לימודים בלבד, אלא גם בית לילדים, שם קיבלו התלמידים, בתמיכת ה„ג׳וינט", ארוחות פעמיים ביום. ב־1919 נוסד בית־הספר היהודי הראשון, שלשון ההוראה בו היתה אידיש. מיסדי בית־הספר היו „פועלי־ציון" שמאל וה„בונד". בית־הספר, שהיה ברחוב טופולובה 12, התפתח בקצב מהיר ומספר תלמידיו הגיע ל־500 בערך. המנהלים היו דוד שנידר, ואני. אולם בגלל חיכוכים פנימיים לא האריך בית־הספר ימים. ה„בונד" ו„פועלי־ציון" היו מחולקים בדעותיהם בדבר תכניתו של בית־הספר, וכתום שנה לקיומו — נתפלג.

אז נוסד בית־הספר העממי השלישי, ברחוב זיגמונטובסקה 12, והוא נעשה פינת־חום ואור לילדים, שהתגוללו ב„פני־מיות", במרתפים האפלים. בהיותי מורה הייתי מתרוצץ והולך מועד אחד למשנהו עד שעלה בידי להשיג בשביל הילדים ארוחות־חינם, מלבושים ונעליים. על־יד בית־הספר נפתח מעון לתינוקות, מגיל שנה עד ארבע, בהנהלת אסתר מנחובסקי. בוגרי בית־ספר עממי זה מפוזרים בארצות רבות: ראיתים באמריקה הדרומית והצפונית, באירופה, ברוסיה הסובייטית ובישראל. הנודעים שבהם: משה לוין (משורר מחבורת „יונג ווילנע") ; חנה פישצר־מאן, מורה (ניספתה בשואה) ; ב. שלווין, סופר יהודי ידוע (פריז) ; חיים פינקלשטיין (בואנוס־איירס), מנהל בית־הספר היהודי הגדול ביותר בחו"ל.

כל הימים היה בית־הספר היהודי העממי נאבק על קיומו, גם מטעמי תקציב וגם מחמת קשיים חוקיים. תקציב בית־הספר בא משלושה מקורות: שכר־לימוד, מגביות, מפעלים ותמיכות של ציש"א (הארגון המרכזי לבתי־הספר האידי־שאים). אולם שלושת המקורות כולם לא הספיקו לכסות את התקציב ובית־הספר נתקיים רק בזכות מסירות־נפש של המורים.

„השומר הצעיר"

מאת בריסקאי

הסתדרות „השומר הצעיר" בבריסק נוסדה ב־1923 על־ידי מאיר פרידמן, מאיר לנדוי ומרדכי ניימרק.

בשנת 1924 אושר התקנון כ„הסתדרות צופים יהודית". הקן בבריסק היה השני בפולניה ומן המעטים המאושרים מטעם הרשות. האישור הרשמי ניתן על־שם הוועד האפיטרופסי. הוועד האפיטרופסי הראשון היה מורכב: יו"ר — זאב דוב בגין, מזכיר ועד הקהילה; צבי לומזבסקי, פישל רוגוזיק.

ההנהגה המקומית הראשונה היתה מורכבת מהחברים: מאיר פרידמן — ראש הקן; מאיר לנדוי — סגן ראש הקן; יעקב לוי — מזכיר; עקיבא קרבצקי, מרדכי ניימרק, רחל בגין ויוסף לוין. אחרי שראשי הקן הראשונים עלו ב־1925/26, עמדו בראש הקן החברים: שלמה קמצנקי, שמאי פרוכטגרטן, אסתר רימלנד, משה זבלוד, נתנאל קורודיצקי.

הפעולות בקן התחלקו לפי שכבות, גדודים וקבוצות. שכבה א' — כפירים, שכבה ב' — צופים, ושכבה ג' — קשישים. כל שכבה הוותה גדוד, כל גדוד התחלק לקבוצות בנות 12—10 חברים.

ב־1925 מנה הקן כ־200 חבר ואחרי האיחוד עם „הסתדרות הצופים טרומפלדור" — למעלה מ־300 חבר. האיחוד עם „טרומפלדור" יצא לפועל בקיץ 1925. בראש „טרומפלדור" עמדו החברים: משה מלניצקי, חיים גלמן, משה זבלוד, ועוד. בראש הגדודים והקבוצות היתה קבוצת מנהלים שמנתה אחרי האיחוד כ־25 איש. היו בקן וועדות וחוגים: וועדת תרבות, לפעולה תרבותית כללית; חוג דרמתי בהנהלת מישה סרבר; מקהלה; תזמורת, בהנהלת חיים גלמן; ספריה, ומדור מיוחד למחנכים; שיעורי ערב לעברית.

בשנים הראשונות היתה זו תנועת־הנוער היחידה בעיר, שריכזה את מיטב הנוער הלומד. כל הפעולות הרשמיות התנהלו בעברית, אם כי באסיפות דיברו בעיקר אידיש. קן „השומר הצעיר" בבריסק כחלק בלתי־נפרד מהסתדרות „השומר הצעיר" בפולניה, חינך את חבריו להגשמה עצמית. הקימונו גן־ירק על שטח של מר זיסקינד ניימרק ברחוב אוניה לובלסקה 8, אחר־כך עבר לשטח רחב יותר מחוץ לעיר, אחוזת „אדמקובה", שהיתה שייכת למר יצחק בורר־כין. במשך הזמן הצטרפו הבוגרים להסתדרות „החלוץ" כחלק אוטונומי ויצאו להכשרה בקיבוצים מאורגנים. הקן בבריסק השתתף בעיקר בשני קיבוצי הכשרה: קיבוץ עליה א' של „השומר הצעיר" (כיום בעין החורש), קיבוץ עליה „בנתיב" (כיום בנגבה). חברי הקן המאורגן השתתפו באופן פעיל בכל פעולה ציונית בעיר. הצטיינו ביחוד באי־

קן „השומר הצעיר" בבריסק, 1928

סוף כספים לקרן־הקיימת. חבר הקן היה מזכיר וועדת הקק״ל בעיר. הקן השתתף גם בוועדות קפא״י, „החלוץ״, „תרבות״, ה„וועד למען הילד״ ועוד. חובה היתה הופעתנו בכל שנה בתהלוכת ל״ג בעומר של הנוער הלומד ובתי־הספר העבריים בעיר. חברי הקן עזרו בזמנים שונים באירגון קנים חדשים של „השומר הצעיר״ בעיירות הסמו־כות. כך אורגנו הקנים בברזה־קרטוזקה ובטרספול.

כסניף להסתדרות „השומר הצעיר״ בפולניה זכינו לכמה ביקורים של מנהיגיה (ביניהם — מאיר יערי, פייבל המ־בורג, יוסף הלסטר ויעקב ריפטין). בבריסק התקיימו כמה וועידות ופגישות גליליות של התנועה, הראשונה ב־1925 בהשתתפות חברת ההנהגה הראשית שושנה מושקטבליט, ב־1930 בהשתתפות צבי לוריה, ב־1933 עם חבר ההנהגה הראשית. הקן אירגן בכל קיץ מחנות צופים ומושבות קיץ, וכן השתתף במושבות הקיץ של התנועה הפולנית.

„השומר הצעיר״, שנוסד בפולניה כתנועת־נוער צופית, היה בהתחלה תנועה בלתי־מוגדרת. אחרי שנים של ברורים הגדיר עצמו לזרם הציוני סוציאליסטי. הקן בבריסק לקח חלק בכל הבירורים, והשתתף בכל הוועידות הארציות והמועצות הגליליות הארציות.

התנועה הציונית הרביזיוניסטית

מאת ד. מאירי

א. בית״ר. התנועה הציונית הרביזיוניסטית בבריסק נוסדה בשנת 1929, והיתה במרוצת הזמן לתנועה רבת כוח והשפעה ברחוב היהודי.

תחילה נוסד קן בית״ר. בתקופה הראשונה היו בו כ־150 חברים, ואחר־כך הגיע ל־800 חברים וחברות. היוזמים לייסוד תנועת־הנוער בית״ר היו: משה רבינוביץ ועמנואל ברקס, והם יחד עם ד״ר משה שטיינר, דוד שדרוביצקי ומרדכי ניימרק היוו את הוועד הזמני, עד שמינו את בריל זיגמן למפקד ראשון של הקן. למזכיר הקן נתמנה אפרים שטיינ־גרג. הבית״רים חונכו ברוח הציונות המדינית, כפי שהות־וותה על־ידי ראש בית״ר זאב ז׳בוטינסקי ז״ל, ואומנו ע״י מדריכים בתרגילי־סדר ושימוש בנשק. הם הורגלו למשמעת ולמילוי התפקידים המוטלים עליהם.

הנוער בבית״ר היה רב־גוני — מהשכבות העניות ביותר ועד בני אמידים ועשירים, ממחוסרי־השכלה ועד לנוער אקדמאי. בכל אלה התנהלו פעולות הדרכה וחינוך לפי החומר שהוצא מטעם נציבות בית״ר בוארשה. אלה שלא ידעו עברית אורגנו בכיתות מיוחדות, ולמדו את השפה מפי בוגרי הגימנסיות העבריות „תרבות״ ו„תחכמוני״. אחרים מבני הנוער התאמנו בנשק בסיועם והדרכתם של קציני־צבא פולנים מה„פו.או.״ (שרות צבאי בבתי־ספר תיכוניים).

בית״ר בבריסק היה מאורגן לפי הנהוג בכל התנועה.

כינוס קן בית״ר בבריסק בהשתתפות נציב בית״ר א. פרופס, ל״ג בעומר 1929

בראש המפקדה עמדו: מפקד הקן, סגנו, מזכיר הקן, קצין־הדרכה וקצין־תרבות. הביתרים היו מאורגנים בקבוצות ובשכבות, צעירים ומבוגרים. נוסדה גם מסגרת שלישית של ביתרים, שמפאת גילם לא יכלו להשתייך עוד לשתי השכבות האלו ועברו ל„אוצרון בית״ר״ (רזרבה). במסגרת פעולות התרבות נתקיימו הרצאות על תולדות ישראל, תנ״ך, גיאו־גרפיה ישראלית, תולדות הציונות ותולדות תנועת ז׳בוטינ־סקי. גם תזמורת כלי־נשיפה היתה לקן.

כמה ביתרים יצאו לקורס מדריכים, שנתקיים בזילונקה בשנת 1933, בהדרכתו של הקפטן ירמיהו הלפרן. כשחזרו לקן ידעו להדריך ולאמן את החברים בסיוף במקלות ובאספורט שימושי, ועל ידי כך נתווספו כוחות הדרכה מעו־לים. פעולות ההדרכה והלימודים נעשו בעברית.

ביתרים אחרים מקן בריסק יצאו להכשרות מחוץ לעיר להתכונן לעלייה לארץ־ישראל, אולם לא זכו לעלייה מחמת המספר הקטן של סרטיפיקטים שהוקצה לרביזיוניסטים בתקופה ההיא. לאחר שהתנועה הרביזיוניסטית עזבה את ההסתדרות הציונית לא קיבלה עוד כל סרטיפיקטים.

רבות ומגוונות היו פעולות הקן במשך שנות קיומו, והרבה נעשה להפצת רעיון המדינה. חברי הקן השתתפו בפעולות במסגרת ארצית, כגון: העצומה לפתיחת שערי הארץ, כמה שנים לפני השתלטות הנאצים על מרבית ארצות אירופה והשואה הגדולה.

בשנת 1936 התקיים בבריסק כינוס גלילי של בית״ר, בהשתתפות 600 ביתרים בערך, ועם סיום הכינוס נערכה תהלוכה רבת־פאר, שאורגנה על־ידי מפקד בית״ר בגליל פוליסיה, מנחם בגין. 600 ביתרים צעדו על נשקם ותלבושתם המלאה. היתה זו הפגנת הנוער הבית״רי, שאירגונם וחינוכם נשאו פרי. עז היה רצונם של הביתרים לעלות ארצה, אולם לא זכו לכך והושמדו על־ידי הנאצים עם כל יהודי בריסק. אך מעטים עלו במסגרת העלייה הבלתי־ליגלית, בשנות 1938/9 ובתקופת מלחמת העולם השניה, אודים מוצלים מאותה תנועת־נוער ציונית גדולה בבריסק.

מפקדי קן בית״ר בבריסק בתקופות שונות היו: בריל זיגמן, יצחק חויקר, מנחם בגין, שלמה גולדשטיין, אברהם קמיניצקי, זליג אורנשטיין, שהיה שם עד פרוץ מלחמת פולין־גרמניה בשנת 1939.

בין הפעילים בקן בית״ר בבריסק שאינם עוד בחיים יש להזכיר את שלמה גולדשטיין, חנא מלין, משה רמו, זליג אורנשטיין, אברהם ומשה קמיניצקי, אביגדור טננבוים, ויכניס ואחרים, שנרצחו בידי הנאצים ולא זכו לעלות ארצה ולהימנות עם סוללי הדרך להקמת המדינה.

ב. ברית הצה״ר. נוסדה בשנת 1929, שנת היוסדה של בית״ר. היו בתנועה זו מבוגרים, שמפאת גילם לא יכלו להצטרף לבית״ר או להשתייך אליה זמן רב. התנועה ניהלה פעולה ענפה בקרב יהודי בריסק ורכשה כ־600 חברים.

נציגי הצה״ר, ואחר־כך ה„צ״ח״, תפסו עמדות חשובות במוסדות־ציבור ובמוסדות מוניציפאליים בעיר. הם פעלו בוועד הקהילה, „טאז״, „אורט״, ועוד.

הצה״ר בבריסק קיים מוסד להפצת מדעי היהדות ותורת הציונות בהנהלתם של ד״ר משה שטיינר ומשה רבינוביץ. עם ייסוד הצ״ח הוקם מועדון תרבותי בשם „קדימה״, ששימש בית־וועד לפעולות תרבות והרצאות.

יושבי־ראש הצה״ר והצ״ח בבריסק היו ד״ר שטיינר, עו״ד קריטשטיין, אליעזר פיין וד״ר ישראל לשנר. בין הפעילים יש להזכיר את דוד אוליביצקי ויהודה רוזנמן. במועדון „קדימה״, שניהלו הד״ר לשנר, פעלו הרבה יהודה סרלין, שמריל זבר והמהנדס שטיינברג.

ג. „מסדה״ קן „מסדה״ בבריסק נוסד בשנת 1934 לבני הנוער הלומד ותלמידי הגימנסיות. הקן מנה כ־150 חברים, שאורגנו במיוחד משורות הנוער הדובר פולנית, וב„מסדה״ למדו עברית.

מפקדי „מסדה״ בבריסק בתקופות שונות היו שלמה גולדשטיין ובורקה קרנץ. בין הפעילים יש להזכיר את מוליה פומרנץ, איטה שיינברג, לילה קיבליצקה, דיטשמן, ומיכאל גולדברג.

ד. „אל־על״. הקורפורציה האקדמאית הרביזיוניסטית „אל־על״ נוסדה בבריסק בהנהלתם הפעילה של אביגדור גרינברג, יעקב זונשיין, משה לנדאו, שמאי פרוכטגרטן, ליאון קצף, ראובן זבלוד, דוב חרו ואחרים. המייסד היה ד״ר משה שטיינר.

ה. „ברית החיל״. „ברית החיל״ כלל כ־300 חברים, יהודים בגיל העמידה, ששרתו בצבא לפני מלחמת העולם הראשונה ולאחריה. במסגרת „ברית החיל״ למדו חיילים לשעבר פרק בתולדות הציונות ונרתמו לפעולה במחנה הרביזיוניסטי.

מפקדה הראשון של „ברית החיל״ היה מרדכי לוטנברג. בין הפעילים יש להזכיר את בוריס רוגוזיק ומשה ביאלרוס.

ו. „ווערעף״ (ב.נ.ל. — ברית נשים לאומיות). נוסדה בבריסק בשנת 1931 בהנהלת ברטה חרלש, ליזה פיין, ליובה פיינברג, ליובה קונופיטה, פרניה שטיינברג, פניה מילר ופולה מולר. היושבת ראש היתה חסיה שץ, ואחריה ד״ר פניה זליקסון.

ז. „נורדיה״. באיגוד הספורטיבי הלאומי „נורדיה״, שקבוצותיו הופיעו בתחרויות מקומיות ובינעירוניות, פעלו קבוצת כדורגל וקבוצת מתאגרפים. בין הפעילים יש להזכיר את וינשטוק, ראובן זבלוד וליאון קצף.

ח. „ברית ישורון״ („אחדות ישראל״ בצ״ח). ליד הצה״ר

התקיים גם חוג חרדי בשם „ברית ישורון" בהשתתפותו הפעילה של הרב משה ראובן גולבסקי (חתנו של הרב שמחה זליג ז"ל), שהיה נציג נבחר לקונגרס הצ"ח בוינה. קודם התקיים החוג החרדי בשם „אחדות ישראל".

ט. „קרן תל־חי". הקרן הכספית של התנועה הרביזיוניסטית פעלה בבריסק משנת 1930 והמורשה מטעם הדירקטוריון הארצי במקום היה אליעזר פיין. מדי שנה בשנה אורגנו תערוכות של „קרן תל־חי".

מתוך התנועה הרביזיוניסטית בבריסק יצאו אישים התופסים כיום עמדות ציבוריות חשובות במדינה, וביניהם — מנחם בגין, שהיה המפקד הראשי של אצ"ל בארץ, וכיום מנהיג תנועת ה„חרות" בישראל וחבר הכנסת.

י. אצ"ל. לרבים לא ידוע עד היום, כי בשנת 1938 נוסד בבריסק, ביזמתו של פישל בנקהלטר, תא חשאי של „הארגון הצבאי הלאומי". באמצעותו של שלמה גולדשטיין נוצר הקשר הראשון עם מפקדת האצ"ל בפולין, ובעיר ביקר נתן פרידמן־ילין, שהיתווה את דרכי פעולותיו של התא.

בראשית שנת 1939 השתתפו שנים מחברי התא, דוד בגין וחיים זילבר, בקורס צבאי בכפר איוניקי ליד פינסק בהדרכת מפקד אצ"ל מארץ ישראל, ובשובם עשו להרחבת המסגרת ולהקמת תאים חדשים. חברי התאים היו בעיקר ביתרים שקיבלו הדרכה צבאית בחשאי ואומנו במיוחד לפעולות מחתרת.

לצורך האימונים החשאיים נרכשו מידי פולנים אקדחים ורימוני־יד, וחברי התאים למדו להשתמש בם. דבר קיומו של סניף אצ"ל בבריסק לא היה ידוע לאיש, ואף לא למפקדי בית"ר במקום. פעולותיו הוסוו יפה במשך כל זמן קיומו. הנשק שנרכש הוטמן במקום־סתר מיד עם פרוץ המלחמה.

רק ארבעה מבין חברי אצ"ל בבריסק זכו לעלות ארצה, ושלושה מהם השתתפו במלחמת המחתרת כחברי לח"י. דוד בגין, שהצליח לעלות בשנת 1941 דרך ליטא ורוסיה, היה ממפקדי לח"י הפעילים. הוא נתפש בשנת 1944 ונידון על־ידי בית־דין צבאי בריטי לשתים־עשרה שנות מאסר, ובשנת 1947, עם פריצת כלא עכו, ברח.

ה„בונד"

זכרונות / ברל קוטלינסקי (ניו־יורק)

נכנסתי כחבר לאגודת ה„בונד" בבריסק בראשית 1905.

תכונה רבה היתה ניכרת אז לקראת מאורעות מהפכניים רבי־תנופה. שביתות לרוב פרצו במדינה. אף בבריסק התחוללה סערה של שביתות. אף כי ה„בונד" היה אירגון של פועלים יהודים, פיתח תעמולה גם בקרב הפועלים הנוצרים. באותו הזמן קיים האירגון אסיפות עם פועלי הרכבת. אחד מטובי התעמלנים בקרב הפועלים הנוצרים ובחוגי הצבא היה „שר השען", בנו של אנשל שר, אחד המנצחים בתזמורת בריסק. הוא ידע רוסית על בוריה, ובכוח דיבורו השפיע על רבים.

על האירגון המחוזי של ה„בונד" בבריסק נמנו כשמונה מאות חבר, אולם אלפי פועלים יהודים מוכנים היו להיענות לקריאתו. ויש להעיר, כי ה„בונד" היה כמעט אירגון פועלי טהור, ואפילו בצמרת המפלגה עמדו פועלים.

כדי לעזור למנהיגים המקומיים בעבודתם המסועפת, שלח הוועד המרכזי של המפלגה לבריסק ארבעה עסקני־מהפכה מקצועיים. על־פי־רוב לא היו „פרופסיונאלים" אלה פועלים, אלא בני מעמדות אחרים של האוכלוסיה היהודית. אלה היו אידיאליסטים נלהבים, ובמקום לעשות קאריירה ברפואה, בפרקליטות, או במסחר (לרוב היו בני עשירים) העדיפו את דרך המהפכן, היו נמקים בבתי־כלא, בערבות סיביר, ומהם שקיפחו חייהם במלחמה עם שלטון הצאר.

בראש עבודת הפקידים הזאת עמד אחד „דויד". „דויד" זה היה מן האישים המזהירים ביותר שהכרתי בחיי. כגזבר הארגון היה קוצב לכל אחד מן הפקידים שלושה רובלים לשבוע, כדי דירה ושאר הוצאות. עתונים וספרים היה קונה על חשבונו דווקא. כל יום ב' בערב הייתי רואה אותו עומד בבית־הנתיבות ומחכה לעתונים ולירחונים מפטרבורג. כיוון שהגיעו העתונים היה עט עליהם כעוף דורס, ומיד היה חוזר לחדרו הדל.

ה„בונד" בבריסק כלל לא רק את המפלגה המקומית, אלא אף את הסניפים שבסביבה. מכאן שמו „אירגון מחוזי". עז היה חפצנו להיקרא „ועד בריסקאי", על דרך „ועד ביאלסטוקאי", „ועד דווינסקאי" ואחרים. סבורים היינו כי תואר זה מגיע לנו בזכות מנין החברים הגדול שלנו ועבודתנו המסועפת, אך מסתבר, שלוועד המרכזי היו חישובים אחרים ולא זכינו לתואר זה.

המפלגה תפסה מקום חשוב בחיים הציבוריים בעיר.

היא אירגנה שביתות וקיימה עשרות חוגים. בחוגים היו קוראים ספרים וחוברות סוציאליסטיים, נותנים הוראות לתעמלנים, מפיצים ידיעות מהפכניות, שהעתונות היומית לא הביאה אותן. הידיעות הללו נסכו בנו אומץ ועודדונו לקוות לעולם טוב יותר. היינו מעריצים את הגיבורים והמעונים שסיכנו חייהם למעננו, ומוכנים היינו לעשות כמוהם. הואיל והאירגון שלנו פעל במחתרת, והיינו משוללים במה לדבר מעליה אל העם, ערכנו אסיפות גדולות בבתי־כנסיות ומדרשות וכן בבית־העלמין. גדול היה כוחו של ה„בונד" בבריסק, ובעלי־הבתים של בתי־הכנסת לא ההינו להלשין עלינו.

אחת האסיפות הגדולות הללו נערכה בשעת ביקורו של ולאַדק בבריסק. בית־הכנסת היה מלא מפה לפה, והפועלים הנאספים בלעו כל מלה מנאומו החוצב להבות. ואף כי היתה זו אסיפה בלתי־חוקית, שמגיע עבורה עונש מאסר, בכל זאת נראו פה ושם גם „בעלי־בתים" מכובדים אחדים.

כן נזכר אני באסיפה גדולה בבית־העלמין, בשעת הלוויה של הבונדאי „מוטיל" שטבע. ביום ההלוויה הניחו כמעט כל פועלי בריסק את עבודתם בבתי־החרושת ובבתי־המלאכה, הסתדרו בשתי שורות רצופות לאורך העיר, מדירתו של „מוטיל" עד לבית־הקברות, ושם נערכה האסיפה המהפכנית הגדולה ביותר בבריסק. המשטרה לא התערבה — לא העזו לפשוט על בית־העלמין. הלווית „מוטיל" היתה מאורע גדול שלא נשכח זמן רב.

מנהיג הפועלים האהוב ביותר באותו זמן היה שלמה החייט. נוסף על הקסם האישי והאינטליגנציה שלו היה חבר נוח וטוב. ביתו היה בית־ועד גם למנהיגי ה„בונד" מערים אחרות. מהפכן כי בא ולא היה לו מקום־לינה הביאו שלמה לביתו, ולרעב היה פורס מלחמו.

בביתו של שלמה פגשתי את חבר הועד המרכזי ביניש מיכאלאֶביץ' (איזביצקי), שהגיע כשליח מטעם הוועד המרכזי ועמו הוראות חשובות. איזביצקי היה באמת בן בריסק והיו לו שם קרובי־משפחה. שלמה החייט זכה לכבוד ולהערצה מצד בונדאים ושאינם בונדאים, אף־על־פי־כן היה צנוע ביותר. זוכרני: בשעת מהפכת 1905, כשהעיר עברה כמעט לידי ה„בונד", התווכחנו במועדון הבונדאי בענין משרת „קומנדאַנט" המבצר והצענו תפקיד זה לשלמה, אך הוא נמנע בענוותנות גמורה.

בונדאית אחת, ששמה נהיה כמעט לאגדה בבריסק, היתה פסיל קאטליאנסקי. היא היתה בעלת מתפרה לבגדי־גברות עשירות ולנשי קציני־הצבא, והיתה אחת החברות הראשונות של ה„בונד" הבריסקאי. זכות גדולה היתה לעבוד אצל פסיל. היא ערכה את בית־המלאכה שלה לפי הרומאן של צ'רנישבסקי „מה לעשות", ששימש בשעתו דוגמא לבית־מלאכה במשטר סוציאליסטי. היא לא נהגה בתופרות שלה דין פועלות שכירות, אלא נתנה להן זכויות שוות ושיתפה אותן ברווחים. בית־המלאכה שלה היה הראשון להנהגת יום־עבודה בן שמונה שעות.

פסיל לא היתה העסקנית היחידה ב„בונד" הבריסקאי. עד היום חרותה בזכרוני ה„סבתא". הכינוי הזה בא לה על שום דאגתה לכל חברי ה„בונד". פועל כי יחלה או ייתפס לבית־הסוהר, מיד ה„סבתא" מחישה לו עזרה. עינה היתה פקוחה על כל חברי המפלגה והיתה ממלאת מחסורם, למי נעל, ולמי שמלה. בשכר זה היה יום חתונת ה„סבתא" יום־טוב אמיתי בעירנו. באולם גדול נתכנסו המוני פועלים עד לאין הכיל, והשמחה נמשכה עד אור הבוקר; אכלו ושתו, ושרו שירים מהפכניים.

עסקן רב־פעלים ומנהיג המפלגה החשוב ביותר היה ראובן זלצמאן (ראובן החייט). הוא היה סמל האופטימיות. במלים פשוטות המובנות לכל פועל היה נוסך אומץ ותקווה אפילו בימים הקשים ביותר. „כל העריצים ינחלו מפלה, ולנו יהיה הנצחון", היה רגיל לומר, „כי האמת עמנו". הוא היה מארגן מוכשר, והיה מלכד אפילו את החברים הכושלים שביניהם.

אחרי מאסרו של ראובן לא נשאר אלא שריד קטן מן המפלגה. הריאקציה השתוללה אז במדינה. באותם הימים נערכו מאסרים וחיפושי־בית כמעט אצל כל חברי המפלגה בבריסק. כשפסח נוביק ואני נטלנו את רסן הנהגת המפלגה בידינו לא היתה זו אלא שלד ממפלגת ה„בונד" הגדולה לשעבר. אולם אנו מצאנו מהפכנים עקשניים רבים שלא נרתעו מפני המאסר. העמדנו שוב את ההסתדרות על רגליה ופתחנו בפעולת תעמולה בקרב הפועלים היהודים. נתנו להם שיעורים בסוציאליזם ושקדנו על שיפור מעמדם הכלכלי.

פסח ואני היינו נוהגים לבקר כל שבת אצל ראובן בבית־

כינוס של ה„בונד" בבריסק, 1936.
נואם: ישראל טננבוים, מאחריו דוד שנידר

הסוהר, כדי להתייעץ עמו על עבודת המפלגה. לפני הביקור היינו מביאים כמה ספרים אל סגן התובע הכללי וביקשנו ממנו רשות להכניסם לבית־הסוהר. לעתים תכופות למדי היה נותן רשיון לספרים לא כשרים ביותר, ואז שמחנו על שהצלחנו לרמותו. כמעט יום־יום הייתי מביא לראובן צרכי־מזון. אמו היתה מכינה את האוכל בקומקום בעל מכסה כפול. הייתי משלשל לתוכו דברים אסורים, כרוזים, חוזרים ודרכונים מזויפים. לעתים הייתי מניח שם גם כסף.

כשעזבתי את בריסק ונסעתי לאמריקה כתבו לי, שהמפלגה מתפתחת והחברים רואים ברכה בעמלם.

קשים היו חיי המהפכן ברוסיה של הצאַר. אך קשים פי כמה היו חיי המהפכן היהודי, כי מלבד הרדיפות שסבל מן השלטון הצאַרי, היה נפגע גם מן הסביבה הקנאית, ובכל זאת היו אלפי צעירים יהודים עקשנים מוכנים למסור את נפשם למען האידיאל, ולכולם חלק בסתימת הגולל על שלטון הצאַר. אף מהפכני בריסק תרמו חלקם.

במחתרת / לאזאר קלינג (ניו־יורק)

בשנת 1909 נאסרתי על־ידי הז'נדרמריה הצאַרית בביאַלה־פודלאַסקה כעסקן בונדאי. לאחר שישבתי שישה חדשים בבית־הסוהר בביאַלה, הודיעה הז'נדרמריה, כי היא מכינה משפט נגדי לפי הסעיפים 102 ו־129; פירושו של דבר — שש שנות עבודת־פרך ואחריהן תקופת־גירוש ארוכה לסיביר. הואיל ובמשך ששת חדשי ישיבתי בבית־הסוהר, לא הספיקה הז'נדרמריה לאסוף את החומר והעובדות למשפטי, קיבלתי שיחרור זמני. הורי נסעו אז לוואַרשה אל עורך־הדין המפורסם פאטק, חבר פפ"ס (מפלגת הסוציאליסטים הפולנית), שטיפל במשפטים פוליטיים, והוא יעץ לי למהר ולצאת לחוץ־לארץ עד שילמד את פרטי הענין ויודיע לי מה עלי לעשות.

נסעתי לקרקוב, שהיתה שייכת אז לאוסטריה. לאחר שישה חדשים הודיע לי עורך־הדין פאטק, שאמנם אין ברשותה של הז'נדרמריה חומר משפטי לפי סעיף 102, אולם „מחלקת הבטחון" רשאית לגרשני מן המדינה באורח אדמיניסטרטיבי, או לשלחני לסיביר. החלטתי לשוב לרוסיה והסגרתי עצמי לידי הז'נדרמריה, שהודיעה לי, שהנני מגורש לתמיד באורח אדמיניסטרטיבי מכל עשרת המחוזות של פולין, או כפי שהדבר נקרא ברוסית: „בזסרוצ'נאַיה סילקה" (גירוש לצמיתות). לקחו ממני את הדרכון והוציאו לי תעודה כי הנני „מסוכן מבחינה פוליטית לסדר הציבורי".

תחילה אמרתי: אין דבר, רוסיה ארץ רחבת־ידים היא ומן הסתם אוכל בכל זאת להסתדר באיזו עיר, אך עד מהרה נוכחתי לדעת שהענין מסובך למדי. לכל מקום שבאתי אליו — ביאליסטוק, גרודנה, קובנה, מינסק, וילנה — והופעתי במשטרה והתעודה בידי, קיבלתי פקודה לעזוב מיד את העיר, אם ברצוני להינצל ממאסר.

כשבאתי לבריסק קרא לי ראש־העיר („הגרדונצ'אַלניק") בכבודו ובעצמו אל לשכתו והתחיל לחרף ולגדף אותי על שאני, „אֶלמנט פסול", מתחצף לבוא לעיר כבריסק, שיש בה מבצר צבאי גדול. מרוב כעס אחזני בשערותי והשליכני מן הלשכה כשהוא מפטיר אחרי „מי שברך" רוסי. אולם עסקני ה„בונד" בבריסק, שעמדתי עמם בקשרים שנים מרובות, החליטו להניחני בבריסק, ודווקא בהיתר.

בשנים 1911־1912 התחדשה שוב תנועת ה„בונד" כמעט בכל הערים והעיירות, בהן שכנו יהודים ופועלים יהודים. בבריסק, שמספר הפועלים והפועלות היהודים היה בה רב, התחיל ה„בונד" להתארגן שוב בשנים ההן, אך חסרים היו נואמים ועסקנים מעשיים, כי הגוער הלומר, שהתחיל רק אז להצטרף למפלגה זו, היה מחוסר נסיון. אני הייתי ידוע בכל הסביבה כנואם ועסקן בונדאי ותיק, ולפיכך הוחלט שעלי לגור בבריסק.

עסקן ה„בונד" הידוע, שלומק'ה החייט בבריסק, נפגש עם שתדלן שהיה מקורב לקצין־הרובע אוהב־הבצע, והלה רשם אותי ברובע שלו, בתנאי שאעלה לו מס חדשי קבוע בסך שלושה רובל. לאחר שקיבלתי היתר־ישיבה בבריסק, עלתה שאלת הפרנסה. ה„בונד" בבריסק היה עדיין חלש, ולא היה בכוחו לשאת בהוצאות עסקן מקצועי. אך היה מעשה ובית־הדפוס הגדול של קוברינץ קיבל הזמנה להדפסת ספר־זכרונות של הגנראל הרוסי קורופאטקין הידוע לשמצה, שהתפרסם במלחמת רוסיה־יפן. והואיל והייתי סדר ברוסית, הוזמנתי לסדר את הספר בן 500 העמודים.

היתה זו תקופת עליה של ה„בונד" בבריסק. אורגנו איגודים מקצועיים של סנדלרים, חייטים, פחחים, פועלי־בנין ועובדות בבית־החרושת למעטפות. נתהוו חוגים ונתקיימו אסיפות־ויכוחים. פעילים ביותר באירגון ה„בונד" היו החברים: משה שפירא, סטודנט ואחרי־כן עורך העתון היומי הרוסי בבריסק, ולאחר המהפכה — סגן־קומיסאר ההשכלה בפטרבורג; האחים חיים ושמעון ריגר, שאביהם היה דיין ראשון אצל הרב; סרולקה מולייר, שנפגע בידו בהשתתפותו בהגנה העצמית של ה„בונד" (שלשתם עתה תושבי ארצות־הברית); שלומק'ה החייט, ועוד פעילים. תנועת ה„בונד" התרחבה במידה שהיה צורך להוציא יום־יום כרוזים („פרוקלמציות"), אך שום בעל־דפוס לא רצה להדפיס דברים אלה. ביקשנו לקנות אותיות ומכשירים ולהקים בית דפוס משלנו.

אך איש לא רצה למכור לנו. לכן החליטה המפלגה, שאגנוב פשוט קצת אותיות מבית־הדפוס של קוברינץ, כדי לקיים בעצמי בית־דפוס חשאי של ה„בונד".

התחלתי במבצע. בבית־הדפוס של קוברינץ היו ארגזים מלאי אותיות מכל הלשונות. יום־יום אחרי העבודה הייתי סוחב קצת אותיות מתחת לשכמיה וחבר אחד היה מחכה לי ולוקחן ממני. במשך שלשה שבועות היה לנו בית־דפוס על כל אבזריו. וכך סידרנו אותו: כורך התקין לנו כעשרים קופסאות־קרטון, פיזרנו את האותיות לתוך הקופסאות, עד שיכולנו לטלטל את בית־הדפוס בתוך כיסינו. שכרנו חדר אצל זוג זקנים ברובע עני והתחלנו להדפיס כרוזים. החבר חיים ריגר נתמנה למשגיח על הדפוס.

והנה ראו הזקנים כי מדי ערב בערב מתאספים בחדר צעירים מלובשים נאה, ועמם איזה סטודנט במדים והתכונה רבה עד שעה מאוחרת בלילה. הענין נעשה חשוד בעיניהם. הזקנים לא שיערו כלל שאלה הם בונדאים, ריבולוציונרים המדפיסים כרוזים; הם חשבו שכאן בחדר עושים כסף מזויף. בערב חרפי אחד מסרו אזהרה לחבר ריגר, שאם לא יזדרז ויוציא את הקופסאות עם כל שאר הדברים, יודיעו על הענין למשטרה. לא הועילו טענותיו ותחנוניו שיתנו לו שהות של שעה אחת להשיג מזוודה ולארוז את הדברים. הזקנים באחת — לסלק את החמרים החשודים לאלתר. הלך ריגר וקנה אצל הזוג שק ישן, ארז בתוכו את חמרי־הדפוס וביקש להעבירם לביתו של חבר אחד, עד שישיגו מקום חדש. עמס את השק על שכמו והתחיל לצעוד ברחוב. משראה השוטר שבפינת הרחוב בחור צעיר בבגדים נאים, במגבעת לראשו, נושא על שכמו שק ישן, נעשה הדבר חשוד בעיניו, והוא עצר את ריגר ושאל: „מה המשא הזה שאתה נושא?" ריגר נתבלבל, נתעצבן והתחיל לגמגם. השוטר פתח קופסא אחת והנה עופרת. ריגר טען כי אלה הן גולות לנברשות, אך התשובה לא הניחה את דעת השוטר, והחליט להוליכו למשטרה. בינתיים נזדמנו לשם פועלים אחדים, סנדלרים מפעילי ה„בונד", וראו שריגר מתדיין עם השוטר. העיפו מבט על האותיות ותפסו מיד את חומרת הענין. בו ברגע הסכימו בדעתם לחלץ את החבר ריגר מן הצרה. אם אפשר לשחד את השוטר — מוטב, ואם לאו, אין ברירה אלא „להגותו מן המסילה". אמרו הסנדלרים לשוטר, כי ריגר הוא בן רב, ואם יוליכוהו למשטרה יהיה לו הדבר לפחיתות הכבוד. תוך כדי כך תקעו מטבע של רובל לידו. כיון שקיבל את המנה לבש רוח חדשה והחזיר את השק לריגר, אך ביקש ממנו להסתלק חיש מהר עם השק, שמא ירצה השוטר שבפינה השניה גם הוא חלק בכסף.

בגירושי לבריסק מצאתי גם מעט נחמה. מלבד הסיפוק שהיה לי בפעילות ה„בונדאית" שלי, הייתי קרוב לעירי ביאַלה ולמשפחתי. פעם אחת ביקש ממני ה„בונד" בביאַלה לבוא שמה באיסור, כדי לנאום בכמה אסיפות. הגעתי לעיר באמצע הלילה, וכבר היתה מוכנה בשבילי אכסנית־סתר. לאחר שעשיתי בביאַלה כמה שבועות נאסרתי שוב, והמשטרה רצתה לשלחני בלווית משמר לבריסק. ארוסתי השתדלה ופעלה ששוטר אחד בלבד ילווני בדרכי לבריסק להסגירני לידי השלטונות. השוטר מסרני בידי מפקח־משטרה להשגיח עלי שלא אעזוב את העיר, ואלי אמר: „רחם נא על הריבה שלך ושב במקומך בבריסק, אם ברצונך להימנע מגירוש לסיביר". כך נאלצתי להשתקע לזמן־מה בבריסק.

מן הראוי להזכיר, שכל זמן היותי בבריסק, לא היה אף מקרה אחד של הלשנה ולא נאסר אף בונדאי אחד, ואך באתי לשבועיים לעירי ביאַלה־פּודלאסקה, מיד הלשינו עלי ונאסרתי. דבר זה יש לזקוף לזכותו של ה„בונד" בבריסק.

קבוצת החלוצים א' מבריסק

מאת ד. אופיר

תנועת „החלוץ" שקמה בפולין במוצאי מלחמת העולם הראשונה הגיעה במאוחר לבריסק. שכן בריסק היתה בימי המלחמה „מחוץ לתחום" ומשנת 1915 במשך 4—3 שנים לא ישב בה אף אזרח אחד, רק עם תום הקרבות החלו להתלקט אליה תושביה הקודמים. בשנת 1919 הגיע שמע „החלוץ" לבריסק ומיד החלה תסיסה בין בני הנוער השרידים המעטים.

תחילתו של „החלוץ" בבריסק היתה בהחלטת 3 בחורים צעירים לפנות ב„קול קורא" לנוער היהודי בבריסק להצטרף לתנועת „החלוץ". הם עשו זאת באופן פשוט ביותר. אחד מהם מחונן בכתב־יד נאה ישב וכתב את „קול הקורא" בעברית ובאידיש, בלילה יצאו לרחובות העיר ובידיהם פח דבק ומברשת. למחרת הופיעו בכל קצוי העיר כרוזים המזמינים את הנוער לבוא ולהירשם בטופולובה 12.

מראשוני חברי „החלוץ" בבריסק
מימין לשמאל — עומדים: ד. קוטיק, טופק, א. שלמוני.
יושבים: —, —, ש. שורץ, חנצ'ה יפה, חיה כהן, —.

במשך שבועיים נרשמו כמה עשרות בחורים ובחורות מספר. היתה תקוה לעלייה מהירה לארץ. פשטו שמועות על קבוצות חלוצים שהצליחו להגיע לארץ עוד בשנת 1918, ולכן ניגשנו בלי שהיות לארגן קבוצת־עלייה ראשונה. הקבוצה היתה בת ארבעה עשר איש, — מרדכי יפה, החבר החמישה עשר, נצטרף אליה בארץ — כולם כבני עשרים, חוץ מהח' בילוך המבוגר יותר, שהיה הרוח החיה בקבוצה. כל בני הקבוצה היו אנשי עבודה, שעברו את שבעת מדורי הגיהנום של שנות המלחמה ובזמן הכיבוש הגרמני עסקו בכל עבודה ביערות, בנפחות, במסגרות, בחקלאות וביתר המלאכות המועילות. נוסף לכך קיבלו שיעורים מעשיים אצל נגר ותיק בחורבה אחת בקצווי העיר. ואכן, מחמת ידיעותיהם המעשיות יכלו הבחורים ליטול על עצמם בארץ עבודה קבלנית גם בסלילת מסילת־הברזל לוד—סרפנד וגם בהקמת מחנה הצריפים הצבאי בסרפנד לצבא הבריטי.

שאיפתם העיקרית של חברי הקבוצה היתה לעסוק בעבודת האדמה בארץ ישראל. חברים אחדים עסקו בזמן הגירוש מבריסק בעבודת אדמה בכפרים שבסביבה, והיו מומחים לעבודות שונות, כגון קצירה בחרמש, דישה במק־לות, חרישה בסוס, לערום ערימות חציר וקש, חליבה, עבודה בגן־הירק וכדומה. ואכן, רבים מאנשי בריסק המומחים לענפי־חקלאות שונים נעשו „מורי הוראה" בחקלאות בכמה משקים שהתיישבו בהם בארץ.

השאלה המעשית הראשונה לאחר ההשתלמות במקצועות היתה מימון העלייה. הוקמה קרן ששמה הרשמי היה „קרן ההגירה המקומית" (בימים ההם לא היה עדיין המושג „עלייה" שגור בפינו), ועד מהרה רוכז הסכום הדרוש לכיסוי הוצאות עלייתם של 14 חברי הקבוצה: גרשון הלפ־ רין (דרורי) ז"ל, אהרן ריכטוורט (אמתי), נח מינקוביץ (שלמוני), ישראל ספטיטור (ספיר), דוד גולדברג (אופיר), אליעזר שפירא, יוסף מכליס (בן־פורת) ז"ל, שמחה גולובר־ ביץ (ארנון), יהושע מלניק (קמחי), ברל דימברג, גורני, בילוך, ניסן דייטשמן (אשכנזי), גוטרמן, מרדכי יפה.

יציאת הקבוצה מבריסק היתה הפגנה לארץ־ישראל. אלפי אנשים ליוו אותה לתחנת הרכבת. הואיל ובמקומותינו שרר אז רעב למחצה, סבורים היינו, כי גם בארץ כך הוא. לכן הצטיידנו לא רק במלבושים, כי אם גם במזונות. שקי צנימים וסלי אורז וגריסים ושאר ירקות מלאו את קרון הרכבת עד אפס מקום, ועל כולם הארגז הענקי שנעשה ע"י החלוצים ב„בית־הספר" לנגרות, בו כל כלי העבודה שאפשר היה להשיג, משורים וגרזנים, פטישים ומברגים וכל יתר הכלים. ליתר חוזק חישלו את הארגז הענקי בפסי־ פלדה בקצוות ומנעול ענקי הושם עליו. צרות רבות נגרמו לנו על ידי הארגז בדרך מסענו. כל מעבר מתחנה לתחנה ומרכבת לרכבת היה כרוך בתלאות לאין־קץ. נהגנו בסדר כמעט צבאי. ארבעה בחורים חסונים היו מרימים אותו בידיהם וארבעה אחרים היו תופסים קרון בכח, מתייצבים ליד הדלתות ואינם מניחים לשום איש להיכנס לקרון עד שמכניסים את הארגז, את שקי הצנימים, ארגזי המזונות ושקי האורז — אשר בבואנו ארצה היטלנום הימה, כי ביומנו הראשון בארץ נתכבדנו בארוחה טובה ובפעם הראשונה לאחר חמש שנות המלחמה אכלנו לחם לבן.

בוארשה סידר אותנו מרכז החלוץ (בראשו עמד אז יוסף הפטמן) בגרוכוב, החווה החלוצית, ששימשה תחנה לאלפי חלוצים. שם הרגשנו עצמנו כאילו כבר עלינו ארצה. השדות הירוקים, הרפת וגן הירק והפרי, מעשה ידי חלוצים, השרו הלך־נפש ארצישראלי.

בגרוכוב נצטרפה אלינו חברה, הנערה היחידה בקבוצה. היא נתלוותה אלינו בדרכנו לארץ. בארץ עזבה אותנו.

מוינא ואילך, מפאת מחסור בכרטיסי־אנייה, לא היתה לקבוצה האפשרות להמשיך דרכה במלוא הרכבה, ונתפלגגו לשניים. חלק אחד ירד לאנייה והחלק השני נשתקע בוינה לשבועות מספר.

בהגיענו לנמל יפו החלו ספני יפו המפורסמים להעבירנו מהאנייה לסירותיהם. ספנים אלה גבורי־כוח היו תופסים מזוודה כבדה וזורקים אותה כצעצוע. היו אוחזים בנוסע בעל משקל הראוי להתכבד ומעבירים אותו ברגע כמימרא לתוך הסירה. כשהגיע תור „הארגז" כרעו אף הספנים החסונים ועמלו הרבה עד שהצליחו להעבירו לסירתם. אותה פרשה נשנתה, כשצריכים היו להעביר את הארגז מהסירה למחסני הנמל.

בלשכת „הפועל הצעיר" בתל־אביב רשמו אותנו לצאת

קבוצת חלוצי בריסק, 1919. מימין לשמאל — עומדים: ש. ארנון (גולובוביץ), קמחי (מלניק), חרי, צ. אביבי (רזניק), גורני, ב. פרגר, י. ספיר (ספטיטור), דוד אופיר (גולדברג).
יושבים — באמצע: נ. אשכנזי (דייטשמן), ג. דרורי (הלפרין), חוה כהן־גראצר, י. גובקין, נ. שלמוני (מינקוביץ), גוטרמן, ש. שוארץ.
למטה: —, י. בן־פורת (מכלים), חוה יפה, ד. רומברג, א. אמיתי.

לביתניה שעל שפת הירדן, כי פנינו היו לחקלאות. נחנו ימים מספר במלון „פרסוב" בנווה־שלום, אכלנו לשבעה לחם לבן ושמנו לדרך פעמינו. מיפו ללוד נסענו ברכבת קרונית, כי עדיין לא הלכה רכבת־נוסעים ליפו. בלוד חזרה שוב הפרשה המייגעת של סחיבת הארגז. עזר לנו הרבה החבר יהודה אלמוג (קופילוביץ), שהיה מטעין על כתפיו את חבילותינו וארגזינו, רק את הארגז הכבד העברנו בכוחות עצמנו, וכך גם בהעברתו מרכבת לרכבת בחיפה. עייפים ויגעים הגענו לתחנת צמח ומשם לביתניה.

בביתניה ישבה אז קבוצת „דרור", ערש „הקיבוץ הארצי" של „השומר הצעיר". כבר נצנצו בקבוצה הזאת סימני ההיכר של „השומר הצעיר", רוח „קהילייתנו" היתה מרחפת באויר המקום. אנחנו, הבחורים מבריסק ללא „חכמות", אנשי „חי וקיים" פשוטים, לא יכולנו להבין את רוח ביתניה, את ההתבדלות, את הצעידה על ראשי האצבעות, לא יכולנו לבוא בקהלם והם לא ניסו כלל לקרבנו. רוח ה„עדה" הנבדלת כבר פעמה אז בלבבות אנשי המקום. ישבנו בטלים מעבודה כשבוע ימים, איש לא התעניין בנו ולא הגיד לנו מה לעשות. ראינו, כי לא לנו המקום. שמענו כי בטבריה, מהלך כמה קילומטרים מכאן, יש מחנה עבודה גדול, סוללים כביש לצמח, הכביש הראשון שסללוהו אנשי העלייה השלי־שית. אמנם, רצינו בחקלאות ולשם כך נשלחנו הנה, אבל בינתיים לא נוכל לשבת בחיבוק ידים. שיגרנו שני „מרגלים" לתור את מחנה טבריה־צמח. בשביל־עפר לחוף הכינרת יצאו שליחינו לטבריה ולפנות ערב חזרו ובשורה בפיהם: יש „שבר" בטבריה־צמח. לא עשינו שהיות מרובות, עם שחר יצאנו לדרך, שכרנו סירה אצל ערבי, העברנו את מטעננו לסירה ואף אנו קפצנו לתוכה. היתה זו סירת־דייגים מרווחת. אחרי שיט של שעות „השלכנו עוגן" ב„גמל" טבריה. במשרד העבודה של הכביש בטבריה נתקבלנו בסבר פנים יפות, חפצינו הוטענו על חמורים, וכך הגענו למחנה חמי־טבריה.

מחנה האהלים, שהכיל כחמש מאות איש, שכן על שפת הכינרת למרגלות הרי הגליל התחתון. בחזית המחנה עמדה סוכת־מחצלאות, ולידה בית־אבן ישן ובו המטבח. קיבלנו לרשותנו שני אוהלים, ישנו על הארץ על גבי מחצלות, וכשהרוח נושבת מההרים מתמלא האוהל אבק אפור ודקיק. עם עלות השחר אנו קמים, רצים לכינרת לרחוץ את הגופים המכוסים אבק אפור. קבוצת בריסק היתה ידועה בכל גבולות המחנה על כביש טבריה־צמח. היינו בין הפועלים המצטיינים. במיוחד הצטיין במכוש ניסקה (דייטשמן). העבודה — בקבלנות, והיא מפרכת, השכר קטן. כדי לקמץ בהוצאות היו פועלי הכביש נועלים סנדלים עשויים צמיגי מכוניות. סנדלרי טבריה סיפקו למחנה את הסנדלים האלה.

בימים ההם עבדנו במחיצתו של יצחק שדה ז"ל, שעמד בראש הקרימצ'אקים. הוא היה אחד החוצבים, שמהם קם ונוסד גדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור.

בימים הראשונים לעבודתנו בכביש חלינו כולנו. היו ימי חמסין קשים מנשוא; אמרו שבחמה הגיע המדחום לכדי 65 מעלות. השכיבו אותנו בבית־חולים ארעי בטבריה. שכבנו כמה ימים עד שהחום ירד וחזרנו לכביש. מעתה כבר

היינו וותיקים בכביש. לפני החגים בא אלינו שליח מהפלג השני של הקבוצה, הם עלו ארצה כשבועיים אחרינו ונשלחו מהאנייה ישר לירושלים להכשרת השטח בהר הצופים להקמת האוניברסיטה. הם נקראו בשם קבוצת „הר הצופים". השליח בא אלינו לטכס עצה ולהתאחד שוב. הוצע לנו לעבור לעבודה במחנה הבריטי בסרפנד (צריפין). קיבלנו את ההצעה, כדי להתאחד עם חברינו מהר הצופים. שכרנו בית־איכרים במושבה באר־יעקב והתחלנו להקים צריפים בסר־פנד. ידיעת המלאכה הועילה לנו הרבה בקבלת העבודה. השכר היה טוב והעבודה קלה יותר מאשר בכביש טבריה־צמח. יכולנו להשביח את מזונותינו. חיש מהר החלמנו כולנו ומצב־רוחנו היה לעילא ולעילא.

בינתיים הוצע מטעם השלטונות הבריטיים למשרד לעבו־דות ציבוריות (טרם היות „סולל־בונה" בארץ) שליד מפלגת הפועל הצעיר, סלילת קטע של מסילת־ברזל מלוד לסרפנד. איש מבין הפועלים הוותיקים והחדשים לא ידע מלאכה זו, כי יהודים בארצות־פזוריהם לא סללו מעולם מסילות־ברזל. אולם בקבוצתנו היו כמה חברים, שלמדו את המלאכה מן הגרמנים בזמן מלחמת העולם הראשונה, ואכן, הצלחנו במלאכתנו, והשלטונות הבריטיים היו מרוצים מאד.

לרגל העבודה במסילה נאלצנו להעתיק את מושבנו מבאר־יעקב לשדה ליד סוללת המסילה. הקימונו אוהלים וישבנו שם כמה חדשים, עד שפרצו מאורעות מאי שנת 1921. אותו יום שבתה המלאכה וכל הקבוצה, חוץ משני שומרים, יצאו לחג הפועלים לתל־אביב. במאורעות נפל אחד מחברי הקבוצה (לא מיוצאי בריסק) ונאלצנו להעתיק את מגורינו למחנה הפועלים הגדול, שהוקם אז במקום מרוכז.

התחלנו להתדפק על דלתות המוסדות בתביעה להתיש־בות חקלאית, ואחרי משא ומתן מיגע הוצע לנו להתיישב בחולדה, במקום כמה מחכרי חולדה הוותיקים, שעברו להתיישבות בעמק יזרעאל, בנהלל וכפר־יחזקאל. בשמחה קיבלנו את ההצעה ובשלהי שנת 1921 עברנו לחולדה.

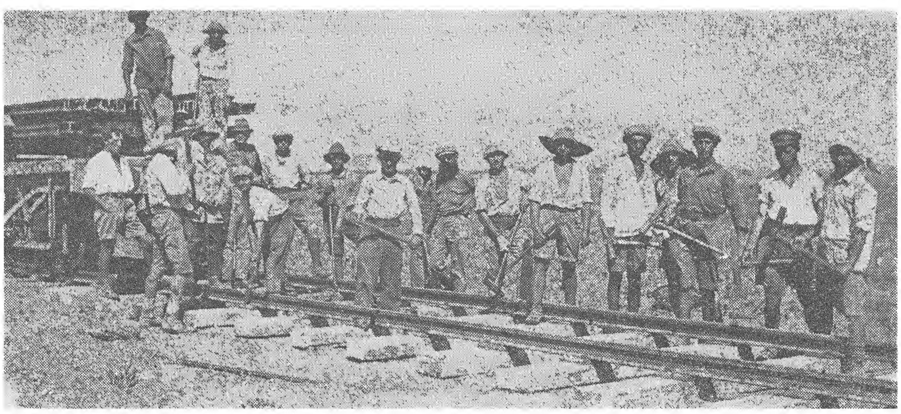
אולם לא יכולנו להאריך ימים גם בחולדה, שהיתה בימים ההם משוללת כל בסיס כלכלי. מימיה הובאו בעגלות מהבאר הערבית הפרימיטיבית, ש„איברהים", זקן סומא כבן שבעים, גלגל בגלגל עץ והעלה בדליים. בחורף לא היתה כל גישה למקום, והתוצרת המעטה של הרפת בחולדה נתקלקלה. מקץ שנתיים עזבנו את המקום היפה הזה. לקבו־צתנו, שיצאו לה מוניטין כקבוצת פועלים מנוסים ויודעי־עבודה, הוצע לעבור לכפר יחזקאל ולעזור בהקמת המקום.

ישבנו בכפר יחזקאל כשנה ומעלה ועברנו להתיישבות עצמית בשרונה אשר בגליל התחתון. המקום היה שייך ל„אחוזה", חברה אמריקנית, שקנתה את הקרקע בעבור חבריה מאת יק"א.

גם שרונה לקתה בחוסר בסיס כלכלי בריא למשק חקלאי. מים היו בצמצום, האדמה בחלקה תפוסה בידי האריסים הערביים ובחלקה מנוצלת ונותנת יבולים זעומים ביותר. כל הלהט והעמל שהושקעו במקום לא הועילו לתת לנו ביסוס כלכלי כל שהוא.

אחרי שנתיים הוחלט לחפש אפשרויות של התיישבות בעמק. הוצע לנו שטח באזור המערבי של העמק, ושוב שלחנו „מרגלים" לתור את הארץ. קסמה לנו גבעה קטנה בטבור החבל העשיר הזה, „תל טורא", והחלטנו לדרוש לעצמנו את המקום הזה ואת הגבעה להקמת הנקודה שלנו. אנשי נהלל המנוסים יותר והמכירים את השטחים התנגדו לכך בכל תוקף, כי המקום נמוך מאד ובחורף נהפכו השדות לביצות רחבות־ידים. הם יעצונו להתיישב בעין־בדה בקרבת נהלל, שאדמתה קלה מאדמות תל־טורא, אך לא פחות דשנה.

אחרי ויכוחים פנימיים סוערים נתקבלה דעת אנשי נהלל והקבוצה הסכימה לאדמות עין־בדה. שנה תמימה עברה מאז עזבנו את שרונה ועד שעלינו לעין־בדה, שנה של תלאות רבות, של מצוקה וחרפת־רעב הימים ימי משבר בארץ. עברנו לעפולה והקימונו צריף ישן שנרכש על ידינו

ראשוני חלוצי בריסק בסלילת מסילת־הברזל לוד־סרפנד (צריפין), 1921

מהצבא, על מגרש אחד התושבים בעפולה. הצריף הצר שימש לנו חדר־אוכל וגם חדר־שינה. המיטות עמדו סמוכות זו לזו בכל שטח הצריף, כי כעשרים איש ישנו בו. בימות הקיץ היינו אוכלים תחת כפת השמים ובימות הגשמים מתיישבים על המיטות בצריף ואוכלים את לחמנו הדל. העבודה היתה בצמצום והשכר לא הספיק אף כדי קניית לחם בלבד.

הקבוצה בעפולה קבלה עבודה בבנית רפת ביטון לקבוצת־גניגר. כמה חברים עברו לחדשים מספר לגניגר, ושם קרה לקבוצה אסון באבדן אחד החברים הצעירים והמסורים ביותר — יוסף מכליס (בן־פורת) חלה פתאום ומקץ שלושה ימים הוציא את נשמתו. יומיים אחרי מותו אבדה עצמה לדעת חברתו, הנערה בת השמונה עשרה. על תלתלי שערה הארוכים שפכה נפט והציתה אותם, ואחרי יום של יסורים איומים מתה. האסון הכפול המם את הקבוצה.

סוף־סוף הגיע תור הקבוצה לעלות להתיישבות של קבע לעין־בדה בקרבת נהלל. בחודש טבת שנת תרפ״ז (1927), באחד הימים הבהירים והצוננים, התנהלו בכבדות שתי עגלות עמוסות לעייפה בדרך־לא־דרך מעפולה לסביבת נהלל. בשבילי רועים ובדרכים לא סלולות, דרך שדות קוצים וברקנים השתרכו העגלות והמטלטלים הדלים של הקבוצה, מיטות ומזרני קש וספסלים ארוכים והארגזים המפורסמים של יוצאי בריסק. היום רד כשהתקרבו העגלות אל חצר מרובעת מוקפת חומת צבר דוקר וקוצים שהגיעו לגובה של עצים. הגשמים אחרו לבוא באותה שנה, האדמה היתה יבשה וצמאה וסדוקה ואבק אפיר ודק ליווה אותנו כל הדרך מעפולה ועד למקום התישבותנו החדש. בחפזון הוקמו אוהלים מספר, הדליקו מדורה ובישלו ארוחת ערב. עייפים ונרגשים צנחנו על המזרנים ונרדמנו, ולפנינו עמל ותלאה לא מעטים.

עברו חמש שנים. המשק גדל, התרחב, הרפת מלאה פרות, החצר — מכונות וטרקטורים, אולם נגזר על חברי הקבוצה הבריסקאית להיות רק המכינים, המכשירים קרקע לאחרים. החברים לא עיינו מעולם בשאלת צורת החיים, אם לקבוצה פניהם או למושב עובדים. היתה כעין הסכמה חשאית בין החברים לא לנגוע בשאלה העלולה לשמש סלע מחלוקת. אולם כשהמשק גדל והתרחב והחברים נכנסו לפני ולפנים של חיי משק וחקלאות, התחיל השטן מרקד ביניהם. נתגלה שחלק מן החברים שואף לבנות את הנקודה כמושב עובדים. המחלוקת נמשכה זמן רב וגרמה בסופו של דבר לפילוג הקבוצה. החברים, שהיו נוטים למושב עובדים, עזבו את המקום לאחר שהשקיעו בו מיטב כוחם ועלומיהם, אולם גם מצדדי הקבוצה לא נשתקעו שם. במקומם באו חברים חדשים, ממשיכים, לבנות את קבוצת „עיינות״.

אולם הדרך הארוכה, שאנשי בריסק עברו בה כקבוצה מלוכדת, לא היתה לריק. החברים יצאו ממנה מחוסנים ולמודי עבודה ונסיון־חיים. כמה וכמה מהם עוסקים עד היום בצרכי ציבור באמונה והכרתם איתנה, כי הם, שהיו ראשונים לעלייה, שימשו מורי־דרך לרבים בבריסק העיר והאם בישראל, שמאות ואלפים מבניה חיים ופועלים בארץ ישראל.

ארגונים כלכליים

האוכלוסיה היהודית במאה הי"ט

לפי מפקד האוכלוסין ב־1864 היו אז בבריסק־דליטא 19 302 נפש (מספר בתיה — 812); ב־1889 עלה מספר האוכלוסין עד 41.615 נפש (2063 בתים), מהם — 27.005 יהודים. האוכלוסיה היהודית נתחלקה למעמדות אלו: בעלי מלאכה — 3464; סוחרים — 1235; עובדי חרושת — 1000.

שתי שריפות פקדו את רחובות היהודים בעיר במשך תקופה קצרה: ב־17 למאי 1895, וב־11 במאי 1901, שהח־ריבו את מרבית העיר.

באמצע המאה הי"ט, לפי מפקד 1847, היה מספר היהודים בקהילות שבמחוז בריסק־דליטא כלהלן

קהילה	גברים	נשים	ביחד
בריסק־דליטא	3557	4579	8636
ולודאָבה	147	225	372
ויסוקו־דליטא	780	695	1475
וולצין	328	558	886
קמיניץ־דליטא	645	806	1451
	5457	6863	12320

על הנוגע ליהודים בהתפתחות העיר אפשר לעמוד על פי מספרים אלה מסקירות האוכלוסיה במחצית השניה של המאה הי"ט:

מספר היהודים בעיר בריסק:

1881 — 3837 גברים; 4066 נשים; = 7903 נפש;

1897 — 15033 גברים; 15575 נשים; = 30608 נפש.

(אחוז היהודים באוכלוסיה הכללית — 8,9%).

היהודים עסקו ביחוד במלאכה: חייטים, סנדלרים, אור־פים, נגרים, נפחים, חוצבי־אבן. תעשיית הנעלים היהודית כבשה את שווקי רוסיה המרכזית וקרים.

חלוקת האוכלוסין בכל גליל בריסק־דליטא, לפי המפקד של 1897, היתה לפי יחס זה:

	כלל האוכלוסיה	יהודים
וולצין	617	588
ויסוקו־דליטא	3434	2876
דומציבה	1180	1057
זמושצה (ע"י קמיניץ)	1288	976
קמניץ־דליטא	3569	2722
מלוריטא	1480	227
מילייציץ	1685	814
צרנאבציץ	1209	481
צרניאן	678	85
	15140	9826

מספר בתי־הכנסת ובתי־המדרש היה 30, ספריות — 5, בתי־דפוס — 8, מוסדות האשראי — הבנק העממי (ליי־ און שפּאַר־קאַסע), בנק הסוחרים, קופת גמילות־חסדים — מילאו תפקיד חשוב בהתפתחות הכלכלית של העיר והמחוז כולו.

(עפ"י שאַבאַר „יברייסקאַיה אָנציקלופ.", פב"ג 1909)

מיפקד התעשיה והמלאכה היהודית בשנת 1921

מאת אינג׳ ק. ליכטנשטיין

טבלה מס׳ 1
התעשיה והמלאכה בבריסק־דליטא בשנת 1921, בערכים יחסיים

ענפי הייצור	אחוז המפעלים שבענף (לכל מאה מפעלים בכלל)	אחוז הנפשות המועסקות בענף, כולל בעלי המפעלים ובני משפחותיהם (לכל מאה נפשות מועסקות בכלל)	אחוז הפועלים השכירים שבענף (לכל מאה פועלים שכירים בכלל)	אחוז הפועלים השכירים היהודים (לכל מאה פועלים שכירים שבענף)
תעשית אבן, חמר וזכוכית	0,1	0,1	—	—
תעשית מתכת	8,4	6,1	3,8	100
״ מכונות וחלקיהן	4,6	3,4	2,3	100
״ עץ	4,6	5,7	4,1	100
״ עורות, בורסקאות[1]	2,7	3,4	4,0	57
״ אריגים	1,1	0,8	0,7	100
״ הלבשה	49,3	39,6	36,7	98,4
״ נייר	1,3	0,8	0,3	100
״ מזונות[2]	8,9	22,7	31,9	95,6
״ כימית	1,5	2,0	1,7	100
״ בנין	12,5	10,1	9,8	97,1
״ גראפית	1,5	1,9	2,0	95,3
ניקוי והחזקה	3,5	3,4	2,7	89,6
ס״ה	100	100	100	95,6

1. במקצוע הבורסקאות היו 4 מפעלים המונים 35 פועלים שכירים, מהם 17 יהודים.
2. ענף־המזונות כלל גם 3 מפעלי טבק עם 159 פועלים שכירים, מהם 156 יהודים.

תיאור הפעילות הכלכלית של יהודי בריסק בתקופת פולין המחודשת (1921—1939) מחייב בחינת העמדות הכלכליות של יהודי העיר לאחר מלחמת העולם הראשונה, בתום תהפוכות שנות הכיבוש של 1915—1918 ושנות הביניים של המלחמה הסובייטית־פולנית 1920—1919.

ב־1921 נפתחה תקופה חדשה בתולדות הגליל והעיר. עם חתימת ברית־השלום בריגה והתגבשות השלטון הפולני בבריסק, כמרכז הגליל („ווייבודסטווה") של פוליסיה — שבה העיר לטפל בפצעים העמוקים שבהם לקתה הפעילות הכלכלית בבריסק במשך 6 שנות מלחמה והרס.

נתונים חשובים על המפעלים התעשיתיים בעיר בכלל והשתתפות היהודים בהם בפרט, המתיחסים לשנת 1921, בטרם חלה ההבראה במצב הכלכלי — נשארו בידינו ממקור מהימן: המשאל שערך הג׳וינט בקנה־מידה כל־ארצי בחדשים אפריל—יוני 1921 על „המפעלים התעשיתיים היהודיים בפולין" (בהנהלת אינג׳ אליעזר הלר). המחקר ששימש שלב ראשון לשיקום בתי־המלאכה, הסדנאות ובתי־החרושת היהודים, סוכם בתשעה כרכים, שהשביעי והשמיני בהם מוקדשים לגלילות הספר (פוליסיה, נובוגרודק, ווילנה ווהלין). נחקרו ונבדקו רק מפעלים ובתי־מלאכה שבהם השתתפו יהודים בפועל ובמישרין ביצור ממש — במגמה להפרכת העלילה על חוסר היצרנות הפרודוקטיבית של יהודי פולין.

בגליל פוליסיה נחקרו הערים: בריסק, פינסק, פרוז׳אַני, קוברין וסאַרני. נוסף על החלק הנוגע לבריסק במישרין, אפשר גם להקיש עליה מן הנתונים הממוצעים החלים על כל גליל פוליסיה (4 הערים האחרות שנחקרו בו דומות במבניהן הכלכלי לבריסק, בהיותן ערי־מחוז, „פוביאַטי").

הטבלה מס. 1 המצורפת כאן (מתיחסת לבריסק בלבד) נותנת ערכים יחסיים של המפעלים, הנפשות המועסקות בהם (בכלל זה בעלי־המפעל ובני־משפחותיהם העובדים בהם בפועל) והפועלים השכירים, לפי קבוצות ענפי־ייצור, עם אחוזי הפועלים היהודיים בכל ענף. האחוז הכללי של הפועלים השכירים היהודים בבריסק ב־1921 שהועסקו בתהליכי־ייצור, הגיע ל־95,6%.

נתונים אלה מעידים כי למעשה בוצע כל הייצור בבריסק־דליטא בידיים יהודיות ממש. (מחוץ לענף העור, שגם בו הגיעו הפועלים היהודים ל־57%.)

המספרים המוחלטים של המפעלים, הנפשות המועסקות והפועלים השכירים, יהודים ושאינם־יהודים, ניתנים בטבלה מס. 2 המכילה בסופה גם את הנתונים הממוצעים של הגליל לערכים אלה. מהטורים „בעלי־המפעל" ו„בני משפחותיהם המועסקים" שבטבלה זו משתמע שהנתונים בבריסק: 35,8% ביחס לבעלים, ו־10,4% ביחס לבני־משפחותיהם, קטנים מאלה המתיחסים לכל גליל פוליסיה (38,4%, 18,3%). ההסבר הוא, שבערי־המחוז הקטנות יותר נכנסים למעגלי־הייצור גם סדנאות ובתי־מלאכה שהיקפם מצומצם יותר, שבעליהם ובני־משפחותיהם מועסקים בתהליכי הייצור במישרין. בה במידה גדולה השתתפות הפועלים השכירים בבריסק (53,8%) מאשר בגליל (43,3%). כלומר — בבריסק התגבש פרולטריון תעשיתי וזעיר־תעשיתי (בבתי־מלאכה) במידה בולטת יותר מאשר בערי־המחוז המפגרות.

לאותה מסקנה אנו מגיעים מתוך ניתוח הטורים „מפעלים עם ובלי פועלים שכירים" ביחס לבריסק (המספרים הכוללים) ולגליל פוליסיה: על כל מאה מפעלים בגליל שאינם

טבלה מס' 2

התעשיה והמלאכה בבריסק־דליטא בשנת 1921, בערכים אבסולוטיים

ענפי הייצור	מפעלים				נפשות מועסקות (בעונה המתאימה לכל ענף)														
	ס"ה פעילים ובלתי פעילים	פעילים		בלתי־פעילים	ס"ה (בעלי־מפעל, בי"ב ופועלים)	בעלי־המפעלים העובדים בעצמם		בני־משפחותיהם העובדים במפעלים		פועלים שכירים									
										יהודים					שאינם יהודים				
		עם פועלים שכירים	בלי פועלים שכירים			המספר הכולל	שיעור האחוז ביחס לס"ה של הנפשות המועסקות בענף (%)	המספר הכולל	שיעור האחוז ביחס לס"ה של הנפשות המועסקות בענף (%)	המספר הכולל	האחוז ביחס לס"ה של העובדים בענף (%)	גברים	נשים	ילדים (למטה מגיל 15 שנה)	המספר הכולל	האחוז ביחס לס"ה של העובדים בענף (%)	גברים	נשים	ילדים
תעשית אבן, חמר וזכוכית	1	—	1	—	1	1	100,0	—	—	—	—	—	—	-	—	—	—	—	—
" מתכת	60	24	33	3	119	57	47,9	22	18,5	40	33,6	36	—	4	—	—	—	—	—
" מכונות וחלקיהן	33	17	16	—	66	33	50,0	9	13,6	24	36,4	24	—	—	—	—	—	—	—
" עץ	33	15	16	2	112	65	58,0	3	2,7	44	39,3	44	—	—	—	—	—	—	—
" עורות, בורסקאות	19	11	7	1	66	16	24,2	8	12,1	24	36.4	23	1	—	18	27,3	18	—	—
" אריגים	8	3	4	1	16	7	43,8	2	12,5	7	43,8	5	2	—	—	—	—	—	—
" הלבשה	350	193	148	9	778	339	43,6	52	6,7	381	48,9	281	90	10	6	0,8	5	—	1
" נייר	9	2	6	1	15	7	46,7	5	33,3	3	20,0	3	—	—	—	—	—	—	—
" מזונות	63	32	25	6	444	51	11,5	56	12,6	322	72,5	218	94	10	15	3,4	13	2	—
" כימית	11	6	3	2	39	11	28,2	10	25,6	18	46,2	17	1	—	—	—	—	—	—
" בנין	88	29	55	4	198	80	40,4	15	7,6	100	50,5	98	—	2	3	1,5	3	—	—
" גראפית	11	7	4	—	38	10	26,3	7	18,4	20	52,7	19	1	—	1	2,6	1	—	
ניקוי והחזקה	25	20	5	—	67	24	35,8	14	20,9	26	38,8	20	5	1	3	4,5	2	1	—
לס"ה כל הענפים בבריסק	711	359	323	29	1959	701	35,8	203	10,4	1009	51,5	788	194	27	46	2,3	42	3	1
נתונים לכל גליל פוליסיה	2028	726	1228	74	5299	2033	3,84	972	18,3	2222	41,9	1635	509	78	72	1,4	66	5	1

מעסיקים פועלים, יש רק 59 המעסיקים פועלים שכירים (היחס — 726:1228) ויחס זה בבריסק — 111:100 (היחס — 359:323), כלומר, על כל מאה סדנאות המעסיקות רק את בעליהן ובני־משפחותיהם היו בבריסק כמעט פי שניים מפעלים המעסיקים פועלים שכירים מאשר בגליל.

כמו־כן מוכיחה טבלה זו (מס. 2) כי בראש ענפי הייצור בבריסק, הן במספר המפעלים והן במספר הנפשות המועסקות, היו: ענף ההלבשה (49,2% מהמספר הכולל של המפעלים; 39,7% מהמספר הכולל של העובדים); ענף המזון (8,8%; 22,6%); ענף הבנין (12,3%; 10,1%); ענף המתכת (8,4%; 6%); וענף העץ (4,6%; 5,7%).

פרשה אחרת האומרת דרשני היא: מספרי המפעלים ללא פועלים שכירים, הווה אומר: בעל־המלאכה היהודי הזעיר, החייט והסנדלר, הנגר והמסגר, האורג, הבנאי וכו', העובד על־פי רוב בעצמו, או הנעזר „בעונה הבוערת" על ידי אשתו ובני־ביתו. מקומם של „מפעלים" כאלה בכל ענף וענף מאלף ביותר. והנה האחוזים למאה של בתי־המלאכה הבריסקאים האלה לענפיהם:

ענף האבן, חמר וזכוכית — 100% | ענף העץ והקשור בו — 52%
" המתכת — 58 | " העורות — 39
" המכונות וחלק' — 48 | " האריגים — 57
" ההלבשה — 43
ענף הנייר — 75% | ענף הבנין — 65%
" המזון — 44 | " התעש' הגרפית — 36
" הכימיה — 29 | " ניקוי והחזקה — 20

מספרים אלה מוכיחים מה גבוה היה אחוז בעלי־המלאכה „העצמאיים", בעלי סדנאות ובתי־מלאכה, שהיו החלשים ביותר מבחינה כלכלית, ולא היה באפשרותם להעסיק אפילו פועל אחד, אף לא בעצם ימי העונה! (המשאל נרשם בהתאם לעונות העבודה שבכל ענף.) מספרים אלה משמשים הוכחה, כמה עלובות ורעועות היו העמדות הכלכליות של חלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית, ודווקא של החלק היצרני שבה. דבר זה למדים אנו גם מהנתונים הנוגעים לפועלים השכירים שבכל ענף. העברת מספריהם למכנה משותף נותנת לנו את התוצאות שבטור „אחוזי הפועלים השכירים שבענפים" בטבלה מס. 1. הרוב המכריע של הפועלים השכירים (68,6%) עבדו בשני הענפים „היהודיים" הקלסיים, האופיניים ביותר לתחום־המושב שבאירופה המזרחית — הלבשה ומזון, ואילו במקצועות המתכת, המכונות והתעשיה הכימית — האחוזים הם אפסיים. מכאן המסקנה, שאפילו בתחום הייצור היתה הכלכלה היהודית בבריסק „גלותית" בלבד, ובמובן זה דומים ממצאי המחקר בבריסק לאלה המתיחסים לכל גליל פוליסיה ואף לכל נפות־הספר שבפולין.

מנין הפועלים השכירים הממוצע לכל מפעל וענף בבריסק ניתן בטבלה מס. 3. ניתוח הנתונים הללו מעיד שרוב בתי־המלאכה והחרושת שהעסיקו פועלים היו קטנים (חוץ מתעשית המזון. אבל, כפי שנראה מהערה 2 לטבלה מס. 1, כלל ענף זה 3 מפעלים לטבק עם 159 פועלים שכירים), שכן ממוצע הפועלים למפעל אינו עולה על 3, ובענף „יהודי" כהלבשה, אינו עולה אף על 2.

באותה טבלה (מס. 3) אפשר גם להתחקות — בשלושת הטורים האחרונים — על אחוזי הנשים והילדים (למטה מגיל 15) בין הפועלים השכירים היהודים. מתברר, שבענפי המזון, ההלבשה והאריגה הגיע מספר הפועלות למעלה מרבע ממספר הפועלים הכללי, ואילו בענפי עבודה קשה

טבלה מס' 3
התעשיה והמלאכה בבריסק־דליטא בשנת 1921, בערכים אבסולוטיים ויחסיים

ענפי הייצור	מספרים ממוצעים של הפועלים השכירים		אחוז גברים, נשים וילדים בתוך הפועלים השכירים היהודים		
	מספר הפועלים למפעל, ממוצע לכל המפעלים (עם ובלי פועלים שכירים)	מספר הפועלים למפעל ממוצע (רק למפעלים עם פועלים שכירים)	גברים	נשים	ילדים (למטה מגיל 15 שנה)
תעשית אבן, חמר וזכוכית	—	—	—	—	—
" מתכת	0,7	1,7	90,0	—	10,0
" מכונות וחלקיהן	0,7	1,4	100,0	—	—
" עץ	1,4	2,9	100,0	—	—
" עורות, בורסקאות	2,3	3 8	95,8	4,2	—
" אריגים	1,0	2,3	71,4	28,6	—
" הלבשה	1,1	2,0	73,7	23,6	2,7
" נייר	0,4	1,5	100,0	—	—
" מזונות	5,9	10,5	67,7	29,2	3,1
" כימית	2,0	3,0	94,5	5,5	—
" בנין	1,2	3,6	98,0	—	2,0
" גראפית	1,9	3,0	95,0	5,0	—
ניקוי והחזקה	1,2	1,4	96,9	19,2	3,9
הערכים הממוצעים לכל הענפים בבריסק	1,5	3,0	78,0	19,3	2,7
הערכים הממוצעים לגליל פוליסיה	1,2	3,2	73,5	22,9	3,6

(מתכת, עץ, בנין) לא עבדו נשים בכלל. כנגד זה יש לציין את האחוז הגבוה בערך של ילדים עובדים בענף המתכת (10%).

ב

כל הנתונים דלעיל, המתיחסים לבריסק, הוצאו מתוך פרטי המשאל (שסוכמו בטבלאות A ו־A 1 בכרך 8־7). נביא נוסף על כך כמה מהנתונים המתיחסים לגליל פוליסיה כולו, ומהווים ממוצע לחמש הערים שבהן נערך המחקר. יש להניח שערכים ממוצעים אלה הולמים גם את בריסק, והטעויות האפשריות קטנות ביותר.

המפעלים שנחקרו מוינו לשני סוגים עיקריים: שהתקיימו גם לפני מלחמת העולם הראשונה, ושנוסדו אחרי ה־1 ביולי 1914 (ועד הזמן שבו נערך המשאל). בגליל פוליסיה היוו המפעלים מהסוג הראשון — 74,8%, ומהסוג השני — 25,2%.

במפעלים ה„טרום־מלחמתיים" עבדו פועלים ב־1921 באותו הגליל רק כדי 33,1% ממספר הפועלים שהועסקו בהם ב־1914. המספר הממוצע של פועלים לכל מפעל „טרום־מלחמתי" בגליל היה ב־1921: 1,1, ואילו ב־1914: 3,2. ערכים אלה מתיחסים לפועלים השכירים בכלל (יהודים ושאינם יהודים). ואילו מספר הפועלים היהודים שבמפעלים מסוג זה ירד עוד יותר בהשוואה לשנת 1914, דהיינו כדי 23,9%.

המפעלים שנוסדו בזמן המלחמה ב־1914 העסיקו 28% ממספר הפועלים הכולל שבגליל בעת המשאל. הפועלים השכירים היהודים היוו כדי 96,5% מהמספר הכולל של פועלים במפעלים מסוג זה.

נתונים אלה מעידים על שקיעתם של המפעלים התעשיתיים ובתי־המלאכה בשנות המלחמה במידה כזו, שכושר־ייצורם והעסקתם הגיעו רק כדי שליש מכושר־ייצורם הטרום מלחמתי. הפועל היהודי בבריסק מצא את עצמו ב־1921 מקופח עבודה כדי 75% מאפשרויות התעסוקה שהיו לו בתעשיה ובמלאכה המקומית בשנת 1914.

עובדות אלה מאשרות כי על אף התמעטות האוכלוסיה בבריסק בשנות המלחמה והכיבוש, ועל אף התווספות מקורות עבודה בשנים 1920—1915, עדיין לא המציאה המלאכה והתעשייה ב־1921 עבודה לכל דורשיה, והאבטלה בין פועלי בריסק עם סיום המלחמה היתה ניכרת מאד.

ארגון בעלי־המלאכה

מאת א. חאני (אוסטרליה)

א

בעלי־מלאכה מרובים היו בבריסק עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, ומכאן נפוצו בערי רוסיה רחבת הידים. בכל מקום שנבנו קסרקטינים, בתי נתיבות ונסללו מסילות ברזל, מצויים היו פועלי בניין בריסקאים לסוגיהם: נגרים, צבעים, פחחים ועוד. בבתי־המלאכה הבריסקאים נתפרו נעלים ומגפיים בכמויות עצומות שנשלחו לשווקים הגדולים ברוסיה והגיעו עד לסיביר. אחרי המלחמה סופחה בריסק לפולין והפסידה את השוק הרוסי, ובכל זאת לא נתמעט מספר בעלי־המלאכה בעיר.

א. חאני

דרך הטבע הוא שבבריסק היתה קיימת אגודה גדולה של בעלי־מלאכה ולא היתה פחותה במעלתה מן האגודות שבוילנא, ביאליסטוק ולודז. ב־1919, לאחר שהגרמנים יצאו מפולין, התחיל ה„ג׳וינט" האמריקאי את פעולתו הענפה בכל ערי פולין ועיירותיה. האוכלוסיה היהודית קיבלה עזרה כספית, בגדים וצרכי־אוכל. הוקמו „ועדים אמריקאיים" מן העסקנים המקומיים. אז פנו לבא־כוח ה„ג׳וינט" כמה בעלי־מלאכה בדרישה לתת להם צרכי־אוכל ותפוחי־אדמה במיוחד, לחלק בין העניים שבבעלי־המלאכה.

אגב, נציגי בעלי־המלאכה לא היתה להם לחלוטין שום שייכות להמוני העובדים. אחד היה בעל חנות לחמאה וגבינה, שהציג את עצמו כיצרן של גבינה. השני בעל חנות לנעלים — הופיע כסנדלר. הם הזמינו כמה יהודים מבית־המדרש, בעלי־מלאכה מהטיפוס הישן, נכנסו לישיבה בביתו של רב פליט מעיירה קטנה הסמוכה לבריסק, והחליטו לייסד אגודת בעלי־מלאכה.

ב

לאחר שנרשמו עשרות בעלי־מלאכה, קיבלו לרשותם מהעירייה מחסן גדול בכיכר פילסודסקי, ועליו הופיע שלט גדול: „אגודת בעלי־מלאכה בבריסק". והם שקיבלו מן ה„ג׳וינט" קרונות תפוחי־אדמה לחלוקה בין בעלי־המלאכה.

עבודת האגודה נפסקה משום הכיבוש הבולשבי. ב־1920 גורשו הבולשביקים מבריסק, אך בינתיים נעלמו יו״ר האגודה הרב הפליט ושני העסקנים, ובאסיפה כללית שנתכנסה נבחר יושב־ראש בשם שושנוב (חייט). ובין חברי ההנהלה היה גם כן אחד בשם קאַנדיסברויט, חובש, ואחד בשם זילברברג, מי שהיה לפני המלחמה צורף והתפרנס משכר־דירה. ההנהלה חידשה את פעולתה בסידור „מניין" במשרדה ובתביעה מה„ג׳וינט" להזמין לוועדים נציגי בעלי מלאכה. עבודה של ממש לא נעשתה עדיין עד סוף המלחמה. וכשנחתם חוזה השלום הריגאי במרץ 1921, וכל פוליסיה נכללה ברפובליקה הפולנית, והתחיל זרם החוזרים מרוסיה, והאוכלוסיה של בריסק גדלה מיום ליום, הקיץ מתרדמתו גם ארגון בעלי־המלאכה. נוספו חברים חדשים, וההנהלה נאלצה להגדיל מספר חבריה על ידי צירוף חברים חדשים. גדלה האופוזיציה בפנים ההנהלה עצמה ואנשי המיעוט היו צעירים ובעלי מרץ. והואיל והיתה החלטה מקודם, כי לכל המקצועות צריכים להיות נציגים בהנהלה, הוכרחה ההנהלה לצרף עוד שני באי־כוח, אחד צלם בשם זבלוד ושען בשם חאני. ומאחר שיושב־הראש עמד להגר לאמריקה והזניח את ענייני האגודה, הצליחה האופוזיציה להביא לידי אישור שלוש החלטות אלה: 1) לתקן את הבית ולהתקין באולם בימה. 2) לבוא בקשרי יחסים עם הוועד המרכזי לבעלי מלאכה בוארשה (פולקיסטים). 3) לכנס אסיפה כללית בחול־המועד פסח.

שבועיים לפני הפסח נתפרסמה מודעה באולם על אסיפה כללית וגם נשלחו הזמנות אישיות מיוחדות לכל החברים. ומיד התחילו החברים להיות יוצאים ונכנסים באולם האגודה, אף נרשמו חברים חדשים. האסיפה הכללית של בעלי־המלאכה עשתה רושם כביר בעיר. בבתי־המדרש, ברחובות ובשדרות נתקהלו אנשים ושוחחו על האסיפה. יום לפני האסיפה בא לבריסק מוארשה האינסטרוקטור הופמן לקיים שיחה עם ההנהלה, וכשנוכח לדעת כי קיימים שני מחנות, ניסה לבוא בדברים עם שני הצדדים ולתווך ביניהם.

שעה לפני פתיחת האסיפה היו הספסלים הקדמיים תפוסים על ידי יהודים מכובדים לבושים בגדי־חג, אולם לאט־לאט הופיעו גם יהודים פשוטים, בני „עמך" שהכרת פניהם ענתה בהם, שהם בעלי־מלאכה ממש.

כמעט פה אחד נתקבלה הרשימה הדמוקרטית שהוכנה מראש בצירוף שלושה חברים אחרים. ההנהלה החדשה

הורכבה מ־14 חברים, ולשם שלום־בית נבחר כיושב־ראש מר קנדיסברויט. האגודה התנהלה בפועל על ידי סגן היו״ר מר זבלוד ומזכיר הכבוד מר חאני. ההנהלה החדשה מינתה ארבע וועדות: 1) משקית־כספית. 2) וועדה תרבותית. 3) וועדת בריאות. 4) וועדה מדינית. נתמנה מזכיר חרוץ (כוואצקי) במשכורת. מספר החברים עלה אותה שנה ל־400.

הוועדה התרבותית ערכה הרצאות על שאלות הזמן והובאו מרצים גם מוארשה. כדי למשוך את בעלי המלאכה בערבי שבתות הוגשו תה וסוכר חינם לנאספים. לחברים שלא ידעו כתוב, הורו מלאכת הכתיבה. ההנהלה שלחה את נציגיה למוסדות ציבוריים שונים, כגון ל„אורט״, ל„טאז״, לבית־החולים העירוני ועוד. ה„ג׳וינט״ הקציב אלפיים מרק לקופת הלוואה על ידי האגודה. חולקו הלוואות בלי רבית. סודרה מגבית בין בעלי־המלאכה לאיסוף חמרים שונים של חמרי־גלם, חומר מעובד וחפצים שונים, שהוגרלו באולם האגודה ובכסף זה נרכשו מכשירי ריפוי ותרופות לקופת־החולים שנוסדה על ידי האגודה.

ג

בשנת 1922, בימי הבחירות לסיים הפולני, הגיע לבריסק יושב־הראש של מרכז בעלי־המלאכה בוארשה, ראַסנר. לפי הצעתו הוחלט לייסד בבריסק סניף של ה„פאָלקס־פאַרטיי״. הגיע לבריסק מנהיג ה„פאָלקס־פאַרטיי״ בפולין, נח פרי־לוצקי. באסיפת־עם גדולה בתיאטרון „סארווער״ הופיע פרילוצקי והמונים צבאו על האולם שלא יכלו להיכנס מחמת חוסר מקום. נמצאו „בעלי־מלאכה״ שנטו לציונות, ובלי ידיעת ההנהלה ובסיוע האגודה הציונית בבריסק הביאו מוארשה מאגודות בעלי־המלאכה הציונים שני באי־כוח בעלי־המלאכה (ברומברג וגולדברג). באולם „המזרחי״ נת־כנסו בעלי־המלאכה שנהו אחרי הציונות. נאמו וויניקוב ובגין שציינו כי השלטון בבעלי־המלאכה נתפס על ידי „פאָלקיסטים״, ובאמת כל הרחוב היהודי נוטה לציונות. אמת היא, כי שום פעולה פולקיסטית לא נעשתה בין כתלי האגודה ומפלגת ה„פאָלקס־פאַרטיי״ כמעט שנתקיימה רק על הנייר. ובכל זאת היו לה מצביעים רבים בבריסק בהשוואה לשאר ערי הספר. וככה יצאו מוניטין לאגודת בעלי־המלאכה בבריסק כמצודה פולקיסטית.

האסיפה הכללית נתקיימה באווירה סוערת. נבחרה הנהלה חדשה ובה כמעט רוב החברים הקודמים מלבד כמה „חדשים״: 1) זאבלוד (יו״ר). 2) ה׳ חאני (סגן יו״ר), 3) ה׳ סוסעל (גזבר), 4) רוזנשיין, 5) לאבושעוו־סקי, 6) לידער, 7) טאפאל, 8) דייטש, 9) וואפניארסקי, 10) רובין, 11) לעוו, 12) שפיגלמאכער, 13) סאוואניק.

מנהלי קופת־חולים: לעוו, סוסעל, מאנקער, טעפער, מוקא־סיי, זאבלוד, חאני, טאפאל, דאנאָווסקי וויינשטין. וועדה תרבותית: זאבלוד, חאני, רובין, לעווי, רוזענשיין. ההנהלה החדשה עמדה בפני בעיות קשות, ובפני הבעיה הכספית, כי מחמת ירידת ערך הכסף הפולני לא יכול היה תשלום החבר לכסות את הוצאות האגודה. ירידת המטבע גרמה חיכוכים וסכסוכים בין הפועלים והמעבידים ועוררה לשבי־תות. ההנהלה והוועדות המקצועיות נתבעו לטכס עצה שלא יקופח חלקם של בעלי־המלאכה העניים. דבר זה הצליח בידם. הצדדים הסכימו תמיד לפשרה.

בסוף הקיץ שנת 1923 חזר מרוסיה בעל האולם שבו התאכסנה אגודת בעלי־המלאכה ודרש לפנות את הבית הדרוש לו לגור בו. העניין הגיע לבית המשפט ובחסות החוק להגנת הדייר הפסיד בעל־הבית במשפט. אולם ההנה־לה נהגה בו לפנים משורת הדין והתחילה לחפש לה אכסניה אחרת, ומה גם שהאולם היה ממילא צר מהכיל את כל חבריו.

בחול־המועד פסח 1924, המועד הקבוע לאסיפה שנתית, ונציגים מתא פועלי הבניין הציעו מועמד חשוב ומתאים ליושב־ראש האסיפה. וזה היה אחד גרינברג, לפי מקצועו מהנדס, ממייסדי „אורט״. ההנהלה הסכימה, רשמו אותו חבר האגודה והזמינוהו לאסיפה כללית. לפי הצעת שני הצדדים הוצגו שתי רשימות של המועמדים הקודמים, מלבד השינוי בהחלפת שני אנשים, גרינברג וחאני, בזאבלוד וסו־סעל (הצעיר). ברוב גדול נבחר גרינברג ליו״ר האסיפה.

בשנת 1924 התקיימה הפתיחה החגיגית בשמיני עצרת. הוזמנו באי־כוח מוסדות ציבוריים, נציגי השלטון ומועצת העיר. לא רק העתונות האידית הקדישה מקום נכבד לפתיחה, אפילו העתונות הפולנית האנטישמית פרסמה מאמר מעודד, אך עוקצני במקצת. בפתיחה הובעו משאלות אלה: 1) לאגודה יהיה דגל של בעלי־המלאכה לפי דוגמת וארשה. 2) לייסד ספריה ליד האגודה.

במשך השנים 1924—1925 נעשו תיקונים אלה: 1) כל מקצוע אירגן סקציה לעצמה ולה הנהלה מיוחדת הבאה במגע ומשא עם ההנהלה הראשית. 2) נוסדה ספריה ביידיש להשאלה לחברים בלי תשלום. 2) נרכשו מכשירים חדשים ותרופות לקופת־החולים והוזמנו עוד כמה רופאים מומחים. 4) הוזמן עורך־דין לישב באולם האגודה פעמיים בשבוע, בערבים, לשם מתן עצות לחברים. 5) לפי דרישה מיוחדת של קבוצת חברים נוסדה תזמורת.

האגודה התפתחה יפה בהנהלתו של גרינברג ונוספו לה 150 חברים חדשים, ובשנת 1925 הגיע מספר החברים לארבע מאות בערך. אף המצב הכספי נשתפר כי החברים דייקו בתשלום מסיהם.

ד

בקיץ 1925 היה כינוס פולני־יהודי של בעלי־מלאכה והאגודה הבריסקאית שלחה 5 צירים (אחד ממאה): מר גענדלער, וואבניק, חאני, רובין, שפיגלמאַכער. הם מילאו תפקידים בכל הוועדות והתת־וועדות של הכינוס.

בשנת 1927, כשנתקבל בפולניה „חוק הצכים", שהיה מהלומה קשה לבעלי־המלאכה היהודיים, השתדל המרכז בוארשה לאחד את שני האיגודים בבריסק. אחרי דרישת תקיפה מהמרכז בוארשה נבחרה בסניף וועדה מיופת־כוח לאחד את האיגודים. נתקבלו סעיפים אלה: 1) הנהלת הסניף מחסלת את אולמה וחבריה עוברים לאגודת בעלי־המלאכה. 2) שתי הקופות מתמזגות בהנהלת גזבר האגודה. יחד עם זה על הקופה המאוחדת לפרוע את כל חובות הסניף. 3) כל חברי הסניף נעשים באופן אוטומטי חברים ומתחילים לשלם מסי־חבר אחרי האסיפה הכללית. 4) הנהלת שני האיגודים עוברת לוועדה מיוחדת הנבחרת משתי ההנהלות עד האסיפה הכללית. 5) על האסיפה להתקיים לא יאוחר מחודש אחרי חתימת הפרוטוקול. בכל אופן בינואר 1928 לא ייבחרו בהנהלה החדשה אלה ששמשו יושבי־ראש קודם לכן (ה"ה גרינברג — זאבלוד). 6) האסיפה הכללית מחליטה כי החוקה העצמאית מתבטלת והאגודה הבריסקאית היא חלק המרכז בוארשה.

אולם יש לציין כי ה' זאבלוד עם קבוצה קטנה, כעשרים איש מחסידיו, לא הכירו ב„שלום" והכריזו חרם על האגודה.

ביום ראשון, 21 לינואר 1928 התקיימה האסיפה הכללית של בעלי־המלאכה המאוחדים בהשתתפות יו"ר המרכז בוארשה ה' ראסנער. נבחרה הנהלה חדשה והוצגו בה כמעט כל מקצועות בעלי־המלאכה. בעל־מלאכה פשוט, החייט רויזמאן, נבחר ליושב־ראש.

בשנת 1928 היתה ההנהלה החדשה פעילה מאד, כי לפי החוק הממשלתי חייבים היו כל בעלי־המלאכה להצטייד בכרטיסים (Karta Rzemieślnicza) צריך היה לארגן את כל הצכים, ולחפש אולם.

ה

בשנת 1929 בא לבריסק רופא יהודי, ד"ר כגן, לשמש בה רופא קופת־החולים. הוא היה איש חביב ונוטה לעסקנות ציבורית, והסכים להיות יו"ר האגודה, בתנאי שייבחר על־ידי האסיפה הכללית.

באסיפה שהתקיימה ב־20 לינואר 1929 נבחר ד"ר כגן ברוב מכריע. היו"ר הציע למצוא מגרש ולבנות בית לאגודה. ההצעה נידונה בכמה ישיבות. אותו חורף בא מאמריקה תייר בשם בערגער, שזירז את החברים למתן תרומות לטובת הבניין, איש כאשר ידבנו לבו, ואף הוא תרם סכום מסויים. לא עברו ימים מרובים ונמצא מגרש ברחוב קושציושקו 41, מגרש ציבורי, שהיה מחמת טעמים שונים רשום על שם פרטי (פאדובה). חכרו את המגרש ל־10 שנים. אולם שילמו דמי־חכירה רק בעד שנה כיון שנתברר שזהו מגרש ציבורי, והיות שסבו היה אב"ד של קהילת בריסק, נרשם המגרש על שמו הפרטי לפי החוקים הרוסיים. בשנת 1930 נתארגנה הקהילה היהודית בבריסק והיא דרשה מבעלי־המלאכה דמי־חכירה, אך הללו טענו כי האגודה היא גם כן מוסד ציבורי והקהילה צריכה לתמוך בה ולא לדרוש ממנה תשלומים. בשנת 1929 אחרי הפסח נגשו לבניית הבית שנמשכה כל הקיץ.

אותו קיץ נצטוו בעלי־המלאכה לפנות את האולם הישן ולתוך הבית הבלתי גמור העבירו את רכוש האגודה. בקיץ זה נחתם ההסכם הנודע בין בעלי־המלאכה הנוצרים על דבר ה־„60" וה־"40" בתאי בעלי־המלאכה, Izba Rzemieślnicza, ז"א בלשכות הנפתחות יהיו מיוצגים 60% נוצרים ו־40% יהודים. בתור יו"ר משמש נוצרי וסגנו יהודי. תאים אלה נחשבו מוסדות ממשלתיים וההסכם היה מועיל וחשוב ליהודים. מושב התאים היה בערים הפלכיות. הואיל ובבריסק ישב השלטון הפלכי נשתכנה גם לשכת התא של בעלי־המלאכה בעירנו. מועצת הלשכה היתה צריכה להיבחר על ידי פלך פוליסיה כולו. זכות בחירה ניתנה רק לבעלי־מלאכה מצויידים ב„כרטיסים". מכל עיר צריכים היו להופיע ברשימת המועצה 2 מועמדים לפי החשבון של 60% נוצרים ו־40% יהודים. בהנהלה היו 5 אנשים, 3 נוצרים ושני יהודים. מובן מאליו, שחברי ההנהלה היו צריכים להיות תושבי בריסק. התעוררה אז השאלה, מי הוא המסוגל והמהימן לשמש סגן הלשכה. לבד מידיעת השפה הפולנית, מחוייב היה האיש להיות בקי בחוקי עבודה ובתכססיסים מדיניים חברתיים. כמארגן האגודות בפלך פוליסיה וגובה התרומות לקרן הבחירות נתמנה באופן זמני הח' וואבניק. אמנם, ניתנה הדעה על שני אנשים המתאימים לסגנות, והם לעווי וואבניק, אבל הם היו חסרים טיב הערך למראה העינים הדרוש לתפקיד זה. בראשון ליולי 1924 פורסם על ידי השלטון התקנון וזמן הבחירות (13 לאוקטובר 1927). ממקור מוסמך נודע כי בממשלה ישנה רשימה מוכנה ובה מר וואבניק סגן. ההנהלה אישרה את וואבניק כסגן ואת לעווי כחבר ההנהלה. ב־13 לאוקטובר התקיימו הבחירות והרשימה נתקבלה פה אחד. כעבור שבועיים, ביום הראשון 27 לאוקטובר, היתה הפתיחה החגיגית של התא ותהלוכת רחוב של כל בעלי־המלאכה הבריסקאים הנוצרים והיהודים. היהודים הלכו בסך ובראשם דגל המלאכה ותזמורתם. הנוצרים צעדו ולפניהם דגלי הצכים בתוספת תמונות קדושים ותזמורת מכבי־האש. במועדון

ברגר, אחד האולמים הגדולים שבעיר, סודרה בערב מסיבה, שהשתתפו בה באי־כח בעלי־המלאכה היהודים והנוצרים, ונציגיהם של כמה גופים אחרים — מוסדות ציבוריים, נציגי הממשלה ושלטון העיר. לא חסרו תהילות ותשבחות מכל הצדדים. „בית־המלאכה" של פלך בריסק הרבה לעשות גדולות במשך עשר שנות קיומו. בראשו עמדו שלשה אי־שים חשובים: 1) הנשיא, 2) סגן הנשיא, 3) המנהל. הנשיא ז׳וק, תושב בריסק, ספר. כיון שהיה דר כל ימיו בין יהודים, היה נוצרי ליברלי.

סגן הנשיא, וואבניק, פחח, בעל־מלאכה יהודי ישר, ידע להתהלך עם נוצרים. המנהל מענסאוויץ, עורך דין ונוצרי מתקדם, היה ידיד היהודים ובגלל התידדות עם היהודים נאלץ להתפטר מתפקידו כראש המשטרה. תחילת מעשיהם של הפקידים הרשמיים היתה לארגן וועדות לבחינות בכל המקצועות. המועמדים לוועדות הופיעו בפני ההנהלות. הוועדות היו משותפות יהודים ונוצרים ובמקצו־עות אחדים היו כולן בידי היהודים. תשלום הבחינות היה תחילה 90 זהוב ואח"כ בהנחות עד 60 זהוב. לאחר־כך החליטה הנהלת הבית להקטין את הסכום לבעלי־מלאכה עניים ולפעמים לפטרם מכל תשלום. בעלי מלאכה בריס־קאים ומערי השדה נבחנו על ידי וועדה בוחנת בריסקאית. במקומות המרוחקים ביותר, כגון: קוברין, פינסק, לונינץ ועוד עיירות הסמוכות להן, היה בא הנשיא בלווית חבר ההנהלה או סגנו. היו מרכיבים וועדות בוחנות, אולם נציגי בריסק ישבו תמיד בראש הוועדות. בעלי־המלאכה היהודים הרגישו את עצמם כמו בתוך ביתם „בית בעלי־המלאכה". ולפעמים נדמה היה כי נמצא הנך במוסד יהודי. דיברו אידיש בכתלי הבניין, כי הנשיא, בעל מספרה, היה עסוק תמיד במלאכתו, ובמקומו ישב סגן הנשיא היהודי לקבל את הקהל. ליהודים לא נגרמו כל תקלות בבחינות להשגת ה„תעודה".

ו

מקץ ארבע שנות עבודה נושאת ברכה הלשינו כמה נוצרים על מעשי הנשיא וסגנו שאינם בסדר גמור. לכן פוטר הנשיא הנוצרי. והואיל ולא נמצא שמץ דופי בסגן היהודי נתקיימה הסגנות בידו ואף היה ממלא מקום הנשיא במשך שנה. לבסוף ביקש השלטון לתבוע למשפט גם את הסגן היהודי, אולם החליט להימנע מכך, כי נתברר לו שלא תהיה תפארתו על הדרך הזאת. אבל הוא הוציא בדימוס את כל ההנהלה. בהסכמת שני הצדדים, הנוצרים והיהודים, נתמנתה הנהלה חדשה, וסגן הנשיא היה גער, אדם ישר שלא היתה לו כל השפעה על הנוצרים. נשתנו הזמנים וסדריהם לא לטובת היהודים.

בסוף שנת 1929, לפני ראש השנה, נחנך בית בעלי־המלאכה היהודים. עם ריבוי הצכים עברה הפעולה לתאים ונתמעטה העבודה באולם אגודת בעלי־המלאכה. ד"ר כגן עזב את האגודה ולא נמצא לו ממלא מקום מתאים. השפעת בעלי־המלאכה נחלשה וסימני ירידה נראו בשטחים שונים. ובשנת 1935 עבר השלטון באגודת בעלי המלאכה לידי זאבלוד וחסידיו. לא היו בה עוד הלבביות והמסירות הקודמת והעבודה התנהלה בעצלתים.

אותה שנה נתקיימו בחירות למועצת העיר ובעלי־המלאכה הכניסו 2 צירים משלהם. גם לוועד הקהילה היהודית שלחו בעלי המלאכה שני נציגים, אולם עבודה ממשית לא נעשתה עוד. ספריית האגודה בוטלה מחמת מיעוט הטיפול בה. בטלה התזמורת ומכשירי התזמורת נמכרו. פעולה תרבותית לא נעשתה עוד. פעילה באגודה היתה רק קופת־חולים, שהתנהלה על ידי בעלי מלאכה פשוטים.

עם הפלישה הרוסית בשנת 1939 אסרו הבולשביקים את זאבלוד והיגלו אותו לסיביר, האולם נהפך למועדון פועלים.

150 יהודים נותרו בחיים מתוך עשרים וחמשה אלף יהודים תושבי עירנו. מתוך מאות החברים שבאגודת בעלי המלאכה ניצלו 5 חברים:

1) זאבלוד מאטעס. 2) המהנדס גרינברג שלמה. 3) כותב הטורים האלה היושב כעת במלבורן, אוסטרליה. 4) וואב־ניק. 5) ד"ר כגן שנפטר לפני זמן מה.

החינוך המקצועי

מאת א. שטריקמן

א

החינוך המקצועי בין יהודי פולין לא היה מפותח ביותר. בתי־ספר ללימוד מלאכה היו קיימים רק בוארשה ובלודז. חברת „אורט" התחילה את פעולתה בפולין סמוך להשגת עצמאותה.

התושבים, אשר עזבו את עירנו בשנת 1915 לפי פקודת הצבא הרוסי, חזרו אליה בשנת 1918 וניגשו לאט־לאט להקים את הריסותיה בעזרת ה„ג'וינט". בין יתר פעולותיו של ה„ג'וינט" היתה הוועדה שהוקמה בשנת 1919 לטפל בהענקת מכשירי־עבודה לבעלי־מלאכה ובפתיחת בתי־מלאכה ללימוד מקצועי.

עסקני־ציבור ביקשו סיוע ממרכז חברת „אורט", ובשנת 1921 נתקיימה האסיפה המייסדת הראשונה של סניף החברה בבריסק, בהשתתפות עסקנים מכל החוגים והמפלגות, ונמצאה להם שפה משותפת לפעול יחדיו להקמת בית־ספר מקצועי לנוער היהודי.

מייסדיה הראשונים של החברה היו: אהרן מטצקי, דוד ליכטיקר, שמואל פומרנץ, מנס גולדפרב, ברל ברנבוים, גרשון פיינשטיין, אברהם פרידמן, לב כץ, יעקב גלרשטיין, ד"ר אברהם אפשטיין ושלמה גרינברג. הועד הטיל על עצמו תפקידים אלה:

1) עזרה לחקלאים היהודיים. 2) הספקת מכשירי־עבודה לבעלי־מלאכה ומתן הלוואות להם. 3) דאגה לחינוך מקצועי ופיקוח על בתי־המלאכה שנוסדו לשם כך.

ראוי להעיר, כי ה„ג'וינט" הקציב סכומים מסויימים לטובת החקלאות היהודית, שהיתה קיימת בסביבתנו, והטיפול בעניין זה הוטל על הוועד, הואיל וחברת „אורט" היתה גם כן מעוניינת בפיתוח החקלאות בין יהודי פולין.

עם ייסוד הסניף נוסדו גם בתי מלאכה ללימוד מקצועי: נגרות — לנערים, תפירה — לנערות. בתי המלאכה נשתכנו בדירות שכורות. הנגריה ברח' סדובה 37; בית־המלאכה לתפירה — ברח' יגלונסקי; משרד החברה — ברח' זיגמונטובסקה 55, בית טמקין (ושם משרדי ה„גו'ינט").

לימים הועברו בתי המלאכה לנגרות לרח' יגלונסקה. ה„ג'וינט" מסר לרשות הועד אחד מבתיו ברח' קזשיבה 5, ובו נשתכנו בתי המלאכה לנגרות, ואילו בית המלאכה לתפירה עבר לרח' 3 במאי 66. אותו זמן נהפך בית־המלאכה לנגרות לבית־ספר מקצועי ברשיון הממשלה ושפת הלימוד היתה אידיש.

לשם מתן אופי ציבורי לחברה הוכרז על רישום חברים. ב־24 לאוגוסט 1924 נתכנסה האסיפה הכללית הראשונה, ובה נבחר ועד שחבריו היו: ד"ר ביגון, וופנירסקי, פינגולד, קנצביק, גלוזמן, גם, טופק, חאני, רובין שפסל, רובין יוסף וזבלוד. מלבד אלה צורפו לוועד כבאי־כח מוסדות: 1) זרח זרצקי ונתן אייזנברג כנציגי בית־היתומים, 2) קופר וד"ר מילנר מטעם ה„ג'וינט".

אותה שנה (1924) הוקמה מחלקה נוספת ללימוד מקצועי — בית־מלאכה מכני למסגרות, שהיה צורך חיוני בעירנו. אף נוסדו שיעורי ערב להדרכה מקצועית בשביל מבוגרים, וכן אורגנה תערוכה למפעלי „אורט".

בפברואר 1925 פרצה בלילה, מסיבה נעלמה, דליקה בבנין בית־הספר וכל הרכוש והבית נשרפו, ורק בנס הצליחו להוציא חלק מהמכונות. הציבור היהודי עשה מאמץ לבנות הריסות בית־הספר. בעזרת „אורט", ה„ג'וינט", ומתנדבים מבני המקום עלה בידי וועד החברה לבנות בחצר בית־הספר צריפי עץ, להתקין בהם את המכונות שניצלו, ולהמשיך בעבודה המעשית של התלמידים. אבל לא היה מקום להוראת התלמידים. סוף־סוף הצליחו לסיים את עבודות הבנייה וגם להוסיף קומה.

בשנת 1929 הוקם בניין בשביל מחלקת התפירה לנערות ומאז נתרכזו כל מוסדות החברה במקום אחד — ברחוב קרזיבה 5.

בשנים 32־1930 פגע במוסדות החברה משבר קשה, בחלקו כתוצאה מחילוקי דעות בתוך הוועד. החלק הלאומי המתקדם של חברי הוועד לא הסכים לנטיות החברים לשיתוף פעולה עם השלטונות בחינוך המקצועי, כי ראו בכך כניעה והשפלה לאומית. הציבוריות היהודית בעיר, שהתעוררה בשל הזעזועים האלה, עמדה לימין העסקנים הוותיקים, שהתנגדו לקו הכניעה. כתוצאה מן הסכסוכים היה המצב הכספי של החברה בכל רע. מיפנה לטובה בא בראשית שנת 1933, לאחר שנעשו שינויים בהרכב הוועד וכן בהנהלה המעשית של המוסדות, והושגה תמיכה קבועה ממשלתית וכן מוועד הקהילה היהודית.

תקציב החברה נתקבל:

א. מהקצבות:

1) מרכז החברה.

2) תמיכה ממשלתית משנת 1933.

3) תמיכת הקהילה היהודית.

ב. מהכנסות אחרות:
1) עבודות בית־המלאכה.
2) שכר־לימוד.
3) תשלומי חבר.

ובכל זאת היה גרעון גדול ובמשך כל השנים נאבקה החברה קשה לקיים את מוסדותיה.

מוסדות החברה

א. מחלקות לנערים:
1. מסגרייה.
2. מחלקה מכנית למסגרות.
3. מחלקה לנפחות.
4. נגרייה.
5. מחלקה מכנית לנגרות.
6. מחלקה להשתלמות מקצועית.

ב. מחלקה לתפירה בשביל נערות.

מספר התלמידים והתלמידות אשר סיימו את המחלקות השונות עד שנת 1937 היו:

נערים — 173,
נערות — 137.

ב

בין הפעילים בוועדי החברה ראוי להזכיר במיוחד את: ד״ר ביגון אריה — יושב ראש שלה במשך שנים רבות (1924—1932), שהצטיין באופיו העממי והדמוקרטי; שטריקמן אברהם, מזכירה במשך השנים 34—1926; ד״ר גנדז — יושב־ראש הוועד בשנות 34—1942; ד״ר לנדוי נחמן — יושב־ראש הוועד בשנות 1935—38; זבלוד (1924—1929); חאני (1924—29); פרגל ראובן (38—1932) ומזכירה בשנים 38—1937 גרינברג שלמה, ובגין זאב־דוב (מזכיר וועד הקהילה).

מנהלי המוסדות היו: מהנדס קניביץ (24—1933); מהנדס פלדשטיין (32—1925) ומהנדס כרטמן (38—1933).

הסקירה הנ״ל מגיעה רק עד שנת 1937. מכאן ואילך אין פרטים מדוייקים על פעולות החברה. לפי שמועה הוקם בשנת 1937 בניין נוסף בחצר המוסדות ברח׳ קרזשיווה 5, ויש לשער כי פעולות הוועד התרחבו וחלה התפתחות נוספת בחיי החברה.

אפשר ללא היסוס לציין, כי אהדת כל הציבור היתה נתונה לחברת „אורט" ומוסדותיה. בכל הכינוסים הארציים של החברה היתה עירנו מיוצגת כראוי לה על ידי שליחיה, וכן בכינוסים העולמיים שהתקיימו מפעם לפעם, ובוועד המרכזי של החברה השתתף נציג הסניף הבריסקאי באופן קבוע.

חברת „אורט" רשמה דף מפואר בפעולה למען החינוך המקצועי בעירנו, ועסקניה ופעיליה היו למופת במסירותם. חברת „אורט" ומוסדותיה, וכן עסקניה, שימשו דוגמא לרבים בצביונם הלאומי והעממי בציבוריות היהודית בבריסק.

ועד חברת „אורט", 1934

מימין לשמאל — שורה ראשונה: ז. ד. ביגין, ד״ר ד. סרנקר, ד״ר י. גנץ, א. שטריקמן, מ. שינברג. **שורה שניה:** מהנדס רכטמן, ד״ר נ. לנדוי, ר. פרגל, ד״ר א. ביגון, א. דייטשמן, עו״ד ד. אדונסקי, י. איזביצר (מזכיר).

בנקאות ותעשיה

לפני כמאה שנה היה קיים בבריסק בנק של פינקלשטיין, מן המשפחות המיוחסות בעירנו (אביו של דב פינקלשטיין וסבם של נחמיה ונח, המו״לים של ה„היינט״ בוארשה).

ב־90—1888 נוסד בנק של השות׳ סולוביצ׳יק ומורגנ־שטרן, כסניף של הבנק שלהם בוארשה, והיה קיים עד שנת 1905.

הבנק הראשון הגדול שנפתח ב־1901 היה „הבנק השי־תופי לאשראי, בריסק־דליטא״ („ברסט־ליטובסקי באַנק וזאימנאווא קרעדיטא״). מנהלו היה פנחס קרול. הבנק היה עושה עסקים גדולים ועזר הרבה לאנשי מסחר ועסק. יו״ר המועצה הראשונה היה ר׳ ירוחם שץ, וחברי המועצה: מטצקי ומרדכי ברקס. עיקר עבודת הבנק היה הלוואות על שטרות ופקדונות. בין הפקידים היו ר׳ יעקב מאיר פדוא וחארי.

בשנת 6—1905 נפתח סניף „הבנק המאוחד מוסקבה־בריסק״ („מוסקובסקו־ברעסקי סאיעדיניוני באַנק״), שניהל עסקים גדולים, ובסוף נהפך לבנק מרכזי לסוחרי בריסק.

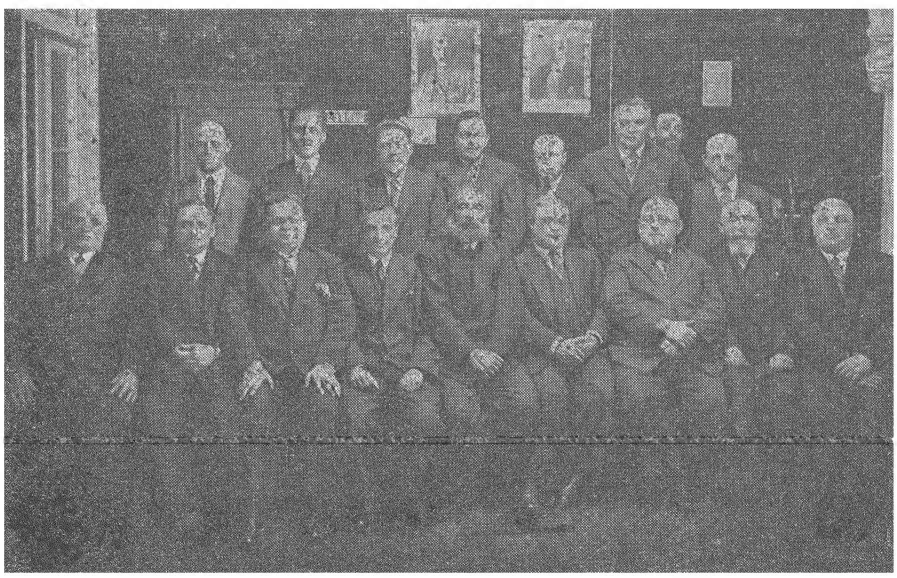
* * *

משנת 1897 עד שנת 1907 התקיים בנק של הציוני הידוע הורודישץ׳, הציר הראשון מעירנו לקונגרס הראשון. בבנק זה התרכזה העבודה הציונית בתקופת חיבת־ציון והקונגרסים הראשונים. ב־1908 עבר הורודישץ׳ לוארשה והבנק נסגר.

הבנק העממי הראשון שהקיף אלפי חברים היה „קופת מלווה וחסכון״ („סודא־זבירגאטעלנאיע טאווארישצעס־טווא״). פקדונותיו בימים ההם עלו עד סכום של מליון ומאתיים אלף רובל והיה באפשרותו להתחרות עם הבנקים הגדולים ביותר.

בנק חשוב שהתחיל את עבודתו בחדר קטן והתפתח והיה לאחד הבנקים החשובים בבריסק היה „בנק הסוחרים״ („קופעטשעסקי באַנק״). הוא היה בנק הסוחרים לפי שמו בלבד, ואילו למעשה עזר לכל שדרות התושבים, ללא יוצאים מן הכלל. מנהל הבנק מיום היווסדו היה ר׳ בנימין פדוא. במועצה היו: מאיר מצ׳יק, אהרון פדוא, שמואל המר, נחמן ברלין, זיסקינד ניימרק ועוד. בנק זה היה קיים עד חורבן העיר.

ב־1924 נוסד „הבנק העממי״ („באַנק לודאָווי״). מנהלו היה דוד זוסמן, איש רב מרץ והשפעה, פעיל במוסדות ובעיריה. (הוא נאסר על־ידי הרוסים בזמן הכיבוש והוגלה לסיביר.) יושב־ראש המועצה היה העסקן שמואל פומרנץ.

מנהלי בנק־המניות (אודזיאַלאווי) ועובדיו

מימין לשמאל — יושבים: —, י. ל. ויניקוב, א. אשכנזי, א. סקורבניק, מ. זוסמן, י. חרי, ו. רמו, —, ז. עין. **עומדים:** א. סירוטה, —, ד. רוזנברג, י. גלדשטין, פינקל, ש. טננבוים.

בין הפקידים היו: קלמן קברברג, זאב ברנזל, צבי לומ־ז׳בסקי וזאב קירשרוט.

בין הבנקים שהתבלטו בשנים האחרונות היה „בנק המניות" („באַנק אודזיאַלאָווי"), שלא עשה כל פעולה בנקאית אלא אם כן קנה הלקוח שקל ציוני. כל הפעולות הכספיות של המוסדות הציוניים היו עוברות דרכו. מנהליו היו: לוי יצחק ויניקוב וישעיהו רמז. חברי ההנהלה: אב־רהם סקורבניק, חיים זלמן ולסקי, אשר אשכנזי. בין הפקי־דים היו: פינקל, גלרשטיין, יחזקאל טננבוים ומרת כץ.

הבנק האחרון שנוסד בשנת 1932 היה „הבנק הקואופ־רטיבי" ומנהלו היה ד"ר נחמן בן יעקב לנדאו.

***

תעשיה מפותחת לא היתה בבריסק. בגלל המבצר דחקו השלטונות מן העיר את רגלי החרשתנים, ובכל זאת הקימו יהודים תעשיה בעיר. יש לציין את בתי החרושת הבאים:

טחנות קמח — של האחים קוברטובסקי וחיים זלמן ולסקי.

מנסרות גדולות — של האחים קוברטובסקי, מיכלסון ופינקל.

בית חרושת חימי „פינולין", של מרדכי פיין.

בית חרושת לסיגריות, של גלזר.

בתי חרושת לתרמילי סיגריות של גדנסקי, אפשטיין, גרוסמן.

בתי חרושת לצבעים ושמנים של פודקורנה וויניק.

בתי חרושת למיצים וגזוז של קרנץ וסבשיצקי.

„קופת מלווה וחסכון" (ליי־ און שפאר־קאסע)

אחד המפעלים החשובים בעבודה הלאומית בבריסק־דליטא היה „קופת מלוה וחסכון" שנוסדה בשנות 1905/6. בין המייסדים והעובדים נמנו רק ציונים שזכו במלחמתם עם הדתיים על הנהלת הבנק ופעולתו. מוסד כספי זה היה הראשון ברוסיה במטרתו החלוצית לעזור ליהודים בהלוואות וחסכונות. בקופתו היו אז פקדונות בסכום של 1.200.000 רובל, והיה יכול לעמוד בהתחרות עם בנקים גדולים ממנו. הרבית היתה קבועה כמו בבנק הממשלתי, והרבה יהודים העבירו את כספם מאוצר הממשלה („קאזנאצ׳ייסטבו") והכניסוהו לבנק זה שזכה לאמון הקהל והעניק אשראי לסוח־רים, לבעלי מלאכה ולאנשי המעמד הבינוני.

יו"ר ההנהלה הראשונה היה הבנקאי ליאון הורודישץ׳, מי שהיה ציר הקונגרס הראשון מבריסק. ראש המועצה הראשונה היה ד"ר קסאַוואָרי שטיינברג. ב־1910 נכנסו להנהלה ר׳ לוי יצחק ויניקוב, ור׳ משה ברוך בישקוביץ. בין חברי ההנהלה היו שמואל מרוויל, זכריה רוזנטל ועוד. בין חברי המועצה היו ד"ר ליאון שרשבסקי וד"ר וולפסון.

בשנת 12—1911 נבחר בתור מנהל הבנק ר׳ מיכל רוזנ־ברג, סוחר נכבד ונשוא־פנים בעיר, למדן ומשכיל. ואף כי לא נמנה על הציונים, הכירו כולם בחשיבותו ונבחר למנהל. בבנק עבדו 22 פקידים, וביניהם העסקנים הציונים ר׳ בן־ציון ניימרק, ר׳ מרדכי שיינרמן, זאב דב בגין, ליזר קור־לנדר, ועוד. הבנק התקיים עד מלחמת־העולם הראשונה.

הועד והעובדים של קופת מלוה וחסכון בבריסק, 1906. מימין לשמאל — יושבים: שיינרמן, ז. ד. בגין, ל. הורודישץ, פדובה. **עומדים:** —, ריבצקי, קורלנדר, ברנבוים

חורבן ושואה

עֲלֵי חֳרְבוֹת אֶתְהַלֵּךְ

מאת דורה טייטלבוים

עַל שְׂרֵפוֹת אֲהַלֵּךְ, עַל שִׁמְמוֹת־עוֹלָם,
וְחַלְלֵי בַת־עַמִּי יִרְדְּפוּנִי כֻּלָּם.
כָּל אֶבֶן־מִרְצֶפֶת יַעַקְרוּ עֲקֹר,
וְסָפְרוּ הַדְּמָעוֹת בְּכָל נַחַל וִיאוֹר.

בְּדָם רְשׁוּמוֹת אַבְנֵי־הַהֲרִיסָה.
פֹּה כּוֹבַע, שָׁם גַּלְגַּל שֶׁל עֲרִיסָה.
הִנֵּה שְׂרוֹךְ־נַעַל, שַׂרְווּל נָבוּב,
כָּמוֹנִי יָתוֹם אַתָּה, בֵּיתִי עָלוּב.

עִירִי, הוֹ, עִירִי, הַשְּׂרוּפָה בָאֵשׁ,
חָרְבוֹתַיִךְ פְּצָעִים וְאֵין מְחַבֵּשׁ.
גַּם גַּנֵּי כְּקִנֵּי חָרֵב וְשָׁמֵם,
אֲדָמָה לְבַד לִי קְרוֹבָה כָּאֵם.

מְלוֹא־כַף עָפָר אָרִים בְּכַפִּי —
הוֹי, כַּמָּה עֵינַיִם מְצִיצוֹת בִּי!
כָּל צְרוֹר — דּוֹר, כָּל גַּרְגֵּר־חוֹל — סָבָא.
אֲדָמָה לִי קְרוֹבָה זֶה שְׁנוֹת־רְבָבָה.

עַל עִיִּים אֲהַלֵּךְ, אֲחַפֵּשׂ בַּקְּבָרִים,
רַק עֵץ בּוֹדֵד אֵלַי רֹאשׁוֹ יָרִים,
עֵץ פָּלִיט, שָׂרִיד, רְחַב גֶּזַע וְעָנָף.
בְּצִלּוֹ יָשַׁב פַּעַם סָבִי עָנָו.

תּוֹהֶה הָאִילָן, קְלִפָּתוֹ סְדוּקָה,
עַל קְבָרִים כָּפוּף בְּרוּחַ מְדֻכָּא.
עוֹרוֹ יִבֹּל כִּנְבֹל לְבָבִי.
אִילָן, הוֹי, אִילָן, אַתָּה לִי אָבִי!

אִילָן, הוֹי, אִילָן, לְפָנֶיךָ אֲנַגֵּן.
לְבָבִי חָלִיל, הַחֵרֵשׁ יְמָאֵן.
כְּצִפֳּרִים מִכְּלוּב פּוֹרְצִים שִׁירֵי מִפִּי,
וְלֹא יִתְּנוּ מָנוֹחַ, וְלֹא יִתְּנוּ דֳמִי.

יַעַנְקֶ'ל הַמְנַגֵּן לִי נִבְלוֹ הוֹרִישׁ,
וְהִשְׁבִּיעַנִי בֵּאלֹהִים כִּי לֹא אַחֲרִישׁ.
אָחוֹת שְׂרוּפָה צִוְּתָה לִי רוּחָהּ נְכֵאָה,
וַהֲרֵינִי עַתָּה תִּזְמֹרֶת מְלֵאָה.

עֲלֵי חֳרָבוֹת אֶעֱמֹד וְנִבְלִי אַרְעִישׁ,
עַד בְּכָל אֶבֶן לֵב חַם אַרְגִּישׁ,
וְכָל אִישׁ יְהוּדִי מִקִּבְרוֹ יָקוּם,
וּכְבוֹד־אֲבִיבֵנוּ מְלוֹא כָּל הַיְקוּם!

עֲלֵי חֳרָבוֹת אֶעֱמֹד וַאֲנַסֵּר, אֲנַסֵּר,
עַד מַעְיָן בִּישִׁימוֹן פְּדוּת יְבַשֵּׂר.
עַד הֲפֹךְ חָשְׁכִּי לְאוֹר־שִׁבְעָתַיִם,
עַד עֲלוֹת עִירִי לִשְׁמֵי־הַשָּׁמַיִם.

עברית: מ. מוהר

מזכרונות אחד השרידים

מאת ל. גלוזמן

כסופת־שלג בעיצומו של קיץ היתה התקפת הגרמנים על רוסיה ב־22 ביוני 1941, אף־על־פי שהתהלכו תחילה שמועות בעיר כי הידידות מתקרבת לקצה, והמגיפה השוררת מעבר לנהר בוג תעבור גם אלינו, והיהודים יהיו נפגעים על ידיה לאלתר. השמועות נתאמתו. לאחר שעות מספר נפלה העיר לידיהם, והיהודים טעמו מיד את מרורות הכיבוש. הפקודה הראשונה ניתנה, שחייב כל יהודי להיות צמוד לעיר־מגוריו ולדירתו. אסור לו לחפש עבודה עד להוראה חדשה. היהודים הרגישו בסכנה הממשמשת ובאה, ומיד הקימו מועצה. הכובשים לא ראו בעין יפה את העסקנים שנבחרו למועצה ודרשו להחליפם באנשים הידועים בעיר לשמצה. תושבי בריסק היו אז כ־40.000 נפש, וביניהם רבים שזה עכשיו הגיעו מרוסיה ולא היתה להם כל זיקה ליהדות. הם הרגישו עצמם אזרחי רוסיה ולא יכלו להסתגל לתנאי המקום. הגרמנים שקדו מיד עם הכיבוש לכפות על התושבים בטלה מאונס, השפלות ובזיונות, ציות גמור.

בתנאים הללו אזרתי עוז ללכת לביקור קרובים, הורים וידידים, ולא מחמת גבורה שבי, אלא משום שהייתי מתגורר עם אשתי וגיסי בשכונה נוצרית, ותקף עלי רצון לדעת מה עלתה לקרובי, שניתך אליהם מטר כדורים ופצצות במשך שעות. רציתי לדעת אם הם עוד בחיים. רוב בני־משפחתי היו אנשים בגיל העמידה, מלומדי־נסיון מתקופת המלחמה הראשונה. כעת, ב־1939, לא העזו לצאת ממחבואיהם. מצאתי אותם מדוכדכים ורצוצים. כמעט כולם היו בעלי משרות חשובות ברוסיה; כמה מהם בניהם שרתו בצבא הרוסי, וכבר התהלכו שמועות שהללו יהיו ראשונים כבני־ערובה — לא חסרו מלשינים — ולפיכך הטילה עליהם הפקודה אימה ופחד.

בשובי מביקורי, סיפרתי לבני משפחתי את הידיעות והשמועות, ושלא נעצרתי ברחוב, וכשאחד מאנשי המשמר נטפל אלי גער בו חברו ואמר: „הנח לו, אין זה יהודי!” הסתכלתי בראי, פעם מעמיד פנים שוחקות ופעם זועפות, לראות איזה פרצוף יתאים לי יותר. אשתי היתה סבורה שבשעה שאני מחייך אין ספק שאני יהודי, ואפילו כשאני רציני קשה להעלות על הדעת שהנני דומה לנוצרי. גיסי, בחור בן שבע־עשרה, הוסיף ואמר: „אילו גידלת לך שפם וחבשת לראשך כובע־איכרים מורד מעל לעינים, אפשר היה לחשוב שהנך נוצרי על שום תנועותיך וחתוך־דיבורך”. מתוך כך באתי לידי מסקנה, כי מוטב לי ללכת לעבוד בתחנת הרכבת, שעבדו בה כמה יהודים גם בתקופת השנתיים של השלטון הרוסי, והמהנדס הפולני שהיה ממונה אז על העבודה חייב לי גמול על הטובה שעשיתי לו. הצלחת ביקורי אצל הקרובים, ברכיבתי על האופניים, הוסיפה לי אומץ ועידוד. למחרת החלטתי להתייצב במשרד העבודה הגרמני לבקש עבודה, אבל לבקר תחילה אצל המהנדס הפולני, איידול, המתגורר ליד תחנת הרכבת הראשית של בריסק. יצאתי לדרך ובכיסי רבע לוג יי”ש בן „95 מעלות” וקצת עוגות, שאשתי אפתה משארית הקמח שבבית. כשנכנסתי לביתו של איידול עלה באפי ריח הצלי; בחצר נראו תרנגולות ואווזים לרוב. שיערתי לי שהטיפה המרה לא תשפיע הרבה כפי שחשבתי מתוך זכרון הימים, שהמהנדס היה מקבל באהבה וברצון כל מתנת אוכל ומשקה. אך כעת, שאני נצרך לו, כלום יהא כוחה של לגימה מעטה זו לקרב את לבו אלי? הרי הייתי יוצא ונכנס לביתו, וגם הוא היה אצלי בן־בית, ידידות כמעט שרויה בינינו. למר איידול, אדם חסון ובעל־גוף, כבן 50, אשה חביבה, צעירה כבת 22, שנישאה לו מחמת שהיא היתה פליטה מפוזן והוא אלמן מאשתו בעל עמדה מכובדת. מלבד אשתו הצעירה היתה לו גם פילגש, בת אכרים, כבת 30, והוא מחבב את שתי נשיו. התידדנו על שום שדירתי ודירת פילגשו הן בחצר אחת ופעמים אני מביא לו פתקאות ממנה. הדבר היה ידוע לאשתו החוקית, וזו לא אמרה כלום. עתים

רואה שאשתו חוקרת אותי בעקיפין, ואני עשיתי את עצמי תם ונמנעתי משיחה כל שהיא עמה על עניין זה.

בכניסתי היום לביתו ברכתי את אשתו לשלום ומיד הגידה לי, שאין בעלה בביתו ואינה יודעת אימתי ישוב. התאנחה על גורלם של יהודי בריסק, ניצלה את מצב־רוחי המדוכדך וביקשתני לספר לה על פילגש בעלה. כיוון שהש־תמטתי מתשובה, התחילה להתרגז ולהטיח דברים כנגד היהודים, השומרים תמיד סוד, ואפילו כשסכנת מוות מרחפת עליהם הם שומרים פיהם. שאלתיה, אם היא סבורה שזו מידה מגונה. השיבה שבאמת אין זו מידה להסתיר דברים. שאלתי אם היתה מחזיקה בדעה זו גם לגבי אשה אחרת, ומה היה עולה בסופו של דבר אילו הייתי מהלך רכיל בינה ובין אותה „אהובה״? הרי אז היו חיי שלשה אנשים מתמלאים מרירות והרביעי פועל כבר־נש מושחת, ואילו שמירת הסוד טובה לכולנו. הבינה לרוחי ושאלה מה עזרה אני מבקש ממנה. מעניין לעניין שאלה לשלום אשתי, שהתוודעה אליה בנשף רשמי שערכנו בינואר 1940, ומאז קיימת ביניהן ידידות והן משלחות זו לזו מתנות לימי־הולדת. שאלה על הא ועל דא והביעה את צערה שאין אשתי עמי, כדי לשמוח יחד שיצאנו בשלום מן ההפצצה. גליתי לה את משאלתי לקבל עבודה ולהעלים את מוצאי היהודי. מרת א. ענתה לי בכובד־ראש ופניה הביעו עצבות, שאין הדבר אפשרי, הואיל והפקודה הראשונה שניתנה לבעלה מן השלטונות מחייבת אותו לבלי לקבל יהודי לעבודה עד להוראות חדשות. הסברתי לה את מצבי החמור, כי משפחתי היא בכל רע, שהרי ידוע לה שאין לחם בעיר, ואילו העובדים מקבלים קילו לחם ליום. ענתה שאין זה ענין של לחם, אלא מוצאי היהודי מעכב, ואף אם יעלים בעלה את הדבר, הרי הפועלים מכירים אותי ומיד ילשינו עלי וימיתוני ביריה. יתכן שגם בעלה יוצא להורג. אמרתי שטוב היה אילו המליץ עלי בעלה בפני מחלקה אחרת, כגון תחנת ברסט־פולאסקי, הקרובה למקום מגורי. מרת א. הבינה את העניין כל צרכו והתיישבה בדעתה כיצד להשפיע על בעלה שיסכים לכך. העמדתי פני תם ושאלתיה אם מכירים בי שאני יהודי. חיוך של לגלוג עלה על פניה. ראיתי טוב לפני להסתלק חיש־מהר, עד שהמהנדס א. ישוב לביתו, כדי שאשתו תשפיע עליו לטובתי שלא בפני. נפרדתי ממנה בשלום מתוך הסכמה לסור לביתם כעבור יומיים.

בינתיים מארגנים הגרמנים משטרה אוקראינית, שרובה פולנים, ביאלורוסים ואוקראינים מאנשי העולם התחתון, ועיקרה פורעים ושונאי יהודים. המשטרה קובעת משכנה בבית חדש בן קומתיים ברחוב קרוטקה, ובבנין היפה שברחוב סנקביץ׳, פינת זובמונטובסקה, שנשתייך למהנדס היהודי מאצקביץ (אשתו נותרה בחיים) קובעת הגסטאפו את מקום מפקדתה. רבים הם היהודים, הנכבדים בעיקר, הנקראים להתייצב במקום זה ואין איש מהם חוזר לביתו עוד. הכל אחוזים פחד שמא ייקראו למחרת. וכבר נמצאו מלשינים בין היהודים, העושים רצונם של הגרמנים...

למחרת יצאתי רכוב באופניים אל הא׳ א. ומצאתיו בביתו. הוא קבילני בסבר פנים יפות ואני מצפה למוצא פיו. ביקשתי לדעת אם שוחחה אשתו עמו בענייני. אולם כיון שהיינו מסובים שלושתנו אל השולחן לא נמצאה לי הדרך והסתכלתי בעיניים שואלות אל האשה, ואף כי מבטי אלה גנובים היו לא נעלמו מעיני א. הוא העיר בחייך שדומה עליו, כי משהו משותף בינינו. מתוך שרגישותי נתחדדה הבנתי מתוך חיוך טוב־הלב הלזה, כי העניין שטוח לפניו ומענהו חיובי. פניתי אליו ואמרתי: אדוני, רואני כי הכל ידוע לפניך ועל כן מאמין אנוכי כי מבטי כלפי אשתך לא עוררו בך חשד כלשהו. הלא גלויים וידועים לך חיי הטובים עם אשתי ואין לך אלא להודיעני אם עלה בגורלי להיות צפוי יחד עמה למוות של רעב ואם עלינו לקרב את הקץ בדרך אחרת. ואף כי הכרתי לדעת את א. כאיש בר־לבב, הרי הפעם היה כמתגרה בי. מחייך ומשהה דברו. אני חש שעצבנותי גוברת והולכת ובכוונה להוציא דברים מפיו הנני אומר, כי אין בידי הטוב שברופאים לעזור לחולה לאחר־מעשה ומכין עצמי להיפרד מהם. עד שהוא מחייך חיוכו טוב־הלב הוא עוצר בי ואומר: והרי מוטב כי הדברים ששמעתי מפי אשתי יבואוני ישר מפיך.

הרהרתי בלבי כי שפר מצבו משלי כשהיה נצרך לי ועניתי לו, כי לא להעקיף עליו נתכוונתי ורק מקרה הוא שסיפרתי את הדברים לאשתו, כיוון שהוא לא נמצא אותה שעה בביתו. כלום ראוי היה לי להימנע ממתן תשובה על שאלת אשתך? — שאלתי. וביחוד, במקרה זה — אמרתי — אין להכביר מלים, כי אין איש מחויב להיענות למבקש הנדבה. דברי אלה השפיעו כנראה, כי קלעו לרגש הכבוד שלו. ודאי שנזכר א. כמה פעמים לא השיבותי פניו ריקם כאשר זקוק היה לי. על כך ענני בנעימה של טרוניה, כי כבר בא בדברים עם מפקח התחנה של „בריסק פוליאָסקי״ והלה מוכן להעסיק בעבודה פועל בשם זנון חולאָביוּש שיתייצב לפניו במשרדו. מכתב אליו לא יתן, כמובן, בידי, אולם די בכך אם אזכיר שמו ושעת השיחה.

במצב־רוח מרומם הודיתי לא. ולאשתו וחזרתי לביתי.

למחרת ב־1 ביולי 1941, בשעה 6 בבוקר, כבר הגעתי לתחנה ובצעדים בוטחים נכנסתי ללשכתו של מפקח התחנה בריסק־פוליאסקי 4־א., וויצ׳יצקי. אמרתי לו, כי נשלחתי ע״פ המלצתו של המהנדס א. המפקח שאלני למקצועי. עניתי כי צייר־שלטים הנני. בלי לקבוע לי דרגת־שכר קרא מן החדר הסמוך לחייל גרמני ואמר לו: בבקשה, הנה פולני לרשותך, הראה לו מקומו ועבודתו והוא יבצע את המלאכה.

הרעד עבר בעצמותי. מי יודע אם לא פח טמנו לי, אלא שעד מהרה התגברתי ושאלתי את המפקח כיצד אבוא בדברים עם החייל. על כך ענני, כי אין מה לדבר עמהם — אני אקבל מידיהם שלטים רוסיים או כתובות־קיר ודוגמאות של כתב ותוכן בשפה הגרמנית ואין עלי אלא להעתיק. ואשר למשכורת, הריהי משולמת ביום השבת. לבסוף שאל לשמי ולשם משפחתי.

שמח הייתי כי הרגשתי בחוש, שאין המפקח יודע מוֹצאי, ועניתי: חולאֶביוש זנק. כאן שאלני מופתע: זנק? הבינותי כי שגיתי, אך עשתונותי לא אבדו ועניתי כי חברי קוראים לי זנק וכי כך, בדרך הקירבה, הרגשתי יותר טובה. החייל הגרמני הפסיק את השיחה והעיר כי חבל על הזמן, שזה למעלה משבוע הם נמצאים במקום ואין רואים עדיין אות גרמנית.

התחלתי בעבודה. החייל אינו מתפעל מעבודתי ורוטן קללותיו על המלאכה המקולקלת. אני שומע את מלמולו כי בדרך זו, כנראה, מנהלים החזירים הפולנים את פעולות הסאבוטאז׳ה שלהם. אני מבין דבריו ואין בידי להועיל. אני מנסה להצטדק, מסביר לו בתנועות־ידים מלוות מלים פולניות, כי הנני רגיל באותיות הכתב הפולני והרוסי, ואילו בגרמנית ובגוטית עדיין איני שולט. בערב, לאחר העבודה, הנני חוזר על תרגילים הרבה ולאט־לאט משתכללת עבודתי והחייל רווה נחת עד כדי כך, שביום השלישי נתן לי במתנה ככר לחם במשקל ק״ג אחד.

לא היו בידי מכחולים ובקשתים מאת החייל. שאלני אם יודע אני היכן היהודים מתגוררים, כי אצלם אפשר לקבל הכל. רעדה אחזתני. לשדוד אצל אחי בני עמי? ולא עוד אלא שיכירוני מיד ובלא כוונה יגלו את זהותי האמתית. נחפזתי ועניתי, כי היום אפשר בלי מכחולים, אלא שזקוק אני להם למחרת. אמר החייל שנלך מחר. נענעתי לו בראשי לאות הן. למחרת בבוקר באתי לעבודה ובידי שני המכחולים ובחיוך של נצחון הנחתים לפני החייל בהערה בדרך־אגב, כי נתחייבתי לשלם מחירם בשתי ככרות לחם. נתקצף החייל ואמר: ודאי שקניתם מידי פולני ארור, ואילו אצל יהודים היינו נוטלים אותם ללא פרוטה. בתנועות ידים הסברתי לו, כי קניתים מידי אשה שבעלה נהרג בעת ההפצצה ולה ילדים קטנים שנים, ובשביל לשכך את כעסו של החייל סחתי לו, שהבטחתי לאשה מחצית הככר משלי מדי יום ביומו וכי אני לבדי אשא בחוב. הדבר נגע, כנראה, ללבו, כי לעת־עתה הביא לי ככר לחם. כך עברו־חלפו שבועיים. לא ידעה משפחתי חרפת רעב. כמה מבין מכרי ניסו בדרך שלי ולא עלה בידם. מקץ שבועיים של עבודה כבר מילאתי את תפקידי כנוצרי על הצד היותר טוב. אף כי עדיין לא היתה בידי תעודה כלשהי על נוצריותי. בעיר סובבות שמועות על גיטו שזוממים להקים, אלא שאין יודעים עדיין זמנו ומקומו. דבר־מה ממשמש ובא. אין יודעים כלום בוודאות ואין להציל דבר מפי המכרים שבשירות המשטרה. אפשר יודעים הם ואינם רוצים לומר, ואפשר אף הם אינם יודעים כלום.

חלפו שלושה שבועות משעת כניסתם של הגרמנים לעיר. ביום ב׳ בשעה 6 בבוקר, כהרגלי במשך שלושת השבועות האלה, אני הולך לעבודה. מיד ביציאתי מן השער הבחנתי, כי אין העניינים כשורה. ליד כל שער ניצבו שני גרמנים. לצאת מפתח השער נתנו, אולם לחזור ולהיכנס לאו. נסיתי לחזור בשער אחר, אולם החיילים ניצבו בכל מקום. כיון שכך שיויתי עוז לפרצופי. צעדתי בטוחות לפני, ראיתי בודקים תעודות אצל האנשים וידעתי מה כוונה בדבר. הצלחתי להגיע עד קצה רחוב השלושה במאי פינת שירוקה וראיתי בצדי הרחוב מכוניות מכוסות מלפניהן באברזין ופתוחות מאחוריהן. ראיתי שהן טעונות יהודים. ובפי כבר מוכנה היתה התשובה לשאלתו של הגרמני הראשון אם יפנה אלי, והיא, שאבקש ללוותני לעבודה כדי להוכיח להם, שאני מן המועסקים בעבודה. אלא שהללו, שהיו עסוקים בבדיקת ניירותיהם של רבים לא שמו לבם אלי, מן הסתם מתוך ההנחה, כי לא אמלט מידי האחרים. ואכן, לא איחרו אלה לבוא. שואלים לתעודה — היהודי הנך אם פולני? אני מגלגל בידי את העתון הגרמני, שמעוטפות בו שתי פרוסות הלחם הצבאי שנטלתי עמי לעבודה. זה צורח: סחוב אותו, את החזיר, אל המכונית, וזה נוהם כחיה בפולנית: היהודי אתה או פולני? ראיתי שאין דרך לפני, כי אם להעלות מכיסי את תעודת־הזיהוי הרוסית. אולם בו ברגע נזכרתי כי יש עמי פנקס עובד־הרכבת ובו תצלומי, וכי הלאומיות אינה מצויינת בו. עד שמסרתיו לידי החייל האחד הוריתי לשני בידים, כי עובד הנני ועשיתי עצמי חרש לריטוניו של השלישי. בינתיים יצאו כמה אנשים אחרים. החיילים נפנו אליהם ואני נזדרזתי להסתלק מן המקום. וכשביקשו חיילים אחרים לזהותני הוריתי באצבע על הקודמים, כלומר, ההם כבר עשו זאת. וכך בזכות תנועות אלה והקריאה אַרבייט! (עבודה!) הצלחתי להגיע לתחנה. החייל פגשני בהעויות־פנים של רוגזה על איחורי. הראיתי לו את פנקס הרכבת ונסתברה לו הסיבה. סיפר לי, כי במשך היום עומדים לשלח את כל הגברים היהודים מבני 17 עד 50 מבריסק לגרמניה, שם ילמדום לעבוד. שאל אם רבים הם היהודים במקום זה. עניתי, כי לדעתי עולה מספרם לכמה אלפים. עדיין כ״כ הרבה מהם בחיים? — תמה החייל. סבלי ביום ההוא אין לשער. לבי דפק בחזקה: מי יודע אם עוד אמצא איש מבני־ביתי בשובי לעת־ערב מן העבודה. מתוך הרוגז והרוגש תקפוני כאבי־בטן. למזלי נסתלק החייל מן המקום. יצא

העירה לראות כיצד חוטפים יהודים. כאשר חזרתי הביתה נפלה אשתי על צווארי בבכיה מרה. שכנתה, פולניה, סיפרה לה, כי במו־עיניה ראתה שהעלוני למכונית. שאלתי לגיסי ואמרה לי כי החביאתו מתחת לערימת העצים. מקום המחבוא הזה הוכן עוד קודם לכן. גזרי עץ שאורכם מטר אחד ניסרנו לשניים ועד לגובה של חצי המטר הנחנו גזרים אלה וכן הנחנו מן הצד הקדמי. הנכנס למחסן אינו יכול להבחין כי משהו אינו כשורה. ובשביל שלא יהיה צורך לסתור את הערימה כשיגישו את האוכל לחבוי מתחתה הוצא גזר העץ החצוי ואחר כך הוחזר למקומו. שאלתיה אם ביקרה אצל הורי וענתה כי ניסתה לעשות כן, אולם חזרה בה, מאחר שנתקלה בדרך בגוויות יהודים הרוגים. הורי גרו בביתו של אוקראיני, שאף בימי שלטון הסובייטים בעיר לא נרתע מלדבר בהם סרה. אולם החזיק טובה לבני־משפחתנו שלא מסרוהו לידי הסובייטים, ואף כי הוא אנטישמי גדול היה מצהיר בפני הגרמנים שעברו מבית לבית לשאול אחר יהודים, כי אלה אינם בנמצא בביתו. מדי ערב בערב הוא בא ומשתבח כמה נאמן הוא לשכנו, וכמובן שלעולם לא הלך בלי מתנת־יד. ידידות זו האריכה עד היום בו יצאה הפקודה בדבר הגיטו.

שלושה שבועות נוספים עבדתי בתחנה תחת השגחתו של החייל. רגשי־אמונו אלי גברו והלכו, וברור היה, כי אף שמץ חשד לא עלה על דעתו. כל פעם שנודעה לו שמועה כלשהי הנוגעת ליהודים, מיד שיטחה לפני מתוך רצון לגרום לי קורת־רוח. פעם אחת בא אלי בנשימה עצורה, קראני ללכת אחריו החוצה לראות כיצד היהודים עובדים. לא היתה לי ברירה והלכתי עמו. המראה שנתגלה לעיני היה איום ונורא: כמאתיים יהודים כבני חמישים ולמעלה דחוקים יחד ברחבת התחנה נצטוו לצאת חמישים־חמישים בריקודי הורה וחתונה. הם מוקפים גרמנים, פולנים ופועלי רכבת, מוטות ברזל בידיהם ומנחיתים מכות על ראשי האומללים. זעקות הכאב והבכי המר עשויים היה לרכך לב זאבי הטרף, אולם הגויים צוחקים ונהנים. לא נמצא ביניהם אף אחד לעזוב את המקום מחמת צער או בושה. כמה פולנים הלשינו על היהודים ממכריהם. הנה מעצמת המכות כורע אחד, והנה שנים־עשר נופלים על פניהם. ובוודאי ביקש אותו גרמני להרגיע את מצפונו ולהיווכח, שהיהודים הארורים הוציאו את נשמתם לפיכך הוא עומד ומאיץ בפולני, האוחז במוט ברזל, להוסיף עוד מכה אחת אפים. לאחר כך נצטוו היהודים הנותרים בחיים לגרור את המתים במרוצה אל בית־הקברות. רבים נדחקים למלא אחר הפקודה, כדי להיפטר בדרך זו מריקוד הזוועה. יהודים בעלי זקני־מידות לבנים אצים רצים, נושאים את המתים. אבנים נשלכות אחריהם, ואף כי קרוב בית־הקברות כורעים ונופלים שני יהודים נוספים. בשעה אחת נסתיים הטקס הקדוש שנערך בהשראת התרבות הגרמנית המנצחת. לאחר שלושת ימי הרציחה נפסק הטבח ליום אחד. במשך שלושת הימים האלה נעלמו למעלה מתשעת אלפים יהודים מגיל 15 עד גיל 60. וכדי שהיהודים לא יתאוששו חלילה נקראים נכבדי העיר להתייצב לפני השלטונות הגרמנים בבית המהנדס מאצקיאֶביץ׳. ואלה שנקראו לבוא: הא׳ רוזנברג, עובד הבאנק העממי, בעל קומה ושיער לבן, פניו נאים וצעירים ומצחו חרוש קמטים, בנו של הא׳ לאנדוי מהבאנק ברח׳ דומברובסקה, ד״ר סארנאקר ורופאים נודעים אחרים וכן עסקני־ציבור ותיקים. עמם הלכו גם כמה נשים יהודיות שלא נקראו לבוא. אלה קיוו להיוודע על גורל בעליהן, שנעלמו במשך שלושת ימי הדמים. ביניהן גם בתו של לאנדו מרח׳ פיוטרקובסקה, שנישאה לעוה״ד אדונסקי (נותרה בחיים, הסתתרה בביתו של נוצרי), נכדתו של ר׳ ברל קאנדיסברוט החובש מרח׳ דומברובסקה, העלמה חרלש ועוד. אבלים וחפויי־ראש יצאו בכיוון למפקדת הגסטאפו. שם נאמר להם, כי הם האחראים לציבור היהודי במקום, כלומר לכל חבלה בעבודה ובנפש, כי על כל גרמני הרוג יוצאו 200 יהודים להורג, ולמען ידעון ויראון נתכבדו בו במקום במנת אלות ואגרופים. בנשים לא נגעו, ואולם כפי שסופר — ואפשר אין זו אלא רכילות בלבד — הובאו הנשים לחדר מיוחד ושם התעללו בהן כאוות נפשם החייתית. לבסוף נצטוו להכין עד ליום המחרת, שעה 12 בצהריים, חליפות בגדים בשביל מאתיים איש, משרוך נעל ועד למעילים עליונים משובחים ומגבעות, ואם לא יירו ככלבים.

לנשים הובטח כי כעבור 10 ימים יוחזרו בעליהן לבתיהם. הד״ר לאנדוי שביקש, כי תאריך מסירת הבגדים יידחה לשלושה ימים, שוב הוכה נמרצות. ביום ההוא נראו נשים יהודיות כבודות רבות סובבות על פתחי בתיהם של יהודים. נילוו אליהן גברים הנושאים בידיהם מזוודות לאסוף הבגדים. הנשים שנקבעו לכל רובע ורובע לא פסחו אפילו על בית אחד, בו גרו יהודים בשכנות עם נוצרים. ומעשים שליחות־ציבור דפקו על דלתו של נוצרי, ומשעמדו על טעותן נסוגו בבושת־פנים.

בשעה 6 אחה״צ חזרתי מן העבודה ולאזני הגיעו צעקותיו של השכן: הסתלקנה מביתי, יהודיות! עוד מעט יבואו ויאמרו כי מחסה אני נותן ליהודים. אני זוקף אזני ושומע: — „אולם, אדוני, בידנו כתובת, כי בחצר זו מתגורר יהודי בשם ל. ג.״. והשכן לעומתן: „בשכנותי אין יהודים גרים ואילו היו מתגוררים וידעתי מכבר כיצד לנהוג בהם״. כאן בא לעזרתו בנו של בעל־הבית, ילד בן 7, ואומר: „הדוד אינו יודע, אך זה עתה בא מטירספול. מאז שנכנסו הרוסים מתגורר בשכנותנו יהודי, בעיני ראיתי נרות דולקים על

שולחנו בלילות השבת." ואז נצטעק הדוד: „בואו ונראה את היהודי פנים אל פנים". למרבה המזל נכנסה אותו הרגע בעלת הבית ובקול נמוך, כדי שלא ישמעוה בחוץ, אמרה: „אל תצעק כך בקולי־קולות, מי יידע במה יסתיים כל זה, במקרה אדם הגון הוא היהודי שלנו. לו נתגורר אחר במקומו בימים ששלטו כאן הרוסים מי יודע היכן היינו באים". בשקט ובאדיבות ליוותה את הנשים היהודיות החוצה והורתה על דלת ביתי. השתיים נכנסו, היו לבושות נאה, האחת, אשתו של הד"ר יפה, השנייה, אשתו של רופא השיניים, ד"ר קיבליצקי. הן נתבלבלו מעט למראה הלחם, העגבניות והירקות האחרים המונחים על השולחן. בקצרה, סיפרו על המקרה בביתו של השכן, מעירות, כי שכנים טובים לנו, ועד היום איני יודע אם נתכוונו לבעלת־הבית או לאחיו של בעל־הבית. הזמנתין לאכול עמנו יחד, ולא היה צורך להפציר בהן הרבה, ואף קראו פנימה לשני הגברים שהמתינו להן בחוץ. אשתי הזמינה גם את הגברים לסעודה, אף כי הם נשתוממו על המראה, בזכרם כי רעב כבד שורר בעיר. סיפרתי להם כי הנני עובד, ואינני מגלה, כי כנוצרי אני נחשב במקום עבודתי. אחר כך סיפרתי להם מה שראו עיני בתחנה. הנשים סיפרו שבעליהן הסתתרו אצל נוצרים, אולם מי יודע כמה זמן עוד יצליחו להינצל מצפרני התליינים וכי מוטב היה לו הוקם הגיטו. איסוף החפצים ייעשה ביתר קלות וכן לא יהיו החיים הפקר כדי כך. כל פורע או גרמני היודע היכן מתגורר יהודי בין נוצרים שודד וחומס וכאשר יתאווה יאנוס וירצח. ורבים המקרים כגון אלו בעיר. מצב זה השורר בעיר בוודאי הגיטו טוב הימנו.

ואמרתי אני את דברי: ואלו חיים יהיו אלה כשליהודים אין נותנים כרטיסי־לחם ואין מקבלים אותם לעבודה? פירוש הדבר, כי רק לזמן מועט בלבד נבטיח לנו את החיים, ואילו העולם מסביב ייסגר בעדינו. כאן, בחוץ, אפשר עוד לקלוט קצת ידיעות מן העתון, מפי נוצרים ובעיקר מפי פועלי רכבת העוברים בעבודתם ממקום למקום. וכדי להמחיש דברי הנני מספר להם את החדשה ששמעתי מפי פועל רכבת, ששהה 6 שעות בברנוביץ׳. שם רוכזו כל היהודים בשני רובעים ועוד טרם תוקם הגדר וכבר החלו בסחר־מכר. הפועל עצמו קנה מהם טבאק.

הגב׳ יפה הביעה דעתה, כי עוד צרות הרבה, סחיטות כספים ושפיכות־דמים נכונות לנו עד אשר יוקם הגיטו בעירנו. מי יודע כמה פולקסדויטשה נוספים יפנו לשלטונות הגרמניים בעיר בבקשת בגדים ועזרה והספקתם ודאי שתחול עלינו. אין זה מן הנמנע כי עוד טרם נזכה לגיטו נתחייב לשלם טבין ותקילין וכי מציאה תהי זו אם ניפטר במס של שני מיליונים.

הגב׳ קיבליצקי מעירה, כי קרובה השעה שבע, היא שעת

התחלת העוצר לכל האזרחים ללא יוצא מן הכלל. פנתה אלי ואמרה: מאמינה אני, כי ידועה לך סיבת בואנו אליך. אשתי ניגשת אל הארון (ארון זה אך שלושה חדשים לפני כן רכשנוהו מידי פולני, שהבריח את הגבול לעבר הגרמנים, בחסכונותינו קנינוהו, ועתה אין למי למכרו ואין אפילו אחד בין מכירנו הנוצרים שיסכים לאחסנו אצלו, בדעתם כי בין כך ובין כך יפול לידם. הם מצטדקים בטענה, כי יש במעשה זה משום סכנה), פותחת את שלוש דלתותיו לרווחה ואומרת: בבקשה, טלו כל הדרוש לכן! בשימת־לב הן מבררות בגדי, בודקות ומקפידות שיהיו ללא רבב וללא טלאי, כדי שלא ייעלבו חלילה האדונים הנכבדים. לבסוף נטלו רק חליפה אחת, שתי כותנות וזוג נעליים חדשות. כל השאר פסולת הוא — אמרו, אף כי בארון תלויים בגדים טובים נוספים. עגומי פנים נפרדו, מודים במיוחד על הסעודה המשביעה.

מרכז החדשות והאסונות המתרגשים על ראשינו עובר לרח׳ דלוגה, שם בית־הספר „תחכמוני", ובחצר „חברה־קדישא". בית־החומה הקטן, ששימש משרד לקהילה היהודית, נהפך למחסן הבגדים והחפצים, ולא היה כמותו מחסן בעיר בריסק כולה למבחר בגדים כגון זה.

עוד טרם יוקצה מקום לגיטו וכבר הגרמנים יודעים היכן ניתן להם להשיג כל מבוקשם. הנה קרבה ובאה מכונית־טקסי צבאית, קצין יושב ליד הנהג וכמה פולנים מאחור. אני מכיר את הפולנים האלה, בני עירנו, גם הם מכירים אותי, אלא שמתנכרים. הם מורים לקצין על בניין הקהילה. הקצין יוצא לאיטו מתוך המכונית ושואל ליהודי אחד על המחסנאי. הנשאל הוא, במקרה, מפני העדה, חבר ועד הקהילה, (את שמו איני זוכר, בעל הבית בפינת הרחובות שירוקה וקושציושקו, שם גם דירתו, חשוך־בנים, כבן 60). היהודי עונה לו באדיבות, כי הוא מבין למה בא וכי לשם כך עליו לפנות תחילה ליו"ר הקהילה היושב כרגע בבית־הספר. תשובתו של הקצין באה בצורת שתי סטירות־לחי מצלצלות, מכאיבות ומביישות. מעוצם המכות נפל היהודי לארץ. הקצין פונה לאחוריו, מחפש בעיניו אחרי קרבן חדש, אלא שכל היהודים שהיו שם וראו את המעשה נמלטו בבהלה. שני הפולנים שנתקרבו בינתיים אל הקצין גועים בצחוק, הם מהניפים לקצין זה שגילו אינו למעלה מ־25.

(עוד לפני שהוקם הגיטו, נדחקו רבים מבני־הנוער היהודי, בחורים ובחורות, לעבודה בועד הקהילה. אחד, ממכרי הטובים, לא אזכור שמו, מיוצאי העיירה פישטאץ׳, עבד בבית־המסחר למנופאקטורה של האלמנה מארגוליס ברחוב דומברובסקה, נתמנה מחסנאי. בעל קומה בינונית היה, מגובנן, זריז מאד, מוכשר לעסקים והשפה הגרמנית רהוטה בפיו).

משהבחין המחסנאי במכונית הבין כי באו אליו ויצא החוצה. לפליאתו ראה שנעלמו היהודים שנצטופפו תחילה. לא ידע אם להושיט ידו לקצין או לא. עלוב היה במעמדו זה ואת פניו המריץ לחייך. שאל: במה אוכל לשרתכם? הקצין השיב בחיוך ציני: אתה יושב הראש היהודי?

— אני המחסנאי, אלך ואקרא ליושב הראש.

הקצין בלעג: מהר והזדרז!

הקצין ושני הפולנים הלבושים אזרחית נכנסו למחסן. כיוון שזה רק אתמול הובאו הבגדים עדיין לא היה הסיפק בידי העובדים לבררם, לערכם ולתלותם על קולבים. נגרים עבדו בהתקנת מַדפים, צעירים בלתי מגולחים עסוקים היו בבירירתם ובמיונם של הבגדים. הקצין נכנס בלא ברכה. צוחק ואמר אל הפולנים: במו עיניכם תראו שנלמדם סדר ויחס הוגן לאנשי־תרבות. אף נלמדם להיראות כבני תרבות. אילו אני במקומכם לא הייתי נוטל מאומה אצל יהודים מזוהמים אלה, רק את נפשותיהם הייתי נוטל! געה בצחוק גדול. הפולנים מחניפים לו בחיוכיהם וממשיכים לבחור לעצמם בגדים מתוך הערימות; אף על עניבות לא ויתרו, דבר לא החסירו. ויש להם טענות, שלא התקינו להם ראי גדול ושחסרים כפתורים לשרוולים. השיב לו אחד מן העובדים, כי אך יום ראשון הוא לעבודתם. בלי דיבור של פרידה עזבו את המקום והלכו להם במכונית. כעת הופיעו יושב הראש והמחסנאי. „חבל שאיחרת לבוא" — אמר אחד העובדים אל יוה"ר. — „היינו הך, אך מכות חסכתי לי" — עונה לו יוה"ר — האם בכוחי להתנגד לליסטים אלה? אמנם, הוחלט אתמול בגיסטאפו, כי המאיור רודה בלבדו מיופה כוח לקבל את הבגדים. צרה גדולה מזו, היום נקראנו למשטרה ברחוב קרוטקה והודיעונו, כי אם לא תצליח הקהילה היהודית לאסוף במשך חמשת הימים הקרובים 5 מליונים רובלים, יוציאו עלינו גזירת גירוש. אך כלום בכוחנו הוא לאסוף סכום כזה? לא, והרי אין קונים כלום מן היהודים. קשה ביותר פעולת האיסוף כי אנו פזורים בכל חלקי העיר. נסיתי לדחות את התאריך עד אשר נהיה כולנו מרוכזים בגיטו, והם אינם מסכימים בשום פנים ואופן. אתם כאן הזדרזו נא בהתקנת המדפים ובמיון שיהיה המחסן מסודר וערוך. העיקר, עליכם להתגלח כל יום וללבוש נקיים, רואים אתם עם מי יש לנו עניין. הם רגישים מאוד, האדונים הללו. ואתה — הוא פונה אל המחסנאי — שלח לכנס לאסיפה את חברי המועצה לשעה 4 היום אחה"צ.

למחרת מחזרים זוגות מכובדים רבים על בתי היהודים לאסוף כספים. גם לי נמסר מידי הזוג שבא לביתי פתק מטעם הקהילה, וזה תוכנו:

— הננו פונים אליך, אדון נכבד, בבקשה להשתתף בפעולה בה תלויים חיינו. החלטנו לשתפך בסך 3000 רובל. בכבוד — מועצת הקהילה היהודית בבריסק.

בת הזוג, בתו של הקבלן ליכטנברג, היא מכרה וותיקה שלי. משפחתה התגוררה בבית הורי. היא הופתעה לראות, כי הנני מתגורר בשכנותם של נוצרים. יש לקנא בך — היא אומרת — כיום הנך מתגורר בין הנוצרים וכאשר יוקם הגיטו, ניתן לשער, כי הבתים השייכים לאביך ייכללו גם הם בשטח הגיטו, אלא שהכל תלוי בהצלחתנו לאסוף את חמשת המיליונים.

עניתי כי כל רכושי במזומנים אינו עולה על 1200 רובל ואין בידי, לצערי, לשלם הסכום שהוטל עלי, אלא שהנני מעמיד לרשותם את כל הרכוש שבביתי. היא אומרת, כי משפחות רבות שהוטל עליהן לתת חלקן בסך אלף רובל מוסיפות ברצונן הטוב ונותנות 2000 רובל.

זה למעלה מחודש ימים שהנני עובד בתחנה כצייר שלטים. בתחנה ועל סביבותיה רבה הזוהמה וגדול הליכלוך. אין ניכר כלל הנקיון, שהגרמנים, לפי דבריהם, מצטיינים בו כל כך. יום אחד הובאו לשם אלפי יהודים. כמה מהם הכרתי כבעלי זקנים ארוכים. כעת זקניהם נתקצרו או שנתגלחו. תפקידם לטאטא ולנקות, לשרוף את האשפה ולחפור בורות. קרוב לשתים־עשרה, מופיעים אנשי־צבא ונוסף על הנשק מצוייד כל אחד באַלה עבה. מורגשת מזימה. אין מכריזים על שעת־הצהריים. ישב מי להינפש, מיד מנחיתים על ראשו מהלומות אכזריות בתוספת צריחות: בעבור הריגת הז'נדארמים שלנו הלילה.

שני יהודים נפחו רוחם בתחנה, ורק ארבעה אנשים הותרו לקחתם ולהביאם לבית־הקברות. הנותרים לא חזרו עוד לביתם ולא נודע היכן נרצחו.

שאלתי את החייל מפני־מה מועסקים היהודים בעבודה, הרי אין חסרים פולנים מחוסרי־עבודה. השיב החייל, כי לפולנים צריך לשלם, ואילו ביהודים צריך רק לירות, חבל על הכדורים, ולכן מחסלים אותם באופנים אחרים. שוב אני שואל: והמכות האכזריות ליהודים למה? משיב החייל, כי „אילו שמעו לי הייתי מצווה לקברם חיים. והתדע מה עוללו יהודים ארורים אלו בלילה האחרון? הרי ירו על הז'נדרמים שלנו, ואם נרשה להם לזקוף קומתם, יחבלו גם בכם, הפולנים. ועדיין אנו נוהגים בהם במידת הרחמים". לא יכולתי לעצור ברוחי ואמרתי לו, כי במשך שנים ארו־כות התגוררתי בשכנות עם היהודים והנני מכיר בטיבם. אינם מסוגלים כלל למעשה כזה בזמנים כאלה. אינני סבור שהם עשו זאת. אין כאן אלא פרובוקציה. תוך כדי כך הופיע הלויטננט הממונה על התחנה. החייל סח לו מה ששמע מפי כדי לעורר חשד עלי. הלויטננט, גרמני כבן חמישים, ממוש־קף, מראה פניו לא כשל צמא־דמים ועיני־תכלת שקטות

לו. הוא אומר כי בכל־זאת היהודים הרגו את הז'נדארמים. ואני משיב לו, באומץ ומתוך יאוש, שאיני מאמין בדבר וכי אין זה אלא מעשה־פרובוקציה. בלי רוגז שואל הלויטננט: ויד מי בדבר? ואני מהרהר ביני לבינו מה דברים אשיב לו. לומר את האמת, פירוש הדבר לסכן את חיי, אף כי עיני הלויטננט שוקטות. ואני משיב: האוקראינים חותרים תמיד לנקום בפולנים ופותחים ביהודים. הלויטננט מקשיב בהתענינות (השפה הרוסית רהוטה בפיו) ואומר: והרי הוכח על־ידי הגסטאפו כי כן הדבר. אין בדעתי להתווכח עמו, אף־על־פי־כן הנני מסיים ואומר, שהם — כוונתי ליהודים — אינם מסוגלים למעשה כגון זה. הוא ממצמץ עצבנית בעיניו ומפטיר: אולי.

תושבי בריסק עוסקים בניחושים אימתי יקום הגיטו. נודע, כי בוארשה נוסד הגיטו אך השנה, כלומר, לאחר שנתיים של שלטון גרמני בעיר. רבים מביעים דעה, כי רצוי שיקום הגיטו ככל המוקדם. אין לשאת עוד את מעשי השוד, הכרוכים ברצח ובמעשי־אונס לעיני בני־הבית. ואין איש, ואפילו בין חברי המועצה, יודע, איזהו השטח הוקצה לתכלית זו. יש אומרים, כי מכשירים את מגרש הספורט של „ז'.ק.ס." שמעבר למוכאביץ הנהר, מתוך סיפוח שטח נוסף וגידורו בחוטי תיל. אחרים סבורים, כי לא ייתכן הדבר בשל מסילת הברזל העוברת לחלם במקום זה. הכל מרעידים ומפחדים ואין אחד מעז לבדוק במקום המעשה. אני גומר אומר בנפשי לבחון מה אמת בדבר. למחרת בצהריים הנני מבקש את האופניים מאת החייל תמורת כמה סיגריות, שהחיילים תמיד נצרכים להן, ויוצא בדרך קוברין לעבר רחוב יאגלונסקה. על הגשר שמעל לפסי־הרכבת שומרים ארבעה ז'נדרמים חבושים כובעים חומים. הרהרתי בנפשי, כי אילו ידעתי זאת לפני כן בוודאי לא הייתי יוצא לדרך זו, אלא שאיני יכול עוד לחזור בי. שני הז'נדארמים מצד זה של הגשר כבר נתנו בי מבט ואין כל סימן במקום זה לתנועה אזרחית. לכן אני ממשיך בדרכי. ז'נדארם אחד עוצרני, שואל למגמת פני. בגדי העבודה שלי מוכתמים בצבעי שמן. הנני מורה באצבע על הכתמים, אחרי־כן על האופניים שהם גרמניים, מוציא מכיסי שלושה צ'רבונצים ומנפנף בהם. בדרך זו הנני מסביר לו, כי נשלחתי העירה לקנות צבעים. הז'נדארם מניח לי ללכת בדרכי. בצד השני של הגשר שוב עוצרים אותי. אני מורה כלפי התחנה והז'נדארמים שמאחורי וממשיך דרכי ברוח אמיצה. עתה אני טס על גבי האופניים בכיוון למוכאביץ לראות בעיני מה מתרחש שם, אם אמנם מכינים קברים לקראת החורף הממשמש ובא. ומה נדהמתי כשראיתי ז'נדארמים עומדים ברחוב ביאלוסטוצקה סמוך לכנסייה הרוסית ואינם מניחים לעבור לא לעגלות ולא לאופניים, כי זו הדרך לבית־הסוהר.

רציתי לחזור לאחורי, כי אין בפי תירוץ המניח את הדעת לכשיעצרוני. מוחי פועל במרץ, האופניים דוהרים, כעשרה מטרים לפני משמר הז'נדארמים אני מושיט ידי לפני, כלומר, נוסע הישר קדימה, אינם עוצרים, ליד גן הקיסר הנני פונה שמאלה במורד בכיוון למנסרה של מיכלזון. אני מגביר את המהירות, סוקר בגעגועים את הגן היפה שמימין, מצד שמאל עומדים בתי־האבן החדשים של ויניקוב, של מנטלמאן. אני מהרהר במשפחת ויניקוב היושבת בארץ ומה רע היה גורלה אילו נשתקעה כאן בבית נאה זה. בקנאה ובהוקרה אני מהרהר בהם, כי מי עיכב בידי אבי לעלות ארצה. מהססים היו בני ביתי, שמא לא תימצא להם שם הפרנסה ולא הבינו כי הנותן חיים נותן אפשרות לחיים ואין לסמוך על הגלות, אף כי פרנסותיה קלות. כעת כבר הגעתי סמוך למנסרה. מאמץ את מבטי להסתכל בעברו השני של המוכאביץ אם בונים שם. בלי משים נופל מבטי על גשר העץ, שני כובעים חומים לפני. לזאת לא פיללתי. האם גם המקום הזה הוא בגדר נקודה אסטראטגית שאפשר לפוצצה. הנני נזכר היכן אני נמצא ומהרהר מה תשובה תהיה בפי כאשר ישאלוני מה לי כאן. החלטתי לבדוק את המצב מרחוק מבלי לגשת קרוב למקום. אני קופץ מעל האופניים, מרוקן את האוויר מן הגלגל האחורי ומתקרב אל המים. אשה נוצריה, המתגוררת ודאי בקירבת־מקום, מכבסת לבנים. אני מברכה כדרך הנוצרים ואומר, כ הגלגל מוציא אוויר, גוחן אל המים, כמבקש לקבוע היכן החריר. תוך כדי כך הנני סח לאשה: מתי סוף סוף ניפטר מן היהודים? אומרים כי עומדים לקבץ את כולם יחד למקום זה. הנני מוסיף ואומר, כי סוף סוף אפשר יטוהר האוויר בעיר. האשה מחזירה מבט אטום ואומרת: כשם שנפטרנו מן הרוסים כן ניפטר גם מן היהודים, אלא שאין פירוש הדבר כי יבואו לכאן דווקא. הרוסים התקינו ושיפרו את המקום הזה ולא יהרסוהו לטובתם של היהודים, איני מאמינה בזאת, וביחוד שאין עושים הכנות כלשהן. את העצים הם מעבירים מכאן ולקוטלנה, לשם ודאי פניך מועדות, אסור לעבור מכאן. עתה ידוע לי הכל, הנני מנפח שוב את הגלגל, העת לחזור, עוד מעט ונסתיימה שעת הצהריים. הנני חוזר בדרך שבאתי. מחלונות בית ויניקוב מציצים עתה כמה נשים וילדים, פניהם זעומות, גם בעליהן הובלו אי לאן לפני שבועות מספר. בהגיעי לרחוב יאגלונסקה הנני מחליט לעבור ברחוב אוניה לובלסקה, הנני מאיט את הנסיעה. מחלונות בית־היתומים מציצים חיילים. הנני מאיט עוד יותר בהגיעי לבניין שם שכנה בשעתה הגמנסיה „תרבות", בה למדתי. הנני מהרהר במנהל המחמיר והקפדן, ליטואק, צהוב־השיער ומה עלה בגורלו. גם כאן משוכנים חיילים רבים. שעת הצהריים עוד מעט ותסתיימה, עתה אני מחיש את

הנסיעה, עובר ביעף לאורך רחוב ה־3 במאי ושוב הנני במקום העבודה בתחנה.

כששבתי מן העבודה הביתה, סיפרתי לאשתי ולגיסי על הסיור שערכתי. אשתי נוזפת בי על המעשה ואומרת, שאין כדאי מתוך סקרנות להעמיד עצמו בסכנה. היינו הך היכן יוקם הגיטו. הנני משיב, כי ידיעת הדברים תכריע את גורלנו אם לחיים אם למוות. אשתי מפצירה בי לבלי לעשות זאת עוד פעם.

פועלים רבים מתקבלים לעבודה בתחנה. גם בשביל לא־יהודים יש ערך רב לכיכר הלחם ולמרק שמקבלים במקום העבודה. הנני חושש שמא ייזדמן לכאן פועל שמוצאי האמיתי ידוע לו והריני מתחייב בנפשי. הנני נוטל עצה מאשתי ומגיסי. אשתי אומרת כי לאחר שנעבור לתוך הגיטו, ממילא לא אוכל לעבוד בתחנה. אף נודע לה כי יום לפני כן יצא צו מטעם הקהילה, כי היהודים מחויבים לענוד על זרועם השמאלית סרט לבן לא פחות מ־12 ס״מ ומגן־דוד כחול באמצעו. אותה שעה היא מַראה לי את שלושת הסרטים שהכינה ואומרת כי רוב היהודים בעיר כבר ענדו את הסרט. גדול הכאב ורב הצער. לא די בכל הפגעים שמצאונו, עלינו לסמן את עצמנו, ורע ומר לאלה שאינם עונדים הסרט. היא קוראת בשמותיהם של כמה מכרים שיצאו לרחוב בלי סרטים ובחורים נוצרים הסגירום לידי שוטרים. היהודים הובלו לרחוב קרוטקה, הוכו שם מכות נמרצות ואכזריות, ואילולא ראש־הקהל שפעל לטובתם במשטרה — בא, כמובן, בידים לא ריקות — היו נרצחים. הלא תבין שאין אתה צריך לעבוד עוד בתחנה, כי אך ימים ספורים בינינו לבין הגיטו.

יומיים נוספים המשכתי בעבודתי. הסרט מסביב לזרועי אני יוצא מביתי, בקרבת מקום לתחנה הנני מסירו בלב נפעם ונפחד שמא הבחין מישהו במעשי, וחוזר ועונדו בצאתי מן העבודה.

ביום השלישי באוקטובר שנת 1941 נקבעו הגבולות לגיטו בבריסק: לאורכו של רח׳ סנקביץ׳, מצפון כלפי דרום, מרח׳ דלוגה (שני הצדדים) עד לרח׳ שירוקה, צדו המזרחי של שירוקה עד לרח׳ קושציושקו. מקושציושקו עד לרח׳ קוברינסקה, מקוברינסקה (שני הצדדים) עד ליאגלונסקה — אלה גבולות חלקו המזרחי של הגיטו הגדול. במערב — מרח׳ סנקביץ׳, שני צדדיו של רח׳ דלוגה והחצרות הגובלות ברח׳ דומברובסקה מגודרות חוטי תיל עד ליאגלונסקה, רח׳ יאגלונסקה לאורך הקטע שבין דומברובסקה־דלוגה ועד מעבר לרח׳ קובריסקה משני צדדיו. שערי כניסה: ברחוב קושציושקו מצדו האחד של הגן; הצד האחר של הגן נחסם. השער השני במעבר מרחוב סטיפאן בּאַטוֹרי (רחוב פיאַטרובסקי) במרחק 20 מטר מן הכביש ליד הבתים. זה שטחו של הגיטו הגדול. הגיטו הקטן משתרע במקביל לגיטו הגדול אלא שבדרום היה גבולו צדו האחד של רחוב שפיטאלנה ולצד המזרח מקוצר והגיע אך לצדו האחד של רח׳ שירוקה ושער אחד לו ליציאה אל יאגלונסקה, כלומר, לעבור בו את הכביש כדי להיכנס אל הגיטו הגדול. כל האנשים היוצאים לעבודה, למשל, למנסרה (של מיכלסון), או לתחנת הרכבת בריסק פוליאַסקי, לעבודות הנקיון בגן הקיסר או לעבודות ממשלתיות אחרות, מחוייבים לצאת דרך השער שברחוב קושציושקו.

ה־15 בנובמבר נקבע ליום בו חייבים כל יהודי העיר וסביבותיה במרחק של 15 ק״מ ממנה, כגון קוטלנה והכפ־רים, להעביר את מושבם למקום שנועד להם ע״י מועצת העיר. על הצו חתום המאיור רודה. שלושה שבועות לפני ההעברה לגיטו יצאה פקודה חדשה, המטילה על כל יהודי מבן 6 ומעלה, לשאת טלאי צהוב עגול ברוחב לא פחות מ־10 ס״מ, אחד על החזה מצד שמאל ושני על הגב באמצע. ליהודים אסור להלך במדרכות, רק באמצע הרחוב. אחרי השעה 5 אחה״צ אסור ליהודי להימצא מחוץ לגבולות שנקבעו, וכל העובר על ההוראות יירה במקום. מעניין, השם גיטו לא הוזכר, כי אם „רובע היהודים״. מיום ליום נעשים החיים קשים מנשוא, וכמו להכעיס מתפרסמים כל הצווים בימי ערב שבת. על דבר הגיטו נודע עוד בתחילת אוקטובר ולפני שידעו את גבולותיו במדויק, כבר אפשר היה לראות יהודים מטלטלים צרורות כלי־המיטה, אולם לא רהיטים, וכשנתאוו החוליגאנים שנזדמנו בדרכם נטלו מהם הכל ועוד הוסיפו להם מכות נמרצות. לא היה מגן ליהודי. מבעוד זמן החליפו היהודים דירותיהם עם הנוצרים, שהתגוררו ברובע האמור, ורבים הוסיפו סכומי־כסף גדו־לים — ובלבד להבטיח לעצמם גג לראשם. לנוצרי, כמובן, מותר היה להוציא כל רהיטיו ורכושו, ואלו היהודי זכה בגג לראשו בלבד, הכל הניח בידי הנוצרי, מתוך תקווה להגיע לימים טובים מאלה וליהנות מעמלו כל הימים. ומרובים המעשים בנוצרים שקיבלו כספים מידי שלושה־ארבעה יהודים, שהבטיחו להם דירותיהם. לאחר כן היו פורצות קטטות בין השוכרים השונים, שנסתיימו כרגיל בנצחונו של החזק ביניהם. אולם גם הזוכה בדירה לא ברחבות זכה. כל דייר זכאי היה לארבעה מטרים מרובעים בלבד, מלבד הרופאים שאושרו מטעם הרשות והוקצו להם 6 מטרים לאיש. אלא שלמעשה לא נותרו לו לאדם כי אם שני מטרים. סבל רב משל כל האחרים נפל בחלקם של היהודים העניים, היושבים בצפיפות נוראה בבתי־המדרשות ובבתי־הקהילה שפרצו לשם בכוח.

מקור עיקרי לפרנסה בימים ההם היה המסחר בזהב, ואלוטה, שעונים ותלושי־סחורה שאפשר להשיגם בזיל הזול

מידי „נוצרים מהימנים". היה הכרח למכרם משום החלפת שטרי הרובל בקארבובאנצים.

במשך זמן עבודתי בתחנה נתיידדתי עם מהנדס בניין פולני מוארשה בשם טדיאוש בז'יזינסקי, בעל מפעל לבניין בוארשה. כאשר כבשו הגרמנים את גלילות המזרח של המדינה, נאלץ מטעם הוורמאכט להוציא לפועל כמה עבודות תיקון ושיפוץ של תחנות הרכבת בשטחים הכבושים. בז'זינסקי, כבן 45, מראה־פניו פשוט ורגיל, פקחי, קיבל עליו שיפוצו של בניין אחד בלבד ובמניין קטן של פולנים, שהביאם עמו מוארשה, התחיל בעבודה. בדרך מקרה נתוודענו. תחילה סבור היה שאני נוצרי. ידעתי גם ידעתי, כי בהיכרות מסוג זה צפונה לי תועלת בעתיד הקרוב. שמרתי על יחסי־ידידות עמו. לא המלצתי לפניו על פועלים פולנים וכאשר נתקרבתי אליו יותר הייתי מציע לו סחורה משובחת, גם ואלוטה, וכאשר האמון ההדדי גבר והלך גליתי לו שאני יהודי וביקשתיו להשתדל אצל מנהל התחנה שיתיר לו לקבל לעבודה פועלים יהודים, ועל ידי כך יוכל למלא את משאלות ההנהלה להוציא לפועל עבודות רבות אחרות. עברו למעלה מחמישה שבועות עד שהסכימה הנהלת הרכבת להצעתו והמהנדס ט. ב. פתח בעבודות ציבוריות בהיקף רחב, אלא שבינתיים פוטרתי מן העבודה, אך שמרתי על יחסי־ידידות עם המהנדס.

הגרמנים הודיעו, כי חובת העבודה חלה על כל הנשים והאנשים מגיל 17 ועד לגיל 60, ללא יוצא מן הכלל. אירגנו לשכת עבודה. כל זמן שלא נסגר השער על היהודים בגיטו חלה חובה זו גם על היהודים. ואכן, היהודים בלבד פנו ללשכת העבודה והם נשלחו רק לעבודות שחורות. הממונים עליהם, חוליגאנים, שנהגו בבחורות היהודיות כטוב בעיניהם. הנוצרים ההגונים נמנעו להופיע בלשכת־העבודה, ואילו מצוקתם של היהודים ופחדם אילצום לפנות לעבודות אלה, כיוון שלאחר העבודה זכאי כל יהודי לקנות חצי ק"ג לחם במחיר הממשלתי. בשטח זה של חלוקת העבודה ליהודים פעל מטעם הקהילה צעיר מוכשר, שלמה גולדשטיין, אביו היה מדריך לנגרות בביה"ס המקצועי „אורט". במרצו הרב השפיע על מפקח העבודה להעסיק יהודים בעבודות השדה בשטחים השייכים לעירייה. לאחר מאמצים רבים יצא הדבר אל הפועל. ומדי בוקר בבוקר בהשכמה אפשר היה לראות כמה מחשוביה ומיקריה של העיר, נשיהם של עורכי־הדין והרופאים, מטפחות לראשיהן והצבע על שפתותיהן כדי לשוות לפניהן מראה יותר צעיר. במעדרים ובאתים הם מתאספים בשעה שש ליד לשכת העבודה. מדוכאים וקודרים, בלי חיוך בפניהם, הטלאי המביש מפנים ומאחור, זעומי מבט מרעב, מכאב ומבושה שנעזבו לאין דואג, נתונים לחסד זה, עומדים הם שעות על שעות מצפים לעגלת האיכר להובילם למקום העבודה. וכל זאת היה „כדאי", כי בעבודה אפשר לאכול כרוב (כמובן בהיעדרו של המשגיח מטעם העירייה) והקלחים אפשר להטמינם היטב מעין רואה. והעובדות בשדות תפוחי־אדמה מספרות, כי המשגיח הממונה עליהן טוב־לב הנהו ומרשה להן לצלות על האש תפוחי־אדמה מעטים (הוא מפקיד אנשים לשמור בפני אנשי־הביקורת הגרמניים), כדי להשקיט הרעבון ולהוסיף כוח לאחר שבועות של כפן. אולם גם הטוב הזה אינו מאריך ימים, עד שתבוא הפקודה להתכנס בתוך גבולות הגיטו. ולעצמו של דבר, אנשים רבים מצפים ליום זה, כי אין להחזיק מעמד מפאת ההפקרות של השכנים מאתמול, הזורים מלח על הפצעים, תחילה במעשה השוד ואחרי־כן במעשי האונס. ברוב הבתים נלקחו הגברים והובלו אי לאן, ו„החדשות הטובות" שגויים אלה מספרים מפעם לפעם, כי במו עיניהם ראום מוצאים להורג ובמו אזניהם שמעו כי יהודי באראנוביץ' הוגלו מן העיר! הם עצמם שמעו מפי קומיסאר העיר, כי גם כל יהודי בריסק יועברו מן העיר, מאחר שאין במה להעסיקם. והרי מתקבל על הדעת, כי הגרמנים לא יאכילו את יהודי בריסק שאינם עושים כלום. והרי גם מנתם של היהודים אינה זעומה כל עיקר. 10 דק"ג לנפש ליום במחיר ממשלתי מקבלים כולם, בכלל זה ילדים בגיל 2. והלא אין הפולנים מקבלים אלא 20 דק"ג ליום.

אין מתירים אלא לחם לגיטו, ואילו שאר התושבים מקבלים רוב מצרכים ואפילו בשר, פעמיים בשבוע, במחיר רשמי נמוך. היהודים יודעים כל זאת, אולם מרוצים הם בכך, ובלבד שיניחום לנפשם בגיטו עד קץ המלחמה.

הנני הפועל היהודי הראשון אצל המהנדס ט. ב. ושכר עבודתי 100 קארבובאנצים ליום. זהו שכר העבודה הניתן על ידי המהנדס למומחים הפולנים. תמורתו אפשר לקנות בשוק השחור 4 ככרות לחם בני 2 ק"ג. כעת לא יסבלו לא משפחתי ולא קרובי. שבוע אחרי כן הנני ממליץ גם על אבי ומציגו כזגג לפי מקצועו. בזמן הראשון לועגים לו הפועלים הפולנים, עדיין יש לו זקן קצר והדרת פנים ולבושו בשעות העבודה נקי ומתוקן משל האחרים. הוא שותק תמיד ועיניו מפיקות עצבות עמוקה. במשך הזמן מתקרבים אליו קצת הפועלים ומשתדלים למשכו למעגל הויכוחים הפוליטיים, אבל רק לעתים רחוקות עולה הדבר בידם. וכשאבי מסביר להם פנים ומשיב על שאלות ההבאי שלהם בעניין הנוצרי, הם כביכול סוברים ומקבלים.

ברבות הימים גדלה והולכת האהדה של הפועלים הנוצרים לאבי וכל יום כמעט מביא לו מי מהם חלב, חמאה או דייסה. פעמים הוא מסרב לקבל מידם, שהרי ממילא יטלו ממנו הכל ליד השער, ואף יעניקו לו מכות, אך הפועלים זורקים אליו את מצרכי האוכל על חוטי התיל סמוך למקום־

מגוריו ואינם רוצים בשום פנים לקבל מידו תשלום. אבי תוהה ושואל: ראה נא, ראה, כל ידידי הוותיקים אינם מכירים אותי עוד, ומה מצאו בי הללו, הידידים החדשים? והוא מוסיף: יתן האלוהים ואפטר גם מידידי אלה!

כעבור זמן עלה בידי לסדר בעבודה גם את דודי אברהם גלוזמן, עשיר לשעבר, אשר בזכות עושרו הצליח לעת עתה להינצל מן הגירוש. וגדול אושרה של המשפחה שהצלחנו לסדר בעבודה גם את שתי בנותיו של הדוד. היו ממהרים לעבודה לא לשם הרווח, כי אם למען כרטיס העובד, בעיקר, כי מי שאין לו כרטיס־עבודה צפוי לגירוש.

מעמדנו הכלכלי נשתפר בביתנו, אלא שהמצב בגיטו בכללו איום. היציאה משערי הגיטו מותרת רק לבעלי תעודות־עבודה בתוספת אישור מידי המאיור רודה, ואילו צורר־היהודים הלזה אינו מאשר אלא לאחר השתדלות מרובה מצד המפעל הפולני, הטוען שזקוק הוא ליהודים אלה לעבודה. המהנדס ט. ב. השיג את האישורים בשבילי ובשביל אבי.

ממשמשים ובאים ימי החג, הימים־הנוראים. המאיור רודה מכריז רשמית על איסור התקהלותם של יהודים בכל מקום שהוא. והמועצה היהודית מפרסמת איסור זה במודעות חתומות על ידה.

כלפי חוץ אין ניכר החג. השוטרים עומדים על משמרתם כתמול שלשום. היוצאים לעבודה מקפידים ללבוש בגדים אחרים, טובים משל ימות החול ובכל הפנים שכינת האל משתקפת עצובה. אני ואבי איננו הולכים לעבודה, כי כך הוסכם ביני ובין המהנדס שקיבל מידי קילו תה, מצרך נדיר ויקר „בעבר השני". מעטים הם המתפללים ביום זה בציבור וגם ימים אלה אינם עוברים בלי תוספת צער. מיד לאחר ראש־השנה מתפרסמת פקודה, כי ליהודים אסור ללכת ברחוב ביחידות וכי כל קבוצה המופיעה ברחוב מן הדין שעל כל ששה אנשים יהיה אחד ממונה עליהם. טעמה של פקודה זו הוא, כי בדקו ומצאו, שעל אף כל תחבולות השמירה שננקטו, מוברחים מזונות לתוך הגיטו באופנים שונים. ונמצאו אנשים שהלשינו בפני המאיור רודה (הממונה על הגיטו), כי יהודים סוחרים־ומוכרים בגיטו והוטל מס־עונשין בשיעור של 10 מיליונים קארבובאנצים לסלקו במשך שלושה ימים. המס שולם במועדו.

הגיע יום הכיפורים. ביום זה לא יכלו היהודים לוותר על תפילה בציבור. אף כי ידוע היה, שמלשינים מצויים בגיטו, הביאו ר' שמחה זליג וגיסו ספר־תורה לבית־המדרש שבפינת הרחובות קושציושקו ופיוטרקובסקה, אשר רבים התגוררו בו בצפיפות. את המיטות סילקו והעמידון בחצר ואנשים מהימנים נקבעו לעמוד על המשמר מחשש בקורת. בתנאים אלה, כבימי ספרד, כדרך שהיו האנוסים מתפללים, התפללו יהודי בריסק, וחס וחלילה כי יישמע קול בכי בחוץ, והס הלב הכואב בייסוריו ומפרפר בעינויים. אין יודע אם שפר חלקם של המחוסלים או החיים הגוועים לאט לאט. מופיע יהודי בבית־המדרש ובשורה רעה בפיו על אודות דומאצ'בה העיירה, שם נעשית עתה פעולת החיסול ולא עלה להימלט אפילו בידי איש אחד. הבהלה השתררה בגיטו ובמקום תפילות על החיים לשמו יתברך, עומדים יהודים אדוקים ומבקשים על המוות שיבוא לגאלם. אין מקשיבים עוד לחדשות האחרות שבפי איש אחר המספר בלחישה, שבמו אזניו שמע מפי המאיור רודה, כי כאשר יהיו כל יהודי בריסק עסוקים בעבודה יינצלו מן ההשמדה. אולם, הכיצד אפשרי הדבר בבריסק, שאינה עיר של חרושת? באותו יום נתכנסה מועצת הקהילה היהודית לדון בבעיה הדחופה: כיצד להעסיק את כל יהודי בריסק שבגיטו. ההחלטה אומרת: כולם, בלי יוצא מן הכלל, חייבים לעבוד ומן הדין שהרשות הגרמנית תתן לעבודה זו גושפנקה של צורך מלחמתי.

יש אומרים, כי יתירו לנו ייצור פצצות, להועיל להם ולייעל אותנו. ונמצאו אנשים שמררתם מתפקעת מעוצר כאב וחרון, האומרים: אין כאן מקום לסנטימנטליות, תמות נפשי עם פלשתים, אולם איננו רוצים למות לבדנו בלי לחבל בהם. הללו כיוון שהביעו את הרהורי־לבם מיד נשתתקו. הרעיון הפרטיזני — רבים היו נוהים אחריו בסתר לבם, אולם רבו גם מבטליו. גרמה לכך המשטרה המאורגנת היטב לטובת הגרמנים, כמובן. ראש המשטרה, אחד שברח מביאלה פודלאסקה והגיע לבריסק, משה פלדמן שמו, ועמו הסגן, פועל דפוס שברח מוארשה, ולפקודתם כחמישים בחורים יהודים שלא חפצו לעבוד, אולם ידעו להבטיח לעצמם, בדרך הקלה כרטיסי־עבודה — אלה היו מפילים את מוראם על כל הציבור היהודי. אין לומר, כי כולם היו חדלי־אדם ובריות שפלות, אלא שיחסם היה אכזרי ביותר כלפי אנשים בלתי מוכרים להם וגדול היה מניינם של אלה בגיטו בריסק, ביניהם רבים שנמלטו מקוברין, דומאצ'בה, צ'רנובצ'יץ, ויסוקה־ליטבסק ומערים שבעברו השני של הבוג, כגון: ביאלה, מזריץ', שדלץ. מהם באו לבריסק מרצונם, מתוך תקוה כי אכן בעיר הגדולה יהיה קל יותר להינצל מפגעי הזמן הרע ולהיוותר בחיים. רבים נסחבו הנה בידי הגרמנים בתואנה שדרושים להם פועלים במקום, והכוונה היתה לעורר בהלה בישובי היהודים שהוצאו משם. קרוב לתשעת אלפים יהודים מבריסק הובלו אי לאן ואין יודע לאן.

פחד נפל על הגיטו לאחר יום הכיפורים כשפשטה השמועה שסגן ראש המשטרה, הוארשאי, הומת במרתף בית־הסוהר בידי שוטר יהודי. אינני זוכר את שמו הנכון,

דומני שהוא קאגאן, הסוחר בנוצות, כלומר, בנו הצעיר של קאגאן הנ"ל. סיבת הרצח: סגן ראש המשטרה שימש גם תובע לענייני היהודים ומסר לידי השלטון הגרמני קומוניסטים יהודים רבים וסתם אנשים ישרי־דרך. מנע כל נסיון של אירגון בסתר ומגע כל שהוא עם הפרטיזנים הרוסים. התושבים תיעבוהו ופחדו מפניו. בשעה עשר לפני חצות הלילה בא אצלו שוטר יהודי והודיע לו כי נתפס פרטיזן יהודי שעסק בתעמולה בין יהודי הגיטו והלה אינו עונה על שום שאלה, לכן היכוהו והטילוהו לכלא ואין יודעים מה לעשות בו. סגן ראש־המשטרה משפשף ידיו מנחת, על כי נלכד ברשתו קרבן חדש. הוא אומר לשוטרים: „אצלי יפצה פיו". פנס מאיר את הדרך לפניהם בכיוון לכלא. מעונה של מפקדת המשטרה הוא בביתו של הרב סולובייצ'יק ברח' ליסטובסקה, ואילו בית־הכלא הוא מנגד במרתף הבניין של הא' נירנברג. שוטר אחד פותח את הדלת והשוטר השני יורד ראשון, אחריו „התובע" ובעקבותיו ירד השוטר, הנועל מאחוריו מבפנים. לקול חריקתו של המפתח הסתכל התובע לאחוריו. אותו רגע שלף השוטר הראשון סַכין ונעצו בצוארו. התובע צנח לארץ מתבוסס בדמו. למחרת נעלמו שני השוטרים (לא ידוע לי אם נותרו בחיים). את גוויתו של התובע הוציאו משם. בינתיים נתפרסם הדבר לרבים בגיטו ואימת־מוות מהלכת בו. נקמת הגרמנים בוודאי צפוייה לבוא. כדי לטשטש ולשכך זעמו של המאיור הגישה לו מועצת הקהילה מתנות יקרות ערך ויפות — —

אני, אבי ודודי מוסיפים ללכת כל יום לעבודה ובחזירתנו נושא כל אחד מאתנו קצת דברי־אוכל מוסתרים היטב. בבואנו מצד רח' שירוקה ובלכתנו לאורך רח' סנקביץ' הננו מסתכלים מסביב אם יש ברנשים חשודים מחופשים. אולם קשה להבחין ולדעת, כי רבים הם. אנו צועדים בסכנת־נפשות וכל אחד מאתנו משתופף קמעא קמעא ומתקרב אל גדר התיל כל פעם שעגלה או מכונית עוברת בצד השני. בינתיים אנו מוסרים את המזון לאנשים המצפים לנו מן העבר השני כפי שמותנה מראש.

ביום כפור, בדצמבר, חזרתי מן העבודה ובתיקי פחמי־אבן. אשתי עמדה ללדת בימים הקרובים וחמרי ההסקה בגיטו מחירם יקר או שאין להשיגם כלל. אם יתפסו השומרים בשער את הטמון בתיקי אחד דיני למות, כי מצרך ממלכתי גנבתי. החלטתי להיכנס לגיטו דרך חוטי התיל. ליד החוטים עומדים מכרים. לפי האות שניתן הרימו את החוטים וריווחו כדי מעבר, ואני בפנים. אותו רגע בדיוק הופיע צעיר נוצרי מן המכרים והנחית שתי מהלומות־אש על פני. ידעתי, כי הוא משרת במשטרה וכאשר נסיתי להימלט מן המקום שלף אקדח וירה באוויר. נעצרתי במקומי, הצעיר ניגש אלי וציווה לפתוח את התיק, כיוון שמצא בו פחמים הוסיף להכותני מכות נמרצות. מתערבים מכרים, מגישים יי"ש, ומוסיפים לו 1000 קארבובאנצים וסוף־סוף אני נחלץ מידיו. ובעת השתייה אמר, כי אילולא אני מכרו היה יורה בי כבכלב.

מכל ימות השבוע יום ששי ושבת קשים ביותר לגיטו. שבת עגומה אחת, בשנת 1942, כאשר הגברים ממשפחתי, יחד עם עשרים איש אחרים, עומדים לחזור לגיטו ואין עליהם לעבור כי אם מרחק נוסף של 2 רגעים, וכל אחד מודה בלבו לאלוהים, שעמדו לו כוחותיו נגד כל פגעי השבוע, באים מולנו ברח' דומברובסקי, בכניסה לקושציושקו ליד השער, ארבעה ז'נדארמים ובוחרים מתוכנו ששה אנשים שגידולם נאה. כל אחד כמעט מתפלץ מפחד, שמא ייקרא הוא לצאת מן השורה. אותה שעה אין איש מהרהר בקרוביו ויקיריו, אלא דואג לנפשו. בין הששה שנבחרו היו גם אבי, ר' הרשל, ודודי, ר' אברהם. לאחרים ניתנה הפקודה להסתלק לצד הגיטו. אני מסתכל בז'נדארמים ומייחד ביניהם אחד שפניו כמדומה אנושיים יותר. סבורני כי אצליח לעורר רחמים בלבו. אני צועד קדימה, יוצא מן השורה ואומר לו בגרמנית: הנני בנו של האיש הזקן ורצוני לדעת מה להודיע לאמי. תשובתו היתה סטירת־לחי איומה. לחיי בוערת באש, אולם גדול מכאב המכה הכאב שבלב. הריני פונה לז'נדארם אחר ואומר: הרשה לי לבוא במקום הזקן, חזק אני ממנו. להרף־עין הוא בוחן אותי. הרהור בלבי: אפשר ונתקבלה בקשתי. אלא שמיד הרגשתי את נחת זרועו השמאלית, שכף ידה נתונה בכסיית־עור, על לחיי השניה סמוך לחטמי השותת דם. צנחתי לארץ. הז'נדרמים מושכים ומובילים את ששת היהודים. אבי מפנה ראשו בפחד אחורנית. אנשים הקימוני על רגלי ומובילים אותי לגיטו. כאן אני משתרע על השלג לעצור את שטף הדם מחטמי. קשה לי לחזור הביתה. מה אומר כשישאלוני לגורלם של אבא ושל הדוד. לא חלפה מחצית השעה ואל השער באה אשתי במרוצה, חרדה ומפוחדת, שואלת את השוטרים ממכריה אם לא חזרתי עדיין. הם הורו לה לצד משכני בשלג. סיפרתי לה בקיצור וביקשתיה ללכת הביתה להרגיע את בני־הבית, להגיד להם, כי ליד השער נאמר לה שנלקחו כולם לכמה שעות נוספות לעבודה. אף משום כך החלטתי לדחות ככל האפשר את חזירתי הביתה: מאז שהוצאו מן העיר האנשים הצעירים עלתה הקנאה בין הנשים להשחית. עין האם צרה בבתה, אם נלקח בעלה (של האם), ולא נלקח חתנה, וכן להיפך. וכדי שלא לזרות מלח על פצעי בני־הבית החלטתי להמתין כאן לאבי ולדודי. סוף־סוף, בשעה מאוחרת, הובאו

מוכים וזבי־דם, עייפים עד מוות, עיניהם כמו שקעו, פניהם ועיניהם נפוחות. קשה היה להכיר בהם בני־אדם חיים, כצללים משוטטים ומתנודדים היו. אני ואשתי הצלחנו במאמצים רבים להביאם הביתה. מדיבוריו המעטים של ר' הרשל נצטיירה התמונה כולה. הוטל עליהם להוציא את כל הרהיטים מדירתו של הד"ר ביגון, יהודי שברח' פילסודסקי. שלושה מהם נצטוו לשאת את הפסנתר. כיוון שלא עמד להם כוחם, היכום אנשי הגסטאפו מכות־רצח. אחרי־כן עמסו את הפסנתר ונשאוהו להיכן שנצטוו ואין הם יודעים, כך סיפרו, מה כוחות עמדו להם לכך. שניים אחרים הוציאו את הארון הכבד. ולאחר שכילו את מלאכתם היו האכזרים צמאי־הדם רודפים אחריהם ומכים אותם באלות־עור, עד שהגיעו לשערי הגיטו. השניים נפלו למשכב (ובטוחני שגם האחרים כן) ובמשך חודש היו שרויים בקדחת. הם לא יצאו עוד משערי הגיטו.

כאשר השתלטו הגרמנים על בריסק היתה אשתי בהריון כארבעה חדשים ובתוך העצב והיגון, שאפף את הגיטו, ידעו האנשים, ובמקרה זה קרובי המשפחה, להתנחם בתקווה, כי עד שיהיה ה„ברית", נזכה להיות חפשים ופטורים מסיוט הנאצים. אלא שהתקוות נתבדו. בדצמבר אורגן בית־החולים היהודי בגיטו. רבים מצאו בו הישג רב, כי עד עתה ילדו נשי הגיטו בתחום משכנם הצר. ורבות הלידות בחדשים אלה, כי הרו הנשים עוד בימי שלטון הסובייטים! התנאים החומריים בימים ההם היו נוחים וגם היה בדבר משום אופנה מפאת התעמולה של העתונות הסובייטית שהבטיחה אפילו פרס סטאלין.

ב־28 בדצמבר 1941, כשחזרתי מן העבודה, נתבשרתי, כי אשתי הובלה לבית־החולים, העומד במהלך קטן ממקום מגורי, והוא ברח' ליסטובסקי, מול ביתו של הרב, מקום שהיתה לשעבר הקליניקה הפרטית של הד"ר קארול. ואין דמיון כלשהו בין מקום זה לבין בית־החולים היהודי שהיה קיים בעבר הלא־רחוק. השומר היהודי מקבל את פני בחיוך ומרגיעני, כי טרם נתרחש דבר. אני מבקש להיכנס, אולם השומר אינו מניח ומסביר: הרי מלוכה יהודית כאן! עד מהרה נכנע המשרת לרצוני, שהבטחתי לו חצי ככר לחם. כשעמדתי בפרוזדור חשתי קור עז כבחוץ. שאלתי את השומר, אם גם בפנים, בחדרים, אין מסיקים. השיב לי בקרירות: ומהיכן נמצא פחם להסיק? השלטון הגרמני אינו נותן כלום לבית־החולים היהודי, ואילו נתנו מסופקני אם היו העצים מגיעים אל פי התנור. הרופאים בוודאי לא היו מתביישים לשאת עמם כל אחד גזר עץ תחת חוצן מעילו הביתה. כיוון שאין פחם, הרי כולנו שווים, ואפילו **החולים, ללא יוצא מן הכלל. הוא מוסיף בחיוך, כי היטלר** הנהיג בעירנו את הקומוניזם האמיתי. הוא נהנה מחכמתו, אך לבי נגזר.

ד"ר סארנוקר הוא התורן בבית־החולים. אלה הזוכרים אותו יודעים, כי איש חמור וקפדן היה. כשפגשני בפרוזדור שאלני בקול חצוף מה לי כאן בשעה מאוחרת זו. עניתי לו. מיד אמר לי שד"ר ראקוב, רופא הנשים, בדק ומצא, כי אשתי תלד רק כעבור יומיים. עלי להחליט אם להחזירה, בינתיים, הביתה או לדאוג, כי לא תקפא כאן מקור. נכנסתי לחדר משכבה של אשתי והחלטתי להביא לכאן כסת וכר. וכן עשיתי.

כעבור יומיים, ב־1 בינואר שנת 1942, הודיעוני, שאשתי ילדה בת. נשים אדוקות מצאו, כי בת היא סימן לסופן של צרות היהודים. ביום הרביעי, כשחזרה לאיתנה מעט, הביאוה הביתה. אותם הימים לא טעמה גם יולדת טעמם של מאכלים טובים, כגון בשר תרנגולת. יולדת די לה בפרוסת־לחם, ואם דייסה מה טוב.

שיחק לי המזל בימי המלחמה. בתי־אבי נמצאו בתחום הגיטו, אלא שמכבר לא היתה לו כל חזקה עליהם. עוד בימי הסובייטים נשללה ממנו כל זכות ומודה היה לאלוהים שהניחו לו לשבת בדירתו, ומשום כן לא ניתן לי עוד להשתכן באחד מבתי אבי אחרי חתונתי. אולם כשנגזר להקים את הגיטו, הבטיח לי חצרן אחד, נוצרי, מבתי־אבי, השוכן בחדר קטן, מתוך יחס טוב לאבי, למסור לרשותי את החדרון שלו. הבטיח וקיים. ועל כך יהא זכור לטובה. יכול היה למסרו בידי כל אחד ולא היו מוחים בידו. בכל זאת היה עסק־חליפין זה כדאי לו, כי קיבל למגוריו חדר מרוהט יפה ומטבח ערוך ומתוקן בכל. היתרון לטובתי היה. לאט־לאט העברתי את כל כלי הבית לביתי החדש, וכן שני מטרים מעוקבים של עץ, אוצר יקר בגיטו והואיל ולא עלה שטחו של החדר על עשרה מטרים מרובעים, הותר לי ולאשתי ולגיסי לדור בו לבדנו בלי להכניס לתוכו גם זרים. ואכן, היינו בין המעטים בגיטו שזכו לדירת־משפחה לחוד. ולא משפחה אחת בגיטו התקנאה בנו על שהבעל והאשה והגיס נותרו בחיים לשבת יחד ולא נפרדו, התקנאו בשל הדירה ובשל פרנסתי המעטה. וקרובי המשפחה רוחשים לי תודה, שאף־על־פי שהתרגשו עלי תקלות רבות והייתי מוכה ופצוע, לא חדלתי להבריח מזון. כשהובאה אשתי מבית־החולים הביתה היה ערוך ומתוקן לפניה כל טוב אוכל וחום. לכבודה עשינו מסיבת ערב, ואיחלנו לעצמנו לזכות ולחיות כדי שנראה במפלתו של היטלר. בערב ההוא גדל מניינן של הדמעות ממניין טיפות המשקה שבכוסיות. נפתחו סגורי הלב והעין. הנה מרימה את כוסה קרובתי חנה ומשאלה יחידה בפיה, שתזכה לראות בעלה חי. מרים את

כוסו חברי הטוב הרשל בארנבוים, שנשא אשה לפני עשרה חדשים. איש וכוסו. אין בית שאין בו לב פצוע ושותת דם.

נודע כי הסיפור על השמדתה של העיירה דומאצ׳בה ביום הכיפורים הוא אמת ונכון. בדרך מקרה ניצל נער רועה־בהמות אצל איכר, שהגיע לבריסק וסיפר את המעשה לפר־טיו, כיצד גילתה הז׳נדארמריה הגרמנית והמשטרה את כל המחבואים. יודעים הם, כי המקום שלפני תנור ההסקה, שקבוע בו ריבוע של פח ברצפה, משמש פתח למחבוא המוביל אל מתחת לרצפה, שם, כעכברים, מתחבאים היהודים ונשיהם וטפם. כעת עבודתם פשוטה בתכלית, אין הם צריכים עוד ליהודים, הם משליכים פנימה רימון ובחיוך מסתלקים להם. האנשים יוצאו נשמתם ביסורים וחבל על כדור מיותר.

גם האקציה בקוברין כבר נסתיימה. שם נערכו האנשים בשתי שורות, שמאלה וימינה, ועד לרגע האחרון לא ידעו איזה צד נועד לחיים ואיזה למוות. הפרידו בעלים מנשיהם ותינוקות הוציאו מזרועות אמהות. אסור היה להתנגד. ומן הדין לציין כאן מעשה־גבורה בשעת החיסול בקוברין. איש אחד, שהפרידו בינו לבין משפחתו, לא ציית, כשביקש הז׳נדארם להחזירו בכוח אל הצד, שנועד, כפי שנתברר אחרי־כן, לחיים, הנחית לו היהודי מהלומה על פרצופו (קצב היה האיש). הז׳נדארם ביקש לירות בו תיכף ומיד, אך הרופא הגרמני, איש־צבא בעל דרגה גבוהה, מנעו לעשות זאת ובנדבת־לבו הניחו לעבור לצד אשתו. כאשר הובלה המשפחה למכונית היה הז׳נדארם מתגרה בבתו. היהודי הזריז כחתול זינק ותפס לגרמני בצאוורו, העמיק שיניו בגרגרתו. הגרמני נפח רוחו. בין כך וכך נועדה המכונית לדרך המוות. מעשים של התנגדות אחרים בקוברין ובדומאצ׳בה לא שמענו.

אימת המוות רובצת גם על בריסק, המטופלת בעבודה. כפי שהזכרנו למעלה היה המאיור רודה המפקד על הגיטו. בה במידה שרוצח גדול היה, מראהו מתון ואדיב. לעולם כפות ידיו נתונות בכסיות, מחייך, ונראה כמסביר פנים. מתעסק הרבה עם נשים יהודיות, מעמיד פנים שיודע לכבד עובדים חרוצים. והנה — הטכנאי גאָם מצא חן בעיניו. גאָם, כבן 55. סרוליק גאם. לשעבר בנאי אצל הא׳ טורבר־ביץ׳. שהה בארץ בשנת 1934. ולרוע המזל חזר. אולם בחיי הגיטו מילא תפקיד חשוב. במגרש הריק, לאחר השריפה, בין קשיווה ויאגלונסקה בכיוון לרח׳ דלוגה, התחילו לבנות בתי־מלאכה וסדנאות שונים ובתי־חרושת קטנים לייצר שמיכות חמות, מגפי לבד. הוקמו סדנאות חייטים בשביל הצבא הגרמני, סדנאות סנדלרים ונגרים וסדנאות למסגרות. סדנאות מאָכניות לתיקון מכוניות וטאנקים, סדנאות נגרים לרהיטי צבא ומתקנים שונים שהצבא נזקק להם. בזמן שהגיטו היה קיים, כשנה לערך, כבר נעשו העבודות בסד־נאות. וכל העבודה הזאת נמסרה לידי גאם. הוא נהג תמיד חומרה וקפדנות בכל, אולם כעת גברה אכזריותו לפועלים היהודים. כיוון שכל יהודי היה מעוניין בתעודת־עבודה כדי לצאת משערי הגיטו, ומעטים ניתנה להם גישה למפעלים פולניים, נאלצו האחרים לפנות למשרד העבודה היהודי, אך כתובתו היחידה הגדולה של המשרד היא גאם. אין להכחיש, גאם ידע לארגן עבודה, אלא שהיה מנצל את העובדים עד טיפת כוחם האחרונה. לא רצה להבין, כי האנשים רעבים תמיד ומצבם הגופני ירוד. הוא היה דורש מאנשיו יום־עבודה מלא בן עשר שעות. מי שלא בא לעבודה בלי טעם מספיק מאושר ע״י רופא, היה גאם נוטל ממנו את כרטיס העבודה, שכבר עלה לאיש בעמל מפרך של שבועות וירחים. שנוא היה גאם על הציבור היהודי והיו מפחדים מפניו, כשם שהיו מפחדים מפני המאיור רודה. ואילו, לפחות, היה מסביר לאנשים, שעל כרחו הוא מחמיר עמהם, מאחר שמחמירים עמו. אולם הוא לא עשה כן. הוא אחת ידע : לתת פקודות. היה בטוח שיש מגינים עליו, והם אנשי המשטרה והפועלים המתחנפים אליו, המשמשים אצלו בלשים, בשכר תעודת־עבודה שבכיסם, המבטיחה להם את החיים. ושוב צרה חדשה, שיש להינצל ממנה רק בידי גאם. יצאה פקודה שתעודותיהם של כל המועסקים צריכות להיות חתומות ומאושרות בתוספת הערה, שיש הכרח גמור בעבודתם.

אני ומשפחתי לא ידענו כלל, כי בקרוב יקיץ הקץ על הגיטו, אך היינו מיואשים מן החיים, לכן לא השגחנו בהח־תמה ולא נקפנו אצבע להשיגה. העובדים אצל גאם טורחים ומשתדלים להשיג את החתימה, ואנשים שאינם עובדים כלל משלמים סכומים גדולים, ובלבד שתאושרנה התעודות. אלא ששלטונו ופקודותיו של גאם נפסקים באמצע, אף כי יהודי בריסק משוכנעים, כי לא ייתכן שישמיד הגרמני את הגיטו כולו. הרי סדנאות ובתי־מלאכה נחוצים לו לצורך המלחמה ורבה המלאכה שלא נעשתה עדיין. אמנם, אפשר להעמיד פולנים במקום היהודים, אולם מהיכן להם מומחים לבצע את העבודה הטכנית ? נוסף לכך : כאן, בגיטו, הכל נעשה על חשבון הקהילה היהודית. הברזל ניתן, וכל חמרי הגלם וחמרי הבניין נלקחים גם כן מן הגיטו, הכל ניתן ובלבד שלא תהיה למאיור רודה וחבריו צמאי־הדם תואנה לצעוק ולהכות את אנשי הקהילה ולהטיל עונשים חדשים לבקרים על כל תושבי הגיטו. אומרים, כי באותם הימים היו בבריסק למעלה משישים אלף יהודים, ובמשך הזמן כבר הוצאו ממנה משלושה עד ארבעה אלפים בכל אחד משלושת

המשלוחים וארבע פעמים הובאו חמשת אלפים איש נוס־פים. שש פעמים הוטלו מסי־עונשין בסכומים עצומים. לא היה יום שלא היו מהלכים שליחי הקהילה מבית לבית לאסוף בין כרים, בין שמיכות, בין כלי מטבח וחפצים אחרים. אסור היה להחזיק פמוטי נחושת בבית יהודי, או מחבתות, מיחמים וכלים אחרים עשויים נחושת. מכל בתי היהודים בגיטו הוסרו ציפויי הנחושת, דלתות הנחושת, ידיות ואביזרי נחושת מכל סוג אחר. כאשר נסתיים מפעל הנחושת פתחו במפעל הברזל, אחרי כן נתנו דעתם על כלי הבית, כגון גרזינים, קופיצים ומכשירי מלאכה שאין בהם תועלה עוד. בגדים לא נותרו עוד, חוץ ממה שנטמן מחוץ לגיטו בידי מכרים נוצרים. מסתבר, שהם נשארו לצמיתות בידי הנוצרים. מעשה ביהודי, שלא יכול לצאת משער הגיטו וביקש על־ידי חברו לקבל מידי הנוצרי מעיל או אפודה שניתנו לו לפקדון והיתה התשובה, כי הגרמנים נטלו ממנו הכל. בחורף שנת 1941 ושנת 1942 מתו אנשים מקור, כי נאלצים היו ללכת לעבודה בקור האיום ביותר ובגשם העז והם לבושים רק חולצה או מעיל דק בלבד. מדי יום ביומו מוציאים ממגרש מפעלי גאם אנשים לבית־החולים או לבתיהם הבלתי־מוסקים. והמות בא וקוצר אותם. מדי יום ביומו מובילים אל מחוץ לתחומי הגיטו כעשרים מתים. וכיון שיהודים אסורים להופיע בצד הארי, במניין פחות משלושה, מושמים בארון שני מתים (בארון אין מקום למספר גדול מזה) ויחד עם העגלון הרי הם שלושה. ללוות את המת מותר רק עד שער הגיטו. ומה דואב הלב לעבור ליד חצר הרב, שבית־הכנסת שבמרכזה מגודר חוטי־תיל למנוע את הגישה אליו. בבית־הכנסת הותקן מוסך למכוניות. קרעו את החלונות מצפון וקבעו בהם שערים. ומה גדול היה המחנק בגרון, כאשר כבאי בריסק הפולנים העלו בטבור החצר את כל הספרים באש. עשן הגווילים היה כמחנק בגיטו. אלה שיצאו משערי הגיטו לעיר ראו במו עיניהם, כי במקום השמשות בחלון נמתחו גוילי קלף מספרי התורה וצדן הכתוב של היריעות פונה החוצה. ראו זאת היהודים בלכתם לעבודה ובשובם ממנה. אלמים היו מכאב, המבטים היו משוועים וכשהתרגלו למחזה היו רוטנים: הנה היא תרבות בת המאה העשרים! אכזרית היתה האינקביזיציה בספרד, ומה שם נקרא לחיינו היום?

חודש מאי שנת 1942. אני, גיסי, יעקב אוורבוך. הצייר וואנדר שאשתו החזיקה לשעבר פנות לאריגים, יעקב צ׳כנוביץ המסגר, פוז׳ז׳ין פועל הדפוס ואחרים, שאיני זוכר שמות משפחתם, עדיין הננו ממשיכים לעבוד במפעלי המהנדס טדיאוש בז׳ז׳ינסקי, בבריסק תחנה 5. אנחנו שנים־עשר איש המתכנסים כל בוקר, בשעה חמש וחצי, ליד השער. הימים חמים למדי, אולם השכם בבוקר עדיין מרעידנו הקור. ועד שמתכנסים הכל יושבים ומתלוצצים. אוהב הלצה במיוחד הוא ר׳ חיים ווינר, בן חמישים ומעלה, מלא חיות והומור. בוקר אחד סיפר, כי אמש נתכבד בביקורם של ראש המשטרה וגרמני אחד. קיבלם בסבר פנים יפות, ביקשם לישב אל השולחן ואמר שאשתו היא טבחית מן המצויינות ובלי לשאול אם רצונם לסעוד עמהם ציווה על אשתו להגיש לשולחן את מרק הזהב. לכבוד יום השנה העשרים לנשואיהם, אמר לאדונים, שאין מסרבין לסעודת־נישואין, ואגב הבלעת מלים שאשתו לבדה קלטה אותן אמר: ואתם נקלים ונתעבים, אף לא תזכו להגיע לגיל זה! האשה מיהרה ומזגה לתוך הצלחות מרק מהביל וחם, שכולו מים וצף בו תפוח־אדמה אחד, ובלי שהיות הרבה, עד שיואילו האדונים לשבת, היסב ליד אשתו אל השולחן ופתחו באכילה, בזרזם את האורחים בכפותיהם להצטרף לסעודה. האורחים „הנכבדים" לא הצטרפו, כמובן, ולא טעמו ממרק הזהב, אך לא הודיעו את מטרת ביקורם ובלי ברכת „לילה טוב" הלכו להם. מובן מאליו, כי אותו לילה לא ישן עוד בביתו. הורה בידו על נעליו הקרועות והפטיר: ואילו ידעתי יום השנה לנישואיו של ראש המשטרה הייתי שולח לו את נעלי במתנה.

כשנתכנסו כולם יצאו לצעוד בסך — מסומנים בטלאי הקלון, — על פני הרחובות. אנשי המשטרה היהודית חוזרים ומזכירים להם, כי יצעדו יפה, שלא לבייש את נציגי הקהילה היהודית. ברחובות הצדדיים צועדים איכשהו. אולם רע ומר לעבור ברחוב השלושה־במאי, בסביבות ביה״ס הטכני, שם מעונה של המפקדה הראשית לשלטון הגרמני האזרחי, ועל סביבותיו עומדים שומרים מאנשי הגסטאפו. כיוון שאין הצעידה עולה יפה במקום זה, מיד מתנפלים עלינו הבריונים ומפליאים מכותיהם בנו. לכן שוקד כל אחד לצעוד בשורה כדי להינצל מן המכות. הפחד מיישר גבותינו וגדולה שקידתנו לצעידה ישרה ברגל אחת, וכאשר הננו מצליחים סוף סוף להתרחק ממדקרות מבטיהם, אנו נושמים לרווחה, כאילו סיימנו מלאכה קשה ומפרכת. מקום נוסף מועד לפורענויות הוא מחסום הרכבת, שם על הרוב הננו סופגים מכות. ליד מעבר המחסום ממתינים נוצרים רבים, ומתמוגגים מצחוק למראה היהודונים האומללים, הלובשים בימות החורף הקרים „ספורטאית". יפות בעיניהם העוויות־הכאב של היהודים המוכים. לא שמעתי אף פעם אחת ריטון של השתתפות בצער מפי אחד מהם לא בשם האלוהים הרחום ולא בשם כבוד האדם. להיפך, הרבה פעמים שמעתי, כי מידי האלוהים ניתכה הרעה על היהודים.

הננו נושמים לרווחה לאחר שחוצים את פסי המסילה ופונים לסימטת בית־הקברות. כאן ההליכה היא לא עוד בסך. דיבורנו בשפת אם והרגשת בית בלבנו, בית ממש, בית בו בטוח הנך, כי לא יבואו לשדוד! כאן בית־הקברות

של בריסק! ולשם קיצור הדרך הננו עוברים בבית־הקברות ואין זכותנו מעטה מזכותם של הגויים לעשות כן.

ר׳ יעקב, הקברן, אשר עד להקמתו של הגיטו, התגורר יחד עם משפחתו בבית שבתחומי בית־הקברות, סיפר, כי מצא גם גרמנים הגונים! מעשה שהיה כך היה: רבים זוכרים בוודאי, כי אך שלושה רבעים מאורך הגדר סביב לשדה־הקברות היו חומה עבה בנוייה לבנים, והשטח הנותר מגודר קרשים בלבד. והנה ביום נאה של אוגוסט ש׳ 1941 באו כעשרה גרמנים מצויידים במצלמות וצילמו את המצבות היפות. אותה שעה בדיוק נתאווה אחד שכן לבית־הקברות לעקור כמה קרשים מן הגדר. ראה זאת גרמני בדרגת קצין, קרא לפולני, שלף את אקדחו ושאל: התדע מה מקום שאתה עומד בו? ענה: כן. בית־קברות יהודי. הוסיף הגרמני ושאל: ומבית־קברות פולני היית נוטל קרשים? הפולני, אחוז חרדת־קודש, עונה: הו, לא! תקע לו הגרמני בפרצופו אחת ושתים. מיד התנודד מעוצם המכה ונפל. אך הגרמני פקד עליו לקום ואמר: עד למחרת עליך לחזור ולהתקין את כל הקרשים החסרים בגדר. הפולני התנצל ואמר שאין לו קרשים כל כך הרבה, ולא הוא בלבדו עוקר קרשים מן הגדר. והגרמני באחת: עליו למלא אחרי הצו. למחרת עמדה הגדר בתיקונה הגמור. השכן תיקן את הפרצות בקרשים ישנים וחדשים. אמר ר׳ יעקב: איני יודע מה טעם שינה הגרמני האכזר את טעמו. אולי משום שנכנס לתוך אוהלו של ר׳ חיים׳קה, ואולי המצבות נאות היו בעיניו ועוררו בו יראת הכבוד. על כל פנים, זה היה נס מן השמים!

והנה צועדת קבוצת יהודים בבית־הקברות ואין יודעים היכן קבר והיכן לאו. פרות רועות, סוסים ועזים של שכני המקום מהלכים בשדה! נערים נוצרים חופרים ומעלים לבנים מיסודות האוהלים. הקירות כבר פורקו חדשים מספר לפני כן, לפי פקודתו של מנהל העבודות בתחנת הרכבת. ולאחר שמוסדות רשמיים פתחו בדבר הלכו בעקבותיהם כל השכנים. לא שקטו ולא נחו עד שנערמו ליד בתיהם לבנים לאלפים. ויש מהם הבונים להם בתים ואבנים יפות מונחות ליד הבית, צדן החקוק כלפי מטה. מדרכות רצופות אבני־מצבה מקשרות בין בית לבית, ואפילו אבנים עגולות, שצורות גזע של עץ להן, קבועות סמוך לבתים ומשמשות עמודים לקשור אליהן חבלים לתליית כבסים. אף החברה המהוגנת של המהנדס בז׳זינסקי נוטלת לבנים מבית־הקברות, ובמחיר פרוטות שוכרת פועלים יהודים לפרק את הקירות להעשיר בהם את השלטון הגרמני. רואים אנו לפעמים הנגר משחיז כליו באבן עשויה משחזת של מצבה והלב חושב להתפקע. תלי הקברים החדשים מתמול ומשלשום מכוסים צואת אדם וגללי בהמה. האם עד כדי כך העמיקה שנאת הגוי, שעושים נקמות גם ביהודים המתים! פעם שאלתי אחד משכני המקום: האיך לא תיבוש ולא תכלם לבזות כבודו של מת? הרי אתם אומרים, כי אין אל בלתי האלהים שבשמים שלפניו יתייצבו הפולנים והיהודים כאחד ליתן דין וחשבון. ובמה תצטדקו לפני אלוהים על חילול זה? הפולני לא היה נבוך וענה מיניה וביה, כי, ראשית, אם הוא לא יקח, יבוא איכר אחר ויטול; שנית — הוא טוען, הרי הוא האיש, שהיהודים יחזיקו לו טובה בבוא העת, מובן, שגם יידעו לגמול לו על העבודה שהשקיע. ממנו יוכלו לקבל את שלהם, כי הוא בקירבת המקום מתגורר. כיוון שכך — אני אומר לו — שאדם טוב אתה, הנח את המצבות מתחת לסככה למען ידעו למי שייכים אלה, ואל תניח את המצבות פניהן למטה ובליטות שבהן אל תיישר. על כך ענני השכן הטוב בזה הלשון:

— מי מכם שיזכה להיוותר בחיים ישלם כראוי גם בעד הללו!

וכך הננו עוברים בשדה־הקברות כל בוקר. אני אומר לגיסי: דומני, כי במקום זה ניצבה המצבה על קברה של אמי ע״ה, וכאן קברו של קרוב המשפחה. והוא שואל: ומי אחרינו יבוא לציין את המקומות? הכל בודקים ובוחנים לקבוע מקום קבורתם של קרובים. ואני אומר: לפני ארבעה חדשים עדיין קבועה היתה המצבה על קברו של אבי. תחילה לא נמצאו חומדים בה, כי היו יפות ממנה. חשבתי לתומי, כי יניחו לה. אך הרשעים חומדים הכל.

ממשמש ובא יום השנה הראשון לכניסתם של הגרמנים לבריסק. יום זה יחול ב־22 ביוני 1942. החרדה בין התושבים היהודים גוברת. רבים בטוחים כי המאיור רודה ימ״ש יכין הפתעה. האנשים מפחדים. אין חסרים יהודים המנחשים רעות ואין חסרים גם בעלי בשורות טובות. אחד מספר, כי הגרמני קיבל מכה קשה מידי הרוסים, גרמנים רבים נפלו בשבי ומהירות התקדמותו של הצבא האדום עולה על מהירות הגרמנים בשעתם. אלא שאף בשורה טובה זו אינה יכולה לנחמנו. אין אנו בטוחים, כי לנו תצמח הישועה כהרף עין, וכי בטרם נראה בנחמה לא תפרח מאתנו הנשמה, כמאמר הבריות. סוכנות „פ.פ.פ.״ (ר״ת של פאֶוונאַ פאַני פּוור־יאַדזיאַלאַ״ — פירוש „אשה אחת אמרה״) מביאה לגיטו חדשות שונות ומשונות לבקרים. הנה באים ומספרים, כי הללו שיש להם קרובים באמריקה יוחלפו בגרמנים. וכאשר מקשן אחד שואל קושיה הגיונית: היכן תמצא גרמני הגון שיסכים לעזוב את אמריקה ברצונו הטוב להילחם למען גרמניה של היטלר? — מיד מהסים אותו בצווחות ובצעקות. כי רוצים האנשים להאמין בכך. רבים מחפשים אחרי כתובות מכרים. עוד לפני שהוקם הגיטו יצא הקול, כי מר יהיה גורלו של האיש שיימצאו ברשותו כתובות אנגליות, ארץ־ישראליות ואמריקניות, ולכן רבים השמידו כל פיסת־נייר. כל אחד מעלים מחברו את הטעם לחיפושיו אחרי כתובת, שמא חלילה

יעלה בדעתו של חברו להשתמש גם כן בכתובת זו עצמה! גדול חוסר האמון לאדם עד אין לשער. הבנים אינם סומכים על הוריהם ואבות אינם בוטחים בבניהם.

בתוך כל הקלחת הזאת של ידיעות ובשורות משמחות בא יו"ר המועצה היהודית, הא' רוזנבלום, בדרישה מטעם המאיור רודה, כי למחרת, הוא יום ה־22 ביוני 1942, שעה תשע לפה"צ, יהיו נכונים 900 אנשי מקצוע בבניין לצאת ללוצק, מושב מפקד המחוז. משך העבודה הוא לשבוע אחד בלבד. על האנשים להביא עמהם שמיכות. אוכל ממין משובח ביותר יקבלו שם במקום. ואפילו רע כל כך המצב בגיטו אין, בכל־זאת קופצים לנסיעה. הלוא ניתן לכל אחד מאתנו לראות במצבם של הפועלים מביאלה, מזריץ', חלם, שדלץ הנמצאים בגיטו בריסק ועובדים במפעל הגרמני „טאט". קרועים הם ובלויים, רעבים ואין להם היכן להניח ראשם, מנותקים מבני־ביתם, רע ומר להם מאשר לאנשי בריסק פי מאה. מובן מאליו, כי ברצונו הטוב לא יסע איש. השעה דוחקת. למחרת בתשע בבוקר עליהם להיות מוכנים לדרך. ואין הדבר ידוע לכל התושבים. הנהלת הקהילה מתכנסת לישיבה, משתתפים בה גם יו"ר משרד העבודה שלמה גולד־שטיין, סרוליק גאם וראש המשטרה, פלדמן מביאלה. ד"ר לאנדוי, חבר ההנהלה, מציע לשלוח את היהודים הזרים שבבריסק, כי הם ממילא מחוסרי־בית. יושב הראש אומר מפי המאיור שאם יישלחו אנשים לקויים בבריאות שאינם בעלי־מלאכה מוכשרים יתלונן המנהל המחוזי על כך, ויוציא להורג קודם כל את נציגי הקהילה. אסור לשחק באש. גאם הראשון פורש בשמות העובדים במפעלו ומציע לשלחם. אחריו מזכיר גולדשטיין את שמותיהם של בעלי המלאכה המועסקים בחברות לא גדולות. והנה רשימת 900 בעלי מקצוע מאנשי בריסק, הבריאים והמוכשרים, נשלמה, והיא נמסרת לידי ראש המשטרה פלדמן לכנסם יחד. אותו לילה הוצאו ממיטותיהם האנשים, ששמותיהם נכללו ברשימה. המשטרה פועלת לפי שיטת הנ.ק.וו.ד. לכל בית נכנסים ארבעה מהם ושניים אחרים עומדים ליד הדלת בחוץ ואינם מניחים להודיע כלום לקרובי הנאסרים. על הנותרים אסורה היציאה מהבית עד הבוקר. בחצרנו נלקחו דודי ר' אברהם גלוזמן ובעלה של קרובתי דורה, הוא בנו־בכורו של מולאר מרח' שירוקה, הסוחר במלט, לבנים וחמרי בניין.

מקץ חדשיים חזרו לבריסק ברגל שנים־עשר מבין תשע מאות. איש מהם לא פצה פיו לספר במה עסקו שם. לפי מראיהם אפשר היה לנחש כמה תלאות עברו עליהם ובמה ניזונו. דודי, אחד בין החוזרים, אמר: למה לכם לדעת בה עסקנו שם. כאשר, בעזה"י, ניוותר בחיים, נספר. **ראשית, אסור לספר, שנית, רק כאב ושברון־לב לשומע,**

נאצים מתעללים ביהודי האומר קדיש על חבריו

ולמען האמת, מניין לי, כי אתה לא תספר למישהו אחר והבלשים בגיטו מרובים הם, ויגיעו הדברים לאזני הגסטאפו.

כששב ר' אברהם גלוזמן מלוצק התחלנו לחפש בדאגה רבה מקום מחבואים בשביל משפחת גלוזמן מתוך אימת הימים הקשים הצפויים לגיטו. ערב אחד נתכנסו בני משפחתנו וטכסו עצה כיצד לעשות את המלאכה. אחד הציע לבנות קיר כפול בעליית הגג של הבית. ואם יבואו לבדוק הרי לא יעלה על הדעת, כי ליד הקיר הזה קיים עוד רוחב של מטר אחד עד לקיר החיצון! תכנית זו לא נתקבלה, כי במשפחה ארבעה אחים ושתי גיסות שבעליהן נהרגו וגדול מספר הילדים הקטנים, ביניהם חמישה תינוקות עד גיל שנה אחת, ואם יהיו לחוצים ודחוקים במשך כמה ימים בתוך חור צר ואפל הרי יבכו הרבה. באה הצעה נוספת: מתחת לרצפת הבית, כי הבית עומד על גבי יסוד גבוה. אולם גם הצעה זו לא נתקבלה מפאת קשי המלאכה. המעשה צריך היה להיעשות בהסתר, ואלו בדרך זו היה מתגלה לשכנים ומעורר את קנאתם במוקדם, ובסופו של דבר מגעת הידיעה לבלשי המשטרה. אולם הצעה אחת נתקבלה על דעת הכל, ועליה מסופר להלן: אבי, ר' הרשל גלוזמן, בנה, כמה שנים לפני המלחמה, מרתף, רחבו 5 מטרים, 7 מ' אורכו ו־4 מ' גובהו. עדיין מוטלים היו במרתף קרח,

קש ונסורת מאז שנת 1936. החלטנו למתוח תקרה בת שני מטרים לגובה מתחת למרתף. ובשביל שלא לעורר תשומת־לב השכנים על־ידי הוצאת הקרח והקש מן המרתף, החלטנו להסתפק במרתף יותר קטן, שרוחבו רק שני מטרים בלבד, וגובהו 2 מ׳ ורוחב המרתף שהוא 5 מ׳ יחד עם מעבר צר של חצי המטר יהוו את אורכו של המרתף. הירידה לתוכו תהיה דרך רפת סמוכה שהיא שלי. לאחר עבודה קשה נגמרה המלאכה על־ידי וע״י גיסי, בן דודי, ובעזרת אבי ודודי. את הקרח ערכנו בצורת קיר שגובהו 2 מטרים ועשוי לספק לנו מים ואוויר קריר. הבאנו בחשבון את מספר בני המשפחה, הזקוקים למחבוא במקלט זה והם: אבי, אמי החורגת, אני, אשתי, בתנו, הגיס, הדוד אברהם, אשתו, שתי בנותיו והבן ברל, הגיסה, אשתו של הבן יוסף עם 2 התינוקות, הדוד ר׳ לייבל, אשתו, בת אחת ושני בניו וחתנו — וילדה בת עשר (בנו השני של הדוד נתפס בידי הגרמנים), קרובת־משפחה אחת עם שני ילדיה הקטנים (בעלה הוגלה על ידי הגרמנים), שתי דודות עם שני ילדים. אף לאחר שנפגעה המשפחה עדיין היו בה למעלה משלשים נפשות. סבורים היינו, כי בעת צרה נדע לשית עצה בנפשנו. הוכנו שתי מיטות הנתונות לפריקה. חבית מים. 2 חביונות לבית־כסא, ספירט לחמם תבשיל לילדים, תרופות.

מעל לכל חזקה היתה התקוה, כי את בריסק לא ישמידו. אין הגרמנים הרשעים רוצים אלא למיין ולהפחית את המספר ולא לעשות כלה, כשם שנהגו בז׳אבינקה, קוברין. פעולות אלו לא ארכו במקומות ההם אלא שלושה, ארבעה ימים. לאחר שסיימנו את העבודה לא יכולנו להאמין, שמי שהוא יכול לנחש כי כאן מקום מחבואים. כל הרהיטים, שבשעתם לא נמצא להם מקום בבית, כגון ארונות, ארגזים, שידות, כסאות, נערמו כאן. וכשביקש מי לנעוץ מוט ברזל בשכבה זו של רהיטים ייתקל בקיר קרח. עכשיו, סבורים היינו, לא עוד נדע את החרדה האיומה בלילות. אולם, דעתי לא נחה עדיין. אמנם, הרהרתי, בשעת סכנה נסתתר מבפנים, לא יישמע כל קול, אף לא בכי, מתוך המחבוא. ברם, האיך נדע מראש זמן הסכנה, בואה ולכתה. החלטנו להקים נקודות־תצפית. האחת על הגג, בקצהו של הגג שמנו קיר נוסף, והאחרת במרתף, גם שם בעזרת קיר נוסף סמוך מאוד לקיר המרתף, המוגבה מעט מעל פני השטח וגובל בגדר חצרו של השכן בארקאן. ממקום־מחבואים זה אפשר להשקיף על חצרו של השכן. הכל נעשה, אמנם, בצורה פשוטה, אולם מדוקדקת. סבורים היינו, כי הצלחנו להכין לנו מקלט.

בתחילת שנת 1942, בימים שהגיטו היה רוחש מלשינים ובלשים, נוצר חוג פעיל מבין הקומוניסטים והציונים, שהיה צובר כסף וסחורות, שאפשר למוכרן, מידי אנשים מהימנים. הכסף נועד לרכישת נשק ושליחת בני־נוער וגברים עד גיל 40 אל היער. בערב אחד קר מאוד בא אצלי בחור בשם אריה שיינמאן. בזמן שלטון הרוסים בעירנו נתפרסם אריה כעסקן ישר בין פועלי הדפוס. אף הוא פועל דפוס היה, מוצאו מלובלין. לפני המלחמה היה חבר ההכשרה בבריסק. בכניסת הגרמנים לעיר נאלץ לברוח ממקום־מגוריו שבסביבה היהודית ונשתכן בביתי, בסביבה נוצרית. כל אותו זמן לא הופיע לאור היום מתוך פחד מפני ידידיו הנוצרים מאתמול. כעת הוא סח לי על החוג הפעיל ומבקש ממני תרומה לקרן והשתתפותי האישית בהכנות פעולות. שאלתיו אם אפשר להחביא את אשתי וילדתי במקום־מבטחים או להוציאם, לפחות, בעוד מועד אל היער. אמר: אי אפשר. אמרתי לו, שאיני יכול להצטרף אל החוג, כי כל מחשבותי תהיינה תמיד נתונות לבני־ביתי. אריה אינו מסכים ואומר שאני פחדן. אך אני איני מבין כיצד אפשר להפקיר אשה וילד וקרובי־משפחה, בשביל ציבור רחוק, כל זמן שאיני יכול להציל את קרובי בבשר ובדם. איני מקבל את הצעתו ולא את נימוקיו. אריה אומר שבנו של הרוקח ראקוב מסכים לנטוש את הוריו ואת אשתו. אני משיב כנגדו, כי לבנו של ראקוב אין תינוקת בת חדשיים. אריה הלך ממני בחרון־אף. אולם כל שבוע הוא בא לקבל ממני תרומה, שאני נותן משלי ומקבץ בין אחרים. הסכום מגיע לכדי עשרים אלף קארבובאנצים. מפיו יודע אני מי מבין מכרינו ברח ליער. פעם סיפר לי על כשלונה של בריחה אחת בכפר שליד בריסק. שלושה צעירים מבריסק הלכו בכביש קוברין מחופשים בבגדי איכרים. בדרך נזדמן לפניהם בחור נוצרי מבריסק, שוטר, שהכיר אחד מהם. בחיוך לעגני ניענע בראשו ליהודי והמשיך בדרכו. הבחור הציע לשני חבריו לירד בזהירות מן הדרך, כיוון שאינו סומך על יושרו של הנוצרי. השניים לא הסכימו ואמרו, כי אם יחזור הנוצרי ועמו שניים אחרים, לא תהייה הברירה אלא להיאבק עמהם. בינתים היפנה אחד את ראשו לאחוריו וראה, שהנוצרי חוזר ועמו גרמני אחד, והם מכוונים את רכבם הישר עליהם. בהרף־עין החליטו לפעול. נטלו אקדחים להשיב מלחמה. הז׳נדארם מתקרב בבטחון שחצני וצורח: לאן אתם, יהודונים?! ענו: איננו יהודים ותעודותינו יוכיחו. טול וראה. אותו רגע שלפו את האקדחים והגרמני צנח בו במקום. לאחר כך סחבו את השוטר הפולני לצד הכביש ורצחוהו. הם ביימו את הענין כך, כאילו השוטר המקומי הרג את הז׳נדארם הגרמני. ואכן, כעבור כמה ימים פוטרו כמה שוטרים פולנים מעבודתם וחוסלו כבריאה. מטעמי סודיות לא גילה לי אריה את שמות הבחורים ועתה, בכתבי שורות אלה הנני מהרהר בגורלו של אריה.

איני יודע מה עלה בסופו. אולם ברור לי, כי בזמן האקציה בבריסק היה אריה בגיטו.

אמנם, רע היה המצב בגיטו בריסק, אמנם, רעים היו עסקניה של העיר, אלא שיחסם היה הוגן. הנה, למשל, מעשה באשה יהודיה רבת־סבל, שפגשה ברחוב בעסקנים והקימה שערוריה. גזלו ממנה את בעלה וילדיה ועוד באים לתבוע ממנה חלקה בכסף למס־העונשין שהוטל על הגיטו. יושב־ראש המועצה עונה לה: הלוואי ואתם יהודי בריסק תזכו לדון אותנו על מעשינו הרעים. הגב' ד״ר מוסטובלאנסקה, שנודעה בשעתה כאשה השמנה ביותר בעיר, יש לה כעת גיזרה עדינה. השמלות מלשעבר תלויות על אבריה כשקים. היא אינה נחה ומתרוצצת ימים תמימים. במחלות אין מחסור בגיטו והיא נכונה לכל קריאה ביום ובלילה. גדולה הסכנה להתהלך בלילה. המנוולים הבולשים מבחוץ על הגיטו מוכנים כל רגע לירות וסכנת המוות מרחפת תמיד. ואלו הגב' מוסטובלאנסקה מחרפת את נפשה, מעקיפה חצרות וסימטאות להגיש עזרה לחולים.

הכל יודעים כי ד״ר יפה נשתנה עד שאין להכירו, הן במראהו החיצוני והן ביחסו האנושי. אצל הנשים, שבעליהן נלקחו מהן, אינו מקבל כל תשלום, פעמים הוא נותן להן כסף מכיסו. שנוא על הכל הרוקח ראקוב, שיש לו בית־מרקחת גם בגיטו ברח' קשיווה. הוא נוטל כסף מן החיים ומן המתים, אין רחמים בלבו אף לאשה שבעלה נלקח ממנה ותינוקת על צווארה. וד״ר סארנוקר הזועם! בהשפעת הצרות ובסימן שני הטלאים הצהובים הדבוקים על חזהו ועל גבו הוא מרגיש את עצמו כאחד מפשוטי־עם ולבו פתוח להאמין לכל האומר שאין לו מה לשלם.

פקודה חדשה יצאה בפברואר ש' 1942, והיא, כל נציגי הקהילה הרופאים שיתמנו לכך מטעם מועצת העיר רשאים לקבוע את מושבם מחוץ לתחומי הגיטו. הידיעה מחשמלת את הקהל. אך הציבור נחלק לאופטימיסטים ולפסימיסטים. רואי־השחורות מוצאים בכך אות לקץ הגיטו, ולדעתם גומלים הגרמנים טובה לאנשי־הקהילה בעד עבודתם המצויינת, כי אם לאו לשם מה דרושים להם הללו מחוץ לגיטו. הרי אין להללו כל ערך בעיניהם, ואין הם זקוקים כלל לעצותיהם, רק אחת ידעו הגרמנים: לתבוע מהם קרבנות וכסף — והללו נותנים. כלום יעזו לבלי לתת?

אין בידי השומעים להפריך טענות כגון אלה, כי הגיון בהן. אחרים באים להקהות את החוד, לרכך במקצת ומביאים ראיות ממה שהתחולל במקומות אחרים, שבהם לא הבדיל הגרמני בין נציגי הקהילה ויהודים סתם. פעמים היה סופם של הראשונים איום משל האחרונים. שוב באים אחרים וטוענים, כי דווקא בחוק חדש זה יש סימנים המרמזים, שבקרוב ובמהרה ניוושע. רוצים הגרמנים להוכיח לעולם, כי לא לכל היהודים הרעו, וכדי שתהיה בידם הוכחה לומר: הנה, בבקשה, היהודים ההגונים חיים בצד הארי.

אלא שכוונותיו האמיתיות של המאיור רודה נתגלו ב־15 באוקטובר ש' 1942, כשנפתחה האקציה האחרונה. ואכן, הדין היה עם הפסימיסטים. חיש מהר נתברר, כי הגרמנים זקוקים לרופאים, משום שבצד הארי מספרם מועט, ומועצת העיר דרשה זאת. שנית, חוששים היו הגרמנים להניח לאינטליגנציה בתוך תחומי הגיטו, שמא יקומו מתוכם מנהיגי מרד. שלישית, הרופאים שומרים על בריאות היהודים. אף שיכונם של נציגי הקהילה בצד הארי הוא לטובת הגרמנים עצמם. ראשית, תהיה הביקורת על מעשיהם קפדנית יותר. והשנית, בדרך זו ביקשו לבלבל ולהטעות ולהסוות את תכניתם השפלה. ברם, לא רבים הסכימו לעבור לצד הארי. בטלאי הצהוב היה מן ההשפלה יותר מאשר בכובע הצבעוני שבמאה השש־עשרה ולא כל אחד היה מסוגל להיות נתון תמיד במצב משפיל ומדכא. ד״ר יפה הראשון נסטר על פניו על שום סירובו להשתכן בביתו ברח' קשיווה שמחוץ לגיטו. את רופא הנשים ד״ר זליקסון אילצו בכוח. ואלה הם אנשי הקהילה, שעברו לגור מחוץ לגיטו: סקארבניק ומשפחתו בלי החתן, בעל החנות למכולת ברח' סטצ'קביץ' ליד גשר הרכבת שבדרך לגראייבקה. ד״ר קיבליצקי ומשפחתו, רופא־שינים היה, בביתו ברח' ה־3 במאי. הד״ר קאגאן עם אשתו ובתו, הם שרדו בחיים, בעלה של הבת הוגלה. התגוררותם מחוץ לגיטו לא הזיקה לאיש, ולהיפך, היתה לתועלת, כיוון שכמה אנשים, שהניחו להם לבקר בעיר, היו באים אצלם ומקבלים תפוחי־אדמה, קמח, צרכי־מזון אחרים. כעסקן פעיל נצטיין הד״ר קיבליצקי. כמעט את כל כספו שהרויח בצד הארי, והוא הרויח הרבה, היה מחלק בגיטו וכן צרכי־מזון. השתדל הרבה להעסקתם של אנשים בעבודה. בכלל היה מסור בלב ובנפש ליהודי בריסק. יהיה זכרונו ברוך.

מה היתה כוונתו האמיתית של הנבל רודה בפקודתו, אין לדעת עד היום. בלילה, כשהוקף הגיטו, אנשי־הקהילה נפגעו קודם לכל האחרים.

לאחר השתדלות מרובה של ראש הקהילה היהודית הסכימו הגרמנים למסור את הקמח והעצים, שנועדו לאפיית הלחם בשביל הגיטו, לידי היהודים בגיטו, ולא כפי שהיה נהוג עד עכשיו למסור את החומרים בידי האופים הפולנים, לאפות את הלחם בשביל היהודים. ודרך הפולנים לגנוב מן הקמח, שנועד ליהודים, ולהתקין לחם כבד במשקלו, רווי־מים. כשבאו להתלונן על הלחם הרע, היו האופים משיבים במכות. כעת ניתן הקמח לר' מנדל וולמוביצקי, בעל מאפייה ברח' דלוגה, ולידי כמה אנשים אחרים ששמותיהם נשכחו ממני. הלחם נאפה במאפיה של שווארץ

ברח׳ ליסטובסקה ונקבעו כמה נקודות לחלוקתו. המוכרים היו בעלי פרוטקציה, והלקוחות היו זוקפים, כמובן, על חשבונם את האשמה, שאין מחלקים אלא מנות בנות 10 דק״ג לחם ליום. הוקמה לשכה סוציאלית על יד הקהילה, שמלבד טרחתה למלא כל תביעותיהם של הגרמנים, עליה לדאוג במקצת גם לכלכלת היתומים והאלמנות. לשכה סוציאלית זו חילקה מצרכים יבשים, אירגנה מטבחים בפינות בתי־המדרש. נוספו על עניי בריסק גם פליטי העיירות והפועלים היהודים הזרים ממערב לבוג שהובאו לעיר. קיימת היתה תקוה כי לאחר שעמדנו במצוקה הגדולה שמונה חדשים, נוכל להחזיק מעמד גם בעתיד, אם לא תבוא ההשמדה כחתף. ואמנם, כשנפתחה האקציה, ב־15 בדצמבר, היו מחוסרי מקומות לינה הקרבנות הראשונים.

העובדים מחוץ לגיטו נחשבו, כפי שאמרתי, כ„מאושרים״ ובכל יום תמיד היו רבים ממתינים להם בשער וגדלה ההמולה מסביבם בבואם. יותר מרעש המסחר היה מנסר רעש השאלות על שמועות ומעשים מבחוץ.

לאמיתו של דבר היו החדשות, שנודעו בגיטו, מרובות מבחוץ. עיקר ההתעניינות נודעה לבחורות היהודיות המשר־תות אצל הגרמנים. הללו היו מביאות חדשות מפעם לפעם — כמובן, לא משמחות. הן סיפרו איזהו מקומו של חיסול היום, ואיזהו עתיד להיות מחר. מה זוממים כנגד יהודי בריסק, אימתי עומדים לשלוח קמח ועצים — כי זה ארבעה־חמשה ימים לא היה לחם כלל. בין הבחורות שהביאו ידיעות ממקור ראשון נמצאו העלמה פרליס, בתו של המורה פרליס, וניסנהולץ, שאחיה נודע ככדורגלן, לפני המלחמה התגוררו בפינת הרחובות קשיווה ופרץ. יום אחד ספרו, כי מחר עומדים להחרים ליד השער כל צרכי אוכל, עצים, וחס וחלילה אם ימצאו פחמי־אבן. מצרך זה נגנב בעיקר על ידי עובדי הרכבת, הממלאים כיסיהם פחם. אלה אם ייתפסו בגניבה דמם בראשם. ואכן, למחרת, היה המשמר שבשער מוגבר, וכל הכיסים והשקים נפתחו. רבים נעצרו, כי בין גזרי העצים יש ונטמן בקבוק חלב, או בדלי המכיל, לכאורה, סיד כבוי, מתגלה תחת לשכבה העליונה, או כשהופכים אותו על פיו נופלים מתוכו שקיות של כוסמת וגריסים וגם בשר. כשמגלים גניבה נענש כל הציבור. ראשית, מונעים את מנות הלחם במשך שבוע, שנית, מטילים מס־עונשין חדש. החרמת המצרכים בשער מאשרת שוב את מציאותם של מלשינים רבים בגיטו. אלא שיהודי הגיטו עינם פקוחה. רבים מסתתרים בשערי הרחובות, שבהם מופיעים החוזרים מן העבודה, להודיע להם אם יש שוטרים ובולשים. כיוון שאין פולני, אוקראיני או גרמני מתחפש נראה לעין, מעבירים את המצר־כים אליהם דרך גדר התיל. מצד השוטרים המתחפשים צפויה תמיד סכנת־נפש לכל אחד, שאין בידו לשחד.

אולם פעמים אף השוחד אינו מציל את היהודים, והנתפסים מובלים למשטרה ברחוב קרוטקה לספוג מכות נוראות. אם אין השתדלות הקהילה, שכל עיקרה כופר־נפש בסכומים עצומים והתחייבות להבא, אין האנשים יוצאים משם חיים. וכשאין קרובים להזעיק את אנשי הקהילה, כגון פועלים בני ערים אחרות, אוי ואבוי להם. בני הערים האחרות סובלים קשה. הם יושבים בצפיפות בבתי־המדרש; כשחוזרים עייפים ורעבים מן העבודה עליהם לעמוד שעות רבות בתור למטבח. וכשנעדרו פועלים מן העבודה בשל פעולות השלטון ומשום שלא היה קשר בין הגסטאפו והקהילה (הקשר היה עם המשטרה), שוב באים בטענות לקהילה, שהיא מעלימה פועלים. או שולחת אותם להצטרף לפארטיזנים. התוצאה, כמובן, היא לעולם רעה לכלל.

יום יפה של מאי שנת 1942. הפועלים חוזרים מהעבודה. מן הגיטו הודיעו להם, כי בשער בודקים ומחרימים הכל. אחד מקבוצת הפועלים, שנשא עמו חבילת עצים בת 4 ק״ג, הבחין מרחוק בבנו הקטן בן השש, העומד בקירבת השער, ורמז לו ליטול את החבילה, זרקה מעל לגדר לתוך הגיטו והלך לו. הילד הסתכל מסביבו, ולפי שסבור היה שאין משגיחים בו נתקרב להרים את החבילה. אותו רגע פגעה ירייה בנער. האב בא במרוצה ומצא את הרוצח, בחור פולני לבוש אזרחית. בידיו הריקות התנפל עליו ותפסו בגרונו, אלא שיהודים אינם מניחים לו לנקום, צועקים כי הוא ימיט חלילה אסון על כולם. הפולני הצליח לברוח. לאחר כמה ימים שוב בא הוא ליד השער להחרים חפץ פעוט וחסר־ערך ביותר. כך הודה ליהודים שהצילוהו ממוות. ובימים ההם אין איש ניגש במרץ להקים הגנה עצמית, אף כי דובר בזאת וסכומי כסף עצומים נתרמו לשם כך.

יום יולי אחד בשנת 1942 מבחינים בבחורות פרליס וניסנ־הולץ היוצאות משער הגיטו ונושאות צרורות גדולים עמהן. המשטרה היהודית עוצרת אותן. הן טוענות כי בתוך הצרורות מונחים לבניהם המגוהצים של הגרמנים. מניחים להן ללכת ומאז לא חזרו עוד לגיטו. בני משפחותיהן אומרים, כי הגרמנים שלהן עוזבים את בריסק ולוקחים עמהם גם את הבחורות. אולם אחרים סבורים, שהגרמנים הודיעו להן כי קרובה השמדתה של בריסק, כדי להציל את נפשן. נציגי הקהילה חרדים ומפוחדים. הם חוששים שמא ייענשו על כך. הענין נסת־ים בפחד בלבד. הגרמנים עברו עליו בשתיקה.

ביום השני לשבוע, הוא השלושה־עשר באוקטובר 1942, חזרו הפועלים העובדים בתחנת בריסק המרכזית בניקוי בתי־הכסא ובכל העבודות המזוהמות האחרות וסיפרו, כי מקובל הגיעו כמאתיים שוטרים אוקראיניים. וכיון שהרגישות בימים ההם חזקה, דורשים סמיכות בין ענין זה לגיטו. בלילה ההוא אין האנשים פושטים את בגדיהם ומצפים

למאורעות. בעלי מקומות־מחבואים בודקים אם הכל כתיקונו. האויר בגיטו מורעל, כל אחד רוצה לקוות, כי לא תבוא הצרה כל זמן שהסדנאות לא השלימו את מלאכתן ובמקומות העבודה אין מרגישים שינוי כלשהו ואין רואים הכנות להרחבת המפעלים. גם העובדים אצל הגרמנים לא הרגישו בשום דבר חשוד. לילה של פחדים. מפעם לפעם יוצאים הגרים בקירבת הגדר, אל חוטי התיל ואין רואים דבר.

יום שלישי, ה־14 באוקטובר 1942. הולכים לעבודה, מסתכלים בעיני כל המכרים אם ידוע להם דבר, אולם הכל שותקים, כאילו צופנים בחובם סוד. שוררת העצבות וגדול הדכאון. צעירים מתלחשים על בריחה. אני שואל את אריה שיינמן המארגן את ההגנה העצמית, אם ידוע לו דבר. הוא אומר שהכל מוכן וחדשות מיוחדות אין לו. מתחקים על אנשי הקהילה וגם פניהם מביעים עצבות וכאב, הם אומרים שאינם יודעים כלום. הבטחה מיוחדת קבלו מאת המאיור רודה, שלא יאונה כל רע, כל עוד הוא מפקד הגיטו. אין לו בלבו כנגד יהודי בריסק ולא כלום. והרי במו עיניו הוא רואה שהם עובדים במרץ. שבוע לפני כן, כאשר עבר בגיטו לשם בדיקת הנקיון, ועמו אנשי גיסטאפו אחרים, היו מלאי התפעלות מן הנקיון הנשמר בתנאים כגון אלה, ובמיוחד נהנו, כאשר יושב־ראש הקהילה הכניסם לכמה בתים, וראו שאף נשים זקנות עובדות בשביל הגרמנים, כי לפני התחלת העבודה בסדנאות מכינים צמר לסוודרים. איסוף הצמר נעשה בידי הנשים הזקנות הפורמות סוודרים ישנים ושמלות צמר, מגלגלות אותם לסלילים כדי לצבעם בצבע כחול־כהה. בסוף הביקור הזה נכנסו לדירת דודי. ולאחר שראו שהכל עשוי בדייקנות ובנקיון, הביע המאיור רודה רחשי־הוקרתו והניח חמש סיגריות על השולחן. כעת, כיוון שמנחשים סכנה מבקשים קודם־כל לדעת אם ידיד־היהודים הזה, המאיור רודה, הוא בביתו. שולחים את בתו של סקראבניק, חיה׳לה, ועמה עוד נערה אחת, להביא אליו מתנות. הן מודיעות שלא ראוהו, אך פקידיו אמרו להן שהוא בעיר.

בחמישה־עשר באוקטובר הלך יושב־הראש בעצמו אל המאיור רודה בענין חשוב, הקשור לסדנאות, והוא נשאל בחוצפה למה מסתובבים כאן היהודונים כ״כ הרבה? כשתבוא שעתכם לכם נקרא לכם. הרגיש יושב־הראש, שאין הדברים כתמול שלשום, ביקש להתעלם מן ההערה וענה, כי המאיור רודה ציווה עליו לבוא. איש הגסטאפו פרץ בצחוק ואמר: המאיור שלנו לעולם אינו משקר, אלא שנצטווה לצאת לחופשה. יושב־הראש יצא משם אבל וחפוי־ראש. בו ביום כינס לישיבה את נציגי הקהילה למסור להם את הידיעה המעציבה. במהירות הבזק פשטה הידיעה בגיטו והכל מפרשים אותה על הצד הרע. גם לנו, שנים־עשר היהודים העובדים במקום אחד, נודעה חופשתו של המאיור רודה,

ובשעה 2 אחה״צ התכנסנו לטכס עצה.

שני האחים המסגרים, שהניחו בגיטו את אמם הזקנה, אומרים כי לא יחזרו לגיטו, הם ילונו כאן ולמחרת יחליטו מה לעשות. האחרים, שיש להם משפחות בגיטו, מחליטים לחזור. לאחר שעה חמש הניחו את עבודתם. בדרכם חזרה נפגשו בקבוצות יהודים. גם אליהם הגיעה הבשורה הרעה, ובכל זאת החליטו לחזור. כשנגשו סמוך לשער נתברר להם, כי המשמר הוגבר ואין נותנים להכניס שום חפץ. כשנכנסו לגיטו ראו אנשים מתרוצצים בהולים ודחופים והכל מחפשים מקומות־מחבואים. רבים חקרו ודרשו מפי מכריהם הפולנים או האוקראינים, והללו אמרו להם שאינם יודעים כלום. שאלו: אם כך למה נכנסו לגיטו כמה מאות שוטרים במדים שחורים? אמרו להם כי במפקדת המשטרה מתחלפים המשמרות. בשש לפנות ערב הלכו יושב־ראש הקהילה ושניים מנציגי הקהילה לבקר אצל ראש המשטרה וחזרו מיד מדוכאים. מסרו שראש המשטרה לא רצה לקבל אותם והודיע להם על ידי שוטר שהוא עסוק מאוד.

אני ואבי יורדים למרתף, פנס בידינו להאיר ולבדוק, אם אמנם יש בו מקום לשלושים — שלושים־וחמשה איש. אנו מוסיפים על המים, כלי המיטה, צרכי המזון ובלבבות חרדים מצפים לבאות. אסור לצאת לרחוב וכאילו להכעיס חושך גדול בחוץ. אני מתקרב אל השער. השעה 10 בלילה. הנני מאמץ עיני לראות, מאמץ אוזני לשמוע. איני רואה כלום. אולם אני שומע לחישות בשפה האוקראינית. אחד אומר: איזה מזל רע, חושך כזה הלילה דווקא, ועוד עלולים להיפגע מסכין יהודי בגרון. ברור לי, כי הכנופיה הפרועה קיבלה פקודה להתקיף. מוזרה היא „התקפה" זו. הנשק בידיהם והשלטון עמהם וזו היא אצלם התקפה. אפילו נרצה להתגונן, כלום נוכל? אמנם, אריה הבטיח להביא לי אקדח, אך הוא לא הביא, מכלל שאין נשק בגיטו, ואין לשער כלל התגוננות. ניגשתי אל השער הקרוב, של פוכאצ׳בסקי, שחסרים בו כמה קרשים ומתאמץ להקשיב. לאזני מגיעות מלים איומות, הפעם בגרמנית: — אל תישנו, בחורים, הלילה ישתדלו היהודים לברוח. לירות בכל אחד, באשה ובילד, ללא הבדל! אין לנו פנאי לשחק בהם.

ברגעים נוראים אלה מתגבר חוש הראיה. אני מבחין באיש גסטאפו בעל־גוף, קובע־ברזל לראשו ורובה אוטומא־טי בידו. במרחק עשרה מטרים, אחד מן השני, עומדים הם בחליפותיהם השחורות, רובים בידיהם ונכונים להתקיף. חזרתי הביתה. על הדרגש ישנה אשתי בבגדיה ולצדה ילדתנו בת עשרת החדשים, שנתה עמוקה. גיסי איננו בבית. נכנסתי לדירת אבי, שם מתגוררות שתי משפחות נוספות: משפחת הדוד ומשפחתו של קרוב המשפחה, קאגאן (בעל חנות לפירות ברח׳ ה־3 במאי), מת לפני שנתיים

ונותרה אשתו עם בנה חיים. אני מספר להם מה ששמעתי וראיתי ואנו מחליטים לבלי לדחות עד הרגע האחרון. הנשים ירדו מיד להשכיב את התינוקות. חזרתי לחדרי לעורר את אשתי. היא קמה, פניה מפוחדים וחיוורים, ומפיה נפלטת השאלה בצעקה: כבר? שאלתה מדקרות ללבי. לא סיפרתי לה מה שראו עיני ושמעו אזני. אך אמרתי, כי הלילה צריך להיזהר ולהתכונן, וכדי שלא יחסר מקום למשכב הילדה עליה לרדת לאלתר למרתף. אשתי משיגה את אימת השעה. אינה קובלת, אינה בוכה, אך מבקשת ממני להיות בקרבתה, שלא ניפרד על כל מקרה שלא יבוא, אני מסייע בידה להתלבש, משל פנינו מועדות לדרך רחוקה, ירדנו למרתף והתינוקת הישנה בזרועותיה. ומחשבה מנקרת במוחי: אם חס וחלילה יבכו שלושה ילדים יחד ויישמע קולם לחוץ? פתאם בא גיסי במרוצה ובפיו סיפור מחריד, כי בחצר זיידמן הסמוכה נדחקים רבים להיכנס למחבוא שהותקן ע״י המשפחה לעצמה בלבד. בינתיים ירדו כל בני משפחתנו למחבוא שבביתנו, הגברים נותרו בחוץ. ארבע לפנות בוקר. עדיין האפילה גדולה. היה כנראה מי שביקש לחמוק מבעד לחוטי־התיל. שכן שמענו יריות מתוך 3 רובים בערך. לשמע היריות נבהלו כל תושבי החצר לרוץ למרתף. 70 איש נדחקו לתוך המרתף שלא היה בו מקום אלא לשלושים וחמשה בלבד, והיו עוד רבים, שביקשו גם כן להידחק פנימה, אך כיוון ששמעו בכי הילדים נמלטו על נפשם. בחוץ נותרו רק הגברים, שנשותיהם ירדו למרתף. כיוון שראו שאני, אבי וגיסי ודודי עומדים בחוץ, הוסיפו לחכות. כסבורים היו כי מחבוא נוסף נתון לרשותנו.

ההתקפה טרם התחילה והבהלה כבר היתה בעצם תקפה. בקשתי לירד לתוך המרתף לראות את אשתי והילדה, אך אי אפשר היה להתקדם ולהגיע לפינה ההיא, כי גם במעבר הצר, שרחבו חצי מטר, עמדו רבים צפופים. ביקשתי להסביר לעומדים במעבר שאין טעם לעמוד כאן וכי על ידי כך הם מסכנים את הנתונים מבפנים, כי גם אני ואבי וגיסי ודודי לא נרד לכאן, והרי יצטרכו לגשת לבית־הכסא, וכיוון שתפסו מקומות גם על החביות אי אפשר יהיה. אין איש מקשיב, ואין תשובה. אימת־מוות ירדה על הכל. הילדים מנמנמים מתוך עייפות ומחמת החום.

היום קרוב. האנשים, שהיו עומדים וממתינים ברפת, הולכים להם. נותרנו: אני, אבי, גיסי, הדוד ואחד חדש מקרוב בא, שאשתו ושני ילדיו ירדו למרתף, חיים בורשטנ־מאכר שמו, נגר, קרוב למשפחת בורשטנמאכר העשירה ועמו אחותו הצעירה, רוזה. רואה אני, כי מספר האנשים אינו פוחת, הכל רוצים להיות שותפים לגורל אחד ובכל רגע עלולים הפורעים לפרוץ לתוך הגיטו. ניגשתי אל הקיר, הזזתי קרש אחד ומתגלה כעין קיטון צר, שרוחבו חצי מטר ואורכו שני מטרים ומבעד לחרכי הקרשים ניתן להציץ לחצר השכן בארקאן. מחבוא זה הותקן בשביל איש אחד או שניים. איש מלבדי ומלבד גיסי ואבי לא ידע שיש מקום כזה. מיד הרגשנו דוחק עצום. בזה אחר זה אנו נדחסים לכאן, עומדים צפופים ומצפים לנס.

האיר היום. קולות „הורא" פרועים. הפורעים ניתקו את חוטי התיל ובצעקות איומות התפרצו לבתים. צריחותיהם עלו מכל הבתים. ממקומי יכולתי להסתכל כך במעשים המתחוללים בחצר הסמוכה, ובחצרנו לא ראיתי כלום, אולם לפי המהומה בחצר שיערתי, כי לא באו בעקבות אנשים. אותו יום לא היו חיפושיהם מדוקדקים. הם לעת־עתה שקדו לחדור עמוק לתוך הגיטו. ביתנו כפי שאמרתי עמד סמוך לחוטי התיל. לכן יכולתי לעקוב אחריהם ולראות כיצד הם מקפידים להשגיח, שאפילו כלב לא יבקיע לו דרך החוצה. ראיתי כיצד נערכו בשורות חזית, ומלבד הקבוצות המתפר־צות נותרו בעמדותיהם, במרחק עשרה מטרים אחד ממשנהו, אם גרמני, אם פולני או אוקראיני, ואולי היו ביניהם גם לאטבים. ברם, קשה היה להבדיל ביניהם. ראיתי הכל בחצר הגדולה של השכן בארקאן, שנמצאה בינות לבית־האבן בן הקומתיים, העומד בפינת שני הרחובות ובית העץ, אף הוא בן קומתיים. בשני הבתים האלה התגוררו כמה מאות נפש. ואף כי החצר סמוכה לביתי לא הכרתי את כל האנשים, כי רובם דיירים חדשים, יהודים רוסיים בעיקר, תשעים אחוז מהם נשים וטף. מוכי־יאוש היו מכונסים בבתיהם ולקריאה ראשונה יצאו, צרורות מתחת לזרועותיהם וילדיהם הקטנים עמהם. העמידום שלושה בכל שורה והוציאום מחוץ לגיטו דרך חוטי התיל שברחוב סנקביץ׳. לאזני הגיעה רק פקודתו של הגרמני להובילם לרחוב קרוטקה.

למחרת באו פורעים חדשים. לצעקותיהם לא יצא עוד איש מן הבתים. מלבד הנשק נשאו עמם גרזינים וכידונים. רואה אני שהם עולים לקומה העליונה, מכים בגרזיניהם. אחד מהם צועק בהתלהבות רבה באוקראינית: תפסתי אותם. אני שומע קולות בכי של ילדים. מובילים החוצה כ־18 נשים ושני גברים. בין הנשים מוכרה לי הגברת קורמאן, שלבעלה היו שייכים הבתים ברחוב אוניה לובלסקה ליד הגשר, את אחותה קרסל, בעלת חנות מכולת ברח׳ פיטרובסקה אצל גלזר בבית, ואת אשתו של שלמה פומרנצ׳יק עם שני ילדיה הקטנים ואמה. שמות־המשפחה של האחרים איני זוכר. בפקודות קצרות מצווה הגרמני להובילם לקרוטקה, ואילו הוא ויתר אנשיו הולכים אל הרפתות. הם מגיעים לרפת הגובלת בקיר שלנו, שם תפסו בחור המוטל על הקש, שאינו בן בריסק, אחד מן הגולים. כיוון שלא מצא לו מקום־לינה נשתקע ברפת. הגרמני אומר, כי לאיש אחד לא כדאי לתת ליווי והוא מצווה עליו לקום ולצאת לחצר. תוך כדי

הליכה שולח הגרמני בבחור מאחוריו כדור בקדקדו, חורק בשיניו וצועק „יהודי מזוהם!" אילולא ציווה על הבחור לצאת החוצה לירות בו בתוך הרפת היו הכדורים פוגעים גם בנו, כי רק מחיצת עץ דקה הבדילה בינינו. אבי ודודי אומרים ברכת „הגומל" על הנס.

ביום השני כבר אזלו המים במרתף, האנשים לחוצים כדגים מלוחים והילדים ניחשו, כנראה, שהחיים בסכנה ולא בכו. החום בפנים איום והצמאון גדול. אין איש מבקש כלל אוכל; הכל רוצים מים. הצרכים נעשים לעין כל ולמחרת כבר היו שתי החביות מלאות. אנחנו, הנתונים במחבוא מלמעלה, מחליטים, שהלילה צריך לספק מים לשוכני המרתף ולרוקן את החביות. בא הלילה, דממת מוות בגיטו. אני וגיסי יורדים למרתף. האויר כאן חם ומעלה סרחון. פתחנו את הדלת ואדים פרצו החוצה כמתוך סיר רותח. צוינו על הגברים להזדרז ולצאת החוצה כדי שיתאוורר המרתף. נשים שיש להן תינוקות אינן יכולות לצאת. האנשים מצייתים. אף הם רוצים לדעת מה ראינו. אני וגיסי שואבים מן החביות בדליים, מוציאים את החביות ומעמידים במקומן דליים, שיהיה המקום מרווח יותר, ממלאים את החבית מים. רווח מעט לנשים ולתינוקות שבפנים. אין במה להתנחם ובכל־זאת מקווים, כי בעוד יום יומיים תחלוף הרעה. כך עברו היום הרביעי והלילה ויום החמישי כולו. בערבים ובלילות נשמו אוויר רענן ואכלו מעט.

במשך יום השישי היו יריות פולחות את האוויר. מבעד לחרכים ראינו יהודים הרוגים נישאים באלונקות, שיערנו כי הם הוצאו ממקלטיהם. במשך היום הששי. אהה, אסון. רוזה בורשטנמאכר חשה כאבים במתניה. ידיה ורגליה שותקו. לא הוציאה הגה מפיה עד הערב. ולעת ערב, כאשר האנשים זחלו ויצאו מן המאורה לנשום אוויר, הורדנוה למטה ובמקומה נצטרפו אלינו אמי חורגתי ואחותי בת השש. במשך כל יום השבת ישבנו במקומותינו ולא נתרחש כלום. בערב שמענו כי בחצר השכנה מקלחים מים מן הברז. שיערנו כי מן הסתם עומד אדם וממלא כליו, אחד מן הנחבאים כמונו. אולם לא נמצא בינינו בעל אומץ־לב ללכת ולראות בעיניו. כשהחשיך ובטוחים היינו שאין פורעים בקרבתנו, התחלנו, כרגיל, לסלק את הזוהמה מן המרתף, למלא את החבית מים. מזון לא היה לנו עוד. הכל נאכל. הטלנו על האנשים הצעירים לדאוג לכך. הגורל נפל עלי, על גיסי ועל שאר־בשרי ברל גלוזמן. הלכנו לבתינו, מצאנו שם הכל הפוך ומעורבב. רוב צרכי האוכל ספוגים נפט ששפכו עליהם הגרמנים, אולם מצאנו גם אוכל נקי והבאנו לרעבים. גיסי, בחור כבן 21, גופו לא איתן, פיקח ובעל אומץ־לב, רחש חיבה לבחורה ממשפחת זיידמאן, החליט לגשת אליה. מה נדהם כשנתקל בשני שוטרים, נשא רגליו לרוץ והם אחריו. נחבא ברפת במרחק לא רב מן המרתף. השוטרים הגיעו עד הרפת, אבל נעצרו שם. „אם יהודים כאן נשיגם גם מחר" — אמרו והלכו להם.

לאחר המעשה הזה לא הסכים עוד איש לשבת במחבוא מלמעלה. שבעה היינו כאן. חששנו שהרעה מתקרבת ורצינו לישב תמיד עם הקרובים ביותר. הפלנו גורל בין ארבעת הגברים ונפל עלי לישב במחבוא העליון ובשעת סכנה להודיע עליה על ידי מכה בפטיש על הקיר.

יום ראשון, השעה 10 לערך. שמעתי מהומה בחצר והודעתי כפי המוסכם. אותו רגע בדיוק נשמע קולו של ילד בוכה. חוזר אני ומקיש על הקיר. שומע אני פולני אחד בחצר אומר: „והרי בעיני ראיתי כיצד נפל לבית־הכסא הזה." אף יש מדברים גרמנית. ז'נדארם אחד אומר: חבל על הכלב, אם נקחהו עמנו עוד תעלה הצרעת בגופו בגיטו זה המזוהם. פתאום קורא פולני בקול צוהל: „אני שומע ילד בוכה, אולם השד יודע היכן התחבאו!" הם אינם מסתלקים מן המקום, אחד מורה על מרתף פתוח ואומר: „ואולי שם הם, הארורים!" הפולני צועק לתוך המרתף בפולנית: „כבר נסתיים הכל, אתם יכולים לצאת!"

דממת־מות, אין עונה. הוא משליך רימון לתוך המרתף. קולות ההתפוצצות חזקים ואחריהם עולה בכי חנוק וגניחות נשמעות מלמטה. הפולני מוסיף לקרוא בקול בנעימה אנושית כביכול וכמתחנן: „בואו, צאו, למה אתם שוכבים שם? והרי ידוע לנו היכן אתם נחבאים." כמה רגעים אחרי כן עולה יהודי כבן 60 או למעלה מזה, ר' יצחק פומאַרנצ'יק, ועמו בנו אשר. במאמצים רבים הם מעלים את רוזה בורשטנמאכר ואחריה גיסתה, אחיותיה וילדים קטנים כרוכים אחריהן. אני רואה אותן, פניהן חיוורות כשל מתים, ללא מעילים, מלוכלכות, כי חסכו במים. כבר עלו כארבעים איש. השוטר שואל: „ולא נותרו עוד?" אין עונה. השוטר קורא שוב בקול אנושי כביכול: „הרינו יודעים שהנכם שם, לשם מה תאלצונו להשליך אליכם רימונים?" ושוב עולים אנשים ופניהם שחורים כפחם. הגרמני משתעמם ומצווה להוביל מחצית האנשים לקרוטקה. והנה עולה אשתי למעלה. היא בוכה וצועקת: היכן בעלי? ראיתיה מחזיקה את התינוקת בזרועותיה. קר בחוץ. אין לגופה אלא שמלה. האשה והילדה חיוורות כסיד והזיעה ניגרת מפניהן. איני יודע אם לקפוץ ממקומי בעלייה ולהצטרף אליהן. הפחדנות גוברת על הרצון. אני מפחד לקפוץ מן הגג שמא יבואו הפורעים ויירו בי. שנית, אולי לא יאונה להן כל רע ולמחרת יוכלו לחזור. בינתיים אכין להן מעט אוכל, כלי־מיטה. ילד בבית, הרי זקוקים לדברים הרבה. רואה אני שמוליכים את הקבוצה השנייה ואני שוכב במחבואי.

מקץ עשרה רגעים, לאחר שנותרתי לבדי בלי הנפשות

הקרובות לי, היטב חרה לי שלא הלכתי עמהם. אני מהרהר: הם לא ישובו, מה אעשה ומה יהיה ברצוני לעשות? אהיה לבדי, לא יתכן שלא אתפס. חרטה נוראה מכרסמת את לבי. אני צועד אנה ואנה. דעתי מבולבלת. בעצם היום אני יורד למרתף לראות אולי בכל־זאת נותר שם מישהו. גדולה אכזבתי. איני מוצא שם איש. נטלתי שמיכה וכר ועליתי לעלייתי, אף ספר מצאתי למטה ונטלתיו עמי, אני שוכב ומצפה ואיני יודע למה. חולף היום ובא הלילה. החלטתי שאם אשמע מישהו הולך אל המים, אצא אליו, כי בוודאי יהודי הוא. שנינו נתייעץ מה לעשות. חלפה השעה עשר ואין איש בא לקחת מים. פירוש הדבר, כי גם היהודים ההם נתפסו, ומה אעשה יחידי? — השעה קרובה לחצות. דממת־מוות סביב. מרחוק נשמעות יריות בודדות. אני משער כי המשמרות מסביב לגיטו משתעשעים בקליעה למטרה או שמפחידים את הבורחים, והרי אלי הם מתכוונים. ופתאום בתוך הדממה אני שומע ממרחק לא גדול אדם גונח. יהודי מסתמא. וכיון שאינו יכול לגנוח ביום מחמת פחד הוא עושה כן בלילה מתוך הייאוש. אני יוצא ממחבואי אל החצר, מאמץ שמיעתי לקלוט מאיזה כיוון באות הגניחות. שוב הוא גונח. עכשו יודע אני, כי מצד המחסנים. אולם רבים הן ואיני יודע באיזה להיכנס קודם. אני נכנס למחסן הראשון ושואל ביידיש: מי שם? אין עונה. אני נכנס לשני ושוב אין עונים. ניגשתי למחסן של אבי, שבלילה האחרון הנחתי שמה כלי מיטה וחפצי־בית אחרים. אף מחסן זה, כמחסנים האחרים, אין עליו מנעול. רחב־ידים הוא.

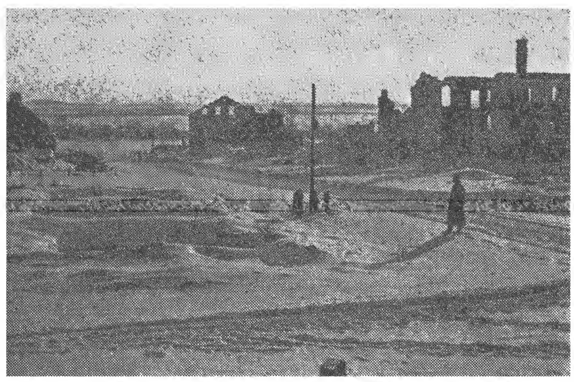
אני מביט על סביבי, מדליק את פנס הכיס שלי וקורא: „מי כאן?" אני מוסיף: „אני ל. ג." חולף רגע, נדהמתי לשמוע קול אדם חלוש „הנה כאן." אני שומע את הקול העולה מבין הרהיטים הישנים. שוב הדלקתי את הפנס וראיתי כי בארון שוכב מכר טוב שלי, השכן ר' יעקב בארקין. אני שמח כילד כי מצאתי קרוב לי בעת צרה. שאלתיו אם הוא גנח. תשובתו: כן, אני. שאלתי לבריאותו. הוא עונה: לא טוב. שוב אני מדליק את הפנס. הוא מבקש, שלא אעשה כן. לעיני מתגלה מראה איום. רגליו של הזקן תפוחות בצורה נוראה ומן הקש, שהוא מכוסה בו, עולה צחנה איומה, וביחוד כשהוא עושה תנועה כלשהי. רגע הננו שותקים, מהרהרים באסוננו. אחרי כן שואל הזקן: מה נשמע? כל הזוכר את ר' יעקב בארקין בגיטו יודע, כי הזקן הקרוב לשבעים הוא בהשוואה לאחרים בן־חיל. שומר חצרו לשעבר מוקירו ודואג לו. אף אני קיבלתי ממנו בשביל הזקן חבילות מזון. על שאלתו אני עונה בשאלה, אם לא ראה אתמול כשהוציאו את כל המשפחה והשכנים מכאן, ור' יעקב אומר שלא ראה, כי אין בכוחו לזוז ממקומו, אלא ששמע הכל. שאלתיו באיזו הדרך הגיע למחסן. השיב ר' יעקב, כי לא הכין לו מקום מחבוא, וכאשר ארבעה לילות לפני כן התחילה הבהלה ואנשים התרוצצו כמטורפים אינו יודע האיך אבדו ממנו אשתו ובתו והוא מצא את עצמו במחסן שלו מן העבר השני. כיון שלא ראה בחושך ונלחץ אל הקיר מפחד או מתחושה סתומה נשברו תחתיו הקרשים הרקובים והישנים, וכך הגיע למחסן השכן ושוכב כאן. שאלתיו מה בדבר אוכל. והריהו אומר כי בימים הראשונים לא נתאווה כלל לאכילה, אך אתמול תקפו רעב. משש בכיסיו ומצא חתיכת לחם יבש, אך אין לו במה ללעוס וגם מים אין לו. והנה הערב ביקש לצאת מן החור הזה ולהיכנס לאיזה בית לשכב במיטה ולשתות מים, יהיה מה שיהיה. „ומה דעתך?" אומר הוא, „יש לי שעון של זהב, אולי בזכותו יניחוני לנפשי". אולם מה נדהם כאשר ביקש לקום על רגליו ולא יכול. באין ברירה עשה צרכיו בו במקום. מכאן הריח הרע. אני יוצא חיש מהר מן המחבוא, ממלא את הכלים המתגוללים מסביב מים, אוסף לחם, צנימים, במרתף מצאתי שוקולד שהוכן בשביל הילדים, חוזר אל הזקן. כיוון שראה הזקן מים וצנימים הרבה אחז בלהיטות את הכלי והריק לתוכו שלושה ליטרים מים לפחות. לאחר כך השרה את הצנימים במים. החלטנו לערוך „ארוחה" ביחד. לאחר חקירה ודרישה מסתבר לי, כי נתבלבלו חושיו של הזקן. אינו יודע כלום ממה שמתרחש מסביבו, הוא מחכה, שישתרר השקט ויכריח את משרת חצרו לאכסנו בביתו. הוא מוסיף: אין דבר, יוסל בני בוודאי ידאג לי וישלח לי כסף מארגנטינה. אני אומר, כי ראוי לו לשמור על נקיונו. הנני תומך בזרועו, אלא שהזקן אינו מחזיק מעמד על רגליו. הוצאתי את כל הזבל החוצה ואת הקש מתוך המרתף, והזקן שמח כילד, שלא עזבו האלוהים. הוא אומר: ואולי נמצא בית לגור כאנשים. והריהם יודעים, כי בחצר זו אין יהודים עוד. אני סח לו, כי ראיתי גרמנים רבים משוטטים כאן וחלילה להסגיר את עצמנו לידיהם. הזקן אומר „עשה כפי הבנתך". שוב אני יוצא ומביא לו כר ושמיכות ומעיל, לי טוב, שיש לי בן־אדם לשוחח עמו ולשפוך שיחי לפניו. דברים שאין כעת מחסור בהם. רוח חדשה נכנסה בו, וגם אני חוזר למקום מחבואי ואנו מחליטים להיפגש למחרת בערב, אם לא ניתפס. ללא כוונה רעה שואל הזקן היכן מחבואי. איני אומר לו את המקום הנכון, כי אם חס וחלילה ייתפס ויאלצוהו בעינויים שמא לא יעמוד בנסיון. ואף כי אין אני יודע היכן הנפשות הקרובות לי ביותר, חזק כל כך רצוני לחיות. יש שעה, שאדם אינו מוכשר לחשוב על העתיד. הוא רוצה באחת: לחיות ולהגיע ליום הנקמה בפריצי החיות.

ימים תמימים עוברים עלי בבדידות. יש לי מה לקרוא. כיון שאני נוטל את הספר איני מבין כלום והאותיות רוקדות לעיני. במקומן אני רואה את אשתי וילדתי, את אבי ואחותי,

את בני המשפחה. מה נורא כל המעשה. אילו מצאוני במחבואי שוכב על הכרים, מכוסה בכסת, ספר בידי, היו רואים מיד שאני גולם ומטומטם.

אצפה ללילה, לפגישה עם הזקן, להסיח לפניו כל שראיתי ביום. אלא שהזקן, פיקח לשעבר, אין מוחו פועל עוד כהלכה, אינו משתוקק כלל להציל נפשו ואין לדבר עמו בשום עניין של ממש. מחלת הרגליים והזקנה עשו את שלהן. יש לי אדם לדאוג לו. אני מבשל לו מיני דייסות על מכונת־הספירט שבמרתף, ובלילה הוא מחיה בהם את נפשו.

זה שבועיים שאנוכי ור׳ יעקב הננו לבדנו בגיטו, מנות־קים מן העולם ואיננו יודעים מה יהיה בסופנו. שלג נופל ואני משאיר עקבות אחרי, כי בלילות אני יוצא להביא מים, מזון. ארכו לי הימים, רואה אני שאין כל טעם בישיבה במקום זה. ברור לי כי הוליכו שולל את הקרובים שלי, כאשר הבטיחו להם שהאַקציה כבר נסתיימה. בגיטו אין כל חדש, אין רואים יהודים, לעומת זאת גדל והולך מיום ליום מספרם של הפולנים, האוקראינים, העונדים סרטים לבנים על זרועם השמאלית ועליהם החותמת של מועצת העיר. מסתבר כי אלה הם פועלים מתנדבים, הבאים לגיטו לעבוד בהטענת רכושם של היהודים על המכוניות הגרמניות. קרוב אני אליהם ושומע את כל השיחות המנסרות ביניהם.

בריסק בחורבנה

הנושא העיקרי: כיצד מתעשרים?

אחד מהם מספר כי שכנו סטיפן גילה מחבוא של יהודים ברחוב דלוגה בבנין של פרידמן, אלא שלא מסרם מיד לגרמנים והבטיח להם, כי לא יגלה מחבואם ובלילה אף יוציאם ובשכר זה דרש 20 רובל זהב. ושוו נא בנפשכם, לא עברה מחצית השעה ונתמלאה דרישתו, ומיד אחרי כן שלח למקום כמה גרמנים שהוציאו משם כשישים יהודים, כולם מלובשים יפה, כנראה, אריסטוקרטיה יהודית. סטיפאן זה הצטער לאחר המעשה שלא ביקש סכום גדול מזה שביקש. הדברים באו כמדקרות בלבי, כי ידעתי את דרי בית פרידמאן. גוי שני מספר בבדיחות הדעת: ומה תאמרו למעשה זה שקרני אמש, יחד עם ידיד שלי נכנסנו לתוך בית יהודי ברחוב קושציושקו. ניכר היה ששם מתגוררים יהודים מכוב־דים, כי היה הבית נקי ומסודר, ואנחנו מוצאים איש אחד נשען אל השולחן, אשה אחת שרועה על הרצפה ליד השולחן ואחרת שוכבת במיטה. תחילה נדהמנו למראה עינינו, אולם מיד תפסנו כי אנשים מתים לפנינו ולא הבינונו כיצד באו למצב זה, כי אילו ירו בהם והיה הדם ניגר לארץ. בסופו של דבר מצא חברי, כי אלה הרעילו את עצמם. עוד עמדו כלים ושיירי אוכל על השולחן. בשעת מעשה — המשיך הלה — נתעורר משהו בלבי, אולם נזכרתי כי ז״ידים לפני.

אני שומע שיחם ושיגם ורואה הבעות הלעג בפרצופיהם של הערלים, ובלבי אני מהרהר נקמה. בלילה אני מספר את הדברים לר׳ יעקב ומביע השערתי. כי המדובר הוא במשפחת ד״ר ביאָגון. ר׳ יעקב מאשר זאת ומוסיף, כי לפני האקציה האחרונה בא להיבדק אצל ד״ר ביאגון והלה דרש שכר טירחה הגון.

למחר אני מכין כרוזים כתובים גרמנית ופולנית, אזהרה לאלה המסייעים בידי הגרמנים להשמיד את היהודים.

הכרוז בפולנית:

הודעה!

פולנים, אוקראינים וביאלורוסים. אל נא תדמו בנפשכם, כי תבואו על שכרכם בהיותכם עוזרים לגרמני לגלות יהודים מסתתרים. עיניכם הרואות מה נותר ליהודים מרכושם. דרכו של הגרמני לרצוח ולשדוד היום יהודים, וכאשר יכלה מעשיו בגיטו יפנה אליכם. אל נא תהיו כלביו השוטים של האדון, כי המסייעים בידי הגרמני במעשיו הנמבזים אינם אלא כלבים משוסים. והאם רצונכם להמשיך ולהיות כלבים לעולם?!

חתום: המפלגה הדמוקרטית הלוחמת לטובת הכלל.

הכרוז בגרמנית:

אזרחים גרמנים, עם התרבות!

למה סנוורתם כ״כ בעשיית שליחותו של התליין? האינכם יודעים כי קשה נקמת הדם. היום הזה אתם התליינים ומחר ייתכן תהיו התלויים. האם את לחמכם היהודים יאכלו? האין לכם נשים וילדים? האם משום היות מנהיגיכם פושעים חייבים גם אתם בניגוד לרצונכם להיות כאלה? זכרו כי אי פעם הייתם ילדים ישרים, והילדים אשר אתם רוצחים גם הם ישרים וחפים מחטא. זכרו כי גם הצדק קיים בעולם!

חתום: המפלגה הקומוניסטית הגרמנית.

עוד באותו ערב הודבקו כ־12 כרוזים, בעלי התוכן הנ״ל. שניים מהם הדבקתי במקום שניתנה לי האפשרות לעקוב ממקום מחבואי אחרי הרושם שיעשו בקוראים.

7 בבוקר. עוברים 3 פולנים או אוקראינים, מבחינים בכרוז ונעצרים לקרוא. ניכר שקשתה עליהם הקריאה, כי

ארכה השעה. לבסוף פונה אחד ואומר לחבריו: איני יודע מה זה. לאחר כך נפל מבטו על הכרוז בגרמנית ובדק תוכנו מקרוב. עתה הוא קורא בקול: הו, ידעתי, חתומים הקומוניסטים! וכיוון שראה כי הכתוב הוא בגרמנית, נתעוררו בו רחשי הכבוד. בואו, הוא אומר, ונקרא לגרמני והוא יגיד לנו תכנו. הלכו לדרכם. עברו רגעים מעטים ובא אחד גוץ אשר פיו חזירי ורחב. אני נרעד כולי למראה בריה מאוסה זו שבדמות החוק והצדק. הוא קורא מהר את הכתוב בכרוז הפולני. ודומה, הרהור של מוסר־כליות פגע בו, שכן הוא מרים את ידו כעומד לנגוע במצחו ומתווכח עם עצמו. פניו מביעים עצבות. אך הוא מתעורר והולך לו. אני מהרהר בלבי, כי אם חזק רשמם של הדברים במנוולים כגון אלה, הרי אין זו עבודה לבטלה. מעניין כיצד היה מגיב מנוול זה אילו ראה אותי במחבואי. וכי היה מוסרני לידי התליין? בינתיים מופיעים איש גסטאפו ושוטר. האחד נעצר לקרוא בכרוז הפולני, והשני מעיין בגרמני. נראה הדבר שהשוטר פולני הוא. כיוון שסיים קריאתו נתן מבט חונף באיש הגסטאפו, הוריד את הכרוז מעל הקיר, קרעו לפיסות ורמסו ברגליו כמפחד שמא שוב יתאחו הקרעים ויהיו לכרוז. ואילו איש הגסטאפו משסיים לקרוא לא זעו פניו ואפילו שריר אחד לא נע בהם. עמד כאילו קפוא ומאובן, הסתכל בפולני העומד וממתין לאות על החזקת־טובה וקרץ לו בעינו ללכת לדרכם. הלכו בשתיקה. ניגשה קבוצה חדשה בת 5 אנשים. אחד, איש גסטאפו, קורא ראשון. משסיים סח אל חבריו בפולנית רצוצה: הם בכל מקום, הקומוניסטים, אולם אנחנו מראים להם את נחת זרוענו. אצלנו בגרמניה נוהגים בהם כפי שנוהגים כאן עם היהודים. לא הסיר את הכרוז מעל הקיר והלך לו.

רואה אני כי רבים קוראים את הכרוז, אף על פי כן יודעני, כי לא היו מניחים לי בחיים אילו מצאוני כאן. פתאום אני מבחין מצדו השני של הקיר בחור גבה־קומה, המעמיד את רובהו על הקרקע, משלשל מכנסיו ועושה צרכיו בסמוך לגוויתו השרועה של בחור שנורה במקום זה ואינו סולד כלל ממראה ההרוג. הוא סוקר מסביב. אני מתחקה על כל תנועה ותנועה שלו. הנה רק כחצי המטר מבדיל בינינו ודמי קפאו. הייתי כאדם המרגיש בחלומו שרודפים אחריו והוא עומד נטוע במקומו ואין בכוחו להזיז רגל. דומה עליו שכבר נתפס וכולו אחוז אימים ושטוף זיעה. לבסוף הוא מתעורר ומוצא עצמו במיטה. אלא שאני רואה את הדברים בהקיץ ויודע שהם מתרחשים במציאות, כי מבטיו של הבחור הגוי אינם מרפים ממני. יודעני כי אילו עלה במחשבתי לברוח איני יכול לקום ממקומי. הנה מלאך־המות בדמות אדם לפני. לבי לחוץ כולו ועיני נקרעות לרווחה. ואפשר מפני טעם זה עיניהם של ילדי היהודים בגולה גדולות ויפות.

אין יהודים בגיטו, אולם התנועה בו רבה. מן הבתים מוציאים מזוודות מלאות, כלי־מיטה, רהיטים, בודקים ומחפשים במחסנים. מרוקנים את הבתים מכל וכל, פירוש הדבר — האנשים לא יחזרו עוד הנה. ומה צפוי לי כאן? פתאום אני שומע רעש עולה מן המקום, שם שוכב בארקין הזקן. רואה אני אוקראיני אחד עומד בחוץ ושני שם במחסן עומד וצועק בקול מאוים על הזקן ומצווה עליו לצאת החוצה. עונה לו הזקן בקול שבור ורצוץ: אין בכוחי לזוז מן המקום, אנא, ראה, רגלי נפוחות.

האוקראיני העומד בחוץ צועק אל השני: מהר וחסל אותו. מה אתה משתעשע עמו? אך צווה עליו שקודם לכן יתן את הכסף ושאל אם יודע הוא היכן נחבאים יהודים אחרים! שלוש יריות נשמעות. מן המחסן יוצא שגץ משולהב־פנים, קומתו בינונית ופניו רחבים וסמוקים, אינו מוציא הגה מפיו וממשיך בדרכו, משל לא עשה כלום. יוצאים שני הפורעים בשתיקה מן החצר ואין פניהם מביעים דבר. יש להם סבר־פנים של מומחים במקצועם.

ראשי בוער. אני חש את עצמי כמשותק. תשוקתי לנקום. אני מעיין במחשבותי כיצד לחסל כמה רוצחים, כי בכל אחד מהם שאני רואה מובטחני בו כי רוצח המונים הוא. תכנית ערוכה יש לי ובקוצר־רוח הנני מצפה ליום המחרת. בהשכמת הבוקר עליתי לעליית הבית שבחצר. ערימה גדולה של גרוטאות ברזל שם ומרובים לוחות הברזל המשמשים כיריים. נטלתי לוח־ברזל כבד, עומד ומצפה למי מהם עובר על יד הבית למטה. איני צריך לחכות הרבה. רבים משוטטים כאן בגיטו. אולם אסור להשליכו על ראש אחד שיש לו בן־לוויה, ומה גם כמה בני־לוויה. אם נפגע אחד, הרי יודע השני מהיכן נזרק הלוח ועלול אני להיתפס. חפץ החיים שבי חזק הפעם, אין לשער; לבי בוער באש הנקמה וליפול על נקלה בידי הרוצחים איני רוצה. אני צופה ומצפה לאחד, לאחד בלבד, שיעבור כאן. והנה הוא בא — שוטר בעל קומה ממוצעת. אני מודד לו הישר כלפי הראש, אני מרפה מהלוח, החטאתי מעט בקליעה, כי לא נמחץ ראשו. הלוח פגע בכפתו של הרוצח שנפל בקול צווחה לארץ. איני יודע מה היה בסופו כי לא הוספתי להביט; מיד הסתלקתי מן המקום לעברו השני של הגג והתכנסתי במחבואי בין המרתף והמחסן.

למחרת שלוות נפשי נטרדת והולכת. מיום ליום גדל מספרם של הפועלים בגיטו המרוקנים את הבתים מן הרהיטים והחפצים ומכל שריד בעל־ערך. רואה אני עשרה אנשים לערך נכנסים לדירתו של אבי. סקרנותי גוברת על הכל. ללא כל חשש לתוצאות אני יוצא ממחבואי וקובע לי נקודת־תצפית על גבי משטח המרתף, אם דרך מקרה יפתח מישהו את דלת המרתף לא תהיה השהות בידי להיעלם ואני אבוד. תוך כדי רגע אני מהרהר, כי אולי פנים מוכרים יהיו אלה

ויארע הנס. ברגעים קשים כגון אלה מוכן האדם להאמין בדברים בלתי רגילים ובלתי מתקבלים על הדעת להצילו מן הסכנה. איני רואה אלא איש גסטאפו אחד והאחרים פול־נים אזרחים מבריסק, העונדים סרטים לבנים. איש הגסטאפו נותן פקודות והפולנים מוציאים הכל מן הבתים, מרוקנים בית אחר בית. אני רוגז ומתמרמר על אלה שהבטיחו נשק. כמה קל לקלוע מכאן ולא להחטיא המטרה! ביני לביני באים ומתווספים פועלים, שוטרים, אנשי־גסטאפו, המצווים על הפועלים: אם תמצאו יהודי הרגוהו בו במקום. אני חוזר למחבואי ומטכס עצה כיצד לברוח מאי הדמים הזה.

אילו ראני מישהו במקום־מחבואי לא היה מוצא בי אף סימן של עצבנות או התרגשות ולא היה מעלה כלל בדעתו, כי אני כולי רועד מפחד המוות. אף שריר אחר אינו זע בפני. אני מביט בראי שנטלתי מדירתי אתמול וחיוך מר משתפך על פני. לא — אני אומר אל עצמי — עם השקט הזה שבך, עם הדם הקר הזה ליפול בידי הרוצחים? לא! פני מלאים ומכוסי־שיער. אני מחשב ומונה את הימים לדעת כמה זמן עבר עלי מאז החלה האקציה, הנני נעזר בציונים שעל הקיר, עליו אני רושם כל יום את שם היום והתאריך. אני יודע כי היום הוא השישי לשבוע, אולם איני יודע אם זה יום ה־31/10/42 או ה־1/11/42. שלג יורד זה כמה ימים ומכסה את פני האדמה ולעת לילה, כאשר אני יוצא להביא את המזון והמים, הריני עובר בחזרי למחבואי את המרחק של עשרים המטר האחרונים לפני מאורתי, פני לאחור וגבי קדימה, כדי להטעות את העלולים להבחין בעקבות הטבועים בשלג, כי הדורך כאן לא חזר למקום הזה. אך איני יכול להמשיך עוד בבדידות זו וגם מזונותי כלים והולכים. ושמא כדאי לקבוע את יום המחרת ליום הבריחה — — —

אני מתגלח. הגילוח עולה בקושי, כי זה שלושה שבועות גדל שערי פרע. השעה היא 6 לפנות ערב. ירדתי למרתף ונטלתי עמי דלי־מים לחמם על מכונת הספירט. בינתיים אני אורז במזוודה חפצים הכרחיים ביותר וחפצים אחרים בתיק של עור וכן מטריה, ומניחם הצידה. רואה אני כי כל החפצים שהובאו לכאן עודם מונחים, אין דבר חסר, וביניהם אריגים מובחרים, חליפות גברים ונשים. בתוך הערימה מצאתי גם את מעיל אשתי. לבי נחרד. הדמעות פורצות מעיני. החזקתי ביד את המעיל כאילו נפש חיה בו, הדמעות שמות מחנק לגרוני, המעיל רווי דמעות ואני מקרבו אל עיני. מעשה זה מעוררני לזכור את מצבי ולדעת, כי אין השעה כשרה לרג־שות. נזכרתי כי אשתי הסתירה בתוך המתלה עשרה דולרים. חפשתי ומצאתים כאן, פירוש הדבר, לא נטלה עמה אפילו פרוטה. יש לי תרעומת עליה, שלא נטלה ממון זה. אפשר היתה צומחת לה תועלת ממנו. אבדה כנראה הכרתם של האנשים כאשר הוציאום מן המרתף, לפי שהיו שלושה ימים נתונים בתנאים בלתי־אנושיים, יונקים וזקנים יחד. הרהור מנצנץ בי: ושמא טוב להם מאשר לי. הרי סופו של יהודי להישמד, ולשם מה אני משחק עם השטן כמה שבועות נוס־פים? וכי אלה הם חיים שכדאי להילחם עליהם? תוך כדי רגע שוב אותה הרגשה נצחית, הגוזרת על היאוש. הוטל עלי לשמש עד להאיום ביותר ואין ערך לקרבן אחד נוסף.

רואה אני את כל העושר הנערם כאן לרגלי כערימת הזבל ויודע כמה כוחות של בני אדם חיים הושקעו בו. רצוני להתגבר על הדכאון והעצבות ואני נוטל מעדר וחופר בור עמוק בצדו האחד של המרתף, קובע בו שתי חביות־פח, ממלא אותן בחפצים היקרים ביותר ושוב אני מכסה הכל באדמה; אחרי כן אני מיישר את פני הקרקע שלא יהיה כל רישום. אם אזכה ואגיע לחיים חדשים ייהנו מכך רבים, ואם לאו מוטב שיירקב באדמה... המים רותחים, אני רוחץ גופי, לובש חליפה מן המובחר, מעיל חורף, עולה ועמי המזוודה והתיק, מקשיב לכל רחש מסביב. יוצא החוצה.

שבת בערב בגיטו. ה־3 או ה־4 בנובמבר שנת 1942. שלג יורד ופתותיו לחים מאוד, מתמסמסים. כמה משונה הדבר. אי אז נמנעו לצאת לרחוב במזג־אוויר כזה ומין עצלות היתה מפעפעת בנו, ואילו עכשיו נפקחו עיני לראות כמה יופי ונועם שפוכים על המראה החרפי הזה בטבע. השתהיתי קצת והשלג מכסה את בגדי. מעודי לא נהניתי ממזג־אוויר כזה. מוחי מחפש תחבולות לחמוק בצנעה. נזכרתי במשפחת רימלאנד, הורי בעלה של אחותי, הגרים ברחוב פטרובסקי, מהלך לא רב מביתי. ידוע לי מקום מחבואם, והוא מתחת לרצפת המלט של המחסן. אולי נותרו בחיים. לא היו להם ילדים קטנים. מהורהר אני צועד כמה צעדים קדימה, מת־קרב שלושה מטר ליד חוטי התיל ונעצר מתחת לשער, מתוך זהירות, לבדוק את הדרך לשם מן הצד השני. איני מבחין כל רחש, ורק קולו של אוקראיני הקורא לחברו מגיע לאזני. אמצתי את מבטי וראיתי כעין צללית נעה.

אני מהלך בגיטו ומפחד מפני עצמי. אולם ככל שהנני מתרחק גובר בטחוני. הנה הבית שהכרתי אותו על כל מוצאיו ומבואותיו. צעדתי ישר בכיוון לארגז האשפה, המכ־סה את הכניסה למחבוא. אולם מה גדולה תדהמתי לראות, שהארגז אינו במקומו ופתח המרתף שרוחבו 50 ס"מ על 50 ס"מ גלוי. איני יורד למטה, וקורא בקול לתוך הבור ביידיש: „האם אין שם איש? אני, ל. ג., כאן!" קראתי אף כי ידעתי שלא אקבל תשובה, שהרי ארגז האשפה אינו במקומו. עשיתי זאת רק כדי „להרגיע" את עצמי. שעה שבע קרובה. נזכרתי כי לפני שלושה שבועות אסורה היתה התנועה ברחובות לאחר שעה זו גם לפולנים. הנני נחפז לחזור, נוטל את המזוודה, התיק והמטריה וחוזר אל השער, מאמץ מבטי ורואה כעין צללים לבנים נעים במרחק 20—25 מטר אחד

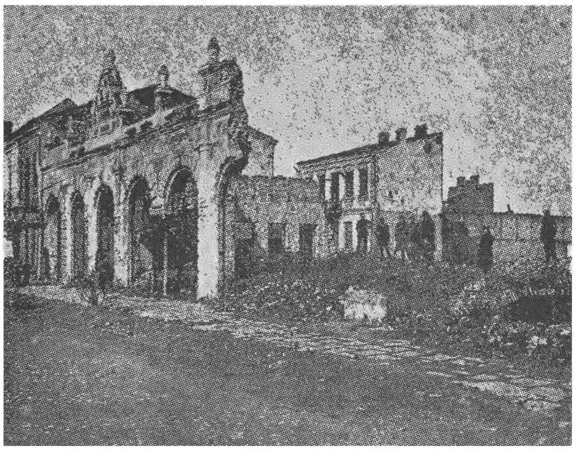
ממשנהו. אני ממתין מעט ורואה, כי בדיוק ברגע זה נפרדו השוטרים או הז׳נדארמים וגב אל גב הם פוסעים בריחוק זה מזה כדי 30 מטר לערך. אותו רגע אני מזנק מתוך השער בינות לחוטי התיל אל הצד שממול מחוץ לגיטו, אל השער של מנהל בית פוקסמאן. שם אני ממתין רגעים מעטים. כיוון ששמעתי את צעדיו המתרחקים של שוטר יצאתי כנגדו בצעדים מתנודדים של שיכור ונטיתי לכיוון דומברובסקי. שוב מבחין אני בשוטרים נוספים. פזורים הם כנראה לכל אורך הדרך עד דומברובסקי. והנה איש גסטאפו, אף הוא בתפקיד של איש משמר, נגש מולי. העמדתי פנים שוחקות ופתחתי לשיר בקול פזמון פולני, כולי מתנודד כשיכור ומתקרב ישר אליו. הוא בועט בי ברגלו ומעיר לי בכובד־ראש, כי שעת העוצר קרובה. אני משים עצמי איני שומע ואיני מבין וממשיך לשיר. באופן זה נחלצתי מידי כל המשמרות. איש לא ביקש ממני תעודות. הנה כבר הגעתי לרח׳ דומברובסקי וכאן נזכרתי, כי בעצם עדיין איני יודע אל מי לפנות קודם, והרי מכרי הנוצרים כה רבים הם. רבים מדי החפצים שאני נושא עמי, דבר שיש בו לעורר עלי חשד. נכנסתי לחצר שבפינת הרחובות דומברובסקי—סנקביץ׳. שם ביתו של גרינשטיין סוחר האריגים. שומר חצרו של אבי מתגורר בבית זה. נגשתי לדלת, התבוננתי אם אין גרים כאן בבית. לאחר כך הקשתי על הדלת ונכנסתי פנימה. אשת השומר שיצאה לקראתי מצטלבת. אינה מציעה לי לשבת, ונחפזת לספר לי. כי כל אלה שברחו מן הגיטו נתפסו על ידי הגרמנים, ואם מצאו יהודי בביתו של פולני נטלו עמם גם את הפולני. לכן היא מבקשת ממני ללכת תיכף ומיד, כי תכופות מבקרים אצלה גרמנים והכל יכול להסתיים בכי רע. הנחתי מידי את התיק, המזוודה והמטריה ובקשתי מעט מים חמים לשתיה. במהירות הבזק מלאה את בקשתי. מסתבר שהיא מצפה בקוצר־רוח להסתלקותי מביתה. כיוון שכך, אני מבקש שתאחסן לפחות את מזוודתי אצלה. תחילה סירבה מחשש ספרות־תעמולה קומוניסטית או נשק. פתחתי והראיתי לה, כי יש בה רק מלבושים. הסכימה. ובקול של מסכנה אמרה לי, כי אך 5 רגעים נותרו לרשותי עד לשעה שבע, ולאחר השעה הזאת נוהגים ה„שואבים" לירות — אומרת היא בלשונה — וכאשר יתפסוהו שלא יגלה, חס וחלילה, היכן היה. אני מרגיעה, ויוצא להיכן שרגלי ישאוני.

בחצר אני סוקר מסביבי. חצר זו מוכרה לי היטב. לפני חדשים מועטים התגורר כאן סקארבניק, חבר הנהלת הקהילה, ומדי יום ביומו, כמעט, הייתי בא ליטול כמה תפוחי־אדמה מן השוק שהנחתי בביתו. ניגשתי למחסן אחד והוא בחצר, שקודם התגוררו בה 15 דיירים וכיום 6 לכל היותר. נכנסתי פנימה. אני מאיר בפנסי ומגלה בפינה ערימת קש שהורקה ממזרון. התכרבלתי לתוכו והתאמצתי להירדם, אלא שנדודי השינה אינם מרפים ממני. סוף סוף נרדמתי. כאשר התעוררתי היתה השעה 5 וצפיתי לאור היום. לאחר שניערתי מבגדי את הקש ועמדתי לצאת שמעתי צעדים קרבים. הדלת נפתחה. הנכנס נתבהל כנראה כי מיד נסוג לאחוריו. הכרתיו. קראתי בשמו והרגעתיו. בשעתו היה שכנו של דודי ובימי הגרמנים זכה לדירה משובחת. כעת יש לו משרה חשובה אצל הגרמנים, כי מהנדס־בנין הוא. שמו סטאניסלאב פיטרובסקי. כיוון שאהוב היה דודי על הכל ואפילו על שכניו הנוצרים, סבור הייתי כי אין בלבו טינה עלי. משנרגע, הזמינני לבוא לביתו. אנשי הבית עדיין ישנים היו. על כירת החשמל הרתיח מים וחלב והמשקה פעל את פעולתו הטובה עלי, כי גם מעילי החם לא הצילני מן הקפיאה בלילה. לא נודע לי דבר־מה מיוחד מפיו, אלא שנתעודדתי קצת על ידו. הנה — הרהרתי — אם בחור זה, שאינו מכירני אלא מעט, נוהג בי בסבר פנים יפות, הרי ייתכן כי ידידי משכבר יהיה בעזרי. שאלתיו אם יכול הוא להמליץ עלי שיעבירוני למקום־עבודה מחוץ לבריסק. אמר לי כי ברצון רב היה עושה זאת אילולא החשש לגורלו ולגורל משפחתו, ועצתו היא שאפנה בעצמי למפעלים פרטיים הזקוקים לפועלים, והעיקר שלא אפול ברוחי. הודיתי לו ונחפזתי לצאת מן החצר ובראש „מורם" אני פונה אל טדיאוש בז׳זינסקי, אצלו עבדתי עד ה„אקציה". ממון רב הוא חייב לי בעד סחורות שמכרתי לו.

משרדו של המהנדס ט. ב. הוא בפינת הרחובות זיגמונטובסקה וקשיווה. בבית זה היתה גם מאפייתו של שלימוביץ לפני שהוקם הגיטו. עתה ריק המקום וכן ריקה הדירה שבקומה העליונה. בחזית הבנין נמצא המשרד ושם גם דירתו הפרטית של המהנדס. איני מבחין בתנועה כל שהיא בפנים ואני עולה לקומה העליונה הריקה, מסיר כמה דלתות מעל ציריהן ומשעינן אל הקיר, מאחוריהם אוכל להסתתר ולהתבונן מסביבי. שומע אני צעדי המהנדס והטכנאי. הם באים, פותחים דלת המשרד, רועשים ושמחים. מתוך דבריהם למדתי שהם חוזרים עכשיו מליל־הילולים. איני מהסס הרבה. הנני יודע, כי אין לי מה להפסיד ואפילו ימסרוני לידי המשטרה. אני מעלה חיוך על פני, ומקיש על הדלת זוקף קומתי ומצפה. הטכנאי שפתח את הדלת וראני גועה בקול: הו, ישו! בתנועת יד אני מרגיעו, ומבלי שאילת רשות ממנו נכנסתי פנימה, שלא יבחינו בי העובדים או מנהלי העבודה, העלולים לבוא בכל רגע. לאחר שראיתי כי הדלת נעולה מאחורי אמרתי שלום לטכנאי ובקשתי ממנו להודיע למהנדס שאני כאן, מאחר שיודע אני כי אין סודות בין השניים. לא נתנו לי להמתין הרבה. הכניסוני לחדר השינה של המהנדס. הוא אותה שעה פשט את בגדיו לשכב לישון. המהנדס נהג בי סבר פנים יפות ואני שפכתי מעט את מרי שיחי לפני שניהם, אלא שתוך כדי כך נצנצה בי מחשבה, שלא אשפיע

עליהם בכך, אלא, אדרבא, עלי להוכיח להם, שעדיין לא אבדה תקוותי. הבעתי דעתי בגלוי לפניהם, שכשם שראיתי חורבן הגיטו על ידי הגרמנים, כן אזכה לראות בחורבנם של הגרמנים. דברים אלה הבעתי בבטחון עצמי חזק והללו הק־שיבו לדברי בתשומת־לב. עברה מחצית השעה והמהנדס שאלני מה בדעתי לעשות להבא. עניתי, כי לא באתי לבקש את החוב שהוא חייב לי, וכי מקווה אני שבעבור הסכנה אג־מול להם שבעתיים. בקשתי כעת שישלחוני לעבודה. המהנדס נשתתק והטכנאי אמר: והרי אפשר לשלחו ללבוב לעבוד במפעלנו. ל. ג. אמיץ לב הנהו ואפשר לסמוך עליו, ואפילו יפול בפח לא יספר כלום. פתח המהנדס פיו ואמר: והרי ידוע לך שאתה דרוש לי ורצוני לעשות למענך, אלא שמיד, במקום הזה, אין בידי להושיעך. לך וחזור אלי כעבור שלושה ימים. עוד פיו מדבר וראשו צונח אל הכר והוא נרדם לעיני. שטחתי את בקשתי לפני הטכנאי להכניסני לחדר האמבטיה ליומיים, עד שיחליטו על נסיעתי. הטכנאי התנצל ואמר, כי עם כל רצונו הטוב אין בידו לעשות זאת. הוא איננו בעל־הבית. אני מורה כלפי הרחוב המושלג, והוא עומד על דעתו: נכון, אבל כאן לא תשב. יצאתי משם וחזרתי לדירה הריקה, מאחורי הדלתות. תקפני רעב ונצטערתי שלא ביקשתי מהם דבר־מה לאכול. כעת נזכרתי בפרצופים השניים ואני מרוצה שלא ביקשתי מהם אוכל. מתוך כך היו למדים ששוב אין בידי כלום. יהודי והוא עני ודאי שלא היה נחשב בעיניהם בכלום. כיוון שהרהרתי בכך מיד פג רעבוני. נוח לי בכך, ובלבד שיעברו שלושת הימים. משער אני שאילולא היה בדעתם לעזור לי לא היו אומרים לי לחזור.

הכרתי בית זה על כל שביליו ומבואיו מן הימים שעבדתי אצל המהנדס, ועתה אני מהלך אנה ואנה כדי שלא אקפא מקור. אני מחטט בכל פינה שמא אמצא פרוסת לחם. למזלי מצאתי כמה פרוסות ישנות, יבשות, עבשות, שניכרו בהן עקבות של שיני עכברים, וטעמן בפי כשל מעדנים. זוכר אני דבריו של שומר חצר־אבי אלי ואל אחותי בילדותנו, כשסי־רבנו לאכול לחם בחמאה: זכרו, ילדים — אמר, — במלחמה אף הלחם היבש לא יימצא לכם. ואני מהרהר במלחמה זו. גרמנים אלו, מדוע רוצחים הם את היהודים? הרי עדיין יכולים הם להפיק מהם תועלת. פירוש הדבר — שהחזית מתקרבת. ולמה לא אמר לי המהנדס כלום? הרהורים לאין קץ זוחלים במוחי. כל היום אני מצפה לערב, שאוכל ללכת ולחפש מכרים. עיבדתי תכנית שלמה באלו רחובות לעבור ואל מי ללכת. סוף־סוף הגיעה שעה חמש. יצאתי מן החצר בזהירות לבל ירגישו בי. השלג יורד. יום א׳ בשבוע היום וזוגות רבים מטיילים, איש אינו משגיח בי. התחזקתי בכוחי לנוע „חפשי" ואין מבקשים תעודות ממני. החלטתי לגשת אל חברת הבנייה האוקראינית, שיש לה משרד בבית ד"ר

ממראות בריסק החרבה

יאפע ברח׳ קשיווה. ידעתי כי חברה זו מבצעת עבודות בקרים ואפשר יקבלוני לעבודה. דפקתי בדלת וללא שאלות הכניסו־ני ובאתי לפני המהנדס. אמרתי לו כי ברצוני לנסוע לקרים. הסכים בתנאי שאציג תעודת־שחרור ממקום־עבודתי האח־רון, שאלתי בתמימות: ואם ברצוני לעזוב את העבודה? עונה המהנדס ואומר, כי הוא אינו בקי בתחבולות של ז׳ידים. הוא אוקראיני וממלא פקודות. נדהמתי למראה הפטריוט הגרמני הזה והרהרתי בלבי: כמה שמחה הייתי גורם לו אילו הודעתי לו מי הוא העומד לפניו. נפרדתי ממנו ב„לילה טוב" והמשכתי דרכי לאורך דומברובסקי. החנויות פתוחות, ופנים שמחות מציצות מתוכן. הגעתי קרוב לרח׳ ה־3 במאי, אנשים רבים מצטופפים ליד הקולנוע „אדריה", לא השיגו, כנראה, כרטיסי־כניסה, זורקים כדורי שלג וצוחקים. טוב להם ושמ־חים הם, חפשים הם, משום שלא נולדו יהודים. אני צועד לאורך רחוב ה־3 במאי, המלא מטיילים, ואף כי הקור שורר בחוץ קניתי כוס סודה ושני כעכים, שותה ואוכל ומסתכל בעיני האנשים לראות אם יכירוני, אך כנראה אין אף מהם חושד, כי שלושה שבועות לאחר ה„אקציה" יש ליהודי החוצפה לטייל ברחובות בריסק.

קרובה שעה 7 ואני מחליט לגשת למשרתת הבית של הדוד, שהשיאה בשעתו לאחד מפועליו. דודי היה לה כאב. נכנסתי לחצר, דממה מסביב, התריסים מוגפים, משל נחבאו מפני פרעות. ניגשתי לדלת, הקרבתי אזני להקשיב, אם אין מי מן השכנים בית, וכשנתחוור לי שאין זר בבית, דפקתי לאט ובהיסוס על הדלת. קול מבפנים שאל: „מי שם?" אני עונה במתינה: „משלנו". דומה, הנוצריה הכירה את קולי ופתחה את הדלת חיש־מהר. ומה הופתעתי כאשר האשה, מארוסיה פופובסקה שמה, גרה ברח׳ קוברינסקה 33 — נפלה על צווארי ופרצה בבכי. כשנרגעה נחפזה לכסות על החלו־נות מבפנים, אף כי התריסים מוגפים היו. לאחר כך פתחה

לספר, ודמעות ניגרו מעיניה, כי במו עיניה ראתה, שהובילו את כל בני משפחתי אל הרכבת, בכיוון למבצר, אלא שאין היא יודעת מה בסופם. רואה היא כל הלילה בחלומה מישהו מן המשפחה. שאלתיה אם אוכל ללון הלילה בביתה, והיא עונה בפחד, כי הלילה הזה תלין אותי על אף הסכנה שבדבר. היא רוצה מאד להצילני, אלא שחוששת היא מפני השכנים. הגישה לי אוכל חם. התנפלתי על המאכלים. לאחר כך פתחתי לחקור מפיה על עניינים שונים, אלא שאין להוציא מפיה הרבה. חם בבית ואני חש כי שמורותי נעצמות. לתמהוני הרב הציעה לי מיטה. אמרתי כי מטעמי זהירות כדאי לי לישון מתחת למיטה. ואף על פי כן החלטתי לישון במיטה ויהי מה. נעמה לי השינה בלילה. למחרת בבוקר, עוד האפילה בחוץ, קמה הנוצריה ממיטתה, העלתה אש בכיריים ובישלה קפה. התלבשתי בחושך. שוב יש טעם לחיים. סיימתי פת שחרית. האשה הכינה לדרך בשבילי בקבוק קפה, וכמה פרוסות לחם שלשלה לתוך מעילי. איני מעז לנצל את יחסה הטוב אלי כדי לבקש ממנה הלנה נוספת. הנחתי בביתה את המטריה וכותונת אחת, הודיתי לה מקרב לב והלכתי לדרכי. השעה שש וחצי ועוד אפלולית מעטה בחוץ. איני יודע לאן אפנה, עד אשר אגיע לבית המהנדס יאיר, ושמא יבחינו בי. עוד יומיים עלי להתנסות ביסורי־צפיה. העברתי בדמיוני את כל מכרי המתגוררים בסביבה זו, וכבמהירות הבזק מנצנצת לעיני דמות אהובתו של המהנדס היידול, המתגוררת זה חצי שנה באחד מבתי שכונת הרכבת. בביקורי האחרון בביתה, כשהבאתי לה אריג מן הגיטו, התפארה לפני בדירתה המרווחת, שיש בה כדי לשכן ארבעה אנשים. אך השעה עדיין מוקדמת, וייתכן כי היא מבלה עתה בחברת גרמני. המהנדס הרי אדם זקן הנהו. אלא שכבר הגעתי סמוך לדירתה. פתחתי את הדלת המובילה מן המדרגות אל המרתף וירדתי למטה, כדי להתבונן שם, מה דברים מתרחשים בתוך הדירה. השעה 10, הדלת נפתחת, יוצאת אשה ונועלת אחריה את הדלת. פירוש הדבר, שהיא מתגוררת לבדה. האוויר הטחוב במרתף מעיק עלי. סוף סוף מורה השעון שעה שש. היא בבית. אני מקיש על הדלת. בקול תקיף היא שואלת: „מי שם?” עניתי בשאלה ובמתכוון כדי שתכירני: „היידול?” היתה דממה כדי דקה, והדלת נפתחה. חיש מהר קפצתי פנימה אל חדר ההמתנה שלא יראני מישהו מבין השכנים. במבט מלא בושה, היא מזמינתני פנימה, בידידות רבה היא שואלת לגורלם של כל בני משפחתי. כשאמרתי לה, כי נותרתי יחידי, פרצה אשה פשוטה זו בבכי מר ואמרה, שהיתה יכלה להציל את ילדתי אילו נטלה אותה לביתה. כעת אני בוכה על קלות דעתי שלא דאגתי מראש לכך. ואפשר היתה גם אשתי ניצלת לולא דאגתה לתינוקת. האשה מנחמתני ואומרת, כי אכן זה היה רצונה, אולם אין לדעת כיצד היו נוהגים השכנים במקרה זה, ומסיימת דבריה ב־ Wola Crystusa (אכן, רצונו של הנוצרי!) שאלתיה אם יכול אני ללון הלילה בביתה. השיבה: הלילה, כן, כיוון שהמהנדס אינו חוזר הלילה. אמרתי, כי רצוני דווקא להיפגש עם המהנדס. מסתבר, אומר אני, שאין כאן מקום ל„קנא”. דברי מצאו חן בעיניה, כי כיוונתי למחשבותיה, והיא הגישה לשולחן מכל טוב. תאבוני היה חזק, ואותו לילה היתה שנתי שקטה ורוגעת.

למחרת, הוא יום ג׳ בשבוע, ב־10 בבוקר, נשמעות דפיקות בדלת. האשה החווירה וגוון פניה כלובן הקיר. לא נבהלתי כלל ונחבאתי מאחורי הדלת בחדר האמבטיה. בקול רועד שאלה: „מי כאן?” כששמעה קולו של המהנדס פתחה בשמחה את הדלת ובנעימת־טרוניה גערה בו על שהפחידה. מיד שיער כי משהו אינו כשורה. היא שתקה. ניגשה לחדר האמבטיה, קראה לי לצאת משם והביאתני לפני המהנדס. הוא מחייך חיוך עצוב ומושיט לי ידו. אין להציל מפיו כלום על גורלם של האנשים. חש אני בו, כי הוא מגלה פחות מכפי שהוא יודע. כעבור כמה שעות קם והלך. ליד הדלת שוחח עמה בלחישה. שאלתיה מה אמר לה המהנדס, אם הוא סיפר לה על גורל יהודי בריסק. אמרה לי: לא כלום. אמר לה כי תזדרז לשלחני, ואילו היא אין בדעתה לשלחני, כי הערב רד, ועל כן תרשני ללון הלילה במרתף, תחת המדרגות ותתן לי אוכל ומעיל להתכסות בו. ידעתי כי בתחנונים לא אוושע. לילה קשה עבר עלי במרתף, וסוף־סוף הגיע היום ללכת אל משרדו של המהנדס בז׳זינסקי, שהועיד לי לבוא לפניו היום.

עוד האפלה ברחובות ואני צועד לרחוב זיגמונטובסקה. בדרך סרתי לביתו של ידיד, חברי לעבודה אצל הסובייטים. יודע אני בו שהוא נוטה לקומוניזם, אף כי הוא בעל מסגריה ומצבו הכלכלי מצויין. שמו יאן צ׳ארנצקי. הלכתי אליו ליטול ממנה עצה. דפקתי בדלת, ואשתו לא נתנה לי להיכנס פנימה, התחננה לפני ואמרה: „הרי ידוע לך כי יש לי שני ילדים, לך לך לשלום!” לקבלת־פנים כזאת לא פיללתי, והלכתי לדרכי. ביתו של המהנדס עדיין שקוע בתרדמה. נכנסתי לתא שבבית־הכסא בחצר להמתין שם ולהסתכל מסביב. ב־9 דפקתי על דלתו של המהנדס, הטכנאי פתח את הדלת, הרגשתי שסבר־פניו אינו עוד כלפני שלושה ימים. פתח המהנדס בטרוניה: והרי ידוע לך כי קיומן של משפחות פולניות רבות תלוי בי וכניסתך לביתי מסכנת את חיי ואת חייהם. כעת הבינותי פשר דחייתו עד ליום ד׳. סבור היה, כנראה, כי איתפס בינתיים וייפטר ממני. אני משים עצמי תם ואומר: באתי, כי הזמנתני לבוא היום. על כך לא ענה לי כלום. החלטתי לתבוע את כספי ממנו, כי אין בכיסי אלא שלושה דולרים, וק״ג אחד לחם בשוק השחור עולה 30 קארבובאנצים (ואלוטה אוקראינית). אמרתי לו: האמנתי להבטחתך וסמכתי עליך, וזו היתה תקוותי כל הימים האחרו־

נים. אך עתה, רואה אני שאין רצונך להושיעני, הנני נאלץ לבקש ממך את חובי. לא שאל כמה הוא החוב וציווה מיד על הטכנאי לשלם מה שמגיע לי. לא אמר לי „שלום" ויצא לחדר השני. נטלתי את הכסף והלכתי. בשקט ובזריזות כחתול נכנסתי לתוך הדירה הריקה שממול, היא דירתו של האופה שלימוביץ בעבר. שם לגמתי מן הקפה ואכלתי מן הלחם שבכיסי. לפנות ערב יצאתי לרחוב, וכיוון שהיה לי כסף הרבה בכיסי נכנסתי למסעדה והזמנתי ארוחה טובה, ומשם הלכתי בכיוון הרחובות דומברובסקי — השלושה במאי. שם בבנין של סקארבניק שוכנת הפירמה פשבילסקי מוארשה. קבלת־הפנים היתה ידידותית ולבסוף שאלוני לתעודות. כשעניתי שהן אבדו לי, אמר המהנדס: „ומי יערוב לי, שאינך יהודי?" אותו רגע ניגש אחד ממשרתיו וסח בחיוך גס: „כלום אין אדוני המהנדס רואה שיהודון הוא!" עונה המהנדס ואומר: „איני רוצה לחקור בדבר, לך והבא לי תעודות ממקום עבודתך הקודם ואעסיקך בעבודה". הזדרזתי להסתלק והבטחתי להביא עמי מחר את התעודות הדרושות. ובכן, אילו ניירות בידי ויכול אני לשחק תפקיד של נוצרי. אולם, היכן אשיגן, ואף אחד ממכרי הנוצרים אינו נותן לי דריסת־רגל על סף ביתו. במסעדה מרוחקת שתיתי כמה כוסות תה חם, קניתי קצת אוכל וחזרתי לדירה הריקה.

הלילה, הוא ליל יום ד׳, ה־1 בנובמבר 1942, כבר ידעתי סבל למדי, אך סבלי באותו לילה לא יתואר. מדמה הייתי כי שנים רבות עוברות עלי והקור העז לא הרפה ממני על אף תרגולי ההתעמלות שעשיתי להתחמם מעט. הבוקר היה לי כמלאך הגואל. והנה נפתחת הדלת ונכנס אחד מפועליו של המהנדס לעשות צרכיו. איווה לו דווקא את המקום מאחורי הדלת שם אני נחבא מרעיד מפחד ומקור. כשראני נבהל, אלא שמיד לבש פנים שוחקות. ביקשתי ממנו למכור לי תעודה פולנית. לא התיישב הרבה בדעתו, הוציא מכיסו פיסת־נייר, ובה מודפס בגרמנית Bescheinigung ומאושר, כי הפולני זנון חולֶאביוש מוארשה עובד אצלנו בפירמה של המהנדס בז׳זינסקי. הפירמה הנ"ל מבצעת עבודות בשביל ה„ווארמאכט" הגרמני. תחילה דרש תמורת התעודה סך של 500 קרב. ולבסוף הסכים לקבל 200 ק. בלבד. שאלתיו מה נשמע בעיר. סח לי כי זה עתה הוא חוזר מוארשה ושם ראה הרבה יהודים בגיטו. כדאי לי, הוא אומר, להסתכן ולנסוע. בעד 4000 קארבובאנצים אני מקבל 100 זלוטי פולנים. אף נתן לי את כתובתו של המהנדס בז׳זינסקי בוארשה.

בצהרי יום ה־8 בנובמבר 1942 ראיתי את נהגו של המהנדס העובד במוסך שבחצר. מכאן למדתי שהמהנדס מתכוון לנסוע. על אף התנכרותו אלי עדיין מאמין אני, שהוא נוטה לי חסד. הנהג הוא מכרי הטוב, שמו סטיפאן ואשצ׳וק, בשעתו קיבל הרבה מתנות ממני בשכר החדשות שהיה מספר לי. עתה, כשראיתיו, שמחתי מאד ובטוח הייתי שיאיר אלי פנים. ואכן, כאשר ניגשתי אליו, קיבלני בידידות ואמר: „התחזק והתעודד, סע לוארשה, הרי אין לך מה להפסיד. מזרחה מבריסק אי אפשר להגיע ואין לך כל סיכויים למצוא מקומם של פרטיזאנים ללא מורה־דרך ומכרים".

אותו ערב יצאתי בדרך לתחנה, ובידי התיק בלבד. לא הלכתי בדרך הישרה, כי שם משוטטים חוקרים ובודקים על כל צעד ושעל, כי אם בדרך אוניה לובלסקה. עמדה לי בקיאותי בכל הדרכים והמעקפים, עבדתי במחנה בימי הסובייטים. נכנסתי לסוכת שומר המסילה ושאלתיו באיזו שעה יוצאת הרכבת לוארשה. עד מהרה נתידדתי עמו, בחור טיפש היה, וסיפרתי לו כי לשם „מסחר" אני נוסע לוארשה, כיבדתיו בסיגריה ושוחחנו על הדברים הטובים שאני עומד להביא מוארשה. לפתע פתאום שמענו צעדים מרחוק. הבחור הורה לצד המרתף שממול לסוכה, מקלט מפני התקפות מן האוויר. קפצתי פנימה לראות מי הם הבאים. אלה היו שני פקידים גרמנים. שמעתי שהם משוחחים ביניהם. אני מקווה כי יסתלקו מכאן במהרה. בצאתם מן הסוכה האירו בפנס את פי המרתף ואני כמו נדבקתי אל הקיר ולא הבחינו בי. ארכה לי השעה לשבת שם באימה ובפחד. לבסוף בא הבחור והודיעני, כי הרכבת הטעונה פחם יוצאת לטיראספול, אינו יודע אם תהיינה רכבות נוספות היום. באין ברירה נכנסתי לתוך קרון ריק. הענקתי לבחור חפיסת סיגאריות ושבעים קארבובאנצים ונפרדתי ממנו. הבטחתי לו מתנה כשאחזור.

הלילה קר מאד, נושבת רוח אכזרית. איני יודע אם עשיתי את הנכון בנסעי ברכבת הזאת, ואם היה עלי להמתין לרכבת ישירה לוארשה. הרכבת נוסעת לאיטה. השעה 12 בלילה וטרם עברנו את הגשר לבוג. סוף־סוף, בשתים־עשרה וחצי הגיעה הרכבת לטיראספול. התחנה מוארת עמומות ואין רואים אנשים. פגשתי בפקיד התחנה ואמרתי לו כי רצוני להגיע לוארשה. סח לי כי מטיראספול אין רכבות יוצאות לוארשה, וכי עלי להגיע לשם כך למאלשביצ׳ה שבמרחק 3 ק"מ מכאן, משם נערכת רכבת היוצאת לוארשה בשעה ארבע לפנות בוקר. אולם, הוא מזהירני, לבל אצא לבדי לדרך, כי הגרמנים יורים בלי בדיקה כלל. הציע לי להמתין עד הבוקר בתחנת טיראספול ולצאת למחרת לדרך. אמרתי שאעשה כעצתו. כיוון שנסתלק יצאתי לאורך פסי הרכבת בכיוון למאלשביצ׳ה, שהרי אין לי מה להפסיד ובטיראספול חזקה השמירה בוודאי; בכיסי אין ניירות ובית ללון בו אין לי. לאחר שעברתי מהלך שני קילומטר הבחנתי באורות חלשים מרחוק והבינותי, כי זו היא התחנה, ובידי תיק העור בלבד. והנה רואה אני כמה אנשי־גסטאפו עומדים. כל דמי עולים אל פני. שאלוני: „מאין אתה בא?" ובהשראת פתאום החלטתי לנהוג עזות. אני פותח פי וצועק בקול גדול

בפולנית: „סטיפאן, הבא את המנורה!” „סטיפאן, הדגלונים נמצאים בתחנה!” וכך, בצעקה, עברתי על פני משמרות רבים, עד שהגעתי אל התחנה. משנכנסתי לאולם התחנה וראיתי לפני אנשים רבים נשמתי לרווחה. אלא שלפתע יוצא מתוך ציבור הבלתי מוכרים לי בחור' נוצרי שעבדתי אתו יחד אצל המהנדס בז'זינסקי. בחור זה הוא מן ה„פולקס־דויטשה” אלכסנדר קרנר שמו. היחסים בינינו היו מצוינים וידעתי את חולשותיו. הוא שתיין גדול ויש לו לב טוב. איני מגלה כל סימני פחד, להיפך, „שמח” אני שפגשתי בידיד ושואלו אם גם הוא ממתין לרכבת היוצאת לוארשה. אמר לי שהוא כעת בא מוארשה, לאחר ששהה בחופשה משך ארבעה שבועות. פירוש הדבר — אני מהרהר ומוחי מחשב חשבונות — שאינו יודע ולא כלום על חיסולו של הגיטו בבריסק. ואני פותח בסיפור, כי שמעתי שבוארשה אפשר להשיג הכל, ועל כן אני נוסע לשם בענייני מסחר. שאלתיו מה רצונו שאביא לו משם. ואף על פי שהבחור דנן פיקח וערום הוא הריהו יודע, כי גם אני איני קטלא קניא וכי ידעתי למלא את כל מחסוריו של המהנדס. הוא נותן אמון בדברי, טופח על שכמי ומוסר לי את כתובתו של אביו המתגורר בוארשה; וכאשר אומר לאביו, כי נשלחתי אליו מטעם בנו, יסייע לי בקניות. הודיתי לו מקרב לב והשתדלתי להאריך עמו שיחה כדי שיראו הבריות שאני עומד בשיח ושיג ויסיחו דעתם ממני. תוך כדי שיחה מספר לי הבחור, כי בנסיעתו לוארשה ארבעה שבועות לפני כן הסיע עמו רופא מקוברין, שהבטיח לו 200 דולאר שכר־טירחה. הרופא נתן לו 50 דולר מפרעה ואת יתר הסכום הבטיח לשלם בוארשה. דאג לו ואיכסנו בביתו של פולני. ותאר לעצמך — אומר אלי הבחור — למחרת כשבאתי לאכסניה שלו, נאמר לי, כי יצא משם כמחצית השעה לפני כן והניח את כל חפציו. חכיתי לו 3 שעות ולא בא. אותה שעה נדרתי בלבי, כי ז'יד, אפילו יתן לי מליונים, איני מצילו. אמרתי לו: „עיניך הרואות, כי כבר שכחת. הלא נתת לי כתובתך!” השיב לי: „אם יכול אתה להתהלך חפשי סימן שאינך ז'יד.” מלים אלה הוסיפו לי אומץ. פירוש הדבר, לא מכירים בפני לא את שלושת השבועות שהייתי לבד בגיטו ולא פחד המוות שאינו מרפה ממני אף ברגע זה שאני משוחח עמו. שתינו כוסיות יי"ש ואיחלנו לעצמנו בלבביות לחזור ולהיפגש בבריסק. ביקשתי ממנו לדרוש בשלום המהנדס וכל המכרים. בינתיים באה הרכבת ההולכת לבריסק. הבחור כבר ישב בקרון, אך קרא לי לגשת וסח לי בלחש, כי 4 שבועות לפני כן, בנסעו לוארשה, ראה את קופאי התחנה הזאת מוסר יהודי לידי הז'נדארמים, הואיל והכיר בפניו כי הוא יהודי. ואתה דע לך את אשר לפניך!

הרכבת שוהה בתחנה זו 2 רגעים בלבד. השעה היא 2 אחר חצות. עוד שעתיים תמימות לפני. החדשה האחרונה, שסח לי הבחור על אודות הקופאי, אינה נותנת לי מנוחה. הכרטיסים נמכרים במחצית השעה האחרונה לפני שמגיעה הרכבת. ישבתי לי בפינה, זקפתי צווארון מעילי כמתכוון להירדם. וכך בהיחבא אני סוקר על סביבי ומהרהר בעניינים. שמח אני שה„פולקסדויטשה” כבר נסע ושוב נותרתי יחידי עם „סודי”, אלא שדבריו האחרונים גוזלים את מנוחתי. וכך בלי כוונה נתקל מבטי באיש לבוש הדור. בפניו ראיתי את הדכאון והבדידות. בודד כל אחד מן היושבים כאן, אלא שחש אני, כי משהו בו אינו כשורה. וכלום אין הוא יהודי? פניו מוסתרים היטב בצווארון הפרווה שלו. האנשים מסתדרים בתור לקופה. העיפותי מבט על האיש בעל הפרווה. הוא לא נע ולא זע, דומה, כישן, אלא שמפעם לפעם הבחנתי בזיעים עצבניים של ברכיו. אם כך, אני מהרהר, אינו ישן.

אשנב הקופה נפתח. הקופאי בוחן ובולש בפרצופי האנ־שים וכשעולה רצון לפניו הוא מבקש תעודות־זיהוי. החלטתי לנהוג בחוצפה. אני מסובב ומקדם את מחוגו הגדול של שעוני כדי עשר דקות לפני השעה ארבע, רוטן כלפי הקופאי ומטיח כנגדו שאנו עלולים לאחר בגללו את הרכבת, כי אין היא נעצרת כאן אלא שתי דקות בלבד. אחרונים בתור מזר־זים בצעקות את הקופאי ואין חוסכים ממנו גם גידופים ועל־בונות. כעת שוב אינו מחמיר בבדיקת פרצופי האנשים, אלא מודד כל אחד במבט זועם. כשהגיע תורי תקע בפני את מבטו הזועם ואני החזרתי לו מבט ואמרתי בתוקף: „לא איכפת לך, כנראה, אם יאחרו האנשים את הרכבת”. אף הוספתי: „פולני הגון אינו נוהג ככה.” בדיבור זה קניתי לב הציבור.

הסקרנות לזהות את האיש בפרווה אינה מניחה אותי. כיון שיצאתי אל הרחבה וראיתיו בחברת אשה בפרידתו ממנה, עברתי על ידיו ובאור העמום הכרתי בו את הד"ר קאואלריסקי, רופא עצבים מבריסק. נזכרתי בקורותיו כאשר הובא בידי ז'נדארמים לגיטו, וכל הגיטו היה כמרקחה כשנודע לרבים, כי הד"ר הנ"ל הוא ממוצא יהודי. והכל בשל סכסוך שנפל בינו לבין אשתו. הלכה אשתו והלשינה עליו ומסרתהו לידי הגסטאפו. ואילו הכומר הרעיש שמים וארץ להוכיח, כי נוצרי כשר הוא הרופא ולא הועיל כלום. אף הוא בדומה לכל יהודי בריסק נאלץ להתגורר בגיטו. לא עבד, אך לא היה מחוסר־לחם, כי הכנסיה הפולגית תמכה בו. ועתה רואה אני, כי גם במקום זה אינו בודד. ברגע זה קינאתי בו קנאה עזה. הקפדתי לבלי להיכנס לקרון אחד עמו. לרגע נצנצה בי מחשבה — אפשר כדאי לרמוז לו, כי אני מכיר אותו ובאופן זה להתחבר עמו ולילך עמו יחד אל הסכנות ולקראת כל המקרים הרעים. אלא שלחש לי לבי והניאני מכך. בין כן ובין לא עושה הרכבת את דרכה לוארשה, קרבה והולכת, וככל שאנו קרובים לוארשה, כן גדלים והולכים הרעש והתנועה. החיים מנסרים בעוז, אבל סימן ליהודים אין.

לְאָבִי

מאת זאב כחל

אָבִי, אֵי עֲפָרְךָ נִזְרַע, לְאָן בָּאוּ עֲצָמוֹתֶיךָ?
אֶשְׁאַל כָּל רוּחַ חֶלֶד, הֵיכָן לִכְרֹעַ בֶּרֶךְ;
כָּל אֶבֶן לִי קוֹרֶצֶת, כָּל שְׁבִיל, כָּל עֵץ, כָּל פֶּרַח,
וְלַעַג הַיְקוּם רוֹדֵף אַחֲרַי בַּדֶּרֶךְ.

הָלַכְתָּ וְאֵינְךָ. סוֹד הֱיוֹתְךָ טָבוּעַ
בַּשֶּׁקֶט וּבַסַּעַר. עַל הַתְּהוֹם זָרוּעַ.
רַק אֵי־שָׁם עָלַי קֶבֶר גִּבְעוֹל בּוֹדֵד יָנוּעַ...

אָבִי־מוֹרִי, אֶרְאֲךָ עַל כָּל רֶקַע,
בַּלֵּב לָעַד נִשְׁאַרְתָּ אֲבוּקַת הַזֹּהַר.

נִשָּׂא וָרָם, סוֹלֵד מִשָּׁוְא וָשֶׁקֶר,
מַטִּיף לָאוֹר, לַשַּׁחַר וְלַטֹּהַר.

יְהוּדִי גֵּאֶה נֶאֱמָן לַמָּסֹרֶת וּלְעַמְּךָ,
לִבְּךָ הָלַךְ לְצִיּוֹן, לְאוֹר גּוֹאֵל בּוֹקֵעַ.
עַל מָה הִרְהַרְתָּ, אַבָּא, עֵת הִתְמוֹטֵט בֵּיתֶךָ,
עֵת עַל אָדָם וָחֶלֶד הַלַּיְלָה הִשְׂתָּרֵעַ?

הָלַכְתָּ וְאֵינְךָ. יְרֻשָּׁתְךָ לוֹחֶצֶת
כְּבֵדָה. מְלֵאַת קוֹצִים הַדֶּרֶךְ רוֹבֶצֶת.
אַךְ מִי נוֹדַע לָהּ פַּעַם לֹא יִרְתַּע מִסַּעַר
כִּי אִם בִּגְמַר הַלַּיְלָה וּבְהִסְתַּיֵּם הַיַּעַר...

הפרטיזאנית חנה גינזבורג

מאת ש. אוליצקי

ב־21 באוקטובר 1941, בשבע בבוקר, בכביש בריסק־קובל ליד הכפר מאקארני, היתה כל התחבורה נתונה לני־צוחה של קבוצת פרטיזאנים בת 35 איש, מחופשים במדי אנשי ס. ס. כל מכונית גרמנית נעצרה ואנשיה הושמדו. כך נהרגו על־ידי הפרטיזאנים היהודים גרמנים למאות.

כשנודע הדבר למפקדה הגרמנית הסמוכה, שלחה גדודי־עונשין מארבעה כוונים: בריסק, קובל, מאלאריטה וקוברין. אבל גם הפרטיזאנים לא נחו ולא שקטו. הם הקימו עמדות־קרב ליד הכפר ליסיטשובקה.

הקרב התחיל ב־22 לאוקטובר, בשש בבוקר. מכדורי התבערה, שנזרקו על־ידי הפרטיזאנים והוטלו על הכפר ליסיטשובקה, הוצתו בתים ועצים לרוב. הגרמנים הקיפו את ליסיטשובקה מכל העברים, אולם כשביקשו להתקרב לכפר, נהדפו באש קטלנית של הפרטיזאנים.

הגרמנים קראו לעזרה את אוירוני „מסרשמידט" ו„פוקה". שתים־עשרה שעות רצופות ארכה ההפצצה מלמעלה. הגר־מנים, בחסות האוירונים, ירקו אש איומה, וכשניסו סוף־סוף להתקרב לעמדת הפרטיזאנים נפגעו ממטר־יריות. אולם הגרמנים גברו. הפרטיזאנים רובם נפלו.

בין הנותרים בחיים היתה הבחורה היהודיה חנה גינזבורג מבריסק. היא פתחה בפעולה ממכונת־יריה. שתי שעות רצר־פות עמדה יחידה במערכה מול כנופית אנשי ס. ס., ולפתע חדלה לירות. כמה גרמנים סבורים היו, כי אש המרד דעכה והפרטיזאנים נפלו כולם. אותו רגע זרקה עליהם רמון והם נתרסקו...

איני יודע היכן היא כיום פרטיזאנית אמיצת־לב זו. אולם הנני זוכר ברגש־גאון את חנה גינזבורג, הבחורה מבריסק־דליטא.

על פעולות הפרטיזאנים בבריסק וסביבתה

אחד מתושבי בריסק, קנדליק, מתאר במכתב את הופעתו בבריסק באותו הלילה המר והנמהר, כשהחל חיסול הגיטו בעיר. מדי פעם הופיעו צעירים שהגיעו בשליחות מעבר למוחבץ בסירות שיט. הם דיברו על לב הנוער להתארגן או לעזוב את העיר.

מבין הפעילים שם מתבלטת דמות אשה גיבורה בשם ג׳ניה אייכנבוים שנולדה בפולטוסק. היא השתתפה בהורדת רכבות מעל הפסים בסביבות שונות. בשנת 1943 השתתפה בפיצוץ מסילות־הברזל בריסק — ברנוביץ, בריסק — פינסק, הורודץ — דרוהיצין. לא פחות משלוש־עשרה רכבות מלאות חיילים גרמנים וטעונות חמרי־נפץ וציוד הורדו ופוצצו על ידה.

כן הצטיין פרטיזאן בשם זרח קרמיאן (ביליזה) שהיה מפקד פלוגת „קטובסקי" („איחוד בריסק"). מלבד פעילותו במקומות שונים, הוריד במשך יוני־פברואר 1943, 13 רכבות במסילת־הברזל בריסק—פינסק על־יד התחנות דרוהיצין־אנטופול ובריסק־מוסקבה. הוא פוצץ רכבת בת 25 קרו־נות טעונים טנקים וחמרי־נפץ במסילת־הברזל בריסק — מוסקבה על־יד התחנה בלודן.

ב־23 בפברואר 1944 פיצץ קרמיאן עוד 4 רכבות גרמ־ניות על־יד התחנה אורנציץ, במסילת־הברזל בריסק — מוסקבה.

הוא קיבל את אות־ההצטיינות „הכוכב האדום", ותארי „לנין" דרגה ראשונה ושניה.

הנהלת המחתרת נותנת תאור זה של קרמיאן:

„האופי המלחמתי של הפרטיזאן מהפלוגה על שם קטובסקי — „איחוד בריסק", זרח בן אברהם קרמיאן.

זרח קרמיאן נמצא בפלוגה ע"ש קטובסקי — „איחוד בריסק" מ־28 ביוני 1942 עד 10 ליוני 1944. במשך זמן זה הצטיין בתור פרטיזאן אמיץ לב.

בתור מפקד פלוגת חבלנים תוקפת פוצץ והרס 22 רכבות האויב, השתתף יותר מעשר פעמים בקר־בות, הרס 4,5 ק"מ קוי טלפון וטלגרף ושלוש מכו־ניות צבאיות בכביש בריסק—פינסק. היה פעיל בפיצוץ מסילות־ברזל. עשה הרבה לפיתוח פלוגות הפרטי־זאנים „שטשורס", „קוטובסקי" ולזיונן.

בעזרתו הושגו והומצאו לפלוגת „שטשורס" 18 מכונות־יריה, 10 אוטומאטים, 10.000 כדורים. אהוב ומכובד היה על הפרטיזאנים לשעבר מפקד פלוגת הפרטיזאנים ע"ש קוטובסקי".

חתום: א. לשצוב.

חותמת: אָבלאיספולקום בריסק, 1943.

בין הפרטיזאנים הצטיין עוד אחד בשם נתן ליקר, שהוריד 31 רכבות האויב.

הוא קיבל אותות־הצטיינות ע"ש „לנין" ו„גיבור ברית־המועצות". כעת הוא חי בבריסק.

(ע"פ הספר „מלחמת הפרטיזאנים היהודים במזרח אירופה" מאת מ. כהנוביץ)

בימי חורבן

מאת ש. וינוגרד

אתמול הגיע הנה שלמה קאנדליק, חברי מבריסק. אנסה לתאר לפניך — במידה שאוכל — את מה שעבר עליו מאז פרוץ המלחמה והיה לך מושג מה מ„החיים" בגיהינום ההוא בזמן הנאצים.

ב 1939 הוא גוייס לצבא הפולני ועלה לדרגת סגן־לייט־נאנט. ב־1940 נלקח בשבי והגיע למחנה־שבויים על יד ברלין. משם ברח וחזר לשטח הפולני, לעיר זאמושץ׳. היהודים כבר היו אז כלואים בגיטו, ולאדם זר היתה הכניסה לשם אסורה. בכל־זאת הצליח לעבור את הגדר, אך המשטרה היהודית הכירה בו יהודי שלא מן הגיטו הזה, ומסרה אותו לשלטונות (כן, השוטרים היהודים!). שלחוהו ללובלין ומשם העבירוהו יחד עם שבויים פולניים אחרים למיידאניק. הם היו מראשוני הבונים של מחנה־מוות זה. היות שהבונים הראשונים לא היו עדיין כלואים — הצליח שלמה לברוח משם (זה היה ב־1942) ושוב הגיע לזמושץ׳. הפעם מצא לו כמה בחורים צעירים — ברובם רוסים — והלך אתם יחד ליער. המגמה הראשונה שלהם היתה להשיג נשק. איך עשו זאת? לקחו אצל איכר עגלה, העמיסו עליה עמודי־עץ כבדים ויצאו לכביש. העמידו את העגלה באלכסון והסירו מעליה גלגל אחד. וכך יצא שהעגלה כאילו נשברה באמצע הדרך והם טורחים על תיקונה. אותה שעה הופיע אוטו ובו חמשה אנשי גיסטאפו — והנה הדרך סגורה. כדי שלא לאבד זמן יצאו אנשי גיסטאפו מתוך האוטו לעזור ל„אכרים" בהורדת העמודים ולסלק חיש מהר את העגלה. אותו רגע הופלו ע״י אנשיו ונשקם — אקדוחים ורובים אבטומאטיים — נעשו קניין ה„אכרים".

התחילו בחיי־יער. נתלקטו כ־100 איש ומפקדם הצבאי היה בחור רוסי ושמו בוגדן. זאת לא היתה קבוצה פרטיזנית, שמטרתה להילחם בגרמנים בעורף. אותו זמן לא היתה עדיין תנועה כזאת. בכל אופן לא היתה כזאת בסביבה ההיא. הקבוצה נתארגנה רק בשביל להגן על חייה. ביום התחבאו בתוך היער ובלילה נכנסו לכפרים ולקחו מהאכרים צרכי־מזון. יום אחד הלשינו עליהם הפולנים מהסביבה והם הותקפו לפתע. הצליחו להינצל מכל הקבוצה רק 3 אנשים וביניהם קאנדליק. על כרחם עזבו את היער. שוב הגיע לזאמושץ׳. זה היה בפסח 1942 — זמן חיסול הגיטו בזא־מושץ׳. החליט קאנדליק ללכת לבריסק. הלך ברגל. מכל הצדדים ארבו אנשי גיסטאפו. נוספו עליהם מלשינים פולניים. אבל הוא בחור זריז, כשהגיע למוחוביץ ועבר אותו בבגדיו על ראשו, נפל בידי שוטר אוקראיני. הצליח בערמה להתחמק מידיו ונכנס לבריסק, כלומר, לגיטו.

כיון שעבר את הגדר מצד שפיטלנה נתגלה לפניו מחזה מחריד. אנשים חזרו מעבודה עצובים בראשים מורדים ושני טלאים צהובים על בגדיהם: על הגב ועל החזה. תחילה לא מצא מכירים. רבים היו היהודים הזרים, שהובאו לכאן ממקומות אחרים. קאנדליק היה לבוש בגדים נאים ובלי סימני הגיטו, דבר זה עורר עליו חשד, והיהודים נבהלו מפניו והתחילו לברוח. נאלץ להתחבא עד שקיעת השמש. לפנות ערב יצא ממחבואו לחפש את קרוביו. את הוריו מצא בדירה חדשה, כי דירתם הקודמת במיעסני זאאולק לא נכנסה לתחום הגיטו. אז נודעו לו הפרטים האלה: ימים מספר אחרי כיבוש בריסק הוציאו הנאצים 5000 גברים ל„עבודה". ביניהם היה גם שמחה שלנו (חתנו של מר יוסף וינוגרד), בעלה של ברכה. הנשארים השלו את עצמם, ש־5000 אלה ישובו בגמר עבודתם, אך האמת היא, שהוציאו את כולם להורג. המשפחות שנותרו בחיים גרו בצפיפות. את פרנסתם הן מצאו בכל מיני דרכים. את ברכה שלנו וברוד׳קי הוא פגש אז בבית אחד. אבל — הם אינם עוד בחיים, כשם שלא נותרה כל שארית מכל 20.000 יהודי בריסק. בניגוד לגיטאות אחרים, כגון וילנה ולודז׳, היתה כאן התנהגותם של אנשי „השלטון היהודי" — הוגנת. ה„יודנראט" ואנשיו לא מכרו את היהודים, כפי שזה היה

בגיטאות אחרים. את עבודתם בגביית הקונטריבוציה הם עשו ביושר.

שלמה, שכבר ראה חיסול גיטו זאמושץ׳ ושמע על ה„אקציות" במקומות אחרים, למד לקח גם לגבי גיטו בריסק. הוא הבין, כי גם כאן יהיה סוף מר כזה. התחיל לעורר את חבריו לעזוב את הגיטו ולצאת ליער. אך הנוער לא קיבל את עצתו. אשתו של אדונסקי (אף הוא נרצח בין חמשת האלפים) עבדה במשרד ממשלתי בגיטו וניצלה את מעמדה להצלת הרבה יהודים. התכנית של שלמה היתה לצאת עם קבוצת צעירים, להכין תעודות מזויפות ולהסתדר ביערות. איש לא הלך אחרי תכניותיו. הכל האמינו כי כאן בגיטו אצל הקומנדנט הטוב לא יקרה כל רע.

כך חשבו היהודים בכל הגיטאות, שמה שהיה במקומות אחרים לא ישיג אותם. אצלם אין הדבר אפשרי. בלילה אור ל־16 באוקטובר 1942 התעוררו שלמה ובני ביתו משנתם ע״י יריות חזקות שהתקיפו את הגיטו מכל קצווי העיר. היה ברור: הגיטו מוקף. התחילה „האקציה". הבהלה היתה גדולה, כל אחד ניסה להציל את רכושו הדל. עדיין לא האמינו כי אכן המוות הגיע. אך שלמה החליט לברוח. תפש את התיק שלו ורץ החוצה. הגיטו היה אחוז להבות. יריות של מכונות־יריה נתערבבו עם בכיות וצעקות של אלפי יהודים. הוא רץ בכוון רחוב שירוקה. עבר בזחילה את גדר התיל וצנח לתוך התעלה העוברת לאורך הרחוב. שהה שעה קצרה והמשיך ללכת עד קוברינסקה. משם פנה ימינה להגיע לזיגמונטוב־סקה. ברחוב זה גר רופא וטרינרי, שהבטיח פעם לאשתו של אדונסקי לתת מחבוא בדירתו בשעת הצורך. היא מסרה זאת בשעתה לקאנדליק, כדי לחפש אותה כשיצליח לצאת מן הגיטו ולשוב כשתעודה ארית עמו בעבורה. הלך שלמה לשם למצוא מחבוא לעצמו. נכנס לחצר, אך לא העז לדפוק בדלת בחצות הלילה. עמד בבית־הכסא עד הבוקר. כשהוט־רינר עצמו יצא מביתו סח לו שלמה על הגב׳ אדונסקה, הכניס אותו לדירתו, והוא ואשתו טיפלו בו ברחמים. מיד פרץ בבכי היסטרי. רק אחרי שעתים נרגע, הכין עצמו לדרך, יצא מן הבית ועמד בפינת יאגיללונסקא־זיגמונטובסקה. שם ראה מחנות יהודים המובלים למוות. הכניסו אותם לתוך קרונות העומדים בין הפסים הצדדיים, היוצאים מהמנסרות שעל שפת המחוביץ. הקרונות היו מרובצים סיד, ורבים מן ה„טראנספורט" נחנקו בהם עוד בזמן הנסיעה. את היתר הובילו לברוניהגורה, היושבת בין קארטוז־ברזה וקוסוב־פודלסקי. שם העמידו אותם מעל לחפירות אנטי־טאנקיות והמיתו אותם ביריות ממכונות־יריה. רבים מן היהודים הומתו בתוך הגיטו גופו.

לתאריך הזה מתייחסת כנראה העדות של שתי האחיות קצב והאחים גולובוביץ׳ שנותרו בחיים. העדות נמסרה לי על ידי בוזה טננבוים. ואני מוסר גם אותה כאן:

מחנה אנשים גדול הוציאו הנאצים לרחוב וחילקו אותו לשנים: לצד אחד הגברים ולצד שני הנשים עם ילדיהם. המחנה הוקף ע״י גיסטאפו במכונות־ירייה. ניתנה פקודה ומטר־כדורים ממכונות אבטומטיות ירד על היהודים. בתוך הבהלה הצליחו כמה אנשים לברוח (ביניהם גם הגולובובי־צ׳ים), אך הם מועטים מאד. החיסול השני בגיטו נעשה בחצר הקצבים ברחוב דלוגה 128. שם נאספו ארבעת אלפים יהודים ונצטוו לעמוד בשורות, אף הטילו על היהודים עצמם לחפור בור ארוך ועמוק. כשסיימו את החפירה פקדו עליהם להתפשט. היהודים מלאו את הפקודות כמעט בלי הגה. נשמעו רק קריאות ילדים: „אמא, קר כל כך"! והאמהות ענו להם: „עוד מעט, ילדי, זה ייגמר!" לכתחילה נורתה השורה הראשונה, ורבים נפחו את נשמותיהם בו במקום, אחרים רק נפצעו, אבל ניתנה הפקודה לשורה השניה — לדחוק את הראשונים לתוך הקבר — וכך נעשה. כזה היה סופם של כל יתר היהודים. כשנסתם הגולל עוד נשמעו צעקות מתוך הקבר ונראתה תזוזת האדמה מהקבורים חיים. זאת ראו ושמעו שתי האחיות קצב, שהסתתרו באורווה בתוך ערימת זבל. אינני בטוח אם שתי הרציחות ההמוניות הנ״ל נעשו בימי החיסול הכללי של הגיטו, ז.א. בימי אוקטובר 1942, אך נראה לי כך לפי צירוף העדויות. בכל אופן מתייחס התאריך האיום של חיסול הגיטו ל־15 באוקטובר 1942.

כזה היה סופו של קיבוץ יהודי בן עשרים אלף איש, קיבוץ רב־פעלים.

אני חוזר לפרשת הרפתקאותיו של שלמה קאנדליק:

משראה את מחנות היהודים המובלים לקרונות, נתעורר בו הרצון לחזור ולהציץ בפעם האחרונה לתוך הגיטו, אך איזה כוח טמיר משך אותו חזרה; הגיע עד רחוב קושציושקו וראה מבעד לסורג את ההכנות האחרונות לדרך. עוד הוא עומד ליד הגדר, מתקרב אליו איש ס.ס., בליווי נער פולני, שהכיר את קאנדליק והלשין עליו בפני הגיסטפו. אך שלמה הספיק להתערב בתוך קהל הפולנים, שהצטופפו על־ידי הגדר ליהנות מהמחזה של חורבן הגיטו. שלמה ברח בכיוון המוח־ביץ, עבר אותו בשחייה לטירספול. להתהלך בטירספול לאור היום היה, כמובן, כרוך בסכנה גדולה, קפץ לתוך בור ונחבא בתוכו עד שקיעת החמה. יצא מן הבור בשעה 9 בערב. דא עקא, שהיתה זאת שעת העוצר הכללי והמהלך בה חייב מיתה. אך שלמה מצא את השבילים הנכונים, הגיע לתחנת הרכבת ונסע לוארשה. לשם מה? על כך הוא לא חשב. אך משהגיע לוארשה נתברר לו שהוא נפל מן הפח אל הפחת; לגור בין פולנים הרי זה ממש להסגיר עצמו בידי מלאך־המוות. החליט להתגייס כפולני לעבודה בגרמניה. נשלח לווינה לעבודה. שם נפגש בפולני ששירת אתו יחד בצבא,

היחיד שידע הסוד ה„איום", ששלמה הוא יהודי. הלה ניצל דבר זה לסחיטות רבות, אך הרע הגדול בא באחד הימים, כששלמה ראה מבעד לחלון „חברו" זה מהלך ובא בלוית שני אנשי־גיסטאפו. קפץ דרך החלון וברח. ביקש למצוא יהודי, אך לא היתה בידו כל כתובת ושום רמז של יהודי. עלה על האוטובוס העירוני לעבור ברחובות ווינה, שמא יזדמן לו יהודי. ואמנם, נזדמן ובא: לאחר שעתים של נסיעות באו־טובוס עלה בתחנה אחד, שבדש חליפתו היתה נעוצה סיכה מגן־דוד וכתובת „יודה" (הנסיעה באוטובוסים הותרה ליהודי ווינה). כשירד היהודי מהאוטובוס התחקה אחריו שלמה ובאחת הסמטאות השיגו, פנה אליו, הציג עצמו ובקש את עזרתו.

היהודי הפנה אותו ל„קולטוס־געמיינדע" ובכך יצא ידי חובתו. שמח שלמה על כתובת נותנת־תקוה זו: הקהילה היהודית! במדרגות של משרד הקהילה פגש בבחורה יהודיה. גילה לה מיהו ומה מעשיו כאן. סחבה אותו במהירות למטה ואמרה: מזלך שלא הספקת להיכנס למשרד הקולטוס־גע־מיינדע, כי שם היו מוסרים אותך לידי הגיסטאפו. הבחורה השיגה לו אוכל, ונתנה לו כתובת לקבל את העזרה הדרושה. לפי הוראותיה הגיע למי שהיה עורך עתון בוינה. אתו יחד התקין שלמה תכנית של בריחה לשווייצריה. היהודי הכין לו תעודה ונתן לו כסף ושלמה יצא לדרך. כשעמד לעבור את הגבול שמע קריאה: „האלט!" שלושה כלבים ברנרדינים התנפלו עליו ותקעו את צפרניהם בצווארו. כך נתפס בידי הגיסטאפו והוחזר לוינה. משם נשלח לאושבינצ׳ים ב־2 למרץ 1943. אך האיר לו שוב המזל וברגע האחרון נתקבלה פקודה להוציא אותו מבין המיועדים לתנור. נסיונו של שלמה לברוח לשווייצריה היה לו אותו רגע להצלה. הגיסטאפו הניחה, שיש לה ענין באישיות פוליטית. ערכה חקירה רצינית בעניינו ושמה אותו תחת פיקוחה. וכך הוא ניצל ממוות ונשאר באושבינצ׳ים עד לאיוקואציה של המחנה ב־19 לינואר בזמן התקפת הרוסים על קרקוב. באותו המחנה היה גם סיומה שילצקי (בפרוץ המלחמה היה בפרוזאני). אך מיום האיוקוא־ציה לא ראה אותו שלמה יותר, ואיננו יודע מה גורלו. האיו־קואציה של אושבינצ׳ים פירושה תהלוכה של אלפים ועשרות אלפים בשורה ארוכה לצד מערב, אנשי ס.ס. מעודדים את הכושלים על ידי דקירות בכידונים. אך גם מתוך השורה הזאת הצליח שלמה לברוח. הוא נפנה לצדדיו ומצא בור וירד לתוכו. בלילה התקדם מזרחה לכיוון החזית. הגיע לכפר, התחבא בגורן של אכר פולני. ביום העשירי הרגיש ביד הסוחבת ומעלה אותו מתוך השחת וקול גבר צועק ברוסית: „הנה מרגל!" אך חיש מהר נתברר להם מי הוא. חייל רוסי יהודי סח לו באידיש שהוא חפשי וכל רוסיה הרחבה לפניו. הלך ללובלין, ומשם לשער העליה.

כניסת הצבא הגרמני לבריסק־דליטא

ב־1 בספטמבר 1939 ניתכו פצצות מן האויר על בריסק. בימים הראשונים כוונו אמנם הפצצות למצודה, לשדה התעו־פה ולשאר המיתקנים הצבאיים שבעיר. נחשולים גדולים של פליטים מהמערב הציפו את בריסק, ועל כולנו, חברי העיריה, הוטל התפקיד להמציא להם קורת גג ומזון.

ההרעשה ההמונית על היער עצמה באה בשבת, 8 בספ־טמבר. במשך שעתיים הורעשה העיר על ידי כמה מאות מפציצים. כמחצית העיר עמדה בלהבות. כמה מאות איש נספו. אלפים נפצעו. התחילה מנוסה גדולה של בני העיר והפליטים מזרחה. הרעשה אחרת בקנה־מידה גדול היתה ביום ד׳, ערב ראש־השנה תש״ד. הפעם כיוון האויב את פצצותיו לרובע היהודי בלבד, „דורון״ לחג היהודי. כמאתיים איש נספו בהרעשה זו. אלפים נשארו בעירום וחוסר כל. בתיהם עלו באש.

ב־15 בספטמבר נכנסו הגרמנים לבריסק. בליל שבת פורסמה פקודת המפקד הגרמני שכל העסקנים הציבוריים, פעילי הג״א, בנקאים, סוחרים גדולים, רבנים, כמרים בני כל העדות, חייבים להתיצב בשבת ב־4 אחה״צ על כיכר השוק.

לשעה הקבועה התיצבו כמה אלפים פולנים, יהודים וביאלורוסים. אל הנאספים יצא המפקד הגרמני, שהפריד פולנים לחוד, יהודים לחוד וביאלורוסים לחוד. את האחרונים שיחרר מיד. הפולנים והיהודים נשלחו לבית־הסוהר. יהודים היו ספורים, ביניהם ראש הקהל חיים ברוך קובארטובסקי. פולנים — כמה מאות איש. את היהודים עינו בבית הסוהר באופן אכזרי ודרשו מהם שימסרו את שמות העסקנים שלא התייצבו (ביניהם הייתי גם אני). כולם עמדו במבחן ולא גילו שום דבר.

כיומיים לאחר כך הגיעו לבריסק כמה מאות גרמנים, אסירי מחנה הריכוז הפולני קארטוז־בירזיה, ששוחררו עתה בידי הגרמנים. בבואם ציווה המפקד הצבאי לעיריה להמציא למשוחררים כמה מאות חליפות, נעליים, שמיכות ולבנים. שליח גרמני בא לביתי והזמינני לישיבת העיריה. מאחר שלא מצאוני בבית הגיעה בלילה פלוגת חיילים ובלשים, שחיפשו בכל הבית, בעליות ובמרתפים. משלא מצאוני שוב, העמידו משמר ליד ביתי, חייל גרמני וביאלורוס שהכירני. המשמר עמד ליד ביתי כל ימי שהות הגרמנים בעיר — 8 ימים בסך־הכל. בימים ספורים אלה הספיקו הגרמנים לשדוד סחורות רבות מחנויות היהודים. גם פולנים רבים מבני הסביבה נטלו חלק במלאכה הזאת והיו הולכים תחת חסות הגרמנים לחנו־יות היהודים. מיד נתארגנה קבוצת הגנה יהודית, שהיתה אורבת לשודדים הפרטיים האלה וכל אימת שסרה מהם חסות הגרמנים המזוינים היתה ההגנה היהודית מוציאה את השוד מידיהם, ובשעת מעשה עשו להם דין כהלכה — שברו את עצמותיהם. פעולה זו הצליחה, והשודדים הפרטיים חדלו ללוות את הגרמנים.

ב־22 בספטמבר, ב־8 בבוקר, נכנס הצבא האדום לעיר. בו ביום ב־4 אחה״צ התקיים מיסקר משותף של שני הצבאות. על בנין שלטון המחוז התנופפו זה בצד זה הדגל האדום עם החרמש והפטיש ודגל צלב הקרס. על במה מיוחדת עמדו מפקדי שני הצבאות. באזני מצלצלות עד היום תרועות הגיל של הקומוניסטים לכבוד הצבא הגרמני עטור הנצחון. אחרי המצעד יצאו הגרמנים מבריסק.

(מתוך עדותו של ח. קרונז׳ק, „ספר הזוועות״, 1945, עמ׳ 139)

ראשית השואה

מאת ברתה חרלש-ברונשטיין (פריז)

ב־22 ביולי 1941, אחרי חצות, החלה הפצצת העיר בריסק דליטא. גרתי אז ברחוב דומברובסקי עם הורי. בו ביום קראתי עוד ב„פראוודא" על היחסים ההוגנים בין רוסיה וגרמניה.

את ריכוז החיילים בגבולות הסבירו כתמרונים צבאיים. אך בבוקר ראינו טנקים וצבא גרמני ברחובות העיר. הימים הראשונים עברו בשקט, חוץ ממקרים בודדים של מכות ושוד. על בריחה מן העיר לא חשבו כלל, וגם האפשרויות היו מוגבלות. הדרכים הופצצו בלי הרף. ברחתי לכפר וישבתי בין האיכרים כשנתיים, ולא ידעו שאני יהודיה. באוגוסט 1943, כשהוצאו יהודים להורג מגיטו ביאליסטוק, נמצאתי בכפר סמוך, מהלך 8 ק"מ. אפילו הגויים לא דיברו עדיין על כבשני גאזים. כך הצליחו הגרמנים הנוכלים להע־לים את מסתרי המוות האיום.

ב־28 וב־29 ביוני 1941 הוקפו כל רחובות מגורי היהודים בבריסק. במשך יומיים הועלו על מכוניות־משא 5000 יהודים בגיל 16—60, והוגד להם כי לעבודה הם נוסעים.

באוגוסט 1941 נתמנו עשרים איש לראשי הקהילה היהו־דית, וביניהם: הרש רוזנברג, נחמן לנדוי, ד"ר ליברוביץ, ד"ר יפה, א. ורהפטיג, ד"ר כגן, פוחצבסקי, חיים חאץ, ד"ר זליקסון ועוד.

הוטלו קונטריבוציות בסכום שני מיליון מרק ואנשי הקהילה נאסרו כערבים. נתפרסמה פקודה לענוד את הטלאי הצהוב, במידת 10 ס"מ, על החזה ועל השכם. נאסרה הכני־סה לשוק, לחנויות הפולניות.

בלילה התגנבתי לבית מכרים פולנים ומסרתי להם את פרוות אמי, בגדי בעלי, שמיכות וחפצים אחרים. התחננתי שיתנו לי ללון באיזו פינה חבויה, אך נדרשתי לעזוב את הבית. פולנים מעטים עזרו ליהודים בצרכי־מזון ובמחבוא זמני. הוזמנתי אל הקהילה יחד עם ליזה רובין, ליזה אפשטיין, פירה רייכנבך, סטלה אדוינסקה, מרת שטיינברג, דודקה בלוך, צביחובסקה, בלה קופרברג ועוד. הוטל עלינו לאסוף חפצים, לבנים וכלי־מטבח בשביל הגרמנים כדי למנוע את השוד בבתי־יהודים. עלי ועל ברונקה קצלר הוטל להעביר רהיטים ובגדים למשטרה. מיור זקן של ס.ס. חייך ושאל אם החפצים אינם נגועים בפשפשים וציווה להביא עוד.

בימים הראשונים לכיבוש הגרמני נאסרו כמה יהודים ורוסים, בתוכם ל. פרליס, המורה למתמטיקה. נפוצו שמו־עות שהלשין עליו אחד מתלמידיו בגימנסיה, והוא הוכה באופן אכזרי ולא נודע לאן נעלם.

באמצע דצמבר 1941 התחילה ההעברה לגיטו שגודר בשלושה קוים של תיל שהיו קשורים לעמודים בגובה מטר אחד. ביציאה מהגיטו נמצא שער ושמרו עליו שוטר יהודי מצדנו ושוטר אוקראיני מהצד הארי. היציאה הותרה רק על סמך רשיון ממקום העבודה או מוועד־הקהילה. כשיצאו לעבודה היו הכל משתדלים לאסוף ולאגור לוחות־עץ וקיס־מים להסקת התנורים. השוטר היהודי כאוקראיני היו מחרי־מים את צרכי המזון וההסקה. העברת מצרכים מבעד לחוטי התיל היתה כרוכה בסכנת נפשות, ורק במחירים מופרזים אפשר היה להשיגם בגיטו. אורגן בגיטו מטבח שבו חילקו פעמיים ביום מנות של מרק חם. עזרה זו בתוספת כמה מאות מַארקים לחודש פירנסה הרבה משפחות.

נאסרה ההליכה על המדרכות והיחידים שיכלו להתהלך באופן חפשי היו הרופאים, ואף הם ברשיונות מיוחדים. הישיבה מחוץ לגיטו הותרה למשפחות בודדות: ד"ר זיל־ברשטיין ומשפחתו, ד"ר כגן ומשפחתו, ד"ר זליקסון ומש־פחתו, ומשפחת סקרובניק. ד"ר גרינשטין קיבל חולים מחוץ לגיטו, אולם גר בגיטו. לדורה ברברמן היה מכון ליופי מחוץ לגיטו, אבל היא התגוררה בגיטו. שתי בנות הספר גנז עברו למספרות בצד הארי, וכן עברו שמה כמה חייטים. רוזנברג ונחמן לנדוי, אם כי הותר להם באופן רשמי ליהנות

מזכות הישיבה מחוץ לגיטו, העדיפו יחד עם ד״ר ליברוביץ וד״ר יפה לשבת בתוך עמם ולחלק את גורלם עם שאר אחיהם היהודים.

לתחום הגיטו צורפו גם בנינים שקודם לכן השתייכו לבית־הכנסת הגדול, ובהם בית־הקהילה, שהגרמנים קבעו בו מטבח. ברחוב ליסטובסקיה נמצא בית־החולים היהודי, לפנים מרפאתו של ד״ר לופוט. לכאן הועבר מקצת מהאינ־ וונטר של בית החולים. במסירות נפש עבדו הרופאים בבית־ החולים הקטן, ויצוינו כאן לשבח הרופא הצעיר ו. מוסטוב־ ליאנסקי, ועוד רופאים ואחיות.

לבריסק הובאו מאות גברים מביאלה ומזריץ׳ שעבדו מחוץ לגיטו וגרו בעיר. בגיטו דאגו להם לצריפים ברחוב יגלונסקה. הועברו העירה נשים וגברים ממלוריטה ומן העיירות הסמוכות והעבידום בכבישים.

בחיסול גיטו קוברין, באוגוסט 1942, אבדו כמה משפחות מבריסק: משפחת מולר, משפחת סרוור (חוץ ממישה סרוור הנמצא עם ס. מצקביץ ברוסיה), י. חייט, משפחת בלנקנשטיין ואחרים. בקובל גרו כמה אלפי יהודים מבריסק ובתוכם משפחת פינצוק, משפחת שמואל פומרנץ, משפחת מוניה ברקס וחותנו, יוסף חייט ומשפחתו, שמואל גרוס־ בוים ואשתו, משפחת קוברטובסקי ורבים אחרים. מוניה ברקס נורה מאחוריו ליד ביתו על־ידי איש גסטאפו.

ב־14 באוקטובר 1942 נפוצו שמועות בכל הגיטו כי המשטרה האוקראינית גויסה כולה. גרמנים אדיבים הרגיעו אותנו. באותו ערב הייתי עם נירבלט אצל המיור „הנוח לנו״, והלה הבטיח שלא יאונה כל רע ליהודים. שכבנו לישון, אך בשעה ארבע בלילה התעוררנו לקול צעדים כבדים, וראינו שאנו מוקפים. הספקנו להוציא שני לוחות קרשים מהרצפה שבחדר הכניסה. כל אחד דאג בזמנו להת־ קין לו מחבוא. אצלנו שימש לכך המרתף המבודד שגבהו חצי מטר, שהיה סמוך למרתף הגדול מתחת לדירה. בעוד מועד הורדנו לתוכו מזון ודלי מים, ושם התחבאתי עם הורי וכל דיירי הבית. לפני שהספקנו להוריד את הלוחות על גבינו נשמעו דפיקות בדלתות הבית וראינו דמויות מטפסות וחודרות דרך החלונות. שכבנו דוממים, וגם תינוק בן ארבע, אלק, נכד משפחת סרלין, לא נע ולא זע; הוא התרפק חרש על סבתו והליט את פניו החוורים בפניה. היו במחבואנו כמה סדקים וחורים שדרכם יכולנו לראות את הנעשה בחצר. עמדו שם אנשים מזוינים ובידיהם רימו־ נים, ומכונות יריה לידם. היו אלה אנשי המשטרה הליטאית והאוקראינית, משטרת בריסק, תלבשתם שחורה, פסים אפורים לשרווליהם ועל כובעיהם. כל היום עבר עלינו בבלהות. משהחשיך, פסקה ההמולה על ראשינו ובמשך כל הלילה נשמעו יריות מקרוב ומרחוק. הדם נקרש בעורקינו.

במחבוא זה עשינו שמונה ימים, ולבסוף אזלו המים. החלטנו לצאת מהמחבוא בלילה. בחצרנו היתה גדר עץ הגובלת בצד הארי (ברחוב דומברובסקי, מול מספרת גנז). לא יכולנו לצאת שוב בדרך בה נכנסנו. הבקענו פתח צר אל המרתף שהיה נמוך ממקומנו ודרכו הורדתי למחרת. אחרי השכיבה הממושכת על אדמה לחה, נפלתי, רגלי צבו ונתרככו ובעמדי התנועעתי כשיכורה. חדרתי לדירתנו ולא הכרתיה. היא היתה ריקה, ללא זכר לרהיטים, לחפצים. החלונות נופצו, הדלתות נפרצו. התחבאתי בבית־השימוש שבחצר. אחרי עלו גם האחרים. לפתע הרגשנו בצעדי שכנתנו מניה לומונוסוף, שגרה מעלינו. חמישה עשר איש נאספו בדירתם למעלה והצליחו להסתתר ליד חלון בעלית־הגג שהיה מוסווה כהלכה. מניה לומונוסוף עברה פעמים מספר לצד הארי, הלכה אל מכרים וידידים, ולא הצליחה לקבל מהם עזרה, אך לפעמים זכתה לקבל פת לחם בשביל בתה. „אין לכם לאן ללכת ולשם מה ללכת. אין לנו מנוס ומפלט״ — מלים אלה שמענו אחרי שמונה ימי זוועה במחבוא.

בגיטו לא היתה נפש חיה. דממת מוות היתה שרויה על הכל. נראו אנשי המשטרה הגרמנית, האוקראינית והליטאית, ואזרחים ענודי פסים שחורים על שרווליהם, שהסתובבו ברחובות השוממים.

דפים מיומן השואה

מאת אשר זיסמן (אנטוורפן)

1 בדצמבר 1941

אנו מדוכאים מן האסון: 5000 קדושים נפלו בעיר. יום יום ופגעיו — עבודת כפיה, הלקאות על מערומי הגוף. הגסטאפו מכלה זעמה בספרי־התורה שבבית־הכנסת הגדול ושורפת כל אשר בתוכו. נתארגן ה„יודנראט": הקומיסאר הגרמני רוצח, סוחט, ומוציא כל דבר בעל ערך. אנו שבים עייפים ורצוצים מעבודת הפרך, מוכים ומוצלפים במגלבים ושוטים וכל עצמותינו מתחננות: מנוחה, מרגוע!

הידיעות מן הסביבה מחרידות: חוסלו יהודי קוברין, ז'בינקה, דרוהיצין, אנטופוליה. יושב־ראש הקהילה הרש רוזנברג הולקה באכזריות, כל חברי הקהילה אובדי־עצות. הצוררים שדדו הכל. „לא נמכור את חיינו" — הכריזו בקבוצות העבודה היו"ר הרשל רוזנברג וסגנו נחמן לאנדוי. הרשל לומזבסקי הצהיר בשם הקהילה: „5000 יהודים לוקחו ואינם, הם נשארו בעבודות כפיה כעגלונים וסבלים. אנו נתקומם; יפלו קרבנות גם מן הרוצחים, אם יתנפלו על הגיטו".

כבר עברו חמישה חדשים, ומה נוראים החיים: התנפ־לויות, חיפושים, קנסות, חטיפה ברחובות העיר. היו"ר וסגנו הולקו בפרהסיה, לעיני כל.

„על היהודים למסור את כספם וזהבם" — תובעת החיה הגרמנית. הטלאי הצהוב — חובה. בעיר מתי רעב ומגיפות. אסור לערוך לוויות ורק שלושה אנשים מותרים להביא את המתים לקבורה. אין להשתמש בעגלה כדי להביא יהודי למנוחת עולמים.

הקומיסאר הגרמני הודיע כי היהודים ייענשו קשה על תעמולתם ועל הפיצם את הידיעה כי 5000 היהודים נרצחו על־ידי הגרמנים. ברחוב יגלונסקה תפסו את הצורף ניצקי, הושיבוהו על מכונית־משא וציווהו להכריז: „כל היהודים חיים ועובדים!"

ר' שמואל פומרנץ נפגש עם אחד העסקנים בקובל, שם יושבות עשרות משפחות פליטים המתכוננים לשוב בהחבא לבריסק. בקובל החיים נוראים יותר. הקומיסאר — חיית פרא — הודיע כי חבל לו על יריות אקדח ויש לרצוח את היהודים במטילי־ברזל בלבד.

נמנה אני עם קבוצות העובדים בעלי־מקצועות — סנדלרים, חייטים, נגרים, מסגרים. כולם צפופים בחצר ראטנר ברחוב דומברובסקי, שתחילתו בבית שוואַרצבוים ומגיע עד רחוב דלוגה. הפועלים מנוצלים כעבדים מעלות השחר עד צאת הכוכבים. אני עובד בנגרות, יחד עם סוח־רים לשעבר, עורכי־דין, מהנדסים. על־ידי עובדים יעקב גפן וראמא, שכבר למדו את המקצוע עד להכנת מסגרות וחלונות. פיינגולד אומן במסגרות, והוא מתקן גגות ועושה תיקונים בגיטו. הנשים עוסקות בתפירת לבנים, בסריגה. רבות מהן נופלות מרעב ועייפות.

קיבליצקי, רופא השיניים האדיב, גר ברחוב ה־3 במאי, ונעצר מזמן לזמן בדרך ברחוב דלוגה. שם מחכים לו אלמ־נות ויתומים, והוא מחלק את הכנסתו ואת רכושו לנצרכים.

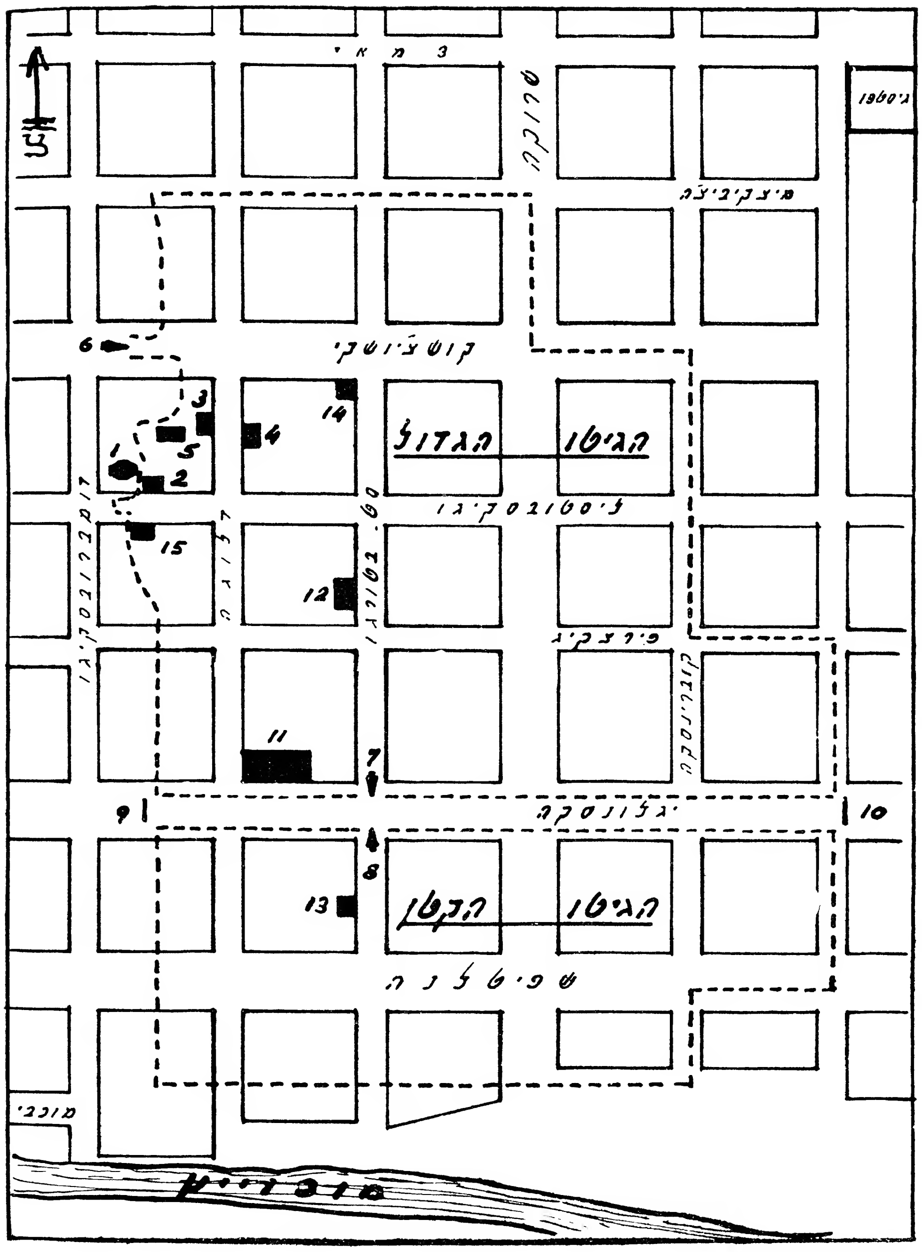
בבית ישן־נושן, ברחוב ליסטובסקי, גר הרב הצדיק ר' שמחה זליג, יחד עם חתנו הרב ר' משה ראובן. מבית הרב ר' זאב סולובייצ'יק מתחיל הגבול הארי. בבית גרים רק הרבנית ובניה, הרב עבר לוילנא, חלק מביתו תפוס על־ידי עובדי המשטרה היהודית. ר' שמחה זליג וחתנו ר' משה ראובן והרב קלפפיש ארגנו בחשאי בערב־פסח אפיית מצות, שחולקו לנצרכים חינם. מתפללים במנינים דוויים וסחופים. והשאלה „מאין יבוא עזרי?" פולחת את הלב.

אשת הד"ר גוטבטר (בת ר' דוד דובירובסקי) תומכת בפליטים מן הסביבה. בעלה היה בין הקדושים שנרצחו ראשונה.

עם השמדת 5000 היהודים נספו גם מאות פולנים, שהועסקו בחפירת הבורות ליהודים ובמיון חפצי המומ־תים, וגם הם חוסלו, כדי שלא ישארו בחיים עדי ראיה לפשע.

מפת הגיטו של בריסק־דליטא

הגבולות מסומנים בקווים מקוטעים

1. בית־הכנסת הגדול ברחוב דומ־ברובסקי (נמצא מחוץ לתחומי הגיטו).
2. משטרת הגיטו היהודית (מקו־דם ביתם של ר' זאב סולובייצ־צ'יק ור' שמחה־זליג הדיין).
3, 4. משרדי ה„יודנראט" (מקודם בית־הספר העברי „תחכמוני" ובית בורוכוב).
5. מחסני ה„יודנראט" (מקודם משרדי ועד־הקהילה ו„חברה קדישא").
6. השער הראשי לגיטו, מקום המשלוח של יהודים לעבודות־חוץ במחנות הצבא (מבצר „פור־ליגין").
7, 8. שערי הגיטו הפנימיים — מה־גיטו הגדול לגיטו הקטן (המע־בר מגיטו לגיטו היה מותר רק בשעות היום, עד 6 בערב). הכביש של רחוב יגלונסקה נמ־צא מחוץ לתחומי הגיטאות.
9, 10. מחסומי תנועה לבקורת כלי־רכב ופיקוח על עוברי־אורח נוצרים.
11. המגרש בפינת רחובות דלוגה ויגלונסקה, בו נהרגו היהודים שנשארו לפליטה לאחר חיסול הגיטו.
12, 13, 14. בתי־מדרש שקלטו אל־פי פליטים מסביבות העיר.
15. בית־החולים של הגיטו (מקודם בית־הספר התיכון למסחר).

המפה הוכנה ע"י
א. זיסמן, אומלינסקי וגלוזמן
מניצולי הגיטו

2 ביוני 1942.

בהלה ומבוכה בין היהודים. הגרמנים חופרים בור בחצר ראטנר ברחוב דלוגה. הקומיסאר אומר, כי כאן יכינו ויכניסו מכונה גדולה. הכל מיואשים ואומרים שזהו קבר אחים... יצאה פקודה, כי קשישים שגילם למעלה מחמי־שים שנה חייבים להתייצב בגסטאפו, ולא — יחוסל הגיטו. את אמי החבאתי בעלית־הגג. אני נאסרתי והובלתי ליריה לקוברין. הגסטאפו הודיעה שאם אגלה מקום מחבואה של אמי אצא לחפשי.

שוב פקודה: על כל האוכלוסיה להופיע תוך שעה ליד שער היציאה, הגסטאפו תחליט מי לחיים ומי למוות. בחלקנו נפל הגורל לפנות ימינה, כלומר — לעבודה, ולהימנות בין החיים. בשבת שחורה זו חוסלו בקוברין 3000 יהודים, וביניהם משפחות בריסקאיות: בארקה שץ; קליינברג ומשפחתו; מלמד ומשפחתו; מוטל מולאי, אשתו ובנו; חיט ומשפחתו; שתי בנות סארוור; גינזבורג ומשפחתו; פייבל גלוזמן (האופה) ומשפחתו; מאיר טננבוים (המד־פיס); פאק (המדפיס) ואשתו; לייבל סיני ומשפחתו;

שייקה מצקביץ ומשפחתו; שמחה זבר ומשפחתו; אסתר מכליס; מיסורקין ומשפחתו; אברהם שווארצמן ומשפחתו; טעווע לומסבסקי והמשפחה.

הגענו בחזרה לגיטו בריסק. ר׳ לייב סיני, אשתו ובתו הצעירה ואני נמצאנו יחד בגיטו קוברין. זעקת שבר פרצה מגרון הבת, בראותה שמשפחתה הועברה לשמאל. „צעירה אני עדיין ורוצה בחיים!״ קראה הבת. אותו רגע ניגש הממונה על משרד העבודה ורצה להעבירה ימינה. כדור שם קץ לחייה.

קול־קורא הופיע: „תבשיל חם לרעבים!״ הודיעו על כך הרב ר׳ שמחה זליג וחותנו הרב ר׳ אליעזר ליפא קלפ־פיש. נוסד ועד של בעלי־בתים, בתוכם: ר׳ יוקה רוזנבוים — חתן השוחט ר׳ בוצה ז״ל, ר׳ נחום סיבוניק, ר׳ אברהם דוד פדר. והוחלט כי על כל בעלת־בית עצמאית לתרום מתבשילה לרעבים.

2 בספטמבר 1942

הגיעו שמועות: בקובל לא נשארו יהודים בעיר. בגיטו נמצאו עוד יהודים מבריסק: ר׳ שמואל פומרנץ, לייבל ליברמן, מיכאל רפפורט, מאיר לדרמן, צפורה פומרנץ ובניה, מלכיאל פינצוק ומשפחתו. מספרים כי דודי ר׳ לייב ליברמן נכלא עם יהודים רבים בבית־הכנסת שבקובל לפני שהוצאו להורג. יהודים הקיזו דם ורשמו באצבעותיהם הטבולות בדם את שמותיהם ומקום מוצאם. על קיר בית־הכנסת בקובל רשם דודי כי עוד מעט יובילוהו למוות והוא מבקש את הרב ר׳ זאב סולובייציק מבריסק לומר קדיש אחריו.

מכינים „בונקרים״. התחילו להכין מחבואים בעליות הגג, ברפתות ומאחורי מדרגות, ולחפור תעלות מהגיטו לעבר הארי. אני חופר בור ברחוב דלוגה בבית גורדון, היציאה היא מפתח הבית — ליד התנור. על הבור שוטחו קרשים ועליהם חבילות עצי הסקה עבים.

ראש השנה תש״ג

אורגנו מנינים פרטיים ברחוב דלוגה ומתפללים בחשאי. ניצלו ספרי־תורה, ומתפללים בגיטו הקטן בכביש יגלונסקה — אצל מטצקי, בחדר קטן, בו סודר מקום תפילה. ר׳ גרשון רוזנברג, בנו של ר׳ מיכלה ראשי״ס עובר לפני התיבה ויבבות קטועות מתפרצות מגרונו: „אבינו מלכנו הפר עצת אויבינו״. בקבוצות העבודה עובדים הפועלים והם מפזמים בלחש „הנני העני ממעש״.

הניגונים מפיחים רוח חיים ומעודדים את הנדכאים.

סוכות ושמחת־תורה

בסמטאות בין רחובות שירוקה ופטרובסקה ישנן סוכות מוסוות מכוסות תבן. שם טועמים יהודים בריסקאים „כזית״ לחם. אתרוגים ולולבים אינם בנמצא. הבור הגדול המרובע מתקרב לסיומו. עדיין זורמים פליטים לבריסק מן העיירות הסמוכות.

15 באוקטובר 1942

בגיטו — גיהנום. אנשים משתגעים, מתהלכים כמתים, אין הם מסוגלים לעבוד. אנשים בוכים בקול. חצר „המזרחי״ ברחוב דלוגה מלאה אדם, וגדולה הבהלה. קונים ומכינים רעל. מי שעולה בידו, עובר לצד הארי. מתלחשים כי הלילה יתחיל הענין... הבאים מהצד הארי מספרים, כי המשטרה עומדת הלילה להקיף את הגיטו.

נתקהו החושים. ממתינים למוות. במחבוא אנו שומעים, כי היהודים מובלים בקרונות להובלת־סוסים לברוניה־גורה.

תשעה אנשים שוכבים במחבוא, מתים למחצה. בפנים אימה ומחוץ תשכל חרב. אני רואה: הבחורות של התליי־נים מתקוטטות על חלוקת הביזה. הננו מלוכלכים, מגודלי שער, עוורים למחצה זה כחדשיים, רעבים וצמאים, לחוצים והדוקים זה לזה. המים נפסקו והבאר הקטנה שבחצר סתמוה הצוררים באבנים ועצים. חשים אנו את פעמי המוות.

צעקות מחרידות מגיעות לאזנינו. המשטרה גילתה מחבוא. והנה רואה אני את האשה פיק וילדתה הקטנה, בת חנה נוסבוים וילדתה, ועוד יהודים. בכיות האנשים מחרישות אזניים. התחלנו לקרוא בלחש וידוי ושמע ישראל. יריות אחדות הדהדו באויר. „מי יחיה״ — מפזם אחד. בכי היסטרי.

מרת דולינסקי יצאה מהמחבוא, מסרה את עצמה לידי התליינים וביקשה כי ימיתוה. אחדים מתלוננים כי לשוא הוא הסבל ויש למות יחד עם כל עדת בריסק.

אשת ביאלקין תקפה השגעון, ועוד כמה אנשים אחזם הטירוף. מלמעלה — הילולה וחינגא של חיות הטרף, מת־עלסים הם באהבים, שכורי נצחון. אחד אומר: „לא נכון שאין יהודים בגיטו, וכשתופסים יהודי מקבלים 5 קילו סוכר, נקניק ושומן״. שוב צעקות. בבית ד״ר יאסעס יצא מהבונקר מנהל „אורט״ בבריסק. הוא, אשתו וילדו הסגירו עצמם לידי הגרמנים. אומרים הם בקול: „זה חדשיים בלי לחם ומים. תנו לנו מים לרוות את צמאוננו, ואחר כך תמיתונו״. השוטרים פורצים בצחוק ומביאים להם דלי מלא מים. הקרבנות מתפשטים ערומים ויריה שמה קץ לתעלולי המוות.

4 גפרורים ברשותנו, ואנו מבשלים רק באמצע הלילה. הננו מתכוננים למוות.

הניצולים מגיטו בריסק־דליטא ביום השנה לחיסול הגיטו. ואסרבורג, גרמניה, 1947

17 בדצמבר 1942

הננו בבונקר: הגברת ביאלקין, משה ביאלקין, טייבעלע ביאלקין, גברת גאידען, משה גאידען, אני (אשר זיסמן), אשתי באשע וחותנתי הרבנית קלפפיש. מרת דולינה אינה כבר בחיים.

3 בינואר 1943

התליינים חדרו למחבואנו. בכיות, תחנונים. „מסרו לנו את כל דברי הערך!" אנו מוסרים את כל אשר ברשותנו, והם מסתלקים עם הרכוש השדוד. אנו מתחילים לרוץ ולנתק את חוטי־התיל הדוקרני — והרינו מחוץ לגיטו, ברחוב דומברובסקי. אנו משוחחים חרש בפולנית.

מרת גאידן הלכה אל מכרה נוצריה, שאצלה השאירה תכשיטיה ופרוותיה. הנוצריה מסרה אותה לידי הגסטאפו, והיא הומתה ביריה.

אנו נודדים מעלית־גג לעלית־גג ומחפשים מקום בטוח.

ינואר 1943

הכפור צובט. אנו מכוסים תולעים ופשפשים. אנחנו ביער, תרים מחסה בין חיות טרף, אולי תרחמנה הן עלינו.

10 בינואר 1943

אנחנו נמצאים במוסד „קלינס־באד" ברחוב ליסטובסקה, בעל המוסד, ויזר, מודיענו כי נוכל לשהות אצלו כמה שבועות וכל רע לא יאונה לנו. „ובחרת בחיים". תאבי חיים הננו ובאיזו זכות ניצלנו? בעל המוסד מספר לנו כי בין ה־15 ל־18 באוקטובר הוציאו דרך שער דלוגה־קוסצ'ושקה את כל היהודים. תפסו את רופא השנים קיבליצקי. כשהובילוהו ליריה כיסה את פניו. מאחורי ווארטשען, כפר ליד וויסוקו ליטובסק, המיתו את אנשי ה„יודנראט".

הרב ר' שמחה זליג וחתנו ר' משה ראובן ומשפחותיהם הובלו לברוניה־גוריה. בגאון והדרת־פנים צעדו לקראת מותם על קידוש־השם. אבי נספה יחד עם ראש הישיבה של קמניץ בעיר זו. חותני הרב ר' אברהם קלפפיש נפטר לפני החיסול.

נובמבר 1943

אומרים בעיר כי הצבא האדום מתקדם, ורגש הנקמה מפעפע. אנו שוכבים בעלית־הגג ב„מוסד הרחצה". בגראי־בה־סלובודקה נתפסו ונאנסו נערות בגיל 15—16. אנו שומעים רעש וזרימת המים שבהם רוחצים הצוררים. הם אומרים כי מתחילים נדודים ונסיגה. ברחובות מתנפלות כנופיות־שודדים גם על אריים. הנוצרים יוצאים ללון בכפרים וחוזרים בבוקר העירה. הפצצות הרוסיות המתפוצצות מעל לראשינו משמחות ומכניסות תקווה בלבנו.

12 ביולי 1944

רעש מכוניות. טנקים. נסיגה. פינסק פונתה. גירדתי את פני בסכין גילוח ומשחתיו ביוד, כפצוע. שפמי עשוי כשל פולני מיוחס, ואני נשען על מקל, נגרר וסוחב רגלי בקושי. אשתי תומכת בי והיא עטופה בגדי פולניה. כך עברנו את הגשר עם מחנות האוכלוסיה העירונית והגענו לכפר קרינקי.

הגרמנים נסוגים. אנשים נופלים כזבובים. קריאות: „חברים! חברים! הננו חפשים!" מקיפים אותנו וכולנו מתנשקים. בתוך הצבא — יהודים בדרגות קצינים.

אוגוסט 1944

מתהלך אני ברחובות בריסק עירי בלב קרוע ומורתח. אני נכנס לבית־הכנסת הגדול ולבתי־המדרש, מלקט דפים קרועים, עלים בלים של ספרים קדושים המתגוללים על הרצפה, מרימם, מסתכל בהם, מנשקם ומרטיבם בדמעותי.

אין אפילו מניין לקרוא קדיש.

הרחובות התרוקנו מיהודים. בית־הכנסת הגדול נשקף בגאון מלמעלה. בכל שתעיף עיניך — בית קברות יהודי. יתמות — כאילו מעולם לא היו יהודים בעיר. בככר ראטנר תלי קברים. 5000 קדושים וטהורים מצאו קבורתם בסביבה שבין קוטילנא ומקום בית־החרושת ללבנים. ומתפרצת קריאה מגרוני החנוק: „יתגדל ויתקדש! קדושים, קדושים מסביב!"

ילדי בריסק האחרונים

מאת י. פרלוב

ימי חשוון קרירים הם, אך יבשים ושטופי שמש, נסוכי גון הסתיו הפולני. הערבים דחוסים, ערפליים. הלילות — עוטים כפור צעיר, המכסיף את הדשא, את האזוב, את קליפת העצים ואת העלים שנשרו, עד אשר יעלו בקרי הבדולח הזכים, כאשר קרניה החמימות של השמש ימסוהו ויהיה לטיפות מפנינות. ריחות היער יהיו עתה יותר עזים וחריפים, משל נושפים העצים ומאֲדים בכוחותיהם האחרו־נים. פחתו הציפרים ביער ושירם עגום ואף לעתים רחוקות יישמע. ורק הרוח מיללת באבובה הסתווי כרועה בחלילו.

ובָריש רובץ כדוב ביער עטוף פרוות־שמירה עבה. שיער ראשו גדל פרע. זקנו של אביו לא היה עבות מזה. ולראשו של נזיר לא יעטרו כדבלולי שערו. וצפרניו — אכן, צפרני חיות היער! כן, דוב הנהו ובין שיחים מרבצו. בכאן ירבץ זועם כדוב, טרם ישקע בשנת חורפו. אוי לזה שבשנתו הדובית יפריענו!

אך בטרם־בוקר העוטה כפור־הכסף הופרע מרבצו.

אזניו הקשובות קלטו רשרושם של עלים וזלזלים. הוא כיוון את התת וכידן מבטיו. כטורפים בלשו מבטיו עד אשר גילו אי אלו כתמים כהים שנעו בין העצים, במרחק חמשה־עשר מטר ממנו.

גרמנים? — לא. קטנים מדי, נמוכים מדי. חיות? — לא. ודומה כי בכל־זאת אנשים המה. כן, ילדים אלה! ילדים? האיך, באים ילדים אל היער? בבוקר של קור וכפור? אכן, ילדים... אימתי ראה ילדים!.. ואפשר ילדי כפר הללו שנשלחו לגלות עקבותם של פארטיזנים? — מחובתו לעצרם!

— עמדו! — צעק והשתער אחריהם.

הילדים החלו בורחים כארנבות נפחדות. במבוכתם נמלטו בשני כיוונים נפרדים.

— עמדו! אני יורה!

הילדים עצרו נלחצים אל גזעי האילנות, מפרפרים מאימה בכל מאודם. עיניהם הבורקות בוהות מפחד וזועה.

— מה אתם עושים כאן?

שיניהם הזעירות נקשו זו לזו הרבה וסנטריהם רטטו עד אשר העלו בגמגום:

— רחמים, אדון! רחמים!

— רחם־נא, אדון!

ובקול נמוך מזה — בלחש:

— שמע ישראל!

משל ננעץ חודו של סכין בלבו של בריש: ילדי יהודים! וַי וַי! רגלים זעירות יחפות וצנומות, סמוקות וקפואות כרגלי הברווזים. רגלים יחפות על גבי האיזוב מכוסה הכפור! ילד כבן עשר וילדה — צעירה ממנו. קרועים־בלויים. חוורון הקוף בפניהם, אדומים־מנוזלים וכחלחלים חוטמיהם, שפתו־תיהם רועדות רועדות. עינים יהודיות להם, שחורות, עצובות, מלאות צער ודמעות ושער ראשם שחור ורטוב וכסוף כפור.

— ילדים יהודים, אללי! — נתייפח בריש וקולו רועד.

— אוי! יהודי!..

— יהודי?.. — אחזו הילדים זה בזה קופאים בתדהמה ועיניהם קרועות לרווחה למראה לא־יאֻמן. להפתעה זו שבאה עליהם לפתאום אף לשמוח לא ידעו. והילדה עודה מלמלמת:

— רחמים, אדון! רחמים!

בריש חיבקה בזרועותיו, משל את אסת'ושה שלו מצא. הוא נשק לראשיהם הרטובים ולחצם אליו. עתה נתייפחו הילדים מלא, כאילו בין זרועותיו של אב. כל העוול שעוללו להם, כל עניים וסבלותם משך שבועות רבים מצאו עתה פורקנם בבכי.

— בואו הנה, ילדים, שבו. — בריש הסיר מעליו את פרוותו הארוכה, פירשה על הארץ והושיבם עליה.

הילדים התרפקו אחד על משנהו כשיות התועות. בריש עטפם בכנפות הפרווה הרחבות ושעה ארוכה חימם בתוך כפות ידיו את רגליהם הקפואות כקרח.

— רעבים אתם, ילדים?

— הו, כן!..

לחם היה עמו ונקניק וחילק ביניהם ובהנאה הסתכל ובכאב־לב מה רעבים הם והאיך בולעים בלהיטות. כזאבונים כפוּנים.

וגם יי״ש היה בצקלונו. אבל, איככה זה ישקם יי״ש ואפילו למען יתחממו? — לא, יי״ש לא ישקם! ואך מאקסים יבוא ויחליפוֹ יובילם אל וויאָרה. מובטח בו בדוד וַאניה שירשה לוויאָרה לאכסנם בבקתת המרפאה עד אשר יתחזקו. ירחצום וישכיבום במיטות. ינוחו ויחלימו. הם יהיו ילדי הפלוגה כולה!..

— מה שמותיכם, ילדים?

— אני שמי מיכלה והיא שמה מרים. — ענה הילד באומץ.

— אחותך?

— לא. שכנה.

— מהיכן?

— מבריסק.

— הו, רחוק, רחוק! ואימתי יצאתם את בריסק?

— אינני יודע. אבל מזמן.

— וכל הזמן ביער?

— כן, ביערות רבים. בכפרים הגנו מפחדים. האכרים מזעימים פנים, רעים הם, משסים בנו את הכלבים ומכים כדרך הגרמנים.

— המ... האם גם אתכם הכו הגרמנים?

— הכו והכו! מכות נמרצות! אותי ואת אחותי הקטנה ואת אבי ואת אמי. את כולם הכו לפני שנורו.

— מה נורה? מתי נורה? מי נורה?

— מה פירוש מי? ירו באבי, באמי, באחותי, ובאביה של מרים, וגם באמה. כל היהודים נורו! יחד עם כל הילדים, האחיות והאחים.

— מתי? היכן קרה המעשה??!

— והרי אמרתי לך: בבריסק. בחצר גדולה. אספו את כולנו יחד וירו. אני קפצתי לתוך ארגז אשפה והסתתרתי. שיקעתי עצמי בתוך הזבל. ושמעתי יורים כל העת, שמעתי בוכים וצועקים. צעקותיה של אחותי הקטנה עלו על צעקות הכל. ואחר נדם הכל. פסקו לירות ופסקו הצעקות. אך אני פחדתי לזחול ולצאת ושכבתי שם משך כל הלילה. נרדמתי. וכאשר נתעוררתי כבר היה בוקר. שקט מאוד היה. הצצתי החוצה ולא ראיתי גרמנים עוד. יצאתי מתוך הארגז וראיתי לפני חצר מלאה יהודים מתים, מגואלים בדם. חפצתי למצוא את אבי ואת אמי ואת אחותי ופחדתי לזחול ולעבור בין המתים. רבים עיניהם פקוחות היו והביטו נוראות. איום ונורא מבטם של המתים! ונמלטתי הביתה. הדלת עמדה פרוצה. ריק הבית. ונכנסתי לבית השכן. אותו הדבר. וכבר אמרתי לצאת, ואני שומע בכי. מתוך הארון עולה הבכי. אני פותח מגרה, והנה היא, מרים... מה את עושה כאן? — אני שואלה. „אני רוצה ללכת אל אמא!” — היא אומרת. סיפרתי לה, כי אביה ואמה אינם בחיים עוד. בעיני ראיתי כיצד ירו בהם. וגם באחיה הקטן. ואני אומר לה: בואי ונברחה, כי גם אותנו יתפסו ויהרגו. — בוכה היא ואינה רוצה ללכת. רוצה לחכות עד שתבוא אמה. והרי יודע אני שאמה לה תבוא עוד, כי שוכבת מתה שם בחצר! — לכן אחזתי בידה ובכוח הוצאתיה מן הבית וברחנו אל מחוץ לעיר. בדרך סקלונו השקצים באבנים ושיסו בנו הכלבים. הכלבים נשכונו עד זוב הדם, קרעו בגדינו ו — — —

— די! די! איני יכול עוד! איני יכול עוד!!! — נתייפח בריש החסון, רחב הגרם בקול בוכים כתינוק. — טובחים ערים שלמות של יהודים וכאן מתבטלנים ביער!

הוא התרומם וקם ומגרונו פרצה הנאקה כמלוע האריה והחל להתרוצץ בין העצים, התת בידיו כמכוון לירות בעלמא מתוך טירוף יאוש.

*

בערב בא הדוד מאקסים לשמור במקומו של בריש. שותק, קפוץ־שינים הביט אל הילדים. מששמע את סיפור הזוועה, עלו הדמעות גם בעיניו. גם הוא מסר להם את לחמו והנקניק. ושעה שהילדים עוסקים היו באכילה, פנה אל בריש בדברי עצתו:

— את שאני אומר כאדם ישר אני אומר וכוונתי אך לטוב הוא: אם הילדים יודעים פולנית, שידברו אך ורק פולנית. ושמותיהם פולנים יהיו. מלבדי ומלבד הדוד ואניה, שלא יידע איש בני איזה עם הם!..

בריש לא ענהו וזרמים לוהטים קולחים מעיניו הרטיבו לחייו וזקנו. בידידות טפח לו מאקסים על השכם:

— אני מבין לרוחך, בוֹריס... אבל הרי אתה רוצה להציל את הילדים... ועשה כפי שייעצתי לך!

— בסדר, מאקסים. אדם יקר אתה! בואו, ילדים.

בריש צעד בראש ובעקבותיו הידסו הילדים ודילגו ברגליהם היחפות על פני ענפים יבשים ואצטרובלים כאר־נבונים פצועים.

— ילדים, פולנית יודעים אתם?

— כן.

— למדנו ב„פּוֹבשֶכנה”...

— בכן, שפיר. עם כל האנשים כאן דברו רק פולנית. כשגץ וכשקצה... ואתה אל תספר ששמך מיכלה, כי אם מיכאֶלק!.. מיכאלק שמך!..

— בסדר.

— ואת, מרים, שמך יהיה מאָריה... מאַריה... התזכרי?

— ודאי.

— ובכן, מה שמך?

— מי... מאריה...

— ואני שמי מיכאלק!

— בסדר, ילדים!.. זכרו זאת!.. כך צריך... כך ייטב לכם... מובן?

— ודאי שמובן! — ענה מיכלה.

— וכאשר ישאלו אתכם מהיכן באתם, תאמרו, כי מכפר באתם. מהו שמו של כפר הסמוך לבריסק?

— קיטֶלנה.

— בכן, מקיטלנה אתם. זכרו, לא מבריסק, כי אם מקיטלנה!.. את הוריכם אסרו הגרמנים ואתם נותרתם לבדכם. על כן יצאתם לבקש קרוביכם בקובל... וכל זאת — כאשר ישאלו, ואלו אתם המעיטו בדיבורים ככל האפשר...

— בין כך וכך יכירונו. — אמרה מרים את דברה לראשונה בנעימה של מבוגר העייף מכל הנסיונות שעמד בהם, המיואש ואדיש לכל העלול להתרחש.

רעדה אחזתו, אך מאום לא ענה. קפוץ־פה צעד בריש אל תוך הערפל שמעין החלב.

זלזלים גנחו ונשתברו תחת לכפות רגליהם, עלים רשרשו.

ובצעדו כך היה בריש מהרהר:

„מן העצים נושרים העלים, אך גזעיהם נטועים איתן. שוב יבוא האביב ליער והעצים יחדשו צמרתם הירוקה. ואילו היער היהודי נגדע והולך, על שורשיו — הוא נעקר! בחצר אשר בבריסק מוטלים האבות והאמהות כקורות המנוסרות ועלעליהם השניים היחידים, אולי האחרונים נשאה הסופה הרחק, הנה, אל היער הבהילתם! — ארור האביב שיעלה עלי־אדמות, אם יער יהודי בו לא ישרד! — — —"

בתי־כנסת ובתי־מדרש שחרבו בבריסק־דליטא

בכל מאות שנות קיומה היתה בריסק־דליטא נודעת ברחבי הגולה כמקום תורה וחכמה, וממרחקים באו לשאוב תורה בישיבותיה. העיר היתה מלאה בתי־מדרשות, שלא היו מקומות־תפילה בלבד, אלא מרכזים תוססים לתרבות תורנית. בערבים היו מתכנסים בהם סוחרים ובעלי־מלאכה לשמוע שעור בש״ס ומשניות, מדרש ו„עין־יעקב״, ולא היה כמעט רחוב בעיר שלא היה בוקע בו קול תורה ותפילה. בית־המדרש „משמר״ היה קבוע לישיבה שמאות בחורים התמידו בה בלימודים; חשובי „בעלי־הבתים״ שבעיר היו נוהגים לסור לחברות־ש״ס בכל ערב לאחר טירדות־הפרנסה של היום. מאות תלמידים למדו ב„תלמוד־תורה״ ובשאר בתי־אולפנא שגידלו דורות של למדנים מופלגים, שרבים מהם נתפרסמו לשם ולתפארת.

בין בתי־הכנסת היו שנוסדו על־ידי רבנים וגאונים, עוד בימיה הקדומים של הקהילה, בעיר העתיקה, לפני שהעבירוה ממקומה. מהם שנקראו על־שם המיסדים („בימ״ד של ר׳ יואל״, „ר׳ מרדכי איטל״, וכו׳), ומהם שנוסדו על־ידי קבוצות של בעלי־אומנות אחת („בימ״ד של חייטים״, של קצבים, וכו׳). בית־הכנסת הגדול היה מיוחד לתפילה ומפורסם בחזנים שלו, שהמונים היו נוהרים אליו לשמוע אל הרינה ואל התפילה.

וזו רשימת 40 בתי־הכנסת ובתי־המדרש שהתקיימו בבריסק־דליטא לפני חורבנה:

1. בית־הכנסת הגדול על־יד רח׳ ליסטובסקי ודומברובסקה
2. בית־המדרש הקדש ברחוב ביאַליסטוֹצקה
3. בית־המדרש ר׳ מאיר פאדווא
4. בית־המדרש תלמוד־תורה ברחוב קשיווה
5. בית־המדרש של הרב, ברחוב דוֹמברוֹבסקה
6. בית־המדרש החדש ברחוב שפיטאלנה
7. בית־המדרש „משמר״ („הישיבה״) ברחוב שפיטאַלנה
8. בית־המדרש „חיי־אדם״ ברחוב דלוגה
9. בית־המדרש של חברה־לוויה ברחוב דומברובסקה
10. בית־המדרש של סוחרי־שוורים ברחוב סאַדוֹבה
11. בית־המדרש של החייטים ברחוב דלוגה
12. בית־המדרש של הקצבים ברחוב פטרוֹבסקה
13. בית־המדרש של פועלי־מסמרים (צוועקעס) ברחוב פטרוֹבסקה
14. בית־המדרש זוהר
15. בית־המדרש קוברין ברחוב דומברובסקה
16. בית־המדרש הירוק (גרינער) ברחוב קשיווה
17. בית־המדרש ע״ש ר׳ פייבל ברחוב קשיווה
18. בית־המדרש ע״ש ר׳ זיסקינד
19. בית־המדרש ע״ש ר׳ שמאי ווינט ברחוב קוֹסציושקה
20. בית־המדרש ע״ש ר׳ ליסקר ברחוב פטרוֹבסקה
21. בית־המדרש ע״ש ר׳ מרדכי איטל ברח׳ ביאליסטוצקה
22. בית־המדרש ע״ש ר׳ פישל ברחוב ליסטוֹבסקה
23. בית־המדרש ע״ש ר׳ יואל ברחוב דלוגה
24. בית־המדרש ע״ש ר׳ ישראל וואָלף ברחוב יאַגאָלוֹנסקה
25. בית־המדרש ע״ש ר׳ יצחק חוליש
26. בית־המדרש פרבר גראיובה ברחוב סלובודקה־גראיאָב
27. בית־המדרש פרבר קיוב ברחוב סלובודקה־קיוב
28. מנין של הציונים

בתי־תפילה של חסידים (שטיבלאך)

29. מנין חסידי סלונים
30. מנין חסידי רדזין
31. מנין חסידי קוברין
32. מנין חסידי גור
33. מנין חסידי קוצק
34. מנין־חסידי נוסויז׳
35. מנין חסידי קרלין־סטולין
36. מנין חסידי גובומינסק
37. מנין חסידי דומציבה
38. מנין חסידי אלכסנדר
39. מנין חסידי הרובישוב
40. מנין חסידי חב״ד

נפוצות
יהודי בריסק-דליטא

ועד הסיוע המאוחד לבריסק־דליטא

(„יוּנַייטֶד בְּרִיסְקֶר רֶלִיף")

מאת יעקב פינקלשטיין (ניו־יורק)

במשך עשרות בשנים היו מוסדות ה„לאנדסמאנשאַפטן" כוח ציבורי כביר בחיי היהודים באמריקה, ומילאו תפקיד חשוב כגשר לרגשות־אחים אל מעבר לים. הם הקימו ארגונים על שם ערי־המוצא של חבריהם, לקחו חבל בחיי־החברה של המהגרים החדשים ונענו בהתלהבות לבקשות העזרה שהגיעו מן „הבית". אידיאל אנושי עמוק היה טבוע במפעלים אלו: פעולה בהתנדבות, נכונות להושיט עזרה מאח אל אח, מארץ אל ארץ. ומתוך הפעולות קמה רשת־מוסדות לעזרה, שרוממו את רוחם של העוסקים בצרכי־הציבור.

שני נחשולי הגירה יהודית הגיעו לחופי אמריקה: האחד — אחרי הפרעות של 1881; ולאחריו, במשנה עוז — אחרי המהפכה הרוסית של 1905, התקוממות האיכרים ברומניה והפרעות שבאו בעקבותיהן. המהגר החדש, נדכא מיסורי־דרך, חיפש לו חסות בין אנשים מארצו ומעירו, השומעים את לשונו, שבקרבם ביקש למצוא את אשר אבד לו בארץ־מוצאו.

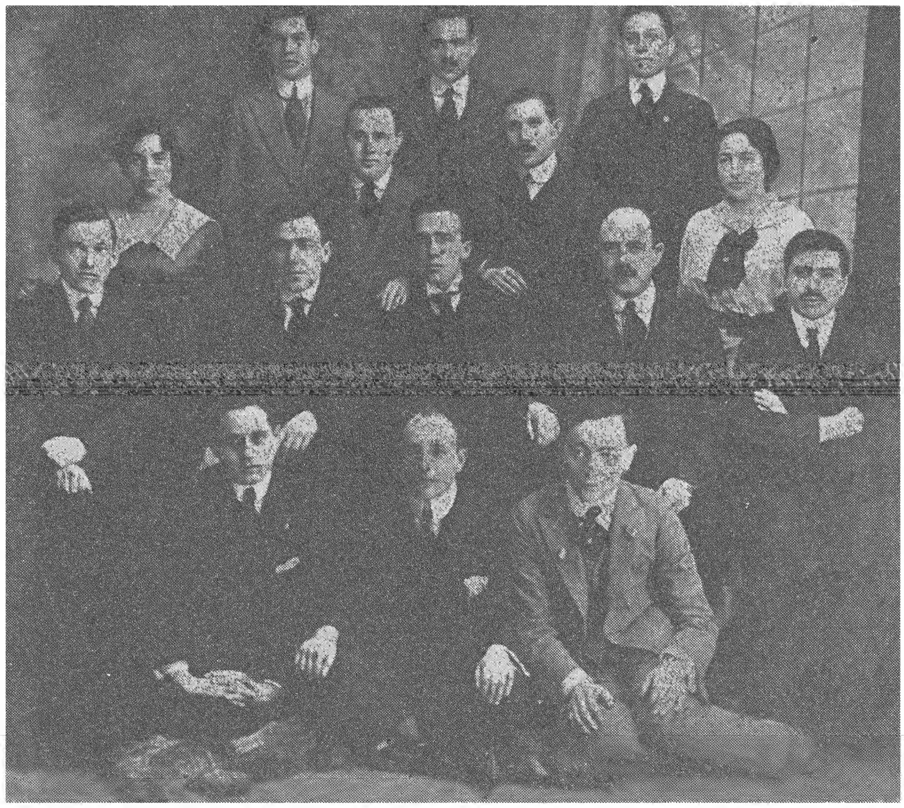
ה„לאַנדסמאַנשאַפטן" היו תאים ראשיים שמהם הסתעפו ברבות־הימים הסתדרויות לאומיות כבירות, מיסדרי־אחווה, שעיקר עיסוקם היה: עזרה לחולים, ביטוח וסעד, ועבודת־תרבות. המיסדר היהודי הראשון נוסד בשנת 1843 על־ידי יוצאי גרמניה; בשנת 1859 נוסדה „ברית אברהם" שרוב חבריה היו פשוטי־עם, יוצאי אוסטריה והונגריה, שאליהם נספחו מהגרים מארצות מזרח־אירופה (לימים הגיע מספר חברי „ברית אברהם" עד 200.000). גם הסתדרות „היאס", שגדלה והיתה לארגון סיוע למהגרים יהודים מכל העולם, צמחה מתוך חברה קטנה שפעולתה היתה מבוססת על „מצוות הכנסת־אורחים" שהחזיקו בה בעיירות בארצות־המוצא. וכך נוסדו גם איגודי „ארבייטער רינג" (1900), „אידישער נאַציאָנאַלער ארבייטער פאַרבאנד" (1910) והליגות של ה„בונד".

על רקע זה קמו גם איגודי ה„לאַנדסמאנשאפט" של יוצאי בריסק־דליטא בניו־יורק.

בשנת 1914, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה שעטפה את אירופה כולה במעטה אימים ודמים, התחילו בשורות נוראות מגיעות מן החזית. אז התעוררו לפעולה אחדים מחברי „ארגון בונדאי בריסק" — י. פינקלשטיין, חיים ריגר, חנוך סאדר, ומ„בריסקער ברענטש 85, יידישער נאַציאָנאַלער ארבייטער פאַרבאַנד" — ח. פריילוק, טאפילובסקי, סאדר, הירש יודל מארגוליס, כולם מהגרים חדשים באמריקה שבלבותיהם קיננו עדיין געגועים עזים על העיר בריסק, העיר בה השאירו את זכרונות־הנעורים ואת בני־המשפחה. הם לא שכחו עדיין את טיוליהם בגן העירוני, ואת פעולות המחתרת. בלבם חי זכר האנשים, המוסדות, היסורים, העוני. ממקור אהבה זה גבע הרעיון להקים ארגון־עזרה ליוצאי בריסק („הרלייף הבריסקאי") שמטרתו היתה אחת בלבד — עזרה לבני בריסק ומוסדותיה.

באספת־היסוד שנתקיימה בניו־יורק בסוף 1914 נבחר ועד של שלושה: ח. פריילוק, י. פינקלשטיין והירש יודל מארגוליס, שהתקשר גם עם הארגונים: „בריסקער ברענטש, 286 ארבעטער רינג", „בריסקער יונג מענ'ס", „נאַציאָנאַלער ארבעטער פאַרבאַנד ברענטש" ו„בריסקער בוגדישער פאראיין". התיעצות ארבעת הארגונים האלה נתקיימה במסעדת הלפרן־שטורמר, רחוב הנרי 193, ניו־יורק. באותה ישיבה הוחלט לפנות בקריאה ליוצאי בריסק ולאירגוניהם לערוך ועידה כללית, והוקמו ועדות מיוחדות, לשם הכנת הבחירות לועידה.

בינואר 1915 נערכה הועידה הכללית באולם „ליסיאום הול", 206 איסט ברודוויי. השתתפו בה כל ארגוני יוצאי־בריסק בניו־יורק. בית־הכנסת הבריסקאי „תפארת ישראל", כל ארגוני הפועלים, ארגון הסעד הבריסקאי, „יונג מענ'ס", „בריסק דליטא ברענטש", „אהבת־שלום לאָדזש", ויחידים

הועד הפועל של ארגון בונדאי בריסק בניו־יורק, 1934

מימין לשמאל: **שורה ראשונה מלמטה** — ל. ראף, ל. קלינג, י. פינקלשטיין; **שורה שניה** — ח. ריגר, ש. סילבר, פ. נוביק, ז. זלדמן, ב. קטלנסקי; **שורה שלישית** — שפירא, ב. רובין, ד. לייבוביץ, סופיה קטלנסקי; **שורה רביעית** — ה. סזר, ש. ריגר, לבנטאַל.

מיוצאי בריסק. יושב־ראש הועידה היה יעקב רוזנברג, בא־כח „בריסקער ברענטש ארבעטער רינג".

נתעורר ויכוח אם על הארגון להיות קבוע, והעזרה לבריסק סעיף מיוחד בתכניתו, והרוב המכריע החליט: ארגון עזרה זמני, שיעסוק רק בהגשת עזרה לבריסק, ושמו יהיה „הרלייף הבריסקאי" („בריסקער רעליעף"). ואלה היו באי־כוח הארגונים שהשתתפו בו:

„ברענטש 286 ארבעטער רינג": ח. קליינברג, מ. מריטש, י. רוזנברג; ארגון בונדאי בריסק: י. פינקלשטיין, ל. ראף, ח. ריגר; בית הכנסת „תפארת ישראל": א. פלדמן, ג. שיינ־בלום, ל. פרידמאן; „יונג מענ'ס": הירש יודל מארגוליס, ש. האלפרן, ר. טשרקס; לאָדזש 337 א. א. ב. ש.: א. רייז, ב. פישר, מ. רובין; לאָדזש 682 א. א. ב. א.: ב. שטרן, פ. ראבינוביטש; ארגון סמיאטיץ'־בריסק: ל. ווילנר, מ. דריי־פוס; „רבי זוברשטיין לאדזש": ס. בארמץ, י. גרוסבוים; „בריסק־דליטא לאָדזש": וונגרובסקי, דזקובסון; ארגון נשי בריסק: גב' סארבר, גב' קושניר, וישנגרוד; מועדון יוצאי בריסק להשתלמות: ג. סקלאר, ו. שטרומר, ד. לייבוביץ'.

קהל זה של באי־כח זרמים ומפלגות שונות התלכד לארגון אחד במטרה אחת — לגייס אמצעי עזרה ולתמוך בבני־עירנו, בעיר בריסק. הוועידה בחרה בנושאי תפקידים אלו: ל. וילנר — יושב־ראש; מ. דרייפוס וטשרקס — מזכירים לענייני כספים; ח. פרילוק — מזכיר; ח. מאר־גוליס, י. פינקלשטיין וב. רובין — מזכירים לפירסום ולקור־רספונדנציה; ד"ר בולקובשטיין — גזבר.

האספה הרשמית הראשונה של ה„רליף" נערכה בינואר 1915, בפורסייט הול, רחוב פורסייט 206, ניו־יורק. הוצעה תכנית פעולה, והמפעל החשוב הראשון היה עריכת נשף ב„סנטראל אופירה האוז".

פרשה של סכסוכים

המפעל הראשון עורר מיד אכזבה בקרב יוצאי בריסק הוותיקים. חורף שלם עבר בישיבות, ללא כל עבודה ממשית. הוותיקים טענו כי לא יוכלו לעבוד עם ה„ירוקים". בינתיים נודע, לאחר זמן קצר, כי הגרמנים גירשו את כל היהודים מבריסק. ענין זה נתן אמתלה בידי הוותיקים לטעון,

שה„רליף״ מיותר, הואיל ובריסק כבר נתרוקנה מיושביה.

אחרי חיכוכים שנמשכו כמעט שנה, יצאה באחת הישיבות הקבוצה: רייז, וילנר, דרייפוס, גרוסמאן, זבאר, טשרקס ובולקובשטיין בהודעה זו: „בקשר עם הידיעה בדבר גירוש בריסק, ובאין אפשרות לדעת מתי יוחזרו המגורשים לעיר, ומפני שהחדשים (ה„ירוקים״) מסרבים לשתף פעולה עם הוותיקים היושבים זה שנים באמריקה, אנו מציעים לפזר את ה„רליף׳.״ לאחר שהצעה זו נכשלה ברוב קולות, מסר הח׳ רייז, בטרם עזבו יחד עם קבוצתו, הודעה זו: „בקופתו של הגזבר שלנו, ד״ר בולקובשטיין, נמצאים 163 דולאר. אם תצליחו לאסוף סכום כזה, יימסרו 163 הדולארים לרשותכם״.

באותו ערב נטל היימאן קליינברג את הנהלת הישיבה והשמיע הצהרה זו: „יסדנו את ה„רלייף׳ לא למען הכבוד. בטוחים אנו, כי תושבי בריסק ישובו לעירם ויהיו זקוקים לעזרתנו. נכון, שאלה שיצאו מכלל ,ירוקים׳ עזבו אותנו, אך אנו נראה את כוחנו.״

מקבוצת הוותיקים נשארו לעבוד עמנו: פיליפ רבינוביץ, ל. פרידמן, שיינבלום, רוזנטל ושטרן.

אספה זו הוכיחה באופן מיוחד כי הפורשים שייצגו ארגו־נים בריסקאים ישנים („סוסייטיס״) לא חיזקו בזה את העבודה, אלא החלישו את המאמצים. אך בזכות הכוחות הצעירים, החדורים רגשי התלהבות ואהבה לעיר ולאנשיה, קיים עד היום ארגון ה„רליף״ הבריסקאי המאוחד״, התופס מקום בחיים הצבוריים היהודים, בין מוסדות העזרה.

באספה הנ״ל נבחר ועד ותפקידיו נתחלקו בין חבריו: פיליפ רבינוביץ׳ — יושב־ראש; מ. מזריץ׳ — מזכיר לעניני כספים; נ. שאראן — מזכיר; ח. קליינברג — גזבר; י. פינקלשטיין, ב. רובין, ח. י. מארגוליס — ועדת עתונות וקורספונדנציה. מגבית בין תשעה אנשים הכניסה 9 תשלו־מים של 25 סנטים כל אחד. תשע תרומות אלו שימשו יסוד בעתיד לאסוף סכומי־עזרה למען הבריסקאים, שהגיעו עד למעלה מ־300.000 דולאר.

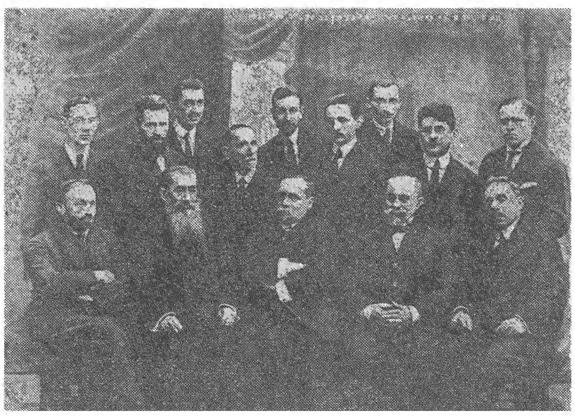
חרדת יוצאי בריסק למשפחותיהם

יוצאי בריסק היו מלאים חרדה לגורל משפחותיהם בעיר מוצאם והיו פונים אל ה„רליף״ בבקשה לעזור להם בחיפוש ידידיהם וקרוביהם. הגרמנים סגרו על העיר בריסק מכל עבריה, והפליטים התגלגלו בערים ובעיירות בסביבות בריסק. עבודת החיפוש של ה„רלייף״ נמסרה לידי ועדת העתונות: ד״ר מארגוליס, ב. רובין וי. פינקלשטיין.

הועדה פנתה לעזרה בפעולה זו אל „ועד העזרה היהודי בגרמניה״, אל „הצלב האדום״, אל ה„ג׳וינט דיסטרוביושן קומיטי״, אך אש מלחמה התפשטה יותר ויותר על פני אירופה כולה וקשר המכתבים נפסק לגמרי. אך ה„רלייף״ לא נתן מנוח לארגונים הנ״ל, עד שעלה בידו להשיג ברוב עמל מן „הצלב האדום״ רשימות של תושבי בריסק, שנמצאו באנטופוליה, פרוזשינה, מזריץ׳, ביאלה ולוקוב. ה„רלייף״ נזדרז וערך אספה המונית של יוצאי בריסק ב„אלדרידג׳ סטריט הול״ ובה נודעו לרבים מקומות מגוריהם של קרו־ביהם. אחרי־כן הגיעו רשימות נוספות של אנשי בריסק שהתגוררו בשאר מקומות, ומפעם לפעם פירסמנו את הרשימות בעתונות ובאספות, ורבים מיוצאי בריסק קיבלו ידיעות על קרוביהם בדרך זו.

ועד בריסקאי בוארשה

בשנת 1917 הופיעה בעתון „מארגען זשורנאל״ הודעה, כי קבוצת אנשי בריסק אירגנה ועד בוארשה לעזרת פליטי בריסק. מיד ברורה משלחת שהידיעה באה על־ידי „אסושייטד פרס״. חברי הועד היו: רפאל שרשבסקי — יושב־ראש; משה פרלשטיין — מזכיר; בר פינקלשטיין, יצחק ראדובסקי

ועד העזרה לפליטי בריסק־דליטא בוארשה, 1917

מימין לשמאל: עומדים — פייבל הלפרין, אברהם גולדברג, איסר צמח, אלעזר בלוך, דב יפה, בודנסקי, ראדבסקי, חיים הלפרין. **יושבים** — יעקב ארליך, ש. סטאק, רפאל שרשבסקי, יצחק ראדבסקי, משה פלדשטיין.

— גזברים; מיכל סטאק, מרדכי באראקס, ל. לוין, י. בודנ־סקי, מ. רוזנברג, ב. פינקלשטיין, י. ארליך, ב. וין, ח. גולד־ברג, ש. סטאק, י. ליכט, ש. לב, ב. יפה, א. צמח, מ. האלפרן וא. ראדבסקי.

ה„רלייף״ נקרא לאספה והחליט להמציא לוועד בוארשה 700 דולאר. הכסף נשלח ונתקבל מברק אישור על קבלתו.

הסניפים בערי אמריקה

בשלהי המלחמה התפתחה ביותר פעולת ה„רלייף״: התארגנו סניפים נוספים בעיר ניו־יורק ובכל רחבי המדינה.

כי היה ברור שעזרה מרובה תהא נחוצה בשוב פליטי בריסק לעירם. נפתחו סניפים אלה:

1. סניף „הארלם" של הרלייף הבריסקאי. מייסדיו היו מסורים לעבודתם בלב ונפש, ולפיכך הצליחו בה באמת והכניסו ל„רלייף" סכומים גדולים. נזכור כאן את שמות העסקנים (שרבים מהם כבר הלכו לעולמם) הראויים לכבוד ולשבח על פעולתם: שלמה סילבר (שלמה החייט); בנצ'י רובין, לייזר ראף, מאכס וחיה סילבר, ראשברג (מרת סילאקס), נתן כהן, וולנסקי, דורה יחסן, מרת רובין, קרמר, אלגאזה, מלניק, ג'ני הופמאן, ראוז מארגוליס, קוניק שטיינ־ברג, יוכבד איזראל, מאיר סטאק, ועוד. הם עבדו לחוד, אך את הכסף היו מכניסים לוועד „הרלייף הכללי" בניו־יורק.

2. סניף „ברונזביל". עסקני ה„רלייף" בארנט שטרן, נוסקה שאראן, שיינקר התחילו לארגן סניף באזור ברונזביל. בין מייסדיו היו: ח. פיין, מרת אנה סטוירן, ואבניק, גורין, טננבוים, פוטשילקי, גרוסמאן, וינר, לדרמאן גולדמאן, מרת ליברמאן, כהן, בריקמאן ומילר. הם היו מעוררים את יוצאי בריסק בסביבתם, וזכו להצלחה בפעו־לתם. את התרומות שאספו מסרו לידי ה„רלייף הכללי". חברי הוועד היו: מרת אנה סטוירן — יושבת ראש; מרת ואבניק — מזכירה; א. וינר — מזכיר לעניני כספים; ל. פוטשילקי — גזבר.

3. סניף „נוארק". הסניף השלישי של ה„רלייף" הוקם בנוארק, עיר גדולה השוכנת מול ניו־יורק מעבר לנהר הודסון. העיר רבת־אוכלוסין, ובתוכם רבים מיוצאי בריסק. נתארגנה שם קבוצה שקראה לאספה גדולה בבית־הכנסת הבריסקאי בנוארק, בה הופיעו בנאומים: קליינברג, פינ־קלשטיין, ד"ר מארגוליס, קאסובקי, בליינדר, פרלאנד. ראשי הסניף היו: פרידלאנד, וינסטוק, ואטשטיין, לדרמאן, בליינדר, מרת ראם, בלפוס, שוכמאן ועוד. אם גם קהל יוצאי בריסק בכללו עמד מרחוק, הרי גילו העסקנים התלהבות רבה ואספו סכומים גדולים לטובת פליטי עירם. עד היום מחזיקים עסקני הסניף מעמד ומקיימים שיתוף־פעולה עם ה„רלייף" בניו־יורק. זהו למעשה הסניף הבריסקאי היחידי של ה„רלייף" שעודנו קיים.

כך הגיע ה„רלייף הבריסקאי" בניו־יורק לכל מקום ומקום באמריקה שיוצאי בריסק יושבים שם. ניתן פרסום לעבודה בעתונות היהודית, ונתעוררה השאיפה בין יוצאי בריסק בערים לארגן גם אצלם סניפים כאלה. בסיוע הוועד בניו־יורק נוסדו שלושה וועדים בערים המרכזיות: שיקאגו, קליבלאנד ודטרויט.

בין שלוש הערים הללו הצטיינה קליבלאנד, אם כי הסניפים בשיקאגו ודטרויט גם הם עשו עבודה רבה. אך בקליבלאנד, עיר קטנה מאחיותיה, פעלו הרבה ובה נאספו סכומי־כסף גדולים, כי רב היה שם מספר יוצאי בריסק שגילו התענינות ומסירות, והיו חדורים רצון גדול לעזור לאחיהם.

בראש הסניף בקליבלאנד עמדו: פ. חמץ, פריידלס, פרלמאן, פישמאן, קויפמאן, סטיין, ראם, סונשיין, ויליאמס, גרנשטיין, סאזר, דולינסקי, וולינץ, רבינוביץ, פקר ומאכס גורדון. רב מאוד היה חלקן של הנשים בעזרתן להצלחת העבודה.

בשיקאגו היה מספר העסקנים קטן מזה, אף כי בראשם עמד בן־עירנו רב־המרץ, וייס. בזכותו נאספו סכומי כסף גדולים. פעילות נמרצת גילה הוועד בשעת יציאת המשלחת מטעם ה„רלייף" לביקור בבריסק.

בדטרויט העיר הגדולה, שבה רבים מבני בריסק, לא היתה הנהגה מתאימה לסניף, אבל בני־העיר גילו התלהבות. וגם שם נאספו סכומי כסף. חברי הסניף היו פעילים ביותר לפני יציאת המשלחת לבריסק, בשנים 21־1920.

ה„רלייף" עשה מאמצים גדולים לעורר את יוצאי העיר על־ידי העתונות, ואחרי הפרעות בבריסק, לאחר מלחמת העולם הראשונה, פנה בקריאה לשאר הערים ובתוכן: בוסטון, פילאדלפיה, סינסינטי, אטלנטה. היחידים שנענו היו: יוצאי בריסק בלוס אנג'לס. יושב־הראש הוא בן־עיר מסור ונאמן, סם נוביק, והמזכיר — י. גינזבורג. נתארגנה קבוצה רבת־מרץ, ובתקופת קיומה, עד שנת 1951, נעשו פעולות עזרה ניכרות. הם שלחו תרופות לבית־החולים בבריסק, חבילות־מזון ובגדים למחנות הפליטים בגרמניה, עזרה בכסף לשטטין שבפולין, ולוועד יוצאי בריסק בפריז. אך פעולתם לא ארכה.

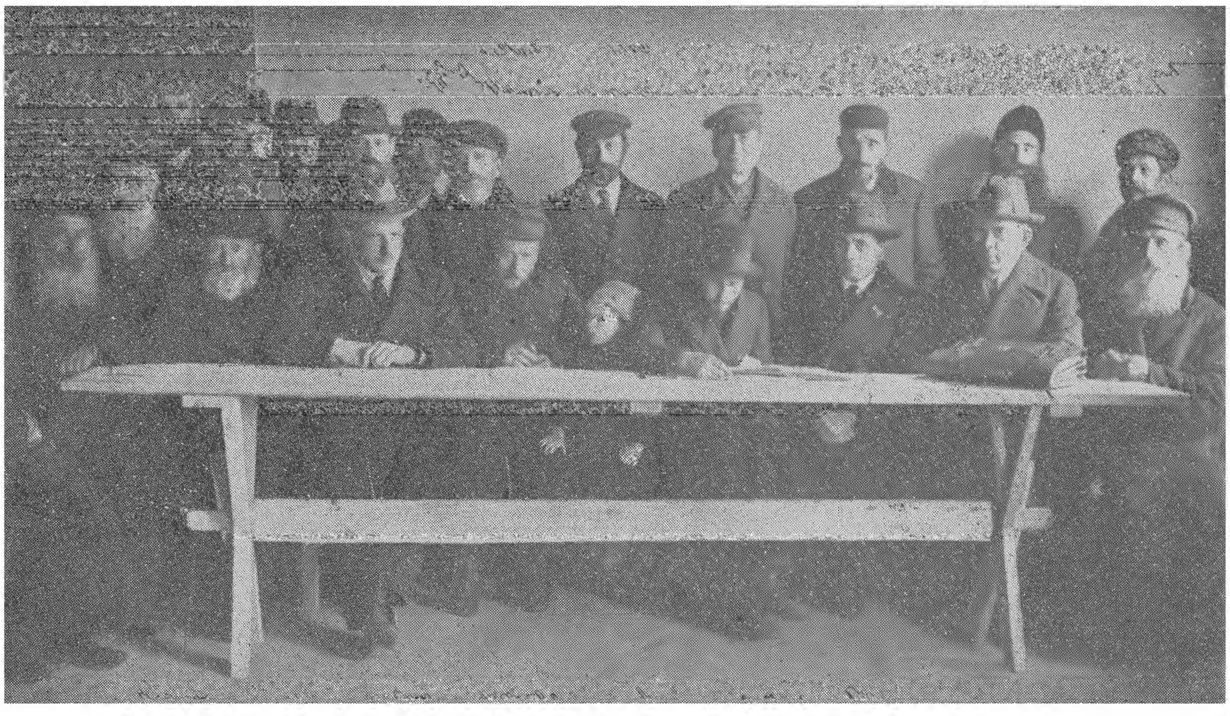
המשלחת בבריסק־דליטא, 1921

הידיעות הראשונות על מצבה של קהילת בריסק־דליטא אחרי שהפליטים חזרו אל הריסותיה, נתקבלו על־ידי הח' פ. נוביק (חבר מערכת ה„טאג" בווילנא) שביקר בעיר ויסד שם ועד־עזרה של הפועלים, והודיע כי „לעיר חזרו כ־20.000 פליטים. רובם זקוקים לעזרה. הם מתגוררים בבתי־כנסת ובחורבות הבתים. קיים מטבח שמאות אנשים מקבלים שם ארוחות־חינם, ועזרה וסעד נחוצים בדחיפות."

שליחו הראשון של „ועד הסיוע", פ. רבינוביץ, הביא עזרה לעיר בסכום של 80.000 דולר, ומאות מכתבים של מוסדות ויחידים הביעו תודה על הפעולה הזאת. „ועד הסיוע לבריסק־דליטא" החליט לשגר משלחת לעיר, שתברר במקום את המצב ואת תכנית־הפעולה לשיקומה של האוכלו־סיה היהודית. כחברי המשלחת נבחרו: ה. קליינברג, וי. פינקלשטיין, ונערכה מגבית־עזרה בין אנשי בריסק בניו־יורק, שיקאגו, קליבלנד, דטרויט ונוארק, שהכניסה 109.000

ביקור המשלחת של „ועד הסיוע״ במושב זקנים, 1921

ישיבת עסקנים עם משלחת „ועד הסיוע״ בבריסק, 1921

הועד הפועל של ועד הסיוע בבריסק־דליטא, 1921
בין המשתתפים: ט. לובלסקי, ראדובסקי, ברנבוים, שניידר, ד״ר קרמן, גרינברג, י. פינקלשטיין

דולר. שני השליחים יצאו במארס 1921 וחילקו את סכומי העזרה בין 3500 מאנשי העיר, מלבד 15.000 דולר למוסדות, ללא הבדל מפלגה וזרם. סכומי העזרה שהביאו שליחי ה„רלייף" גרמו להתעוררות ולתחייה כלכלית בעיר; סוחרים שבו לעסוק במסחרם, הפועלים — במלאכתם, והמוסדות הרחיבו את פעולתם.

בהגיענו אל תחנת־הרכבת נגלה לעינינו מראה־הזוועה של הריסות עירנו האומללה אחרי הקרבות: גשר מסילת־הברזל נהרס, הרחובות חרושים בורות וחפירות, הבתים הרוסים, ובצדי המדרכות נאספו המוני אנשים עייפים מיסורים, חיוורי־פנים, מתנים צרותיהם ועניים ושואלים לשלום קרוביהם מעבר־לים. אכן, בעיר כבר היו סכסוכים בין „הוועד האמריקאי" שבראשו עמדו הרב זאב סולובייצ׳יק וש. פומרניץ, ובין „ועד הקהל" שהתנהל על־ידי ר׳ אברהם יצחק בלויוייס וז. ד. בגין, וכל מאמצי השליחים להשכין שלום בין המוסדות היריבים עלו בתוהו. רק בחוגי הפועלים קמה אחדות־פעולה על־ידי „ועד מאוחד" שהשתתפו בו באי־כוח ה„בונד", „פועלי ציון" שמאל וימין, ובלתי־מפלגתיים, ובעזרת ה„רלייף" הקימו „בית־פועלים" למען הנוער, ובתי־ספר ומועדונים לאיגודים המקצועיים.

בשוב המשלחת לניו־יורק מסרה דו״ח מזעזע על המצב בעיר ההרוסה, על מחצית האוכלוסיה בת 20.000 נפש הסובלת רעב, על מצב המוסדות, על תלמוד־תורה שכ־500 תלמידים התחנכו בו, על „המטבח העממי" המחלק 1000 ארוחות ביום *. אכן, המוסדות הדלים קמים לפעולה, האוכלוסיה בונה את ההריסות בכוחותיה, אך יוצאי העיר באמריקה מוכרחים לבוא לעזרת אחיהם.

בשנות 24־1921 רפתה בהרבה פעולתו של „ועד הסיוע לבריסק־דליטא" בניו־יורק. החיים בבריסק חזרו לתיקונם, קרובים מחו״ל שלחו את עזרתם למשפחות באופן ישיר, ולא היה עוד צורך דחוף בעזרת ה„רלייף", ולאט לאט דעכה פעולתו. ב־1929 הצטרף המוסד אל „חוג הפועלים" כסניף בריסק של „מיסדר הפועלים הבין־לאומי".

עם התקבל הידיעות על הפרעות שערכו הפולנים ב־13 במאי 1937 בבריסק־דליטא, התעורר ה„רלייף" לחדש את פעולתו, וקרא להפגנת־מחאה שהתקיימה בבית־הכנסת הבריסקאי „תפארת ישראל" בהשתתפות רבנים, עסקנים וסופרים. החלטת אספת־המחאה נשלחה אל הנשיא רוזבלט, הקונגרס ושגריר פולין בארצות־הברית. נציגי ה„רלייף" השתתפו גם בפעולות־המחאה של „הקונגרס היהודי העולמי" ו„הוועד היהודי העממי" נגד הפרעות ורדיפות היהודים בפולין.

ה„רלייף" בימי מלחמת־העולם השניה ואחריה

בפרוץ המלחמה ב־1939 עברה בריסק־דליטא לידי ברית־המועצות וברור היה שלא יהיה עוד צורך בפעולות של מוסדות־עזרה מחו״ל. ה„רלייף" החליט אז להפסיק את פעולתו, ושארית התקציב — 1600 דולר — נמסרה לרשות „המגבית היהודית המאוחדת". אך במרוצת הזמן נתברר שעוד דרושה עזרה לנפגעי המלחמה, ובשנת 1941 חידש ה„רלייף" את פעולתו.

* מ־1800 בתי העיר נשארו 832; מ־35 בתי־כנסת שרדו 5 בלבד.

חיילים יהודים-אמריקנים, יוצאי בריסק-דליטא, שנפלו בחזיתות אירופה במלחמת-העולם השניה

סול טננבוים
נפל 10.11.44

ישראל ב. מרגוליס
נפל 3.12.45

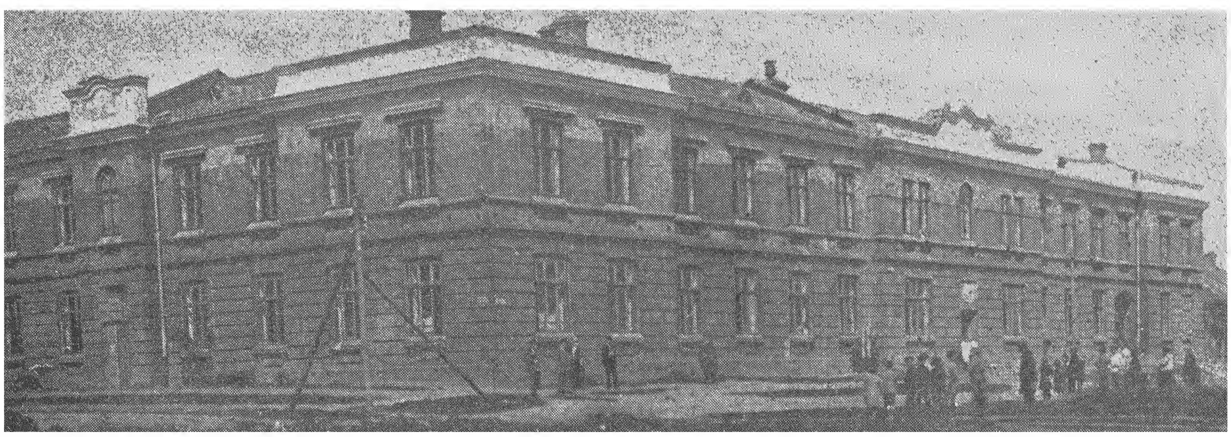
אירווינג מורלנד
נפל 13.3.45

הידיעות על הטבח האיום שערכו הנאצים בערים ובעיירות במזרח־אירופה החרידו את לב היהודים בעולם, ופעולות ה„לאנדסמאנשאפטן" התחדשו ביתר־תוקף. בהפגנות מחאה וזעם החלו ובפעולות עזרה וסעד המשיכו. ה„רלייף" הבריסקאי" הצטרף אל שאר המוסדות בפעולות כלליות אלה. ב־24 בינואר 1943 התקיימה בבית־הכנסת „תפארת ישראל" אספת אבל ענקית לזכר אלפי הקדושים שנפלו בהשמדת הגיטו בבריסק־דליטא.

פעולתנו לאחר המלחמה התפתחה עם שחרורם של שרידי בריסק־דליטא שנותרו לפליטה במחנות; פנינו אל אנשי בריסק־דליטא במכתבים, בכרוזים בעתונות ובאספות, ואספנו כספים לעזרת פליטי בריסק בפולין („ועד הפליטים" בשטטין, שלזיה, היו"ר — מ. ניימרק), בצרפת, איטליה, בדרך עלייתם לארץ־ישראל. מן המכתבים מפולין נודע על 200 מיוצאי בריסק המפוזרים בתריסר עיירות בשלזיה העליונה, במחנות הפליטים בגרמניה (היו"ר — א. ליטנברג), ועוד. ה„רלייף" שלח בשנים 49־1945 ל„ועד אנשי בריסק" בשטטין — 6000 דולר, ל„ועד העזרה הבריסקאי בפריז" — 6000 דולר, לגרמניה 500 דולר, מלבד מאות חבילות מזון שנשלחו למקומות אלה.

פ. נוביק, עורך „מאָרגן פרייהייט", שהיה ב־1946 ברוסיה, מסר ידיעות מחרידות על ביקורו בעיר בריסק־דליטא. בכאב ויגון מסר את רשמיו כי „העיר בריסק חיה וקיימת, אך יהודי בריסק, יקירינו וקרובינו, הושמדו באכזריות ואינם עוד".

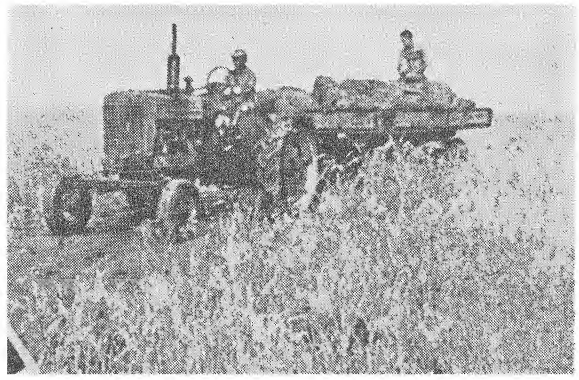
באותה שנה הגיע לניו־יורק גם ד"ר יצחק קגן עם משפחתו, מי שהיה נשיא ועד־הקהל. שבור ורצוץ אחרי הרפתקאות אימים שעברו עליו, הגיע לחוף מבטחים, אך

בית־החולים היהודי. הוקם בעזרת יוצאי בריסק־דליטא בארה"ב

לא האריך שם ימים ומת ביגון וצער בניו־יורק ב־1950.

אחרי המלחמה הוקם קשר עם „ועד יוצאי בריסק־דליטא" בישראל (היו"ר — ר' יצחק לוי ויניקוב ז"ל, המזכיר א. שטריקמן) ונשלח לרשותו סך 1300 דולר. מאז קמה

בשדות קיבוץ „גלאון" בנגב, ע"ש קדושי בריסק־דליטא

מדינת ישראל הוקדשה כל פעולתנו למען ישראל. ב־1948 נתן ה„רלייף" את ידו למפעל העזרה למען ההגנה בישראל, ושלח לארץ אמבולנס ומכונת־ריפוי בקרני רנטגן (באוגוסט 1948). הוקמה גם קרן הלוואות על־ידי „ארגון יוצאי בריסק־דליטא" ולמטרה זו הקצבנו 6000 דולר.

בדעת ה„רלייף" היה להקים בישראל בית־תרבות לזכר 30.000 קדושי בריסק־דליטא, אך לא הצליח במגבית של 50.000 הדולר שהיו דרושים למטרה זו, והתכנית נתבטלה. הצעות „ועד יוצאי בריסק־דליטא" להנצחת הקדושים לא נתקבלו על דעתנו, ולכן נאחזנו בתכנית שהציעו לנו שליחי „השומר הצעיר" לקרוא את הקיבוץ „גל־און" על שם קהילת בריסק־דליטא, לזכר קדושיה. שלחנו לקיבוץ „גל־און" 12.000 דולר במכונות שנרשם עליהן „גלאון ע"ש קהילת בריסק" והוסכם שיתומי בריסק שירצו לעבוד בקיבוץ יוכלו להתקבל בו.

במסגרת הפעולה הציבורית של מוסדות־העזרה השתתף ה„רלייף" במפעלים ובמגביות, וגם את חגיגת 35 שנות קיומו קשר בפעולה למען מדינת־ישראל.

במאי 1952 נסע ה' נ. טנגבוים, יו"ר ה„רלייף הבריסקאי" לישראל, ובשובו מסר דו"ח על הדיונים בדבר העזרה (חבילות־מזון ועזרה קונסטרוקטיבית) שנחוץ להגיש שם. ביולי 1953 יצא גם ה' ל. פריידלס לביקור בישראל ולהמשיך בדיונים עם „ועד יוצאי בריסק־דליטא" בתל־אביב על שיתוף הפעולות בינינו.

פעולת ה„רלייף" נחלשה עם ריכוז המאמצים לעזרת מדינת־ישראל במסגרת הכללית של „המגבית היהודית המאוחדת" ומפעל „אגרות המלווה", עד שבוועידתנו במאי 1953 עמדה השאלה, לנוכח אדישותם של החברים, על הפסקת הפעולות, אך נתקבלה ההחלטה להמשיך בפעולתנו ולהתמיד בה.

במשך 40 שנה פעל „ועד הסיוע לבריסק־דליטא" בארצות־הברית. היינו הארגון היחיד שהקדיש את כל פעולתו למען יהודי בריסק־דליטא, בתקופות הסבל, המלחמה והשיקום שעברו חליפות על אחינו. רבים מן העסקנים הלכו לעולמם. נעלה את זכרונם של מעטים מהם: מ. מזריץ, ח. קליינברג, טנה גודלברג, פ. רבינוביץ נוסקה שאראן, בנציון רובין, ברנט שטרן, שלמה סילבר, מ. ברנשטיין, ד"ר מרגליות, היימי שטרן, ל. פרידמן, מוטל ליפשיץ, שלמה הלפרין, אליעזר כץ, דוד גורין, דוד זיידין, קלרה פינקלשטיין, שיינבלום, ורבים אחרים שפעלו אתנו.

ארוכה וקשה היתה דרך פעולתי בתקופת ארבעים שנות קיום „ועד הסיוע לבריסק־דליטא" שהייתי בין העומדים בראשו, ומובטחני שעשינו את כל אשר היה באפשרותנו למען בריסק־דליטא, עיר ואם בישראל, שנתייחד לה מקום מכובד בתולדות עמנו.

מוסדות ואישים בריסקאים בניו־יורק

בית־הכנסת הבריסקאי „תפארת ישראל" (נוסד ב־1873).

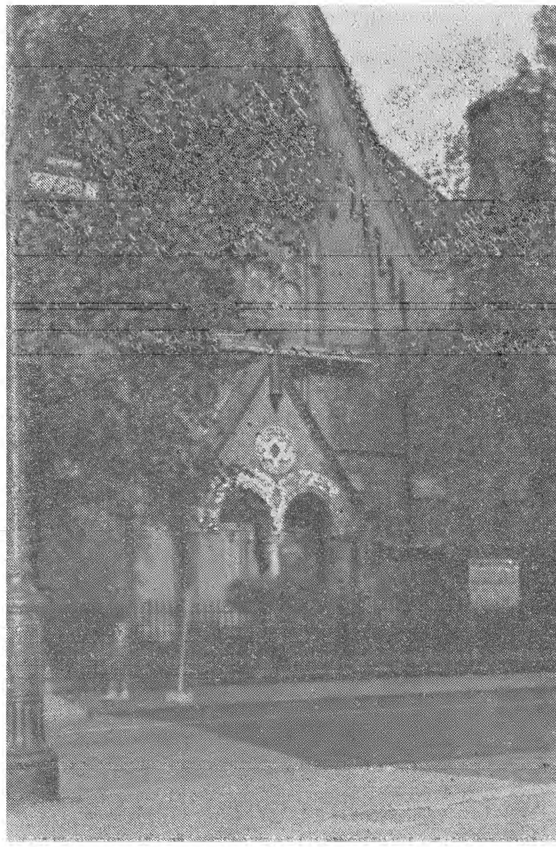
בית־הכנסת „תפארת ישראל", מיסודם של ראשוני המהגרים יוצאי בריסק־דליטא, הגיע ליובל השמונים לקיומו, והוא הוותיק בין המוסדות שהקימו אנשי עירנו באמריקה.

בסיון תרל"ד (1873) התאגדו יהודים יוצאי בריסק־דליטא לחברה והחליטו להקים מרכז דתי למהגרים מבני־עירם שהתחילו אז לבוא לניו־יורק, בו ימצא מקום לאספות ולתפילה בציבור. החותמים על מגילת־היסוד שאושרה על־ידי השלטונות ב־23 בדצמבר 1873 היו: סימון ומכס הילוביץ, ב. בארנט, הרי והלל ברנשטיין, מ. רוזנקראנץ, אהרן לייב קאמינסקי, סימון הריס, לייב דייויס, יוסף זילברמן, מרקוס חזן. וכך נוסד בית־הכנסת „תפארת ישראל". ה' ראדין היה חזן ומגיד בבית־הכנסת. חברת „תפארת

הועד המרכזי של ה„רלייף" האמריקני, 1953

מימין לשמאל: יושבים — ה. אהרונוב, נ. טננבוים, גב' בנדר, י. פינקלשטין, נ. שפירא; עומדים — ס. לדרמן, ב. פרידמן, נ. ליברמן

בית־הכנסת הבריסקאי „תפארת ישראל" בניו־יורק

ישראל" קבעה את דירתה באחד מבתי רחוב קאנאל. אך מפני שהיו בבית גם שכנים מחללי־שבת נדד בית־הכנסת לבנין אחר, עד שהחברה רכשה לה ב־1888 את הבית מס' 126 ברחוב הלן, והשקיעה 72.000 דולר בקנייתו. החברים עסקו בתורה ועבודה וגמילות־חסדים, ותפסו מקום חשוב בחיים הדתיים בניו־יורק. אחד הגבאים הראשיים היה מ. פלדמן, שמילא תפקיד זה משך 20 שנה, ולאחריו — ישראל אברהם גבירצמן. בימיו נהרסו על־ידי העיריה בתים בסביבה, ובית־הכנסת „תפארת ישראל" נעקר ממקומו, עד שחזר ונבנה ברחוב בדפורד, ברוקלין. נשיא בית־הכנסת כיום הוא ש. גבירצמן.

אנשי בית־הכנסת „תפארת ישראל" השתתפו ב„רלייף" ועזרו למפעליו באמנות.

„אגודת הסיוע" ליוצאי בריסק בנוארק

ב„בית־התה הבריסקאי" ברחוב אולדריג' התקהלו בפסח 1890 מאנשי בריסק הוותיקים למסיבה. באמצע נכנסו שני מהגרים חדשים מבריסק וביקשו עזרה לתשלום שכר־דירה, כדי שלא יושלכו עם משפחותיהם החוצה. הסכום נאסף בין הנוכחים במסיבה, ובו במקום נוסדה „אגודת הסיוע ליוצאי בריסק־דליטא" בנוארק, הקיימת כבר 65 שנה. בין מיסדיה היו: לואיס פרידמן, סם וטשטיין ואברהם ויספלד. פעולתה הראשונה היתה הצגה ב„תיאטרון הרומני" שבהכנסותיה נרכשה חלקה בבית־העלמין „הר־ציון". ב־1906 הגיע מספר חברי האגודה לשלוש מאות. ב־1917 שינתה האגודה את תקנותיה וקבעה שלא יתקבלו חברים מן החוץ, אלא רק בני־משפחה של החברים, כדי לשמור על אופייה של האגודה. מספר חברי האגודה כיום הוא ארבע מאות, רובם ילידי אמריקה, והיא מסונפת ל„רלייף" ומשתתפת בפעולתו.

„הסניף הבריסקאי 286, ארבייטער רינג"

האגודה נוסדה ב־1904 במטרה לתמוך באנשי ה„בונד" שהיגרו מבריסק, אחרי שנחשדו בפעולה ריבולוציונית בעירם, ובאו לאמריקה. החברים סייעו למשפחות בקליטתן בארץ החדשה על־ידי סעד, עזרה רפואית ויחס של אחווה ועזרה הדדית בצר להן.

חברי האגודה השתתפו באופן פעיל ב„ועד הסיוע לבריסק־דליטא"; פינקלשטיין וקלינברג שיצאו במשלחת־העזרה לבריסק־דליטא בשנת 1921 היו ממנהליה.

זקן יהודי בריסק־דליטא בארה"ב, יצחק־וולף מצ'יק, במלאות לו 100 שנה. על ידיו — נינו.

סניף 15 של „המיסדר העממי"

ב־1927 נוסד סניף זה בנשיאותו של י. פינקלשטיין. מלבד עזרה הדדית לחברים בביטוח, ריפוי וכו׳ עסקו חבריו בפעולות תרבות: הרצאות ונשפים, וגם הוציאו לאור עתון חדשי „אונזער לעבן" שהתקיים זמן מועט. בוועידת־המחאה על פרעות 1937 נבחר יו"ר הסניף י. פינקלשטיין לנהל את כל פעולת העזרה לנפגעים.

מן הסניפים של „ועד הסיוע לבריסק־דליטא" בניו־יורק יש לציין עוד: „יונג מאֶנ׳ס בריסק" שנוסד בשנת 1908. „בריסק דליטא לוֹג׳" מיסודו של מיסדר „ברית אברהם", נוסד ב־1907. מזכירו כעת הוא מכּס סלומון. „יונייטד בריסקר סוסייטי", נוסד ב־1930, השליח הראשון שיצא לבריסק־דליטא אחרי מלחמת העולם הראשונה, פ. רבינוביץ, היה חבר הנהלתו. „האיגוד הבונדאי הבריסקאי" בנוארק, נוסד בשנת 1913, בו התרכזה פעולתם של חוגי ה„בונד" מיוצאי בריסק ועסקניהם. „המועדון הבריסקאי להשתלמות" שנוסד ב־1911, עסק בפעולות תרבות, הרצאות ונשפים. בין חבריו נמנו ר. זלצמן, מזכיר „המיסדר היהודי העממי" ופסח נוביק, עורך העתון „מארגן פרייהייט". י. פינקלשטיין היה מייסד המועדון ומזכירו הראשון.

נתן שפירא

נתן שפירא

נשיא־הכבוד של ה„רלייף הבריסקאי" ומראשוני העסקנים למען בריסק־דליטא מאז נוסד. לניו־יורק הגיע בהיותו בן 14. עבד קשה ותפס מקום חשוב בתעשיית הבגדים. הוציא לאור ספר „לתולדות משפחת שפירא". משתתף בפעולה ציבורית בחוגי הדתיים, עוזר לישיבות ולבתי־מחסה לזקנים. אהוב ומכובד על כל יודעיו ועוזר לכל בצר לו.

יעקב פינקלשטיין

בן למשפחה עניה ומיוחסת (בוצ׳י השוחט). הקדיש את כל ימיו לפעולה למען בריסק־דליטא, ממניחי היסוד של ה„רלייף הבריסקאי" ועומד בראשו מזה ארבעים שנה. עם בואו לאמריקה בשנת 1910 יסד את „המועדון הבריסקאי להשתלמות" ואחר־כך את „הארגון הבונדאי". אירגן סניפים של ה„רלייף" בברונזביל, האַרלם, נואַרק, שיקאגו, קליבלאנד, דטרויט. ב־1921 נשלח מטעם ה„רלייף" לבריסק להושיט עזרה לפליטי העיר. ב־1927 אירגן „מרכז בריסקאי", וב־1937, אחרי הפרעות, חידש את פעולות ה„רלייף". אשתו קלרה, שעמדה לו בעבודתו הציבורית, נפטרה ב־1944. חבר המועצה של „המגבית היהודית המאוחדת".

ראובן זלצמן

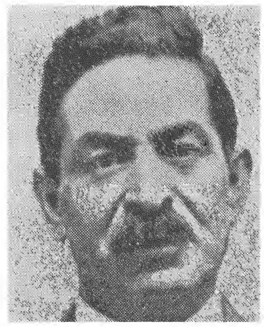

ראובן זלצמן

עמד בראש ארגון ה„בונד" בבריסק וזכה לכינוי „הבונדאי". נולד במשפחה עניה, היה שוליה של חייטים וניהל שביתות בבתי־חרושת בתקופת הצאר, נאסר, הושלך למבצר והוגלה אחר־כך לסיביר. בשנת 1911 הגיע לאמריקה, עבד בבית־חרושת והיה פעיל ב„חוג ה־פועלים" (ארבייטער רינג"). היה מראשוני הלוחמים למען בית־ספר יהודי חילוני. ב־1922 אירגן „מיסדר עזרה פרוגרסיבי" ונבחר אחר־כך כמזכיר „מיסדר הפועלים הבין־לאומי" שמנה 50.000 פועלים יהודים (בין 165.000 חברים). ממארגני „קונגרס התרבות היהודי" (ג׳ניבה, 1937) בו הוקם ה„איקוף". עזר הרבה ל„ועד הסיוע לבריסק־דליטא". פירסם חוברות על פעולות ארגוני־הסעד בארצות־הברית.

יושבי-ראש ה„רליף" הבריסקאי מ-1915 עד 1953

ר קליינברג

רוזנטאל

פ. רבינוביץ

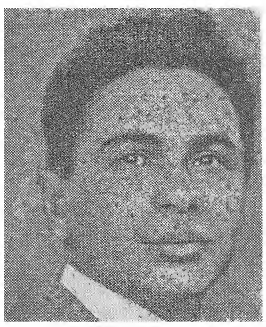

י רוזנברג

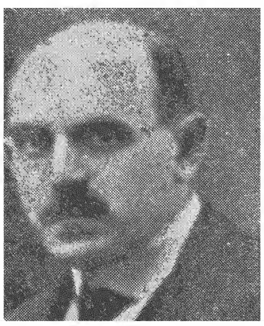

נ. טננבוים

א. לבריס

י. פינקלשטיין

ל. קוסובסקי

ה. רגר

ש. סילבר

ב. שטרן

נ. שפירא

א. וינר

נ. ליברמן

„ועד הסיוע המאוחד לבריסק־דליטא" בניו־יורק

(יונייטד בריסקר רליף)

דין־וחשבון כספי לשנים 1917—1953

רשימת מוסדות שקיבלו עזרה כספית

בריסק־דליטא: בית־היתומים, מושב־זקנים, תלמוד־תורה, בית־ספר עממי, בתי־ספר ציוניים, „טאָז" „אורט", ביקור־חולים, בית־החולים היהודי, „מעון־יום לילדים", אגודת בעלי־מלאכה, מטבח־עם, מרפאה, אגודת הדיירים, ספריה, מושבת־קיץ לילדים, ועד הפועלים, אגודת נשים, ישיבה, „קולטור־ליגא", מוסדות פועלי־ציון, מוסדות אחרים.

ועדי יוצאי בריסק־דליטא בארצות: פולין, צרפת, איטליה, ישראל.

סכומים שנשלחו לבריסק־דליטא

בשנים 1917—1940

1917—1920	6.500 דולר
1920—1921 (כולל כספי קרובים)	93.375
1921—1922 (כולל כספי קרובים)	115.319
1922—1926	8.600
1937—1940	8.800
שיקאגו, דטרויט, קליבלנד	2.000
ע"י הר' סולובייצ'יק, וילנא	200
יוצאי בריסק בשנחאי	300
„ועד הסיוע המאוחד"	1.200
„ועד הסיוע המאוחד" ניו־יורק	400
סך הכל	236.694 דולר

סכומים שנשלחו לפליטי בריסק־דליטא

בשנים 1945—1953

ועד יוצאי בריסק־דליטא בפולין	4.500 דולר
ועד יוצאי בריסק־דליטא בצרפת	5.500
ועד יוצאי בריסק־דליטא בתל־אביב	1.200
אמבולנס לישראל	2.000
חבילות־מזון למחנות־פליטים	1.500
חבילות־מזון לישראל	2.000
„הוועד היהודי המאוחד" בארה"ב	2.000
ע"י הר' סולובייציק	500
פליטים באיטליה	250
ה„ועד" בלוס־אנג'לס	4.000
ה„ועד" בשיקאגו	2.500
ה„ועד" בקליבלנד	500
קיבוץ גלאון בישראל	12.000
קופת־מלווה בתל־אביב	3.000
ועד־הספר	1.000
שונות	1.500
סך הכל	43.950 דולר
סך הכל בכל השנים	280.644 דולר

מפעולות ה«ג׳וינט» בבריסק־דליטא

מאת א. ורטהיים

לשכת ה„ג׳וינט" („ג׳וינט דיסטריביושן קומיטי") שפעלה בפולין משלהי 1918 עד סוף מלחמת העולם הראשונה, עסקה בשנים הראשונות לקיומה אך ורק בהושטת עזרה ישירה לנגועי המלחמה במזון, מלבושים ועזרה רפואית, ולא טיפלה בפעולות שיקום. המחלקה לשיקום של ה„ג׳וינט" הוקמה בפולין רק ב־1923, אולם בנוגע לבריסק־דליטא נהג ה„ג׳וינט" מנהג יוצא מן הכלל לרגלי המצב המיוחד של העיר הזאת.

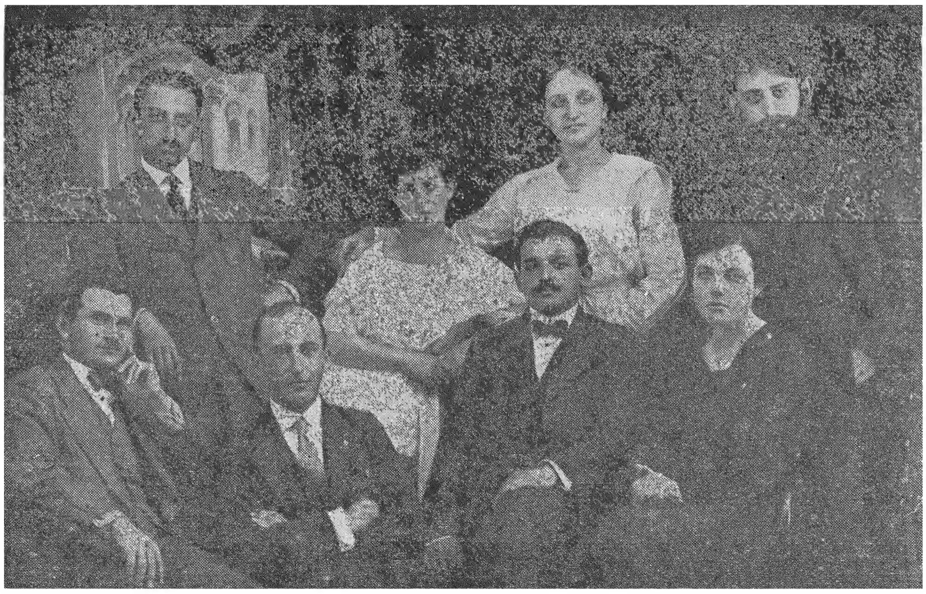
העיר בריסק נחרבה ברובה בימי המלחמה, ובערך 70% מבניניה נהרסו, תושביה יצאוה והתפזרו במרחבי רוסיה. לאחר המלחמה בין ברית־המועצות ובין פולין, בשנות 1919־20, התחילו תושבי בריסק להתלקט לעיר מולדתם מכל קצווי רוסיה. אלפי תושבים יהודים חזרו לעיר ההרוסה, ומחוסר דירות השתכנו בחורבות ובבתים ההרוסים־למחצה, ותפסו למעלה מעשרים בתי־כנסיות, בתי־מדרשות ו„שטיב־לאך".

משפחות שלמות פלשו לבתי־תפילה אלה, וכל אחת ייחדה לעצמה פינה למיטלטליה ולמגורים. קשה לתאר את המחזה האיום הזה: אולם גדול של בית־הכנסת וארון־קודש במזרחו, הכרובים פורשים כנפיהם למעלה, ובתוך האולם רעש והמולה של עשרות אנשים, נשים וילדים. במקום ספסלי המתפללים — מיטות וכלי־בית אחרים. היו שהשיגו מחצלות וגדרו לעצמם פינה מיוחדת, שעוררה את קנאת שכניהם.

הסופר שלום אש ביקר בשלהי 1921 בבריסק־דליטא, ובסיירו בבתי־הכנסיות שהיו מלאים מפה לפה פליטים חוזרים, התיפח בבכי. הוא פירסם מאמרים על עלבונו של ארון־הקודש ועל סבלות המשפחות המתנוונות. למאמרו

חורבות בריסק לאחר מלחמת־העולם הראשונה

פעילי „הג׳וינט" בבריסק בשנת 1919

מימין לשמאל: עומדים — מרדכי יפה, לוליה גרינוולד, שרה פולאק, צבי לומז׳בסקי. יושבים — חנה ספקטור, משה מכליס, משה שטיינברג, ישראל סבירנובסקי

היה הד גדול לא רק בציבוריות היהודית בפולין, אלא גם בחוגי ה„ג׳וינט" בארצות־הברית, והמוסד הזה החליט לגשת מיד לקימום ההריסות ולבנית דירות למחוסרי־הבית.

בתחילת שנת 1922 נשלחתי מטעם ה„ג׳וינט" לבריסק־דליטא לנהל את פעולות העזרה והשיקום. התחלנו בתקציב של 100.000 דולר, וסכום זה הוגדל עשרת מונים. ערכנו רשימת כל שוכני בתי־הכנסת ודרי הבתים ההרוסים, והתחלנו בפעולות העזרה.

הפעולה הסתעפה בכיוונים אלה:

א. הקימונו מספר צריפים על מגרשים פנויים, שהוחכרו לנו מטעם העיריה, או נרכשו על־ידי ה„ג׳וינט" על שם „ועד העזרה" שהוקם למטרה זו. בצריפים היו דירות של חדר ומטבח למשפחה קטנה, ושל חדר וחצי, או שני חדרים, למשפחה גדולה.

ב. בתים הרוסים בחלקם, שתיקונם ושיפוצם לא הצריך הוצאות גדולות ביותר, נחכרו מבעליהם למשך חמש, עשר, עד חמש־עשרה שנה, במחיר התיקון, בתנאי שלאחר תקופת החכירה יחזור הבית המתוקן לבעליו. הדיירים התחייבו לשלם שכר־דירה מתקבל על הדעת.

ג. הקימונו בתים שלמים ברחוב גדול שנקרא על שמו של פליקס ורבורג, יושב ראש ה„ג׳וינט" בעת ההיא. הרחוב הזה כונה בפינו „קולוניה ורבורג". הבתים היו בני שתי קומות עם מגרש לגידול פרחים וירקות.

במשך 1922־23 הצלחנו לרוקן את בתי־הכנסת מדייריהם.

שיקום בריסק היתה גולת הכותרת של פעולת ה„ג׳וינט" הברוכה בפולין, וכל השליחים והעסקנים שבאו לפולין הלכו לראות את הבתים בתפארתם. בין המבקרים היה גם ג׳ימס מרשל, בנו של לואי מרשל, שביקר אז בעיר.

אחת הפעולות החשובות של ה„ג׳וינט" היה שיקום בתי־הספר היהודים בבריסק־דליטא.

בעיר היו בתי־ספר רבים של כל הזרמים: „ציש"א", „שולקולט", „תרבות", תלמוד־תורה וישיבות, שרוב בניניהם נחרבו ונהרסו. ה„ג׳וינט", שהיה זהיר שלא להתערב בעניני חינוך, לא יכול בכל זאת להשאיר את העיר בלי בתי־ספר, ומשום כך הקפדנו על שיקום בתי־ספר במידה שהתקיימו לפני חורבן המלחמה, ולכל זרם וזרם הקצבנו סכומים להקמת הריסות בתי־הספר שלו. מלחמה רבה וקשה התנהלה בין ראשי הזרמים השונים ובין לשכת ה„ג׳וינט" בבריסק על סידור עניני החינוך, כי כל זרם חשש פן יתחזק יריבו וירחיב את גבולות השפעתו.

מלבד בתי־הספר החלטנו להקים גם מוסדות סגורים לילדי בריסק, ילדים יתומים, או עזובים, וגם אותם חילקנו בין זרמי־החינוך לפי מספר הילדים שהתחנכו בבתי־הספר שלהם.

ה„ג׳וינט" הקים גם בית־ספר מקצועי גדול לעבודות מסגרות ומתכת, וציידו בכל המכונות והכלים הדרושים. בשנת 1924 מסר את בית־הספר הזה לחברת „אורט", שהמשיכה להחזיק בו עד מלחמת העולם השניה.

ארגון יוצאי בריסק באוסטרליה

מאת א. חאני (מלבורן)

מפליטי בריסק־דליטא אחרי מלחמת־העולם הראשונה הגיעו שנים לאוסטרליה, ועד שנת 1938 היו כאן היחידים מיוצאי עירנו. בפרוץ המלחמה בשנת 1939 הגיעו 25 משפחות, מתוך 200 שהגישו בקשות לרשיונות־כניסה לאוסטרליה. המהגרים „המאושרים" סבלו הרבה בזמן הראשון לבואם, רובם היו בעלי־מלאכה. הם הסתדרו בקושי, וקיבלו רק מחצית משכר־העבודה הנהוג. בזמן המלחמה הוטב מצבם. משפחות התישבו על הקרקע ועסקו בחקלאות, והשאר השתכנו במלבורן, כמעט כולם בשכונה אחת, והדבר גרם לקיום יחסי ידידות ולפגישות בצוותא, שהפיגו את צער התלישות מן הבית.

עם פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה ב־1941 נפסק כל קשר עם בריסק־דליטא. הורגשה הסערה הקרובה לבוא, וקומץ אנשי בריסק־דליטא התלכדו יחד. רק ב־1944 נוסדה „קרן עזרה" שאספה כספים לשלוח „הביתה". ה„קרן" היתה מבוססת על תרומות מתוך התנדבות, וחברי נשיאותה היו: י. צוקר, א. חאני וא. וולינץ. מיד נאסף סכום של 300 ליש"ט.

נשיאות „קרן העזרה" הציעה ל„ארגוני יוצאי בריסק־דליטא" בניו־יורק, ארגנטינה וארץ־ישראל לקבוע קשר לשם שיתוף פעולה. גם ל„ועדים" אלו לא היה עוד כל מגע עם שרידי בריסק־דליטא, וגם מוסדות העזרה במוסקבה („ועד יהודי פולין", „הוועד האנטי־פאשיסטי" וכו') לא הגיבו על פניותינו.

במאי 1945 הגיעה אלינו הבשורה האיומה על חורבן עירנו. נודע לנו כי מכל קהילת בריסק־דליטא נשארו רק ארבע־עשרה נפשות. קיבלנו מכתב ממר זוסמן, אחד השרי־

כנס יהודי בריסק־דליטא באוסטרליה, ביום הזכרון לקדושי העיר

דים שנשארו בעיר, שתאר את פרשת השואה והשמדת היהודים בעיר. קריאות־עזרה באו מפליטי בריסק־דליטא שהיו מפוזרים במחנות פולין, איטליה וגרמניה. (12 משפחות מבריסק־דליטא התרכזו בעיר שטאטין, בשלזיה הפולנית, ויסדו „ועדת חוזרים"). באספה של חברי „קרן העזרה" נאספו 50 חבילות של מזון ובגדים שנשלחו לשטאטין. גם ב־1946 נשלחו לפולין (שטאטין) בגדים ושמיכות, חבילות־מזון וגם עזרה בכסף.

בהיוודע לנו שהשמדת קהילת בריסק־דליטא היתה ביום ה' בחשון תש"ג, קבענו יום זה כיום־השנה לזכר קדושינו והוצאנו חוברת־זכרון „ליום השנה הד' לחורבן בריסק־דליטא", שהכילה מאמרים וזכרונות על העיר והחיים בה בעבר.

במשך שנות 1946—1950 הסתכמה פעולתנו במשלוח 30 רשיונות כניסה לפליטים לאוסטרליה, עזרה בסכום 497 ליש"ט, ומזון ובגדים שעלו כ־300 ליש"ט. אכן, רק 15 משפחות יכלו להשתמש ברשיונות־הכניסה. משנת 1950 הצטמצמה פעולתנו במשלוח 300 חבילות מזון לישראל.

ב„פדרציה של ארגוני יוצאי פולין" משתתפים באי־כוחנו מתוך פעילות יתרה.

ארגון יוצאי בריסק בצרפת

מאת ב. ואלסקי (ניו־יורק)

אחרי מלחמת העולם הראשונה היה הנוער היהודי בבריסק־דליטא שרוי ביאוש, ללא סיכויי קיום וללא עתיד. לפיכך לא ראה דרך מלבד ההגירה. אלה שלא יכלו להגר לאמריקה או לעלות לארץ־ישראל יצאו לצרפת.

רוב הבאים לצרפת פנו לפאריז, אך בהגיעם לשם נתקלו בקשיים חמורים: לשון נכריה, זרות, חוסר „כרטיס עבודה" (הזר בצרפת משולל זכות עבודה כשאין בידו כרטיס עבודה, שקשה להשיגו), מצבם היה קשה ונואש, עד שהחלו להתקרב זה לזה.

ב„פלֶאצל", הגיטו היהודי בפאריז, היה בית־מסחר ללייבל פריזאנט, חנות קטנה לכותנות ולבנים, וחנות זו נעשתה בית־ועד ראשון ליוצאי בריסק החדשים שנקלעו לפאריז. מר פריזאנט, יוצא בריסק־דליטא, היה תמיד עסוק וטרוד ועצבני, אך מעולם לא השיב ריקם פני אדם שהגיע מבריסק, ועזר לו בעצה, או בשתדלנות, או בגמילות־חסד.

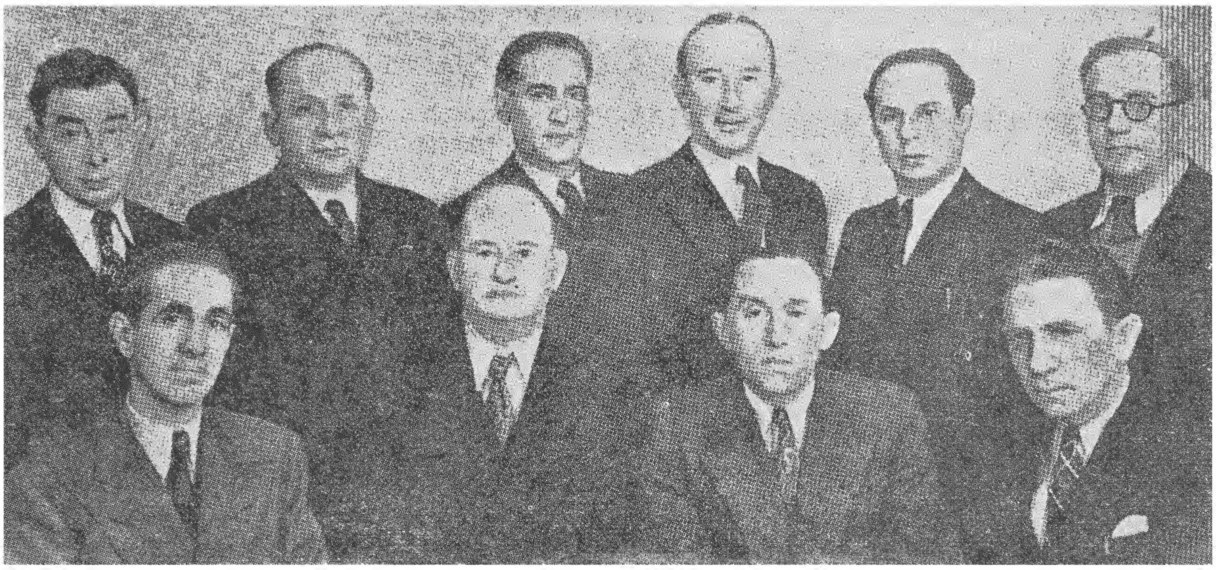
מקום כינוס שני באותה סביבה היתה הסנדלריה של מר גוטמאכר. כל עצמו של בית מלאכה זה לא היה אלא פינה וחלון לעבר הרחוב, בתוך חנות לממכר פחמים ועצי הסקה. בפינה היתה מוטלת ערימת נעליים משומשות וליד החלון עמד מר גוטמאכר ותיקן את הנעליים. משום שלושה טעמים היה עושה את מלאכתו בעמידה: ראשית, כדי שאור החלון יאיר לו במלאכתו; שנית, כדי שהעוברים־והשבים ידעו כי כאן מתקנים נעליים, ושלישית — כי המקום שעליו עמד היה כל רשות־היחיד שלו. מר גוטמאכר היה אדם צעיר מיוצאי בריסק, ולשעבר חייל בצבא צרפת. הוא היה מעורב עם הבריות, בעל פנים מאירות ומסבירות ומוכן תמיד לעזור לכל אדם. אם מהגר חדש צריך לסדר את ניירותיו, מיד מניח מר גוטמאכר את פטישו, פושט את סינורו ומלווהו אל ראש־המשטרה להשתדל עמו בדבר השגת התעודות.

זרם ההגירה מבריסק הלך וגדל מיום ליום. בני אדם משכבות שונות, מחוגים סוציאליים שונים, בעלי השקפות מדיניות שונות, שבזמן היותם בבריסק אף לא הכירו זה את זה, נעשו קרובים בנכר, וחיפשו הזדמנות לפגישה, לספר זכרונות על עיר מולדתם, ואיש לרעהו אמר: חזק! והנה שני מקומות הכינוס הללו רחוקים היו מלהיות מתאימים לתכלית זו. היה צורך בבית־ועד ממש ובעזרה מאורגנת כראוי.

דבר זה עוררני לייסד „ארגון יוצאי בריסק" בפאריז. באתי בדברים עם כמה תושבי פאריז יוצאי בריסק, ואחד מהם, יצחק טילס, הזמין לביתו קבוצת אנשי בריסק, ביניהם הרב טשרנאיה, בנו של אברהמ׳לי, בעל ה„סלון הפריזאי" בבריסק, רב הקהילה היהודית ברובע אנגן־לה־בן, שנבחר לנשיא הוועד הזמני. באספות התכופות בביתו של מר טילס נלקטו אחת לאחת כתובות של אנשי בריסק בצרפת ונתחבר ספר התקנות לארגון.

בראשית שנת 1924 נערכה אסיפת־היסוד של „ארגון יוצאי בריסק בפאריז", בה נבחר הוועד: הרב טשרנאיה — יו"ר; עורך־הדין פרנקל — סגן יו"ר; גורביץ — מזכיר כללי; ב. ואלסקי — מזכיר; שטרנברג — גזבר; א. אקדשמן, הלברטאל, קריינסקי, לייפר, גרסון, גוטמאכר, ל. גלוזמן, קמנצקי, ליבוביץ, מורגנשטרן, בלקמאן, איצקוביץ, שוארץ, הכטמאן, אייכנבוים ולוונטאל — חברי הוועד.

הארגון היתווה לפניו תכנית להגיש עזרה מוסרית וחמרית ליוצאי בריסק החדשים בפאריז ולהכניסם לחיי־ציבור תרבותיים וחברותיים. הארגון יסד קופת־מלווה ואולם־קריאה, וסידר הרצאות חדשיות על נושאים מההיסטוריה, הסוציולוגיה, הספרות וכו׳. עם התמעטות ההגירה וכניסתם של המהגרים החדשים למסלול החיים הנורמלי, נהפך הארגון בהדרגה לאגודה לעזרה הדדית. מטרותיה של אגודה זו הן: עזרה רפואית בזמן מחלה, דאגה לקבורת המתים ותמיכה לאלמנות וליתומים. אך הארגון לא הזניח גם את עבודת התרבות, אף תמך בבתי־הספר המקצועיים של „אוֹרט"

ועד ארגון יוצאי בריסק־דליטא בפאריז

מימין לשמאל: יושבים — קצב, אינג׳יניר שושקין, גורביץ, ד״ר ברוורמן; **עומדים** — ד״ר מינץ, קפלן, גרסון, גינזבורג, גלוזמן, קמינצקי

בבריסק. המהגרים החדשים בפאריז לא הסתגלו עדיין לאורח החיים הצרפתי, ואילו ילדיהם התבוללו במהירות בגלל בית־הספר הצרפתי והשפעת הילדים ברחוב. נוצרה תהום בין הילדים שהספיקו כבר להגיע לדיבור צרפתי רהוט, ובין ההורים ששפתם אידיש, והיא נתנה את אותותיה המצ־ערים גם בעסקנים הציבוריים. מטעם „ארגון יוצאי בריסק" בפאריז, ובסיועם של ארגונים אחרים, יצאה היזמה ליסוד החברה „שול־קאלאניע" (בצרפתית „קולוני סקולר" — קייטנה לילדים), שמטרתה היתה להקים כיתות־חוץ, מושבות־קיץ ובתי־ספר מוספים אחרי הצהרים לילדי יהודים.

ה„קולוני סקולר" נמנתה עם הארגונים היהודיים החשו־בים והמקובלים ביותר בפאריז. לרשותו עדיין עומדים גם כיום חמישה בתי־יתומים ומעון למאה וחמישים ילד על שפת הים בברק־פלאז׳, מרפאה לעזרה רפואית חינם, שני מוסדות חינוכיים יהודיים של כיתות־חוץ ולשכה סוציאלית.

בחלקי נפל להיות יושב־ראש של ה„קולוני סקולר", ונאלצתי לוותר משום כך על תפקידי ב„ארגון יוצאי בריסק".

כעת קיים בפאריז „ועד יוצאי בריסק־דליטא" שבראשו הח״ח לרנר, יוסף מינץ, מ. שושקין, א. פאַווין. הוועד עוסק במתן עזרה ליוצאי עירנו.

ארגוני יוצאי בריסק בארגנטינה

נחשול המהגרים מפולין, אחרי מלחמת־העולם הראשונה, לא פסח גם על ארגנטינה. אלפים ברחו מארץ מולדתם הספו־גה רוח אנטישמיות, אשר ציינה את תקומתה, לאחר מאה ועשרים שנות שיעבוד, בגל של פרעות, וחיפשו להם מקלט בארצות אמריקה הצפונית והדרומית. עם הגיעם לארץ זרה, מחוסרי־כל, ללא ידיעת שפת הארץ ותנאי חייה, זקוקים היו לעזרה חמרית ומוסרית גם יחד.

יוצאי בריסק־דליטא הוותיקים בארגנטינה מילאו את חובתם כלפי בני־עירם, שהיוו חלק לא מבוטל בין המבוגרים. בראשית שנת 1923 הוקמה אגודת יוצאי בריסק („בריסקער לאנדסלייט־פאריין") ובראשה טאבאצ'ניק, באכראך ומונק. האגודה שמה לה למטרה לעזור לבני בריסק, המהגרים החד־שים, בהשגת דירה ועבודה, וכן לטפח קשרים עם עיר־המולדת ולתמוך במוסדותיה הסוציאליים והתרבותיים. כבר בשנת 1925 ארגנה האגודה, לפי בקשת הספריה שליד הארגונים המקצועיים בבריסק, איסוף ספרים למענה. ב־1929 הוקם בנק בריסקאי שפעל עד 1935.

לאחר פרוץ מלחמת־העולם השניה נותק הקשר עם בריסק, ודבר זה החליש את פעולות האגודה, ויתכן שאף היתה מתפרקת, אלמלא עירנותם של כמה עסקנים, שצפו מראש כי עוד נועדו לה משימות נכבדות כתום המלחמה. ואכן, משהגיעו הידיעות הראשונות על השואה באירופה, נתאזרה האגודה כוח והתחילה בפעולת עזרה מאומצת לשארית־הפליטה, ובראש וראשונה לניצולי העיר בריסק.

בשנת 1949 קם פילוג באגודה. קבוצת יוצאי בריסק שלא השלימה עם הצביון „הפרוגרסיבי" של האגודה ושמה את הדגש על הקשר ההדוק עם מדינת ישראל, הקימה „איגוד בריסק־דליטא והסביבה" („פארבאנד פון בריסק־דליטא און אומגעגענט"). בראש האיגוד עומדים י. זאיונץ, פ. גלזר, מ. יונגרמן, א. קאנדל, ויינשטיין ואחרים. בזמן קיומו הספיק האיגוד לארגן משלוחי מזון לישראל, לאסוף כספים לקק"ל להנצחת קדושי בריסק ביער־הקדושים ולהוציא את בטאון האיגוד: „דאס נייע ווארט". האיגוד עומד בקשר הדוק עם יוצאי בריסק בישראל.

ועד „איגוד בריסק־דליטא והסביבה", בואנוס־איירס

שרידי בריסק־דליטא בפולין העממית

מאת מ. ניימרק

קשה להתחיל בתיאור הבריסקאים בפולין העממית מבלי לספר קודם על העיר בריסק גופא, כפי שראיתיה בפעם האחרונה, בדרכי מרוסיה לפולין, מבעד לחלונות הרכבת („אֶשאַלוֹן״).

היה זה בימים 19—20 במאי 1946. קבוצת יהודי בריסק בה היו המשפחות: אהרן רוזנברג, מרדכי ניימרק, פסח קאמפל, שלמה שפירא, רחל פרניק, גניה שטרוך, חזרה מרוסיה לפולין. כשהגענו לתחנת הרכבת בבריסק אמרו לנו לעבור לרכבת פולנית, שעמדה להביאנו לוארשה וללודז׳. בינתיים התפזרו אנשי בריסק שהיו ברכבת, יהודים כפול־נים, בעיר, להסתכל ברחובותיה ולהיפרד ממנה בטרם יעברו את הגבול.

ראיתי חובה לעצמי לבקר אצל ד״ר דוד גוטליב, שלפי מיטב ידיעותי התגורר בבריסק, ברחוב ליטובסקי 16. היתה בי הרגשה מוזרה כשלא פגשתי בדרכי בעיר־מולדתי אף נפש מוכרה אחת, מלבד מרת ברטה קנדלסברוט, מורה ידועה למוסיקה, שמסרה לי דרישת שלום חיה ראשונה על היהודים שנותרו בבריסק. כשהגעתי לדירתו של ד״ר גוטליב, קבלה את פני אשתו רחל. שם פגשתי גם את ד״ר מנדל קימל, וממנו נודע לי, כי בעיר נשארו יהודים מספר, פחות ממנין. נפרדתי מהם ורצתי לתחנת הרכבת. בדרכי ראיתי שבית־הכנסת הגדול עומד ריק ללא מתפללים ובלי השמש ר׳ דוד.

למחרת באו אלינו לתחנת הרכבת פיוטור גריגוריב, משה קצב, גניה שדרוביצקה, רוזל ועוד. נודע להם מפי ד״ר גוטליב שאנו כאן, ובאו לראותנו. פיוטר גריגוריב, נוצרי וידיד גדול ליהודים, אחד מעסקני הציבור בבריסק, שהיה עד שנת 1939 גזבר עיריית בריסק, ביקשני למסור שלום לכל היהודים מבריסק וביקש לא לשכוח אותו. גריגוריב זה ביקר בבית־הכנסת ב„כל נדרי״ עשרים ושבע שנים רצופות.

עברנו לקרונות פולניים ובהם נכנסנו לפולין. בדרך לשטאֶטין פגשנו את יוסף מאירוביץ, ישראל פורמנוביץ ואליעזר רטנובסקי. לאחר שבוע הגענו לשטאֶטין, אחד הנמ־לים הגדולים של גרמניה לפני המלחמה. בתחנת הרכבת פגשתי את שמאי חזן.

קבוצת בריסקאים בסיביר, 1946

ב־5 ביוני 1946 יסדו בשטאֶטין „ועד מקומי של יוצאי בריסק״, בהשתתפות יעקב קופלמן, מרדכי ניימרק, אהרן רוזנברג, שיינה לב ויוסף מאירוביץ. הוועד התקשר עם הבריסקאים באמריקה, בארץ־ישראל, בארגנטינה ובאוסטרליה.

תפקידנו הראשון היה למצוא את היהודים הבריסקאים שנותרו בחיים בפולין. התקשרנו עם הבריסקאים בלודז׳, שגם הם יסדו ועד בהרכב: משה לב, אליעזר כץ, חוה איזרעאל, מקס רוטנברג ואחרים.

אחרי הפרעות בקילץ ביקרו בפולין שני עסקנים יהודיים מאמריקה, זאלצמן ונאוויק, עורכי ה„מארגן פרייהייט״, שניהם מבריסק. בביקורם בשטאֶטין נערכה אספה ושמענו מפיהם על מצבם של הבריסקאים באמריקה.

מחמת הפרעות בקילץ עזבו יהודים רבים את פולין

ועברו לגרמניה, ובתוכם שני חברי הוועד, קאפלמן ורוזנברג. ראינו צורך להגביר את עבודת הוועד ע״י קשר עם באי־כוח אנשי בריסק במקומותיהם.

אנשי בריסק בפולין קיבלו עזרה גדולה מבני עירם בניו־יורק, וכן קיבלנו משלוח גדול של מלבושים ושמיכות מאת יהודי בריסק בארגנטינה. כדי לחלק את כל המצרכים הללו קראנו לוועידה שהתקיימה ב־12 באפריל 1947 בשטאטין, בהשתתפות נציגים מלודז׳, שטאֶטין, וארשה, ורוצלב, דז׳רז׳נוב, קלצ׳קו. נבחר ועד מרכזי של כל הבריסקאים בפולין, חבריו: שיינה לב, מרדכי ניימרק, יוסף מאירוביץ (שטאטין); זאב איטלמן (ורצולב); מטוס זבלוד (קלצקו); מקס רוטנברג (לודז׳). על ועד זה הוטל לרכז את כל פעולות העזרה לבריסקאים בשטח פולין.

קשה היה לקבוע את המספר המדויק של הבריסקאים בפולין. בידי הוועד היתה רשימה של קרוב ל־200 נפשות, במרוצת הזמן הלך המספר ונתמעט, בגלל העזיבה הבלתי פוסקת מפולין. הבריסקאים התרכזו בעיקר בערים: שטאֶטין, לודז׳, ורוצלב, וארשה, דז׳רז׳נוב, בילבה, ולבזיק, קרקאו, ביטום, ז׳מביצה וקלצקו.

הרבה משרידי בריסק שינו את שמותיהם היהודיים לאריים, כדי להציל את נפשם מידי הנאצים. כולם — להוציא מעטים מאוד — לא עזבו את יהדותם.

בשנת 1947 הגיע היישוב היהודי בפולין לידי יציבות מסוימת ורוב הבריסקאים הסתדרו במשרות ממשלתיות וציבוריות, או במוסדות קואופרטיביים בעיר ובכפר, בבתי־חרושת, בסדנאות או בשדה. מהם: מושצינסקה, פקידה במשרד התחבורה; קפיטן זליג רונצוויג, יוסף גולדמן, פקיד במשרד המסחר והתעשיה; אליעזר גרושבסקי, אדם סאוואניוק, ליזר פטשניק, בקואופרטיב „סולידרנוֹשץ״; גניה סילקס עבדה במכון ההיסטורי היהודי; שינה לב היתה מנהלת בית־ספר עממי ע״ש י. ל. פרץ בשטאטין; מרים וינגרטן, מנהלת גן־ילדים בשטאטין ואחר כך בצירות ישראל בוארשה; אליעזר כץ שימש רואה חשבונות בקק״ל בלודז׳; מקס רוטנברג היה רואה חשבונות במרכז „טאז״ בלודז׳; מרדכי ניימרק היה פקיד בוועד היהודי בשטאטין; מניה שחניביצקה־גרייבסקה, פקידה בוועד היהודי בזמביצה; שמעון קריצין, פקיד בוועד היהודי בבילבה; שבתאי בישקאוויטש, מורה בוולבזיק; אברהם בלכרמן עבד במכרה־פחם בולבזיק; יוסף מאירוביץ היה ממונה על הספריה היהודית בשטאטין; שרה שפירא, אחות „טאז״ בקלצקו.

יוצאי בריסק באזכרה לקדושי העיר בשטאֶטין, 1947

הוועד בשטאטין ערך ביום השנה החמישי לחורבן יהדות בריסק, ה־26 באוקטובר 1947, אזכרה במעמד כל בני עירנו.

הוועד עמד בקשר עם „הוועד היהודי המרכזי של יהודי פולניה בוארשה״, וניהל את עניניו בפיקוחו.

בשנת 1948 יצאתי בשליחות הוועד בשטאטין וביקרתי בערים: וארשה, ורוצלב, ולבזיק, זמביצה, דז׳רז׳נוב, בילבה, קלצקו ולודז׳. במקרים רבים קשה היה לקבוע את זהותם של יוצאי בריסק. רבים אמרו שהם מבריסק, כדי לזכות בעזרה שהעניקו הבריסקאים בחו״ל לבני עירם. בכל המקומות התראיתי עם הבריסקאים בפגישות מיוחדות, אך בוארשה אי אפשר היה לערוך פגישה מעין זו, כי האנשים פזורים בכל חלקי העיר הגדולה. נאלצתי לחפש כתובות ולבקר אצל האנשים בבתיהם. עזרה לי מרת אדלה לנדוי לבית ברקס. פגשתי גם את גניה סילקס.

עסקני הוועד הבריסקאי עבדו במסירות. הצטיינה במיוחד שיינה לב, מזכירת הוועד, שהשקיעה הרבה מרץ בעבודה זו.

ועד יוצאי בריסק בפריז הגיש עזרה לכל אלה שעברו את צרפת בדרכם למקומות מגוריהם החדשים.

רובם של שרידי בריסק עזבו את פולין, וכעת אפשר למצוא אותם בישראל, צרפת, בלגיה ואוסטרליה, רק מתי־מספר מהם נשארו בפולין עד היום הזה.

ארגון יוצאי בריסק בישראל

מאת א. שטריקמן

ארגון בני־עיר, או, כשיגרת הלשון „לאנדסמאנשאפט", היה לנו מושג זר. לא תיארנו לעצמנו פעולה במסגרת הישנה של חיי הציבור בתפוצות. מטרתנו היתה להשתרש ולהיקלט בארץ, ליצור הווי חדש. והנה הגיעה שואת ימינו.

בשנת 1944 החליטה קבוצת יוצאי העיר לכנס אסיפה לשם הקמת ארגון שיטפל בהשגת ידיעות על גורל עירנו. נבחר ועד שהשתתפו בו: ויניקוב, לוצקי, קוסטרינסקי, דלוגין, צוייבוים, שטריקמן וכחל. באספה זו נתקבלה גם ההחלטה על הוצאת „ספר בריסק".

הפעולות הראשונות של הועד היו: ריכוז ידיעות על גורל בני עירנו והעברת חבילות מזון לנזקקים באמצעות הסוכנות היהודית ושאר מוסדות, או במישרין.

במאי 1945 נתקבל המכתב הראשון מבן־עירנו, אשר זוסמן, ובו תיאור מפורט של השואה. ב־17 ביוני 1945 (ו' בחשבון תש"י) נערך כינוס־האבל הראשון, והוחלט לקבוע את ו' בחשון כיום־השנה הקבוע לאזכרת הקדושים. בתקופה זו החלו להגיע ארצה ניצולים מבני־עירנו, ודאגנו להגיש להם עזרה בראשית דרכם בארץ. הקימונו את הקשר עם ארגוני יוצאי בריסק־דליטא בחוץ־לארץ: הוועד המאוחד לעזרת יוצאי בריסק בניו־יורק („בריסקר רלייף"); הוועד לעזרה במלבורן, אוסטרליה; ארגוני יוצאי בריסק בארגנ־טינה ובצרפת. קשר הדוק הוקם עם „בריסקר רלייף" בניו־יורק, הותיק והפעיל שבכל הארגונים הללו.

קריאתנו לעזרה לא מצאה אז הד רב, מפני שארגונים אלה ריכזו את עזרתם במקומות שהיה בהם אז מספר גדול יותר של פליטים — מחנות הנידחים בגרמניה, פולין וצרפת.

בימי העליה הגדולה לארץ הגשנו עזרה לעולים החדשים — לשיכון וסידור פרנסה. עזרה ראשונה מחוץ־לארץ נת־

ועד ארגון יוצאי בריסק בישראל, 1950

מימין לשמאל — יושבים י. ל. ויניקוב ז"ל, הרב א. י. אונטרמן; **עומדים** — א. לוטנברג, א. פומרנץ, ש. דלוגין, נ. חיניץ, מ. ניימרק, א. לוצקי, א. שטריקמן, ב. קוסטרינסקי

קבלה ב־1948, מ„ועד הסיוע של יוצאי בריסק־דליטא" בניו־יורק, במיוחד למען הפליטים במחנות המעפילים בקפריסין.

במשך הזמן קיימנו פגישות עם אנשי בריסק־דליטא שביקרו בארץ: מר חיים פינקלשטיין (ארגנטינה), מרת גינגולד (שיקגו), מר קוסובסקי (ניו־יורק), מר נימן (שיקגו), ד"ר פרילוב, מר פין, מר פומרנץ (ניו־יורק); חברי ועד יוצאי בריסק־דליטא בפאריז: ה"ה שושקין, מינץ ולרנר; מר ג. טננבוים, יו"ר ה„בריסקר רלייף" בניו־יורק; מר ג. יונגרמן (ארגנטינה); מרת דיאנה ינוב (ניו־יורק); ה' פרידלס, חבר ה„רלייף" (ניו־יורק). על ידי פגישות אלה נוצר מגע חי עם ציבור יוצאי בריסק בחוץ־לארץ. ב־1953 השתתף בשמנו מר טרובוביץ, תושב עירנו, באספת אנשי בריסק־דליטא בניו־יורק.

הועד קיבל על עצמו את הפעולה להנצחת זכר עירנו, והקדיש הרבה מאמצים לשם הוצאת הספר „בריסק־דליטא", ולשם כך עמד בקשר עם כל ועדי יוצאי בריסק־דליטא בארצות השונות. התחלנו גם באיסוף החומר שנמצא בידי אנשי עירנו בארץ ובחו"ל, על־ידי „ועדת הספר". בארץ השתתפו בו בראשית הפעולה: דלוגין, חיניץ, קוסטרינסקי וא. לוינסון.

בראש הפעולה למען הספר בניו־יורק עמד מר יונה גונצר, ובעזרת חבריו הצליחו המאמצים. עם ביקורו של מר ח. ברלס בארה"ב הושג הסכם עם „ועד הספר" על הוצאתו בשתי השפות, עברית ואידיש. יש לציין במיוחד את ההתנדבות והמסירות של מר נחום חיניץ, חבר „ועדת הספר", לכל הפעולה הקשורה בריכוז החומר, עד שעבר הענין ל„אנציקלופדיה של גלויות".

עם ביקורו של מר טננבוים, יו"ר ה„ארגון", בניו־יורק הקימונו „קרן הלוואות", שעזרה לרבים מיוצאי עירנו.

ואלה חברי הוועד של „ארגון יוצאי בריסק־דליטא" בישראל לפי התקופות.

נשיא־הכבוד: ר' איסר יהודה אונטרמן, הרב הראשי לתל־אביב ויפו.

חברי־הוועד בתקופת 1944—1950:

לוי יצחק ויניקוב (יו"ר), אהרן לוצקי (מזכיר), אברהם שטריקמן, ברוך קוסטרינסקי, שלמה דלוגין, זאב כחל, ישראל צווייבוים.

חברי־הוועד בתקופת 1948—1950:

לוי יצחק ויניקוב (יו"ר), אהרן לוצקי, אברהם שטריקמן (מזכיר), ב. קוסטרינסקי, שלמה דלוגין, אליעזר פיין, פניה ארזי־פומרנץ, בת־שבע סגל.

חברי הוועד בתקופת 1951—1953:

לוי־יצחק ויניקוב (נפטר 1952), אהרן לוצקי, אברהם שטריקמן (מזכיר), ב. קוסטרינסקי, ש. דלוגין (עד 1953), אברהם לוטנברג, מרדכי ניימרק, טניה קצף־שטרנבוים, מנשה בריינהנדלר, חנוך זמוחובסקי.

יוצאי בריסק בארץ מפוזרים בערים ובמושבות וגם בקיבוצים. לפי הערכתנו מספרם כ־1000 משפחות.

חללי מלחמת העצמאות
יוצאי בריסק-דליטא

נזכור את בנינו, צאצאי בריסק-דליטא, נטעי-נעמנים של אדמת ישראל, אשר נתנו את נפשם באהבה על קידוש העם וגאולת הארץ במלחמת עצמאותנו.

יוסף בן רחל ושמריהו גם

נולד בתרפ״ט בבריסק־דליטא
נפל בכ״א ניסן תש״ח בגוש־עציון

יוסף גם עלה עם הוריו ארצה בשנת 1924. אחרי שגמר את בית־הספר העממי, המשיך ללמוד בבית־ספר תיכון של ערב, וביום עבד בתור פקיד, כדי לעזור להוריו.

היה חבר פעיל ב„הגנה״. עם החלטת האו״ם בדבר חלוקת הארץ התנדב בין הראשונים שיצאו ללוות את השיירות לירושלים. כשהחמיר המצב בגוש־עציון הנצור הוטס לשם יחד עם חבריו, מסיימי הקורס הראשון למכונות־יריה כבדות. לשאלת המשפחה: „לאן אתה נוסע, יוסף?״ ענה בגאווה: „וכי מי ילך להגן על חיינו, אם לא אנחנו הצעירים, והאם נהיה הפקר כמו קרובינו בבריסק שהלכו למות כצאן לטבח?״

במכתביו היה מתפעל מנוף המקום והיה מעודד את ההורים. גא היה על שנפל בחלקו להגן על המולדת לא על־פי פקודות וצווים, אלא מתוך התנדבות והקרבה עצמית, ולמרות שידע שהמצב בגוש־עציון הוא חמור ביותר בגלל ההתקפות הבלתי פוסקות של הלגיון, ניחם את הוריו שלא יתיאשו, שהמדינה קום תקום על אפם ועל חמתם של הערבים.

ביום כ״א בניסן תש״ח (חמישה במאי 1948) התקיף הלגיון תחת פיקודם של האנגלים בנשק כבד ובעזרת טנקים, התקפה מרוכזת וכבדה. מגיני הגוש הצליחו לעצור את ההתקפה, אבל סבלו אבידות כבדות. שנים־עשר ממגיני הגוש נפלו חלל על מזבח המולדת, וביניהם יוסף, שטרם מלאו לו תשע־עשרה שנה.

יעקב גצל

נולד בתרע״ה בבריסק־דליטא
נפל בתש״ז בשדות בנימינה

משפחת יעקב גצל יצאה את בריסק־דליטא לסיביר בראשית מלחמת־העולם הראשונה וביקשה לה שם מקלט לזמן המלחמה. היא חזרה לבריסק רק בשנת 1925. יעקב למד בבית־הספר „תחכמוני״, ואחר־כך בבית־הספר המקצועי „אורט״, שם התמחה במסגרות. הוא היה ידוע כנער אמיץ וחזק שלא ידע פחד, מוכן תמיד להגן על כל חלש ונחלץ ראשון למקום סכנה. לא פעם נפצע בתגרות בין נערים יהודים ופולנים. היה חניך בית״ר.

ב־1935 עלה ארצה. הוא עבד בחדרה והיה שומר בסביבות תול־כרם וקלקליה. חברי המשקים בסביבה העריצוהו בגלל אומץ־לבו. הוא נאסר על־ידי האנגלים בחדרה בגלל פעולת תגמול של המחתרת, והובא עם קבוצת חברי־ההגנה לכלא עכו ושם היה אסור חדשים מספר.

עם שיחרורו מעכו נשלח מטעם ה„הגנה״ לחניתה והיה שם סמל־נוטרים. ב־1947 הוטל עליו ללמוד את מלאכת הנשק בבתי־המלאכה של הצבא הבריטי בטירה שליד חיפה. כעבור זמן נעשה מומחה במקצוע זה.

בשנת 1947 נשלח לרכוש נשק מידי הערבים ומשליחותו זו לא חזר. הוא נפל על משמרתו בשדות בנימינה.

דב בן חיה ויעקב גרייצר

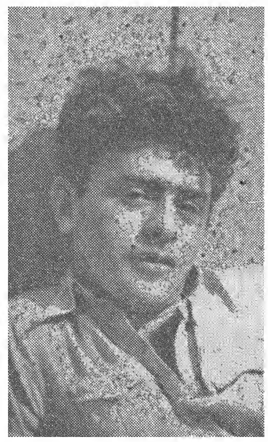
נולד כ״ח טבת תרפ״ו ברמת־גן
נפל ג׳ אייר תש״ח בתחנת הראַדאַר

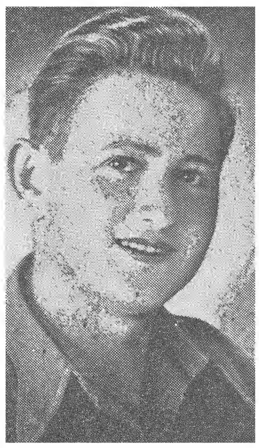
נתחנך בכפר־יהושע. אהוב וחביב היה על חבריו ומוריו.

יוסף גם

יעקב גצל

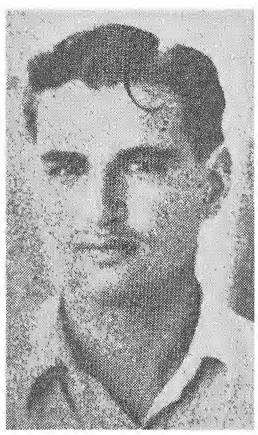

דב גרייצר

גרשון דובינבוים

צבי דרורי

דוד ט"ש

בנימין ירחי

דוד נוימרק

בן־ציון פוגל

יצחק שוסטר

נער שקט, מתון, רציני, מסודר בהליכותיו, אוהב את הטבע. הוא הכשיר עצמו לחקלאות; משאת נפשו היתה לחיות חיים שקטים בכפר.

כשגויס, נשלח במרס 1948 לתפקיד בירושלים הנצורה. המשפחה חיכתה שבועות לשובו, אך בדרך לירושלים, במשלט תחנת־הראדאר, נפל.

גרשון בן מלה ותנחום דובינבוים

נולד 26 באפריל 1927 בבריסק־דליטא
נפל כ״א תשרי תש״ט בחזית הנגב

משפחת דובינבוים עלתה מבריסק־דליטא לארץ בשנת 1935. גרשון סיים את בית־הספר העממי ברחובות. מפני מצבם הקשה של הוריו הפסיק את לימודיו והתחיל לעבוד. בגיל 15 הצטרף לגדנ״ע, וכאחד הפעילים נשלח לקורס מ״כים. בחזרו כמפקד־כיתה הקדיש כל רגע פנוי לעבודה והדרכה ב„הגנה״ במושבה. בינתיים פורצת מלחמת־העולם ומגיעתהו הידיעה שכל קרוביו נהרגו בידי הנאצים. גרשון אינו יכול עוד לשבת במנוחה ומחליט להתגייס לפלמ״ח.

משנת 1944 הוא נמצא בשורות הפלמ״ח. משתתף בהורדת המעפילים ובפעולות המרי — פיצוץ הגשרים, המסילות וכו׳, מצטיין ונשלח לקורס מפקדי־מחלקות.

בדצמבר 1947 נשלח גרשון עם גדודו (הגדוד השני של הפלמ״ח) לנגב, מתמנה למפקד פלוגה, ומקבל תחת פיקודו את איזור יד־מרדכי וגבר־עם ואת הבטחת התחבורה לשם, הוא האיזור שנהפך במשך זמן קצר לקשה ורווי־הדמים ביותר בנגב כולו. עם פרוץ הקרבות המכריעים על יד־מרדכי לא היה בתוך המשק, כי מטה פלוגתו נמצא אותה שעה בקרבת מקום, אולם תכניות ההגנה של הנקודה נערכו בהש־תתפותו. לזכות מיוחדת ייחשב לו הפינוי המוצלח של ילדי הנקודה, ממש ברגע האחרון לפני התחלת ההתקפה המכרעת כשהמשק היה מוקף מצרים.

בהעזה האפיינית לו הוא זוכה להשתתף עם פלוגתו בכיבוש באר־שבע. בפעולה למניעת הבאת תגבורת לאויב מחברון, פיצוץ גשר דהריה, הוא נפגע בקלע אנטי־טנקי של האויב ונפטר למחרת היום — כ״א בתשרי תש״ט.

גרשון היה אהוב ונערץ על ידי אנשי פלוגתו וחברי המשקים, שכינוהו בחיבה: „הג׳ינג׳י״, או „דבמבם״. תמיד תבע מעצמו יותר משתבע מאחרים, תמיד הלך בראש בפשטות ומתוך אחריות ומסירות שלא ידעו גבול; תמיד קדם בו החבר למפקד.

עירית רחובות הנציחה את זכר בנה הדגול בקראה את אחד הרחובות החדשים בעיר בשם „רחוב גרשון״.

צבי בן אידה וגרשון דרורי

נולד י׳ תמוז תרפ״ח בתל־אביב
נפל י׳ תמוז תש״ח בקולה

צבי דרורי היה נצר למשפחה בריסקאים בעלת שרשים עמוקים ביהדות ובציונות. סבו ר׳ שמואל יוסף הלפרין, ממשפחת ר׳ חיים מוולוז׳ין, היה מופלג בתורה ומסור לציונות. אחרי מלחמת העולם הראשונה יסד בבריסק את הסתדרות „המזרחי״ ואת בית־הספר „תחכמוני״. הוא חינך את בניו ברוח התורה והציונות, וזכה שכל בני־ביתו עלו לארץ וניצלו מן השואה. בנו גרשון, אבי צבי, ציוני נלהב מנעוריו, עלה לארץ בן שמונה־עשרה עם קבוצת החלוצים השניה מבריסק, בשנת תרע״ט, עבד בסלילת כבישים ובבנין מסילת־הברזל בקו צריפין, ועבר את כל עינויי כיבוש העבודה בארץ. בתרצ״ב עלה להתישבות עם מייסדי המושב ירקונה.

גם בית אמו של צבי היה ספוג רוח ציונות ותרבות ישראל. סבו, ר׳ קדיש טנביצקי, היה כל ימיו עסקן ציוני. בשנת תרצ״ח עלה עם כל ביתו לארץ, אחרי שנה יצא לחסל את עסקיו על מנת לחזור לארץ, ושם השיגו אותו ואת בני־ביתו ידי המרצחים.

בן שלוש היה צבי כשהוריו התישבו בירקונה. את חינוכו קיבל בבית־הספר המשותף לילדי העובדים בכפר־מל״ל ובמשק הוריו, מהם נחל את האהבה לעבודה. בעודו תלמיד ביה״ס נתיתם מאביו, עזב את הלימודים ונטה שכם לעול הפרנסה. עובד היה ביום ומשתתף בפעולות הגדנ״ע בלילות. מגיל ארבע־עשרה היה חבר ב„הגנה״. כשהגיעה השמועה הנוראה על הל״ה — וביניהם חברו לביה״ס דוד ט״ש, שנזעקו לעזרת גוש עציון, בא ואמר לאמו: „אני הולך למלא את מקומו!״ ומיד נצטרף למחלקה לוחמת של חי״ש ואחר כך לגדוד השלושים ושנים. הוא הצטיין בכשרון מפקד. השתתף בפעולות קרביות שונות: בסביבות יפו, בשרון, בלטרון, בכיבוש מגדל־צדק וראש־העין.

בקרב על קולה, ביום האחרון ל„מבצע דני״, כשצביקה ראה שכיתתו נתונה במצור קשה, נתן לחייליו פקודת נסיגה וחיפה עליהם בגופו. בני כיתתו ניצלו, והוא עצמו — המפקד — נפל. יום זה היה יום הולדתו העשרים.

מעשה אמיץ של צביקה

„אחד המ״כים, צביקה דרורי ז״ל, נטל מקלע והחל להפעילו נגד טנק של האויב, שהגיע עד ל־200 מטרים מאתנו. בקור רוחו ובפעולתו הנמרצת הרגיע את אנשיו ועודדם בלי הרף. ברגע הקריטי ביותר נעצר המקלע, אך צביקה לא נתבלבל; הוא פקד על קבוצת רובאים לפעול מיד נגד אותו טנק, והוא עצמו החל לתקן את המעצור. המעצור תוקן והמקלע חזר לפעול נגד הטנק.״

(מתוך הדו״ח הרשמי „קאקון — כיבושו של כפר וההחזקה בו״, „מערכות, חוב׳ ע״ז, ניסן תשי״ג)

דוד בן צפורה ואליעזר ט״ש (טור שלום)

נולד כ״ח אייר תרפ״ח בבריסק־דליטא
נפל ח׳ שבט תש״ח בדרך לגוש־עציון

דוד נולד בבריסק־דליטא בה ישבה משפחתו עד שהיה בן ארבע וחצי. מצד אמו, נצר מצאצאי הבעש״ט, ר׳ נחום מטשרנוביל ור׳ פנחס מקוריץ. רוח ארץ־ישראל היתה חופ־פת עליו מילדותו. בתי הציונים הנלהבים בבריסק, בית ויני־קוב ובית זרצקי, הישרו עליו אהבת ארץ־ישראל. מורי „תרבות" יקרי־הנפש, הגדולים בתורה ובחכמה, ליוו את צעדיו ברחשי־לב עמוקים.

כשהיה דוד בן שלוש היה חביב עליו הסיפור על דוד וגלית. חמדה לה לצון בת ר׳ לוי יצחק ויניקוב והזמינה את דוד לטלפון ושאלה: „דוד׳ל, איך ניצח דוד את גליית?" ועל כך ניתנה תשובתו: „בחמש אבנים קטנטנות". והנה איזה הגורל שהוא וחבריו — קבוצת הל״ה — יעמדו בגבורה במערכתם האחרונה באותו עמק האֵלָה בו הכריע דוד את גליית באבן מאבני הנחל. ומי יודע אם ברגעים המרים האחרונים, כשאזלו כדוריהם, לא עוררה בו אגדת חמש האבנים את זיק התקוה האחרון: לשוב ולהכריע את האויב באותו הנשק העברי הקדמון — נשקו של הנער דוד. (הערבים סיפרו על אחד מן הל״ה שהוציא נשמתו ואבן בכפו הקפואה.)

בארץ חונך ברוח האידיאלים של ארץ־ישראל העובדת, היה פעיל בנוער העובד ובגדנ״ע. תלמיד בית־הספר התיכון ובו בזמן שוטר מוסף מושבע. ביום גמרו חוק למודיו התגייס לנוטרות. מתש״ז תלמיד לפילוסופיה וסוציולוגיה ומשפט באוניברסיטה ויחד עם זה שומר, מדריך הנוער, קצין תרבות בגדנ״ע, מרצה בבתי חרושת לפני הפועלים, ואף לא הניח ידיו מן האמנות התיאטרלית.

כך למד ופעל עד שהתחילה מלחמת העצמאות. „מרא־שוני הראשונים לפעולות" — כותב חברו מהאוניברסיטה, „ועל אף היותו משוחרר מפעילות קרבית," כותב אחד ממפקדיו, א. ארגוב, „החליט לצאת לקו הראשון של החזית." הוא התנדב להשתתף בנסיון הנואש להגיע בציוד כבד דרך גוב האריות לגוש עציון הנצור. בדרך הנוראה ההיא נפל עם כל חבריו אחרי קרב קשה וממושך. מעזבונו הופיע בהוצאת „עם עובד" ספר: „דוד ט״ש — אחד מלמד־הא״, מפרי רוחו, ובהוצאת בית־הספר בכפר־מל״ל — תוספת לספר, תדפיס מספר „בזכותם". (א. ט״ש)

בנימין בן נתן ירחי (פישצלסקי)

בנימין ירחי נולד בשנת 1927 בארץ. סיים את הגימנסיה „גאולה" בתל־אביב. היה בין הפורצים לנגב, שאליהם הצט־רף עוד לפני הכרזת המדינה. נפל בדרך לפלוג׳ה.

בן יחיד היה להוריו, שלא ידעו ניחומים אחרי האסון הגדול שקרה להם ולא האריכו ימים אחרי מותו.

דוד נוימרק

דודו נולד בארץ במשפחה בריסקאית ותיקה (אביו — ברוך נוי, ראש עירית עכו לשעבר; סבו — ר׳ בן־ציון נוימרק, עסקן ציוני ידוע בבריסק). בהיותו ילד היגרה משפחתו לזילנדיה־החדשה. במשך השנים התאקלם הנער בארץ מגוריו החדשה, אך בקרבו פעמה תמיד הרוח היהודית והוא צפה לרגע בו ישוב ויראה את מולדתו.

בשנת 1945 חזרה משפחת נוימרק ארצה, ואז פגשתי בדוד לראשונה. לכאורה נער שתקן ובייישני, אולם מאחורי שתקנות זו הסתתרה אותה עליצות שלא אשכחנה לעולם. בעיקר אהב לספר לי על אודות חייו בזילנדיה־החדשה וכיצד למד בבית־הספר בו עבר אימון צבאי מורחב.

דוד היה מסור מאד לחבריו ולכן אהבוהו הכל. זכור לי יפה אותו יום, כחדשיים לפני הרצחו, כאשר בא וסיפר לי בסודי סודות שקבלוהו לשורות הארגון וכי הינו חבר הגדנ״ע. מה מאושר היה באותו יום. פניו קרנו משמחה כשסיפר לי את כל הפרטים, ואז יכולתי לקבוע בודאות שהנער בא על סיפוקו המלא. סוף־סוף יוכל אף הוא לשרת את עמו ולתרום את חלקו להקמת מדינת ישראל.

ב־29 בדצמבר 1947, שלושים יום לאחר החלטת האומות המאוחדות על הקמת המדינה היהודית, ערכה אחת מפלוגות המחתרת שלנו התקפת פתע על שכונת רוממה הערבית, אותה שכונה ששימשה קן לפורעים הערבים.

הקלגסים הבריטים חשו במהירות עצומה לעזרת הערבים „החפים מפשע וחסרי הישע", חלפו במכוניותיהם המשוריינות בשכונות העבריות הסמוכות והמטירו אש מקלעים אל העוב־רים־והשבים. מכדורי מרצחים אלו נפל דוד הי״ד שעבר לתומו ברחוב, והוא אך בן 16 וחצי שנה. (חבר)

בן־ציון בן נחמה ויצחק פוגל

נולד י״א אלול תר״ץ ברחובות
נפל ג׳ תמוז תש״ח באיבדיס

אבי בן־ציון, יצחק פוגל, קיבל את חינוכו בבריסק, בפנימיה המקצועית. שם נתחנך ברוח הציונות. מקצוע, מסגרות, למד בבית־הספר המקצועי של „אורט". עלה לארץ עם קבוצת החלוצים הראשונה של הפנימיה בשנת תרפ״ו והיה פועל במושבה רחובות. נחמה, אמו של בן ציון, באה לארץ בשנת תרפ״ה ונכנסה לקיבוץ.

הורי בן־ציון עלו על הקרקע עם מקימי מושב העובדים „כפר בילו". בכפר זה גדל הנער משנת השלוש לחייו. את

חוק למודיו גמר בבית־החינוך לילדי העובדים ברחובות ואחר כך בבית־הספר המקצועי „מַקס פיין" — במקצוע המכונאות. הצטיין בלימודיו ובמזגו הטוב ונתחבב על מוריו וחבריו. היה מסור ל„הגנה" שהשתתף בה מצעירותו.

במלחמת העצמאות היה בין ראשוני המתנדבים כחַבלן ממדרגה ראשונה ומארגן חרוץ. השתתף בעשרות פעולות, ביניהן יעזור, השיירות לירושלים, כפר אוריה, פיצוץ מפקדת חסן־סלמה, פעולת „נחשון", לטרון, תל־עריש ומבצע „מכבי". לבסוף העבירוהו במסגרת חטיבת גבעתי, גדוד 52, אל סביבות ניצנים ושם השתתף בקרבות כרגם. במוצ"ש, אור לד' בתמוז, נשלח לאסוף פצועים ממשלט איבדיס, נפגע, ולחובשים אמר שהוא פצוע קל כדי שיטפלו באחרים. כעבור־זמן־מה הוציא את נשמתו בטרם מלאו לו שמונה־עשרה שנה.

יצחק בן חיה ואליעזר שוסטר

נולד א' אייר תרפ"ד
נפל ט"ז תשרי תש"ט

יצחק גמר בית־ספר עממי בבריסק. עבר את תלאות מלחמת־העולם השניה באירופה. אחרי המלחמה היה חבר קיבוץ „איחוד" בגרמניה. עלה לארץ בספינת המעפילים „הפורצים", שהגיעה באחד בינואר 1948 לנהריה. הוא השתקע בחדרה ועבד במספרה. עם הינתן צו־הגיוס התגייס לצה"ל ושירת כחובש בחטיבת „גבעתי". השתתף בקרבות בנגב ונפצע בנגבה. עם החלמתו מפצעיו יצא שוב למערכה. נפל בט"ז בתשרי תש"ט (19.10.1948) בכיבוש חוליקאת („מבצע יואב") בעת מילוי תפקידו כחובש. הובא למנוחות בכפר ורבורג.

עוללות

הוי ופולקלור בבריסק־דליטא

מס לקרן הקימת לישראל

מאת בנימין גרושבסקי

בריסק־דליטא היתה נתונה אז להשפעתו של הרב ר׳ חיים סולובייצ׳יק, ומרובים בה לומדי־תורה, חסידים ואנשי־מעשה, בעלי־בתים עשירים וסתם אנשים חשובים, זהירים בכל מצווה קלה כבחמורה, ואפילו במצוות „הושענות". ברם, הציונים בעיר הם רוב מניין האוכלוסיה היהודית וביניהם רבים מן „האינטליגנציה" שבעיר וה„פולקובניק" (שר־הגדוד) ד״ר שטיינברג בראשם. מורשים מטעם הועד האודיסאי היו: כ. פדבה, מיכאל רבינוביץ, בן־ציון ניימרק, ליאון הורודישץ ועוד. מהם עלו לא״י. מבריסק לאודיסה יצאו בלי פרוטה בכיס; פוחצ׳בסקי, מראשוני „חובבי ציון", השתתף עוד באסיפת דרוזגניק המפורסמת.

לאחר שהצלחנו באוסף כספים בבית־הכנסת לטובת „יישוב ארץ־ישראל" בערב יום־כיפור, החלטנו להטיל מס מיוחד על כל יהודי בריסק לטובת הקק״ל, אף שמרנו על החלטה זו בסוד, פן יבולע לה אם יוודע הדבר למתנגדינו. למחרת יום־הכיפורים יסדנו וועדה מיוחדת לטיפול בעניני ההושענות. שלושה ימים לפני הושענא־רבא נשלחו כמה זוגות חברים לעמוד כל היום וכל הלילה בקצווי העיר, על פרשת הדרכים המובילות העירה מן הכפרים והסביבה, לקנות את כל ההושענות ולהניחן במחסן מיוחד.

כמה מן הכפריים לא הסכימו למכור את הערבות במחיר שהציעו להם מחוץ לעיר; הם זכרו שמביאים את הערבות

ועידת הקרן הקיימת בבריסק, 1913

בקהל נמצאים בין היתר: זוסמן, חבויאנובסקי, לובלסקי, קולודיצקי, ב״צ ניימרק, מאקראן, הניך, קביאטקובסקי

לככר־השוק בעיר, וכל יהודי משלם בעדן פרוטות מעטות בלבד, והנה באים אנשים המוכנים לקנות את כל הערבות בבת אחת. שיערו שבודאי עלו המחירים בעיר; מוטב איפוא למכרן בעיר ליחידים. מכל מקום דרשו הכפריים מחיר גבוה, שאי־אפשר היה לתת. החברים, שעמדו על המשמר יומם ולילה, לא יכלו להסכים לכך, שהכפריים יקלקלו את תכניתם לטובת הקרן־הקיימת. ועד שהם מבררים את הערבות לדעת את טיבן ועומדים על המקח, קטפו את העלים מראש הערבות. הכפריים, היודעים, אמנם, את זמן חגי־ישראל, לא למדו את הדין: „ערבה שנקטם ראשה פסולה", והובילו את הערבות העירה כמות שהן. כל היום עמדו על יד העגלות, וחשבו על ההון הרב שיפול לידם ממכירת הערבות; במשך היום עברו על יד העגלות יהודים למאות, וכשראו שהערבות קטומות־ראש לא נגעו בהן.

יום־יומיים לפני הושענא־רבא התחילו כבר להתרעם בעיר על המחסור בהושענות. וכאן נחלצו הציונים ובאו לעזרה.

בזריזות רבה הודבקו בעיר מודעות, שביום לפני הושענא־רבה, ימכרו בכמה מקומות מרכזיים בעיר הושענות מוכנות כדת וכדין. היהודים קראו את המודעות, משכו בכתפיהם בפליאה והתפעלות כאחד. הלא דבר הוא, יד הציונים תקיפה, ימינם רוממה ועושה חייל... וכל יהודי הרוצה לקיים את מצוות הושענות רץ אל המקומות המסומנים להיות מן הזריזים המקדימים וזוכים... הפדיון היה רב, כי קנו הושענות בעד כל נפש שבכל משפחה מקטן ועד גדול. הרבה מהתושבים רגזו כשנודע להם מעשה ה„ציוניסטן", אבל, באין ברירה, היו מוכרחים גם הם לקנות הושענות מהציונים. את הערבות מכרנו במחיר שעלו לנו בתוספת קופיקא (פרוטה) אחת מכל הושענא ובול אחד מכל משפחה לטובת הקרן־הקיימת.

היו גם בודדים שסירבו לקנות הושענות מידי ה„ציוניסטן", שהחליטו לעכב את התפילה ושלחו שליחים מיוחדים לכפרים להביא ערבי־נחל מן הגויים. כאלה היו מעטים, רבים לקחו מאתנו והוסיפו מרצון מס לטובת הקרן הקיימת לישראל. בחג שמחת תורה התאספנו, כל הציונים ביחד, ושמחנו בשירה ובזמרה.

עריצותו של הצאר

מאת מ. קפלן

בין החוקים והגזירות שניתכו על היהודים בימי הצאר ניקולאי הראשון היה גם חוק האוסר על נשים יהודיות לחבוש פאה נכרית ולגלח את ראשן, וכן נאסר על הגברים ללבוש „קפוטות" ארוכות, „שטריימליך" וכיפות *.

יום אחד טייל הצאר ניקולאי בשדרות הביצורים של בריסק. בדרך נראה יהודי עירוני, משה קאצ'יר, לבוש דווקא כל אותם הבגדים האסורים. הדבר העלה את חמת הצאר העריץ, והוא ציווה להעמיד את משה קאצ'יר הזקן, קרא לו להתקרב אליו ובטון מרוגז שאל אותו: „מדוע אינך מציית לפקודותי?" משה עומד חוור כסיד, רועד מפחד. ניקולאי קרא לקצין־המשטרה שליווה אותו תמיד מרחוק בעת טיוליו עם הפמליה, ופקד עליו: „אם אתה או המשטרה תפגשו שנית ביהודי הזה חבוש „שטריימיל" וכיפה, תהדקו את ה„שטריימיל" עם הכיפה אל ראשו במסמר" (במפורש: „פריביט גוווזדם"). סח את פקודתו ופרץ בצעקה אל היהודי: „מארש!" והלך לו.

פקודה דומה נתן הצאר כלפי אפסנאי ידוע במבצר בריסק, ר' לייב האלפרין. ומעשה שהיה כך היה: הצאר קיבל ברצון כל הודעה שמסרו לו על דבר פשע ומעילה שבוצעו בידי פקידים. עליהם הטיל עונש חמור, אך העניש גם את אלה שניצלו את הפקידים לתועלתם האישית. הוא היה אומר: „הההלשנה היא נאה בעיני, אך למלשין אני בז". הכל ידעו זאת ולפיכך התרבו ביותר המסירות בעילום־שם. והנה האפסנאי הצליח מאד בעסקי האספקה הגדולים שהיו לו עם המחלקה הכלכלית במבצר. אולם היו לו שונאים. אחד מהם הריץ אל הצאר מסירה בעילום־שם, בה נימנו זיופים באספקה הנעשים בידי האלפרין האפסנאי, וכאיש המקצוע היטיב המוסר לנמק את סעיפי כתב־המלשינות עד שהכל היה נראה אמת. כשהגיע כתב־המלשינות לידי הצאר, ציווה להזמין את האלפרין לחקירה אישית על כל פרטי המלשינות. הביאו את האלפרין אל המבצר. שלישו של הקיסר הובילו לקאבינט המלכותי. כשראה האלפרין את פרצופו הכועס של ניקולאי האיום נתבלבלו חושיו ועל כל השאלות לפרטי המלשינות ענה תשובות, שעשו רושם של אישור לכל הדיבות שהוציאו עליו. האלפרין הבין רוסית רק בקושי, ועוד פחות מכן ידע לדבר בלשון זו. בגמר החקירה פנה הצאר

* „חוקים בנוגע ליהודים" משנת 1837.

אל השליש בפקודה זו: „לקחתו לצבא ולהחרים את רכושו". מיד נעשה הדבר. לא יצאה שעה והאלפרין יצא ראשו וזקנו מגולחים והוא לבוש מדי־צבא כהלכתם, וזמן שירותו נקבע לעשרים וחמש שנה. הקיסר פקד למנות וועדת חקירה לבדוק את כל פרטי ההשתתפות בזיופים מצד הפקידים. משנודע צו הצאר לר' קופל האלפרין, אחיו של הנאשם, שהיה מקובל על החוגים הצבאיים הגבוהים, פנה ר' קופל בבקשה אל הצאר לזרז את החקירה במלשינות, הפוגעת קשות בכבוד הפקידים הגבוהים של האפסניה, והוכיח כי ההודיות של אחיו אינן ראויות לאמון מפני שנבהל מאוד, ואף לא הבין את השאלות מחוסר ידיעת השפה הרוסית.

השתדלותו של ר' קופל הועילה. עד מהרה נערכה חקירה קפדנית שהוכיחה, כי המלשינות בעילום שם כוזבת היא ובדויה בהחלט וכי לייבל האלפרין הוא חף מפשע. לאחר שהגישה הוועדה את תעודות החקירה אל הצאר, רשם את ההחלטה הזאת: „לאחר שעיינתי בתעודות החקירה שנערכה על־פי פקודתי והוראותי, באתי לכלל דעה, שהמלשינות בעילום־שם על האפסנאי לייב האלפרין היא כוזבת ובדויה. אי־לזאת מצווה אני לפטור לתמיד את לייבל האלפרין משרות־צבאי ולהסיר את החרם מעל רכושו. וכן בהתחשב בעובדה, שחברי וועדת החקירה מתארים את הסוחר („קופץ")לייב האלפרין כאפסנאי למופת, הנני מעניק לו את התואר אזרח כבוד לדורי־דורות (פוטומסטווינו פוטשוטני גראזשדאנין) ופוקד על הרשמתו בפינקסי־המשפחות (רודו־סלובניה קניגי) של אזרחי־הכבוד ברוסיה". הוצא בבריסק בחודש אפריל, 1883 — חתום ניקולאי.

רחוב על שם י"ל פרץ בבריסק

מאת מ. מנחובסקי

אחד הפרקים המעניינים בעירית בריסק הוא העבודה הקומונאלית היהודית. בלי חשש להפרזה אפשר להגיד, כי החברים היהודים במועצת העיריה שימשו לא פעם דוגמא לקהילות אחרות בנוגע למדיניות קומונאלית יהודית. מועצת העיר בריסק שימשה במקרים רבים סמל מעודד במלחמתנו על זכויותינו הלאומיות.

בריסק היתה בין הערים הספורות, שנלחמה בתוקף ואומץ־לב לסגן יו"ר יהודי וזכתה בו, ואברהם לווינסון מילא במשך ארבע שנים את התפקיד הנ"ל.

במועצת העיריה היה רוב יהודי במשך שנים רבות. ביחוד הצטיינו החברים היהודים נבחרי הפועלים: נציגי „פוע"צ" שמאל וימין וה„בונד". סיעת „פוע"צ" שמאל היתה תמיד הגדולה ביותר ונבחרתי בתור באי־כוחה כ„לאווניק" (חבר העיריה), אולם הבחירה לא אושרה ע"י ה„ווייוודה" (מושל המחוז).

בריסק היתה העיר הראשונה שבישיבות מועצת העיריה שלה נשמעה השפה האידית. ההצהרות בפתיחת ישיבות נקראו על־ידי נציגי סיעות הפועלים היהודים באידיש. בפעם הראשונה ניסה ראש העיריה להפריע, ואחר־כך התרגל והסתגל לכך. הוא נוכח לדעת כי גדולה למדי עקשנותם של חברי הסיעות הפרולטריות, כי החלטתם איתנה ומוצקה ולא יתנו למנוע מהם להצהיר כי אידיש היא שפה לאומית שלהם.

בין חברי העיריה היהודים נמנו עסקני ציבור חשובים כגון: סבשיצקי, ויניקוב, דוד זוסמאן, זבלוד, מרת שטיינ־ברג, אהרן לוצקי, דוד שניידר, שמעון איזביצר, בצלאל (צאלקע) מיניוויצקי, טננבוים, דוד גיטלמאַן, מנחובסקי ועוד. בריסק נלחמה על זכויותיה וקיבלה מהעיריה תמיכה כספית לא רק בשביל מוסדותיה המקומיים כי אם גם בשביל מוסדות מרכזיים כמו: הסמינריון למורים באידיש, המכון היהודי המדעי וכו'.

מאבק קשה התגלה בנוגע לקריאת רחוב על שם סופרנו ומשוררנו הלאומי הגדול י. ל. פרץ. היה זה אחרי שמועצת העיריה החליטה לקרוא על אחד מרחובותיה את שם הגנרל ליסטובסקי, אז החליטה סיעת „פוע"צ" שמאל להציע למועצת העיריה לשנות את שם הרחוב דלוגה ל„רחוב י. ל. פרץ".

ההצעה הזאת נתקלה בהתנגדות חריפה מצד חברי העיריה הנוצרים. מילא, ליסטובסקי היה גנרל בצבא הפולני, אולם י. ל. פרץ הלא „בולשביק" היה — כך טענו.

החברים היהודים לא נרתעו מפני ההופעות האנטישמיות של הנוצרים בעיריה. בזאת נמצאה להם הזדמנות לעמוד על זכויות היהודים והשפעתם על חיי העיר. הם ציינו והדגישו את תרומתם הגדולה של היהודים בחיי הכלכלה של פולין בכלל ובחיי התרבות הפולנית במיוחד. אחרי מלחמה ארוכה ותקיפה החליטה המועצה העירונית לקרוא את הרחוב דלוגה על שם י. ל. פרץ.

אולם כל החלטה של המועצה העירונית היתה זקוקה

לאישורו של ה„ווייוודה". ואחרי כמה שבועות נתקבל מכתב בזו הלשון: היות והרחוב דלוגה כשמו כן הוא: הוא ארוך ומאוכלס ברובו יהודים עניים, ואם ישנו את השם „דלוגה" ל„י. ל. פרץ" יצטרכו להחליף את כל שלטי הבתים ומספריהם, לפיכך מחליט ה„ווייוודה" לא לאשר את החלטת מועצת העיריה בנוגע לשנוי השם החדש.

חברי המועצה היהודים הרגישו בסטירת־הלחי המבישה שקבלו מ„הווייוודה". בזה אחר זה קמו וגילו את הצביעות והמרמה שבנימוקיו. הם גמרו אומר לא לוותר על הזכויות הלאומיות, אלא להמשיך ולחפש שעת־כושר לקיום ההצעה.

ואכן הזדמנות כזו באה. זה היה ביום הזכרון למרשאל פילסודסקי. החברים הנוצרים בעיריה החליטו לקרוא רחוב על שם פילסודסקי. אז הכניסו החברים היהודים שוב את ההצעה לשנות את שם הרחוב דלוגה ל„י. ל. פרץ".

ידענו וברור היה לנו שה„ווייוודה" ימצא במצב בלתי־נעים; הוא ידע ויבין, שהא בהא תליא: אם יבטל את ההחלטה בנוגע לרחוב י. ל. פרץ, יצטרך לבטל גם את ההחלטה על רחוב פילסודסקי. השערתנו היתה נכונה, וכעבור שבועות מספר נתקבל האישור מה„ווייוודה", וליהודים היתה שמחה וששון; מכאן ולהבא נקרא הרחוב בשם י. ל. פרץ.

מפי העם

מפי מאיר אשכנזי

ד"ר שטיינברג, הרופא העממי, היה אומר:

בידי תרופה אחת לאריכות־ימים עד מאה ועשרים: ערב פסח, ערב יום־כיפור ושמחת־תורה. והסביר: הבית צריך להיות נקי ומצוחצח כמו בערב פסח, צריך לאכול לשובע כמו בערב יום־כיפור, ולהיות שמח וטוב־לב כמו בשמחת תורה.

*

בביקוריו היה מקבל כסף מחוליו גם בשבת, וכשהעיר לו ר' חיים על כך, השיב בחיוך: „רבי, לו ידעו הנשים שאיני מקבל כסף בשבת, היו כולן חולות ביום זה וקוראות אותי לביתן. 'וקראת לשבת עונג' נאמר — איזה עונג שבת היה יוצא לי מכך?" אמר לו ר' חיים: „לעגל־הזהב אתה משתחווה כל ימות השבוע, ובשבת תן לנשמה היתרה שבך להשתחרר מהחולין. הנך רופא־חולים וגם מתיר־אסורים, ואין דבר זה בסמכותך?"

*

הוא היה רגיל לקבל בעד ביקורו עשר פרוטות („אַ צענער"). פעם יצא מבית חולה ושמע שהאשה אומרת: „בא הרופא ולקח את ה,צענער', ובוודאי לקח גם את המחלה." כסבורה היתה שהוא גוי. מיד חזר ואמר באידיש: „לקחתי רק את ה,צענער', המחלה נשארה לעת עתה אצל החולה, ולכשיבריא — זה יהיה נס מן השמים..."

*

במחלת החולי־רע שפרצה במבצר חלו 22 חיילים נוצרים ו־8 יהודים. ציווה ד"ר שטיינברג לבשל דוד של דייסה ולתת לחולים. כל הנוצרים הבריאו והיהודים מתו.

שאלוהו: „הא כיצד?" אמר להם: „מכלל זה למדתי שקיבה יהודית אינה מעכלת בשר חזיר, ו,דבר אחר' זה, שהעלה ארוכה לגויים, המית את היהודים..."

*

אמר ד"ר שטיינברג לר' יוסף בר: „רבי, ברך נא את בני." ברכו שיהיה רב גדול. אמר ד"ר שטיינברג: „מוטב שיהיה עורך־דין גדול."

אמר לו ר' יוסף בר: „לכשיגדל, יחפשו רבנים בנרות, ועורכי־דין יהיו בשפע ויתגלגלו ברחובות..."

על הב"ח:

פעם בחצות לילה עברו שבעת טובי העיר וראו שאין אור בבית הרב. אמרו: „אינו עוסק בתורה!" ופטרוהו. אמר להם: „מנין לכם שלא עסקתי בתורה בעל־פה מחוסר כסף לקנות נרות?" (משכורתו היתה ארבעה זהובים לשבוע).

כשנסע ליוו אותו המונים ארבעה קילומטרים מחוץ לעיר. ביקשם הב"ח פעמים אחדות לחזור ולא רצו. אמר להם: „בואו וראו מה ביני לביניכם; אני מבקשכם לחזור ואינכם נשמעים לי. ואתם — לו אמרתם מלה אחת בלבד: חזור! וכי הייתי מסרב?.."

על ר' יוסף־בר:

באו לר' יוסף־בר ושחו לו כי שמש החברה־קדישא נכשל בגניבה וביקשו לפטרו. אמר להם: „וכי יש לכם יותר מהימן ממנו?"

חיפשו ומצאו אחר במקומו והציגוהו לפני הרב.

פנה אליהם ושאלם: „וכי ברצונכם לעשות יהודי שני לגנב?"

מפי העם:

משה „איבאן" היה חוכר המרחצאות („קופאַלניעס"), בחוף הרחצה של נהר מוכוביץ, והיה רגיל להשכיר סירות בשבת לשייט על פני הנהר. שלח ר' חיים את שמשו להתרות בו ולהזהירו על חילול שבת.

אמר משה „איבאן" לשמש: „לך ואמור לו, לר' חיים, כי איני מתערב ברשות שאינה שלי, ואף הוא אינו צריך להתערב בשלי. הוא רב ביבשה ואני בר־סמך על המים..."

*

ר' יחזקאל אורחוב, בעל־בית אמיד וגבאי בבית־הכנסת של הרב, היה „בעל־תקיעה" מפורסם. בחודש אלול היה השמש מגיש לו את השופרות לבדיקה, כדי שיבחר את המשובח שבהם. פעם בראש־השנה התחיל ר' יחזקאל לתקוע ולא עלה בידו; הזיע מרוב התאמצות — ולשוא. סנדלר פשוט שעמד מן הצד, עלה על הבימה, נטל בידו את השופר והפליא בתקיעותיו. כשירד מעל הבימה, אמר: „ידוע הדבר שהנני עני ואביון, ולכן אין השטן מטפל בי; אולם ר' יחזקאל עשיר מופלג הוא, ולפיכך חמד לו השטן לצון, נטפל אליו ומעכב בעדו מהתנפח..."

*

בידוע שבריסק־דליטא עיר שרובה מתנגדים היתה. היה שם אברך משכיל ממשפחה של מתנגדים שנשא בת של חסידים.

ביקש חותנו להטות לבו אל דרכי החסידים, ואמר: „לא איכפת לי אם תסע לרבי מגור או לרבי מקוצק, ובלבד שתהיה חסיד.״ ענה האברך: „איני מאמין לא ברבי מגור ולא ברבי מקוצק, אלא במה שכל אחד מהם מספר על חברו — בכך אני מאמין...״

*

שני יהודים, אחד עשיר ואחד עני, חל „יארצייט״ של אבותיהם ביום אחד. ביקשו שניהם לעבור לפני התיבה, הטילו ביניהם גורל וזכה העני. וכך בכל שנה.

פעם אמר העני לעשיר: „למה לנו להטיל גורל? בידוע שאני תמיד הזוכה.״

ענה לו העשיר: „הפעם אולי נתערב בכסף.״

נתרצה העני, וזכה העשיר. עמד העני תוהה: מדוע הפסדתי הפעם? החזיר לו העשיר: „וכי לא תבין, שבענייני כספים אני מיוחס וידי על העליונה?״

*

ר׳ שמואל לנדוי, יהודי למדן, בא לביתו של הרב ר׳ חיים בפורים ואמר: „רציתי לשלוח לרבי משלוח־מנות בקבוק יין מובחר שבמובחר, אולם לא היה לי כלי יקר למזוג לתוכו את היין המשובח. לפיכך החלטתי: ה„כלי־יקר׳ הריני בכבודי ובעצמי. לגמתי את היין עד תומו והרי אני לפניך, רבי!״

*

יהודי פשוט ומופלג בשנים חי בבריסק, ר׳ יענקל בערקס שמו. היו לו נכדים שלא הלכו בדרך הישרה.

כשנפטר, היה כבן תשעים. אמר עליו ר׳ דוד צמח: „הנכדים קיצרו את שנותיו...״

מאריכי ימים

סבא שלי, ר׳ מאיר ברצלס אשכנזי, נולד בבריסק העתיקה ונפטר בן 101 שנה בבריסק החדשה. בהיותו בן 96 צם סבא ביום ט׳ באב. סבתא ראתה שנחלש וביקשתו לטעום דבר־מה. לקח אותה סבא בידה ואמר לה: „בואי עמי החוצה.״ כשיצאו, הראו לה על השמים הבוערים ואמר: „ראי, בית־המקדש בוער — ואת אומרת לטעום?!״

סבתא נפטרה במלאות לה 100 שנה.

*

אבי ע״ה, ר׳ גרשון משה, חי כל שנותיו בבריסק, ונפטר בן 98. מימיו לא חלה ולא כאב ולא הרכיב משקפים. 75 שנה היה ראש־דגל בחברה־קדישא, ועבר לפני התיבה בבית־הכנסת „הקדש״ בימים הנוראים. כשמלאו לו 98 שנה שכב יומיים במיטה, ובלא יסורים הלך לעולמו.

אמי חשה נולדה בביאלסטוק ונפטרה בת 96 בבריסק. עשתה רבות למען עניי העיר, דאגה שלא תחסר לאיש חלתו לשבת. בעצמה היתה הולכת ובודקת בבתי העניים אם מוכן אצלם הכל לקבלת השבת.

טפסי מכתבים, קבלות וחותמות של מוסדות שונים בבריסק

חיילים יהודים יוצאי בריסק־דליטא בצבאות שונים

פסח ברקא (בורקובשטיין)
צבא הגנה לישראל

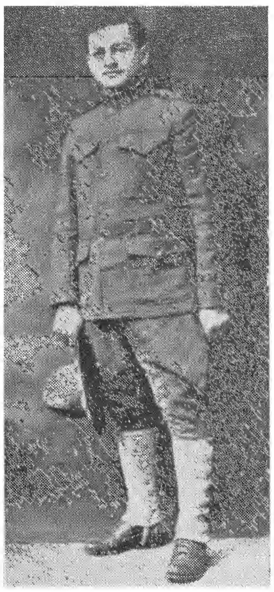
מ. ביקוף
הצבא הפולני

ל. רף
הצבא הבריטי
מלחה״ע הראשונה

ש. רומו
הצבא הרוסי הסובייטי

מ. פינקלשטיין
צבא ארה״ב
מלחה״ע הראשונה

נ. טננבוים **צבא ארה״ב**

סילבר
הלגיון היהודי
מלחה״ע הראשונה

יוסף בוטקובסקי
צבא הצאר הרוסי

בריסק־דליטא בקורות העולם

במאה העשרים נפל בחלקה של בריסק־דליטא להיות גיא־חזיון למאורעות בעלי משמעות היסטורית. כאן נחתם בנסיבות דמטיות חוזה־השלום בין רוסיה הבולשביסטית וגרמניה הקיסרית; כאן נפגשו לאחר עשרים ושתים שנה, בשנת 1939, הרוסים והגרמנים (הפעם — הנאצים) לאחר מפלת פולין, וכאן נשמעו שוב, אור ליום 22 ביוני, היריות הראשונות שפתחו תקופה חדשה במלחמת העולם השניה, כשגרמניה הנאצית התחילה את הסתערותה על רוסיה.

בריסק־דליטא נכנסה לתוך ספרי ההיסטוריה העולמית. קצרה היריעה מהשתרע, ואין באפשרותנו להביא כאן את כל המקומות במאות הספרים שבהם נזכרת בריסק בקשר לאירועים היסטוריים שונים.

אנו מביאים כאן רק קטעים מתוך זכרונות של הגראף אוטוקר צ׳רנין (1872—1932), דיפלומט אוסטרי, שר־החוץ של ארצו בשנים 18־1916, שלקח חלק פעיל בניסוח חוזה־השלום בבריסק בשנת 1918; קטע מתוך ספרו של טרוצקי „חיי" (כידוע ייצג טרוצקי בוועידת־השלום בבריסק־דליטא את רוסיה הבולשביסטית, ומימרתו השנונה „לא מלחמה ולא שלום", לציון המצב שנוצר בוועידה, נהפכה לאימרת־כנף); וכן קטע מספרו של וינסטון צ׳רצ׳יל: „מלחמת־העולם השניה".

„לא מלחמה ולא שלום"

בריסק, 20 בדצמבר 1917

בחמש לפנות ערב הגענו לבריסק. בבית־הנתיבות קידם את פנינו ראש־המטה של מעצמות המערב, הגנרל הופמן, וסיעתו שהכילה כעשרה אנשים, ובתוכם השליח המיוחד פון רוזנברג ומריי. אחרי שיחה קצרה על המאורעות האחרונים חזרתי לקרון הרכבת והרביתי לחשוב על מה שיוטל עלינו להחליט על־יד השולחן הירוק.

בשש נסעתי לגנרל הופמן. הוא סיפר בפרוטרוט על ההפוגה, ודיבר בגסות שאין דוגמתה על הצלחתו בהפסקת הקרבות. כמאה איש היינו בסעודה. בראש ישב הנסיך מבוואריה, לידו ראש המש־לחת הרוסית, היהודי יפה, שזה לא כבר שוחרר מסיביריה, ועל ידו גנרלים וצירים. מלבד יפה השתתף והתבלט בשיחות קמנייב, שנשתחרר מהכלא לפני זמן־מה — — —

אחרי הארוחה שוחחתי זמן רב עם יפה. לפי דעתו צריך לשחרר תחילה את כל עמי התבל, ורק אז תבוא האחווה האמיתית. כשהעי־רותי ליפה כי דבר זה יביא למלחמות־אזרחים בכל העולם, לא הכחיש, והדגיש כי מלחמה כזאת תגשים את אידיאלי האנושות, ולכן הכרחית היא.

בריסק־דליטא, 4 בינואר 1918

הלילה התחוללה סערת שלג נוראה, ומערכת ההסקה בקרונות הרכבת קפאה. כשהתעוררתי בבריסק נמצאו מולנו על פסי־הרכבת קרונות הבולגרים והתורכים. קילמן סיפר לי כי בברלין רוגזים מאד. הוא הציע ללודנדורף שיבוא לבריסק להשתתף בשיחות־השלום, אולם הוברר כי לודנדורף בעצמו אינו יודע מה הוא רוצה ונסיעתו לבריסק מיותרת, ו„הוא יכול עוד לקלקל". — — — ברור היה כי אם יפסיקו הרוסים את השיחות יהא המצב קשה מנשוא. בערב נתקבלה טלגרמה מפטרבורג, שהו־דיעה כי תגיע משלחת ובראשה שר־החוץ טרוצקי.

במבצר בריסק, 10 בינואר 1918

טרוצקי בנאומו הנפלא והיפה ויתר בכל הנקודות. הוא מקבל, כפי שהינו מודיע, את ה„אולטימטום" הגרמני־אוסטרי־הונגרי. הוא נשאר בבריסק־דליטא, כי אינו רוצה לגרום לנו נחת־רוח שנוכל להטיל את אשמת המשכת המלחמה על רוסיה.

בריסק, 11 בפברואר 1918

טרוצקי מסרב לחתום על השלום. „ל א ש ל ו ם ו ל א מ ל־ח מ ה" — זו הכתובת שהופיעה על אחד הקירות במבצר בריסק, ומעליה לוח־זכוכית המגן על המשפט הקצר הזה, שחולל מהפכה שלמה בחיי העולם.

(מזכרונות הגרף צ׳רנין על שיחות־השלום אחרי מלחמת העולם. ארכיון המהפכה הרוסית, כרך 2, 1921)

לקראת השלום...

...על־פי דרישתו (של לנין) נסעתי לבריסק־דליטא. אם נוציא מן הכלל כמה בנינים שמחוץ לעיר העתיקה, שהיו מעונה של המפקדה הגרמנית, הרי בעצם לא היתה בריסק־דליטא קיימת כלל. צבאות המלך הבעירו את העיר באש בכעס אין־אונים. התרהוטת והמזונות הצטיינו בפשטותם. חיילים גרמנים היו משר־תים. הבנין שבו נקבעה המפקדה הוקף סריגים עשויים תיל דוקרני. דרך בריסק עובר כביש סטרטגי נאה. בשעת טיולי בשחרית הייתי נתקל בכתבות: „כל רוסי אשר יתפס במקום זה אחת דתו להיירות"...

(ל. טרוצקי: „חיי", ספר ג׳. תרגום א. שלונסקי. הוצאת „מצפה")

1939 — בהתחולל הסערה

ב־17 בספטמבר (1939) רוכזו חיילות רוסיים ועברו את גבולה המזרחי של פולין, שהיה כמעט ללא הגנה, אחר נעו מערבה בחזית רחבה. ב־18 בחודש לכדו את וילנה, ואת בעלי־בריתם הגרמנים פגשו בבריסק־דליטא. במלחמה הקודמת — לאחר שהפרו את הסכמיהם החגיגיים עם מעצמות המערב — כרתו הבולשביקים בעיר זו שלום נפרד עם גרמניה הקיסרית ונכנעו לתנאיה הקשים. כעת חייכו שם הקומוניסטים הרוסים ולחצו את ידי אנשי גרמניה ההיטלראית.

(וינסטון צ׳רצ׳יל: „מלחמת העולם השניה", כרך א׳)

1941 — הסתערות הצבא הגרמני על רוסיה

— — — וכך אירע, שבשעה 3 אחרי חצות, אור ליום ה־22 ביוני 1941, בשעת חילופי־המשמרות על הגשר הבינלאומי בבריסק־דליטא, ירו הזקיפים הגרמנים בחבריהם הרוסים והרגום, במקום להצדיע כמקובל במקרים כאלה. הפלישה החלה.

(ו. אכסנר: „זה האויב", לונדון, 1943)

בריסק־דליטא 1954*

...אל תשתומם שאני כותב לך כמה מלים: מאורע מיוחד המריץ אותי להתחלק אתך ברשמים מיוחדים.

לפני יומיים ביקרתי בבריסק בדרכי ל... וברצוני למסור לך מעט מאשר ראיתי והרגשתי ביום זה.

נזדמן לי לחכות מרכבת לרכבת בבריסק־דליטא, וברשו־תי היו כחמש שעות לביקור בעיר. לקחתי מונית וטיילתי ברחובותיה וסמטותיה. התבוננתי באנשים, בבתים — חיפש־תי פרצוף יהודי, שריד — ולא מצאתי!

העיר לא השתנתה בהרבה, החורבות כמעט נעלמו ואינן, הרבה בתים נבנו מחדש וחלק מהמגרשים נהפכו לגינות יפות. פינת רחובות דומרובסקה—3 במאי (נדמה לי שהיה שם פעם קולנוע) נהפכה לגינה גדולה, עם אנדרטה של סטאלין באמצעיתה.

בית־הכנסת הגדול עומד על תלו, והוא נהפך... לקולנוע. הצצתי פנימה — השינוי היחידי בו: כסאות מסודרים בחצי־עגול, ובמקום ארון־הקודש — בד הקולנוע...

העיר טובלת בירק. בין הקהל בולטים הרבה אנשי־צבא. עיר פרובינציאלית. לרחובות שמות חדשים: רחוב טופר־לובה, נהפך לרחוב קרל מרכס, ודומברובסקה — סוביטס־קאיה ארמיה. קיימת תחבורה באוטובוסים לקוברין, פרוז׳אני ופינסק.

נכנסתי בשיחה עם הנהג, והוא סיפר לי על השמדת יהודי בריסק, שחלק מהם גורש לקוברין והושמד שם. כעת נמצאים כאן מעט יהודים, רובם לא מהתושבים הקודמים (הוא לא יכול לקבוע לי את מספרם). חלק גדול מהתושבים הם פולנים שנתקעו כאן בזמן המלחמה, בברחם מן העיירות ביאלה, ינוב וכו׳. הם גם תפסו את הרכוש ואת הבתים של היהודים ונשארו מחזיקים בהם עד היום.

קשה לי לתאר לך את הרגשותי בשעות אלו, את ההליכה ברחובות בריסק באין בה יהודים. כשנדמה היה לי שיהודי בא לקראתי עצרתיו, שאלתיו והתאכזבתי. הוא התכחש, התחמק, ולא ענה לשאלתי.

מוזר מאד לעבור בערים ובעיירות בסביבה: מזריטש, ביאלה, טרספול, ז׳בינקה, ברזה וכו׳, ולא לפגוש שם מאחינו בני ישראל. לקוברין לא הגעתי, אף שהייתי במרחק 15 קילומטר מעיירה זו.

דרישת שלום לחברים,

בהוקרה

מ. אלמוני

---

* קטע ממכתב מיום 19.7.1954 שנתקבל מרוסיה, מיוצא בריסק־דליטא שביקר בעיר. מטעמים מובנים ניתן המכתב בעילום שם כותבו.

לתולדות הספר

מאת נ. חיניץ

באסיפה כללית של „ארגון יוצאי בריסק" בשנת 1944 הוחלט להוציא ספר־זכרון לבריסק־דליטא, עיר התהילה. הציעו לפני להתחיל באיסוף החומר. אף־על־פי שהיססתי תחילה, קיבלתי עלי את הדין. חיברתי קול־קורא שפורסם בעתונות בארץ ובחוץ־לארץ, ובו נתבקשו יוצאי בריסק־דליטא לשלוח אלי זכרונות ורשימות על מפלגות, מוסדות ואישים, וכן תמונות. הכרוז נתפרסם גם באוסטרליה, קנדה, ארגנטינה, מכסיקו, דרום אפריקה וברזיל. כ־300 מכתבים נשלחו ליחידים ולאישים בארץ ובחוץ־לארץ.

במשך שמונה שנים נתרכז בידי די חומר כדי להתחיל במפעל. נסעתי לבקר ישישים ורשמתי מפיהם זכרונות, או קיבלתי מהם מה שהספיקו לרשום בעצמם. הישיש ר' בייניש קולודיצקי, שביקרתיו בפתח־תקוה, התרגש מאד: „אכן זהו רעיון מצוין!" במשך שעתיים סיפר ובעיניו נוצצו דמעות, לפתע נחלש קולו וראשו צנח. משהתאושש, פקח את עיניו ואמר: „עייפתי מתוך זקנה. בן 84 אנוכי. רצוני לספר לך עוד על העיר. חשקה נפשי לראות את הספר. וכלום סבור אתה כי בישישים חכמה, ומה שאני מספר כדאי להדפיס? אבל על בריסק ואנשיה ראוי לספר." והוא סיפר לי על דמויות ואישים: שרשבסקי, שטיינברג, ר' בוצ'ה, ר' שמחה־זליג. „מורשה הייתי מטעם הקרן־הקימת, ובמשך שלושים שנה לא זזה ידי מהקופסה הכחולה. עבודת קודש היתה לי ובאהבה עסקתי בה. והנה זכיתי לראות את הארץ ובתוך עמי אנוכי יושב. ומה לי עוד?" ר' בייניש המשיך בשיחתו: „עוד עניין אחד לי, ורצוני לשוחח עמך במיוחד עליו, הוא ענין הבתים הקואופרטיביים בבריסק־דליטא. ובכן, אנו אנשי בריסק כבר ידענו על קואופרציה כללית והיינו ראשונים בדבר זה, ועוד אדבר אתך על הענין", והצטדק על שהוא צריך להטריחני שוב. אך לא זכיתי לראותו עוד. מקץ שבועות מעטים הלך לעולמו.

פעם הלכתי לרמת־יצחק אל הישישה דובה יפה. הזקנה סיפרה לי על בית־הכנסת הגדול, על משפחתה ועוד. „לאט לך, יקירי", אמרה לי, „רצוני לספר לך על פרנסי העיר, על המבצר ועל בית־העלמין הישן ואוסיף עוד זכרונות על ימים עברו." אך לא ראיתי עוד את הישישה. היא נפטרה מן העולם.

שעות רבות רשמתי מפי העסקן הציוני הידוע ר' לוי יצחק ויניקוב על אנשי בריסק ועסקניה, שנדדו לרחבי העולם, שלא זכו לעלות ומתו בגולה. העזתי ופניתי במכתב לפרופסור איינשטיין, שהיה רבו ומורו של ד"ר יעקב גרומר, איש בריסק־דליטא. הפרופיסור הידוע לשם ולתהילה שלח לי את תשובתו והתנצל שתמונת ד"ר גרומר אינה מצויה בידו. ה' יצחק גרינבוים כתב, בהיותו כלוא בלטרון, שתי רשימות על א. גולדברג ונוח פינקלשטיין, ומלטרון שלחן אלי. ר' מיכל פוחצבסקי הישיש שלח זכרונות מענינים, אך סירב לתת את תמונתו, כי „מי אני שתמונתי תופיע בספר בריסק?"

חברים השאילו לנו את כרכי „פאליעסער שטימע". דפדפתי בעתונים העברים: „המליץ", „המגיד", „היום", „הדור", „הזמן", „הצופה", „הצפירה", והוצאתי מהם קטעים על חיי היהודים לפנים. אספנו כמאתיים תמונות.

כך השקענו עבודה רבה, אך הענין לא יצא מכלל איסוף חומר, ולהוצאת הספר לא יכולנו לגשת. היו זמנים שגם בלב הקרובים לענין נתערערה האמונה בהופעת הספר, עד שנמצא לו גואל, מר חיים ברלס, איש בריסק־דליטא, מראשי „האנציקלופדיה של גלויות". ולוועד „ארגון יוצאי בריסק־דליטא" ובמיוחד לח"ח ב. קוסטרינסקי, א. שטריקמן ומ. ניימרק שפעלו בלב ונפש למען הוצאת הספר נאה להודות על מאמציהם. על הברכה יעמדו גם מר א. זמיר שסייע בידי באיסוף החומר, מר מ. צינוביץ שהמציא חומר על הרבנים, ואנשי ה„רליף" של בריסק־דליטא בניו־יורק, ובמיוחד החברים שהיו הרוח החיה ב„ועדת הספר", ה"ה גונצאר, פינקלשטיין, ואלסקי ועוד, שעזרו לבצע את המפעל ולהוציא ספר זכרון לעירנו רבת התהילה, התלאות והסבל.

שלוש תקופות בבריסק־דליטא*

מאת אברהם לוינסון

הידיעות הראשונות על היהודים בבריסק־דליטא מקורן במאה הי"ד, בראשית התנחלותם של היהודים על אדמת ליטא. מאז, במשך כל הדורות, נתייחד לעיר זו מעמד פוליטי וכלכלי חשוב בכל שלוש תקופות קיומה של הקהילה, שנבדלו זו מזו גם בגילגולי שמות העיר.

אברהם לוינסון

תקופת „בריסק־דליטא" תחילתה עם יסוד הישוב היהודי, שהתקיים בזכות פריבילגיות של מלכים ורוזנים. בה שגשגו החיים היהודיים במסחר ובתרבות, מתוך חיכוכים עם האצולה והכמורה, שגרמו לעלילות־דם ורדיפות. באותם הימים גדלה העיר ועמדה בראש קהילות ישראל בליטא. היא הוציאה מתוכה אנשי־שם, רבנים וגאונים. נבנו בה בתי־כנסת וישיבות, שנהרו אליהן תלמידים שוחרי־תורה מכל הארצות.

זהרה הפוליטי והכלכלי של בריסק היהודית גדל שבעתיים בתקופת „ועד ארבע הארצות". בתקופה ההיא התגעשה סערת־דמים ונערכו פרעות ביהדות ליטא ואוקראינה. בעשר שנות השואה הושמדה כמעט כל קהילת בריסק־דליטא, ורק מעטים נמלטו על נפשם לערי המערב. כעבור הזעם התאוששה בריסק־דליטא לאט־לאט מחורבנה, אך המשטמה העזה של העירונים והשיסוי והעלילות של הכמורה הקתולית והפרובוסלאבית גם יחד, אילצו שוב את היהודים לבקש להם מחסה בפריביליגיות של מלכים, שהגנו עליהם כדי לשמור על מקור זה של מסים וארנוניות שבתחום שלטונם.

משבטלה האוטונומיה היהודית ירדה בריסק־דליטא ממעלתה, אך לא חדלה מהיות „עיר תהילה", וככל שגברה מצוקתה הפוליטית והכלכלית כן התבצרה יותר בחומותיה הרוחניות, והעמידה דורות של רבנים וגאונים שהשפיעו על היהדות במדינה כולה.

אחרי החלוקה השניה של פולין ב־1796 נפלה העיר ברשות רוסיה, ובריסק־דליטא מופיעה בגילגול חדש: ברסט ליטובסק, ונכונו לה צרות ויסורים בנוסח חדש, נוסח רוסיה. העיר הועתקה ממקומה וניתכו עליה גזירות. אחד הפגעים הקשים ביותר שפקדו את העיר בכל התקופות היו השרפות. שום עיר לא זוקקה כל כך באש־יסורים וביסורי־אש כעיר הזאת. במשך מאה שנה פקדו את העיר ארבע שרפות (ב־1802, 1825, 1895, 1901) שהמיטו עליה חורבן והרס. בכל זאת התעודדה העיר מכל אסונותיה וחידשה את נעוריה. מצבה הגיאוגרפי המרכזי כצומת־דרכים בין וארשה למוסקבה וקיוב; מושבה על שני נהרות, בוג ומוכביץ, בנין המבצר וצרכיו הכלכליים — גרמו לגידול האוכלוסיה, ויד היהודים גברה במסחר ובתעשיה, בתחבורה ובאספקה הצבאית, ורבו גם ניצנוצי תרבות חדשה בחיי העיר. מתחת לשריון הקרח של הקונספירציה פיכו זרמי מחשבה רדיקלית. חיבת־ציון וראשית התנועה הציונית — שתיהן מצאו הד בבריסק. (בתרמ"ב נזדמן ר' שמואל מוהליבר, בעברו דרך וארשה, עם ר' יוסף בר סולובייצ'יק והר' אליהו חיים מייזל.)

בריסק לא נצטמצמה בד' אמותיה. רבים מבניה נדדו לערים אחרות ולארצות שונות, והשתתפו איש כמידת יכולתו בבנין התרבות העברית והיהודית. בני בריסק נודעים הם: אריה ליב פיינשטיין, מחבר המונוגרפיה „עיר תהילה", שעד היום לא פג ערכה המדעי, ועודנה המונוגרפיה היחידה על בריסק (מלבד שתי המונוגרפיות הצנומות של ד"ר א.

---

* מאמר זה היה מיועד למדור „בריסק־דליטא לדורותיה", אולם מפאת מחלתו של המחבר נתאחר, והוא מסיים את הספר.

טנצר, הרב הצבאי של מחנה־בוג הגרמני במלחמת העולם הראשונה, וחוברתו של אברהם קפלן „על חורבן בריסק" במלחמת העולם הראשונה) ; שניים ממיסדי „ביל"ו" בחרקוב, האחים משה וסמואל מינץ, שעלו לארץ־ישראל ועבדו בה ; הסופר ד"ר בנימין שרשבסקי, מחלוצי הישוב העברי בארץ ישראל, שקנה לו שם בספריו „כוחות הטבע" ו„שישה סדרי מדע" ; רבה ומטיפה של לודז', עסקן החינוך התיכוני הלאומי, אחד מבוני המכון למדעי היהדות בוארשה, הסינטור ד"ר מרכוס ברוידה ; מנהיג ה„בונד" בפולין, ביינוש מיכאלוביץ־איזביצקי ; ההיסטוריון וחוקר הספרות הרבנית, המרצה באוניברסיטה העברית בירושלים, פרופ. יעקב נחום אפשטיין ; המשורר והמספר היהודי המפורסם שחי באמריקה מנחם בארײשא — מחבר „זנוול רימר" והפואימה „דער גײער" ; הסופר בנימין חיים רייז, מחבר „המעשיות הסיביריות", „זכרונות של נע ונד" ; השחקן מישא אפלבוים ורבים אחרים.

כזו היתה בריסק־דליטא בנוסח הרוסי — עיר שופעת־זוהר ומשופעת ביסורים, עיר עמלה, סובלת, בוערת באש של שריפות ואינה אוכלת.

לאחר מלחמת העולם הראשונה הגיעה העיר לשלבה ההיסטורי השלישי: „בריסק ע/נ בוג" — Brzesć nad Bugiem. שוב מתעוררת היהדות הבריסקאית מעפר חורבנה. ותיקי האזרחים היהודים חוזרים לעירם, אולם מופיעות גם פנים חדשות. מתחילה עבודת־הנמלים של שיקום ובנין חרבות. מקום מרכזי במפעל עזרה זה תופס ה„ג'וינט", המקים שכונה מיוחדת על שמו של ורבורג, דואג ליתומים, לבריאות, למלאכה היהודית. קו לקו נרקמת והולכת ציבוריות יהודית מחודשת, בעלת הכרה וקוממיות לאומית. ואולם עד מהרה מתברר, שפולין החדשה לא למדה כלום משיעבודה ההיסטורי, ושפולין הרפובליקנית היא בעצם המשכה של פולין המלכותית. בפולין זו לא היה מקום לפריבילגיות, בה לא נרקמו שוב אגדות על פה—לן—יה, על אסתר'קה, או על המלך בן יומו שאול ואהל. במקום חלום האגדות באה מציאות פוליטית, כלכלית ורוחנית קשה, מדכאה, מעליבה. אחרי תקופה קצרה של ליברליות באה תקופת ההתעוררות של פולין צבאית, תוקפנית, לאומנית... כבכל ערי־הספר התחילה הממשלה בטשטוש עקבות הרוסים, גם בבריסק נהרסו מרפסות וגזוזטראות לפני הבתים וכדומה. ואחר כך באה הפולוניזציה של הנשמה, של התרבות, של הכלכלה, פולוניזציה גלויה וגסה. הפוליטיקה הלאומנית הושלטה בתקיפות בוויבודסטבו, בסטרוסטבו, בעיריה, במבצר, בבית־הספר. זו היתה פוליטיקה של הגברת היסוד הפולני, של הכבדת עול־המסים על האוכלוסיה היהודית, של הלעזת הגימנסיות העבריות, של הרחקת הפקידים היהודים, של דחיקת רגלי היהודים מקיבולות ממשלתיות, של התבדלות מהיהודים על־ידי הקמת שכונות פולניות מודרניות.

חוץ מיחידים היתה בריסק על כל סוחריה וחנווניה, אומניה, פקידיה ופועליה, עיר עניה ומדולדלת, שמצאה את פרנסתה בדוחק, בנפתולי־קיום קשים. על כך יכולים היו לספר נציגי־היהודים בעיריה ; משהו על כך יכולים היו לספר הבנקאים הציונים (אילו היו פה עמנו) ; וכן הכתלים בחדרו של סגן ראש־העיר. עם עליית מפלגת „הסנציה" לשלטון כבר נבצר מהם להגן על זכויות היהודים בעיריה, שהיתה כולה אכולת אנטישמיות.

אולם „בריסק ע/נ בוג" היתה גם „בריסק־דליטא". בריסק היהודית על כל מפלגותיה הלאומיות — הציונים, המזרחי, פועלי־ציון על שני אגפיהם, ההתאחדות, וגם ה„בונד" — ידעו לשמור על רדיקליות פוליטית ועל נאמנות לטהרת המלחמה הרעיונית. ההסתדרות הציונית על כל זרמיה היתה השאור שבעיסה הציבורית. היא היתה שלטת בעיר לא רק בכוחה המספרי, אלא גם בהשפעתה, ביזמתה הציבורית, בעליונותה הרעיונית והמוסרית. בידה נמצאו מפתחות הכלכלה — הבנקים היהודיים. היא השפיעה — לא מעט על הפוליטיקה הקומונלית, והכריעה בבחירת סגני ראשי־עיריה, כל זמן שהבחירה היתה חפשית. ברשותה נמצאה כל רשת החינוך העברי הלאומי, ובראשה — הגימנסיה העברית, הראשונה שקיבלה זכויות ממשלתיות. בחוג השפעתה נמצאו בית־הספר המקצועי של „אורט", הפנימיה לילדים ובית־היתומים, בית החולים, הספריה הגדולה „תל־חי", מסביבה צצו ורבו הסתדרויות־נוער, נקודת הכשרה חלוצית, וכו'.

בשנים האחרונות ראינו כי השמים מתקדרים מעל לראשינו. חשרת עננים כיסתה את האופק. לא ידענו בדיוק מה צפוי לנו ופחות מכל תיארנו לעצמנו את הסוף האכזרי. אולם היתה לנו הרגשה ברורה, כי אנו הולכים מדחי אל דחי, כי אנו מתגלגלים במדרון. בפרעות הדמים בבריסק, ב־1937, נפערה לפנינו תהום חולשתנו בפולין.

עד שבא היום המר והנמהר, עד שבאה השריפה האחרונה, שבה נשרפה היהדות עצמה, נעקדה על מזבח הטומאה האנושית. הונף הגרזן על יהדות פולין מפוארת. עלה הכורת על תרבות בת אלף שנים. אין נחמה.

מפתח השמות

א

אביגדור המלשין 98
אברהם בן בנימין ר׳ 35, 53, 54, 153.
אברהם בה״ק מרדכי אהרון ר׳ 51, 54, 57, 58
אברהם מלמד ר׳ 215
אדוינסקה סטלה 529
אדוינסקי, עו״ד 462, 523
אהרוני 374
אהרון העיוור 26
אהרון בן יעקב, בריסק 68
אהרון מקרלין ר׳ 97
אהרון ב״ר משה 47
אהרון בן משה הגדול 224
אהרון בן פסח 63
אהריקו ראובן 165
אורבך יעקב 481
אוליביצקי דוד 418
אוליניק הרשל 110
אונטרמן איסר יהודה, הרב 164
אופנהיים דוד ר׳ 36, 153
אורחוב יחזקאל 313, 620
אורחוב מיכאל 313
אורחוב צבי הירש ר׳ 129
אורחוב ש. ד״ר 200, 396
אורנשטיין זליג 407
אורנשטיין צבי הירש ר׳ 36, 37, 39, 79, 164, 338
אטלס אליעזר 188
אייבשיץ יונתן ר׳ 101
איגר עקיבא ר׳ 149, 215
איידול, מהנדס 456
איזביצר חייב לייב 313, 360, 363, 375, 379, 380
איזביצר שמעון 313, 367, 399, 618
איזרעאל חוה 592
איטלמן זאב 593
אייזנברג יעקב 383
איזנברג נתן 442
אייזנבוים גיניה 519
אייזן יהודה ליב ר׳ 313
אילן מ. צ. 213
אייסן א. ד״ר 216, 293
איינשטיין אלברט, פרופ׳ 215, 257, 259, 262, 263, 264, 265, 629
איילנבורג יהודה 30, 49, 54
איסר רב ש״ץ 184, 186, 187, 213
איסרליש יוסף 30
איסרליש משה ר׳ (רמ״א) 28
אליהו הירש ר׳ 173
אליהו מוילנה ר׳ (הגר״א) 97, 98, 101, 164, 265
אליהו ר׳ עגלון 184
אלימלך רבי בן ישראל 225
אליעזר ב״ר חיים 47
אלכסנדר, נסיך ליטה 24, 26
אלמוג יהודה 419
אלעזר בן אלעזר 63
אלעזר בן ישעיהו 62
אלקון נח 375
אלתר ר׳ 111
אסף מ. 373
אפטוביצר פרופ׳ 266
אפלבוים מישא 633
אפשטיין אריה לייב ר׳ 264
אפשטיין חיים 265
אפשטיין יעקב נחום פרופ׳ 264, 265, 266, 267, 268, 633 ;
אפשטיין ליזה 529
אקרופלאנסקי שמעון 399
אריה יהודה ליב ר׳ 35, 36
ארליך אליהו 313
ארליך ארנולד 293
ארליך יעקב 313
ארנולד י. א. 287
ארקאדר יהודה 175
אש שלום 239, 363, 578
אשטיין שמואל 343
אשכנזי אשר 314, 388, 389, 390, 447
אשכנזי גרשון משה 343, 624
אשכנזי, הרבי מביאלי 197, 198
אשכנזי מאיר ברזולס 622
אשכנזי שמואל 314
אשר מקרלין ר׳ 104

ב

באס בריל 110
באראן בצלאל 343
בארלאס, סוחר 115, 122
בגין א. ד״ר 344, 375
בגין דוד 410
בגין זאב דב 110, 304, 307, 308, 342, 343, 357, 366, 372, 379, 385, 403, 435, 444, 448, 563.
בגין מנחם 185, 366, 407, 409
בגין משה אליעזר 343
בגין רחל 403
בוביל שמש 110
בובר מרטין 260
בוזנר 198
בוחרסקי אלתר 132
בוכמיל, ד״ר 385, 386
בולסלב, המלך 22
בולקובשטיין שרה 384, 399
בומכל יודל 343
בומכל ירוחם 343
בועז משה 226
בורוכין יצחק 404
בורשטמאכר רוזה 497, 498
בורשטנמאכר חיים 495
בוריישא מנחם 162, 217, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 296, 633
בוריישא סאלה 241, 242, 243
בורשטיין צבי חיים 129, 133
בושמיץ 368
בז׳ז׳ינסקי טדיאוש, מהנדס 471, 481, 483, 508
ביאליק ח. נ. 266, 286
ביאלקין טייבלה 539
ביאלקין משה 539
ביאלרוס משה 408
ביגון אריה ד״ר 314, 442, 443, 477, 502.
ביחובסקי שניאור זלמן, ד״ר 113, 315
ביילה רחל 177, 178, 179, 180
ביילין הירש ר׳ 165
ביילים 146
ביסקוביץ ברוך 302
בורמאן מנחם 130
בירך מק״ק בריסק 47, 54
בירשטיין הירש חיים 114, 117, 315
בישקוביץ אהרון 226
בישקובייץ יעקב 110, 223, 224
בישקוביץ משה ברוך 223, 448
בלוך דודקה 529
בלוך, ד״ר 199, 200
בלייוויס אברהם יצחק 96, 110, 341, 342, 563
בן יהודה אליעזר 285, 291
בנימין ר׳, סוחר 224
בן־ענת משה אליעזר (ברייננהנדלר) 311
בנקהלטר פישל 409
ברגר 437, 349
ברנבלום יצחק 130, 131
בקר אשר ר׳ 226
בקר יעקב 226
בר אברהם 211
ברברמן זליג 363
ברברמן דורה 530
ברוך הירש, הנפח, ר׳ 112, 170, 171
ברוך הירש, עגלון 184
ברוך מארץ יוון ר׳ 266
ברוך קרלינר 106
בראנזיל יצחק 343
בריינדל צינא 129
ברייננהנדלר ברוך 343, 375
ברלין יוסף אליעזר 122, 132, 315
ברלין מאיר ר׳ 359
ברלין נחמן 446
ברלין נפתלי צבי יהודה ר׳ 195,339
ברוכין יצחק 110
ברזובסקי מיכאל 315, 365, 393
ברלס דוב 316
ברלס זלמן 316
ברלס חיים 597, 630
ברלס לייב 316
ברלס מרדכי 316
ברלס משה יוסף 315, 343
ברלס צבי הירש 337, 338
ברלס שיינה 315
ברנבוים ברל 441
ברנבוים הרשל 479

ברנזל זאב 447
ברנזל יצחק 315
ברקין אברהם 107
ברקין יעקב 499, 502
ברקס מוניה 531
ברקס עמנואל 405, 445

ג

גאידן משה 539
גאלינסקי, נסיך ליטה 25
גאם סרוליק 480, 481, 485
גרבש החזן 110
גבירצמן איסר 95, 110, 316, 343
גבירצמן ברוך 343
גבירצמן ישראל אברהם 569
גבירצמן ליפשה 129, 351
גבירצמן מנדיל 316
גבירצמן משה פסח 351
גבירצמן צבי (הרשל) 316, 343
גברינובסקי נחום 316
גברינובסקי ר. ב. 267
גדולי בריסק דליטא — רשימת ספרים 153
גובקין י. 209, 365, 380
גוטמן משה ר' 316
גוטליב, ד"ר 367, 591
גוטנטג משה 383
גוטשכטר, הרב 152
גולבסקי משה ראובן ר' 409
גולד הרמן 293
גולדברג אברהם 193, 273, 274, 275, 276, 630
גולדברג דוד 418
גולדברג י. ל. 320
גולדברג, מורה 217
גולדברג מיכאל 408
גולדמן, דפוס 121
גולדמן יוסף 593
גולדפרב אליעזר 317, 380
גולדפרב מנס 441
גולדרינג נתן 317, 379
גולדשטיין מאיר 132
גולדשטיין שלמה 327, 407, 408, 409, 471, 485
גולובוביץ שמחה 418, 523
גולודץ ליזה 317, 383
גורביץ דוד 107
גורדין פרץ 129
גיטלמן דוד 318, 399, 618
גיטלמן סימה 399
גיילר יוסף, ד"ר 318, 375
גילברט שלמה 239
גינגולד, גב' 597
גינצבורג בנימין ר' 33
גינצבורג חנה 517
גינצבורג י. לוס אנג'לוס 560
גינצבורג לואיס מ. 293
גינצבורג מרדכי, ר' 35, 36, 58
גלובינסקי נחמן עו"ד 385
גלוזמן אברהם 442, 485, 486
גלוזמן ברל 497
גלוזמן הרשל 477, 486
גלוזמן פייבל 536
גלוזמן צביה 384
גלמן חיים 404
גלמן שמואל 368
גלנברג יצחק 344
גלרשטיין יעקב 441, 447
גם יוסף 599
גנדז ד"ר 444
גנדלר יצחק 318, 370, 371, 437
גפן יעקב 534
גציל אליקום 181, 335
גציל יעקב 600
גרודזיסקי א. עו"ד 221, 396
גרומר יעקב ד"ר 257, 259, 260, 262, 263, 264, 328, 630
גרוסבוים שמואל 531
גרוסלייט אברהם יצחק 337
גרוסלייט יצחק אייזיק 318
גרוסלייט מרדכי דוד (אלתר) 132, 180, 181, 318, 343, 375, 379
גרוסלייט שיינה רבקה 318
גרושבסקי אליעזר 593
גרושקביץ נתן 370, 371
גריגוריב פיוטר 591
גרייצר דוב 600
גרינבוים יצחק 270, 308, 365, 373, 398, 630
גרינדברג אביגדור 408
גרינדברג זליג 389
גרינדברג יעקב, ד"ר 287, 288
גרינדברג שלמה, מהנדס 436, 440, 441, 444
גרינדברג שפסל 287, 369
גרינה רש"ס 187, 188
גרישבסקי נח 226
גרנרייך יונה 95
גרשון חנוך ר' 190
גרשון ר', שמש 58, 110
גרשטיין חיים, ד"ר 389, 530

ד

דנובסקי 436
דוב, השמש 182
דובינבאום גרשון 343
דוד אב"ד בריסק 50, 54
דוד בן אהרון 68
דוד ליב בן משה הגדול 224
דוד בן שמואל, בריסק 55, 58
דוידוב 212
דודסון ל. 152
דומטשבסקי 343
דונצול משה 384
דזינצל ר' שמואל מ"ס 323, 383
דויטש 435
דויטשמן ניסן 418
דיין איצלי ר' 331, 332, 333, 334
דימברג ברל 418
דינרד אפרים 294
דיסקין יהושע ליב, ר' 36, 37, 132, 135, 138, 140, 182, 285, 339
דיסקין שרה 138
דראכלא מאיר הירש 293, 369
דרוקר דוד 28
דרפקין צילה 289

ה

הפטיג ו. 129
הורביץ ד"ר 301
הורביץ ישעיה 373
הורודישץ ליאון 117, 132, 133, 134, 281, 317, 378, 445, 446, 448, 613, 779.
הופמן גדליה 363
הופמן 434
הורנפלד גרשון שמעון 294
החייס שלמה 411, 414
היילפרין 122, 130
היילפרין יצחק 294
היילפרין נחמן ר', אב"ד 36
היינך ר' 379, 166
הירש מזיוטוב 105
הירש בן פאניל 67
הלטר מאיר יחיאל 101
הלסטר יוסף 405
הלפרן אסתר 363
הלפרן גרשון 417
הלפרן ירמיהו 407
הלפרין לייב וקופל 615, 616, 618
הלפרין פ. 193
הלפרין שלום 362, 555
הלפרין שמואל יוסף ר' 360, 387, 388, 389, 390
הלר שמואל ב"ר יו"ט ליפמן 58
המבורג פייבל 405
המר שמואל 446
הנובר נתן נטע 31, 51, 105
הלר יו"ט ליפמן ר' 51, 54
הרץ נפתלי ר' 35
הפט שבתי (שפסל) 318
הפטמן יוסף 336, 418
הר־זהב צבי (גולדברג) 291, 294, 359
הרכבי אסתרקה־מינץ 175, 176
הרכבי גיטל 129
הרצל ד"ר 185, 213, 385
הרש בר (בר הירש) 333, 334

ו

ואבניק 437, 438, 439, 440
ואהל אברשקי ר' 30, 35
ואהל דבורה אשת שאול 29, 74
ואהל מאיר ר' 45, 35
ואהל שאול 29, 30, 77, 78
ואהל שמואל 37
ואטשטיין, מורה 222
ואכטשטיין ברנרד ד"ר 266
וואלאוועלסקי, מורה 132
ואנגרוב סמיון 294
ואנגרוב פאולינה 294
ואפניארסקי 435, 442
וולמוביצקי מנדל 490
וולסקי חיים זלמן 319, 447

וולינץ א. 582
וולפסון דוד 387
וולפסון צבי (הרי) 294, 448
וורמסר 278
וויגדורוביץ בנימין 96, 132, 133, 318
ויטולד הנסיך 21, 22, 23, 25,
ווילי ארטור 291
וילנר ברוניסלב, ד"ר 88, 89, 310, 319, 343, 369, 370, 371
ווינר חיים 482
ויין גרשון 319
וויינברג אברהם ר' 103, 104
ווינאגראדוב 122
וויינגרטן מרים 593
וויינטרוב שלמה 106
וינולץ יעקב מאיר 200
ווינט שמאי 162
ויניקוב אהרון 319
ויניקוב לוי יצחק 88, 95, 96, 303, 305, 307,, 319, 350, 360, 363, 366, 374, 379, 380, 384, 397, 435, 447, 468, 567, 595, 630
ויניקוב פניה 385
ווינשטין 436
וינשטיין מורה 81
ויינשטיין יעקב מאיר 319
ווייסברג א. מ. 239
ווייסברג י. מ. 296
ווייציצקי 458
ווינצבלום משה אהרון 162
וישליצקי 373
וישניוביציקי מיכאל 33
ולאדק 411
ולדיסלב הרביעי 31
וונדיקס ד"ר 392
„ועד הארצות" 53, 54, 55, 56, 57, 58
"ועד הפועל בונדאי בבריסק" 555
„ועד הפועל של ועד הסיוע ב־1921" 563
„ועד העזרה לפליטים בבריסק ב־1917" 558
„ועד ציוני" 377
וורבורג פליקס 287, 579
ורהפטיג א. 529
ורטהיים 392

ז

זאלקינד יהודה ליב 132
זאלקינד חוה 129
ז'בוטינסקי זאב 366, 405
זבלוד ד. 89, 374
זבלוד מטס 319, 434, 435, 436, 437, 440, 442, 444, 593
זבלוד משה 403, 404
זבלוד ראובן 408
זוננברג ברוך 314
זוננשיין, אכסניה 242
זונשיין יעקב 408
זוסמן דוד 371, 374, 385, 388, 389, 390, 446, 582, 618
זופוביץ מנחם 109, 110
זיגמן ברל 405
זילברברג 434
זיידל משה, ד"ר 266
זיידנצוויג, מורה 219
זיכלינסקי רייזל 289
זילבר חיים 410
זילברשטיין, ד"ר 530
זילברשטראם אליהו־פרץ 320
זיסמן אברהם משה 320
זיסמן אשר 320, 539, 595
זיסמן דוד 320
זיסמן משה 343
זלודקובסקי נח 107
זליגזון, ד"ר 344, 490, 529, 530
זליקסון, מורה 220
זליקסון פניה 408
זלמן בן שמואל 63, 64
זלמן שמש 57, 110
זלצמן ראובן 412, 571, 572, 592
זרצקי זרח 307, 355, 363, 371, 380, 385, 442

ח

חאני א. 434, 435, 436, 437, 442, 444, 582
חאץ חיים 320, 529
חאסי יוסלה 226
חארי משה שלום 320, 445
חבינובסקי יהודה (ר' יודל) 320, 383
חודקייביץ־קישצין 62
חוולסון, פרופ' 146, 196
חוקר יצחק 407
„חזון איש" 165
חזן אלתר 379
חזן גדליהו 320, 379
חזן דוב 389
חזן יעקב 379
חזן שמאי 592
חייט יוסף 531
חיים מוולוז'ין ר' 139, 265, 388
חיים שמחה ר' 197
חיניץ נחום 355, 359, 363, 365, 393, 597
חורטיוק יצחק בן אהרון 68
חלפן מיכאל 335
חמלניציקי בוגדן 31, 112
חנה'לה זלמנ'ס 176, 177
חסדא יוסף 132
חרי אשר ר' 214
חרן ברל 383, 408
חרלש ברטה 408, 4662

ט

טאפאל 435, 436
טהון יהושע ד"ר 375
טוחצבסקי 249, 250
טויבנשלג חיים 399
טופול נחמן 320
טוקר יצחק 380
טור־שלום דוד 605
טייטלבוים דורה 295
טייטץ משה 239
טיקטינסקי חיים לייב ר' 265
טיקטינסקי יוסף 108
טישפר נתן 165
טכוזשניצקי אנדזשיי 68
טמקין 133
טנבצקי חיים 360, 385
טנור מאיר 110
טננבוים אביגדור 407
טננבוים בוזה 524
טננבוים דבורה 384
טננבוים זלמן 96, 321
טננבוים יחזקאל 447
טננבוים מאיר 536
טעביל מבריסק 52, 54
טעפער 435
טרובוביץ יצחק 385
טרוטביץ איבן 66
טשארני, הרב 321
טשעטניק ש. 108
טשרקס ר. 555

י

יאנקובסקי קרישטוף 65
יאצקאן 269, 271, 272
יארבלום 272
יהושע ב"ר יוסף ר' 35, 57, 153
יהושע'לי רבי 216
יואל ב"ר אליעזר סגל 47, 54, 57
יודא (יהודה) בן ברוך הלוי 52, 54
יודא, ד"ר 210
יהונתן ר' 226
יוזפוביטש אברהם 24
יוזפוביטש מיכאל 24, 25, 26, 27, 35
יונגרמן חיים 367
יונה'לה הצהוב 175
יונגרמן ישה 367, 368
יוסי העגלון 244, 245, 248
יוסל מלמד 215
יוסף ב"ר אליעזר סגל 55
יוסף בן יעקב מבריסק 64
יוסף בן משה אב"ד 35
יוסקה הבורסקאי 248
יוסקה רופא 63, 68
יוקל בצלאל 132
יסינובסקי ד"ר 277
יעבץ יעקב ר' 266
יעלין דוד 122, 285
יעקב בן אליעזר 62
יעקב ב"ר אפרים נפתלי ר' 35, 57
יעקב הקברן 483
יעקב מבריסק ר' 101, 155
יעקב בן שמואל 67
יעקבסון ויקטור 282
יערי מאיר 405
יפה דובה 179, 181, 629
יפה ישראל, ד"ר 321, 343, 489, 490, 529, 531
יפה מרדכי ר' 28, 166, 214, 366, 417, 418
יפה צבי הירש ר' 166, 181, 186, 214
יצחק אלחנן ר' 215
יצחק הנגר 110

יצחק בן ישראל 67
יצחק בן מנדל 64
יצחק מוולוז׳ין ר׳ 139
יצקוביץ מרק (מרדכי בן יצחק) 62
ירוזלימסקי יצחק 321
ירוחם ר׳ 184
ירוחם הקטן 108
ירחי (פישצלסקי) בנימין 605
ישראל רבי 104, 223, 224, 225
ישראל מקוזיניץ ר׳ 106
ישראל סגל 55, 58

כ

כגן י. ד״ר 96, 437, 440, 529, 530, 565
כהן בנדט 299
כהן דוד 299
כהן חיים ר׳ 197, 199, 200, 299, 300, 302
כהן ישראל איסר 295
כהנא, הרב 152
כהנא יעקב ר׳ 35
כלבו יהושע יוסף 295
כץ יהושע 109, 110
כץ ליב 441
כץ אליעזר 592, 593
כרטמן, מהנדס 444

ל

לב משה 380, 592
לב שיינה 592, 593
לבנה זאב 356
לבנסבוים 238
לובטקין משה 311, 361
לובושעווסקי 435
לובלסקי קדיש 321, 384
לוטנברג מרדכי 408
לוטבק זלמן (זיגמונד) 322, 355, 356, 360, 363, 364, 375, 397, 468
לוי יעקב 403
לוי יצחק ר׳ 97, 98, 99, 100
לויטה ליאון 365
לויטס 375
לוין ב. מ. ד״ר 266
לוין יוסף 403
לוין משה 402
לווינטאל י. ד״ר 217, 218
לוינסון אברהם 89, 310, 343, 366, 373, 384
לוינסון פניה 383
לומונוסוף מניה 532
לומסבסקי טעווע 537
לומזובסקי צבי 321, 375, 384, 392, 447, 533
לונדון שכנא 343, 375
לוסטיגמן אלתר 399
לוצקי אהרן 96, 385, 595, 618
לוריא 113
לוריא יהיאל ר׳ 23, 35
לוריא צבי 406
לוריא שלמה (מהרשל) 23, 27, 28, 105, 264
ליב ר׳ אב״ד בריסק 28, 50, 54, 153
ליבוביץ ברוך בר 320
ליבונטין מוסיי 281, 282
ליבונטין זלמן דוד 282
ליבראן לייב, סוחר 122, 537
ליברוביץ ד״ר 529, 531
ליבשיץ ברוך מרדכי 187, 213
ליבשיץ יעקב זלמן ר׳ 168, 184, 187, 213, 359
ליבשיץ יעקב ר׳ 188
לידער 435
ליווא יהודה בר׳ עובדיה ר׳ 35
ליזרוביץ יוסף 322
ליזרוביץ משה 111, 182, 322, 366
ליזרס ישעיהו 35, 57
ליזרס משה 35
לייבי המנקר 248
לייוויק 243
ליטווינסקי 383
ליטווינסקי ישראל 322, 384
ליטווינאנקה מארינה יאנאווא 70
ליימינג גנרל 81, 96
לייפסקר מיכאל 283
ליכט מאיר 316
ליכטיקר דוד 441
ליכטנברג, קבלן 466
ליכטנשטיין שלמה 96
לימה משה ר׳ 26, 32, 35, 58
לוסטובסקי, גנרל 250
ליפא ר׳ 130
ליפובסקי יצחק (צבי) 281, 282
ליפובסקי מנחם מנדיל 281
ליפובסקי שמאי ר׳ 281
ליפניצקי 64
ליפשיץ ביניש ר׳ 35, 50, 54
ליפשיץ יעקב זלמן ר׳ 166
ליפשיץ ישראל ר׳ 275
ליפשיץ משה ר׳ אב״ד 35, 153
ליפשיץ נטע 188
ליקר נתן 520
לנדוי אדלה 594
לנדוי לייב הרב 128
לנדוי לייביש 343
לנדוי מאיר 403
לנדוי משה 408
לנדוי נהמן ד״ר 322, 444, 447, 462, 485, 529, 530, 533.
לנדוי פרופ. 259
לנדוי שמואל 621
לעוו 435, 436, 438
לצרוס פרופ. 295
לרמן, מורה 364
לרנר בת שבע 384
לרנר לייב 343
לשנר ישראל ד״ר 408

מ

מאיעס אחים 342
מאיר יונה ר׳ 182
מאיר, מוביל־מים 209, 210
מאיר מלובלין ר׳ (מהר״ם) 153
מאיר שמחה הכהן מדווינסק ר׳ 260
מאיר׳קה מביליסטוק 226
מאירוביץ יוסף 592, 593, 594
מאלין ה. 367
מאנטופיל פנחס מיכאל 180
מאנקר 435
מאסטבוים יחיאל (היוטורי) 323, 343
מאפו אברהם 279
מהר״ב מפדוא 28
מולודובסקה קאדיה 289, 401
מוליש יצחק 110
מולר לייזר 323
מולר שמואל 367
מולר סרולקה 414
מוסטובונסקה גב׳ 489
מוקאסיי 435
מוקדוני ד״ר 240, 242
מורגנשטרן יעקב 295
מושצינסקי 368
מטצקי אהרן 323, 441, 445
מושקט א. 378
מושקטבליט שושנה 406
מייזילס אליהו חיים ר׳ 182
מיכלוויץ ביניש 296, 411, 633
מיכלזון, מנסרה 468, 470
מילנר ד״ר 442
מילר הײנריך דוד 266
מילר פניה 408
מינביצקי בצלאל (צלקה) 323, 399, 618
מינביצקי הדס 323
מינץ אברהם צבי 132
מינץ גרשון 377
מינץ מיכאל (מייקל) 295
מינץ משה יצחק 295, 377
מינצברג 88
מינקוביץ נח 418
מינקובסקי 260, 385
מיכליס אסתר 537
מיכליס יוסף 418, 423
מלין חנא 407
מלניצקי משה 404
מלניק יהושע 418
מנדלבוט לייזר 196, 302, 303
מנדלסון פליכס פון 264
מנחובסקי מ. 360, 374, 375, 399, 618
מנחם מנדל בר׳ בנימין 36, 58
מנחם מנדל הלוי 52
מנס משה 343
מנס בן ציון 389
מנשה שלום 331, 332
מס גדליהו 343
מס ליב 343
מס שמואל 343
מסטבוים יואל 239
מסליאנסקי צ. ה. 194
מענסאוויץ עו״ד 439
מערימקה ר׳ 233
מציק מאיר 446
מצקביץ, מהנדס 457, 462

מרגוליס הירש יודל 555
מרגוליס, אלמנה 464
מרגולין אנה 289, 290, 291
מרדכי בייניש 110
מרדכי אב״ד בריסק 56
מרדכי מלומזא 47, 54
מרדכי בן נחמן ר׳ 153
מרוויל שמואל 448
מריטש מ. 555
מרשל ג׳ימס 580
משה ר׳ (אב״ד קרקא) 28
משה הלבן 81
משה הגדול (צבע) 110, 224
משה הקובריני ר׳ 233
משה ב״ר זבולון אליעזר 49
משה בן טוביה 63
משה בן יוסקה 63
משה בן מאיר 67
משה מיכאל בר׳ פנחס אייסן 217
משה פסח בר׳ תנחום ר׳ 36

נ

נאגראדאוו 122
נאדעל 118, 133
נוביק סם, לוס אנג׳לוס 560
נאביק פסח 296, 412, 5663, 571, 592
נומברג 239
נח ר׳, צבע 226
נחמן ב״ר שלמה כץ 36, 57
נטע מאוסטרא ר׳ 58
ניי ישראל 375
ניימן חזן 108
ניימן קלמן 389
ניימן, שיקגו 597
ניימארק בן־ציון 117, 122, 132, 197, 281, 303, 304, 328, 349, 350, 360, 363, 378, 379, 384, 385, 386, 388, 448, 613
ניימרק דוד 606
ניימארק זיסקינד 323, 343, 404, 446
ניימרק מרדכי 403, 405, 591, 592, 593, 630
ניימרק נחמן ר׳ 130
נימצוביץ חנא 343
ניסן בן יעקב 64
ניסנבוים זרח 324
ניסנהולץ 491, 492
ניקוליי הראשון, קיסר 71, 77, 118, 179
ניקוליי השני 80, 146
ניקלעווסקי, סוחר 122
נירנברג לייב 316, 343
נפתל׳קי 244

ס

סאווניק 435, 593
סאטיר יוסף 324
סאפייחה מיקוליי 63
סאפיחה פבל 67
סבירנובסקי י. 392
סבשיצקי שמעון 324, 343, 375
סוויזשער הערש 343
סולוביצ׳יק אברהם ברוך 143
סולוביצ׳יק זאב ר׳ 38, 96, 109, 152, 216, 534, 537, 563
סולוביצ׳יק חיים ר׳ 36, 38, 108, 140, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 164, 180, 181, 182, 191, 195, 196, 197, 198, 215, 217, 219, 220, 259, 260, 317, 339, 340, 342, 359, 388, 477, 613, 619, 620
סולוביצ׳יק יוסף דב בר ר׳ 36, 38, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 155, 182, 197, 262, 339, 340, 620
סולוביצ׳יק שמחה ר׳ 103
סולומון מכס 571
סולקס ישראל לייב 132
סולקס גניה 593, 594
סוסעל 435, 436
סוקולוב נחום 113
סוקולובסקי משה ר׳ 166, 180, 184, 215, 216, 359
סוקל יוסף 343
סטאל, סוחר 122
סטבסקי 234
סטיר ישראל 367, 368, 370
סיבוניק נחום 537
סיני אליהו 210, 211, 212
סיני לייב 536, 537
סיראפינוביץ יאן 54
סורדאצקי יענטע 239
סירוטה אייזיק 324
סירוטה יצחק 324, 343
סירוטה נתן 324
סירוטה שלמה 324
סירקין נחמן ר׳ 35, 54
סירקיס יואל ר׳ אב״ד 28, 35, 49, 54, 105, 153
סלונימסקי ח. ז. 127
סלושץ נ. 123
סנדלרזש אלישבע 380, 383
ספטיטור ישראל 418
ספקטור חיים מאיר 324
ספקטור יצחק אלחנן ר׳ 37
סקורבניק אברהם 316, 343, 375, 447, 490, 493, 597
סקורבניק יעקב 343
סרבר מישה 367, 404, 531
סרלין איטקה 325 (שילנד)
סרלין יהודה 408
סרנוקר ד. ד״ר 325, 344, 362, 478, 489

ע

עמדען יעקב ר׳ 35
עפשטיין אברהם ר׳ 35, 57

פ

פדוא אהרן 446
פדבה בנימין 110, 316, 446
פדווא וולף ר׳ 128, 131
פדוא יעקב מאיר ר׳ 30, 36, 37, 130, 153, 155, 214, 328, 338, 445
פדבה כ. 613
פדבה מרדכי 132, 325, 378, 385
פאטק עו״ד 413
פאליג, שמש 110
פאפה שבתיל 282
פדר דוד 537
פוגל בן־ציון 358, 606
פוגל יצחק 358
פודלישבסקי 270
פוזניאק וויליאם (זאב) 297
פוזננסקי ד״ר 152
פוז׳יז׳ינסקי אלתר 343
פוז׳יז׳ינסקי נח 326, 375
פוחצ׳בסקי אהרן 326
פוחצבסקי יודל 343
פוחצ׳בסקי מאיר 275, 343
פוחצ׳בסקי מיכל 168, 275, 277, 278, 279, 630
פוחצ׳בסקי נחמה 168, 279, 310
פוליאק יקותיאל 303, 316, 343
פוליצ׳יק שלמה 214, 359
פוליצ׳נסקי עו״ד 368
פומרנץ מיליה 408
פומרנץ שמואל 96, 110, 309, 310, 316, 343, 374, 389, 441, 446, 531, 533, 537, 563
פומרנצ׳יק יצחק 496, 498
פוצטר משה 200
פוקסמן י. ד״ר 344
פורמונוביץ ישראל 367, 592
פטרושקה שמואל 389
פטלורא 209
פטשניק ליזר 593
פייבילשטיין משה 130
פיגין אליעזר 343
פיטרובסקי סטניסלב 508
פייגין בצלאל 326, 384
פייגנבוים י. 375
פייגנברג רחל 239
פיין אליעזר 409
פיין דוד 408
פיין ליזה 408
פיין מרדכי 343, 447
פיינברג 133, 134
פיינברג ליובה 408
פיינגולד בובל 326
פיינזילבר דוד ר׳ 165
פיינשטיין אליעזר (ליפמן) 309
פיינשטיין אריה לייב 71, 78, 101, 122, 131, 155, 173, 174, 199, 283, 323, 338, 630
פיינשטיין גרשון 441
פיינשטיין יעקב 309, 310
פיינשטיין יונה צבי 310
פיינשטיין יעקב אשר 132
פיינשטיין מאיר מיכאל 283
פיירשטיין מאיר 325, 380, 385
פילסודסקי 88, 89, 274, 372
פיני אליהו 359
פינסקר ד״ר 277
פינקל חנה 326
פינקלשטיין אברהם 240

פינקלשטיין אברהם 240

פינקלשטיין חיים 402, 597
פינקלשטיין י. 200, 555, 571, 572
פינקלשטיין יעקב דב בר 131
פינקלשטיין מרדכי 131, 134
פינקלשטיין נח 121, 122, 221, 222, 240, 269, 270, 271, 272, 273, 281, 378, 630
פינקלשטיין נחמיה 271
פינקלשטיין שמואל 132
פיסצקי 383
פירר יעקב 325
פירר יהושע 325
פירר עזרא 325
פישצר־מאן חנה 402
פישר יצחק 112
פלדמן א. 555
פלדמן משה 474, 569
פלדשטיין מ. מהנדס 360, 444
פלהנדלר משה 383
פלזנשטיין דבורה 390
פלמן יוסף 326, 374
פנבריה צבי 374, 375
פסח בן שלמה, שוחט 63
פנחס מיכאל ר' 232
פנחס מאיר (פולוס מאיר) אשכנזי 197, 198, 199
פצולציץ משה 63
פרנק מנדל ר' 26, 35
פרוכטגרטן שמאי 403, 408
פרוסטיג משה 375
פרופס אהרן 366
פריבולסקי ד"ר 233
פרידמן אברהם 441
פרידמן בצלאל 296
פרידמן ברוך זלצר 182
פרידמן ל. 555
פרידמן־ילין נתן 409
פרידמן מאיר 403
פרידמן שלום מנשה 182, 217, 237, 238, 340
פריזאנט לייבל 585
פרילוצקי נח 240, 435
פרילוקר צבי הירש 337
פרישמן 238, 242, 270
פרלמוטר א. הרב 152
פרלוב יצחק 297, 366, 380
פרלמן ברוך 132, 343
פרליס ד"ר 383
פרליס, מורה 491, 492, 530
פרניק ישראל 326, 380, 384
פרניק רחל 591
פרסיץ זליג ר' 96, 180
פרסיץ מלכה 96
פרסיץ שושנה 318
פרעגער הירש 58
פרעגל ראובן 326, 400, 444
פרץ בן הלל 63
פרץ י. ל. 92, 93, 198, 199, 200, 238, 239, 240, 242, 270, 273, 296

צ

צבי הירש ר' 132, 133
צבי הירש ב"ר משה יעקב 35, 36, 58
צוקר י. 582
צוקרמן אברהם 343
צוקרמן ברוך 365
צוקרמן ויליאם 297
צוקרמן יוסף (יוסלה) 326
צייטלין הלל 238, 240, 241
צייטלין יהושע 138
צינמון אלתר 182, 343
צכנוביץ יעקב 481
צלין טומש 89, 90
צמח אברהם דוד 326
צמח ישראל איסר ר' 187, 351, 384
צמח שמואל 189
צרנוביץ ר. ח. 267

ק

קאגאן יצחק ד"ר (כהן) 327
קאוברג קלמן 327
קאווה 239
קאזאק יוסף ר' אב"ד 35
קאטליאנסקי פסיל 411
קאמפל פסח 591
קאנדיסברויט ברל 434, 435, 462
קאנטאראוויטש, סוחר 122
קארול ד"ר 477
קברברג קלמן 447
קארטז'נסקי שבתאי 197, 198, 199
קביאטקובסקי ברוך 327, 383, 389
קגנובסקי אפרים 239, 242
קוברטובסקי חיים ברוך 96, 327, 343, 447, 531
קוויאטקובסקי מאיר 110, 281
קוטיק יחזקאל 104
קוליציץ מרטין (קולידיץ) 53, 68
קונאַקאוו גריגורי 31
קולודיצקי ביניש 327, 379, 384
קולדיצקי צבי 301, 303, 304
קוניפיאטי־בישקוביץ גלה (ז'ניה) 327, 383
קונופיטה ליובה 408
קוסובסקי גרשון 389
קוסובסקי חנוך 327
קוסובסקי (ניו־יורק) 597
קוסטיקיביץ שיינה 383
קוסטרינסקי אברהם חיים 226
קוסטרינסקי ב. 368, 380, 595, 630
קוסטרמצקי חיים מנדל 223, 224, 225
קורדנובר אהרן שמואל ר' 35, 36, 153
קויפמן י. ד"ר 293
קולודיצקי נתנאל 403
קופלמן יעקב 592
קופציק אליהו סיני 327
קופציק דוד 210, 211, 327, 359
קופר יחיאל 328, 442
קופרברג בלה 529
קורופאטקין 414
קוריאנאוויטש יאן 65
קורלנדר ליזר 448
קורמן בנימין 337, 339
קורמן, גברת 496
קורן רחל ה. 289
קורנצקי אברהם 257
קיבליצקי ישראל 328, 534
קיפל יוסף 328
קירשברון 373
קירשרוט זאב 447
קיארא שמעון ר' 268
קיבל זאב 226
קיבליצקי ד"ר 430, 463, 539
קיבליצקה לולה 408
קימל מ. ד"ר 344, 591
קליגר שלמה, ר' 139, 143
קליין שלמה 367, 368
קליינברג 200, 555
קלמן חזן 108
קלפפיש אברהם 539
קלפפיש אליעזר־ליפא 341, 342, 534, 537
קלפפיש שמריהו 341
קלצקין יעקב ד"ר 188
קמיניצקי אברהם 407
קמיצקי שלמה, מהנדס 328, 380, 383, 384
קמצנקי שלמה 403
קנדלסברוט ברטה 591
קנדלברוט ברל 328
קנדליק שלמה 519, 521, 522, 523, 524, 525
קנוביץ, מהנדס 444
קנל ראובן 110, 224
קפלן אברהם 297, 375, 633
קפלנסקי ישראל 328, 379
קצנלבויגן אברהם ר' 36, 58, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103
קצנלבויגן אפרים ר' 101
קצנלבויגן אריה ליב ר' 36, 101, 102
קצנלבויגן בנימין בינוש ר' 53, 54, 57
קצנלבויגן דוד ר' 101
קצנלבויגן יואל ר' 101
קצנלבויגן יוסף ר' 36, 101
קצנלבויגן יחזקאל ר' 101
קצנלבויגן יחזקאל אב"ד סוויסלוץ 101
קצנלבויגן מאיר ר' 50, 53, 54, 57
קצנלבויגן משה ר' 101
קצנלבויגן־מונץ שמואל יהודה ר' 29
קצנלבויגן נחום 101
קצנלבויגן שאול מוילנה ר' 101
קצלנר ברונקה 530
קצנלסון י. ד"ר 302
קצב, אחיות 523, 524
קצב משה 591
קצף ליאון 408
קרבצקי ליב 389
קרבצקי עקיבא 403
קרול פנחס 445
קרופ מרדכי 328, 343
קרוקר יהודה 29
קרוטשטין עו"ד 408
קריינס לאה 356
קרמיאן זרח 519, 520
קריצין שמעון 593
קרנץ בורקה 408

ר

ראזענבערג, סוחר 122
ראטנר שרה 137
ראמא יהושע 328
ראסנר 437
ראקוב ד״ר 478, 489
ראסקוביטש משה ר׳ 25
ראף ל. 555
ראפאפורט צבי 58
ראשקס זוסקה פולאק 112
ראבינוביץ זאב וולף 298, 328
ראבינוביץ חנא 375
ראבינוביץ יעקב 188
רבינוביץ מיכאל 298, 343, 387, 613
רבינוביץ משה 408, 456
רבינוביץ נפתלי 361, 388, 389
רבינוביץ שלום מנשה ר׳ 182, 196
רבניצקי אהרן אליעזר 132
רדבסקי יצחק 328
רדזיוויל, דוכס 30, 62
רדבסקי שמשון (שימשל) 328
רובין יהודה לייב 216
רובין 435, 436, 437, 442, 529
רובין ישראל ד״ר 401
רובין שבתאי 367
רובינרוט מ. 129
רוגוז׳יק בוריס 408
רוגוז׳יק משה 325
רוגוז׳יק פישל 325
רודבסקי 193
רודה מאיור 479, 480, 485, 490, 493
רודיאנסקי סטיפן 298
רוהאצקי פסח 68
רוזנבאום שמאי 343, 364
רוזנבוים הניך 328
רוזנבוים יוקה 537
רוזנבלום יצחק 363, 485
רוזנבליט, החלוץ 383, 384
רוזנבלט י. ד״ר 375
רוזנבלום עקיבא 356
רוזנברג אהרן 591, 592
רוזנברג גרשון 537
רוזנברג יוסף 389
רוזנברג יעקב 555
רוזנברג מיכאל (ראשי״ס) 190, 191, 328, 448
רוזנברג צבי הירש 328, 529, 533
רוזנטל זכריה 328, 379, 448
רוזנמן יהודה 408
רוזנפלד יונה 239
רוזנפלד שמואל 242
רוזנשיין 435, 436
רויזמן, חייט 437
רוטנברג יעקב 214
רוטנברג לייב ר׳ 128, 328
רוטנברג מרדכי זיסקינד ר׳ 35, 36, 58, 132, 153
רוטנברג מכס 592, 593
רוטנשטריך פ. ד״ר 375
רוטשילד, ברון 275, 277, 278, 279
רונצחיג זליג 593
רטנובסקי אליעזר 592
ריבצקי צבי 330
ריגר ח. 555
ריגר חיים ושמעון 414, 415, 416
רייאר שמחה זליג ר׳ דיין 166, 180, 184, 195, 215, 216, 320, 340, 359, 473, 534, 537, 539, 629
רייז חיים 633
רייזין 239
רייכנבך פורה 529
רייכר אברהם 298
רייגס יעקב, הרב 215, 387
רייס מרדכי ר׳ 35
ריכטוורט אהרון 448
רימלנד אסתר 403
רימן ידידיה 191
ריפשין יעקב 406
רמב״ם 189, 195, 268, 339, 340
רמו ישעיהו 447
רמו שמואל סג״ל 58
רסקין 269
רקוב ישראל 379
רקובסקי יאן 65

ש

שאול בן ר׳ העשיל ר׳ 35, 36, 58
שאול בן יהודה 62
שאול בן משה ר׳ 36
שבתי־שפסיל 112
שבתי י״ץ סופר 49
שדה יצחק 420
שדרוביצקה גניה 591
שדרוביצקי דוד 405
שדרוביצקי דוב 226, 343
שווארצמן אברהם 537
שוחט בוצה ר׳ 181, 343, 359
שוסטר 244, 247
שוסטר יצחק 608
שוסטקובסקי אייזיק 330
שור זלמן (שלמה בן ר׳ נפתלי) 49, 54
שור יעקב בן אפרים זלמן ר׳ 35, 57, 153
שור צבי הירש ב״ר יעקב ר׳ 35, 58
שור קלונימוס ר׳, אב״ד 27, 35
שווארץ מאיר 129
שוורץ שלום 385
שושנוב 434
שטאר 230
שטיין יצחק איזיק ב״ר שמעון ר׳ 58
שטיין שמעון ב״ר יצחק איזיק 58
שטיינברג אפרים 405, 408
שטיינברג הלנה 330
שטיינברג פרניה 408
שטיינברג שמריהו קסאוור ד״ר 81, 118, 133, 302, 305, 349, 350, 379, 448, 613, 619
שטיינר משה ד״ר 405, 408
שטרוך גניה 591
שטריקמן אברהם 399, 444, 567, 630
שיין חזן 108
שיינבלום ג. 555
שיינברג איטה 408
שיינערמן מרדכי 132, 281, 305, 308, 328, 349, 350, 359, 378, 379, 385, 448
שיינמן אריה 488, 493
שיינרמן משה 433
שילצקי סיומה 526
שלום עליכם 221, 270
שליסקה ברברה 64
שלמה זלמן, אב״ד בבריסק ב״ר ירמיהו יעקב 35, 51, 54, 57
שלעווין 298, 402
שמאי ר׳ 171, 172, 173
שמאלץ, מורה 81
שמואל בן דוד 155
שמואל ר׳ מוילנה 28, 98
שמואל בן ר׳ משה מבריסק 49
שמואלקי הבנאי 247, 248
שמעון הכובעני 66
שמעון מסלונים ר׳ 102
שמשונוביץ אליהו לייב 343
שניאור זלמן מליאדי ר׳ 99
שניאורסון 392
שניידר דוד 330, 360, 401, 618
שפיגלמכר 435, 437
שפירא אליעזר 418
שפירא דוד צבי 330
שפירא מנחם מנדל 298
שפירא משה 414
שפירא רפאל 145, 151
שפירא שלמה 591
שפירא שרה 344, 594
שפסיל, כלי־זמר 231
שץ ברוך לייב 128, 133, 213, 536
שץ חסיה 408
שץ יהושע 343
שץ ירוחם 96, 179, 180, 199, 213, 330, 343, 445
שצדרוביצקי דוד 367
שקלרסקי גדליהו 356, 364
שרפשטיין צבי 93
שרייאר שמואל 68
שרשבסקי, ד״ר 119, 133, 134, 194, 221, 222, 285, 288, 379, 633
שרשבסקי יוסף, ד״ר 304, 328, 330, 379, 381
שרשבסקי ישראל אשר 301, 302, 303
שרשבסקי ליאון ד״ר (יהודה ליב) 302, 330, 448
שרשבסקי מיכל 113, 152
שרשבסקי רפאל 193, 301, 314

*P X +

96 - 485

√ 2